

VAKIFLAR DERGİSİ

XXX. SAYI

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI
ANKARA - 2007

VAKIFLAR DERGİSİ

XXX. SAYI

ISSN 1011-7474

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Yusuf BEYAZIT

Yayın Koordinatörü

Aydın ŞEÇKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Tahsin TÜRKER

Yayın İnceleme Kurulu

Prof. Dr. İlber ORTAYLI
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Prof. Dr. Mahmut KAYA
Prof. Dr. Hakkı ACUN
Mehmet ÇETİN

Bu Sayıda Yayımlanan Makaleleri İnceleyen İlim Adamları

Prof. Dr. İlber ORTAYLI
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Prof. Dr. Orhan Cezmi TUNCER
Prof. Dr. H. Örcün BARIŞTA
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK
Prof. Dr. Sevgi AKTÜRE
Prof. Dr. Hakkı ACUN
Prof. Dr. Hasan YÜKSEL
Prof. Dr. Halit ÇAL
Yard. Doç. Dr. M. Fatih MÜDERRİSOĞLU
Yard. Doç. Dr. Ayhan PALA
Yard. Doç. Dr. Gül TUNÇEL
Dr. Suat ALP

Teknik Yönetmen

Hüseyin BAŞKAYA

Tashih

Hüseyin BAŞKAYA
Vahdettin AYDIN
Mehmet Salih ARVAS

Yayınlanan yazılarda ileri sürülen fikir
ve beyanlardan yazı sahipleri sorumludur.

Makaleler kaynak gösterilmek kaydı ile iktibas edilebilir.

Telefon

(0 312) 312 61 97 - 312 61 56

Basım Yeri

PYS Vakıf Sistem Matbaası
(0 312) 354 67 72

ANKARA - 2007

ÖNSÖZ

İlk sayısı 1938 yılında yayımlanan Vakıflar Dergisi'nin 30. sayısını çıkarıyor olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Medeniyetimizin insanlık tarihine kendi karakter ve ruh yapısıyla bütünleştirerek sunduğu Vakıf kültürünün ilmi değerini yansıttığını ve bu yönüyle de dünya literatüründe önemli bir yeri olduğunu düşündüğümüz dergimizin; bir taraftan geçmiş sayılarının dijital ortama aktarılma çalışmaları tamamlanırken, diğer taraftan yeni sayılarını, ilim âleminin ve okuyucularımızın dikkatine sunuyoruz. Bu çalışmayla; geçmişin bizlere mirası olan vakıfların ilmi ve kültürel varlığının ortaya çıkarılması, korunması ve gelecek nesillere aktarılmasını, bu sayede geleceğin sosyal sorunların çözümüne dönük planlamalarında bu insan odaklı yaklaşımdan istifade edilmesini ümit etmekteyiz.

Temelinde insan odaklı bir yaklaşımla varlığının gayesini diğerkâm hisler içinde vakıf kimliğinde kurumsallaştıran ve adeta ulvî hislere dönüştüren vakıf kurumu; geçmişte ve günümüzde olduğu gibi, gelecekte de toplumsal dokumuzun içinde önemini ve yerini koruyacaktır. Kültür ve medeniyetimizin temel unsurlarından biri olan vakıflar, İslam ve Türk dünyasında toplumla devleti birbirine yaklaştıran, toplumun farklı kesimlerini kendi geliştirdiği 'vakıf şuurı' etrafında buluşturarak bir köprü vazifesi gören önemli bir kurum olmuştur. Bilhassa Osmanlı döneminde vakıflar, toplum içinde çok geniş bir uygulama alanı bulmuş, kişinin doğumundan ölümüne kadar bütün hayatını kuşatan bir iklim olmuştur. Merhum Ord. Prof. Ahmet Esat ARSEBÜK'ün ifadesiyle; "Vakıflar sayesinde bir adam vakıf evde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir okulda hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü." Yüzyıllar boyunca fertler arasında yardımlaşma ve dayanışma yoluyla karşılıklı sevgi bağının kurulmasına hizmet eden, birer sosyal kuruluş olarak önemli bir yer tutan vakıflar, Osmanlı devlet nizamının kurulmasında ve devam etmesinde önemli rol oynamıştır.

Böylesine önemli bir kurumun günümüze yansımaları elbette olacaktır. Bizlere düşen görev, bu kültür ve medeniyet varlıklarını korumak, kollamak ve gelecek nesillere kendi kıymetine yakışır bir şekilde aktarmaktır. Bu, bizim ecdadımıza karşı en önemli sorumluluğumuzdur. Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak bunun idrakindeyiz.

Dergimizin bu sayısına katkı sağlayan değerli bilim adamlarımıza ve kurumumuz personeline teşekkür ediyorum. Bilim adamlarımızdan sosyal ve kültürel mirasımızın gelecek nesillere taşınmasına katkı sağlayacak çalışmalarını ve desteklerini heyecanla bekliyorum.

Vakıflar Dergisi'nin 31. sayısında buluşmak dileğiyle.

Yusuf BEYAZIT
Vakıflar Genel Müdürü

İÇİNDEKİLER

Yard. Doç. Dr. Mustafa ALKAN

Türk Tarihi Araştırmaları Açısından Vakıf Kayıtlar Arşivi 1

Prof. Dr. Hasan YÜKSEL

Anadolu Beyliklerinde Vakıflar 35

Yard. Doç. Dr. M. Esat SARICAOĞLU

Osmanlı Vakıfları Hakkındaki Tartışmalar 51

Dr. İlhan AKBULUT

Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi 61

Şefaatin DENİZ

Evkâf Nedir ? Âşir Efendi Zâde Mustafa Kâmi 73

Dr. Koray ÖZCAN

Vakfiyelere Göre Selçuklu Kentinde Ticaret Mekânlarının Örgütlenme Düzeni ve Mekânsal Diziliş Biçimleri Üzerine Bir Deneme "Konya Örneği" 87

Kâmil ŞAHİN

Konya Kadı İzzeddin Mâristân-ı Atik (Hastahanesi) ve Sultan Alâddin Keykubat Dâruşşifâsı 101

Yard. Doç. Dr. Hüseyin ÇINAR

Arslan Giray Han ve Kırım'ın Yeniden İmârında Vakıfların Rolü 117

Yard. Doç. Dr. Mustafa Murat ÖNTUĞ

Bir Eğitim Kurumu: Mahmud Paşa Zâviyesi ve Vakıfları 139

Prof. Dr. Atilla ÇETİN

Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa Vakfı ve Vakfiyesi 155

Prof. Dr. Hüseyin MEMİŞOĞLU

Bulgaristan'ın Vidin Şehrinde Halil ve İbrahim İkiz Kardeşlerin Kurdukları Kültür Vakfı ve Onun "Şefkat" Kıraathanesi 185

Erol YURDAKUL

Veziir-i Azam Hoca Hasan'ın XII. Yüzyılda Konya ve Kayseri'de Yaptırdığı Bazı Eserler 199

Dr. Nihan Semen UZAR

Nevşehir Ürgüp İlçesinin Damsa Köyü Taşkın Paşa Medresesi 251

Erol YURDAKUL - Mehmet ÇAYIRDAĞ

Kayseri, Battal Gazi Camii ve Kırk Kızlar Türbesi 271

Prof. Dr. Halit ÇAL

Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları 295

Yard. Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK-Yard. Doç. Dr. Bülent N. KILAVUZ-Mimar Ülkü CAN KARAKUŞ

Siirt Ulu Cami Minaresi 385

Ferruh TORUK

İç Ege Bölgesinde Bir Yerleşim: Buldan 407

Sevay Okay ATILGAN

Tokat İl'indeki Vakıflar Genel Müdürlüğü Mevlevihane Vakıf Müzesi Örneğinde Müzecilik Anlayışı ve Önemi 449

Nilgün ÇEVİRİMLİ - Gökhan BURKAN

Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesindeki Bir Şamdan 467

Mutlu ÖZGEN

Tokat Lâtifoğlu Konağı 485

Hüseyin KARADUMAN

Türk Ocakları ve Hars Müzeleri 503

*Yard. Doç. Dr. Mustafa ALKAN

**TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI AÇISINDAN
VAKIF KAYITLAR ARŞİVİ**

Osmanlı Devleti'nde divanda vakıf işleri görüşüldüğü sırada selâtin vakıflarının nâzırı **dâru's-saâde ağası, Haremeyn vakıfları müfettişi, Evkaf muhasebecisi ve mütevelliler** hazır bulunurdu. Devlet hizmetleri ile vakıf hizmetleri birbirine sıkı bir şekilde bağlıydı. Şehir ve kasabalarda halkın bayındırlık, eğitim-kültür, sağlık ve sosyal yardım hizmetleri büyük ölçüde özerk yönetilen vakıflar tarafından karşılanıyordu. Bundan dolayı, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kuruluşuna kadar, vakıflarla ilgili meseleler divanda görüşülür, alınan kararlar da kayda geçirilirdi. Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin teşekkülünden sonra gerek dâru's-saâde ağalarının, gerek onların uhdesindeki vakıfların nezâretinde bulunan görevlilerin tuttukları vakıf kayıtları, bu nezârete devredilmiştir. Bundan sonra Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti, vakıf kayıtlarını daha düzenli bir şekilde tutmuştur. İşte Vakıf Kayıtlar Arşivi, nezâret öncesi ve sonrası tutulan bu kayıtlardan teşekkül etmiştir. Vakıf Kayıtlar Arşivi, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin son zamanlarında İstanbul Atîk Ali Paşa Medresesi'nde muhafaza edilmiştir. Gündüzleri üzerinde çalışmak icap edince defterler, Vakıf Kayıtlar Kalemine getirilir, iş bitince bu mahzene tekrar iade olunur ve mahzen akşamları kapatılarak mühürlenirdi¹³.

Vakıf Kayıtlar İdaresi, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kaldırılması ve Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün teşekkülünden¹⁴ sonra, bir süre daha İstanbul'da kaldıysa da, 26 Şubat 1936 tarihinde Ankara'ya, Vakıflar Genel Müdürlüğü binasına nakledilmiştir¹⁵.

Vakıf Kayıtlar Arşivi, esâsen bağlı bulunduğu resmî kuruma hizmet etmek üzere kurulmuştur. Bununla birlikte VGMA, vakıf araştırmacıları için, en önemli kaynak koleksiyondur. Burada tasnif edilmiş değişik numara, tarih ve muhtevaya ait 2376 kütük defteri vardır. Bu defterlerden 197'si orijinal hat, tezhip ve cilt bakımından eşsiz kıymette olup, özel kasalarda muhafaza edilmektedir. Orijinal veyâ sûret bu defterlerde, resmî söyleme göre,

yaklaşık 237500 belgenin olduğu tahmin edilmekte olup¹⁶, gerçek sayı ise bu rakamın çok çok üstündedir¹⁷. Bu belgelerin 27019'u vakıfların hukukî temeli olan vakfiye ve zeyl vakfiyelerdir. Diğerleri ise i'lâm, kayd-ı hakanî, ferman, berat, hüccet, tafsil, hulâsa, şart tebdili, tevzin cetveli, irade-i seniyye, Şûrâ-yı Evkaf ve Şûrâ-yı Devlet kararları, zabıt ve benzeri belgelerden oluşmaktadır (Tablo: 1).

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı çalışanları gündelik işlerin yanında Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunan söz konusu belgeler üzerinde şu çalışmalarını yapmaktadır:

1. Fihrist Tanzimi Çalışmaları,
2. Vakfiyeleri Yeni Harflere Çevirme Çalışmaları,
3. Karteks veya Bilgisayar Veri Çalışmaları,
4. Mikrofilm Çalışmaları,
5. Vakıf Belgelerini Elektronik Ortamda Toplama Çalışmaları,
6. Türk Vakıfları Araştırma Merkezi.

1. Fihrist Tanzimi Çalışmaları:

Vakıfların isim, şahsiyet ve vakfiye numaralarının kayıtlı olduğu Atîk Esas, Yeni Esas ve Vakfiye Defter Fihristleri eski vilâyet taksimatına göre düzenlenmişti. Cumhuriyet'ten sonra, Türkiye'deki vilâyet (il) sınırları ile bu vilayetlere bağlı bazı idarî birimlerin isimlerinin değiştirilmesi, söz konusu fihristlerin kullanımını

¹³H. B. Kunter, *agm.*, s. XXI-XXIII.

¹⁴Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 1924, 18/223-9/6; TBMM Zabıt Ceridesi, 1970, s. 21-24.

¹⁵H. B. Kunter, *agm.*, s. XXI-XXIII.

¹⁶*Son On Yılda Vakıflar* (1980- 1990), s. 71-2.

¹⁷Yaptığımız bir araştırmaya göre, sadece Adana Sancağı dâhilinde bulunan kazaların (Adana, Karaisalı, Saruçam, Ayas-Berendi ve Yüreğir) Hurufat defterlerinde 6000'den fazla tevcihât kaydı bulunmaktadır. Bu belgeleri Excel programıyla bilgisayara yükledik, bunlar başka bir araştırmada değerlendirilecektir.

metodolojik yazıyı, diğer pek çok konuda olduğu gibi, yine M. Fuad Köprülü yazmıştır². Aynı dönemlerde, Ö. L. Barkan, diğer araştırmalarının yanında vakıf konusuna da eğilmiş, vakıf müessesesi tarihiyle ilgili kaynaklardan örnek araştırmalar yayınlamıştır³. Daha sonraki dönemlerde vakıf müessesesi üzerine yapılan inceleme yazılarında, araştırmacılar istifade ettikleri kaynak türleri hakkında bilgiler vermişlerdir⁴. VGM yayını olan Vakıflar Dergisi⁵ başta olmak üzere bir takım süreli yayınlarda⁶ veya müstakil olarak⁷ örnek vakfiyeler yayınlanmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)⁸, Şer'îyye Sicilleri Arşivi (ŞSA)⁹ ve Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (KKA)¹⁰ hakkında daha fazla yazı yazılmıştır¹¹. Bu makalede, söz konusu düşünceden hareketle, Vakıf Kayıtlar Arşivi'nin **Türk tarihi araştırmalarındaki yeri**, yine bu arşivde bulunan belgelerle anlatılmaya çalışılacaktır. Makalede öncelikle, **Vakıf Kayıtlar Arşivi**'nin kuruluşu ve faaliyetleri kısaca ele alındıktan sonra, arşivde bulunan **vakıf defterler, dosyalar ve belgeler** tasnif ve tahlil edilecek, nihayet bulgular sonuca yazılacak ve istifade edilen belgelerden örnekler makalenin sonuna eklenecektir. Makalenin amacı, Vakıf Kayıtlar Arşivini ve burada bulunan belgeleri araştırmacılara tanıtmaktır.

Vakıf Kayıtlar Arşivi, "vakıf gayrimenkulların tapusu mesâbesinde olan vakfiye, ferman, berat, ahkâm, hüccet ve sair vesikalarla tarih boyunca vakıfların tesis ve tanzimi ile ilgili her türlü belge ve evrâk"tan müteşekkil bir fondur¹².

Vakıf Kayıtlar Arşivi, H.1242/M.1826 yılında Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kurulmasından önce, merkezde selâtin vakıflarının nâzırı dâru's-saâde ağası, Haremeyn vakıfları müfettişi, Evkaf muhasebecisi ve muhtelif makamlar tarafından tutulan defterler ile Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kurulmasından sonra bu nezârete bağlı merkez ve taşra teşkilâtları tarafından tutulan defter ve kayıtlardan oluşmuştur.

²M. Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi*, I, (1938), s. 6; "Vakıf Müessesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi* II (1942), s. 1-36.

³Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler" *Vakıflar Dergisi*, II (1942a) 279-386; "Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Vakıflarının İdari-Malî Muhtariyeti Meselesi", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I (1944), s. 11-25; "Şer'î Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 6, 1(1940) 165-181; 1942b, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonomi'nin Hukukî ve Malî Esasları", *Kanunlar* I, İstanbul 1942; "İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, 151-208; "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâf Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Sayı: 23, 1-2 (1962-1963), s. 239-296.

⁴Birkaç misâl: Bahaeddin Yediylıdız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 4-8; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Dilek Matbaası, Sivas 1998, s. 22-24; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, TDV Matbaa, Ankara 1995, s. 9-16; Mustafa Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde, Adana Sancağı Vakıflarının Analizi, TÜSOKTAR Veritabanına Dayalı Bir Araştırma*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 10-19.

⁵İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi (VD)*, S. V, Ankara 1941, s. 277-318; Aynı yazar, "Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey", *VD*, II, (1942), 4-5; Münir Aktepe, "XVIII. Yüzyıl Vezirlerinden Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa'ya ait Vakfiyeler", *VD*, VIII, Ankara 1969, s.15-35; Halil Sahilloğlu, "Ramazanoğullarından Davud Bey Oğlu Mahmud Bey Vakfiyesiyle Fağfur Paşa Oğlu Ali Bey Paşa Vakfiyesi", *VD*, X, (1979), s. 136-141, İh...

⁶Osman Turan, "Şemseddin Altun-aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Bellekten*, XI, 1947, 197-235; İlhan Şahin, "Ahi Evran Vakfiyesi ve Vakıflarına Dair", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, I, (1985), s. 325-474.

⁷Tahsin Öz, *Fatih'in Vakfiyesi*, İstanbul 1935, 149 s; K. Edip Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, VGM yayını, Ankara 1962, 54+110 s.

⁸Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2. baskı, İstanbul 2000.

⁹Şer'îyye Sicilleri, III, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

¹⁰Yılmaz Kurt, "Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Vakf-ı Cedid Tasnifi Katalog Çalışması", Selçuk Üniversitesi, Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, (7-9 Nisan 1999), *Bildiriler*, Konya 2000, s. 455-475.

¹¹Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Numune Matbaacılık, İstanbul 2001, s. 46-81.

¹²Başbakanlık VGM Arşiv Yönetmeliği, *Resmî Gazete (RG)*, 7.2.1989, Kanun: 20073.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi, Selâtin ve Haremeyn vakfî nâzırları, Evkaf muhasebecileri ve mütevelliler tarafından tutulan kayıtlar ile Evkaf Nezâreti ve Vakıflar Genel Müdürlüğü personeli tarafından tutulan kayıtlardan oluşmaktadır. Bugün, Vakıf Kayıtlar Arşivi dairesi çalışanları, günlük işlerinin yanında arşivcilik işlemleri ile de uğraşmaktadırlar. Burası, 2376 vakıf kütük defteri ve 40280 vakıf kayıt dosyasında bulunan yarım milyonu aşkın belge ile, Türkiye'nin dokuz buçuk asırlık hafıza merkezlerindedir. Bu belgeler, özel olarak Türkiye'de vakıf müessesesinin, genel olarak ise Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik tarihinin kaynaklarıdır. Vakıflarla ilgili bu belgelerin tasnif edilerek kataloglarının yapılması, okunarak elektronik ortama aktarılması, hem vakıf müessesesinin, hem de Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik tarihinin yazılmasına hız kazandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Vakıf Müessesesi, Evkaf Nezâreti, Vakıf Kayıtlar Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü.

THE ARCHIVES OF FOUNDATIONS IN THE VIEW OF TURKISH HISTORICAL RESEARCH

ABSTRACT

The Archive of Foundation Registrations at The General Directorate of Foundations consists of registrations recorded by the Ministers of Selâtin and Haremeyn Foundation, Accountant and Trustees of Foundations, Ministry of Foundations (1826), and the General Directorate of Foundations, respectively. Today, the staff members at the Archive of Foundation Registrations deal with archiving along with daily works. This organization has been one of memory centers of Turkey with 2376 register books and over half a million registered documents in 40.280 foundation registration files for nine and half centuries. These documents are the sources of both foundation

institution of Turkey in particular and the social, cultural and economic history of Turkey in general. Preparing and classifying catalogues of the foundations documents, and transferring them into electronic form will contribute to writing the history of the social, cultural and economic history of Turkey and the history of foundation institution.

Key Words: Foundation, Foundation Institution, The Ministry of Foundations, The Archive of Foundation Registrations, The General Directorate of Foundations.

GİRİŞ

Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM) Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA) hakkında, VGM Kültür ve Tescil Dairesi çalışanları tarafından kaleme alınan birkaç tanıtma yazısı dışında, akademik titizlikle bir inceleme yazısı yazılmamıştır. Bu tanıtma yazılarına, arşiv personelinin tasnif çalışmaları rakamsal olarak eklenerek, Vakıf Haftası ve kongrelerinde sunumu tekrar edilegelmiştir¹. Vakıf vesikaları hakkında ilk

*Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; alkanm@gazi.edu.tr; mustafaalkan65@hotmail.com

¹Vakıf Kayıtlar Arşivi hakkında ilkyazı, Vakıf Kayıtlar Mümeyyizi Mahmut Yazır tarafından yazılmış (*Vakıf Kayıtlar Rehberi*, 1939), fakat yayınlanmamıştır. Daha sonra aynı yazar tarafından "*Eski Yazıları Okuma Anahtarı*" adında bir kitap yayımlanmıştır (İstanbul 1942, VGM Neşriyatı). Bu kitabın başına giriş mahiyetinde, Vakıf Abideler ve Neşriyat Komisyonu Reisi Halim Baki Kunter, "Vakıf Kayıtlar Arşivi'ndeki Tarihî Vesikalar" (Sayfa: XV-XXIII) adlı sekiz sayfalık bir makale yazmıştır. Bu tarihten sonra Vakıf Haftası ve kongrelerinde Vakıf Kayıtlar Arşivi üzerine konuşan tüm yetkililer, söz konusu bu yazıya, konuşma tarihine kadar Vakıflar Arşivinde yapılan hizmetleri rakamsal olarak birkaç sayfada ifadenin dışında bir şey söylenmemiştir. Bkz. Niyazi Bayraktaroğlu, "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi" *Vakıflar Bülteni*, VGM Yayını, İstanbul 1970, s. 94-95; "Vakıf Kayıtlar Arşivi, Yayın ve Tanıtma hizmetleri, ...", *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, VGM yay., Ankara 1973, "Arşiv ve Yayın Hizmetleri", *Vakıflar ve Vakıf Hizmetleri*, VGM yay., Ankara 1978; İbrahim Ateş, II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984): *Konuşmalar ve Tebliğler*, VGM Yayını, Ankara 1985, s. 26-31; *Son On Yılda Vakıflar (1980-1990)*, (haz. İbrahim Ateş, Sadi Bayram, Ülkü Özsoy), VGM yayını, Ankara, s. 71-72; http://www.vgm.gov.tr/07_kutuphane01.html

zorlaştırdığı gibi, bu fihristler yeterli de değildi¹⁸. Bundan dolayı, yeni vilâyet taksimâtı ve isimlere göre, Vakıf Fihrist Defterleri yeniden düzenlenmiştir. Bugün itibariyle bütün illerin fihristleri tamamlanmış, dahası fihrist bilgileri bilgisayar veri tabanına yüklenmiştir.

2. Vakfiyeleri Yeni Harflere Çevirme

Çalışmaları: Vakfiye sayısı daha henüz netleşmemiş olmakla beraber, söz konusu vakfiye, mükerrer vakfiye ve zeyl vakfiyelerden 24.853 adedi eski Türkçe harflerle (Osmanlıca), 1945'i de Arapça olarak yazılmıştır. Arapça vakfiyelerden 1502'si Türkçe'ye tercüme edilmiş, 443'ü ise Türkiye sınırları dışında kalmış olan vakıflara ait olduğundan henüz tercüme edilmemiştir. Bugün itibariyle, Osmanlı harfleri ile yazılmış 24.853 Türkçe (Osmanlıca) vakfiyenin¹⁹, en az 17000'inin yeni Türk harflerine çevrildiğini öğrenmiş durumdayız.

3. Karteks veya Bilgisayar Veri

Çalışmaları: 1990'lı yıllardan önce vakıflar ile ilgili bilgileri kolaylıkla elde edebilmek için bir "karteks çalışması" yapılmıştı. Hatta 01.10.1984 tarihine kadar 83 vakfiye defterinde olan 17902 vakfiyenin karteks işlemleri tamamlanmıştı. O zaman kartekslere; vakfın adı, vakfın bulunduğu yer, vakfiye tarihi, defter numarası ile sayfası, şahsiyet kayıt numarası, mal varlığı, hayır şartı, idare şekli ve türü gibi temel bilgiler yazılmıştı²⁰. Bugün bu karteks bilgileri bilgisayar veri tabanına yüklenmiştir. Meselâ, veri tabanında "Merzifonlu Kara Mustafa bin Oruç Vakfı" için yapılan bir sorgulamada, söz konusu veri tabanına girilmiş tüm vakıf kayıtlarının (425 adet) dökümünü almak mümkündür. Vakıf araştırmalarında, fihrist defterlerinde geçen vakıf künye bilgilerini bilgisayar veri tabanı ile karşılaştırarak almak gerekir.

4. Mikrofilm Çalışmaları:

Çalışmaları: Vakıflar Genel Müdürlüğü, vakıflara ait belgelerin tasnifini yapmak, defterlerin yıpranmalarını

önlemek ve vakıf araştırmalarına ortam hazırlamak için bir mikrofilm sistemi kurmuş, defterlerin mikrofilmlerinin çekimlerini de büyük ölçüde tamamlamıştır. Defterlerin bir mikrofilm koleksiyonu, Vakıf Kayıtlar Arşivine, bir koleksiyonu da Ulus'taki Türk Vakıfları Araştırma Merkezine konularak, araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Şimdi bir araştırmacının, arşivdeki orijinal defterlere temas etmeden çalışmasını tamamlaması mümkündür.

5. Vakıflarla İlgili Tüm Belgelerin Bir Elektronik Veri Tabanında Toplanması:

Vakıflarla ilgili belgelerin elektronik ortamda toplanması, dijital örneklerinin alınması, Arapça belgelerin Türkçe'ye tercüme edilmesi, Osmanlıca belgelerin yeni Türk harflerine aktarılması (transkripsiyon) ve kataloglarının oluşturulması amacıyla 2003 yılı Haziran ayından itibaren VGM yeni bir çalışma başlatmıştır. Hazırlanan proje için ilk defa 21.11.2003 tarihinde, ikinci defa 20.07.2004 tarihinde ihaleye çıkmış, ancak çeşitli hukuki sebeplerle ihaleler iptal edilmiştir. İlgili proje son olarak, 29.12.2004 tarihinde tekrar ihale edilmiştir. Projeyi şimdi (05.09.2007) SENTİM Firması yürütmektedir²¹.

6. Türk Vakıfları Araştırma Merkezi:

Vakfın, Türk kültürü içindeki yeri ve önemini belirlenmesi, vakıflarla ilgili meselelerin araştırılma mecburiyeti ve Beş Yıllık Kalkınma Plânı'nın 875. maddesinin "Türk ilim, kültür ve düşünce tarihinin ortaya çıkarılması amacıyla bir araştırma başlatılacaktır" hükmüne dayalı olarak, Türk Vakıfları Araştırma Merkezi, 24 Nisan 1998 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Bu merkezin, 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kurulması düşünülen Türk Kültürü Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi'nin de temelini

¹⁸İ. Ateş, *agm.*, s. 31.

¹⁹*Son On Yılda Vakıflar (1980-1990)*, s. 71-2.

²⁰İ. Ateş, *agm.*, s. 31.

²¹<http://www.vgm.gov.tr/09duyurular>.

oluşturacağı düşünülmektedir²². Vakıf Kayıtlar Arşivi'nden belge almak isteyen bir araştırmacı, öncelikle bu merkezden alacağı belgelerin künyelerini tespit etmek durumundadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan Vakıf Kayıtlar Arşivi, vakıfların idaresi ve vakıf müessesesi açısından olduğu kadar tarih, sanat tarihi, sosyoloji, coğrafya, dil ve edebiyat açılarından da incelenmesi gereken son derece önemli belgeler koleksiyonudur. Söz konusu vakıf müessesesi ve belgeler koleksiyonu için M. Fuad Köprülü şunları yazmıştır:

"Vakıf müessesesi, orta ve yeni çağlar Türk ve İslâm dünyasını tetkik için birinci derecede mühim bir kaynaktır.

İlim dünyasının kolayca erişebileceği vakıf vesikaları, yalnız vakıf müessesesini hukukî ve tarihî bakımlardan aydınlatmakla kalmayacak; tarihimizin her şubesine aydınlatılabilecek yeni vesikalar elde edilmiş olacaktır. İktisidî Tarih, İctimaî Tarih, Şehir Tarihî, İskân Tarihi, Tarihî Topografya, İdarî ve Mâlî Tarih, Dinî Tarih hülâsa eski Türk cemiyetinin dahilî bünyesini, muhtelif içtimaî tabakaların hayat şartlarına, hukukî, içtimaî münasebetlerini bize gösterecek bütün tarih şubeleri bundan en büyük istifadeyi temin edecektir. Şehirlere nasıl iskân edildiğini, yeni mahallelerin nasıl teşekkül ettiğini, muhtelif sanat mensuplarının nerelerde temerküz ettiğini, muhtelif ticarî faaliyetlerinin inkişâf derecesini, muhtelif halk tabakalarının hayat seviyelerini, eşya ve para kıymetlerini, muhtelif vergilerin mahiyetini, ilmî ve dinî müesseselerle içtimaî yardım müesseselerinin inkişafını bize vesikalar anlatacaktır. Daha ziyade askerî ve siyasî vakaları, hükümdarların ve büyük ricalin hayat ve sergüzeştlerini anlatmakla iktifa eden kroniklerin arada bir tesadüf kabilinden bahsettikleri umumî hayatı yani cemiyetin hakiki bünyesini asıl bu vesikalar sayesinde öğrenebileceğiz... O halde milli tarihimizin birçok meçhul cephelerini bize gösterecek olan bu vakıf vesikaları üzerinde sağlam bir planla çalışmaya başlayalım...

Bu vesikalar birinci derecede mühim tarihî kaynaklar olarak yalnız millî tarihimize değil, bütün dünya tarihine büyük bir hizmette bulunmuş olacaktır"²³.

M. Fuad Köprülü'nün tarih yazıcılığı için önemini işaret ettiği, VGM Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunan defterlerin künyelerinin yazıldığı 1769 numaralı *Arşiv Defterlerinin Fihristi Defteri*'nde²⁴; eski ve yeni numaraları, adları ve tarihleri yazılmış 2335'i seri halde 2376 adet **Arşiv Kütük Defteri** ile kutularda muhafaza edilen 40280 **dosya** vardır. Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunan bu defter ve dosyalarda yarım milyonu aşkın **belgenin** bulunduğu söylenebilir²⁵. Bunlar;

I- DEFTERLER

VGM Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde orijinal veya sûret, çok değişik boyutlarda defterler vardır. Genellikle Padişah, Sultan ve Paşa vakfiyeleri olan orijinal nüsha defterler; boyut, hat ve süslemeleri itibariyle türünün eşsiz örnekleridir²⁶. Diğer defterlerin ise küçük, orta ve büyük boyutlu örnekleri vardır. Meselâ, Yeni Esas defterleri büyük boyutta olup, eni 39 santim, boyu 54 santim ve 390 sayfa civarındadır²⁷. Atik Esaslar ise küçük boyutlu olup, eni 15 santim, boyu

²²2762 sayılı Kanun ve 8. 6. 1984 tarihli 227 sayılı Kanun Hükmündeki Kararname; <http://www.vgm.gov.tr/07kutuphane04.html>.

²³M. Fuad Köprülü, *agm.*, s. 6; "Vakıf Müessesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, II, (1942), 1-36. Köprülü'nün vakıflarla ilgili makaleleri toplanarak kitap halinde tekrar yayınlanmıştır. Bkz. M. Fuad Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983.

²⁴VGMA, *Arşiv Defterlerinin Fihristi*, Numara: 1769; Bu defterdeki kayıtlara ulaşmamızda yardımcı olan Burhan Turgut Toy ve İsmail Aykan beylere teşekkür ediyorum.

²⁵2007 yılının başında, "vakıflarla ilgili tüm belgelerin toplanması projesi" kapsamında, Vakıflar Bölge Müdürlüklerinde tutulan -kamyonlar dolusu- eski ve yeni defter ve dosya VGMA'da toplanmıştır. Halen bu yeni defter ve dosyaların tasnifi sürdüğünden araştırma dışı tutulmuştur. M. Alkan.

²⁶*Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, s. 178.

²⁷VGMA, *Yeni Esas*, 20, Numara: 133, s. 1-393.

41,5 santim ve 700 sayfa²⁸ civarındadır. Defterlerin çoğunluğu seri (2335 adet) halde, Padişah, Sultan ve Paşa vakfiyelerinde olduğu gibi, az bir kısmı da müstakil (41 adet) haldedirler. Genel olarak defterler; *fihrist*, *vakfiye*, *vakıf idaresi* ve *hukuku*, *vakıf görev tevcihleri*, *vakıf sistemi* ve *harcama kalemleri* ile ilgili belgeleri ihtiva etmektedir. Bazı defterlerde, deftere türünün adını veren belgelerin dışında farklı belgeler de bulunmaktadır²⁹. Defterler şöyle tasnif ve tahlil edilebilir:

A. Fihrist Defterleri

1. Hazine Defterleri: Hicrî 1300 (Milâdî 1882) tarihinden önceki şahsiyet kayıtları bu defterlerdedir. Bu defterler, daha çok İstanbul'la ilgili olup, özellikle padişah, sultan ve paşaların kurdukları vakıf kayıtlarını içermektedir. Bunların bir kısmı, Hicrî 1300 (M. 1882) tarihinden sonra yeni şahsiyet defterlerine nakledilmiştir. Nakledilmeyenler ise bu defterlerdedir. Hazine defterlerine "*Atik Şahsiyet Defterleri*" de denilmektedir. Bunlar 610 adet olup, şu özellikleri taşımaktadır:

Defterler siyâkat yazısı ile tutulmuştur,

Defterlerde şahsiyet kaydının dışında hüccet, ilâm ve vakfiyelere de rastlanılmaktadır,

Defterlerin Der-Saadet, Anadolu, Rumeli ve Haremeyn gibi serileri vardır (Ek 1).

2. Esas Defterleri: Esas defterleri, Hicrî 1300 (M. 1882) tarihinden sonra tutulmaya başlanmıştır. Bunlar, vakıfların şahsiyet kayıtları ile görevlilerin tayin, terfi ve tedâvül işlemlerini ihtiva etmektedir. Bu defterlere "*Yeni Şahsiyet Defterleri*" de denilmekte olup, 136 adettir³⁰. Esas defterleri şu serilerden oluşmaktadır:

1) Muhtelif Şahıslara Ait Esaslar: Tekke ve zâviye, nüküd ve avârız vakıfları, kürsî şeyhleri ve muhtelif şahıslara ait esaslar kayıtlıdır.

2) Der-Saadet Esasları (Nu: 1-28): Ayasofya, Fatih ve Süleymaniye gibi büyük

külliyelerin esasları başta olmak üzere, padişah ve sultan vakıflarının esasları ve ordu imamlarına ait esaslar kayıtlıdır.

3) Anadolu Esasları: Vilâyet esasına göre tutulmuştur. Meselâ, Konya (7 adet) ve Bursa (11 adet) esasları gibi. Bazı vilâyetlerin esasları -Adana, Trablusgarb ve Şam gibi- karışık tutulmuştur.

4) Haremeyn Esasları: Mekke ve Medine vazâyif, memûrîn, ferâşet, maâşât ve Duâgû Esas Defterleri (nu: 840-863) bulunmaktadır.

Esas Defterleri, H.1300 (M. 1882)'den önce tutulan atik şahsiyet kayıtlarının aktarılması ve Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nce tescil edilen ve her türlü kaydın tutulduğu vakıf kayıtlarından oluşmaktadır. Bu kayıtların ekseriyetinde olmasa bile -kimilerinde sadece vakfın ismi geçmektedir-³¹ bir şahsiyet kaydında; şahsiyet kaydının numarası, vazife türü, hizmet mahalli, vazifenin özelliği, görevlinin ismi, görev tevcih tarihi, vakfın ismiyle hayrât ve akarâtın mahâl ve mevkii, vâkıfın şartı, buralara tayin ve terfi olan görevliler ve ücretleri, vakfın mahiyeti (mülhâk veya mazbût), intifâ hakkı ve nihâyet vakfiyenin kayıt tarihi ile özet vakfiye bilgilerinin (vukûât) bulmak mümkündür (Ek 1).

3. Vakfiye Fihrist Defterleri: Vakfiye Fihrist Defterleri üç gruba ayrılmıştır. Bunlar; 1) Vakfiye Fihristleri (3 cilt), 2) İl Fihristleri (Her il için ayrı), 3) İstanbul Fihristi (Padişah, Sultan ve Paşalara aittir).

²⁸VGMA, *Atik Esas*, Numara: 6, s. 1-704.

²⁹Meselâ, Vakfiye Defterleri'nde, hüccet ve ilâmlara (VGMA, *Yeni Vakfiye Defteri*, 1759, s. 301-302); Ferman Fihristi Defterleri'nde ilmühâber kaydına (VGMA, *Ferman Fihristi Defteri*, 765, s. 28-29); Ahkâm Defterleri'nde de tayin kayıtlarına (VGMA, AD, 971, 125-127) rastlamak mümkündür.

³⁰Bütün defter serilerinde olduğu gibi, bu seride defterlere verilen bazı numaralarda birden fazla kayıt bulunmaktadır. Meselâ, Konya fihristi 7 adet olup 9, 9/1-6 şeklinde sıralanmıştır.

³¹VGMA, *Menemencioğlu Vakfı*, Esas 2/1: 2023, VGMA, *Haseki Vakfı*, Esas 2/1: 548, gibi isim ve deftere kayıt tarihinden başka bilgi yoktur.

Vakfiye Fihrist defterleri, eski vilâyet taksimatına göre, vâkıfların adları ile şahsiyetlerinin hangi Esas defterinde kayıtlı olduğunu gösteren ön bilgilerden ve Vakfiye, Hazine ve Esas defterlerindeki kayıtlardan hareketle oluşturulmuştur. “Umûmî Vakfiye Fihristi” (3 Cilt) de denilen bu eser, “Amasya Tarihi” müverrihi Hüseyin Hüsameddin tarafından, onun Vakıf Kayıtlar İdaresi Mümeyyizliğinde bulunduğu sırada hazırlanmıştır. Eser, Hüseyin Hüsameddin’in el yazısı ile kaleme alınmıştır³². İl Vakfiye Fihrist Defterleri, yeni vilâyet taksimatına göre, Umûm Vakfiye Fihristi, Hazine, Vakfiye, Esas defterlerindeki kayıtlardan hareketle yeniden düzenlenmiştir. Ayrıcalık gösteren padişah, sultan ve paşalara ait vakfiyelerin fihrist kayıtları, İstanbul Fihrist Defteri’nde toplanmıştır. Bugün vakfiye fihrist defterlerinin sayısı 94’e ulaşmıştır (Ek 2).

4. Ferman Fihristi Defterleri:

VGMA’da bulunan 242 adet Ferman Tafsil Defterinde kayıtlı bulunan fermanları aramayı kolaylaştırmak için düzenlenmiş fihristler olup, 4 adettir. Ferman Fihristi defterleri de diğer pek çok defter gibi, tamamen ferman fihristlerinden müteşekkil değildir. Meselâ, 765 numaralı defterde oldukça fazla ilmühaber fihristi kaydı vardır³³. Bu defterlerden ikisi Anadolu (Evel, Sâni), diğer ikisi de, İstanbul ve Rumeli’ye aittir (Ek 3a-b).

B. Vakfiye ve Benzerî Belgelerin Bulunduğu Defterler

1. Vakfiye Defterleri: Müstakil veya müşterek vakfiyelerin yazılı olduğu defterler olup, 623 adettir. Bazı padişah, sultan ve paşalara ait müstakil vakfiye defterleri³⁴ dışında, seri halde 6 kategori vakfiye defteri vardır. Bu seri şöyle sıralanmaktadır:

- 1) İstanbul Vakfiye Serisi (570-577),
- 2) Mücedded Anadolu Serisi (578-619),

- 3) Küçük Evkaf Serisi (623-633),
- 4) Haremeyn Mukataa Serisi (730-733),
- 5) Haremeyn Serisi (734-748),
- 6) Rumeli Vakfiye Serisi (987-996).

Bir bölge ile ilgili vakfiyeler, Vakfiye, Hazine (Atik Şahsiyet) ve Esas (Yeni Şahsiyet)³⁵ defterlerine ait fihristlerin taranması ile tespit edilebilir. Bazı hatalı kayıtlar olsa da³⁶ bu fihristler vakfiyelere ulaşmada kolaylık sağlamaktadır. VGM Kültür ve Tescil Dairesi çalışanları bu bilgileri, hâlen Genel Müdürlük bilgisayar veri tabanına yüklemektedirler. Yeni araştırmalarda vakfiye ve vakıf kayıtları, adı geçen veri tabanı bilgileri ile karşılaştırılarak alınmalıdır.

VGMA’daki vakfiyeleri, kuruluş tarihleri itibariyle dört gruba ayırmak mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Osmanlı devrinden önceki vakfiyeler (H. 410-699 / M. 1019-1299),

Osmanlı devrine ait vakfiyeler (H. 699-1336 / M. 1299-1920),

T.B.M.M. Hükûmeti ve Türkiye Cumhuriyeti devri vakfiyeleri (H. 1336-1342 / M. 1920-1926),

1926-1967 tarihleri arasında Medenî Kanun hükümlerine göre kurulan tesis senetleri ile 1967 tarihinde kabul edilen 903 sayılı Kanun hükümlerine göre kurulan vakıflara ait vakıf senetleri.

³² H.Baki Kunter, *age.*, s. XVIII.

³³ VGMA, *Ferman Fihristi Defteri*, s. 4-5.

³⁴ Meselâ, *Laleli Sultan Mustafa Han-ı Sâlis Vakfiyesi*, VGMA, Numara: 642; *Mihrimah Valide Sultan Vakfiyesi*, VGMA, Numara: 636; *Merzifonlu Mustafa Paşa Vakfiyesi*, VGMA, Numara: 641.

³⁵ *Adana, Suriye ve Trablusgarp Fihristi*, Numara: 164; *Uşak Fihrist Defteri*, Numara: 2305.

³⁶ *Uşak Vakfiye Fihristi Defteri* (UVFD)’nde geçen vakıflardan birisinin (Uşak, Kırkyaran Köyü, *Bakkal Mehmet Ağa Camii Vakfı*) Uşak Kazası sınırları dahilinde olmadığı anlaşılmıştır. İlgili vakfın vakıf-nâmesini incelediğimizde bu vakfın Kütahya Sancağına tâbi Gediz Kazasına bağlı bir köyde (Kırkyaran köyü) olduğu (VGMA, *Mücedded Anadolu Defteri* (MA), 601/25) görülmüştür.

Vakfiyeler, başta kadının, bazı hâllerde sultanın tasdik yazıları, imza ve mühürleri dışında, giriş, vakfın hizmet şartları ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır;

1) Giriş bölümünde (dibâce); Allah'a hamd, Peygamber ve ashabına salât ve selâmın yer aldığı duâ, vakıf kurma gerekçesinin âyet ve hadislerle anlatıldığı gerekçe kısımları,

2) Ana bölümde (vakfın hizmet şartları); vâkıfın, tescil mütevellisinin ve şahitlerinin, tescil yeri, akar ve hayrâtın yapım, bakım, idare ve görevlileri ile ilgili şartları,

3) Sonuç bölümünde de; vakfın geleceği ile ilgili şartlar, duâ ve bedduâ kısmı, vakıf müessesinin hukukî durumu, vakfın kuruluş tarihi ve tescil şahitlerinin yazıldığı şuhudü'l-hâl kısımları bulunmaktadır³⁷.

Vakfiyeler, vakfın kurulduğu mahallin mahkemesi tarafından tescil edilen belgeler olduğundan, güvenilirlik derecesi çok yüksektir (Ek 4).

2. Tercüme Defterleri: Bu defterler, Arapça vakfiye, i'lâm ve hüccetlerin Türkçe'ye tercümeleri ile Osmanlıca vakfiyelerin yeni harflere aktarılarak yazıldığı defterler olup, toplam 43 adettir. Tercümeleri önceleri yevmiyeli mütercimler yapar, baş mütercim kontrol ettikten sonra, Tercüme defterlerine yazılarak, mütercimler, arşiv şubesi müdürü ve daire başkanının imzaları ile kayıt altına alınır³⁸. Bugün ise tercüme ve yeni harflere aktarma işlemlerini uzman bir ekip yapmakta olup, bazı yer isimleri dışında hatalara rastlanılmamaktadır. Meselâ, Adana'da *Ramazanoğlu Pirî Mehmed Paşa ve Halil Bey Vakfiyesi* (Ramazanoğlu Vakfiyesi)'nin aslı Arapça olup, vakfiyenin âyet, hadis ve duâ kısımları hariç tercümesini 1936 yılında Mütercim Refik Şallı yapmış ve 1943 yılında yine Mütercim Refik Şallı ve Mütercim A. Sami Yücesoy'un tasdiki ile 1961 numaralı Tercüme Defteri'ne kaydedilmiştir³⁹ (Ek 4).

3. Tesis Defteri: 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun neşrinden sonra, Medenî Kanunun hükümlerine göre kurulan vakıfların kaydedildiği defter olup, 1 adettir. Bu defterde vakıf tesislerinin; kütük numarası, hayrât (câmi, mescid, hastahâne vs.) ve akarât (tarla, ev, işhanı vs.) oluşlarına göre türleri; tesislerin yeri; tapu ve kadastro kaydı; tesisin durumu; iktisap şekli; değişiklik kaydı; vergi kaydı; mülkiyet durumu; idare şekli (mülhâk, mazbût vs); imâr durumu; takdir olunan kıymet; sigorta durumu; mülâhazalar ve kaydın tarihi yazılmaktadır⁴⁰. 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'na göre, vakıf kurmak isteyen mal-mülk sahibi önce notere gidip, yazılı veya sözlü bir beyanla (dilekçe) "tapu senedi"ni tasdik ettirerek bir "tesis senedi" (vakfiye) düzenlemektedir. Daha sonra bu noter tasdikli belgeleri mahallî Vakıflar İdaresi'ne vermektedir. Vakıflar İdaresi de, söz konusu tesis senedini, mahallî Asliye Hukuk Mahkemesine tescil ettirmektedir⁴¹. Tesis Senetleri, vakfiyelerin başında bulunan duâ bölümünde yer alan âyet, hadislerle vakıf kurmanın faziletlerinin anlatıldığı duâ kısmı ile vakfiyelerin sonuç bölümünde yer alan Ehl-i Sünnet hukukçuların görüşlerinin ve vakfı ihlâl edenlere bedduâ edilen sonuç kısmı hariç, eski vakfiye yazım usulüne uygundur (Ek 5).

4. Merkezi Sicil Defterleri: 1967 yılında kabul edilen 903 sayılı Kanuna göre kurulan yeni vakıflara ait kayıtları ihtiva eden

³⁷ *Ramazanoğlu Halil Bey oğlu Pirî Bey Vakfiyesi* (=Ramazanoğlu Vakfiyesi), 1539-1555, VGMA, Müstakil Vakfiye, Numara: 646, s. 1-15; Tercüme Defteri, Numara 1961, s. 367-425.

³⁸ *Sakızcı-zâde Ahmed Ağa bin Nuh Efendi Vakfı'nın* 23 R 1333/03.03.1915 tarihli Hücceti, VGMA, MA. 605, s. 233, sıra: 319, Yeni Harflere Çevirisi için bkz. *Yeni Tercüme Defteri* (YTD) 1964, s. 374, sıra: 300; *Ramazanoğlu Piri Mehmed Paşa ve Halil Bey Vakfiyesi*, 1539-1555, MD 646/1-15; YTD. 1961, s. 375-425.

³⁹ *Ramazanoğlu Pirî Mehmed Paşa bin Halil Bey Vakfiyesi*, VGMA, 1961: 367-425.

⁴⁰ Vakıflar Kanunu 2762; RG, 28.5.1968, Sayı: 12909.

⁴¹ *Ahmet Kızı Zekiye Şanlı'nın Tesis Senedi*, 4 Aralık 1950, Çorum, VGMA, *Tesis Defteri*, 620, s. 45.

defterler olup, bunlar 4 adettir. Merkezî Sicil Defterinde her vakıf için ayrı bir sayfa açılmıştır. Bu sayfalardaki özel sütunlara; vakfedenin ve vakfın adı, idare sûreti, temsil tarzı; vakfın ikâmetgâhı; vakfedilen malların ve haklarının nelerden ibaret olduğu; gayri menkûllerin yeri, tapu ve numaraları; vakfın gayesi, şartları, idare uzuvları ve bunlarda yapılan değişiklikler ile vakfın senedinin tarih ve numarası; tescile dâir kararı veren mahkemenin adı, kararın tarih ve numarası yazılıdır⁴² (Ek 6).

5. Şart Tebdili Defteri: Belgelere göre, vakıflarda şart tebdili iki şekilde olmaktadır. Birincisi, vakfın “tebdil ve tağyirini, teksir ve tevfirini” yâni vakfın şartlarını değiştirme ve çoğaltma haklarını dâimâ ellerinde bulundurma şartı koşan vâkıflar (vakıf kurucuları)⁴³, gerektiğinde, vakfiyeye bir zeyl düzenleyerek, vakfın şartlarında bazı değişiklikler yapabilmekteydiler. Meselâ, Ramazanoğlu Pirî Mehmed Paşa, babası Halil Bey’in vakıflarını (H.1 Ca 947 / M. 3. 9.1540) ilhâk eyledikten⁴⁴ sonra, Câmi-i Afîk (Eski Câmii)’in avlusunda hücrelerden oluşan Medrese-i Cedîdi yaptırmış [(Medrese-i Câmii Afîk / Medrese-i Pîri Paşa) (1 Ca 954/M.19.6.1547)] ve müderrisine de günlük 40 akça (dirhem) tayin eylemiştir⁴⁵. Pirî Paşa, 1555 yılında ise bir Zeyl-nâme düzenleyerek, Medrese-i Câmii Afîk’in müderrisinin maaşına 10 akçe zam yaparak 50 akçaya çıkarmıştır⁴⁶. İkinci tür şart tebdili ise kanûnen veya fiilen yerine getirilmesi mümkün olmayan vakıf şartlarının zamanın şart ve ihtiyaçlarına uygun olarak değiştirilmesidir. Meselâ, medreselerin kapatılmasından sonra, medreselere şart koşulan vakıfların o şartları, mütevellinin müracaatı ile Vakıflar İdare Meclisi tarafından, uygun ve ihtiyaç olan bir hayır kurumu ile değiştirilmiştir⁴⁷. Birinci tür şart tebdili kararları vakfiye defterlerine veya vakfiyenin kenarına yazılırken, ikinci tür şart tebdilleri, müstakil Şart Tebdili defterlerinde toplanmıştır. Bu defterler 3 adettir (Ek 7a-b).

6. Tevzin Defterleri: Tevzin kelime olarak tartma veya denkleştirme anlamına gelmektedir. Vakıf ıstılâhında ise vakıf gelir giderlerinin denkleştirilmesi⁴⁸ veya eskiden kurulup hayır şartının yerine getirilmesi imkânı kalmayan bir vakfın vâridâtının Vakıflar Kanunu’nun 17. maddesi gereğince, Vakıflar İdare Meclisi tarafından uygun görülen denk başka bir alana kaydırılmasıdır⁴⁹. Tevzin defterleri de, söz konusu tevzin işlemlerinin yazıldığı defterler olup, toplam 3 adettir (Ek 8).

C. Vakıf İdaresi ve Hukuku İle İlgili Defterler

1. Ferman Tafsil Defterleri: Ferman, Divân-ı Hümâyûn veya Paşakapısı’ndaki dîvânlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve tuğra çekilen padişah emridir⁵⁰. Ferman Tafsil defterleri Hicrî 1103-1335 (M.1691-1916) tarihleri arasında, yıllara göre tutulmuştur. Söz konusu tarihler arasında Osmanlı Padişahlarının vakıflarla alakalı fermanları, ayrı seriler halinde bu defterlerde toplamış olup, bunlar 242 adettir. Ferman Tafsil defterleri, Osmanlı vakıf hukuku ve idaresi

⁴² Vakıflar Kanunu, No: 903, RG, 24.7.1967, Sayı: 12655.

⁴³ Çallı Ömer Efendi zade Ahmet Tahir Efendi İbn Ömer Efendi Vakfiyesi, VGMA, H. 1325/M. 1908, (Uşak) MA 605, s. 263.

⁴⁴ Ramazanoğlu Vakfiyesi, 1 Ca 947 (M.3.9.1540), VGMA, 646, s. 7; 1961, s. 390-392.

⁴⁵ Ramazanoğlu Vakfiyesi (3. Vakfiye), 1 Ca 954 (M.19.6.1547), VGMA, 646, s. 9; 1961, s. 404.

⁴⁶ Ramazanoğlu Vakfiyesi (Zeyl-nâme), Evâsıt-ı Şevval H. 962 (M. 10-20. 9. 1555) VGMA, 646, s. 15; 1961, s. 425.

⁴⁷ Meselâ, Balcıoğlu Mustafa bin Hasan Vakfiyesi, VGMA, Yeni Tescil Defteri, 1760, s. 203.

⁴⁸ Adana’da Balcıoğlu el-Hac Mustafa bin Hüseyin Vakfı’nın, İdare Meclisi’nin 9.7.1943 gün ve 589/566 sayılı tevzin kararı için bkz. VGMA, Yeni Tafsil Defteri, Numara: 1757, s. 162; Kütahya’da Anadolu Valisi Esbak Ali Paşa Vakfı, Vakıflar İdare Meclisi’nin 9.10.952 günlü ve 367/368 sayılı denkleştirme (tevzin) kararı.

⁴⁹ Anadolu Valisi Esbak Ali Paşa Vakfı, VGMA, 27.05.1949, YTD 1965, s.219, sıra: 277.

⁵⁰ Kütükoğlu, age., s. 99-124.

üzerine araştırma yapanlar için en temel kaynak olduğu muhakkaktır (Ek 9). Ferman tafsillerinin devamı veya paraleli olan belge grubu Ahkâm Defterleridir.

2. Ahkâm Defterleri: Padişahlar tarafından vakıflarla ilgili olarak verilmiş emirlerin yazılı olduğu defterler olup 73 adettir. Ahkâm defterleri; *Evkaf*, *Haremeyn*, *tafsil* ve *nizâmât* gibi serilere ayrılmıştır. Asıl adı "*Defter-i Ahkâm-ı Evkaf* (AD) olan defterler, H.1230-1300 (M.1814-1882) yılları arasında tutulmuştur. VGMA'da 964 ile 976 numaraları arasında kayıtlı olup, 13 defterden oluşmaktadır. Ahkâm Defterlerinde; Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kuruluşu⁵¹, vakıf akarlarında faaliyet gösteren esnaf grupları⁵², vakıfların âşâr, mukataa⁵³ ve gedik gelirleri, işletme usulleri ve vakıf akar ve hayrâtın "tamir ve terimimleri"⁵⁴, Tanzimat'ın ilanından sonra vakıfların yönetiminde yapılan yeni hukukî düzenlemeler, merkez ve taşra teşkilâtlarının oluşumu⁵⁵, teşkilâta görev yapan Evkaf muhasebecisi, müdür, kâtip, memur ve çuhâdarların tayin, terfî ve ücretleri⁵⁶, gayrimüslim vakıflarının işlemleri⁵⁷ ve nihâyet vakıflarla alakalı her türlü işlem yer almaktadır.

Ahkâm-ı Evâmir-i Haremeyn Defterleri: Bu defterler, VGMA'da 979 ile 986 numaraları arasında kayıtlı ve hicrî 1227-1299 (M. 1812-1881) tarihleri arasında kapsamakta olup, 8 defterden mürekkeptir. Bu defterlerde, Haremeyn hazinesine bağlı vakıfların ve bu vakıflara bağlı hayrât ile ilgili işlemler yer almaktadır⁵⁸. Bir diğer ahkâm defteri serisi ise "*Ahkâm-ı Sultan Abdulmecid*"dir. H.1262-1278 (M. 1845-1861) yılları arasında Padişah Sultan Abdulmecid (1839-1861)'in kendi vakıfları ile ilgili uygulama ve işlemlerinin kayıtlı olduğu bu defterler, VGMA'da 997-1003 numaraları arasında kayıtlı olup, 7 defterden oluşmaktadır⁵⁹.

Tafsil Defterleri (TD): Ahkâm defterleri

serisini "*Tafsili Nizâmât Defterleri*" (23 defter) takip etmektedir. Bunlar, H. 1301-1341 (M.1883-1922) yılları arasında tutulmuş olup, vakıflar ile ilgili her türlü işlemi içermektedir⁶⁰.

Tafsil defterleri, vakıfların yönetimleriyle ilgilidir. Bu defterlerde vakfiye niteliğinde belgeler bulunmakta olup, bir vakfın hayrât kurumları, gelir kaynakları, bunların hayrî hizmetlere yönelik ayrılan fonlarının nerelere tahsis edildiği, görevli ücretleri ve diğer harcama kalemleri, tâyin ve terfî işlemleri, mevkûfâtla ilgili işlemler, vakfiyenin kayıtlı olup olmadığı hakkında teferruatlı bilgiler mevcuttur. Tafsil defterleri başlıca şu serilerden oluşmaktadır:

- 1) Anadolu Tafsilleri (229-314),
- 2) Der-Saadet Tafsilleri (955-963),
- 3) Tafsili Nizâmât (932-952),
- 4) Hicaz Tafsili (816-833),
- 5) Rumeli Tafsili (992-994).

Ahkâm defterleri serisinde müteferrik "*Zeyli İllâmât*" Defteri⁶¹ ve "*Teberrukât*" Defteri⁶² de bulunmaktadır.

Ahkâm, Nizâmât ve Tafsil defterleri birlikte değerlendirildiğinde, Hicrî 1227-1341 (M.1812-1925) yılları arasında geçen bir asrı aşkın bir dönemdeki vakıf yönetim ve

⁵¹VGMA, H. 1230-1247, AD. 964, s. 1-459.

⁵²VGMA, H. 1248-1252, AD. 965, s. 1-268.

⁵³VGMA, H. 1261-1263, AD. 967, s. 1-281.

⁵⁴VGMA, H. 1264, AD. 968, s. 1-412.

⁵⁵VGMA, H. 1253-1260, AD. 966, s. 1-539.

⁵⁶VGMA, H. 1267-1275, AD. 969-970; H. 1276-79, AD. 972; H. 1286-94, AD. 973; H. 1295-97, AD. 974, s. 1-215.

⁵⁷VGMA, H. 1271-1275/1278-1283/1288, AD. 975; VGMA, H. 1297-1300, AD. 976, s. 1-62.

⁵⁸VGMA, H. 1227-1299, AD. 979-986.

⁵⁹VGMA, H. 1262-1278, AD. 997-1003.

⁶⁰VGMA, H. 1301-1341, AD. 932-954.

⁶¹VGMA, H. 1287, AD. 977, s. 1-53.

⁶²VGMA, H. 1287, AD. 978, s. 1-53.

uygulamalarını, VGMA'daki bu seri defterlerden takip etmek mümkündür⁶³. Ancak vakıf araştırmalarında söz konusu Ahkâm defterlerinin eksikliklerini, 1880'lerden Cumhuriyet devrine kadar vakıfların idaresi ile ilgili kanunları *düsturlardan*⁶⁴, Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin merkez veya taşra teşkilâtlarında, cami, mescid, medrese, mektep ve tekke gibi bilumûm vakıf kurumlarında çalışan personelin tâyin, terfi ve görev ücretleri ile ilgili gelişmeleri, ayrıca vakıf kurumlarında yapılan her türlü tâmirât, yeniden yapım ve alım-satım işlemlerini BOA'da bulunan *Şûra-yı Devlet Kararı ve İrâde-i Seniyye* serileriyle tamamlamak mümkündür (Ek 10).

D. Vakıf Görev Tevcih Defterleri

1. Hurûfat Defterleri: Hurûfat defterlerine (HD), "*rûzname defterleri*" de denilmektedir. Bunlar, vakıfların günlük tayin ve terfi işlemlerinin yazıldığı defterlerdir. Bu defterler, dönemin kaza idarî yapısına göre tutulmuştur. Kazaların isimleri alfabetik sıraya göre dizilmiş, vakıf işlemleri de ilgili kazanın isminin altına yazılmıştır. Defterler adını bu alfabetik sıradan almıştır. Meselâ, Adana⁶⁵ ve Antalya⁶⁶ elif harfindedir. Vakıfların her türlü görev tevcihâtının tutulduğu bu defterler, atîk ve cedîd olmak üzere iki seri halindedir. Atîk kayıtlar H.1086-1103 (M.1675-1691) tarihleri arasındadır. Cedîtler ise H.1102-1258 (M.1690-1840) yılları arasındaki kayıtları içerir⁶⁷. Kazaskerlik dâiresince tutulduğu düşünülen⁶⁸ bu defterlerde; idarî yapısına göre yerleşim birimi, vakıf, vâkıf, vazife ciheti, eski ve yeni görevlilerin isimleri, görev değişimi, ücret, arz yetkisine sahip idareci ve kayıt tarihi gibi kapsamlı verileri bulmak mümkündür. Şehir, şehir mahkemesi ve esnâf teşkilâtı konularında da oldukça zengin olan bu defterler, şehir tarihi araştırmacıları için önemli görünmektedir. VGMA'da Hurûfat Defterleri şu serilerden oluşmaktadır:

1) Anadolu Hurûfat Birinci Seri (530-569); İkinci Seri (1055-1157)

2) Rumeli Hurûfat (1161-1223) (Ek 11).

2. Berât ve Şurût Defterleri: Daha çok vakıf görevlilerinin tevcih (tâ'yin) muâmelelerinin (Berât: Ek 7) kaydedildiği defterler olmakla beraber, bazı vakıflar için eklenen yeni şartların da kaydedildiği defterlerdir. Yeni bir şart, bir vakfın kuruluşundan bir süre sonra, vâkıf (kurucu) tarafından vakfın "*tebdil ve tağyiri, teksir ve tefiri yedimde ola*"⁶⁹ şartına, yani vakfın şartının değiştirilmesi veya gelirinin artırılması şartına dayanarak, vâkıfın veya mütevellinin vakfa yeni şartlar eklemesidir. Mahkeme yoluyla gerçekleşen bu hukukî muâmele, şart koşulan vakfın vakıf senedinin kenarına yazıldığı gibi, ayrıca Şurût defterlerine ve vakfın mahallinde Kadı Sicillerine de kaydedilmekteydi⁷⁰. VGMA'da bu defter türünden 24 adet bulunmaktadır. Bunların, Şurût ve Kuyûd-ı Bervât-ı Âlişân, Şurût-ı Haremeyn, Şurût-ı Bervât (780-809) serileri vardır (Ek 12).

3. Ferâşet Defterleri: Ferrâş, câmii, mescid, imâret gibi müesseselerin temizliğini temin; halı, kilim ve hasır gibi mefruşâtını yayma vs. hizmetlerinde görevli olanlar için kullanılan bir tâbirdir. İstılâh olarak ferrâş, yeniçeri teşkilâtında söz konusu işleri görenler ile Kâbe'yi

⁶³N. Öztürk, *age.*, s. 11-14.

⁶⁴*Düstur*: 1/II (9 C.1287/6.9.1870); 1/VIII (18.Ş.1324/7.10.1906); II/I (18.5.1327/6.6.1909).

⁶⁵HD. 530, s. 15; HD. 531, s. 58; HD. 532, s. 58; HD. 1137, s. 18; HD. 1139, s. 56; HD. 1140, s. 17; HD. 1158, s. 170.

⁶⁶HD, 564, s. 14, HD, 534, 38-9; HD, 1056, s. 77; HD. 1057, s. 45; HD. 1059, s. 13. İlh.

⁶⁷*Vakıf Kayıtlar Rehberi*, Ankara 1939, s. 28.

⁶⁸Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında 18. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, VGM Yayını, Ankara 1990, s. 4.

⁶⁹Abbasoğlu Molla Mehmed Hafidî Halil bin İbrahim *Vakfiyesi*, Uşak, 29. 2.1316/19.7.1898, VGMA, MA. 602, s. 144, Sıra: 239.

⁷⁰Meselâ berâtlar için bkz. *Adana Şer'iyye Sicili* 6, s. 42-43, 79, 105, 110, 113-114, 119, 121, 124, 129, 135, İlh.

süpürenler için de kullanılmıştır⁷¹. Osmanlı Devleti'nin Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti vâsıtasıyla Mekke ve Medine'deki kutsal yerlerdeki görevlerin ifâsı ve görevlilerin ta'yini, terfii ve azlını daha dikkatli yaptığı bilinmektedir. Hicaz, Arabistan ve Haremeyn-i Şerifeyn serisi içinde; *Şurûtı Haremeyn* (nu: 797, H. 1268), *Defter-i An Hazîne-i Haremeynü'ş-Şerifeyn İlm ü Haber* (nu: 798), *Defter-i Mekâtib tâbi Kalem-i Haremeyn* (nu: 801, H. 1202), *Ahkâm-ı Mekke ve Medine* (nu: 813, H. 1299), *Hicaz Tafsilî* (nu: 819-833, H. 1285-1335), *Mekke Ahâlî-i Vezâif ve Cevâli* vs. serisinin devamı olarak; 1- *Ferâşet-i Şerife-i Mekke* (c. 1-3; nu: 840-842), 2- *Ferâşet-i Şerife-i Medine* (c. 1-4; nu: 843-846), adlarında yedi defter bulunmaktadır. Bu defterlerde Haremeyn-i Şerifeyn'de bulunan vakıf hayrât kurumlarında çalışan hizmetlilerin kayıtları tutulmuştur. Bu kayıtların yazım usulü berâtlar gibidir (Ek 12). Bu seri, *Haremeyn'e ait Surre-i Kadîme Defterleri* (nu: 847-848), *Mekke ve Medine Esas Defterleri* (nu: 849-855) ile devam etmektedir. Haremeyn'de görev yapan duâgûlar ise ayrı defterlere kaydedilmişlerdir.

4. Duâgû Defterleri: Vâkıfın kendisi, yakınları veya şart koştuğu biri için, vakfiyelerde öngörülen şartlar çerçevesinde, hayır duâda bulunmak üzere ta'yin edilen görevliler için kullanılan bir ta'birdir. Duâgû defterlerinde, duâgû olarak görev yapan vazifelilerin isimleri, görev yeri ve mahalli, ta'yin, terfi ve azil halleri ve bağlı oldukları vakıflar ile aldıkları ücret kayıtlarının tutulduğu esas defterleri⁷² olup, 12 adettir. Bunların *Mekke, Medine ve Hicaz Defterleri* serisi bulunmaktadır. Bu seri *Haremeyn'e ait Surre Defteri* (nu: 863) ve *Tevcihata Ait Hulâsâ Defterleri* (nu: 864-871, H. 1282-1300) ile devam etmektedir.

5. Hulâsa Defterleri: Vakıf teşkilâtlarında görev yapan mütevelliler ile vakfın hayrâtında çalışan görevlilerin ta'yin, terfi ve azillerine dair özet kayıtların tutulduğu

defterlerdir. Bunlar Hicrî 1282-1329 (1865-1911) yılları arasına ait olup, toplam 42 adettir. Bu defterlerin çoğunluğu İstanbul'daki vakıf kurumlarına ait olmakla birlikte, Anadolu, Rumeli, Arabistan (Arap Vilâyetleri) ve Haremeyn vakıfları içinde ayrı seriler bulunmaktadır. Bazı Hulâsâ Defterlerinde; *Der-Saadet*, Anadolu, Rumeli ve Arabistan (nu: 895-899) kayıtları birlikte yazılmıştır (Ek 13).

E. Vakıf Sistemi ile İlgili Defterler

1. Hücçet ve İ'lâm Defterleri: Hücçet, Arapça asıllı bir kelime olup, vesika, senet mânâlarına gelir. Osmanlı Diplomatîğinde ise şer'î mahkemeler tarafından verilen, fakat ilâmdan farklı olarak, hüküm ihtivâ etmeyen, sadece kadı huzurunda iki tarafın anlaşmaya vardıklarına kadının tasdikini ihtivâ eden bir belgedir. Hücçetler, kadı huzûrunda tespiti yaptırılan şahsın eline verildikten başka şer'îye sicillerine de kaydedilirdi. Bunlar üzerinde yapılan araştırmalara göre, alım-satım, kira, nafaka, vekâlet, vasiyet, kefâlet, şehâdet, ferağ (kat'i veya şartlı), borç, hibe, rüşün ispatı, nezir, keşif, sulh, irsaliye ve benzeri konularda verilmekteydi⁷³. Vakıf hücçetleri, vakıflar ile hizmetlileri arasında; görevlilerin aralarında; vakıflar ile özel mülkiyetler veya vakıfların kendi aralarında meydana gelen ihtilâflar hakkında vakıf mahkemeleri veya diğer mahkemeler tarafından verilmiş yazılı hükümler olup 24 defterde toplanmıştır⁷⁴ (Ek 14). Hücçet defterlerinin içinde yer yer ilâmlara da

⁷¹M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 608.

⁷²VGMA, 12 Zilkâde 1310 (M. 28.5.1893), *Esas Defteri*, Numara: 24, s. 126.

⁷³Kütükoğlu, *age.*, s. 350.

⁷⁴Adana'da *Sakızcı-zâde Ahmed Ağa bin Nuh Efendi Vakfına* ait 23 R 1333 (=M. 8.2.1915) tarihli Hücçeti (Tevliyet Meselesi), VGMA, *Mücedded Anadolu*: 605, s.233, sıra: 318; Seyhan'da *Malla İskender Vakfına* ait 7 Ca 1199 tarihli (M. 18.3.1785) Hücçet, *Adana Şer'îye Sicili* Numara: 9, s. 68.

rastlanılmaktadır⁷⁵. İ'lâm sözlükte, "bildirmek" manasına gelir. İstîlâhî olarak ise şer'î mahkemelerde bir dâvâ konusunda hâkimin kararını ihtivâ eden yazılı, imzalı ve mühürlü belgeler için kullanılan bir tâbirdir⁷⁶. VGMA'da İ'lâmât (Nu: 975-76) ve Zâyi' İ'lâmât (Nu: 977) defterleri bulunmaktadır.

2. İlmühaber Defterleri: İlmühaber, bir dâireden diğer bir dâireye, herhangi bir husus, bir karar veya bir hükmü bildirmek üzere yazılan belgelere denilir. Osmanlı Devletinde kat'î bir hükmü bildirmek, bir memuriyet tayini, belge tanzimi, kalemler arası bilgi vermek ve bir yazıya cevap vermek için ilmühaber yazılırdı⁷⁷. Vakıf teşkilâtında ise "ilmühaber", vakıf yetkilileri ile vekillerinin verdiği vesikalara ait kayıtlardır. Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nde yazılan ilmühaberler, söz konusu ilmühaber defterlerinde yıllara göre toplanmış olup, 79 adettir. İlmühaberin hangi kaleme verildiği çoğunlukla ilk satırın üzerine: "Ber mûceb-i kalem-i muhâsebe-i evvel ilm ü haber vâride el-müverrah fi 11 L sene 1233" gibi, bir ifade ile belirtilir, maksât; "İstanbul'da Parmakkapı kurbunda Hâce Pîrî nâm sâhibü'l hayrûn Mescid-i Şerîfi vakfından Lâleli kurbında Çakır Ağa Mahallesiinde Zecriye Emîni Hasan Ağa ile zevcesi Havvâ Hâtûn'un bi'l-iştirâk mutasarrif oldukları hânesine cereyân iden üç çuvâldûz mâ-i lezîzün zaptlarıyüçün sûreti verilmeğle Su Nâzırı defterlerine..." şeklinde anlatıldıktan sonra "...(iş bu) ilm ü haber virildi" şeklinde bitirilirdi⁷⁸.

Arşivde İlmühaber defterleri; Anadolu İlmühaber (nu: 295), Sûret İlmühaber (nu: 296), Tafsili Asker (nu: 297) ve Anadolu Muhasebe İlmühaber Tafsili (nu: 298) gibi isimlerle kayıtlıdır.

3. Mühür Tatbik Defterleri: Osmanlı bürokrasisinde resmî yazıların (belgelerin) sahihliğinin delili olarak, yapılan yazışmalarda bir mühürün kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Kurumların yönetiminde zamanla doğabilecek sûiistimalleri önlemek için de, merkezî devlet kalemlerinde her kademedeki vazifelilerin kullandıkları mühürlerin birer örneğinin kaydedildiği, her bir zümre için ayrı, "mühür tatbik defterleri"⁷⁹ tutulmuştur.

Bu manada, vakıf kurumlarında görev yapmış idarî yetkililerin şahsî ve resmî mühürlerinin birer örneğinin kaydedildiği üç defter bulunmaktadır. Şahsî veya resmî (vakıf) mühürlerde; vâkıfların veya yöneticilerin mesleği, adı, bazen baba adı, hatta vakfın nereye, ne maksatla ve hangi tarihte yapıldığına dâir bilgilere yer verilmiştir⁸⁰. Mesela, II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'ın mühründe: "Vakf-ı İsmihan Sultan Binti Sultan Selim Hân be-medresetuhâ fi Ebî Eyyubi'l Ensârî"⁸¹ ibâresi, Pertevniyal Vâlide Sultan'ın vakıf mühründe de; "An vakf-ı devletlü, ismetlü Pertevniyal Vâlide Sultan-ı aliyyeti'-ş-şân Hazretleri 1279"⁸² ibaresi bulunmaktadır.

4. Köye Devir Defterleri: Hayrât ve mevkûfâtı (akârâtı) aynı köy sınırları içinde bulunan vakıfların, o köyün ihtiyar heyetine devrine dâir muâmelelerin kayıtlı olduğu defterler olup, 3 adettir. Bu defterlerde; *Evrâk Numarası (3050)*, *Vakfın İsim ve Şöhreti* (Hatip Hacı Süleyman Vakfı), *Vakfın Bulunduğu Yer* (Ayvacak Kazası, Adatepe Köyü), *Zabtın Esası*

⁷⁵VGMA, *Hüccet-i Şer'iyye Defteri*, Nu: 779, 803; *Hacı Hamza-zâde Ramazan Çelebi Vakfı İlânı*, Adana, VGMA, *Yeni Vakfiye Defteri*, 1759, s. 301-302; *Seyyid Ahmed Vakfı İlâmı*, VGMA, *Vakfiye Tescil Defteri*, 1993, s. 233-234.

⁷⁶Şer'iyye Sicilleri, I, İstanbul 1988, Türk Dünyası Araştırmaları, s. 29.

⁷⁷Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili* (Diplomatik), İstanbul 1998, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, s. 295-301.

⁷⁸İstanbul Su Külliyyâtı II, *Su Vakıfları Defterleri, İlmühaber I*, İstanbul 1997, Lale Matbaası, Belge: 2/127/7, s. 211; VGMA, *İlmühaber Defteri*, 295, s. 8, 103.

⁷⁹Kütükoğlu, *age.*, s. 96-97.

⁸⁰Günay Kut - Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984, s. 12.

⁸¹Kut - Bayraktar, *age.*, s. 50.

⁸²Kut - Bayraktar, *age.*, s. 60.

(İdare Meclisi), *Zabıt Kararının Numarası* (1388/1277) ve *Tarihi* (16.11.938), *Zabıtın Sebebi* (Köy Kanununun 17. Mad. Mucibince), *Esas Defter No* (13/3 U.No146 Sır 404), *Karton No* (3), *Defter Sayfa No* (19) ve *Mülâhazât* (13/3/404) yazılıdır. Evrâk üzerinde Köye Devir Defterinin numarası, sıra ve kutu numarası (D/1, Sı./10, Kar./3) da kayıtlıdır⁸³ (Ek 15).

F. Vakıf Harcama Defterleri

1. Fudûla Defterleri:

Fudûla (Fodula/Fodla), daha ziyâde imâretlerde, Osmanlı saray mutfağında, İstanbul'daki diğer bazı saraylarda ve yeniçerilere ait fırınlarda pişirilen ve bir kısım görevlilere maaşları ile birlikte sepet içinde istihkâkına göre dağıtılan pide şeklinde yassı ekmeğin kullanılmış bir tâbirdir⁸⁴. Saray ve saraylıların kurdukları vakıfların fodula dağıtım veya tüketimlerinin kayıtları düzenli olarak tutulmuştur. VGMA'da 40 civarında Fudûla Defteri (Nu: 1004-1043) bulunmaktadır. Bu defterler, Fatih devrinde (Nu: 1018) tutulmaya başlanmış, XIX. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Bunların saray, selâfin külliyesi ve bazı büyük vakıflar için ayrı serileri vardır (Ek 16)⁸⁵.

2. İntifa Hakkı Defterleri:

İntifa, kullanım veya faydalanma hakkı demektir. Vakıf ıstılâhında ise bir vakıf taşınmazının üzerindeki kullanım veya faydalanma hakkına sahip olmak demektir⁸⁶. İntifa' Hakkı Defterleri, 2762 sayılı Vakıflar Kanununun neşrinden sonra zaptedilen vakıfların ilgililerine tahsis edilmiş intifa' hakkı (aylık) miktarı ile vakıftan intifa' edenleri gösteren defterler olup, iki adettir.

2762 sayılı Vakıflar Kanunu; A) Vakıf tarafından fiili hizmet mukâbilinde kendilerine kurum vakfından vazife veya hisse verilmesi şart edilmiş olan hademelere, B) Makam sahipleri hariç olmak üzere, vakfiye şartlarına göre, vakıfla alakalı bulunanlara intifa' hakkı tanıdığı (Md. 2).

Söz konusu Vakıflar Kanunu gereği, ilgililere ödenen intifa' hakları "*İntifa Hakkı Defterleri*"ne; kayıt sırası, aylık miktarı, tahsis tarihi ve şartları, intifa hakkı sahibin adı, sanı ve mahallî ikâmeti, hangi vakıftan olduğu, kaydın gittiği yer ve mülâhazât (kayıt esas numarası)⁸⁷, ayrıca karar numarası, evrâkın bulunduğu intifa hakkı kutusunun numarası yazılıdır. Evrak üzerinde de intifa hakkı defterinin, sıra ve kutu numaraları (İ.D./1, Sı./10, Ka./4) vardır (Ek 17).

3. Maaş Defterleri:

Bu defterlerde, 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun neşrinden önce vakıflardan intifa' hakkı ile muhtaç aylığı alanlar kaydedilmiştir. İntifa Hakkı defterlerinden yukarıda bahsedilmişti. Maaş defterlerine; *kayıt numarası*, (16), *maaş miktarı* (30 guruş), *tahsis mahalli* (Cennetmekân Sultan Mustafa Hân-ı Sâlis), *maâş sahibi* (Sarayı Hümâyün Yeniçerilerinden İbrahim), *tahsis tarihi* (28 Temmuz 299), *şartı* (-), *defter-i atik şartı* (Numara:151/546) *mülâhazât* (maaş toplamı) ve *vukuât* (maâşın niçin tahsis edildiği) yazılmıştır⁸⁸ (nu: 917-920). Osmanlı Devleti'ndeki bu kayıt geleneği Cumhuriyet devrinde de sürdürülmüş, muhtaç aylığı alan kişilerin adı, soyadı, maaş tahsis tarihi, numarası, sıra numarası, maaş miktarı, Muhtâcîn Maaşı Esası defterlerine kaydedilmiştir. Verilen numaralar da

⁸³VGMA, *Köye Devir Defteri*, Nu: 1756; 3 adet Köye Devir Kutusu'nda 104 adet dosya mevcuttur. Bu dosyaların bir değerlendirilmesi için bkz. N. Öztürk, *age.*, Tablo: LX, s. 451-466.

⁸⁴Feridun Emecen, "Fodula", *TDVIA*, 13, s. 167.

⁸⁵VGMA, *Fatih, Sultan Selim ve Süleyman Fodula Defteri* (Nu: 1015), *Bayezid Veli* (Nu:1010), *Süleymaniye* (Nu: 1014), *Mihrimah* (Nu: 1007) *Fodula Defteri* ve *Koca Mustafa Paşa Fodula Defteri* (Nu: 1028).

⁸⁶17.7.1936 Tarihli Vakıflar Nizamnamesi- Ek Nizamnâme, RG, 6.1.1938, sayı: 3801.

⁸⁷Hacı Feyzullah Vakfı İntifa' Kaydı, Manisa, 16.3.942, VGMA, *İntifa' Defteri*, 1754, sıra: 88.

⁸⁸VGMA, *Maâş Defteri*, Numara: 920, s. 100.

muhtaç maaşı alan veya imaretlerden istifade eden kişilerin tanıtım kart ve belgelerine yazılmaktadır⁸⁹ (Ek 18).

Sonuç olarak, 2335’i seri halde 2376 defter üzerine bir durum tespiti yapmak gerekirse defterler, arşiv personeli arasında; “Arşiv Defterleri” ve “Dolap Vakfiyeleri” olarak isimlendirilmekte olup, ayrı mekânlarda muhafaza edilmektedir.

Arşiv Defterleri: Defter numarası 1’den 2280’e kadar olan defterler, arşiv çelik dolaplarında muhafaza edilmektedir. 273 numaralı defter 309’un; 1751 numaralı defter de 1903’ün mükerreridir. Eski usûl 22 adet numarasız, boş defter bulunmaktadır.

Dolap Vakfiyeleri ise orijinal hatla yazılı müstakil vakfiyelerden oluşmaktadır. Bunların bazıları belge olarak düzenlenmiş (rulo şeklinde), bazıları da defter olarak düzenlenmiş (deri kaplı) olup, çelik dolaplarda muhafaza edilmektedirler. Dolap vakfiye defterleri veya belgeleri, gerek hat yazı sanatları ve gerekse süsleme sanatları itibariyle incelemeye değer niteliktedir. Arşivde bu defterler; 1550 ile 1750 arası numaralarda, 1882 ile 1936 arası numaralarda (1895 mükerrer), 1996 ile 2003 arası numaralarda, ayrıca 654, 1963, 2130, 2143, 2145, 2149, 2151, 2160, 2162, 2212 numaralarda kayıtlıdır.

II- DOSYALAR

Vakıflar Genel Müdürlüğü, yapılan günlük işlemlerin belgelerini, konuyla ilgili defterlere kaydetmenin yanında, evrakları dosyalar içine koyarak Vakıf Kayıtlar Arşivi’nde kutu ve klasörlerde muhafaza etmektedir. Bu dosyalarda; önceleri mülhâk vakıf olarak yönetiliyorken, devlet tarafından zapt edilerek mazbûat hâle getirilen vakıfların evrâkları (*zabıt*); evlatlık vakıflar gelirinden vâkıfın çocuklarına düşen kısmın kayıtlarının tutulduğu evraklar

(*intifa*), yeni tescil kayıtları (*tescil*); hâlen özel mütevelliler tarafından yönetilen vakıfların kayıtları (*tevlîyet*); azınlıkların kurdukları vakıfların kayıtları (*ekalliyet*); köylere devredilen vakıfların kayıtları (*köye devir*); 1952 yılında Diyanet İşleri Başkanlığına devredilen hâdim-i hayrât kayıtları (*tesviye*); 903 sayılı Kanuna göre kurulan vakıfların (*vakıf dosyaları*) kayıtları bulunmaktadır. Söz konusu dosyalar, 2005 yılı itibariyle 40280 adede ulaşmıştır. Bu dosyaların dağılımı şöyledir;

- 1) 153 **zabıt** kutusunda 6250 adet dosya,
- 2) 5 **intifa’** kutusunda 175 adet dosya,
- 3) 41 **tescil** kutusunda 3381 adet dosya,
- 4) 73 **tevlîyet** kutusunda 2071 adet dosya,
- 5) 6 **ekalliyet** kutusunda 180 adet dosya,
- 6) 3 **köye devir** kutusunda 104 adet dosya,
- 7) 274 klasör içinde 23290 **tesviye** dosyası,
- 8) 4829 adet 903 sayılı kanuna göre kurulan **vakıf** dosyası

III. BELGELERİN TASNİFİ

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı çalışanları, günlük işlerinin yanında, arşivde bulunan belgelerin fihrist bilgilerini Genel Müdürlük bünyesinde kurulan bilgisayar veri tabanına girmektedirler. Bu veri tabanında 27 Aralık 2005 tarihinde yaptığımız sorgulamaya göre, **103943** belgenin fihrist bilgisi veri tabanına yüklenmiştir⁹⁰ (Tablo 1).

⁸⁹RG, Neşir ve İlanı: 28.12.1989, Sayı: 20386.

⁹⁰VGM bilgisayar veri tabanına girilen verileri sorgulayarak istifademize sunan Kültür ve Tescil Dairesi Başkanı Tahsin Türker beye, belgelerin veri tabanına yükleniş üzerine mütalaa yaptığımız Mevlüt Çam, Ali Çakır ve Mehmet Demirci beylere çok teşekkür ediyorum.

Tablo 1: 27.12.2005 Tarihi İtibarıyla VGMA Bilgisayar Veri Tabanına Girilen Belge Türü ve Sayısı

Grup	Sıra	Belge Türü	Sayısı	Oran	Grup	Sıra	Belge Türü	Sayısı	Oran	
1- Vakfiye ile İlgili	1	Vakfiye	17.024	20,04	5- Vakıf İşlemi Belgeleri	48	Tesis Senedi	76	03,50	
	2	Zeyl Vakfiye	3102			49	Kayd-ı Hakani	64		
	3	Şart Tebdili Kararı	534			50	Arazi Kaydı	52		
	4	Hulasa-i Vakfiye	100			51	Sened	48		
	5	Hâmiş-i Vakfiye	45			52	Keşif Hücceci	33		
	6	Tetimme	17			53	İstübdal Hücceci	29		
	7	Gayri Sahih Vakfiye	1			54	Mukataa Kaydı	18		
Ara Toplam			20.823	20,04		55	İstikraz Hücceci	21		
2- Görevli Tayini	8	Şahsiyet Kaydı	40.329	59,88		56	Durum Cetveli	104		
	9	Atık Esas	17.051			57	Tapu Senedi	12		
	10	Berat	2.005			58	Sened-i Hakani	9		
	11	Tevcih Kaydı	1.934			59	Çiftlik Kaydı	5		
	12	Hurufat Kaydı	419			60	Alım-Satım Kararı	4		
	13	Tevliyet Kaydı	298			61	Şahadetnâme	2		
	14	Hulâsa Kaydı	207		62	İcazetnâme	2			
Ara Toplam			62.243	59,88	Ara Toplam			3.638	03,50	
3- Gelir-Gider	15	Muhasebe Kaydı	380	00,41	6- Mahkeme Kayıtları	64	Mubayaa Hücceci	2.523	05,43	
	16	İntifa Kaydı	35			65	İlâm	1.648		
	17	Galle/Maaş	5			66	Hüccet	1376		
	18	İcmal Kaydı	3			67	Temyiz Kararı	51		
	19	Tahsisat Cetveli	1			68	Mahkeme Kararı	26		
Ara Toplam			424	00,41		69	Şer'i İlâm	7		
4- Vakıfların İdaresi	20	Zabıt Kararı	5.441	07,23		70	Teberru Senedi	5		
	21	Zabıtın Fekki Kararı	1			71	Veraset İlâmı	4		
	22	Tevzin Kararı	431			72	İfade Tutanağı	3		
	23	Arıza	356			73	Mah. Karar Sureti	3		
	24	Hüküm	187		Ara Toplam			5.646	05,43	
	25	Ferman	186		7- Vakıf Görevlileri İle İlgili Belgeler	74	Müzekkere	305	00,72	
	26	Emirname	121			75	İlmuhaber	262		
	27	İdare Meclisi Kararı	119			76	Tezkire	110		
	28	Tafsil	185			77	Mazbata	18		
	29	Resmî Yazı	188			78	Vasiyeynâme	13		
	30	Zabıt Kaydı	156			79	Mektup	12		
	31	Tescil Kararı	73			80	Vekâletnâme	8		
	32	Hatt-ı Hümayun	19			81	Kitap Listesi	5		
	33	Fetva	15			82	Harita	3		
	34	Köye Devir Kararı	12			83	Sülâlenâme	3		
	35	Sened Değişikliği	7		84	Hakem Kararnâmesi	2			
	36	Buyruldu	7		85	Nüfus Kayıt Örneği	2			
	37	Şartnâme	4		86	Mucip Müzekkeresi	2			
	38	Şûra-yı Evkaf Kararı	6		87	Pusula	1			
	39	Şûra-yı Devlet Kararı	2		88	Tüzük	1			
40	Tâlimatnâme	2	89	Telgraf	1					
Ara Toplam			7.518	07,23	90	Terkin Kararı	1			
5- Vakıf İşlemleri	41	Vesika	1569	02,79	Ara Toplam			749	00,72	
	42	Musakkafat Kaydı	755		8- Diğer	91	Mükerrer Belge	2898		
	43	Temessük Kaydı	284			92	Bilinmeyen	3		
	44	Hudutnâme	172			93	Müzevver	1		
	45	İcar Kaydı	181		Ara Toplam			2.902	02,79	
	46	Temliknâme	112		Genel Toplam			103.943	%100	
	47	Beyanname	85							

Bu sorgulamaya göre, **103943** belge 93 farklı tanımlama ile veri tabanına girilmiştir. Belgeler veri tabanına girilirken, belge kendini hangi isimle tanımlıyorsa buna bağlı kalınarak girilmiştir. Bundan dolayı sorgulamada belge türü sayısı bir hayli yüksek çıkmıştır. Söz konusu 93 tür belgeyi işlevsel olarak sekiz grupta toplamak mümkündür. Bunlar; 1- *Vakfiye veya vakfiyenin bir kısmını oluşturanlar* (% 20,04): Bu grup belgelerde, vakfiye'nin dışında, zeyl vakfiye (ek), hâmiş-i vakfiye (hâşiye), hulâsa-i vakfiye (özet), tetimme (tamamlama) ve şart tebdili gibi belgeler yer almaktadır. 2- *Görev tevcih belgeleri* (% 59,88): Şahsiyet, hurufat, berat ve tevliyet gibi kayıtlar olup, vakıflarda görev yapan memurların tayinlerini içermektedir. 3- *Gelir-gider belgeleri* (% 0,41): Bunlar muhasebât, icmal, tahsisât ve intifa belgeleri olup vakıfların gelir ve giderleri ile ilgili kayıtlardır. 4- *Vakıfların idaresi ile ilgili belgeler* (% 7,23): Vakfın mahallinden yapılan arzlar ile yazılan emirler veya yeni vakıf nizâm-nâmelerini içermekte olup, genel olarak; ferman, hüküm (ahkâm), irade, talimât-nâme, Şûrâ-yı Devlet kararı ve Vakıf İdare Meclisi kararlarıdır. 5- *Vakıf İşlemleri ile ilgili belgeler* (% 3,50): Bu belgelerde beyannâme, hudutnâme, müsakkafât ve durum cetveli gibi, vakıfların günlük işlemlerinin kayıtları bulunmaktadır. 6- *Mahkeme Kayıtları* (% 5,43): Mahkemeye konu olmuş vakıf davalarının kayıtları olan ilâm, hüccet, temyiz kararı ve ifade tutanağı gibi belgelerdir. 7- *Vakıf görevlileri ile ilgili belgeler* (% 0,72): Vakıf görevlilerinin durumlarının tespit edildiği, pusula, tezkire ve müzekkere gibi belgelerdir. 8- *Diğerleri* (% 2,79): Yukarıda tasnif ettiğimiz yedi grup belgeden özellikle, vakfiye, zeyl vakfiye, ilâm ve hüccet gibi, vakıf kurumu açısından önemli olan bazı belgelerin mükerrerleri (tekrarı) bulunmaktadır. Bunların dışında dört belgenin hangi amaçla tutulduğu

tespit edilememiş, bir belgenin de yalan beyan (müzevver) olduğu anlaşılmıştır.

Tablo incelendiğinde, vakıf tevcihleri ile vakfiye grubu, VGM veri tabanına girilen belgelerin % 79,92'sini oluşturmaktadır. Bu iki belge grubunun nispeti, diğerlerine göre her zaman yüksek olmakla birlikte, arşivde bulunan tüm belgelerin içinde aynı yüksekliğe sahip değildir. Vakfiyeler ile şahsiyet kayıtları vakıflar için en temel kayıtlar oluşlarından dolayı, arşiv personeli bu belgeleri veri tabanına yüklemeye öncelik vermişlerdir. Diğer belgeler ise arşivin günlük yazışmaları sırasında kullanılmalarından veya vakfiye defterleri içinde kayıtlı oluşlarından dolayı veri tabanına yüklenmişlerdir. Vakıflarla ilgili tüm belgeler veri tabanına yüklendiğinde, hurûfat, fudûla, hulâsâ, ahkâm ve fermanların da küçümsenemeyecek sayıda olduğu görülecektir. Vakıf muhasebe kayıtları BOA'da ayrı bir tasnif olup, VGMA'da sayıları oldukça azdır.

SONUÇ

Vakıf Kayıtlar Arşivi, 2335'i seri halde 2376 kütük defteri, 40280 zabıt, intifa, tescil, tevliyet, ekalliyet, köye devir, tesviye ve yeni vakıf dosyası ile yarım milyonu aşkın belgeye sahip bir arşivdir. Bu araştırmada, söz konusu arşivdeki defterler ve bu defterlerde bulunan belgelerin Türk Tarihi araştırmalarındaki yeri, -belgeler tasnif edilerek ve tanıtılarak- ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Vakıf Kayıtlar Arşivi, vakıf araştırmaları için müracaat edilmesi gereken ilk merkezdir. Burada bir vakıf hakkında araştırma yapmak için öncelikle, Vakfiye Fihrist defterlerine (Hazine ve Esas) bakılmalıdır. Vakfın vakıf senedi bulunduktan sonra, vakıf kurumlarını (hayrât ve akarât), vakfın idarî yapısını, vâkıfın

şartlarını ve vakıfla ilgili diğer tüm işlemleri yukarıda incelediğimiz belgelerden takip etme imkânı vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir; 1- *Vakfın sistemini*; vakfiye, zeyl vakfiye, şart tebdili, tevzîn, şurût, mühür tatbik ve ilmühaber defterlerinden, 2- *Vakıfta yapılan görevli tâ'yinlerini*; hazine, esas, hurûfât, hulâsa, berevât, ferâşet ve duâgû defterlerinden, 3- *Vakıfta ilgili mahkeme konusu olmuş işlemleri*; i'lâmât ve hüccet (şer'îyye sicili) defterlerinden, 4- *Vakfın işleyişi ve hukukunu*; ferman, ahkâm, tafsil ve nizâmât defterlerinden, 5- *Vakfın muhasebelerini*, tahrir, icmal, evkaf ve muhasebe defterlerinden (BOA), 6- *Vakfın akarlarındaki kiracıları*, ferağ intikâl defterlerinden (BOA) 7- *Cumhuriyet dönemindeki işlemleri* ise esas (şahsiyet), intifa hakkı, maaş, köye devir, tesis ve merkezî tescil defterleri ile zabıt, intifa, tescil, tevliyet, ekalliyet, köye devir, tesviye ve yeni vakıf dosyalarından takip etmek mümkündür.

Bütün bu defter ve belge çeşitliliğinin zenginliğine rağmen, Vakıf Kayıtlar Arşivi, Cumhuriyet dönemi öncesinde kurulan vakıfların, tüm yönlerini aydınlatacak donanımda değildir. Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kuruluşuna kadar, diğer devlet kurumları gibi, vakıf işleri de Divân-ı Hümayûn'dan yönetiliyordu. Nezâret sonrası, vakıf işleri her ne kadar Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti tarafından yürütülüyorsa da, nihâî kararı padişah adına sadâret veriyordu. Bundan dolayı, Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde bulunması gereken belgelerin bir kısmı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kalmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde vakıfların genel idaresi ile ilgili ferman, ahkâm, tâlimatnâme, irâde-i seniyye ve şûra-yı devlet kararları ile muhasebe, ferağ intikal, tamirât ve bazı görev tevcihât belgeleri bulunmaktadır⁹¹. Vakfiye, Evkaf defteri, mülk-nâme ve hudut-nâme

gibi bazı vakıf belgeleri de, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (KKA)'nde Vakf-ı Cedîd Tasnifi'ndedir⁹².

Osmanlılarda Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti'nin kuruluşuna kadar irsâdî (mirî kaynaklı) ve selâtin vakıflarının dışındaki özerk yönetimli vakıfların devletle ilişkilerini kadılar sağlıyordu. Bunu da, yeni kurulan vakıfların tescili ve vakıf davalarının bakılması (**hüküm ve kaza**) işlemleri ile vakıflara ta'yin yapma ("**tevcih-i cihât**"), sadârete ta'yin arzını yazma ("**hatt-ı harekât**") ve gerekli hallerde teftiş yapma ("**murâkabe**")⁹³ gibi işlemlerle yapıyordu. Kadılar vakıflar için yaptıkları tüm işlemler ile merkezden gelen yazıları sicillere kaydediyorlardı. Bundan dolayı, vakıflar için en zengin kaynaklardan biri de Kadı (Şer'îyye) Sicilleri'dir. Bugün siciller, Ankara Milli Kütüphane Eski Yazmalar Bölümü ile İstanbul Müftülüğü Kütüphânesi'nde toplanmıştır. Şer'îyye Sicillerinde bulunan pek çok belge, Osmanlı merkez arşivlerde bulunanların birer sûretidir. BOA, VGMA ve KKA belgeleri pâyitaht belgeleri, Şer'îyye Sicili belgeleri de taşra belgeleridir. Meselâ, Evkaf-ı Hümayûn Nezâreti tarafından hazırlanıp Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Umûmiye'de kabul edilen,

⁹¹BOA, *Cevdet*, Arzuhâl, Nu: 606; *Tevcih*, Nu: 1490; *Berat*, Nu: 1728; *İcrâ*, Nu: 1746; *Men'*, Nu: 3391; *Emir*, Nu: 4499; *Ferağ ve İntikâl*, Nu: 5063; *Muâfiyet*, Nu: 7951; *Takrîr*, Nu: 8053; *İlâm*; Nu: 8059; *İnhâ*, Nu: 8982; *İstidâ*, Nu: 10806; *Arz*, Nu: 12245; *Hüküm*, Nu: 17882; *Müzâkere*, Nu: 23682; *Telhîs*, Nu: 24093; *Hülâsâ*, Nu: 30339; BOA, *İrade/Evkaf*, *Tezkire-i Sâmiyye*, Nu: 1039; *Muhasebât*, Nu: 18086; *Ferağ ve İntikalât*, Nu: 19275; BOA, *Şûrâ-yı Devlet*, Nu: 98/403; 99/62; 101/1; *Hatt-ı Hümayûn* (Pusulâ), Nu: 27475; *Maliyeden Müdevver* (Tâmirât), 3172, s. 152.

⁹²Y. Kurt, *age.*, s. 456.

⁹³Elmalılı M Hamdi Yazır, *Ahkâmü'l-Evkaf* (yay. haz. Nazif Öztürk), TDV yay., Ankara 1995, s. 166; kadının bir vakfın şartlarını değiştirebilmesi yetkisi için, kadı tarafından bir mütevelliyeye 1179/1766 yılında bir izin belgesi verilmiştir. Bkz. VGMA, *Kasa no*: 95, s. 12-13.

idaresi Evkaf-ı Hümâyûn ve Haremeyn Hazineleri'ne ait taşradaki mazbût vakıf bina ve arazilerin yönetimiyle ilgili 9 maddelik 1256/1840 tarihli talimatnâme'yi hem Ahkâm Defterleri'nde⁹⁴ hem de Şer'iyye Sicillerinde⁹⁵ bulabilmekteyiz. Vakıf araştırmacıları, Vakıflar Arşivi belgeleri ile Şer'iyye Sicili belgelerini karşılaştırarak değerlendirmek durumundadır.

Netice olarak, Vakıf Kayıtlar Arşivi, 2335'i seri halde 2376 kütük defteri, 40.280 zabıt, intifa, tescil, tevliyet, ekalliyet, köye devir, tesviye ve yeni vakıf dosyası ile yarım milyonu aşkın 93 çeşit belge, hem arşivin ne kadar zengin olduğunu göstermekte, hem de vakıfların toplum hayatındaki işlevini ortaya koymaktadır. Bugüne kadar vakıflar üzerine yapılan araştırmalarda kaynak olarak, genellikle *vakfiye, ilâm, hüccet, görev tevcih kayıtları, ferman, ahkâm, irade ve vakıf muhasebeleri* kullanılmıştır. Tablo'da görülen tüm belge çeşitleri (93 çeşit) kullanılarak, bugünkü vilâyet sınırlarına göre bir ilde veya yüzyıllık bir süreçte Türkiye'de vakıf müessesesini yazmak hakikaten zor görünmektedir. Bununla birlikte, başlangıcından günümüze bir büyük vakıf veya külliye alınarak, örnek monografik çalışmalar yapmak mümkündür. Bu cümleden olarak, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vakıflarla ilgili belgelerin elektronik ortamda toplanması, dijital örneklerinin alınması, Arapça belgelerin Türkçe'ye tercüme edilmesi, Osmanlıca belgelerin yeni Türk harflerine aktarılması ve kataloglarının oluşturulması projesi, özel olarak Türkiye'de Vakıf Müessesesi'nin, genel olarak ise Türkiye'nin sosyal, kültürel ve ekonomik tarihinin yazılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

EKLER: BELGE ÖRNEKLERİ⁹⁶

Ek 1: Şahsiyet Kaydı Örneği

Aded-i Umûm: 3101

Nev'i Cihât: Tevliyet

Mahalli Hizmet: Adana

Vezâif-i Muhasasât Esâmi-i

Mutasarrifân: Müceddeden kayıt ile Evlâd-ı Vâkıftan Bekir Efendi'ye tevcih olunmuştur.

Tevcih Tarihi: 18.11.1933

Vâkıfı İsmiyle Hayrât ve Müberrâtın

Mahal ve Mevâki'i: Adana'da Sünnullah-zâde Vakfı, Sünnullah-zâde Mustafa bin Molla Ali

Atîk Esas Defteri: Mücedded

Şart-ı Vâkıf: (Evlâda Meşrût) 1759 nolu Yeni Vakfiye Defteri'nin 126. sayfasında ve Mücedded Anadolu Defteri, numara: 618/1, s. 50'de vakfiyesi vardır. Vakfiye Kayıt tarihi 940, karar: 2362.

Vukûât: Müteveli Bekir'in 8.4.1948'de ölümü ile açılan bu yere (göreve) Merkez T.Eme. 15.03.(1)950 g.ve 86 sayılı kararı ve makam 10.4.(1)950 g. onayı ile Evlâd-ı Vakıftan Mümtaz Onur uhdesine tevcih olunmuştur (K/950/854/ 1289, Tev. K/53).

Bu vakfın Mütevellisi Mümtaz Onur'un 28.10.1977 tarihinde vefat ettiğine Adana İli Nüfus Baş Memurluğu'ndan alınan 16.5.1978 tarihli ölüm kayıt belgesinden anlaşılmıştır (Tv.K./53, No/950+854+1289+112).

Müteveli Mümtaz Onur'un ölümü ile açılan tevliyetlik ciheti Merkez Tevcih Komisyonu'nun 8.10.1979 gün ve 1. MV. 33. M/2951-33 sayılı karar uyarınca Mehmet Emin Onur uhdesine tevcih olunmuştur Tv. K./72, N. D.5 Tv. Tev. 1/ 1516 (VGMA, Defter-i Esas: 2/1, Şahsiyet No: 3102).

⁹⁴VGMA, 1256/1840, AD. 966, s. 319-321.

⁹⁵Adana Şer'iyye Sicili 10, Belge: 316-324, s. 118-120.

⁹⁶Not: Osmanlıca olmayan belgeler, yeni Türk harflerinin kabulünden sonra tutulmuş olanlardır (M. Alkan).

Ek 2: Vakfiye Fihristi Vakıf Kaydı Örneği

Sıra No: 5

Vakfın Adı: Kütahya'da Şehreküstü Mahallesi'nde, Saray Civarında kâin Anadolu Vâlisi Esbak Ali Paşa Câmii Şerifi Vakfı

Yeni Şahsiyet Kaydı: Esas: 187, Sıra: 666

Vakfiye Tarihi: 1212

Vakfiye Defteri: 1- No: 573, Sayfa: 133, 2- No: 576, Sayfa: 253

Vakfın Nev'i: Mazbût (idare Meclisi Kararı Var).

Eski Şahsiyet Kaydı: Sarı Sâlis Anadolu Muhasebesi: 1595

(Kütahya Fihristi: 2303, s. 1).

Ek 3a: Ferman Fihristi Örneği

عیبه لهما بوندره وادیه فونینئی نایبیه سید جراح بربلاده ساکر بیلک مکر المسه اولیغینی مقینه
دائرة اصلاح

Mâbeyn-i Hümâyundan vâdiye tevliyeti nân-pâresiyle çerâğ buyrulan Şakir Bey'in mükerrerü'l-maâş olduğu maâşına dâir, fi 8 Cemâziyelevvel 1261 (VGMA, **Ferman Fihristi**, 765, s. 5).

Ek 3b: İlmühaber Fihristi Örneği

باقالی
نایب المحرم حضرت بنوی جیل عثمانیه انخانک الی سذ نینه محمدا کونیه بربلاده معاشنه مر او جیلانغوره
نقصانه لکله التمه برینه علوده "ارسالنه دائرة علم دیر" اصلاح

Yâ Fettâh,

Nâibü'l-harem Hazreti Nebevî Hacı Osman Ağa'nın elli sekiz senesine mahsûben gönderilen maâşından üçbin gurus noksan olmasıyla altmış bir senesine ilâveten irsâline dâir ilm ü haber fi 8 Receb 1261 (VGMA, **Ferman Fihristi**, 765, s. 4).

Ek 4: Vakfiye Örneği

۷۰۷

۷۰۷
۷۰۷
۷۰۷

ايشو واقفيہ شۇرہ ایکی تاریخ قرار سنہ ۱۳۳۰

الحمد لله الذي ايدى لنا هذه الامور...
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي ايدى لنا هذه الامور...
بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي ايدى لنا هذه الامور...
بسم الله الرحمن الرحيم

هو الخار
سنة ۱۳۳۰

Hulâsa-i Vakfiye: 2720   Hulâsa-i Mahsûse: 1074   Kuyûd-i Vakfiye Numarası: 7033
İşbu vakfiye Şûrâ-i Evkaf'ın 25 Eylül 1330 tarihli kararına müsteniden 3 Safer 1333 tarihinde
sudûr iden irâde-i aliyye mücebince kayd olundu.

Eşme Kazası Naibi Mehmed Nazif

el-Hamdülillahillezî e'azze havâsse ibâdihî bi-sarfi emvâlihîm ilâ envâi'l-hayrât ve e'ânehum alâ
iktisâbi mehâmid ve ve'l-meberrât ve's-salâtu ve's-selâmu alâ Resulihî ve Nebiyyihî Muhammedin
hayri'l-beriyât ve alâ âlihî ve ashâbihî ilâ yevmin yestezillü'l-mer'u tahte's-sadakât.

Emmâ ba'du, işbu vakfiye-i celilü'ş-şân ve cerîde-i bediü'l-ünvânın tahrîr ve inşâsına bâdî ve tasfîr ve imlâsına adi oldur ki; Aydın Vilâyeti celîlesine mülhâk Eşme Kazası'nın Ulucak Karyesi'nde sâkin sahibü'l-hayrât ve'l-hasenât el-Hâc Durmuş Ali ibni Süleyman kaza-i mezkûr mahkeme-i şer'iyyesinde ma'kûd meclis-i şer'î münîrde vakf-ı âti'l-beyâna li-eclî't-tescîl mütevellî nasb ve ta'yin eylediği karye-i merkûmeden Receb Ağa bin Halil bin Abdullah mahzârında takrir-i kelâm ve ta'bir-i ani'l merâm idüb atyêb-i malımdan ifrâz eylediğim iki bin gurusu hasbeten lillâhi'l Ehad ve taleben li-mardati's-Samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs idüb;

Şöyle şart eyledim ki, meblâğ-ı mezkûr iki bin gurusu alâ vechi'l-helâl bâ-yed-i mütevellî rehn-i kavî veya kefil-i melî ile onu onbir buçuk hesabı üzere istirbâh olunub hâsıl olan ribhinden kırk sekiz gurus ki, on kıyye zeytinyağı iştirasıyla her sene leyle-i Regâib ve Berat geceleri Ramazan ve Kurban bayramlarında karye-i merkûmede müceddeden ashâb-ı hayrât tarafından inşâ olunan câmi-i şerif minâresiyile mihrâbının ber-vech-i mu'tad leyâlî-i mübrekede îkad-ı kanâdil oluna ve ribh-i mezkûrdan zuhûr eden fazla iki yüz elli iki gurus câmi-i şerîf-i mezkûrda hitâbet eden hatibe verile ve ba'de edâ-i salât-i cum'a rızâen lillahi teâlâ Kur'an-ı Azîmü'ş-şân' "âmene'r-rasulu" âyet-i kerîmesi tilâvet ve sevabın ruhuma ihdâ eyleye, el-ân libas-ı hayatta oldukça tevliyeti bana ve vefatımdan sonra batnen ba'de batnin evlâd ve evlâd-ı evlâdım ve evlâdımın aslâh ve erşedine ve in sefel ve ba'de'l-inkırâz karye-i mezkûre ahâlisi beynerinde muhtarları olan kimesne meşrût ola. Vakf-ı mezbûr tebdîl ve tağyir ve teksîr ve tevfiiri her kerede merreten ba'de uhrâ yedimde ola deyü fâriğan ani'ş-şevâğil meblâğ-ı mezbûr mütevellî-i mezkûre teslîm, ol dahî vakfiyet üzere kabz ve tesellüm ve sâir mütevellîlerin evkafda tasarrufları gibi tasarruf eyleye dedikte, gibbe't-tasdikî'ş-şer'î vâkıf-ı mezbûr butlân-ı vakf-ı nûkûdu ve zımnında olan ba'dehû kavli adem-i lüzûma teşebbüs idüb mütevellî-i mezbûr dahi sıhhat ve lüzuma zâhib olan e'imme-i dîn kavilleriyle mukâbele birle hüküm taleb idecek, fi zamânına beyne'l- allam-il-muazzam câri olan vechi muhtar üzere hâkim-i muvakkî-i sadri kitab tûbâ lehu ve hüsnü meâb efendi hazretleri huzûrunda murâfa'a olduklarında âlimen bi'l-hilâfi'l-câri beyne'l-e'immeti'l-eşrâf vakf-ı mezkur evvelâ sıhhatine sâniyen lüzûmuna kazâ-i mer'î itmekle vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olup min ba'd nakz ve ibtali mümteniü'l-ihtimal oldu. Cerâ zâlîke ve harrerehu fi'l yevmi's-sâni ve'l-aşer min şehr-i rebülevvel li-sene işrun ve selâsemie ve elf.

ŞUHUDU'L-HÂL:

Ulucak Karyesinden Ali Halil bin Receb

Süleyman bin Mehmed bin Mustafa

Ve gayruhûm (VGMA. **Mücedded Anadolu**; 605, s. 152, sıra: 214).

Ek 5: Tesis Senedi Örneği

T. C. Karadeniz Ereğlisi Noteri

Karadeniz Ereğlisi'nde Hüseyin oğlu Durmuş'a ait 21.12.945 gün ve 2091 sayılı Tesis Senedi örneğidir.

TESİS SENEDİ

Bin dokuz yüz kırk beş senesi Aralık ayının yirmi birinci Cuma günü: Ben aşağıdaki imza ve mührün vaz'ı; Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının bahşettiği salâhiyetlere hâiz Karadeniz Ereğlisi Noter Muâvini Ahmet Çölek, Hükümet karşısındaki dairemde işimin başındayken Ereğli'nin Alanlı Nahiyesi Alioğlu Köyü'nde 8. sayılı evde oturduğunu söyleyen ve 1302 tarihinde Hasan ile Havva Ayşe'den doğduğu anlaşılan Durmuş Koçak bana gelerek re'sen bir sened tanzimini istedi. Kendisini kanuna göre ehil ve ergin gördüm. Ereğli'nin Müftü Mahallesinde oturan Dava Vekili Ömer Aydoğan ve Alioğlu Köyü'nde oturan İbrahim'in oğlu Hüseyin Gülçiçek bu işte gören, bilen ve bildiren şahit olarak bulunuyordu. Bunlarda da kanunun aradığı ehliyeti ve olgunluğu buldum. Durmuş Koçak'tan ne iş için geldiğini ve ne gibi bir sened xx yaptırmak istediğini sordum. Şahitler önünde söz alarak: Ereğli'nin Alanlı Nahiyesi Alioğlu Köyünde x halk tarafından yeniden bina ve inşa edilmiş olan Alioğlu Câmisi'nin hitâbet vazifesine meşrût olmak üzere 100/Yüz Lira vakfettim. Ve bu parayı 19.12.945 tarih ve 949595- 14451 numaralı makbuzla Zonguldak Vakıflar Veznesi'ne yatırdım. Nemâsının beher sene hitâbet vazifesine verilmesini isterim, diye sözü bitirdi. Verilen bu sözleri ben noter bu kayıtlar üzerine geçirdim. Şâhitlerle birlikte cümlesi takririm tam istenildiği gibi zaptedildiğini bana bildirdiler. Bu şartlar dâiresinde hazırlanan bu tesis senedini hepimiz imzaladık ve mühürledik. Bin dokuz yüz kırk beş senesi Aralık ayının yirmi birinci Cuma günü.

Karadeniz Ereğlisi İkrar Eden Şahitler:
Noteri Muâvini İmza İmza: Ömer
Ahmet Çölek (Mühür)(D. Koçak) İmza: Hüseyin

İşbu sened sureti 21.12.945 tarih ve 2091 no ile dâirede saklı aslına mutabık olduğu tasdik kılındı. Karadeniz Ereğlisi Noter Muavini Ahmet Çölek. Pul, Mühür ve İmza

İşbu senet Adliye Te'sis Sicil defterinin 945-1 nosunda kayıt edilerek tasdiklan verildi. 21.12.945. Resmî Mühür ve İmza

İdare Meclisi'nin 4.1.946 gün ve 5.5 sayılı kararı uyarınca Vakıf Kayıtlar Kütüğüne aynen kayıt ve tescil edilmiştir.

Aslı ile mukabele olundu. 31.1.946

Daktilo: Naciye Ergüler; Memur Fahriye; Mümeyyiz (imza); Müdür (İmza ve Mühür)

(VGMA, Tesis Defteri, Numara: 620, s. 45-46-47)

Kayıt/946/29; Esas/10/5; Umum/1042; Evrak Yeni Tas. Kutu/15.

Ek 6: Merkezi Sicil: Yeni Vakıf Senedi Örneği

Tescil No: 726

Vakfın Adı: Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfı

Kuruluş Tarihi ve Yeri: 1982 – Ankara

Adresi: Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfı Gn Müd. Genelkurmay-Ankara (Şimdi: Nasuh Akar Mh. 22. Sk. No: 28 Balgat)

Kurucuları: Kenan Evren, Nurettin Ersin, Tahsin Şahinkaya, Nejat Tümer, Sedat Celasun

Hangi Konularda Faaliyet Göstereceği: Silahlı Kuvvetlerde yaptığı görev esnasında hayatını kaybeden veya sakat kalan erbaş ve erlerin kendilerine eş ve çocuklarına ve bakmakla yükümlü oldukları kimselere sosyal ve ekonomik destek olmak.

Halen Faal Olup Olmadığı: Faal

Yayın Organları: Yok

Kuruluş Sermayesi: 1.000 T.L

Son Bilanço Neticesi: (Deftere Kayıt Sırası: 1983) 272.465.043,02. TL

Yönetim Kurulu: Gn. Kur. Per. Başk., Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları ve J. Gn. K.lığı Per. Başkanlıkları, M.S.B. Hukuk Müşaviri ve Vak. Gen. Md. 1. Hukuk Müşaviri

Yönetim Kurulu Başkanı: Orgeneral Necdet Öztörün

Genel Müdürü: Tuğgeneral Raif Babaoğlu

Genel Sekreteri: Em. Alb. Sabahattin Bayhan

Telefonları: 180150-182100/732 (Şimdi: 0312.284 19 70/71)

(Yeni Vakıflar Kataloğu, Ankara 1984, VGM Yayınları, s. 156).

Ek 7a: Şart Tebdili Kararı Örneği

Seyhan'da Arıkoğlu Vakfının Hayır Hizmetlerinden bir kısmının tebdiline dâir olan İdare Meclisi'nin 2.11.942 Tarihli ve 823/782 sayılı kararının örneğidir.

Seyhan'da Arıkoğlu Vakfı'nın gelirinden zarûrî masraflar çıktıktan sonra bakiyesi sehim (hisse) mütevellî ile hayır şartlarına tahsis edilmiş olduğundan bütçesinin tevziine lüzûm ve mahal görülmediği ve ancak bugün için yapılmasına, imkân olmayan "müderris ile 14 Hücre'deki talebe tahsisâtı"nın tebdili icab etmekte ise de, mütevellinin bu hayır şartlarına isâbet eden paranın tamirâta karşılık tutulmasını ileri sürmekte ve tebdile muvâfakat etmemekte olduğundan bahisle tahsisin zarûrî masraflar çıktıktan sonra yapıldığına göre, mütevellinin bu husustaki itirâz ve adem-i muvâfakati vârid görülmediğinden "müderris ile 14 hücredeki talebe tahsisâtı"nın, "imareterde fukarâya yemek verilmesine tahsisi," sûretinde tebdîli hakkında Muâmelât Müdürlüğü'nün mevzû' 23.10.942 tarih ve 823 evrâk sayılı yazısı ve ilişkileri okundu.

İlişik vakfiye örneğine göre, mukannen hizmetlere ait tahsisler cümle masraf ile gayri mukannen diğer masraflar çıktıktan sonra kalan gelirin sehime taksim sûretile yapılmış olduğu cihetile mütevellinin i'tirazi vârid görülmediğinden yapılamayan müderris ile talebeye aid şart 2762 nolu Vakıflar Kanunu'nun 17. maddesine tevfiқан hizmetin mâhiyeti itibâriyle "Mahallinin İlk Mektep fakîr çocuklarının tedrîs levâzımına" sûretinde değiştirilmiş olmakla, bu sûretle tesciline 2/11/942 gününde oy birliği ile karar verildi.

İdare Meclisi

Reisi

S. Buyan
Muâmelâta

Aza Umûm

Müdür

F. Kiper
13.4.943

Aza

H. Yücel
Me'zun
İmza: F. Ki.

Aza

F. Turhan

Aza

Açık

Seyhan'da Arıkoğlu Vakfı'nın bazı hayır hizmetlerinden bir kısmının tebdiline dâir olan İdare Meclisi Kararı aynen Vakıf Kayıtlar Müdürlüğü'ne kayd ve tescil olunmuştur. 16.12.942 İmzalar...(VGMA, **Yeni Vakfiye Defteri**: 1760, s. 128).

Ek 7b: Şurût Kaydı Örneği **Bezmiâlem Valide Sultan'ın Şartı**

Vâkife şart ve tayin buyurdular ki, Medine'de Yasin okunması ve sevabının Hz. Peygamber'e bağışlanması, II. Sultan Mahmud'un ruhuna hediye edilmesi, Medine'de müezzinlere ücretlerin verilmesi, vakfın gelirinden her sene Medine'ye gönderilmesi, Hz. Hamza'nın makamı yanındaki sebile para gönderilmesi (VGMA, **Müstakil Defter**: 634, s. 106, sıra: 21).

Ek 8: Tevzîn Kaydı Örneği

Kütahya'da Anadolu Vali-i esbâk-i Merhûm Ali Paşa Vakfı'nın vakfiyesine göre hayır hizmet ve şartları arasında hâlen yapılmasına imkân bulunmayanlarının câmi hizmetleriyle birleştirilmesi mahallinde istenmekte olduğu cihetle yapılması mümkün olmayan şartlardan medresenin 12 hücrendeki talebe şartının birinci imam şartı ile; medrese müderrisi ve diğer medresenin 8 hücrendeki talebe şartlarının hatip şartı ile; diğer medresedeki müderris, iki nefer ikinci müezzin, birinci ve ikinci kayyım, câmi ve medrese bevvâbı ile ferrâş şartlarının birinci müezzin şartı ile; medrese ve şadırvan su yolu şartının vâizlik şartı ile; câbi, kâtip, muhasebe harcı, muhziye ve kalemiye şartlarını mütevellî şartı ile birleştirilmek sûretiyle değiştirilmesi düşünüldüğünden bahisle, gereğinin tetkik ve karara bağlanması hakkında 14.5.949 tarihiyle muhavvel Muâmelât Müdürlüğü'nün 9/5/949 gün ve 3213 sayılı yazısı ve ilişkileri okundu.

Adı geçen vakfın hâlen yapılması mümkün olmayan hayır, şart ve hizmetlerinden medresenin 12 hücrendeki talebe şartının birinci imamlık hizmetiyle, medrese müderrisi ve diğer medresenin 8 hücrendeki talebe şartlarının hatiplik hizmetiyle, diğer medresedeki müderris, iki nefer ikinci müezzinlik, birinci ve ikinci kayyım, câmi ve medrese bevvâbı ve ferrâş, şart ve hizmetlerinin bire indirilmesi lâzım gelen müezzin ve kayyım hizmetiyle; câbi, kâtip, muhasebe harcı, kalemiye, muhziye şartlarının mütevellilik ile, medrese ve şadırvan su yolu şartının vâizlik hizmetiyle, vakfiyede gösterilen inci devirhânlıkla mu'arrifliğin de bugünkü gelir karşısında lâyıkıyla yapılabilmesini sağlamak üzere birinci devirhânlık ile birleştirilmek sûretiyle değiştirilmeleri Vakıflar Kanununun 17. maddesi gereğince uygun görülmüş olmakla bu veçhile tescili yapılmak üzere Genel Müdürlüğe tevdiine 27.05.949 gününde karar verildi.

İdare Meclisi Başkanı
Genel Müdür Y.

H. Ersun

Üye

O. Çapçı

Üye

Ha. Yücel

Üye

İ. Berkil

Üye

Açık

(VGMA, **Yeni Vakfiye Tescil Defteri**: 1965, Sayfa: 219, Sıra: 277).

mahallinden vârid olan mazbata üzerine mu'amele-i fetvâya lede'l-icrâ sâlifü'z-zikr Adana'nın Evkaf kitâbetine muhassas ba-sûret-i şehriye 400 guruş maaşı olarak bununla tefrîk olunan mezkûr Maraş Sancağı Evkafının umûr-ı tahrîriyesinin dahî icrâsı îcâb-ı halden görünüyor ise de, Adana Eyâleti'nde kâin Mersin Karyesi'nin Cennet Mekân Vâlide Sultan tâbet serâha hazretleri Evkaf-ı Şerîfesine ba-irade-i seniyyeyi tashîhi der-dest icrâ olması ve bu sûretle Adana Evkafın umûr-ı tahrîriyesi kesbi cibâyet eylemesi cihetiyle 400 guruş kâtip maaşına sokulamayacağından, muharrer olduğundan icrâ ve ru'yet olunmak üzere sâlifü'z-zikr Maraş Sancağı Evkafının umûr-ı tahrîriyesi için Cebeci hâsılât-ı evkafdan şehriye müceddeden 250 guruş kâtip maaş tahsis olunarak mümâileyh Said Efendi'nin tâyini mütevakıf re'y-i rezîn Cenâb-ı Sadâret Penâhî idüğü Evkaf-ı Hümâyun Nâzırı Devletlü Ali Şefik Paşa hazretleri takrîr etmekle icrâsına irâde-i seniyye-i hazret-i tacdâr-ı müte'allık buyurulmağla mücebince tesviye-i iktizâsına himmet buyurula. Nâzır-ı müşârünileyh hazretlerine hitâben sâdir olan fermân-ı âli mücebince iktizâsı vâridattan lede's-suâl keyfiyet bi-ibaretihî Evkaf muhâsebesine kayıd ile şehriye müceddeden 250 guruş kâtip maaşının fermân-ı âli tarihî olarak 277 senesi Rebiülâhiri olarak 14'te vâki 76 senesi 29 Teşrînievvel'den itibâren mahalli Evkaf hâsılâtından tahsis-i hâvi mümâileyh Said Efendi yedine sûreti ve keyfiyete malûm olunmak için Evkaf-ı Vâridat Defterlerine ve Maraş Evkaf Müdürine hitâben tahrîrât-ı mahsûsa tasdir kılınmak üzere mektubu Nezâret-i Penâhî Odasına ilmuhaberlerinin îtâsı iktizâ edeceği der-kenâr olundukta mücibince sûret ve ilm u haberleri verildi deyu, **fermân-ı sâmi** buyrulmağın vech-i meşrûh üzere muhâsebe-i merkûmeye kayd ile ilm u haberleri verilmekle kitâbet-i mezkûreye me'mûriyeti hâvi mümâileyh Said Efendi yedine işbu sûret verildi. Fî 15 Cemâziyelevvel Sene 1277 (Ahkâm, VGMA, **Ahkâm Defteri**: 971, s. 68).

Ek 11: Hurûfât Kaydı Örneği

سید ارشد شاه حسن اندی و قاتلک توبیتی او تانندوبه عدوقه اولاننده ربه بعدالانقرانقر بکنت
 واصلنه شرط و تعیین اعلیٰ اوقات مذکورہ تک ثبت تعرفہ فرماید لام
 نوزند ان شرط بکنت حاجی بوسه قاضی حسن مرصید غمایت
 رمضان

Müteveffa Şod, Adana'da Şâmî Hasan Efendi evkafının tevliyeti evvelâ kendüye ba'de vefâtihi evlâdına ve ba'de'l-inkırâz akrabâsının ekber ve aslahına şart ve ta'yîn itmekle evkaf-ı mezkûrenin nevbet-i tasarrufu akrabâsından kız karındaşı Halime binti Hacı Yusuf'a Kadısı Hüseyin arzıyla inâyet. Şehr-i Ramazan 1140 (VGMA, **Hurûfât Defteri**, 1144, s. 22).

Ek 12: Berât Örneği

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 ادره واقوع و جود بر سنه اوغلا پیریمه شایسته بنا ایلمدی
 جامع شیعره و ایفایه عمله لایق اولدی محرم اولوب بیرینجا
 اولغلی یولیه اوغلا لایق اولدی تو قییه رفیه انون حاقاقی محرم و حایر
 لایق و محل و سخی اولغلیه محرمه نوجیه انون یولیه برات نهد و بریکه بنده
 لایق اولدی و ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه
 نه کولایق جامع ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه
 اولدی و ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه
 بریکه حایر و ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه ایتمه

Nişân-ı Şerîf-i 'Âlî hükm oldur ki, (Debbağ-zâdenin Müezzinlik Berâtı)

Adana'da vâkî' merhûm Ramazanoğlu Pîrî Mehmed Paşa binâ eylediği Câmî-i 'Atîk'de vâzife-i muayyene ile müezzin olan Mehmed fevt olub yeri hâlî olmağla yerine oğlu işbu râfî-i tevkî-i refî-i şîşân-ı hâkânî Mehmed b. Mehmed her vecihle lâıyık ve mahall ve müstahak olmağın mahlûlünden tevcîh olunub yedine berât-ı şerîfim verilmek bâbında 'inâyet taleb etmegin fevti vâkî' ise mücebince sadaka edüb bu **berât-ı hümâyûnu** verdim ve buyurdum ki ba'de'l-yevm merkûm varub zıkr olunan câmî-i şerîfde müteveffâ babası yerine muezzin olub hizmet-i lâzimesin mer'î ve müeddâ kıldıkdan sonra vazife-i mu'ayyenesiyle mutasarıf olub vâkıfın rûhû ve devâm-ı ömr ve devletim için duâya müdâvemet ve iştigâl göstere ol bâbda taraf-ı âherden hiç ferd mâni' ve müzâhim olmayub ber-vechile dahl ve ta'arruz kılmayalar. Şöyle bilüb 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılarlar. Tahrîren fî evâil-i Muharremü'l-haram li-sene selâse ve erba'in ve mie ve elf. Kad vasale fî 12 Rebî'î'l-evvel sene 1143. Kostantiniyyeti'l-Mahrûse.

(MK. Adana Şer'iyye Sicili, 129, s. 17).

Ek 13: Hulâsa Defteri Kaydı Örneği

موهوباً به محمد علی خان اوردی بیگ صاحب دولت خاندان خاندان کبک و ده ساله
 عیادتاً و بقوه نوجوانی ضابطه معین و نویسنده کور آنرا و بنده و تالیف و تصحیح آنرا بابو عبدی کور آنرا

اوقاف لغویله قریبه سنه ۱۰۱۵ هجری اوقافده ستارورد و اتم روم و مطوق را برالفتح سقده مؤمنه حیرت
 مطوقی عمایه عارف سنده المولد زرد بوم اوجففت ندر «۹» تا قیامه فاضله
 محمد علی خان بیگ و اطفال «۱» در ده ستارورد حاجت بینه نمودن بیان بوم اشکال بوم
 و در روز «۱» و در سنه «۱۰۱۵»

Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden mazbût evkaftan İstanbul'da vâki merhûm ve mağfûrunleh Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han tâbe serâhû hazretleri İmaret-i Âmiresi'nden almak üzere yevmî 6 çift fudûla 11 Muharrem sene 1292 tarihiyle Eşrâf-ı Kudâddan Mehmed Arif Bey ibni Mehmed Lütfullah ve Hediye Şâmurd Hanım binti Mahmud Efendi'nin ber-vechi iştirak el-yevm uhdelerinde olduğu.

Mümâileyhimâdan Mehmed Arif Bey'in hissesi olan yevmî 3 çift fudûla hüsn-i rızasıyla ferağ ve kasr-ı yedinden Urfa Mutasarrıfı Sâbık Abdi Efendi ibni Mehmed'e tevcihi, Masarıfat-ı Umûmiye Müdüriyeti'nden memhuren inhâ olunmuş olmasıyla ber-mûceb-i inhâ bi't-tevcih berât îtâsı. Esas 11/6, Mühür (VGMA, **Hulâsa Defteri**, 864, s. 42, sıra: 784).

ŞUHUDÜ'L-HÂL

Mercan-zâde Fahrü'l-ulemâ Hüseyin Efendi, Kansafzâde Seyyid Osman Ağa, el-Hac Battal Mehmed Ağa, Kâtip Abdullah Efendi, Ser-muhzırân Ahmed (Hüccet, **Adana Şer'îyye Sicili**, 30, s. 14).

Ek 15: Köye Devir Kaydı Örneği

Evrâk Numarası :1782

Vakfın İsim ve Şöhreti: Zeynep binti Delice

Vakfın Bulunduğu Yer: Aydın-Gökiriş

Zabtın Esası: İdare Meclisi

Zabıt Kararının Numarası: 570/550 ve **Tarihi:** 21.8.944

Zabtın Sebebi: Çeşme ve sebilhânelerinin tamirine meşrû olduğu cihetle çeşmelerin bulunduğu köyün ihtiyar heyetine devir olmuştur.

Esas Defter No: 8/7/2/M.7

Karton No: 2

Defter Sayfa No: 27

Mülâhazat: — (VGMA, **Köye Devir Kutusu**, Evrak Numarası: 1782).

Ek 16: Fudûla Kayıt Örneği

طعام فاطمة بنت خليل عبد ق اوکلوغلی محمد حسب ۱۸۱۵۲
 فذولہ کو چلے یہ حال اولی العم غرضتوی اندک افروز حضرتینہ بارضا زاعت کرد ۹۲ فی غلظت
 استبداد کی قطعہ فذولہ با اشارت عبد و با زماہ عالمشا د کو حضرتینہ
 بنا بیور دقلری قلندر نما؛ زاویہ تعییم بیور لمفیہ باوہ سزج
 و در قہ فیصیحی طور و مقید در

۱۸۱۵۲
 فذولہ کو چلے
 ۹۲ فی غلظت

Taâm-ı Fâtıma binti Halil Anka üvegioğlu Mehmed Hasib 15 Za 1208 Topkapı'da Hamam odalarında (Sah). Mezbûre Fâtıma iş bu iki kıt'a fudûleyi, fuduleyi küçük, K: 5; kıyye: Hâlen Veliyyünniâm Ömer Hulusi Efendi, Efendimiz hazretlerine bir'rizâ ferâğât kerde fi 9 Şa'ban 1215. Kıt'a 2-2: 0.

İşbu 2 kıt'a fudûle bâ-işaret-i aliye ve bâ fermân-ı âli müşârunileyh hazretlerinin bina buyurdıkları Kalenderhâne Zâviyesine ta'yin buyrulmağın bâlâda 8. varakta tafsîli mastûr ve mukayyedir. Cümlesi kıt'at: 02 kıyye (k.) 53; 03 k. 54; 02 k. 13; 02 k. 14; 04 k. 54; 03 k. 15; 02 k. 14; 02 k. 6; 02 k. 14; yekun 22-22:00 (VGMA, **Fudûla Defteri**, 1010, s. 62).

Ek 17: İntifa Hakkı Kaydı Örneği**(İstanbul) Kadıköy (ün)'de Mühürdâr Ahmed Ağa Vakfı****Sıra:** 71**Aylığın Miktarı:** 5 Lira 50 Kuruş + 5 Lira 50 Kuruş**Tahsis Tarihi:** 4.3.1941 **Şeraiti:** ...**Adı, Sanı ve Mahalli İkâmeti:** Hüseyin Neş'e; Mühürdâr Ahmed Haydar Ural**Hangi Vakıftan Olduğu:** Kadıköy'nde Mühürdâr Ahmed Ağa ibni Mustafa Ağa Vakfı**Kaydın Gittiği Yer:** ...**Mülâhazât:** K/11, Kayıt 941/62; Esas İşlenmişti 23/625; 84 Numarada Haydar'a ait kayıt var bakıla.**Sıra:** 84**Aylığın Miktarı:** 11 Lira**Tahsis Tarihi:** 30.1. 1942 **Şeraiti:** ...**Adı, Sanı ve Mahalli İkâmeti:** Ahmed Haydar Ural**Hangi Vakıftan Olduğu:** İstanbul (Kadıköy'nde) Mühürdâr Ahmed Ağa Vakfı**Kaydın Gittiği Yer:** ...**Mülâhazât:** 259/242; K/2; Esasa İşlenmiştir; Esas 23/625(VGMA, **İntifa Defteri**, 1754, s. 71, 84)**Ek 18: Maaş Defteri Kaydı Örneği**

رقوعا	ملا شطاب	شرايط	مستحقا	اصحاب مآاش	ملا شطاب	ملا شطاب
...	...	...	...	...	...	...

Aded-i Umûm: 10**Mikdar-ı Maâş:** 30 Guruş**Mahall-i Tahsisi:** Cennetmekân Sultan Mustafa Han ve Haremeyn**Eshâb-ı Maâş:** Devletlü, Necâbetlü Ahmet Nurettin Efendi Hazretlerinin Arabacıbaşısı Bekir Ağa**Tahsîs Tarihi:** 4 Nisan 1321**Şartı:** ...**Defter-i Atîk İşareti:** Esas 1/900**Mülâhazât:** ...

Vukûât: Mümâileyhin maaşından Muvâzene Kanunu mücibince kat'edilen 250 Guruştan mezkûr'l-mikdarı Ömeriye Câmî-i Şerifinin esnâ-yı ta'mirinde kazâen düşüp vefat eden Şamlı Mehmed Ağa'nın vâlidesi Zeliha Hanıma kayd-ı hayat şartıyla 3 Nisan sene 326 tarihinden itibaren bâ-irade-i aliyye tahsis kılındığını mübeyyin berâtı ve 22 Rebiyyülâhir 328 tarihinde ilmühaber îtâ kılınmıştır. Tafsil Sıra No: 6170 (VGMA, **Maaş Defteri**, 920, s. 100).

*Prof. Dr. Hasan YÜKSEL

ANADOLU BEYLİKLERİNDE VAKIFLAR

XIV.

yüzyılın başlarında Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın dağılması sonucu ortaya çıkan ve eski tabirle "tavâif-i mülûk" denilen Anadolu Beylikleri'nin ekserisi, daha önce muhtelif zamanlarda Anadolu'ya gelmiş olan ve Selçuklu sultanlarınca sınır boylarına "uclara" yönlendirip yerleştirilen Türkmen aşiret beyleri arasında, Bizans İmparatorluğu'na yakın uclarda ve kıyı bölgelerinde teşekkül etmişti. Selçuklu-İlhanlı yönetiminin etkin olduğu Orta Anadolu'da kurulan Beylikler ise sayıca daha azdı.

Selçuklu sultanının bir menşuru ile "uclara" yerleştirilen emirler konumunda olan Anadolu Beyleri'nin Selçuklu Devleti'nin 1308 veya diğer bir görüşe göre 1318'de inkrızıyla beraber, sanıldığı veya söylendiği gibi, hemen sahneye bağımsız birer Beylik olarak ortaya çıkmadıkları ve hatta 1349 tarihli İlhanlı tahrir defterinde hâlâ "ucat" adı altında aynı durumlarının devam ettiği görülmektedir¹. Bununla beraber bağımsızlık yönünde İlhanlılara karşı olduğu kadar biri birleriyle de sürekli bir mücadele ve yarış içinde bulunan bu Türkmen beylerinin Selçuklu devlet teşkilatını örnek aldıkları ve beylik merkezleri ile hâkimiyetleri altındaki topraklarda imaret, mektep, medrese, daru'l-kurra, han, hamam, köprü ve sair dini ve sosyal müesseseler yapmak ve yaşatmak için vakıflar tesis ettikleri bilinmektedir.

İşte burada, Anadolu Beyleri'nin tesis etmiş oldukları vakıflar üzerinde durulacaktır. Ancak, Osmanlı tahrir defterlerine bakıldığında, bu beylikler tarafından tesis edilen vakıflara ait vakfiyelerin çok az bir kısmının bugüne ulaştığı anlaşılmaktadır. Ne var ki, bu vakfiyelerin sayısının tespitine ilişkin her hangi bir çalışma da yapılmamıştır. Yalnız, başta Zeki Oral olmak üzere İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Halil Sahillioğlu, Feridun Nafiz Uzluk ve İbrahim Hakkı Konyalı tarafından bu Beyliklere ait oniki vakfiye neşredilmiştir². Bunlardan beşi Karamanoğullarına, ikisi Eratnalılara, beşi ise sırasıyla

Germiyanoğulları, Ramazanoğulları, Turgutoğulları, Çandarlızâdeler ve Osmanlı Beyliği'ne aittir.

Osmanlı Beyliği'ne ait üç vakfiyeye de yer verilen bu çalışmada, yayımlanmış olan vakfiyelerle beraber toplam 31 vakfiyeden hareketle Beylikler devri vakıflarına ilişkin bilgiler değerlendirilecektir.

Selçuklu devri vakfiyelerinde olduğu gibi, Farsça olarak kaleme alınan, Mart 1324 (R.ewel 727) tarihli Orhan Gazi Vakfiyesi³ dışında, Arapça olarak düzenlenen Beylikler devri vakfiyelerinin hiç birisi orijinal olmadığı gibi, elde mevcut olanların da bir takım istinsah problemleri bulunmaktadır. Bununla beraber, Selçuklu vakfiyeleri üzerinde uygulanan araştırma yöntemiyle⁴, Beylikler devrine ait vakfiyelerden bu dönem vakıf teşkilatı ve sosyal yapısına ilişkin bazı bilgiler elde edilmeye çalışılacaktır.

Değerlendirilmeye tabi tutulan 31 vakfiyeye göre, Beylikler devri vakıf kurucularının % 87.09'unun (31 vakfiyenin 27'si) bey ailesi (eski deyimi ile hanedan mensupları) üyesi oldukları görülmektedir. Bunlar arasında iki kadın vakıf kurucusu bulunmaktadır. Bu kadınlardan biri bey zevcesi; diğeri ise bir başka beyin vâlidesidir⁵.

* Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 58140 Sivas.

¹ Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, I (Ankara 1999), 45.

² Beylikler devri vakfiyelerine ilişkin yapılan bu yayınlara bibliyografyada yer alacağından burada liste halinde verilmesine gerek duyulmamıştır.

³ İ.H.Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 R. Ewel/Mart 1324", *Bellekten*, V/19 (Temmuz 1941), 277-288.

⁴ Hasan Yüksel, "Anadolu Selçuklularında Vakıflar", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, I (Sosyal ve Siyasal Hayat), (Editör: Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 2006, 309-325.

⁵ Biri Evâil-i Ramazan 723 tarihli Orhan Gazi'nin halilesi Espurçe Hatun Vakfiyesi, (*Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi: Bundan böyle; VGMA, Def. No: 590/207/181*), diğeri ise, Candaroğlu İsmail Bey'in validesi Devlet Hatun'a ait Gurre-i C. ahir 865 tarihli vakfiyesidir. VGMA, Def. No: 582/228/158.

Beylikler devri vakıf kurucularının % 12.90'ının (31'in 4'ü) da çelebi, fakih ve paşa unvanını taşıyan dini şahsiyetler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bunların da bir kısmının bir şekilde bey ailesi (hanedan) ile herhangi bir ilişki içerisinde olan kişiler olduğu görülmektedir; sözgelimi, 10 R. evvel 725 tarihli vakfiyesine göre, İshak Fakih Germiyan hanedanına mensuptur. Hanedan üyeleri dışındaki bu % 12.90'lık bir grubu oluşturan vakıf kurucuların bir kısmı ise, vakfettikleri toprağı Anadolu Beyleri'nden ya temliknâmeyle⁶ veya satın alarak elde etmişlerdir⁷.

vakfın 11'i) ise "yarı hayrî yarı zürri" denilen vakıflardan oluşmaktadır. Bu tür vakıfların gelirinin önemli bir kısmı vakıf kurucusunun ailesine ve diğer kısmı ise dinî veya sosyal bir müessesenin ihtiyaçlarına tahsis edilir. Söz gelimi, Mayıs 1333 (evâhiri-Şaban 733) tarihli Ali Candar vakfının mevkufatı 32 çiftlikten oluşmakta ve bu çiftliklerden biri vâkıfın Kastamonu'da yaptırmış olduğu caminin imamına, biri de hatibine; geriye kalan 30 çiftlik ise, kız çocukları hariç erkek çocuklarına tahsis edilmiştir⁸. Selçuklu ve Osmanlı devri vakıflarının ortalama % 50'si bu tür vakıflardır. Müsadere

Anadolu Beylikleri Vakıf Kurucuları (31 Vakfiyeye Göre)

Toplumsal Statüleri		Toplam	%	%
Hanedan Üyeleri (Bey Ailesi)	Erkek	25	80.64	
	Kadın	2	6.45	87.09
Diğerleri	Çelebi	2	6.45	
	Fakih	1	3.22	12.90
	Paşa	1	3.22	
Toplam		31	100.00	100.00

38

Amaçlarına göre Beylikler devri vakıfları irdelendiğinde % 45.16'sının (31 vakfiyenin 14'ü) hayrî vakıflar olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile Anadolu Beyleri tesis etmiş oldukları bu vakıflar vasıtasıyla cami ve mescit gibi ibadet mekânlarıyla topluma dinî hizmet; gelip geçen yolculara, fakirlere ve talebelere kurmuş oldukları imaretlerle bedava yemek ve yiyecek; yaptırmış oldukları medrese ve mekteplerle de dinî eğitim ve öğretim hizmeti sunmuşlardır.

Ancak, Anadolu Beyleri, beyliklerinin mali kaynaklarının önemli bir kısmını bu tür hizmetlere aktarmakla İslam'daki sadaka-i cariyeye denilen dinî bir vecibeyi yerine getirmekle beraber; daha çok kurmuş oldukları veya kurma aşamasında buldukları küçük beyliklerine ve dolayısıyla siyasi nüfuzlarına bir meşruiyet ve bir mesnet sağlama çabasında olmuşlardır, denilebilir⁸.

Beylikler devri vakıflarının % 35.48'i (31

endişesi ve şer'i miras taksiminden kaçış, Selçuklular'da ve Osmanlılar'da bu tür vakıflara geniş bir uygulama alanı yaratmıştır. Beylikler devri vakıfları arasında da % 35 oranında yarı hayrî yarı zürri vakıfların revaç bulmasında bu etkiler söz konusu olmakla birlikte, esas ana nedenin siyasal istikrarsızlık olduğu söylenebilir. Çünkü İslam dünyasında sultanların veya hanedanların değişmesi vakıflara bir halel getirmemektedir. Devrin uleması bu hususta pek müsamahakâr davranmamıştır. Mesela, Germiyanogulları beyleri himayesinde yetişen

⁶ Hamidoğulları'ndan satın alınan üç mezraa ile tesis edilen bir vakıf Örneği: Hicri 702 tarihli Hüsvrev Çelebi b. Ali Çelebi Vakfiyesi, Isparta/Uluburlu, VGMA, Def. No: 579/399/178.

⁷ Ulu Arif Mehmet b. Bahaeddin Mehmet (Sultan Divanı) Çelebi, Germiyanoglu Yakup Bey'in kendilerine temlik ettiği beş çiftliği vakfa dönüştürmüşlerdir. VGMA, Def. No: 595/103/96.

⁸ B. Flemming, "Anadolu Beylikleri", *İslam Ansiklopedisi* (Bundan böyle İA), 12/II, 285.

⁹ VGMA, Def. No: 606/193/246.

ve Miladi 1401 (hicri 803)'de *Kenzü'l-Küberâ* isimli nasihatnâme türündeki eserini tamamlayan Şeyhoğlu Sadruddin Mustafa, zinhar ve zinhar, kimsenin vakfına ve hayrına dokunulmamasını devrin beylerine ve sultanlarına İslami bir nas olarak tavsiye etmektedir¹⁰.

Zürri/ailevi veya evlatlık denilen vakıflar ise Beylikler devri vakıflarının % 19.35'ini (31 vakfın 6'sı) teşkil etmektedir. Beylikler devri vakıfları arasında yer alan zürri vakıflar, Anadolu Beylikleri'nin ya ilk devirlerinde veya inhitata yüz tuttıkları dönemlerde tesis edilen vakıflar oldukları görülmektedir¹¹.

Kuruluş Amaçlarına Göre Beylikler Devri Vakıfları (31 Vakfiye)

Türleri	Toplam	%
Hayri Vakıflar	14	45.16
Yarı Hayri Yarı Zürrî Vakıflar	11	35.48
Zürrî (Ailevi/Evlatlık) Vakıflar	6	19.35
Toplam	31	100.00

Selçuklular ve Osmanlılar'da mer'i olan toprak rejiminin Anadolu Beylikleri'nde de aynen tatbik edildiği Osmanlı *Tahrir Defterleri* üzerinde yapılan araştırmalarla sarahat kazanmıştır¹². Bu toprak tasarruf rejimi ve vakıf hukukuna göre, Beylikler devri vakıflarına bakıldığında, Anadolu Beylikleri vakıflarının %12.90'ının (31 vakfın 4'ü) ferdî mülke konu olabilen han, hamam ve yerleşim alanları çevresinde (tetimme-i süknada) yer alan bağ, bahçe ve sair küçük alanlar üzerine kurulu bulunan "sahih vakıflar" olduğu görülmektedir. İsfendiyoğulları'ndan İsmail Bey'in Şaban 835 tarihli vakfiyesi ile Ramazanoğulları'ndan Mahmut Bey b. Davut Bey'in evâil-i Ramazan 909 tarihli vakfiyeleri örnek olarak gösterilebilir.

Gelir kaynaklarının bir kısmı ferdî mülke konu olabilen taşınmazlardan ve bir kısmı mirî arazilerden oluşan, "yarı sahih yarı irsadi vakıflar" ise, Anadolu Beylikleri'ne ait vakıfların % 29.03'ünü (31 vakfın 9'u) teşkil etmektedir.

Bu dönem vakıflarının % 58.06'sı (31 vakfın 18'i) mirî arazi üzerine tesis edilen "irsadi vakıflar"dır.

Vakıf Hukukuna Göre Selçuklu Vakıfları (72 Vakfiye)

Türü	Toplam	%
Sahih Vakıflar	4	12.90
Yarı Sahih Yarı İrsadi Vakıflar	9	29.03
İrsadi Vakıflar	18	58.06
Toplam	31	100.00

Anadolu Beylikleri'ne ait vakıfların gelir kaynaklarının işletme biçimleri ve şartları irdelendiğinde, vakıf kurucularından % 74.19'unun (31 vakfın 23'ü) tesis etmiş oldukları vakıfların, gelir kaynaklarının icar ve işletme şekillerine ilişkin herhangi bir koşul ileri sürmedikleri görülmektedir. Çok mahdut alanlarda egemenlik süren Anadolu Beyleri, tesis etmiş oldukları bu vakıfları bir tür aile işletmesi olarak düşündükleri; bunun için de bu mütevazı vakıflarının gelir kaynaklarının işletme şartlarına ilişkin vakfiyelerine herhangi bir şart dercetmedikleri anlaşılmaktadır.

Vakıflarının gelir kaynaklarına ilişkin şartlar ileri sürenlerin % 9.67'sinin vakıf akarlarının üç seneden fazla süreyle icara verilmemesini; %6.45'inin ise vakıf akarlarının her sene eşdeğer bir şekilde (ecri misliyle) kiraya verilmesini şart koşturmaktadır.

Eğer bir seneden fazla süreyle kiraya vermek zarureti olur ise, üç seneden daha uzun bir süreyle akit yapılmamasını ve bu durumda birinci akit süresi bitmeden ikinci bir sözleşmeden kaçınılmasını ısrarla belirtmişlerdir.

¹⁰ Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara 1991, 100.

¹¹ Bu tür vakıflara, Evâil-i Ramazan 723 tarihli Espurçe Hatun Vakfiyesi (VGMA, Def. No: 590/207/181) veya 15 safer 746 tarihli Ramazanoğullarından Davut Bey oğlu Fağfur Paşa Vakfiyesi, *Vakıflar Dergisi* (Bundan böyle: VD), X, Ankara 1973, 136-150) örnek olarak gösterilebilir.

¹² İ. H. Uzunçarşılı, "Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi", *Bellekten*, II/5-6 (II. Kanun-Nisan 1938), 99-106; Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara 1980, 131 vd.

% 6.45'i ise söz konusu vakıf akarlarının zamana göre iyi bir şekilde (en efdal tarzda ve hüs-ni surette); % 3.22'si de bugünkü ifadeyle yasal bir şekilde (icare-i sahiha-i şeriyeye ile) icara verilmesini istemiştir.

Vakıf kurucuları haksızlık yapan ve zulüm-kâr kimselere vakıflarına ait hiçbir şeyin icara ve ortağa verilmemesinde ısrar etmişlerdir¹³.

A. Beylikleri Vakıflarının İcar Süreleri (31 Vakfiyeye Göre)

İcar süresi ve koşulları	Toplam	%
İcar şekli ve şartı belirtmeyenler	23	74.19
Vakfın akarlarının üç seneden fazla süreyle icara verilmemesi	3	9.67
Her sene ecr-i misliyle icara verilsin	2	6.45
Zikrolunan evkafın hüs-ni surette istiglalini	2	6.45
İcare-i sahiha-i şeriyeye ile icar olunmasını	1	3.22
Toplam	31	100.00

Daha önce Anadolu Selçuklu sultanlarının uclarda görevli birer emiri durumunda olan ve kendilerine ikta olarak tevcih edilen topraklar üzerinde Selçuklu yönetim anlayışı ve örgütü içerisinde faaliyet gösteren Anadolu Beyleri'nin farklı bir vakıf teşkilatı olabileceği veya başka bir etkileşime maruz kalabilecekleri ilk anda tasavvur edilemeyebilir. Ancak, Beylikler devri vakıflarına ilişkin vakfiyeler incelendiğinde temelde olmasa da bazı küçük farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, Beylikler devri vakıf kurucularının %74.19'unun vakıf taşınmazlarının icar ve işletmelerine ilişkin herhangi bir şart koymamaları bu farklılığa örnek olarak gösterilebilir. Keza, Anadolu'nun güney sınırında yer alan Ramazanoğulları'ndan Mahmut Bey b. Davut Bey'in evâil-i Ramazan 909 tarihli vakfiyesinin inşa tarzında Memlük etkisinin açıkça görüldüğüne¹⁴; Karamanoğlu Ali Bey'in evâsıt-ı Rebiü'l-evvel 818 tarihli vakfiyesinde Selçuklu devri uygulaması olan, değişik hususlar için şahit gösterme geleneğinin sürdüğüne¹⁵ ve evâsıt-ı Safer 920 tarihli Zülkadiroğulları devrine ait Ali Bey b. Kiçi Bey vakfiyesinin inşa tarzı bakımından Osmanlı

vakfiyelerine çok benzediğine¹⁶ şahit olunmaktadır.

Karamanoğulları ve Zülkadiroğulları'nda tanzim edilen vakfiyelerin aynen olduğu gibi kadılarca tasdik ve beyliğin kadıaskeri tarafından da tescil edildiği görülmektedir. Sözgelimi, Karamanoğlu Ali Bey'in vakfiyesi Niğde kadısı tarafından tasdik ve Karamanoğulları'nın yanında kadıaskerlik yapan Molla Fenari denilen Şemseddin Mehmet tarafından tescil edilmiştir. Keza, Hicri 870 tarihli Karamanoğlu İbrahim Bey vakfiyesi de Larende kadısı tarafından tescil ve kadıaskeri tarafından tasdik edilmiştir. Yine Muharrem 906 tarihli Alaüddeve b. Süleyman Bey vakfiyesini tasdik eden, kendisini Zülkadiroğulları Beyliği'nde Hanefi mezhebine mensup kadıasker Abdurrahman b. Yusuf olarak tanıtmaktadır¹⁷. Bu duruma göre, bütün Anadolu Beylikleri teşkilatlarında birer kadıasker bulunduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu Beyleri'nin % 38.70'i (31'in 12'si) tesis etmiş oldukları vakıflarına mütevellî (yönetici) atamamış; % 32.25'i (10 vakıf kurucusu) hayatta oldukça vakfın yönetiminin kendi uhdesinde kalmasını istemiş; % 16.12'si (5'i), vakfının yönetimini erkek evladlarına; biri, ismen tayin ettiği evladına, bir diğeri de azat ettiği kölelerine, ikisi de, "adına vakıf tesis ettikleri şeyh ve evladına" bırakmıştır.

Anadolu Beyleri'nin % 93.54'ü (31 vakfiyenin 29'u) tesis ettikleri vakıflarına nazır denilen denetici tayin etmemiş, birisi ise hayatta oldukça kendi uhdesinde kalmasını şart

¹³Hicri 835 Kastamonu, İsmail b.İbrahim b. İsfendiyar Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/255/156.

¹⁴Halil Sahillioğlu, "Ramazanoğulları'ndan Davut Bey oğlu Mahmud Bey Vakfiyesiyle Fağfur Paşa oğlu Ali Paşa Vakfiyesi", VD, X (Ankara 1973), 138.

¹⁵İ Hakkı Uzunçarşılı, "Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi", VD, II (1942), 45-80.

¹⁶Halil Sahillioğlu, a.g.m., 137.

¹⁷VGMA, Def. No. 590/105/98.

koşmuştur. Germiyan-zade İshak Fakih adındaki bir vakıf kurucusu ise vakfının nezaretini Mevlevi halifelerine tevcih etmiştir¹⁸.

Bu araştırmada ele alınan 31 vakfiyeye göre, Beylikler devri vakıflarının 258 vakıf görevlisi (mürtezakası) bulunmaktadır. Vakıf

Hanefi mezhebi fıkhı tedrisiyle meşgul olmasını şart koşturmaktadır²¹.

Öte yandan kimi vakıf kurucularının, vakıflarında istihdam edilecek vazife erbabının seçiminde, kendi egemenliği altındaki şehirlerde yetişen elemanlara öncelik verilmesini şart

Beylikler Devri Vakıflarının Mütevellî ve Nazırları (31 Vakfiyeye Göre)

Görevlendirilenler	Mütevellî				Nazır			
	I.	II.	III.	%	I.	II.	III.	%
Atama dereceleri								
Atama Yapmayanlar	12				29			
Hayatta oldukça vakfın kendisi	10				1			
Evlad-ı evlad-ı evlad-ı zukuru	5	11	11					
İsmin tayin ettiği evladı	1	2	2					
Ütekası ve evlad-ı evladı ütekası	1	1	1					
Adına vakıf tesis ettikleri şeyh ve evladı	2	2	2					
Mevlevi halifesi					1	1	1	
Müderriş						1		
Belde kadısı ve hâkimine			2				3	
Toplam	31				31			

görevlileri arasında gösterilen 65 medrese talebesi (fakih) dışında; en çok istihdam edilen vazife erbabı sırasıyla, 64 cüzhân, 19 mütevellî, 16 imam, 12 şeyh, 11 müderriş, 10 ferraş ve 8 hatip olarak sıralanabilir.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde olduğu gibi Beylikler devri vakıflarında da istihdam edilen görevlilerde işin niteliğine göre belirli beceriler ve ahlakî normlar aranmaktadır. Söz gelimi, bir vakıf kurucusu, tesis etmiş olduğu vakfın, görevlileri arasında yer alan imamın ve türbedarın iyi halli (sülehadan); müezzinin güzel sesli ve namaz vakitlerini bilen; vakfın gelirlerini toplayacak olan câbinin ise dürüst (emin) ve vakıf katibinin ehli-kalem ve rakamdan olmasını şart koşturmıştır¹⁹.

Karamanoğlu Ali Bey, Niğde'de yaptırmış olduğu medresede görev yapacak müderrişin ve okuyacak olan talebelerin Hanefi veya Şafii mezhebinden olmalarını temel koşul olarak ileri sürmektedir²⁰. Candaroğulları'ndan İsmail Bey b. İbrahim, Kastamonu'da yaptırdığı medresede görev yapacak olan müderrişin Hanefi mezhebinden (Hanefiyyü'l-mezhep) olmasını ve

koştukları görülmektedir. Söz gelimi, Maraş Emiri Alaüddöve Bey, Maraş'taki, vakıflarında istihdam edilecek ulemanın Maraşlılar arasından intihap edilmesini ve hatta bir göreve Hanefi mezhebenden olmaları şartıyla, müracaat edenler arasında yabancıya göre (bilgi bakımından) daha aşağı derecede de olsa Maraşlının tercih edilmesini önermektedir²².

Beylikler devri vakıf görevlilerinin ücretlerinin çoğunlukla aynî ve nakdî olarak verildiği görülmektedir. Örneğin, Candaroğulları'ndan İsmail Bey'in Kastamonu'da yaptırdığı medresede görev yapacak olan müderrişin gündelik dört dirhem ile yıllık altı müd²³ buğday ve altı müd arpa ücret olarak tahsis edilmiştir.

¹⁸ VGMA, Def.No: 608/296/240.

¹⁹ VGMA, Def. No: 604/46/63.

²⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *agm.*, 45-80.

²¹ İsmail Bey b. İbrahim b. İsfendiyar Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/255/156.

²² Muharrem 906, Maraş, Alaüddöve b. Süleyman Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 590/105/98.

²³ Ortaçağ'da Anadolu'da hacim ölçüsü olarak birçok değişik müdd olduğu anlaşılmaktadır. 1330'larda bir müddün 69.5 kg ağırlığında olduğu söylenmektedir. Bkz. Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, çev. Sevim Acar, İstanbul 1990, 57.

Aynı vakfın mektebinde istihdam edilecek olan muallime ise gündelik üç dirhem ile altışar müd arpa ve buğday ücret olarak şart koşulmuştur.

Bu vakıf görevlilerinin atamasının ve azillerinin mütevelliyeye bırakıldığı, vali ve kadıların müdahalede bulunmaması vakfiyelerde sarahaten belirtilen koşullar arasındadır²⁴.

Kimi vâkıflar ise, hizmetinde kusuru olmayanların azledilmemesini; hizmetinde kusur edenlerin hemen işine son verilmemesini ve kendilerine nasihat edilmesini; ikinci kez

Coğrafi açıdan Beylikler devri vakıflarının gelir kaynaklarına bakıldığında, % 66.52'sinin (729 ünitenin 485'i) kırsal alanlarda ve %33.47'sinin (729'un 244'ü) şehirlerde daha doğrusu iskân alanları çevresinde (tetimme-i süknada) yer aldığı görülmektedir.

Beylikler devri vakıf gelir kaynaklarının %62.41'ini (729 ünitenin 455'i) oluşturan divan, karye, mezra, çiftlik, arazi, tarla, bağ, bahçe, zeytinlik, bostan ve çeltik suyu gibi tarım üretim alanlarının % 95.38'inin (455 ünitenin 434'i) Selçuklular'da ve Osmanlılar'da olduğu

Beylikler Devri Vakıflarının Gelir Kaynakları (31 Vakfiyeye Göre)

Vakfedilen Mülk Çeşitleri	Konumu		Toplam	Mülk Edinme Biçimleri		Mülk Tipleri		Toplam	%
	Kırsalda	Şehirde		Temliknameli	İştiracen	Mülk	Hisseli Mülk		
Divan	2		2			2		455	62.41
Karye	152		152	9		100	43		
Mezraa	149		149	2	7	120	20		
Çiftlik	47		47	6	4	37			
Arazi/arz	53	6	59	6	26	26	1		
Tarla	9		9			9			
Hakure		1	1			1			
Bağ	11	6	17			17			
Bahçe	2	7	9			9			
Zeytinlik	1		1			1			
Bostan		1	1						
Su/Çeltik suyu	8		8			7	1		
Menzil	1	1	2			2			
Hamam		11	11			6	5		
Dükkân		188	188			188			
Bezzazistan		6	6						
Fırın		1	1				1		
Han		8	8			7	1		
Rüşum/Cizye	6		6			4	2	6	0.82
Ma'sara/Cendere		2	2			2		52	7.13
Değirmen	42	4	46			43	3		
Dink	2	2	4			4			
Toplam	485	244	729					729	
%	66.52	33.47	100.00						100.00

hizmette kusur edenlerin nasihatle beraber azarlanmasını, üçüncü kez hizmetlerini aksatanların işine son verilmesini şart koşmuşlardır²⁵.

²⁴Muharrem 906, Maraş, Alaüddavle b. Süleyman Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 590/105/98.

²⁵3 Şaban 833, Çankırı, Emiri muazzam Melik Kasım b. Melik İsfendiyar Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 593/247/195.

gibi mirî arazi rejiminin egemen olduğu kırsal alanlarda yer alan ziraî üretim alanlarıdır, ferdi mülke konu olmaz. Bunun için bu tür tarım alanları üzerinde kurulu bulunan vakıflara irsadi, bir diğer ifadeyle tahsisat kabilinden vakıflar denilmektedir.

Vakıf terminolojisinde musakkafat olarak nitelenen han, hamam, dükkân, bedesten, fırın, menzil gibi çatılı ticarî mekânlar Beylikler devri vakıf gelir kaynaklarının % 29.62'sini (729'un 216'sı) teşkil etmektedir.

Ma'sara²⁶, cendere, değirmen, dink²⁷ vs. gibi imalat mekânları Beylikler devri vakıf gelir kaynaklarının % 7.13'ünü (729 ünitenin 52'si) teşkil etmektedir.

Beylikler devri vakıf gelir kaynakları arasında gayrimüslimlerden alınan cizye ve diğer bazı rüsum gelirleri cüzî de olsa % 0. 82 (6 ünite)'lik bir oran ile yer almaktadır.

Beylikler devri vakıf hayratının mekânsal dağılımına bakıldığında, % 7.82'si (115'in 9'u) derbent ve yollar üzerinde; % 31.30'u (115'in 36'sı) ise köylerde tesis edildiği görülmektedir. Kırsal alanda yer alan bu vakıf hayratı daha çok zaviye, cami ve mescit gibi yapılarıdır.

Beylikler devri vakıf hayratının % 33.91'i (115 hayratın 39'u) şehirlerde bulunmaktadır. Vakfiyelerdeki tasvirlerle bakıldığında şehirlerde yer alan bu hayratın % 6.08'inin eski kent merkezleri olan kale içlerinde olduğu anlaşılmaktadır. Kazalarda yer alan vakıf hayratı ise % 16.52 (115'in 19'u)'dir.

Vakfiyelerde, Beylikler devri vakıf hayratının % 10'unun (115'in 12'si) konumuna ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

Beylikler devri vakıf gelirlerinin, toplumun ve vakıf kurucuların ailelerinin hangi tür ihtiyaçlarına tahsis edildiğine ilişkin, genel bir

Beylikler Devri Vakıf Hayratı (31 Vakfiyeye Göre)

Hayratın Türü	Vakıf tarafından		Toplam	Mekansal Dağılımı						Belirtilmeyen	Toplam
	İnşa edilen	İhya edilen		Derbent ve Yollarda	Köylerde	Şehirde	Şehir içi	Haric (Kale dışı)	Kazalarda		
Cami	6	5	11		6	2			4		11
Mescid	7	4	11	1	1	3		1	4		11
Zaviye hanıgah Tekke	26	38	64	6	29	9		1	7	12	64
Türbe Kubbe	3	3	6			5		1			6
Medrese	7	6	13			8		1	4		13
Daru'l-kurra	1		1					1			1
Kütüphane	1		1			1					1
İmaret	4		4			2		2			4
Mai-cari Su yolu	1	1	2			2					2
Köprü	1	1	2	2							2
Toplam	57	58	115	9	36	32		7	19	12	115
%	49.56	50.43	100.00	7.82	31.30	27.82		6.08	16.52	10.43	100.00

Beylikler devri vakıf hayratının % 49.56'sı (115 ünitenin 58'i) Anadolu Beyleri tarafından yeni inşa edilmiştir. Vakıf hayratının % 50.43'ü (115'in 58'i) Selçuklu devrinden veya daha sonraki dönemlerden kalan ve Anadolu Beylerince ihya edilen cami, mescit, medrese, türbe, çeşme vb. yapılarıdır.

görünüm elde edebilmek için vakfiyelerde yer alan verileri tasnif etmek gerekir. Bunun için Beylikler devri vakıf gelirlerinin hizmet

²⁶Yağ ve şirasını çıkarmak için üzüm, susam ve bezir gibi bitkilerin tanelerinin sıkıldığı imalathane.

²⁷Pirinç ve bulguru kabuğundan ayırmakta kullanılan bir tür araç (değirmen).

alanlarına göre dağılımları; vakfa yönelik hizmetler, vakıf kurucularının aile fertlerine ilişkin hizmetler, dinî hizmetler, eğitim hizmetleri, sosyal hizmetler gibi başlıklar altında değerlendirilebilir.

Beylikler devri vakıf kurucularının hemen hemen hepsinin ortak talebi; tesis etmiş oldukları vakıflarının akarlarından elde edilen gelirlerle öncelikle vakıfların mevkufat denilen gelir kaynakları ile hayratın onarım ve bakımlarının yapılması²⁸; ondan sonra vakfiyelerde belirtilen hizmetlerin deruhte edilmesidir²⁹. Böylece ebedî bir gaye için tesis etmiş oldukları vakıflarına bir süreklilik kazandırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Kimi vakıf kurucuları tesis ettikleri vakıflarının gelir fazlasının³⁰; kimisi ise, mevkufatın ve hayratın tamir ve bakımı için ayırdıkları tahsisatın artanının, vakfa gelir getirecek uygun bir mülk bulunduğu anda vakfa eklenmesi için, müteveli tarafından biriktirilmesine ilişkin koşullar koymuşlardır³¹.

Yukarıda zikredildiği üzere, bu dönem vakıf hayratının % 50.43'ü (115'in 58'i) daha önceki zamanlarda tesis edilip, Anadolu Beyleri tarafından bakım ve onarıma alınan sosyal, kültürel ve dinî müesseselerdir. Sözgelimi, Temmuz 1500 (Muharrem 906) tarihli vakfiyesine göre, Alaüddeve Bey, Ashab-ı Kehf Mezraası'nda babası Süleyman Bey'in yapımı olan buk'ayı (zaviyeyi), mescidi ve medreseyi birlikte ihya edip, bakım ve giderleri için beş köy ile dört mezrayı vakfetmiştir³².

Keza daha önce söz konusu edildiği üzere, Beylikler devri vakıflarının % 19.35'i vakıf kurucularının aile bireyleri yararına tesis edilen zürri vakıflardır. Bunlara, % 35.48'ini oluşturan "yarı hayrî yarı zürri" denilen, (teorik olarak en azında gelirin yarısı vakıf kurucusunun aile efradına tahsis edilen) vakıflar da eklendiğinde, yaklaşık olarak Beylikler devri vakıf gelirlerinin % 37.09'unun vakıf kurucularının aile bireylerine tahsis edildiği söylenebilir. Aile bireylerine tahsis edilen vakıf yönetimi

(mütevelliği) ve dolayısıyla tevliyet hakkı olarak el konulan vakıf gelirleri de buna eklenmelidir.

Kısacası; ister Selçuklu ister Beylikler veya Osmanlı devrinde olsun, vakıf kurucularının şer'i miras sisteminden ve müsadere endişesinden emin olmak ve hal-i hayatında edindiği serveti güvenli bir şekilde evladına aktarmak için vakıf müessesesinden istifade ettikleri görülmektedir. Söz gelimi, Mayıs 1333 (Evâhir-i Şaban 733) tarihinde Kastamonu'da Ali Candar tarafından tesis edilen vakfın mevkufatı 32 çiftlikten ibarettir. Vakfiyeye göre vâkıf bu 32 çiftliğin birini, muhtemelen Turnalı Karyesi'nde yaptırmış olduğu caminin hatibine ve birisini de imamına tahsis etmiştir; geriye kalan 30 çiftliği ise kızları hâriç olmak üzere erkek evlâdlarına (evlâd-ı evlâdının zükürüne) vakfetmiştir. Vakfın tevliyeti de, keza kızlar hâriç erkek evlâdlarına tahsis edilmiştir³³. 17 Haziran 1345 tarihli Ramazanoğulları'na ait bir vakfın mevkufatı; 20 köyün tamamı, 4 köyün ise değişik oranlardaki hisseleri, bir mezra, bir bahçe ve 3 parça araziden oluşmaktadır. Vâkıf vakfiyesinde kayıtlı bulunan bütün bu mülkleri oğlu Fağfur Bey'e ve bunun zürriyetine vakfetmiştir³⁴. İşte, Selçuklu ve Beylikler devri bir kısım vakfiye suretlerinin bugüne intikali, bu vakıf aile ilişkisine dayanmaktadır; Halil Sahillioğlu³⁵ ve Osman

²⁸Hicri 835 tarihli, İsmail Bey b. İbrahim Bey b. İsfendiyar Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/255/156.

²⁹İ. H. Uzunçarşılı, "Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman İmaretine Vakfiyesi", *Bellekten*, 1/1 (1. Kanun 1937), 56-164; Şaban 865, Kastamonu, İsmail Bey, b. İbrahim Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/228/159.

³⁰İ. H. Uzunçarşılı, "Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi", *VD*, II (1942), 45-80.

³¹VGMA, Def. No: 608/296/240.

³²VGMA, Def. No: 590/105/98.

³³VGMA, Def. No: 606/193/246.

³⁴Halil Sahillioğlu, *agm.*, 137.

³⁵Halil Sahillioğlu, "İkinci Keykavüs'ün Bir Mülknâmesi", *VD*, VIII (Ankara 1969), 57-65.

Turan³⁶ tarafından yayımlanan Selçuklu devri mülknâmeleri de keza bu şekilde korunabilmiştir.

Kimi vakıf kurucuları ölmeden önce kendileri için türbe yaptırmış ve aile bireylerinden okuyup ulema payesine ulaşan kimselerin de öldükleri zaman dilerlerse defnedilebileceklerini belirtmişlerdir³⁷.

Anadolu Beylerince tesis edilen vakıfların, dinî hizmetlere katkılarının başında, yaptırmış oldukları veya bir şekilde yaşatmaya çalıştıkları cami, mescit, türbe ve zaviyeler gelmektedir ve bu tür dinî hizmet veren kurumlar Beylikler devri vakıf hayratının % 80'ini (115 yapının 92'si) oluşturmaktadır. Gerçi zaviyelerin daha çok gelip geçen yolculara hizmet veren birer konaklama merkezi olduğu da söylenebilir.

İster kendilerince veya daha önceki devir ve zamanlarda başkalarınca yapılmış olsun, vakıf kurucuları, bu tür dinî mabet ve merkezlerin sergi, aydınlatma, temizlik ve bakımı için gerekli tahsisatları ayırmışlardır. Mesela, Haziran 1432 (Evâil-i Şevval 835) tarihli vakfiyesine göre, Germiyanogulları'ndan Babuk Bey b. Yakup Bey, Eme'teki bir caminin hasırları eskidikçe yenilenilmesi ve aydınlatılmasında kullanılmak üzere yağ alımı için gündelik yarım dirhem tahsisat ayırmıştır. Ayrıca kandil ve çerağların bakımı ve zamanında yakılıp söndürülmesi için de yıllık 40 dirhem ücretle bir kandilci tayin etmiştir³⁸.

Sevabı başta kendileri ve aile efratlarına bağışlanmak üzere, özellikle sabah namazlarından sonra, pazartesi ve cuma geceleri cüz okunmasına ilişkin birçok kayıt ve şartlar vakfiyelerde yer almaktadır.

Vakıf kurucuları dinî yasaklara uymayanların vakıf hizmetlerinden uzak tutulmasını istemektedir. Söz gelimi, bir vâkif, dinin yasakladığı günahlara bulaşmış (fısk u fucür ile alude olmuş) olanların, namazı terk edenlerin, cemaate gelmeyenlerin, erbabı bid'at ve ehli hevanın imaretinde kalmasına ve

vakfına musallat olmasına meydan verilmemesini şart koşmuştur³⁹.

Bu dönem vakıf kayıtlarına bakıldığında, Anadolu Beyleri'nde şiddetli bir Ehli-beyt muhabbeti olduğu görülmektedir. Mesela, Hicri 835 tarihli vakfiyesine göre Kastamonu'da şehrin eteğinde Şehinşah Kayası denilen yerde bir imaret, bir medrese ve yanı başında kendisi için bir türbe yaptıran Candaroğulları'ndan İsmail Bey, bu türbeyi akrabası ile ulema ve sâdâttan dileyenlerin öldüklerinde defnedilmeleri için vakfettiğini belirtmektedir. İsmail Bey, ayrıca imaretinde ağırlanacak saygın yolcular arasında ilk başta sâdâtı zikretmeyi de ihmal etmemiştir⁴⁰. Candaroğulları'ndan Kötürüm Bayezid adına Kerbela faciasını konu alan Maktel-i Hüseyin adında bir eser kaleme alındığının burada hatırlatılması gerekir⁴¹. Bektaşilere ait olduğu bilinen Keskin'deki Şeyh Hıdır Zaviyesi de Candaroğulları'ndan İsfendiyar Bey'in vakfidir⁴². Zulkadiroğulları'dan Alaüddevle b. Süleyman Bey ise, Antakya'da şehre getirdiği bir suyu Kerbela şehidlerinin ve kardeşi Şehsuvar Bey'in ruhları için vakfetmiştir⁴³. Ayrıca bu suyun bakımı ve sürekli akması için Maraş'taki dükkânlarını buraya tahsis etmiştir.

Beylikler devrinde Anadolu'yu dolaşan İbn-i Batuta'nın *Seyahatnamesi* ile Eflakî'nin

³⁶ Osman Turan, "İkinci İzzeddin Keykâvus'e Dair Bir Temliknâme", 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan, İstanbul 1950-1955, 157-176.

³⁷ VGMA, Def. No: 582/255/156.

³⁸ VGMA, Def. No: 1751/151.

³⁹ VGMA, Def. No: 582/255/156.

⁴⁰ "...ve bu kümbeti gerek akrabasından ve gerek başkalarından olan ulema ve sâdâta kendisiyle beraber medfen olmak ve onlarla hem civar olmak üzere vakf ve haps etti" Bkz. Hicri 835 Kastamonu, İsmail Bey b. İbrahim Bey b. İsfendiyar b. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/255/156.

⁴¹ Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VII (İstanbul 1993), 146-149.

⁴² Recep 800, Candaroğlu Melik İsfendiyar Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 597/98/69.

⁴³ Muharrem 906, Maraş, Alaüddevle b. Süleyman Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 590/105/98.

Menakibü'l-Arifin'inde yer alan kayıtlarda Anadolu Beylikleri'nde öğrenme ve öğretmeye karşı büyük bir istek ve iştiyakın olduğu görülmektedir⁴⁴. Hatta bu beylerden birinin kendisi için tesis ettiği türbeye defnedilmelerine müsaade ettiği kimseler arasında ulema da bulunmaktadır.

Bu araştırmada ele alınan 31 vakfiyeye göre, Beylikler devri vakıf hayatının % 13.04'ü (115'in 15'i) medrese, daru'l-kurra, kütüphane gibi eğitim müesseseleridir. Bu dönemlerde namaz vakitleri dışında mescit ve camilerin de çoğu zaman mektep ve medrese olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Böylece Beylikler devrinde vakıflar eliyle daha geniş bir eğitim hizmeti sağlanmaya çalışıldığı söylenilebilir.

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu medreselerinde öğretilen Sünni İslam akidesi ve düşüncesini öğretme ve yayma amacının Beylikler devri medreselerinde de egemen olduğu görülmektedir. Mesela, evâsıt-ı Rebiü'l-evvel 818 tarihli vakfiyesine göre, Karamanoğlu Ali Bey, Niğde'de yaptırmış olduğu medreseyi, şer'i ilimlerin eğitim ve öğretimi ile uğraşan talebe ile Hanefi ve Şafii mezhebinde olan müderris ve mudirlere vakfetmiştir.

Ali Bey vakfının geliriyle öncelikle vakfın bakım ve onarımının yapılmasını, sonra medresenin yaygı ve aydınlatma gibi zarurî ihtiyaçlarının giderilmesini; geriye kalan vakıf gelirinun 100 hisseye bölünmesini ve medresede ders veren müderrise 20 hisse, yardımcısı muide 10 hisse ve medresenin mevcut 15 öğrencisine 45 hissennin dağıtılmasını istemektedir. Talebelere tahsis edilen bu 15 hisse medrese öğrencilerinin eğitim düzeyine göre dağıtılacaktır⁴⁵.

Candaroğulları'ndan İsmail Bey b. İbrahim Bey, imaretinin yanında yaptırmış olduğu medresede görev yapacak olan müderrisin, Hanefi mezhebine mensup olmasını ve bu mezhebin fıkhnınun eğitim ve öğretimiyle uğraşmasını; ayrıca medreseye devam eden ve ulûm-ı şer'iyeye ile meşgul olan talebeye her gün

için beş dirhem (müderriş bu parayı münasib bir şekilde bunlara taksim edecek) ile her birine imarettten yeter miktarda çorba ve ekmeğ verilmesini talep etmektedir. İmaretinin bulunduğu mahalleye de yetim ve diğer çocukları hiçbir şey istemeden okutacak evli, müttaki, ilm-i kiraati bilen ve tecvid ilmi gibi zarurî bilgilere vâkıf bir muallim atanmasını şart koşmuştur⁴⁶.

Yine, Hicri 835 tarihli vakfiyesine göre, Karamanoğlu İbrahim Bey de, Larend'e yaptırmış olduğu camide görev yapacak olan imam ve müezinde aranan temel koşulların başında Hanefi mezhebine mensubiyet gelmektedir⁴⁷.

Beylikler devri medreselerinde müderrislik yapabilmenin temel önceliğinin Hanefi mezhebine mensubiyetten geçtiği ve bunun sadece Candaroğulları ile Karamanoğullarıyla sınırlı olmadığı görülmektedir. Mesela, Muharrem 906/Temmuz 1500 tarihli vakfiyesine göre, Zülkadiroğulları'ndan Alaüddevle Bey, başta Maraş olmak üzere beylik toprakları üzerinde yaptırmış olduğu medrese, mescit, cami, zaviye ve benzeri müesseselerde istihdam edilecek görevlilerin Hanefi mezhebinden olmak şartıyla Maraşlı olan ulemadan seçilmesini; hatta öyle ki Hanefi mezhebine mensubiyet koşulu dışında, diğer nitelikler bakımından Maraşlı ile hariçten gelen adaylar arasında nitelik açısından Maraşlı daha düşük olsa bile yine onun tercih edilmesini şart koşmuştur⁴⁸. Vâkıf, ileri sürdüğü bu temel koşullardan sonra, vakfiyesinde anılan

⁴⁴B. Flemming, *agm.*, 285.

⁴⁵İ. H. Uzunçarşılı, *agm.*, 45-80.

⁴⁶"...müderrişin Hanefiyyü'l-mezhep olmasını, fıkhnı hanefiyye mesailini takrir ve tedris ile meşğul olmasını ...", Hicri 835/ Miladi 1431-1432 tarihli, Kastamonu, İsmail Bey, b. İbrahim Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/228/159.

⁴⁷İ. H. Uzunçarşılı, "Karamanoğulları Devri Vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman İmaretine Vakfiyesi", *Bellekten*, 1/1 (1. Kanun 1937), 56-164.

⁴⁸Muharrem 906 Maraş, Alaüddevle b. Süleyman Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 590/105/98.

medreselerde görev yapacak müderrislerin, yasal ve geleneksel (mâni'-i şer'i ve adeti örfi) bir özürleri olmadıkça derslerine devam etmelerini, tefsir, hadis, fıkıh ve kelim okutmalarını talep etmektedir.

Bu araştırmada ele alınan vakfiyeler incelendiğinde, Anadolu Beylikleri'nde vakıflar yoluyla tesis edilen sosyal hizmet müesseselerinin en dikkate şayanının imaretler olduğu görülmektedir. Burada vakfiyelerdeki bilgilerden hareketle Beylikler devrinde yaygın bulunan bir imaret tasviri çizilmeye çalışılacaktır.

27.4.1430 (3 Şaban 833) tarihli vakfiyesine göre, Melik Kasım b. Melik İsfendiyar, Ankara haricinde Sarayönü denilen yerde imaret, zaviye ve türbeden oluşan bir külliye yaptırmıştır⁴⁹.

Candaroğulları'ndan İsmail Bey b. İbrahim Bey de, Miladi 1431-32 (Hicri 835) tarihinde, Kastamonu'nun eteğinde Şehinşah Kayası denilen büyük kayanın üst tarafında Emir İmaret-i adıyla yeni bir imaret, yanına bir medrese ve onun yanına da öldüğünde defnedilmesi için bir türbe inşa etmiştir. İsmail Bey bu imareti, ulema, fukara, talebe ve sâdâtan veyahut bu düzeydeki yolculardan gelip geçenlere vakfettiğini belirtmektedir⁵⁰.

Karamanoğlu İbrahim Bey de, Temmuz 1432 (Evâil-i Şevval 835) tarihli vakfiyesindeki bilgilere göre, Karaman kasabasının kenarında (şarkında Yoğun Divar denilen mevkide) mescit, medrese, daru'l-kurra ve matbahtan ibaret olan bir imaret (külliye) yaptırmış ve yanındaki bahçeyle beraber vakfetmiştir⁵¹.

Konumlarına ilişkin verilen her üç örnekte görüldüğü kadarıyla, külliye şeklinde yapılan imaretlerin şehirlerin kıyısında inşa edildikleri anlaşılmaktadır.

Birçok yapı kompleksi içinde yer alan imaret binalarının detaylarına ilişkin bazı bilgilere de rastlanmaktadır. Mesela Muharrem 906 tarihli vakfiyesindeki kayıtlara göre

Zülkadiroğulları'ndan Alaüddeve b. Süleyman Bey; fukara, ulema ve meşâyih'ten gelen misafirler için inşa etmiş olduğu ve İmaret-i Nebeviye adını verdiği imaretinin odaları, hücreleri ve ahuru bulunduğu anlaşılmaktadır⁵².

İbrahim Bey İmaretinin; altısı büyük olmak üzere, halı, kilim, seccade ve benzeri 30 parça sergisi; beş yastık ve döşekten oluşan yatak takımı; dört adet büyük kazan, dört adet bakır çömlek, iki behrani, 50 bakır sahan, 50 bakır çanak, dört piyesuz (yağ tavası), dört kevgirden ibaret mutfak eşyası imaretlerin kapasitesine ilişkin bilgi veren değerli verilerdir.

İmaret görevlilerinin başında imaret şeyhi denilen bir görevli, bir aşçı, bir kilerci, bir kapıcı, bir ferraş ve bir de çanak ve asma kandiller ile muamları yakan bir kandilci bulunmaktadır⁵³.

İsmail Bey vakfiyesinde imaret şeyhinin; misafir olarak gelenlerin, eğleşenlerin, konanların mertebe ve ictimaî mevkilerini bilir, şayan-ı hürmet olanlara ikram ve hürmette kusur etmez kudret ve meziyete haiz; misafirlerle beraber oturur; hüsn-i muâşeretle bulunur; onlara takdim ettiği yemeği onlarla beraber oturur yer, bir zat olacaktır, kaydı bulunmaktadır.

Kasım Bey b. İsfendiyar Bey'in vakfiyesindeki kayıtlarda, muhterem bir misafir geldiğinde nefis yemekler hazırlamak imaret şeyhinin ve mütevellinin re'yine bağlıdır; bunlar duruma göre gereğini yapacaklardır, denilmektedir. Ardından, imaretin geliri kafi gelir ise sabah akşam olmak üzere günde iki kez; yeterli gelmez ise günde bir kez yemek pişirilecek ayrıca, imaretin yanı başındaki zaviyede gerek misafir ve gerek mukim hazır bulunan Müslüman fukarasına da yedirilecektir⁵⁴.

⁴⁹ VGMA, Def. No: 593/247/195.

⁵⁰ VGMA, Def. No: 582/255/156.

⁵¹ İ. H. Uzunçarşılı, *agm.*, 56-164.

⁵² VGMA, Def. No: 590/105/98.

⁵³ İ. H. Uzunçarşılı, *agm.*, 56-164.

⁵⁴ VGMA, Def. No: 593/247/195.

Keza İsmail Bey'in vakfiyesindeki kayıtlara göre, imarete konan misafirler, üç gün sabah akşam ziyafetle ikram ve taltif edilecekler ve akşamları hayvanlarının yaygısı verilecektir; ayrıca geldikleri saatte mevcut ne var ise, ceviz, bal, peynir vb. katıklardan kendilerinin önüne konulacaktır⁵⁵.

Vakfiyelerdeki kayıtlarda imaretlerin yanı sıra zaviyelerde de mütevazı bir şekilde gelip geçen yolculara⁵⁶, dervişlere, miskinlere, yetimlere, gariplere ve fakirlere yemek verildiği görülmektedir⁵⁷.

BİBLİYOGRAFYA

A- Yayınlanmamış Vakfiyeler

Hicri 702, Uluburlu, Hüsrev Çelebi b. Ali Çelebi Vakfiyesi, VGMA, Def. No:579/399/178.

Evâsıtı R.evvel 705, Sinop, Seyyid İsmail Gazi b. Merhum Süleyman Padişah Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/60/34.

Gurre-i C.evvel 721, Uşak, Germiyan-zade Emir Yakup Bey b. Mehmet Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 592/139/116.

Evâil-i Ramazan 723, Bursa, Espurçe Hatun Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 590/207/181.

10 R.evvel 725, Germiyan-zade İshak Fakih b. Hacı Halil Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 608/296/240; ikinci bir sureti için 604/46/63.

Hicri 733, Bursa, Emir Alauddin Bey b. Osman Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 608/2, s. 383, sıra: 331.

Evâhiri Şaban 733, Ali Candar Vakfiyesi, Kastamonu, VGMA, Def. No: 606/193/246.

18 Muharrem 795, Karahisar/Afyon, Ulu Arif Mehmet b. Bahauddin Mehmed Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 595/103/96.

Recep 800, Keskin/Ankara, Candaroğlu Melik İskender Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 597/98/69.

3 Şaban 833, Ankara, Emir-i Muazzam Melik Kasım b. Emiri'l-kebir Melik İsfendiyar Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 593/247/195.

Evâil-i Şevval 835, Kütahya/Eğrigöz, Ümeradan Babuk Bey b. Yakup Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 1751/151.

Hicri 835; Kastamonu; İsmail Bey b. İbrahim Bey b. İsfendiyar b. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/255/156.

Gurre-i R.evvel 861, Kastamonu İsmail Bey b. İbrahim b. İsfendiyar Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/227/157.

Şaban 865, Kastamonu, Sultan İsmail b. Sultan İbrahim b. İsfendiyar b. Bayezid Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/228/159.

Gurre-i C.ahir 865, Kastamonu, Tacuddin İbrahim Beyzade İsmail Bey'in vâlidisi Devlet Hatun b. Abdullah Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 582/228/158.

Evâil-i Şevval 876, Kastamonu, İsfendiyar Beyzade İsmail Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 628/449/233.

Evâil-i R.evvel 887, Bozok, Es-Sultan ibni's-Sultan Alauddevle Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 594/206/149.

Evâil-i Recep 897/ Bozok, Alauddevle Bey Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 594/207/151.

Evâil-i Recep 897/ Bozok, Şahrüh Bey b. Alauddevle Bey b. Süleyman b. Zülkadir Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 594/206/150.

Emirü'l-Ümera Şahrüh Bey b. Alauddevle Bey b. Süleyman b. Zülkadir Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 594/205/148.

Muharrem 906, Maraş, Sultan Alauddevle b. Süleyman Bey b. Mehmed Bey b. Nasruddin b. Zeynüddin b. Zilkadir Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 590/105/98. Kısa bir özeti VGMA, Def. No: 590/123'te yer almaktadır.

⁵⁵ VGMA, Def. No: 582/255/156.

⁵⁶ VGMA, Def. No: 582/288; ikinci bir sureti Karakayalı Fevzi Okyay'ın elinde bulunmaktadır.

⁵⁷ İ. H. Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi 724 R.evvel /1324 Mart", *Bellelen*, V/19 (Temmuz 1941), 277-288.

2 Recep 911, Maraş, Alauddevle Bey b. Süleyman b. Zülkadir Vakfiyesi, VGMA, Def. No: 608/1, s. 78, Sıra 94.

B- Yayınlanmış Olan Vakfiyeler

Göde, Kemal; "Ca'fer Bey b. El-Merhum Sultan Eratna Vakfiyesi", *Eratnalılar (1327-1381)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994, 170-173.

Göde, Kemal; "El-Emirü'l-kebir Mehmet Bey b. El-Merhum Eratna Vakfiyesi", *Eratnalılar (1327-1381)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994, 167-170 (Tıpkı basım resim 7).

Konyalı, İbrahim Hakkı; "Bir Hüccet İki Vakfiye: Konya'da Atabekiye Medresesi Hücceti, Karamanoğlu Alaaddin Bey'in Vakfiyesi, Melek Hatun'un Karaman'daki Hatuniye Medresesi'nin ve Türbesinin Vakfiyesi", *VD, VII (İstanbul 1968)*, 97-104 (+ hüccet ve vakfiye suretleri).

Oral, M. Zeki; "Karaman oğulları Tarihine Ait Vesikalar: Yatağan Mürsel Vakfiyesi", *Bellekten, XVIII/71 (Temmuz 1954)*, 337-345.

Oral, M. Zeki; "Karaman'da Hacı Mahmud Mescidi Darü'l-huffazi, Vakfiyesi ve Kitabeleri", *Bellekten, XXII/90 (1959)*, 213-227+ 2 Resim.

Oral, M. Zeki; "Turgut Oğulları Eserleri-Vakfiyeleri", *VD, III (1956)*, 31-64 (Metin harici 19 resim, 4 plan).

Sahillioğlu, Halil; "Ramazan oğullarından Davut Bey oğlu Mahmut Bey Vakfiyesiyle Fağfur Paşa oğlu Ali Paşa Vakfiyesi", *VD, X(Ankara, 1973)*, 136-162.

Uzluk, F. Nafiz; "Germiyanoglu Yakup II Bey'in Vakfiyesi", *VD, VIII (1969)*, 71-111 (Metin harici 20 resim, 3 şekil, 2 fotokopi).

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; "Çandarlızade Ali Paşa vakfiyesi: 808 H./1405-1406 M", *Bellekten, V/20 (1941)*, 549-579.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi: 24 R.evvel-1324 Mart", *Bellekten, V/19(Temmuz 1941)*, 227-288.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; "Karaman oğulları Devri

Vesikalarından İbrahim Bey'in Karaman İmaretı Vakfiyesi", *Bellekten, I/1 (1 İkinci Kanun1937)*, 56-58, 59-91 (faks.), 92-127, 129-143 (16 Faks, Res., Pl.), 145-164 (Erklärung und Übersetzung der Stiftungsurkundun im Auszug), Topkapı Sarayı Arşivi, D. 10727.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; "Niğde'de Karamanoğlu Ali Bey Vakfiyesi", *VD, II (1942)*, 45-80.

C-Diğer Kaynaklar ve Yayınlar

Flemming, B.; "Anadolu Beylikleri", *İA, 12/II*, 285.

Hinz, Walter; *İslam'da Ölçü Sistemleri*, çev. Sevim Acar, İstanbul 1990.

İnalçık, Halil; "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı, I (Ankara 1999)*, 37-132.

Sahillioğlu, Halil; "İkinci Keykavüs'ün Bir Mülknâmesi", *VD, VIII (Ankara 1969)*, 57-65.

Turan, Osman; "İkinci İzzeddin Keykâvüs'e Dair Bir Temliknâme", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-1955, 157-176.

Uzunçarşılı, İ. H.; "Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi", *Bellekten, II/5-6 (II. Kanun-Nisan 1938)*, 99-106.

Yavuz, Kemal; *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara 1991.

Yinanç, Refet; *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.

Yücel, Yaşar; *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğulları Candar-Oğulları Beylikleri*, Ankara 1980.

Yücel, Yaşar; "Candaroğulları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VII (İstanbul 1993)*, 146-149.

Yüksel, Hasan, "Anadolu Selçukluları'nda Vakıflar", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlığı, I (Sosyal ve Siyasal Hayat)*, (Editör:Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 2006, 309-325.

رسود و فتح اسیر و حاکم آنجا و از این جهت که در آنجا در وقت و در آنجا در وقت
در آنجا در وقت و در آنجا در وقت و در آنجا در وقت و در آنجا در وقت

السلامة

الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله
والحمد لله رب العالمين

الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله
والحمد لله رب العالمين

الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله
والحمد لله رب العالمين

الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله
والحمد لله رب العالمين

*Yard. Doç. Dr. M. Esat SARICAOĞLU

OSMANLI VAKIFLARI HAKKINDAKİ TARTIŞMALAR

Ortaya çıkışı oldukça eskiye dayanan ve İslamiyet'le de geniş uygulama alanı bulan vakıf kurumu gerçekleştirdiği hizmetlerin yanı sıra sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda oldukça önemli etkiler yapmıştır. İşte bu etkilerin tartışılmasında ve tenkidinde vakfın lehinde ve aleyhinde beyanlarda bulunulmuş; vakfın vazgeçilmez bir kurum olduğunu söyleyenlerin yanı sıra, onun gereksizliğini savunanlar da olmuştur.

1- Vakfın ahlakî tenkiti

Vakfın tembeller sınıfını çoğalttığı söylenmektedir. "Çok geniş bir şekilde amme hizmetlerini üzerlerine alsalar bile, devirlerine göre çok ileri bir ictimâî yardım anlayışı gösterebilirler bile, tekkelere ve belirli tarikat mensuplarına yapılan vakıfların hiç değilse belirli devre ve bölgelerde tembelliği teşvik ettiğini ve genel olarak vakıflarda (vâkıfın şartı, şerî'atın nassı gibidir (vakfı kuranın koymuş olduğu şartlar dini hükümler gibidir) kuralını kabul etmek değişen şart ve ihtiyaçlar karşısında bu kurumları zamanla elverişsiz bir hale getirdiğini söylemek mümkündür"¹ gibi bir iddiada bulunulurken bir planlama fikri olmadan; daha az ihtiyaç duyulan alana millî servetin tahsisinin yapıldığına da işaret edilmektedir. XIII. yüzyılda İstanbul imaretlerinden günlük yararlananların sayısının 35.000 kişiye ulaştığı tesbit olunmuştur². Böyle olunca da imaretlerin varlığını bilen halkın çalışmadığı, imaretler olmasaydı halkın çalışacağı ileri sürülmektedir. Ayrıca vakıflar dinî bir fonksiyon icra etmekten daha çok bazılarının sosyal prestijini artırmaya ve diğerlerinin siyasi propagandasını yapmaya hizmet eden *du'âgûların* desteklenmesini sağlamıştır³.

Bu eleştirilere cevap şöyle verilmektedir: Acaba insanı çalışmak için teşvik eden sadece lokma-ekmek midir? Karın doyurmak çalışmanın tek sebebi olarak kabul edilemez. Durum böyle olunca da bu itiraz gücünü kaybeder. Zira bizim

millî ve dinî terbiyemize göre, herkes başkasına yardım etmekle yükümlüdür. Fakat hiç kimse başkasından yardım beklemez. Bu gerçeği unutmazsak ve hatta durumu müsait olanların sadaka kabul etmesinin yasak olduğunu düşünürsek söz konusu itirazların yerinde olmadığı görülecektir⁴. Bu konuda verilen bir başka cevap ise şöyledir: Bu düşüncede olanlar vakıfların ne demek olduğunu bilmeyen ızdırıp ve ihtiyaçlarla dolu beşer hayatından haberdar olmayan, yoksulluk ve mahrumiyet acısı çekmeyen insanlardır⁵.

Bir başka görüş ise, Vakıfların geniş kapsamlı amaçları göz önünde tutulacak olursa, artık vakıf kurumunun lüzumsuzluğunu düşündürücü bakış açıları isabet bulunamayacağı ortadadır. Vakıf kurumu gereksiz olsa idi tesis adı ile İsviçre ve diğer Avrupa ve Amerika ülkelerinde kabul edilmez ve bu ülkeler vakıf şebekesi haline gelmezdi⁶.

Vakfın belirli bir zümreye geçici bir süre sadaka ve yardımda bulunmasının; günümüzde bu işi yapan başka kuruluşların bulunması dolayısıyla bir anlam ifade etmediği, ve bu yüzden de vakfa ihtiyaç kalmadığı ileri sürülmektedir. Bu iddiaya ise şöyle cevap verilmektedir: "Oysa özel hukuk alanında sosyal adaleti sağlayan kurumların başında vakıflar yer alır. Kısacası vakıf, özel mülkiyete konu olan bir hakkın, yani taşınır ve taşınmaz mallarla paraların arzu ve irade ile, çoğu kez toplum yararına devamlı olarak tahsis edilmesinden

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Hüseyin Hatemi, *Önceki ve Bu Günkü Açısından Vakıf Kurma Muamelesi*, İstanbul 1969, s.141.

² Hasan Güneri, *Türk Medenî Kanunu Açısından Vakıf Kurma Muamelesi*, Ankara 1976, s.12.

³ Bahaeddin Yediöldüz, "Vakıf Müessesesinin 18. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S.XIV, s.13.

⁴ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 25.

⁵ A. Himmet Berkî, "Hukukî ve İctimâî Bakımdan Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, S.5, s.12.

⁶ Şakir Berkî, "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakfın Teşviki", *Vakıflar Dergisi*, S. 5, s.19.

ibarettir. Bu nedenledir ki, sosyal adaletin yüz yıllar önce ülkemizin her yerinde ecdadımız tarafından bu kurumlarla abideleştirildiğini görmenin her zaman olanaklı olduğu söylenebilir. Vakıf müessesesinin insanlar arası eşitsizliği ortadan kaldırmağa yardım eden bir kurum olarak da meydana çıktığı görülür⁷.

Bu tartışmaya sonuç olarak şu cevap verilebilir: Sosyal hayatta insanlar yetenek ve fizik olarak eşit değildir. Bu durumu göz önüne almaksızın insanlar arasında bir ayırım yapmadan, herkesi aynı şartlar altında çalışıp kazanmaya mecbur tutmak haksız ve dayanılmaz bir tekliftir. Bu görüşü benimseyen bir medeniyet içersinde "aceze-i ebnâ-i beşer toplumun güçsüzleri" bir takım sosyal sıkıntılarla yüz yüze kalıp, toplumu anarşiyle karşı karşıya bırakacaklarından bu konudaki itiraz sahipleri ilerleme değil tahripten başka bir şey düşünmez olurlar⁸.

4 | 2- Vakıflar yoluyla ülkenin harap olması

Vakfın manevî ve ekonomik hayata etkileri olduğu bilinmektedir. Ancak birçok gayrimenküller yangınlar neticesinde veya zamanla harap olunca, bu gelir getiren kuruluşlar kuru arsa haline gelmiştir. Bunları tekrar imar ve ihya edecek sermaye bulunmadığı gibi bunların bir kısmını satarak elde edilecek sermaye ile diğerlerini imar ve ihya etmek imkânı da yoktur. Bu yüzden de vakıflar ülkenin harap olmasına⁹ ve ülkenin sefaletle düşmesine sebep olmuştur, şeklindeki iddialara Fuad Köprülü şöyle cevap vermektedir:

"Bu meseleyi İslam cemiyetlerinin tarihi tekâmülü çerçevesi içinde tetkik ettiğimiz zaman, bu iddianın ne dereceye kadar doğru ve yanlış olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Her şeyden evvel şunu düşünmek lazımdır ki bu iddia ilk defa XIX. yüzyılda yani İslam âleminin her bakımdan gerileme manzarası gösterdiği ve sair İslam müesseseleri gibi vakfın da birçok cihetlerden soysuzlaşmış bulunduğu bir devirde Garplılar

tarafından ileri sürülmüştür. XIX. asırdaki vaziyeti karşısında sathî bir müşâhit için bundan başka bir hükme varmak imkansızdı. Burada yapılan en büyük hata ictimâî bir müessesenin yalnız muayyen bir devri için doğru olan bir hükmün onun bütün hayatına ve mahiyetine teşmil edilmesidir. Tarihî inkişâfını kâbil olduğu kadar yakından tetkik ettikten sonra, çok açık olarak görürüz ki İslam âleminin iktisadî ve ahlakî gerileyişinde vakıf asla esaslı bir âmil olmamıştır; bilakis türlü-türlü haricî ve dahilî amiller tesiriyle İslam âlemi inhitâta uğradıktan sonra, vakıf müessesesi de sair İslamî müesseseler gibi inhitâta uğramış, soysuzlaşmış hakikî hüvviyetini kaybetmiştir. Eğer vakıf müessesesi iktisadî ve ahlakî bakımdan İslam âlemi üzerinde geriletici bir âmil olsaydı bu te'siri daha ilk asırlardan itibaren göstermesi icap ederdi. Halbuki, İslam medeniyetinin ileri devirlerinde, sair İslam müesseseleri gibi işlemiş, ictimâî yardım, nâfia ve maârif işlerinde -o zamanki Garp âleminde tasavvuru bile imkansız- büyük terakkiler temin etmiştir"¹⁰.

Vakıflar yüzünden ülkenin harap olduğu itirazına hukukî olarak da red cevabı verilebilmektedir. Çünkü ihtiyaç gerektirdiği zaman, hakimın kararıyla vakıf şartlarına aykırı hareket edilebilir. Bu kurala göre ihmal ve harâbiyetin ortadan kaldırılmasına imkân tanınmakta, hatta vakıf mallarının *istibdâli* kuralı ile de vakıflara ait malların değiştirilmesi mümkün bulunmaktadır¹¹.

Ömer Lütfi Barkan'ın ifadesiyle: "İslam memleketlerinde son asırda görülen ekonomik geriliğin ve sefâletin bir sebebi olarak bu memleketlerdeki vakıfların çokluğunu ileri sürenlerin tamamen haklı olduğu söylenemez"¹².

⁷ H.Güneri, age., s.10.

⁸ Nazif Öziürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 142.

⁹ Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Esasları*, İstanbul 1952, s. 550.

¹⁰ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *Vakıflar Dergisi*, S.II, s.30-31.

¹¹ A.Akgündüz, age., s.290-304.

¹² Ö.Lütfi Barkan, "Şerî Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. VI, s.160.

3- Vakıflar yüzünden malların dolaşımının engellenmesi

S. Sami Onar bu konuya şöyle yaklaşmaktadır: "Îrâd getirmek üzere vakfa tahsis edilmiş bulunan malların da mülk mahiyetini kaybetmesi ve mülk rejiminden çıkarak tedavül etmemesi iktisadî bakımdan büyük bir mahzur telakki edilmektedir. Ve bu mahzur bizim tarihimizde de kuvvet ve şiddetle hissedilmiştir"¹³. Müellif vakfı ayrıca, bir gösterişten ibaret kabul etmekte ve İstanbul topraklarının bu yüzden tedâvülden kalktığını ifade etmektedir¹⁴.

Bu görüşe şöyle cevap verilmektedir: "Vakıfların çoğalmasının ve bunların tedâvül edememesinin reaksiyonları görülmüş ve bu yüzden ortaya (Vakıflar Kanununun 26. ve devamı maddeleriyle tasfiyeye tabi tutulmuş) iki kira geliri bulunan (çift kiralı) demek olan icâretyenli vakıflarla, yer kirasına bağlı anlamını taşıyan mukâtaalı vakıflar çıkmıştır. Bununla beraber vakfın toplumsal yararı bu sakıncalarının çok üstünde görülerek hemen her yerde vakıf müessesesi kabul edilmiştir"¹⁵.

Bu husustaki zarar iddiası sadece menkul mallar için söyleneydi belki doğru olabilirdi. Ancak vakfın esas konusu gayrimenkûldür. Onda ise tedavül asıl değildir. Onlar ancak işletilerek gelir elde edilir. Vakıflar ise bu gelirin sağlanmasını şart koşarak teşvik eder. Ayrıca vakıf mallar üzerinde devletin kontrol hakkının bulunması, zaruret halinde vakıf şartlarına uyulmaması imkânını verir¹⁶.

Ayrıca vakıf, para ve malların işletilmesi gibi çağdaş ekonomi ve ticaretin gereği, hatta temeli bulunan önemli bir esası sözden eyleme geçirir. Servetlerin durgun ve verimsiz kalmasına izin vermez¹⁷.

4- Vakıflar yoluyla devlet arazilerinin mülkleşmesi

Vakıflar temlik suretiyle mirî arazinin mülkleşmesine ve kılıç ashabının azalmasıyla

devlet gelirlerinin düşmesini ortaya çıkarmıştır. Bu iddia önemli ve köklü tartışmalara neden olmuştur. Bu hâl aynı zamanda tarihî bir durumu da ortaya koymaktadır. Sıddık Sami Onar, müsâdereden korunma, mîrasın bölünmesini önleme ve benzeri etkenlerin yanı sıra, küçük bir hayır cihetine büyük gelirlerin tahsis edilmesini tenkit etmekte ve vakfın gayeleri arasında vâkıfın çocuklarına, torunlarına ve diğer yakınlarına kalıcı bir mîras temin etmenin bulunduğunu ifade etmektedir¹⁸.

Temlik, yani devlete ait miri arazinin özel mülkiyete verilmesi, kamu yararını ihlâl etmemek şartıyla ücret karşılığı satılmasıdır. Karşılıksız yapılan temlikler ise geçerli değildir¹⁹. Vakıf kurumunun istisimasında en büyük etken de bu haksız temliklerdir. Eski Osmanlı padişahları çok sıkı ve dikkatli davranmışlar fakat, daha sonraları aynı titizlik gösterilmemiştir. Böyle haksız temliklerle kurulan vakıfların bolluğu konusunda Köprülü: "17. asırda ciddiyetle göze çarpmaya başladı. Devletin vâridât menba'larından bir kısmını tamâmiyle kurutan bu nâmütenâhî vakıflar, çok defa hakikaten dinî ve hayrî bir gaye ile tesis edilmekle beraber bir çok defalar da zahirî bir hayır perdesi altında sırf şahsî menfaatleri gözeten aile vakıfları mâhiyetinde idiler. Timar erbâbının, yani devletin en sağlam süvâri kuvvetlerinin ve yalnız askerî değil ziraî hayatının da temelini teşkil eden toprakların, saray adamlarına, büyük ricâle vakıflar tesisi için verilmesi memleket için büyük bir zayıflama sebebi olmuştur"²⁰.

Bu hususa Prof. Dr. Yediyıldız şöyle yaklaşmaktadır: "Vakıf kurarak gelirinin bir bölümünü hayır cihetine tahsis ile kalanını

¹³S.S.Onar, *age.*, s.520.

¹⁴S.S.Onar, *age.*, s.520.

¹⁵H.Güneri, *age.*,s.22.

¹⁶A.Akgündüz, *age.*, s.26; Öztürk, *age.*, s.141.

¹⁷Şakir Berkî, "Vakfın Mahiyeti", *Vakıflar Dergisi*, S.VIII, s.2-3.

¹⁸S.S. Onar, *age.*, s.520.

¹⁹A.Akgündüz, *age.*, s.448-450.

²⁰F.Köprülü, *agm.*, s.26.

ailesine bırakan vâkıflar, oluşturdukları bu yarı ailevî vakıfla hem kendilerine hem de yakınlarına büyük imkânlar sağlıyorlardı. Her şeyden önce mirî arazileri mülk edinme vasıtası olarak kullananlar bu vakıflar sayesinde hayır amaçlı ve sosyal kuruluşlar için gelir kaynakları bulmak gayesiyle sultana başvuruyorlar ve ondan mirî arazilerden bir parçasının çıplak mülkiyetini kendisine vermesini talep ediyorlardı. Gerçi mirî sahaya ait bir takım toprak parçalarının mülkiyetini üzerine geçirenlerin hepsi de niyetlerine uygun olarak bu toprakları kurmuş oldukları muhtelif tesislere düzenli gelir sağlamak gayesiyle vakfediyorlardı. Ama vakıfların kurucularından birçoğu vakfiyelerine söz konusu gelirlerin büyük bir kısmının aileleri veya yakınları lehine dönecek şekilde hükümler koyuyordu"²¹. Osmanlı aydınlarından Koçi Bey, IV. Murat'a sunduğu lâyhada bu konu üzerinde ısrarla durmuş ve zararlarını anlatmıştır²².

3 | Netaicü'l-Vukûât müellifi Mustafa Nuri Paşa ise bu hususta şöyle söylemektedir: "İstanbul, Edirne ve Bursa şehirlerindeki cami yapımında ihtiyaç ve lüzum ölçüsü göz önünde tutulmamış ve toprak ve vergiler vakfetmek gibi ashab-ı seyfin yani kılıç sahiplerinin azalmasına yol açacak şeylere gidilmiştir. Gerçekten devletin kurulmasında emekleri geçen Türk komutanlar, kılıçlarının gücü ile ele geçirdikleri yerlerde kendilerine birer parça toprak verilerek vakfettikleri olmuştur. Bunlara bir diyecek olmadığı açık ise de sonradan gelenlerden bazıları gelir (akar) ve han, hamam gibi şeyler yaptıрмаğa pek önem vermiyerek zeâmet, timar gibi mirî mukâataarla ilgili olan toprakları hatta keyyâliye, kantâriye ve bazar bacı gibi vergileri bile, ya vergiyi önceden alarak veya muaccele verip bağışlamak yolu ile kendilerine temlik ettirerek vakfeder olmuşlardır. Bu tür vakıflar gerçek vakıf olmadıklarından Osmanlı kanunnamelerinde tahsîsât kâbilinden olan vakıflar adı ile geçer ve yazılırlardı"²³.

Barkan ise devletin zayıflatılması durumuna

değinererek şöyle söylemektedir: "Filhakîka devlete ait masrafların karşılığı olan ve ancak devletin elinde olması lazım gelen bir takım vâridât menba'larının ebedî olarak devletin elinden çıkması ile bu nevi malî bakımdan devlet müdâhalesine kapalı sahaların bir memlekette mütemâdiyen çoğalması, devletin malî ve dolayısıyla siyasî iktidarını hiçe indirir. Memleketin hayât-ı umumiyesinde devletin nâzım bir rol oynamasına mâni olur, diyenler belki haklıdır. Bu sebeble geniş ve zengin memleket menbalarına ihtiyacı olan muâsir devletlerde bu nevi teşkilât iyi gözle görülmez. Ma'amafih fikrimizce bu hususta da hüküm vermekte isti'câl etmemelidir. Çünkü eğer mevzû-i bahs olan mesele, devlet vâridâtından bir kısmının devlet tarafından umumî hayır ve hizmet müesseselerine tahsîsi ise muayyen bir dereceyi aşmamaları ve bidâyette Osmanlı İmparatorluğun'da olduğu gibi sıkı bir teftişe tabi tutulmuş olmaları şartıyla, bu gibi tesislerin mutlaka muzırr olacağını iddia etmek doğru değildir²⁴.

5- Müsadereye ve mîras taksimine karşı bir tedbir olarak vakıf kurulması

Bu konu vakıfların en çok eleştirildiği ve üzerinde en fazla durulduğu konudur. Vakıflarla ilgilenen hemen herkes, bu noktadaki görüşlerini ifade etme ihtiyacı duymuşlardır. Ö. Lütfi Barkan evlatlık vakıfları tetkik ederken, vakfın gelirinin uzak bir istikbâlde, ekseriya vakfı yapanın soyunun sona ermesi durumunda bir hayır maksada bağışlanması uygulamasını eleştirenlerin ve memleketimizdeki camileri ve hayır kurumlarını söz konu vakıflar için bir sigorta şirketine benzeten yazarların görüşlerine hak vererek "filhakika mülkün gelirinin ufak bir kısmının ve hatta evlat munkariz olduktan sonra

²¹ B.Yediyıldız, "Vakıf" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, s. 27.

²² F.Köprülü, *agm.*, s.27; Öztürk, *age.*, s. 143-144.

²³ Mustafa Nuri Paşa, *Netaicü'l-Vukuat* (Sadeleştiren N.Çağatay), Ankara 1987, C.1-2, s.312.

²⁴ Ö.L. Barkan, *agm.*, s.170.

olmak şartıyla bir camiye vakfedilmiş olması, bu gibi mülkler üzerine vakıf damgasının vurulmasını mücib olmaktadır. Bu damga, bu gibi mülkleri her türlü tecâvüzdən ve hacizden ve bu meyanda tecâvüzlerin en büyüğü olan müsâdereden kurtarmıştır²⁵ demektedir.

S.Sami Onar da vakfa karşı duyulan en büyük reaksiyonu, "malları müsâdereden korumak, mîras sistemini değiştirmek, gayri meşru kazançlara meşrûiyet kazandırmak ve halka hoş görünmek maksadıyla bir çok vakıflar yapılmış, bu vakıflarda küçük bir hayır cihetine büyük iratlar tahsis" olarak belirtmiştir²⁶. Yedi yıldız da bu görüşe katılmakta ve bunun, hem hukukî hem de kendilerine ve kendi soylarından gelenlere hürmet ve itibâr sağladığını belirtmektedir. Buna da örnek olarak her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanan yeniçerilerin yararına vakıfların kurulmasını göstermektedir. Bu uygulamayı, söz konusu vakıfları kuran sultan ve sadrazamların yeniçerileri kendi yanlarına çekme vasıtası olarak ve otoritelerini sağlama alma istekleri şeklinde değerlendirmektedir²⁷.

Fuad Köprülü ise meseleyi tarihî olarak nitelerken Arap sosyal hayatında İslamiyet'ten evvel kadınların ve kız çocuklarının ictimâî ve hukukî vaziyetlerinin çok aşağı olduğunu belirtmekte, İslam dininin, kadının bu vaziyetini yükselterek onun da verâsete ehil olduğu hükmünü koyduğunu söylemektedir. Asırlardan beri devam eden bu töreye karşı İslam dininin ortaya koymuş olduğu kesin tavır, Arapları doğrudan olmasa da kaçamaklı yoldan bir tepkiye sevk etti. Bu yöntem sayesinde bir aile reisi, evlatlık vakıf kurmak suretiyle kızlarından mîrasını kaçırmayı başardı²⁸. Buna göre Osmanlılar da aynı amaç için bu uygulamayı sürdürmüşlerdir. Yine Köprülü, bu durumun İslam'ın verâset hukukuna karşı vakfı kuranın psikolojik eğilimlerinden doğan bir tepki olduğunu düşünmekte ve buna karşılık müsâdere korkusunun vakıf için geçerli olmadığını ifade etmektedir. Çünkü Türkiye'de iç siyaset ve

ekonomik faaliyet bakımından devletle boy ölçüşecek, toprağa bağlı bir asiller sınıfı yoktur. Bunun için de imparatorluğu böyle bir amaçtan uzak tutmaktadır²⁹.

Buna karşılık Barkan, ticaret yollarının değişip harpler kayıp edilmeğe başladığı zaman memlekette toprak geliriyle yetinmek gerektiğinden devletin malî kudretinin ve buna bağlı olarak da siyasî nüfûzunun azalması ortaya çıkmış ve zirâî-ekonomik sisteme dönülmesiyle de imparatorluğun kudret ve şevketinin söndüğünü ileri sürmekte ve köylerdeki toprak beylerinin devlet karşısında rakip bir vaziyete gelebildiği sonucuna varmaktadır³⁰. Fakat o da, mülklerin evlatlık vakıf haline getirilmesinin müsâdereden daha çok vakfedenlerin mülklerini arzu ettikleri şekilde tasarruf etme arzusunun kaynaklandığını düşünmektedir. Bu şekilde mîras hukukunun sırasını ve kapsamını değiştirebildiğini, bazen da sıraya dâhil olmayanları dâhil olanlar zararına veya özellikle mîrasa kavuşturma imkanına ulaştığını ifade etmektedir³¹. Aksi takdirde, hayırsız evlat elinde tesadüflere, siyasal ve ekonomik buhranlara bırakılan bir aile mülkünün çok kısa zamanda elden çıkarılması mümkündür³².

Bu durumda, evlatlık vakıfları kurucuların mallarının geleceğini ölümlerinden sonrası için de düzenleme ve mîrasçıları arasında kendi isteklerine göre bir tercih yaparak beşerî arzularını tatmin etmek ve müsâdere olaylarına karşı bir sigorta sağlama imkânı veren, kanuna karşı bir hile olarak tanımlamak mümkündür³³.

²⁵Ö.L. Barkan *agm.*, s.160-161.

²⁶S.S.Onar, *age.*, s.520.

²⁷B.Yedi yıldız, "Vakıf Müessesesinin 18. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S.XIV, s.11, 13 ve dipnot 98.

²⁸F. Köprülü, *agm.*, s. 5.

²⁹F.Köprülü, *Vakıflar Dergisi*, S.II, Bibliyografya Bölümü, s.463.

³⁰Ö.L.Barkan, *agm.*, s. 157,158.

³¹Ö.L.Barkan, *agm* s.161.

³²Ö.L.Barkan, *agm* s.165.

³³H. Hatemi, *age.*, s.131-132.

Mustafa Nuri Paşa da müsadere korkusunu anlatırken, sanıldığı gibi malî müsadere edilenlerin mallarının alınıp çoluk çocuğunun sokağa atılmadığını ifade etmekte ve bununla ilgili örnekler vermektedir. Ayrıca, geride nesli olmayıp da vakıf kuranların amacının, ne müsadere endişesi ne de mîrasını taksim düşüncesi olduğunun söylenebileceğini ifade etmektedir. Öyle olsa bile; yapılan hayır hizmetlerinin büyüklüğünün yanında bunun bir öneminin olmadığını belirtmektedir³⁴.

Konuyu millî duygular açısından değerlendiren Osman Nuri Ergin ise: "Bazıları müsadere kurtulmak korkusu taşısa da büyük çoğunluğunun, Türk'ün büyük hassalarından biri olan *ferâgat-ı nefsdan ve diger-endîlikten* doğdukları zarureti tahakkuk eder. Aksini iddia hüürnetsizlik olur"³⁵ ifadelerini kullanmakta ve orta yolu tercih etmektedir.

Ömer Nasuhi Bilmen ise müsadere endişesiyle vakıf kurulması fikrine şöyle cevap vermektedir: "Zamanımızda kendi servetini beşeriyetin gözünden akan ihtiyaç yaşlarıyla artıran ve yüzlerce yoksul, bedbaht insanı ihya edecek miktardaki bir parayı bir gecelik eğlencesi uğruna feda etmekten çekinmeyen nice kimseler görülüp dururken artık varlarını yoklarını bütün cemiyetin saha-i istifadesine tahsis etmiş olan zatlar hakkında beyhude yere yanlış kuruntularda hükümlerde bulunmak elbette muvafık görülmez"³⁶.

Doktora tezi vakıfla alâkalı olan Prof. Dr. Akgündüz ise, bu konuda şöyle söylemektedir: "vâkıfın mîrasçılarının zikredilmesi, malî bir ibadet olan vakfın gayesine her zaman ters düşmez. Zira insanın yakınlarına yaptığı sadaka cidden de diğerlerinden daha hayırlıdır. Ancak her şey gibi vakıf muamelesi de suiistimal edilebilir. Fakat bu istisnaları hükme esas almak mümkün değildir. O halde bu konuda vâkıf, yaptığı zürri vakıflarla yakın hısımlarının ihtiyaçlarını temin etmeyi amaçlıyor ve neticede vakfı fakirlere tahsis ediyorsa, bu çeşit vakıfların geçerliliği tartışılmaz. Ancak vâkıfın amacı bazı

mîrasçılarını mîrastan mahrum etmek ise bu çeşit vakıflar zaten kabul edilebilir olmayacaktır"³⁷.

Bütün bu tartışmalara rağmen devletin vakıflara müdahalesi görülmüştür. Tanzimatla birlikte padişah ve benzeri gibiler tarafından yapılan aile vakıflarının zaptedilerek öşre bağlandığı, vakıf arazilerin senelik geliri **44 bin kese (22.000.000) lira** olarak hesaplanıp, bu yekûn aylara bölünerek Maliye Nezareti'nden Evkaf Nezareti'ne verildiği, Fuat Paşa'nın bu parayı yardım kabul ederek genel bütçede açık görüldükçe dörtte birinden aşığı düşürdüğü, böylece geliri vakıf arazilerden gelen camiler ve diğer hayır kurumlarının harap olduğu görülmektedir³⁸.

6- Gerileme döneminde vakıfların kültür ve bilime verdikleri zararlar

Vakıfların eğitim ve kültür hizmetlerinde katkıları bilinen bir gerçektir. Ancak her konuda olduğu gibi gerileme devrindeki bazı vakıf kurumlarında yapılan yanlış uygulamalar bazı zararları da beraberinde getirmiştir. Vakıfların, müderrislik ve şeyhlik gibi hizmetleri bazı ailelere maddi çıkarlar veya toplumsal nüfûz sağlayan ve babadan oğula geçen meslekler haline getirmesi; kurdukları eğitim ve öğretim kurumlarının kendi görüşlerine göre tespiti, belirli ders ve kitaplarla sınırlamakla ilmin gelişim yolunu tıkaması gibi hususlar bu türdendir³⁹. Çünkü vakıf kurumu bir taraftan babadan oğula geçen eğitici öğretici küçük grupların oluşmasını, ayrıca tarikat şeyhleriyle âlimler arasındaki daha önceden mevcut zıtlığın artarak sürmesini doğurmuş; diğer taraftan da eğitim programlarının belirlenerek sınırlanması,

³⁴M.Nuri Paşa, *age.*, C.2, s. 308-313.

³⁵Osman Nuri Ergin, *Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler, İstanbul 1944*, s.43.

³⁶Ömer Nasuhi Bilmen, *İstihlat-ı Fikhiyye Kamusu, İstanbul 1969*, C.4, s.303.

³⁷A.Akgündüz, *age.*, s.202-203.

³⁸Mustafa Nuri Paşa, *age.*, C.IV, s.287.

³⁹B.Yediyıldız, "Vakıf" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, s. 169.

kültürel gelişmenin durmasına neden olmuştur. Bunun dışında yöneticiler, kurdukları bu tür vakıfları politik gayeleri için de kullanmak istemişlerdir⁴⁰.

7- Farklı bir yaklaşım: Servet teşhiri

İnsanlar tarihin başından beri sahip oldukları servetlerini teşhire çalışmışlar ve bunun için de değişik yollar denemişlerdir. İnsan psikolojisinde olan bu yönü yadırgamamalıyız. Acaba lüks ve israfa kaçan gereksiz harcamalara sebep olan bu durum, vakıf yoluyla faydalanılabilen bir hale getirilemez mi? İnsanın sahip olduğu serveti sergileme zaafını sosyal amaçlara yönelik bir şekilde yönlendirmek suretiyle bu arzuyu, çok masum, toplum ihtiyacı için faydalı bir hale getirmek mümkündür. Her devirde mevcut olan ve kaldırılamayan bu zaaf, mesela kişinin sağlığında veya öldükten sonra hayırla yâd edilmesini isteme şekline dönüştürülebilirse bundan daha tabii ve faydalı bir şey olamaz. Bu gerçekleştirildiğinde, söz konusu duygu ile servet sahibi kişiler varlıklarını cemiyet için faydalı hizmetlere adamaya yöneliyorsa, hem toplumsal ihtiyaçlar karşılanmış hem de kendilerinin tatmini sağlanmış olur⁴¹.

8- Ziya Gökalp'ın vakıf kurumuna yönelik bazı eleştirileri

Vakfa karşı çıkan bazı aydınların başında, görüşleri İttihat ve Terakki mensuplarıyla Cumhuriyet döneminde etkili olan Ziya Gökalp gelir. Bir şiirinde muhtemelen Batıda ve özellikle Fransa'da ileri sürülen görüşlerin etkisiyle vakıf kavramını eleştiri konusu yapmıştır⁴². Vakıflar hakkındaki bu şiirinde yukarıda sıralanan birçok eleştiriye ele almaktadır. Bir başka şiirinde ise vakıfların ayrı bir hazineye sahip olmasını eleştirerek Evkaf Nezareti'nin kaldırılmasını ve bunun yanı sıra vakıfların amme hizmetine karışmaması gerektiğini savunmuştur⁴³.

Sıddık Sami Onar ise *İdare Hukukunun Esasları* adlı eserinde her ne kadar bu şiirde

zikredilmiş ve yukarıda tartışılmış konulara katılıyorsa da "ictimaî müesseselerin hakiki mahiyetine nüfûz etmeden ve müesseseleri fonksiyonları bakımından tetkik ve mukâyese etmeden sathî görüşler ve daha ziyade yabancıların tetkikiyle hüküm verenler koca Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece siyasî bir faaliyetin cereyan ettiğini ve bir amme hizmeti fonksiyonu olmadığını zannederler. Osmanlı İmparatorluğu (*renaissance*) devrine kadar diğer devletlerden çok ilerde amme hizmeti mefhumu Avrupa'da idrak edilmeden bizde mükemmel bir surette karşılandığı muhakkaktır. Fakat maatteessüf taşlarla tecessüm etmiş maddî eserlerini bile kemirecek derecede kendi varlığımıza karşı bir lâkaydî ve hatta düşmanlık gibi bir felakete uğramış bulunuyoruz. Bu lâkaydîlik bir müddet daha devam ederse, bir mâzideki varlığımızın ve medeniyetimizin delillerinin büyük bir kısmını ve medeniyet âlemi de en yüksek sanat eserlerini kaybetmiş olacaktır"⁴⁴ diye okuyucularını uyarmaktadır. Ancak dikkat çekilmiş olmalıdır ki yukarıda saydığımız eleştirilere aktif olarak katılan kişi de yine kendisidir.

Fuad Köprülü ise bu tartışmalara şu şekilde katılmaktadır: "Yalnız dinî-ahlâkî değil aynı zamanda hukukî-iktisadî bir karakteri haiz olan vakıf müessesesi, daha ilk inkişafından beri İslam medeniyetinin içtimaî tekâmülü üzerinde nasıl rol oynamıştır? İşte tetkik edilmesi gereken başlıca mesele budur. Yoksa onun dinî-hayrî gayesine bakarak, vakfı beşeriyetin vücûda getirdiği en hayırlı müessese saymak ve bunda İslam dininin başka dinlere fâikiyyetinin bir delilini görmek tamamıyla sübjektif ve dogmatik bir telakkî mahsulü olduğu gibi, vakıf müessesesini XIX. asırdaki perişan vaziyetine

⁴⁰B.Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin 18. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S.XIV, s.13.

⁴¹İbrahim Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul 1985, s.66-67.

⁴²N.Öztürk, *age.*, s.147.

⁴³N.Öztürk, *age.*, s.147, 148, 487.

⁴⁴S.S.Onar, *age.*, s.517, 1 nolu dipnot.

bakarak bu müesseseyi mahkum etmek de bundan daha az sübjektif ve dogmatik sayılmaz⁴⁵.

Sanırız ki vakfa sadece dinî ve hayrî bir bakış bu tür haksız değerlendirmelere sebep olmaktadır. Oysa belli bir olayın veya kurumun ortaya çıkışına ve yaygın bir işlev kazanmasına etki eden dinî, sosyal, siyasî, iktisadî, psikolojik ve sair faktörlerin bir arada ele alınması ve değerlendirilmesi icap eder⁴⁶.

Sonuç olarak

Osmanlı Devletinin merkezî bütçeleri incelendiğinde, gider kalemlerini saray harcamaları, asker maaşları ve beklenmeyen giderlerin oluşturduğu görülür. Oysa bir ülkede bunların dışında sayısız ihtiyaçlar ve harcama alanları vardır. Sağlık, eğitim, bayındırlık ve benzerleri bunlardan birkaçıdır. İşte bütün bu giderlerin finansmanını sivil toplum kuruluşlarının en önemlisi olan vakıflar sağlamaktadır. Özellikle, inançlarına göre faizin serbest olduğuna inanan azınlıkların bankerlik kurumlarına alternatif olarak geliştirilen para vakıfları toplumun sosyal ve ekonomik hayatını destekleyen belki de çok önemli bir uygulama alanını oluşturur.

Karşılıksız hizmet ve destek sağlamayı temel şart olarak kabul etmiş olan vakıfların, hem tarihsel süreçte ve hem de günümüzde ne kadar yüzü güldürdüğü herkesin bilgisi dâhilindedir. Gönüller yapma fikri bir hayat felsefesi halini ancak bu şekilde alabilir.

Tesis edilme esası Allah rızası olan vakif kurumu, miras kurallarının değiştirilme gayreti, müsadereden malların korunabilme telaşı ve benzer birçok düşünce yüzünden zamanla şahsî çıkar aracı haline gelmiş olabilir. Hatta zaman zaman sultanların, devlet hazinesine girmesi gereken gelirleri bazen takdir duyguları

yüzünden bazen de değişik amaçlarla özel şahıslara temlik etmeleri, genelde her zaman ama özellikle XIX. yüzyılda kamu giderlerinin finansmanında ciddi sorunları ortaya çıkarmıştır.

Ancak dünya üzerinde sosyal yaşamı düzenleyen, ihtiyaç sahiplerine din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin yardım ve destek sağlamayı gönüllü olarak üstlenmiş olan bir kurumun gerekliliğini savunmak, sadece hamasetle izah edilecek bir davranış olamaz. Vakıfları, yaratandan dolayı bütün yaratılmışları sevmek ve bu sevgiyi ileriki kuşaklara aktarmak için yapılması gereken akıllı bir yatırım olarak görmek gerekir.

Mevcudiyeti her geçen gün artarak devam eden vakif kurumu, yaşadığımız çağda da ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan bir araç olarak kuşkusuz gereklidir. Bu gereklilik atalarının izinden gidenler büyük bir gayretle yaşatılmaya çalışılmaktadır. Ancak Osmanlı dönemi vakıflarını eleştirirken söylenenlerin yanında bu gün, mevcut olan vakif kurumlarının da (eğer arayacak olursak) birçok eksiklikleri ortaya çıkacaktır. Söz gelimi küçük bir ana kaynak ile hayata geçirilen bazı vakıflar, amaçlarına yönelik hizmet edebilmeleri için toplumdaki yardım talep etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, bazen yardım etmesi istenen kişilerin kendi gönül rızalarını zorlayacak noktalara varmaktadır. Bazen de sivil toplum kuruluşu hüviyetini kullanan kişi veya kuruluşlar vakıfları şahsî amaçlarına ulaşmada araç olarak kullanmaktadır. Yani şöyle dersek acaba yanlış olur mu: Eleştirilecek bir şeyler her zaman bulunmaktadır.

⁴⁵F.Köprülü, *agm.*, s.25.

⁴⁶İ.E.Kozak, *age.*, s. 49.

*Dr. İlhan AKBULUT

VAKIF KURUMU, MAHİYETİ VE TARİHİ GELİŞİMİ

GİRİŞ

Tarihi kaynaklar, Türklerin dünyanın en eski ulusları arasında yer aldığını göstermektedir. Türk tarihi, Eski Çağ'dan Yakın Çağ'a kadar, en az diğer Avrupa ülkeleri kadar, zengin arşiv ve envanter sistemine sahip bulunmaktadır. Yaklaşık ikibinbeşyüz yıldan bu yana kurulan Türk devletlerinde, birisi tarihi misyonunu tamamlarken, onları takip eden Türk devleti bir öncekinin bıraktığı yerden genellikle aynı devlet geleneği ile yaşamını sürdürmüş ya da geleneği daha da geliştirmiştir. Türk devlet geleneğinin Orta Çağ sonlarına doğru edindiği yüzlerce yıllık deneyim ve birikim belki de Osmanlı'nın yüzyıllarca üç kıtaya hakim bir "süper güç" olmasının başlıca nedenidir. Devlet yönetimi, sosyal ve kültürel sistem ve yaşamlarıyla Türk devletlerinde hiçbir zaman birbirlerinden ayrı bir karakter ortaya koymamış, aksine birçok bakımdan daima birbirlerini etkilemiş ve bütünleşmişlerdir.

Osmanlılar da, kendilerinden önceki Türk ve İslam devletlerinin yönetim usullerini ve siyasi kurumlarını alarak kendi toplumlarının gereksinimlerini karşılayacak biçimde geliştirdiler. Osmanlı Devleti, kuruluş dönemlerinde daha çok Müslüman Türk'lerden oluşan türdeş ve basit yapıya sahipti. Ancak İstanbul'un fethinden sonra, devlet çok genişlemeye başlayınca, yeni fethedilen yerlerde yaşayan değişik soy ve dinden insanların katılmasıyla insan unsuru bakımından kozmopolit bir yapı kazandı. Devletin yıkılışına kadar da bu yapı korundu.

I- VAKFIN HUKUKİ MAHİYETİ, TANIMI VE GELİŞİMİ

1- Vakfın Hukuki Mahiyeti

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan önceki döneminde komün idareleri ve komün işleri devletin asıl görev ve icraatlarının dışında kalıyordu¹. Aynı zamanda bayındırlık ve ziraat gibi hizmetler de devletin görev sahasına girmemişti. Osmanlı kanunnamelerinde sadrazamların yetkilerinden bahsedilirken, bu

yetkilerin hangi sahalarda kullanılacağı da gösterilmekteydi. Bazı padişahlar bugün devlet görevlerinden olan su tesisatı, köprü ve saire gibi bayındırlık eserlerini devlet başkanı sıfatıyla değil, hayırsever bir insan olarak ve vakıf suretiyle yaptırmışlardır.

Vakıf müessesesi, tarihi gelişimi içerisinde genişleyerek hayat boyunca insanlığın ihtiyaç duyduğu bütün konuları ele alıp işlemiş ve ortaya çıkan çeşitli meseleleri çözebilen bir müessese olmuştur. Milli kültürümüze bakacak olursak, birçok medeniyetlere beşiklik yapmış Anadolu'da kamu hizmetlerinin, bir Türk ve İslam müessesesi olan vakıf yoluyla yapıldığını görürüz. Bu vakıflar güncelliğini koruyor ve gayelerini gerçekleştiriyorsa kuruluşundaki sosyal dengeye verilen önem sayesinde.

Vakıf, insanlarla beraber mevcut olan karşılıklı dayanışma ve başkalarına iyilik yapma duygusunu, hukuki statüye kavuşturan ve ona süreklilik kavramını sağlayan, tüzel kişiliğe sahip hukuki ve sosyal bir müessesedir.

Cemiyetin ahlaki, dini ve sosyal anlayışı, insanları hayır işlemeye, iyilik yapmaya, birbirlerine yardım etmeye teşvik etmekte, kişinin yalnız kendini düşünmesini ve sırf endişe ile yaşamamasını ve servet edinmesini hoş karşılamamaktadır.

İyilik ve yardım etme duygularının eseri olarak, insan hayatının zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması doğrultusunda, ilk Çağlar'dan başlayarak faydalı çalışmalar yapılmış ve muhteşem eserler meydana getirilmiştir. Bu çalışmaların en belirgin ve sürekli olanlarını ise "Vakıf" şeklinde sistemleştirilenler olmuştur.

İslamiyet'in yayılmasıyla hızlı bir şekilde gelişme kaydeden vakıflar, yüzyıllar boyunca

* Yeditepe Hukuk Fakültesi.

¹ Komün, bir mıntıka sakinlerinin aynı yerde toplu bir surette yaşamaktan doğan müşterek umumi ihtiyaçlarını karşılayan, amme hizmetlerini ifa eden ve hükmi şahsiyeti haiz bir amme idaresidir. Geniş bilgi için bkz. S. Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, II.C, 3. Bası, İstanbul 1966, s. 992.

bütün İslam ülkelerinde bir çok sosyal, ekonomik, kültürel ve hayırlı hizmetler yaparak İslam toplumunda derin tesirler bırakmıştır. Bilhassa öteden beri yardımseverliği ile milletler arasında seçkin bir yeri olan Müslüman Türk'lerin kurdukları vakıflar, diğer milletlere örnek teşkil edecek nitelik ve nicelikteki eserleriyle önemli gelişmeler kaydetmiştir.

İslam dininin hayır ve yardımlaşma hakkındaki ahlaki prensipleri ve uhrevi (ahrete ait) mükafat telkinleri, dini ve hayır kurumları meydana getirmek hususunda, başta varlıklılar olmak üzere bütün Müslümanları harekete geçirerek topluma hizmet eden bir çok müesseseler kurmada adeta yarış etmelerine sebep olmuştur. Yüzyıllar boyunca kadın-erkek, varlıklı-varlıksız birçok kimseler, mallarının tamamını veya bir kısmını iyilik ve hayır işlerine tahsis ederek vakıflar kurmuşlardır. Yüksek insanlık duygularını yaymak, başkalarını sevmek ve düşünmek, zayıfları ve kimsesizleri kayırmak, yurdu ve yurttaşları korumak ve yükseltmek gibi konularda atalarımızın çok ince görüş ve buluşları, kurdukları vakıflarda uygulama alanı bulmuştur.

2- Vakfın Tanımı

Türk-İslam düşüncesinin önemli ürünlerinden biri olan vakıf müessesesi, çok yönlüdür. Dini ve milli yönlerinin yanında, oldukça geniş ve kapsamlı bir faaliyet alanına sahiptir. Bu itibarla vakfın tanımlanması da bakış açısı yönünden farklılıklar göstermektedir.

İslam hukukunda klasik kaynaklar vakfı Hanefi hukukçulardan İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşüne uygun olarak, "bir malı kullanım hakkı şahıslara, mülkiyet Allah'a ait olmak üzere başkasının mülkiyetine vermek (temlik) veya mülkiyetini almaktan (temellük) alıkoymak" diye tanımlamaktadır².

Mülkiyeti Allah'a ait olmak mecazi bir ifadedir. Hiçbir gerçek şahsın mülkiyetinde bulunmadığını ifade etmek için kullanılmıştır³.

Vakfın temelinde yatan ana düşünce, Allah rızası, hayır duygusu, insanlık ve yurt sevgisidir. Vakıf kuranlar, helal mallarını seve seve kendi mülkiyetlerinden çıkarıp Allah rızası için vakfederek, gelirini toplumun yararına bırakmışlardır. Tarlalar, çiftlikler, değirmenler, köyler, ormanlar, bahçeler, zeytinlikler, nehirler, göller, madenler, evler, dükkanlar, hanlar, hamamlar, mer'alar, su kaynakları gibi birçok varlıklarını vakfederek varlıklarıyla fakir fukaranın korunup gözetilmesini, ille hizmet edilmesini ve bir çok sosyal, kültürel hizmetlerin ifasını şart etmişlerdir. Kurulan bu vakıflar, kurucularının maddi varlıklarıyla uygun olarak büyüklük - küçüklük arz etmekte ise de, önemli olan niyetlerindeki güzellik, hayır duygusu ve insanlık sevgisidir. Bunun içindir ki, hayır ve hayır hizmetinde bulunmak için vakıf kurma işinde hükümdarlar, sultanlar, hanım sultanlar, vezirler, devletin ileri gelenleri ve büyük servet sahipleri yanında orta halliler, kendileri fakir fakat gönülleri zengin hayırsever kimseler de yer almışlar, onlar da bu işte geri kalmamışlardır.

Vakıflar dini inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu müesseseler olarak, siyasi çalkantıların, idari iktidarsızlıkların dışında kalmışlar ve bu sayede toplum hayatımızda, istikrar ve devamlılık sembolü olmuşlardır. Vakfedilen gayrimenkuller, herhangi bir nedenle müsadere edilemeyeceği, kullanım alanı değiştirilemeyeceği ve vakfiyedeki esaslara aykırı davranmadıkça, mütevellileri değiştirilemeyeceği için bu müesseseler, siyasi ve idari müdahalelerin dışında kalmışlardır⁴. Toplum içerisinde gelir dağılımı eşitsizliğinden doğacak sosyal patlamaların önlenmesi ve tahakkuk

² İşeri, Ahmet, "Vakıflar (Medeni Kanun'dan Önceki ve Sonraki Vakıf Nevileri ve Hukuki Mahiyetleri)", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.XXI, S.1-4, Ankara 1964, s.199; Akgündüz, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s.42; Berki, Ali Himmet, *Vakıflar*, C.1, İstanbul 1940, s.40; Arsebük, E., *Başlangıç ve Şahsın Hukuku*, Ankara 1938, s.304.

³ Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul 1999, s.253.

⁴ Yalçın, Aydın, *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara 1979, s.184.

ettirildiği cemiyetlerde sınıf farkının oluşmaması yönleriyle kitlelerin gruplaşarak toplum hayatını sarsan olumsuz davranışlarını önlemiş, sosyal adalet ve hizmet dağılımında büyük görevler ifa etmiştir. Bu hizmetleri kişisel servetleri sosyalleştirip kamu hizmetine sunarak, sırf ahlaki ve insani görev anlayışıyla yapmıştır. Geliştirilen bu vakıf sisteminin bir sonucu olarak toplumumuzda sınıf farkı oluşmamıştır. Vakıflar, bu ahlaki ve insani ödevin yerine getirilmesinde kişilere yardımcı ve faydalı olabilecek müesseselerin en elverişlisi, en sağlamıdır. Vakıflar, bünyeleri itibarıyla, kurucuların adlarını ve gerçekleşmesini arzuladıkları gayeleri, ebedi surette devam ettirecek emin ve hukuki yapıya da sahiptirler.

Kişileri, hayatın getirdiği her türlü olumsuzluklara karşı koruması ve bundan daha önemlisi, iç huzur ve asayişin sağlanarak cemiyet hayatını ahenkli hale getirici rolünden dolayı; İslam-Türk kültürü vakıf kurulmasını "insanların en ziyade muhtaç olduğu şeyi vakfetmek, vakıfların en hayırlısıdır" inancı ile yüzyıllar boyunca teşvik etmiştir⁵.

Vakfın meydana getiriliş sebeplerini üç ana esasta toplayabiliriz; birinci sebep, dini inançlara bağlı olan Müslüman-Türk milleti kendisine vakfa hizmet bakımından dünya tarihine, dünya milletlerine örnek göstermişlerdir. Onun içindir ki, camiler, mescitler, türbeler, kabristanlar, namazgâhlar dini bakımdan vakıf ailesine dahil olan unsurlardır. Vakfın doğmasını sağlayan ikinci sebep, sosyal sebeplerdir. Bunlar içinde; hanlar, kervansaraylar, hamamlar, imarethaneler (aşevleri), çeşmeler, sebiller, darüşşifalar (hastaneler), havuzlar ve kuyular bu kategoriye girmektedirler. Üçüncü sebep ise, kültürel sebeplerdir. Bunlar arasında medreseler ve kütüphaneler gelir.

Görüldüğü gibi vakıf; insanın insana, hatta insanın bütün canlılara sunabileceği hizmetlerin hepsini hizmet anlayışına sindirip sığdıran; özveri ve hoşgörüyü, en geniş ve en medeni bir

şekilde uygulama alanına koyan, temelinde insan sevgisine dayanan duygulardır.

3- Vakfın Hukuki Gelişimi

İslam dünyasında vakıf müessesesinin Hz. Peygamber zamanında başladığını görmekteyiz. Hz. Peygamber, Hicretin 32. yılında Medine'de kendisine ait yedi hurma bahçesini vakfedip, gelirini "havadis-i dehr"e, yani İslamın müdafaasını icap ettirecek hadiselerle, zorunlu ihtiyaçlara tahsis etmiştir. Fedek hurmalığını da İbnü's-sebil'e, yani yiyecek ve içeceği tükenmiş, parasız kalmış yolculara ve Hayber hurmalığını üçe taksim ederek, iki hissesini Müslümanların ihtiyaçlarına ve bir hissesini ehl ü iyaline yani bakmakla yükümlü olduğu kimselere ve bundan bir şey artarsa fakirlere ve muhacirlere (başka yerlere gidecekler) tahsis etmiştir. Böylece de, bir vakfa ait gelirlerin bir kısmının vâkıfın ailesine tahsisi hakkında cevaz (izin) meydana gelmiş bulunmaktadır.

İslam fıkında bir vakfın kuruluşu için sadece kanuni yetkisi olanlardan kurulu bir mecliste ve Müslüman tanıkların huzurlarında bunu söylemek yeterli görülmüştür. Bunun dayanağı ise, Hz. Peygamberin Medine'deki hurmalıklarını bu şekilde, yani sözlü olarak vakfetmesidir⁶.

Hz. Peygamber, sahabelere de vakıf yapmalarını tavsiye etmiştir. Hz. Ömer'in bir sorusu üzerine vakfı, "aynını hapset, semere ve menfaatlerini sadaka ver" şeklinde tarif de etmiştir.

⁵ İşeri, Ahmet, *Türk Medeni Kanununa Göre Vakıf*, Ankara 1968, s.2. Geniş bilgi için bkz. Bülent Köprülü, "Tarihte Vakıflar", *Ankara Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.VIII, S.3-4, Ankara 1951, s.495 vd; Mustafa Reşid Belgesay, "Vakıf Maddesi", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul 1954, s.131.

⁶ Sertoğlu, Mithad, "Osmanlı Devleti Zamanında Kurulan Vakıflarda 'Mektubiyet' Meselesi ve Bunun Hukuki Durumu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı)*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1982, s.716.

Sahabelerden Cabir isminde birisi, "Ben Mekke'li ve Medine'li Müslümanlardan mal ve kudret sahibi bir kimse bilmem ki, vakıf yapmış olmasın" diyerek, bu konudaki hukukçuların ittifakına (icma'a) işaret etmektedir⁷. Hz. Peygamberin vakıf hizmetini başlatmasından sonra, Müslümanlar onun bu hareketine destek vererek her şeylerini Allah rızası için vakfetmeye başladılar. Bu vakfetme işi öylesine ileri götürüldü ki, vakfedecek bir şeyleri bulamayanlar, yeryüzünü dolaşarak, insanlığa iyiyi, güzeli ve doğruyu anlatmak üzere ömürlerini vakfettiler⁸.

İslam dini, özünde bulunan insani, ahlaki, sosyal ve dini düşüncelerle vakıf kurulmasını, kişinin iktisadi varlığından başka insanların da yararlanmasını teşvik ediyordu. İslam hukukunda da, Roma hukukundan farklı olarak, vakfa tüzel kişilik kazandırılmıştı. Nitekim, vakfedilen mal, "Allah'ın mülkü" sayılmakla, kişinin özel mülkiyetinden ayrılıyor ve bağımsız, tüzel kişiliği olan mal varlığı haline geliyordu⁹.

Türklerin İslamiyet'i kabulü, bilhassa Abbasi devletinin parçalanarak yerine Selçuklu devletinin kurulmasıyla doğudaki Müslüman halk Türklerin egemenliğine girmiş, bu suretle Türkler İslam dini ve hukukunun geliştirdiği vakıf müessesesini yaygın hale getirmeye başlamışlardır¹⁰.

Osmanlı döneminde 26.798 vakıf kurulduğu, ancak tespit edilemeyenlerle bu miktarın 50.000 civarında olabileceği, kaynak araştırmalarında belirtilmektedir. XIX. yüzyılda başkent İstanbul'un taşınmaz mallarının üçte ikisi vakıf malları idi¹¹. Gerçekten, yollar, köprüler yapımı ve sulama çalışmaları gibi kamu işleri; hastaneler yapımı ve fakirlere yardım gibi sosyal yardımlaşma faaliyetleri; eğitici ve öğretici kadronun ücretlerini, talebelerin bakımını, medreseler ve kütüphaneler yapımını teminat altına almaya yönelik kültür işleri; camiler inşası gibi din hizmetleri Osmanlı Devleti'nde vakıflar yoluyla idare ediliyordu.

II- VAKIF MUAMELESİNİN GEÇERLİK ŞARTLARI

Geçerli bir vakıftan söz edebilmek için bulunması gereken unsurları şu şekilde belirtebiliriz:

1. Vakfeden kişi (Vâkıf): Vakfeden, vakfı kuran kimsedir. Bir aynı vakfeden kişiye vâkıf denir. Her vakıfta mutlaka bir vakfedenin bulunması gerekir. Vakfeden, vakıf ehliyetine sahip olmalıdır. Vakfeden, tam edim ehliyetine sahip olduğu takdirde, vakıf ehliyetine de sahip olur. Tam edim ehliyeti, vakfedenin akıllı ve reşit olarak buluşa ermesini gerektirir. Mümeyyiz ve gayri mümeyyiz küçükler, akıl hastaları ve bunamış kimseler, vakıf ehliyetine sahip değildirler. Edim ehliyetine sahip kadınlar da erkekler gibi vakıf kurabilirler.

Vakıf, hukuki akiddir. Bu akidle kişi normal olarak Allah'a yakın olma gayesiyle menkul veya gayrimenkul bir veya daha çok mülkünün dini, hayri veya içtimai bir gayeye devamlı olarak tahsis eder. Bu gayenin derhal ve mutlak bir tarzda gerçekleşmesi zaruri değildir¹². İslam hukukunda gerçek şahıslar gibi hükmi şahıslar da vakfeden olabilirler.

Ölüm hastalığında vakıf kurmak caizdir¹³. Vakfedenin ölüm hastalığında yaptığı vakıflar, alacaklılar ve mirasçıları açısından ayrı ayrı değerlendirilir. Alacaklılar, vâkıf borca batık

⁷ Cin, Halil-Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, 2.Cilt, Konya 1989, s. 30.

⁸ Özdamar, Mustafa, "Vakfetmek", *Vakıflar Dergisi*, S.XIX, Ankara 1985, s.5.

⁹ Hatemi, Hüseyin, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri*, C.1, İstanbul 1979, s.54.

¹⁰ Güneri, Hasan, *Türk Medeni Kanunu Açısından Vakıflar Araç Kavramı ve Amacına Göre Vakıf Türleri*, Ankara 1976, s.3.

¹¹ Cansel, Erol, "Vakıf Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı", *Vakıflar Dergisi*, S.XX, Ankara 1988, s.323.

¹² Yediyıldız, Bahaeddin, "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde 18. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, S.XV, Ankara 1982, s.26.

¹³ İkinci, Ekrem Buğra, "Eski Hukukumuzda Ölüm Hastasının Tasarrufları", Prof. Dr. S. S. TEKİNAY'a Armağan, Marmara Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1999, s.204.

olması halinde vakıflarını iptal ettirebilirler. Borca batık değilse, borç kadarı iptal olunur. Mirasçılar ise, terekenin üçte birini aşan vakıflara icazet verebildikleri gibi iptal de ettirebilirler¹⁴.

2- Vakfedilen Mal (Mevkuf) : Vakfın konusuna "mevkuf" veya "Mahal-i vakıf" denilmektedir. Vakfedilen mal, malum ve muayyen olmak ve vakfedildiği zamanda vâkıfın mülkü olması gerekir. Belirlilik ilkesi, hangi malın vakfedilmiş olduğunu tayine yarar. Bir kimsenin, mallarını belli etmeden vakfetmesi, vakıfta tereddüt doğuracağı için geçerli değildir. Mevcut olmayan aylar ve alacak hakları vakfedilemezler. Yalnız ölüme bağlı olmak ve hayra tahsis edilmek ve terekenin 1/3 ünü geçmemek üzere, bir kimse diğer bir kimsede olan alacak hakkını vakfedebilir¹⁵. Vakfedilecek ayn sürekli, yani bozulmaz ve değişmez olmalı, bundan başka, bir yarar sağlamalıdır. Aslında sadece taşınmaz mallar vakfedilebilirse de, taşınabilir malların da vakfedilip edilemeyeceği konusunda anlaşmazlık vardır. Bununla beraber menkul akara (gelir sağlayan mal) ve gayrimenkule tabi olarak, mesela bir çiftlik vakfedildiği takdirde içinde bulunan aletler, hayvanlar ve başka şeyler birlikte vakfedilebilir. Yine menkulün vakfı hakkında örf ve adet varsa başlı başına vakfı caizdir¹⁶. Mütakavvin mal, dinen kullanılması helal olan ve ayrıca üzerinde mülkiyet ve zilyetlik kurulabilen mal demektir. Bu nitelikte olmayan bir malın vakfedilmesi mümkün değildir.

Devletin siyasi ve mali kudretinin artmasıyla orantılı olarak gelişen vakıflar iki kısımda ele alınabilir. Bunlardan birincisi "aynıyla intifa olunan", yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır. Bu tür vakıflara "müessesatı hayriyye" adı verilmekteydi. Bu grup içerisinde camiler, mescidler, medreseler, mektepler, imaretler, kervansaraylar, zaviyeler, hastaneler, kütüphaneler, sebiller ve mezarlıklar girer. İkinci kısım ise "aynıyla intifa olunmayan" fakat birincilerin sürekli ve düzenli

biçimde işlenmesini temin eden bina, arazi, nakit para vs. gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflardır ki, bunlara Osmanlılarda "asl-ı vakıf" ismi verilmiştir. Birbirini tamamlayan bu iki tür vakfın bilhassa Osmanlılarda büyük bir gelişme içine girdiği görülür. Nitekim 1540 senelerinde yalnız Anadolu Eyaleti'nde bu şekilde vakıf yoluyla 45 imaret, 342 cami, 1.055 mescit, 110 medrese, 626 zaviye ve tekke, 154 muallimhane, 1 kalenderhane, 1 mevlevihane, 75 büyük han ve kervansaray işletilmekte, 121 müderris, 3756 hatip, imam ve müezzin ile 3.299 şeyh, şeyhzade, kayyum, talebe veya müteveliye maaş verilmekteydi¹⁷.

3- İrade Beyanı : Vakfedenin vakıf iradesini açıkça beyan etmesi gerekir. İrade beyanı bir şekle bağlı değildir. Vakıf iradesinin kesin olması, erteleyici (taliki) veya bozucu (infisahi) bir şarta bağlı tutulmaması gerektirir. Vakıf kurma iradesinin bir süreye bağlanması da caiz değildir. Zira vakfın gerçekleşmesi şüpheli gelecek bir olaya (şarta) veya süreye bağlanması, vakfın kesinlik ve süreklilik ilkeleriyle bağdaşmaz. Vâkıf, vakıf senedine hukuka aykırı olmamak şartıyla dilediği şartı koyabilir, vakıftan kimlerin ne ölçüde yararlanacağını, vakfın nasıl yönetileceğini, gelir getiren malların nasıl kullanılacağını tayin edebilir. Vâkıf, vakfı senedine belirttiği şartları, kuruluş anında bu hakkı saklı tutmamışsa kural olarak sonradan değiştiremez. Ancak burada değiştirilemez denilen şartlar vakfın iradesiyle ilgili olmayıp, vakıftan yararlananlar ve

¹⁴ Cin, Halil-Akgündüz, Ahmet, *age.*, s.34

¹⁵ Eren, Fikret, "Osmanlı Dönemi Vakıfları", V. *Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1988, s.196.

¹⁶ Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 4.Baskı, Turhan Kitabevi Ankara 2002, s.295; Aydın, M.Akif, *age.*, s.260; Hatemi, Hüseyin, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*, İstanbul 1969, s.100; Berki, Ali Himmet, *age.*, s.52.

¹⁷ Barkan, Ö.L.-Ayverdi, E.H., *1953 (1546) Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul 1970, s.117; Barkan, Ö.L., "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, S.2, Ankara 1969, s.236.

yararlanma şekliyle ilgili şartlardır. Yönetimle ilgili şartları hakimin izniyle vâkif her zaman değiştirebilir¹⁸. Zaten vakıf tabirinden anlaşılan, bir kimsenin muayyen bir malını mal varlığından çıkararak ona müstakil bir varlık izafe etmesi ve zamanla sınırlı olmamak üzere gelirlerini bir hayır cihetine tahsis etmesidir. Genellikle hayır cihetine tahsiste ammenin menfaati de söz konusu olmaktadır. Vâkifin iradesi ve diğer şartların oluşmasıyla artık vakfa konu teşkil eden mallar Allah'ın mülkü hükmünde sayılmaktadır¹⁹.

Vakfın kurulmasından sonra vâkifin bu işlemde dönüp dönemeyeceği tartışılmıştır. Ebu Hanife, vâkifin vakıftan dönebileceği görüşündedir. Ebu Yusuf'a göre ise, bu konuda irade beyanının ortaya konmasından sonra, vâkif bu işlemde dönemez. Türk hukukunda Ebu Yusuf'un belirttiği görüş uygulanmış ve mahkemeler bu görüş doğrultusunda kararlar vermişlerdir²⁰.

Osmanlı hukukunda vakıf irade beyanı, geçerliliği yönünden herhangi bir şekil şartına tabi değildi. Vakfın kurulması için, irade beyanının sözlü olması yeterli idi. Bunun yazılı veya resmi şekilde olması şart değildi. Osmanlı hukukunda yazılı şekil, sadece vakfın hüküm ve şartlarının bilinmesi yönünden faydalıydı. Vakıf, vakfedenin sağlığında hüküm doğurmak üzere sözlü bir beyanla yapılabileceği gibi, vasiyet yoluyla da yapılabilirdi.

4- Vakıftan Yararlananlar (Mevkufun Aleyh): Vakıftan yararlananlara Mevkufun Aleyh denmektedir. Mevkufun Aleyh'in tespiti, aynı zamanda vakfın gayesinin de tespiti anlamına gelir. Vakıftan yararlananlar, genellikle üçüncü kişilerdir.

Okul, cami, yol, çeşme gibi, kamu yararına kurulan hayır kurumu niteliğindeki vakıflardan toplumun tümü, herkes yararlanırdı. Buna karşılık, aşhane, düşkünler ve yetim yurdu ya da yoksullar için yaptırılan hastahane gibi vakıflardan sadece fakir ve düşkünler istifade ederdi.

Ruh ve akıl hastaları XVIII. yüzyıla kadar Avrupa'da Şeytan ile işbirliği yapan mel'un mahluk muamelesi görüyor ve çok defa diri diri yakılarak vücutlarından Şeytan çıkartılıyordu. Buna mukabil Müslümanlar nazarında bu çeşit insanlar, hastalanmış insanlar olarak görülüyordu. Atalarımız böyle hastalar için ayrı hastaneler yapmışlar, halkın "tımarhane" dediği bu hastanelere "daru'ş-şifa" (şifa evi) demişlerdir. Bunların en önemlisi Edirne'deki II.Beyazid (1481-1512)'in 1484-88 tarihleri arasında yaptırdığı hastahanedir²¹.

Kayseri'deki Gevher Nesibe Sultan Tıp Sitesi 1206 tarihinde kurulup günümüzde de kuruluş gayesini devam ettiren bir vakıf eseridir. Bir rivayete göre; gönlünü verdiği Saray Süvari Birliği Komutanı (Saray Başsipahisi) ile evlenmesine ağabeyi Hükümdar I.Gıyaseddin Keyhüsrev karşı çıkmıştır. Kardeşinin Saray Pervanesi (Saray Nazırı) ile evlenmesini isteyen hükümdar, Başsipahi'yi harbe göndermiştir. Başsipahi'nin cephede şehit olmasına çok üzülen Gevher Nesibe Sultan kederinden hasta olup yatağa düşmüş, yememiş, içmemiş ve sonunda ince hastalığa (vereme) yakalanmıştır. Yapılan bütün gayretler ve zamanın ünlü lokman hekimlerinin çabalarına rağmen Gevher Nesibe'nin derdine çare bulunamamıştır. Bir süre sonra durumu öğrenen ağabeyi Hükümdar I. Gıyaseddin Keyhüsrev kızkardeşini ölüm döşeğinde ziyaret etmiş ve ondan son dileğinin ne olduğunu sorarak özür dilemiştir. İşte o zaman Melike Gevher Nesibe, ağabeyisi, hükümdara; ben devasız bir derde düştüm, kurtulmama imkan yok. Hiçbir hekim derdime çare bulamadı, ben artık ahiret yolcusuyum. Eğer dilersen benim mal varlığımla benim adıma

¹⁸ Aydın, M. Akif, age., s.258.

¹⁹ Köprülü, Bülent, "Medeni Kanun Hükümlerine Göre Vakfın (Tesisin) Meydana Gelebilmesi İçin İktiza Eden Şartlarla Vakıfların Nevileri", *Tahir Taner'e Armağan*, İstanbul 1956, s.673.

²⁰ Aydın, M.Akif, age., s.259; Hatemi, Hüseyin, age., s.73.

²¹ Terzioğlu, Arslan, "Ortaçağ İslam-Türk Hastaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri", *Bellekten*, C.XXXIV, Ankara 1970, s.137.

bir şifahane (hastane) yapmıştır. Bu şifahanede bir yandan dertlilere şifa verilirken bir yandan da devası olmayan dertlere çare aransın. Bu şifahanede ünlü hekim ve cerrah yetişsin. Burada kimse bir kuruş ödemesin, bu benim adıma bir vakıf olsun, buyurmuştur. Hükümdar, gönlüne karşı çıkararak hasta olup bu hollere gelmesine sebep olduğu kız kardeşinin bu son arzusunu bir vecibe sayarak, hemen 1204 tarihinde hastane kısmının inşasını başlatır. İki yılda tamamlatarak 1206'da hizmete açar. Daha sonra bu şifahanenin sağ yanına Gevher Nesibe Sultan'ın ikinci kardeşi ve 1210-19 yılları arasında Selçuk tahtına çıkan İzzettin Keykavus tarafından Tıphane (Tıp Medresesi) yaptırılmıştır²². Osmanlı hukukunda, bugünkü hukukumuzda olduğu gibi, vakıf muamelesi, tek taraflı bir hukuki muamele olup, vakfedenin irade beyanıyla kurulduğu için vakfı yararlananların kabulleri şart değildi. Lehlerine vakıf kurulan kimseler, yararlanmayı kabul etmedikleri takdirde, vakıftan fakirler yararlanırdı.

Vakıftan yararlanan kişileri, mütevellî ve nazırdan (idare eden) ayırmak gerekir. Osmanlı hukukunda vakıf, mütevellî adı verilen yöneticiler tarafından idare edilirdi. Mütevellî, genellikle bir kişi, büyük vakıflarda ise, birden çok kişi olabilirdi. Vakıf, mali ve idari yönden özerk bir kuruluş olduğu için, mütevellî, vakıfla ilgili bütün işleri dikkatli bir yönetici gibi yürütmek zorundaydı. Mütevellî, vakfı, vakıf senedindeki esaslara göre yönetmek, gelirin çoğaltılması için tedbirler almak, tahsisleri yapmak, bakım ve onarım işlerini yürütmek, çalışanların ücretlerini ödemekle yükümlüydü²³.

III- VAKIFLARIN ÇEŞİTLERİ

Vakıf çeşitlerini değişik şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Ancak Osmanlı döneminde kurulan vakıflar ile Cumhuriyet döneminde kurulan vakıflar arasında farklar vardır. Çünkü Cumhuriyet döneminde kabul edilmiş olan vakıf çeşitlerinden bazıları Osmanlı devrinde mevcut olmadığı gibi, kurulmuş olan

vakıf çeşitlerinin bir kısmı da Cumhuriyet devrinde mevcut değildir. Biz burada kısaca Osmanlı döneminde kurulan vakıfların çeşitlerinden bahsedeceğiz.

Osmanlı döneminde vakıflar, mülkiyet hakkının vakfedilmiş olup olmamasına göre, sahih vakıflar (gerçek vakıflar), sahih olmayan vakıflar (gerçek olmayan vakıflar); amaçlarına göre, hayri vakıflar, aile vakıfları ve nihayet idarelerine göre muhtelif çeşitlere ayrılırlardı.

1- Sahih Vakıflar – Sahih Olmayan Vakıflar: Osmanlı hukukunda vakıflar, bir malın mülkiyet veya tasarruf (yararlanma) hakkının vakfedilmiş olmasına göre "sahihs vakıflar" ve "sahihs olmayan vakıflar" olmak üzere ikiye ayrılırdı.

a. *Sahihs Vakıflar (Gerçek Vakıflar):* Vakfın her çeşit maddi varlıklarının, mülkiyetinin vakfın hükmi şahsiyetine ait olduğu vakıflardır. Bu çeşit vakıflarda, vakfı tesis eden vâkıfların vakfının idamesi ve yaşatılması için tahsis ettikleri kaynakları oluşturan menkul, gayrimenkul ve nakitlerin mülkiyeti vakfın kendisine aittir²⁴. Sahihs vakfın konusu olabilecek değerler, sadece maddi mallar, yani eşya olup, gayri maddi mal niteliğindeki haklar vakfedilemezdi. Bu nedenle, mesela bir alacak hakkının vakfı mümkün değildi. Ayrıca mülkiyet hakkı dışındaki sınırlı aynı haklar, söz gelişi, intifa veya irtifak hakkı da vakfa konu olamazdı²⁵. Aynı şekilde, ilke olarak ancak taşınmaz mallar vakfedilebilirdi. Menkul malların vakfedilmesi, çok istisnai hallerde mümkün olabiliyordu. Ayrıca vakfedilen şeyin muayyen ve malum olması, yani açıkça

²² *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar (Hanım Sultan Vakfiyeleri)*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul 1990, s.15.

²³ Eren, Fikret, *agm.*, s.199. Geniş bilgi için bkz. Bahaeddin Yediöldüz, "18. Asırda Türk Vakıf Teşkilatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tayip Gökbilgin Hatıra Sayısı, İstanbul 1982, s. 171-180.

²⁴ Öztürk, Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1983, s.87; *Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1973, s.2.

²⁵ Berkî, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara 1966, s.55; Hatemi, Hüseyin, *age.*, s.98.

belirtilmiş olması gerekirdi. Sahih vakfa konu olan taşınmaz malın kendisinden ya da gelirinden yararlanılırdı²⁶.

b. *Sahih Olmayan Vakıflar (Gerçek Olmayan Vakıflar)*: Bu vakıflarda taşınmazın mülkiyet hakkı değil, tasarruf hakkı vakfedilebilirdi. Bu tür vakıflara İrsadi veya Tahsis Kabilinden Vakıflar da denirdi. Miri (Devlet Hazinesi) arazinin, yararlanma hakkının padişah veya başka bir kişi tarafından belirli bir amaca tahsisi, sahii olmayan vakıfları oluştururdu²⁷. Miri arazinin kuru mülkiyeti, devlete ait olduğundan, mülkiyet hakkı vakfa geçmez, devlette kalırdı. Vakıf, sadece miri arazinin yararlanma hakkına sahip olurdu.

2- Amaçları Yönünden Vakıf Çeşitleri

Vakıflar amaçları bakımından "Hayri Vakıflar" ve "Aile Vakıfları" olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Hayri vakıflarda, vakfeden malını, bir hayır işine vakfederken; aile vakıflarında mal, aile mensuplarının geleceğini korumak için vakfediliyordu. Burada Sosyal hayri bir amaç söz konusu değildi.

Sosyal müesseselerin bir kesiminden zengin, fakir, toplumun tamamı istifade eder. Toplumun kullanımına açık olan cami, yol, köprü, çeşme, kabristan gibi. Diğer kesiminden ise, sadece toplumun yoksulları yararlanır. Aşhanelerde pişirilen yemekler ile, yiyecek, ilaç ve diğer bütün tıbbi malzemesi vakıftan karşılanan hastane binalarının inşası, öğretmen maaşları dahil her türlü giderleri vakıf yoluyla karşılanan okullar hayri vakıfları oluşturuyordu²⁸.

3- İdaresi Bakımından Vakıf Çeşitleri

Vakıflar idareleri yönünden "Mazbut Vakıflar", "Gayri Mazbut Vakıflar" olarak ikiye ayrılırdı. Vakıflar Nezareti'nin kurulmasından önce vakıflar, fıkıh hükümlerine göre idare ediliyordu. Ancak Nezaret'in kurulmasından sonra, Nezaret'in vakfın idaresine müdahale edip etmemesine göre, vakıf çeşitleri ortaya çıkmıştır.

Vakıflar Nezareti tarafından idare edilen vakıflara mazbut vakıflar denir. Bunlar genellikle

Osmanlı hanedanı mensupları tarafından kurulmuş olan vakıflardır. Bunlar esasen Devlet Reisi veya onun adına memurları tarafından idare edilmekte olduğundan bir müddet sonra idareleri devlet idari teşkilatı içine girmiştir.

Gayri Mazbut Vakıflar, Vakıflar Nezareti'nin kontrolü altında doğrudan mütevellileri tarafından idare edilen vakıflardır²⁹. Gayri Mazbut Vakıflar da "Mülhak Vakıflar", "Müstesna Vakıflar" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Müstesna Vakıflar, Vakıflar Nezareti'nin kontrol ve müdahalesi olmadan doğrudan doğruya mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır. Bu tür vakıflar hem vergiden muaf tutulmuşlar, hem de idari açıdan istisnai bir duruma sokulmuşlardır. İlk etapta sayıları sekiz tane olan bu vakıflar, bazı din büyüklerine, gazilere ait vakıflardır. Mevlana Celaleddin Rumi Evkafı gibi.

IV- VAKIFLARIN ÖZELLİK VE NİTELİKLERİ

İslam dinini kabul etmelerinden sonra Türklerin, iktisadi ve sosyal hayatlarında yüzyıllar boyu tesirli bir rol oynamış bulunan vakıf müessesesi, sadece fakirlere yardım etmek gibi bir çerçevede kalmamış, aynı zamanda fikir, kültür, irfan ve imar gibi müesseseler üzerinde de derin izler bırakmıştır. Nitekim, bu yüzden Osmanlı Devleti'nin bütün hayatında bir iskân ve imar metodu olarak vakıfların oynamış olduğu büyük rolden kimse şüphe etmemektedir.

Şehirlerimizin her türlü kamu hizmetleri, sosyal yardımlaşma teşkilatı, ilmi, dini, medeni hayatın her türlü tezahürleri hep vakıflar yolu ile tanzim edilmiştir.

²⁶Mardin, Ebül'ula, *Toprak Hukuku Dersleri*, İstanbul 1947, s.56.

²⁷Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1978, s.26; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiye ve İslahatı Fikriye Kamusu*, C.V, İstanbul 1969, s.5.

²⁸Öztürk, Nazif, *age.*, s.101; Aydın, M.Akif, *age.*, s.270.

²⁹Öztürk, Nazif, *age.*, s.101; M.Akif, *age.*, s.270.

İslam âleminde vakıfların dini bir mahiyet taşıması, onların devamlılığını sağlıyordu. Nitekim dini inanç ve düşüncenin güçlü olduğu müesseseler olarak vakıflar, siyasi çalkantı ve idari istikrarsızlıklar dışında kalıyorlardı. Bu sayede vakıflar, toplum hayatımızda istikrar ve devamlılık sembolü olarak devam etmiştir. Vakıfların özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz:

a. *Vakıf, bir amaç kuruluşudur*: Özel amaçlı bir mal topluluğu olarak vakıf, belirli bir amaca ulaşmak için kurulur. Bu amaç, hayri veya dini bir amaç olabileceği gibi, sosyal, bilimsel, sportif veya artistik bir amaç da olabilir. Vakıf, bir tüzel kişidir; ancak dernekler gibi bir kişi topluluğu olmayıp bir mal topluluğudur. Mal topluluklarında, üyelik veya ortaklık söz konusu olmaz. Bu sebeple, vakıfların, dernek veya şirketlerde olduğu gibi, üye veya ortakları yoktur. Burada sadece vakfın yöneticisi veya yönetim organı ile vakfın sağladığı menfaatten yararlanan kişiler vardır. Vakıf sayesinde bir mal topluluğu, bir amaç etrafında kurumlaşmakta, tüzel kişilik kazanmaktadır³⁰. Vakıf yoluyla hastane, okul, üniversite, araştırma merkez enstitüleri, huzur evleri, yaşlılar veya öğrenci yurtları, kütüphaneler hatta katma suları kurmak mümkündür. Burada son kullandığımız katma su tabiri, mecra içinde cereyan eden bir suya menbadan çıkan diğer bir suyun karıştırılması manasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. İslam hukukuna göre, herkesin yararlanabileceği mallardan sayılan suyun toprak altından çıkarılması neticesi mülkiyeti iktisap olunabildiğinden birçok kimseler sahipsiz yerlerde yani kimsenin mülkü olmayan yerlerde masraflar yaparak buldukları suları kolayca istedikleri yere gönderme, akıtma yapabilmek ve o yere yakın vakıf kemerlere veya yollara bağlantı kurabilmek için gerekli malzemeyi kullanabilirler ve bu vakıfları temsil eden mütevellilerin izinlerini alarak buldukları suları kemer ve yollardaki büyük vakıf sularına katarlardı. Bu katılan suların genellikle üçte biri mecra hakkı diye vakfa bırakılır ve diğer üçte ikisi ise bulan tarafından istenilen mahalle akıtılırdı³¹.

b. *Vakıf bir yatırım kuruluşudur*: Vakıf, bir amaç kuruluşu olduğu kadar da bir yatırım

kuruluşudur. Vakıf bir yatırım kuruluşudur. Çünkü vakıf kurucusu, belirli bir amacı gerçekleştirmek, belirli bir hizmeti yapmak için belirli bir alana yatırım yapmaktadır. Vakıfların yapacağı hizmetlerin bir çoğu, aslında kamu hizmeti niteliği taşır. Özellikle hayır vakıflarıyla bilimsel, sosyal ve dini vakıflarda durum böyledir. Mesela hastane, okul, üniversite, araştırma enstitüsü, kütüphane, aşhane, huzur evi, öğrenci yurdu veya cami yapmaya yönelik vakıfların görecekleri hizmet, kamu hizmetinden başka bir şey değildir. Kamu hizmetinin belli bir zaman ve yerde kendini hissettiren sosyal bir ihtiyacın karşılanması amacıyla yürütülen bir faaliyet olduğu göz önünde tutulduğu takdirde, bu durum daha iyi anlaşılır³². Kamu hizmetinin görülmesi, belirli bir finansmana ihtiyaç gösterir. Söz konusu hizmetin görülmesi için gerekli olan personel, bina, araç ve gereç sağlamak için yapılacak giderler bu arada sayılabilir. Görülüyor ki vakıf, her şeyden önce bu yönü ile gelir getiren bir müessese olarak ortaya çıkmaktadır³³. Esasen vakfın bünyesinde bir amaca tahsis edilmiş olan mal topluluğu teşkil etmektedir³⁴.

Bugünkü Türk toplumunda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da vakfa dini olmaktan çok beledi bir kuruluş olarak bakmak gerekir³⁵. Genellikle şehrin bütününe ilgilendiren her türlü hizmetler vakıf kanalıyla yapılmışlardır. Batı dünyasında kilisenin, belediyenin veya devletin yaptığı işleri, bizde geniş ölçüde kişilerin kurdukları vakıflar yapmıştır. Böylece vakıf, dini bir görevi geniş ölçüde yerine getirirken, kendi çapında sosyal ve ekonomik sorunlara da çözüm bulmuştur.

³⁰ Hatemi, Hüseyin, *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri*, 1, İstanbul 1979, s.53 vd.

³¹ Mardin, Ebul'ula, "İstanbul'un Vakıf Katma Suları", *Cemil Bilsel'e Armağan*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1939, s.240.

³² Yayla, Yıldızhan, *İdare Hukuku*, İstanbul 1985, s.64.

³³ Güneri, Hasan, *age.*, s.9.

³⁴ Akipek, Jale G., *Vakıflar*, Ankara 1970, s.4.

³⁵ Kuban, Doğan, "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişimi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. VII, İstanbul 1968, s.67. Ayrıca bkz. Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s.46; Osman Ergin, *Türk İmar Tarihinde Vakıflar, Belediyeler, Patrikhaneler*, İstanbul 1944, s.35.

Bu bakımdan vakıf, elbirliğinin ve gönül birliğinin en güzel anlatış vasıtasıdır. Vakıf sisteminde kişi ile toplumculuk, halk ile devletçilik fikirleri yurda, yurttaşlara ve insanlığa hizmet yolunda mahirane bir biçimde birleştirilmiş ve kaynaştırılmıştır³⁶.

Vakıf müessesesi, yüzyıllar boyunca İslam-Türk toplumlarında, varlıklı kişilerin mal varlıklarını belirli amaçlara tahsis etmeleriyle doğmuş ve gelişmiştir. Vakfedilen mallar ve gelirleri, toplumsal yararı olan bazı hizmetlerin yerine getirilebilmesi için kullanılmış; vakıfta bulunan kişinin ölümünden yüzyıllar sonrasında dahi vakfın amacını oluşturan hizmetlerin aksamaksızın görülebilmesi sağlanmıştır.

Görmüş olduğu bu hizmetleri ile vakıf müessesesi, özel hukuk alanında sosyal adaleti sağlayan müesseselerin başında yer alır. Kısaca vakıf, özel mülkiyete konu olan bir hakkın yani taşınır ve taşınmaz mallarla, paraların arzu ve irade ile çoğu kez toplum yararına devamlı olarak tahsis edilmesinden ibarettir. Bu nedendir ki, sosyal adaletin yüzyıllar önce ülkemizin her yerinde atalarımız tarafından bu müesseselerde yaşatıldığını görmenin her zaman mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Türk-İslam toplumlarında, sosyal düzenin, kültürel ve sanat değerlerimizin korunması konusunda, vakıflarımızın önemi çok büyüktür. Böylesine önemli bir kuruluşun, her yönden Türk toplumuna ve Türklerin dışındaki diğer toplumlara da önemli hizmetler verdiği kuşkusuzdur.

Vakıflar, toplumsal huzursuzlukların giderilmesi ve toplumda sosyal refahın sağlanması, kültürel bozuklukların giderilmesi, ekonomik dengenin sağlanması, kısaca toplum düzeninin oluşturulmasında önemli bir görev ifa eden müesseselerimizdendir. Vakıflar, toplum içindeki dayanışmanın artırılması, aile ve toplum içinde kuşaklar arasındaki bağların

kuvetlendirilmesi açısından önemli bir görev üstlenmiştir. İşte bu yolla, halkın ibadeti için camiler; eğitimi için medrese ve mektepler; okumak, bilgi ve görgüyü arttırmak için kütüphaneler; hastalara şifa bulmak için dar'üş-şifalar, hastaneler; akıl hastaları için bimarhaneler; açları doyurmak amacıyla imarethaneler; ticari temin için bedestenler, arastalar; susuzluğu gidermek ve temizlenmek için, su yolları-şadırvanlar-sebiller-hamamlar; kervancılar için kervansaraylar; yolcular için hanlar-tabhaneler; saati öğrenmek ve takip etmek için muvakkithaneler; ulaşım için köprüler inşa ederek yerleşik düzene geçmişler ve şehirleşmeyi tamamlamışlar, bu eserlerin devamlı ayakta kalması için de gelir getirici mülkler bırakılmış, personel atamaları yapılmış; dolayısıyla birçok kişiye iş imkanı ve devamlılık temin edilmiştir.

Temelinde Allah rızası, hayır duygusu, insanlık ve yurt sevgisi yatan vakıfların gelişmesinin başlıca sebeplerinden biri de İslam dininin hayri ve içtimai hizmetlere verdiği önemdir. Hz. Muhammed zamanından itibaren Müslümanlar arasında adeta bir yarışma hamlesi ile kurulmuş olan vakıflar, Türk-İslam toplumunda büyük ilerleme kat ederek, yüzyıllarca milletimizin ortak yardımlaşma duygularına tercüman olmuştur. Bugün bile bütün canlılığı ve haşmeti ile varlığını sürdüren vakıflar, toplumun ihtiyaçlarıyla birlikte hizmet alanlarını arttırarak yaşamaktadırlar.

Amacı ne olursa olsun, bir vakfın çalışmaları, Allah'ın rızasına ters ve toplumun zararına olmamalıdır. Din dahil bu dünyada var olan ve yapılan her şey insan mutluluğu içindir. İnsanın mutluluğuna engel olabilecek hiçbir şey yapılmamalıdır. Demek ki, vakıf yapmaktan esas amaç sahip olunan malların bir bölümünü ibadet ve hayır için insanlara sunarak Allah'ın rızasını kazanmaktır.

³⁶Kunter, H.Baki, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerinde Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, S.1, Ankara 1938, 2. Baskı, Ankara 1969, s.104.

*Şefaattin DENİZ

EVKÂF NEDİR?
Âşir Efendi Zâde Mustafa Kâmi

GİRİŞ

Biz burada, tanınmamış, Milli Müdafaa yanlısı bir Türk milliyetçisinin vakıflara bakışını ortaya koymaya çalışacak ve *Evkâf Nedir?* adlı eserini Osmanlıcadan bugünkü alfabeyle çevireceğiz. Mustafa Kâmi, milli müdafaa yanlısı ve Türk milliyetçisi olmakla birlikte, kurulmasından gurur duyduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin vakıflarla ilgili politikasının yanlışlığını ve eksikliğini eleştirmekten de çekinmemiş Türkçü bir aydın hüviyetindedir. Kendisi hakkında henüz bir malûmata sahip olamadığımız Âşir zâde Mustafa Kâmi, hacimde küçük fakat içerdiği mana itibarıyla büyük bir eser kaleme almıştır. 24 sayfadan müteşekkil bu eser, vakıfları farklı bir boyuttan değerlendirmektedir. Osmanlı'da vakıflarla ilgili telif edilen eserler genel itibarıyla hukuki boyutludur. Bu kitapçık belki, Türkiye Cumhuriyeti'nde vakıflarla ilgili basılmış ilk eserdir. Eserin basım tarihi kapakta 1339 olarak verilmektedir. Bu tarih kesinlikle Rumi yıla aittir. Çünkü Hicri 1339 Miladi 1920–21 yıllarını kapsar, o tarihte henüz Cumhuriyet ilan edilmemiştir. Ancak kitabın mukaddime bölümündeki cümle "*Enkazından koca bir Türkiye Cumhuriyeti doğan...*" ifadesiyle başlamaktadır. Buradan da açıkça anlaşılıyor ki; kitap Rumi 1339, Miladi 1923 yani Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edildiği yıl basılmıştır. Eser ayrıca bu açıdan da fevkalade kıymetlidir.

Bu eserden vakıflarla ilgili çalışma yapan herkesin mutlak faydalanması gerektiği kanaatindeyiz. Ancak vakıflar konusunda yapılan çalışmalara baktığımızda, bu kitaptan yararlanan çok az akademisyen ve araştırmacının olduğunu gördük. Bundan dolayı biz araştırmacıların kitapçığa kolayca ulaşmasını sağlamak için transliterasyonunu yaparak bilim âleminin kolayca istifadesine sunmaya çalıştık. Kitapçığın dili oldukça sade bir Türkçedir. Mustafa Kâmi'nin bu kadar sade bir Türkçe

kullanması bize, onun fikriyatta Türkçü olduğu gibi dilde de Türkçü olduğunu gösterir.

Kitapçığın kapak bölümündeki ifade de son derece manidardır. "*Efsanevi telakkilere maruz kalan evkâfın, vatanın bel kemiği mesabesinde bir müdafaa-i milliye teşkilâtı olduğunu ve memleketi bu sûretle Türkleştirdiğimizi vatanla alaka iddia eden herkesin bilmesi farzdır.*" Yukarıda da ifade edildiği üzere bu ifade bize yazarın milliyetçi, mukaddesatçı ve müdafaa-i hukuk bilinciyle yoğrulmuş bir kişiliğe sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Bu kitapçık aynı zamanda dini ve sosyal bir kurum olan vakıfların Türkçü bir bakış açısıyla analizidir.

Mustafa Kâmi'nin milli müdafaa çizgisinde bir yazar olduğu kitabın hemen her sayfasında göze çarpar. Bu kitapçık aynı zamanda Cumhuriyetin vakıflarla ilgili tavrına da sert tepkiler verir. Evkâf Nezareti'nin kurulması ile nezarete bağlanan vakıflar eski önemini kaybetmiş ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu durum Cumhuriyetle birlikte de devam etmiş olmalı ki, vakıf emlakın satışa çıkarılması, buna en çok da yabancı unsurların ilgi göstermesi ve vakıf emlakine sahip olmaları müdafaa-i hukukçu Mustafa Kâmi'yi oldukça sınırlendirmiştir. Kâmi; işgalle birlikte İstanbul'un elimizden çıkmamasını da ecdadın İstanbul'da yaptırdığı o kıymetli ve abidevi eserlere bağlar.

Çıkarılan kanunlarla vakıfların savunmasız bir hale getirildiğini savunan Mustafa Kâmi, eleştirilerinin dozunu zirveye çıkararak mukaddimeyi şu şekilde bitirmektedir: "*Fertlere ait servetleri hükûmetlerin idare edemeyeceklerinin idare esaslarında en mühim dayanak olmasından ve bu tarzın devamı Bolşevizm'in bir şekli bulunduğundan gafil hükûmetlerin icraatı memlekete ne fecî zararları mucip olduğunu delil göstererek ispat için yazılan bu risaleciği her vatanperverin dikkatle takibi elzem ve bir borçtur.*"

* Tarih araştırmacısı, e-posta: sifoahmet@hotmail.com, sefaattin@gmail.com

Yazar, Osmanlı Devleti'nin zapt ettiği topraklarda fertleri Türkleştirmek için devşirme, fiziki yapıyı Türkleştirmek için ise, vakıfları tesis ettiği iddiasındadır. Kâmi'nin birinci iddiasına katılmak bugün mümkün değildir. Çünkü Osmanlı devşirme sisteminde, devşirilen insan sayısının genel nüfus yanında çok düşük seviyelerde kalması Kâmi'nin bu analizini geçersiz kılar. Yine Kâmi, tesis edilen vakıflardan artık gayrimüslimlerin faydalanamayacağı iddiasındadır. Ancak gerçekte durum böyle değildir. Bir gayrimüslimin vakıf bir çeşmeden su içmesi, vakıf bir köprüden geçmesi, vakıf bir tuvaleti kullanması, vakıf bir dükkânı kiralaması veya bir hayratın bedeni hizmetinde çalışmasına ne bir engel ne de bir yasak vardır. Bu uygulamalara vakıflarla ilgili yapılan modern araştırmalarda sık sık rastlamak mümkündür. O halde Kâmi'nin bu analizi geçerli değildir. Kâmi, bazen olaylara duygusal açıdan yaklaşmıştır. Bu, Balkan Savaşlarında, I. Cihan harbinde büyük acılar çekmiş bir Türk milliyetçisinin portresinden bir bakıştır. Kâmi, *Evkâf* başlığı altındaki bölümü; *evkâf usulünün Türkleştirilmek usulünün bir şaheseri olduğu* iddiasıyla bitirir.

Mustafa Kâmi; *Evkâfın Kaynağı* başlığı altında vakıflarla ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. İnsanların hayvanlar gibi tabiatın çetin koşulları altında bırakılmayacağını dile getirerek, bu noktada Osmanlı'nın evlatlarını yetiştirmek için vakıf mektep ve medreseler kurduğu gerçeği üzerinde durur. Yine vakıfların evlatlarının rahat yaşaması ve rahat etmesi için kurulduğunu söyler.

Kâmi'nin özgün yorumlarından birisi de, vakıf teşkilatını Avrupa'daki noter teşkilatına benzetmesidir. Vakıf teşkilatını noterliğe benzetmesinin sebebi; vakfı kuran kişinin kurduğu vakıfla ilgili istediği şartları koyabilmesidir. Şeriat bu konuda vakfı kuran kişiyi şartlarında serbest bırakmıştır. Bu durumda kadı da vakfın kuruluşunu tescil etmektedir. İşte bu Avrupa'daki noter teşkilatından başka bir şey

değildir. Gerçekten bu orijinal ve doğru bir tespittir. Benzetme tam yerinde ve uygundur, bu bize Kâmi'nin Avrupa'yı da iyi analiz ettiğini gösterir. Kâmi, bölümü şu teklifi ile bitirmektedir: Türkiye Cumhuriyeti'nde noterlik teşkilatı kurulmalıdır, vakıflar da noterliğe ilave edilmelidir. Gerçekten bugün modern Türkiye'de noterlik kurumu mevcuttur. Acaba Kâmi'nin bu teklifi etkili olmuş mudur? Bilinmez.

Kâmi; en can alıcı değerlendirmelerini *Evkâf ve Din* başlığı altında yapmıştır. Vakıf eserlerimizi zar zor muhafaza ettiğimizi belirttikten sonra: **"...Hatta Türklüğün parçalanmaya mahkûm olduğu ve onu hiçbir kuvvetin kurtaramayacağı zannedilen Sevr Antlaşması devrinde bile İstanbul'un Türklere kalmasını temin eden ve diplomatları cihân efkâr-ı umumiyesine karşı bu şehir Türk değildir demeğe utandıran, düşmanların gözlerine batan, vakfiyelerimizdeki abideler ve eserlerdir. Türk'ün mimarlığı sanatkârlığı ve bütün bedii eserleri vakıftır."** Yukarıdaki bu ifadeler bize vakıfların Türk tarihinde ne kadar mühim rol oynadığının en açık delilidir. Kâmi, Cumhuriyetle vakıf kurma ananesinin kaybolmaya yüz tuttuğu ve vakıf kurmanın teşvik edilmediği eleştirisiyle bölümü bitiriyor.

Vakfın Medlül-i Asrîsi başlığı altında, vakıfların bugüne kadar ayakta kalmasını vâkıfların koyduğu şartlara bağlamaktadır. Kâmi'ye göre; vakıflar ancak bu şartların uygulanması ile müstebit ellerin tecavüzünden kurtulabilmiştir. Büyük meblağlara erişen vakıf mallar milli bir servettir. Vakıflar milli bir müdafaa teşkilatıdır. Ve vakıfların küçük bir tadilatla büyük amaçlara hizmet edeceği gerçeği üzerinde durarak bölümü bitirir.

Mustafa Kâmi; vakıfların siyasi, iktisadi ve içtimai hayatımızdaki tesirlerini incelerken çok acı bir gerçeğe de parmak basmıştır. Vakıflarda mühim miktarda paralar bulunmasına rağmen, bu paraları borç niteliğinde kullanmak yerine,

dışarıdan borç para alınmasına bir anlam verememektedir ve acı gerçeği gözler önüne sermektedir.

Gayrimüslimlerin İstanbul'daki mallarının büyük bölümünün vakıf memurlarının basiretsizliği, hıyaneti ile bedelli veyahut bedelsiz istimlak edildiğini söylemektedir. Müzayedeli satışların da şüpheli olduğunu iddia etmektedir. Yine yabancı bankaların da gayrimüslimlere düşük faizle krediler açtığını ve böylece vakıf mallarının satın alınmasında aracı rolü üstlendiğini dile getirmektedir.

Kâmi, büyük bedeller ödenerek evkâf idaresi tarafından tramvaylar getirildiğini, ancak bunların çürümeye terk edildiğini, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de vakıflara yeterince ilgi göstermediğini esfle dile getirmektedir.

Vakıfların su-i istimâlinin incelendiği bölümde, icare-i vahideli ve icareteyn vakıflar hakkında bilgiler verilmektedir. Vakıf yönetiminin merkezileştirilmesi ile mütevellilerin elinden alınmasının vakıfların çöküşünü hazırladığını dile getiren yazara göre, eski usul devam etseydi yani; *"vakfiye şartlarına tecavüz edilmese idi, bugün en güzel şehirlerimizde tasarruf hiçbir şekilde Türklere başkasında olmayacak ve birbiri üzerine birikerek çığ gibi büyüyen servetle, her Türk, ecdadından menkul birçok mallara sahip bulunacak ve memleket ameleyle bile hariçten tedarik edecek kadar zengin ve mamur olacaktı."*

Yazar Mustafa Kâmi, vakıfların kurtarılması için de şu önerilerde bulunmuştur. 1. Vakıf şartlarını ihtiva eden vakfiye hükümlerinin mutlak surette tatbiki lazımdır. 2. Vakıflar şirketlere ve bankalara benzemektedir. Aynı usulle mütevellilerden oluşan bir heyet vakıfları çağa uygun bir şekilde yürütebilir. Aksi takdirde işten anlamayan alakasız memurlara maaş verilerek bu kurum kurtarılamaz. 3. Vakıfların tasarrufu hükümetin değildir. Devletin tasarrufu zoraki tasarruftur. Bu usulden vazgeçilmelidir.

Yazar sonuç bölümünde ise; baştan beri anlattığı meseleleri özetleyerek kitapçığı sona erdirmiştir.

Burada bir Türk milliyetçisini bilim âlemine kazandırmaktan dolayı mutluyuz. Yine burada bir Türk milliyetçisinin bakış açısından vakıfları ortaya koymuş bulunuyoruz. Mustafa Kâmi'nin vakıflarla ilgili bu değerlendirmeleri, yalnızca Kâmi'nin kendisini bağlamaz, onunla birlikte aynı düşünceye sahip insanların da bir nevi tercümanı olmuştur. O dönemde yabancılara mâl mülk satışını şiddetle eleştirmiştir. Yazar Mustafa Kâmi'nin biyografisi hakkında şuan herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

EVKÂF NEDİR?

Efsanevi telakkilere maruz kalan evkâfın, vatanın bel kemiği mesabesinde bir müdafaa-i milliye teşkilâtı olduğunu ve memleketi bu sûretle Türkleştirdiğimizi vatanla alaka iddia eden herkesin bilmesi farzdır.

77

Âşir Efendi zâde Mustafa Kâmi

İstanbul – Matbaa-i Âmire

1339

[3]Mukaddime

Enkâzından, koca bir Türkiye Cumhuriyeti doğan; mu'azzam Osmanlı İmparatorluğunu bir çadır 'aşiretinden çıkararak, o vâsi' arzâzi, nüfûs ve âsâr-ı girân-behâyı bizlere kadar feyzleriyle idâme ettiren mu'cizeli usûllerden en mühimi, nev'î memleketimize münhasır olan evkâf usûl ve teşkilâtıdır.

Dârülfünûnumuzdan bir Fransız generalinin Türk gençliğine karşı *"Eslâfın bıraktığı âsâr u âbidât-ı girân-behâ, mi'mârî mu'cizelerimiz olan minârelerimiz ve câmi'lerimiz bulunmasa İstanbul'un Türklüğe vech-i münâsebeti bile mevzû-i bahs olamayacağı hakikatini"* bağırması, bir düşmanın bize söylediği en samimi dost sözüdür.

Maksad ve fâidesini anlayamadığımız, yerine daha nâfi'ini ikâme etmeden mevcûd teşkilâtımızı, bilâ te'emmül yıkmak zihniyetinin ahlâkımız üzerindeki marazî tahakkümü; Tanzimat'tan beri dâimâ ma'kûs neticeler vermiş ıslahât bilânçosunun hikmet-i tecelliyâtı ve nefice-i 'ibret âverîdir.

Hakk-ı mülkiyet ve tasarrufun İslâmlara inhisârını istihdâf eden, usûl-i evkâfa karşı gösterdiğimiz alâkasızlıktan; memleketimizde yaşayan ecnebîlerle, bize düşmanlığını her vesile ile izhâr eden unsurlar, dâimâ a'zamî istifâdeler [4] te'mîn ederek, son zamanlarda İslâm emlakını istimlâk için fâizsiz krediler açan teşkilâtlarıyla büyük şehirlerimizde ekseriyet ve ekalliyet gibi siyâsi vaz'iyet ve emri vâkî'ler ihdâs etmelerine sebep olunmuştur.

Şimdiye kadar, mevki'î, menfa'at hırslarına siper ittihaz edilen ihtisâs kalkarıyla evkâf mukadderâtını, senelerden beri dâire-i inhisârlarında bulunduran bir zümre-i mahsûsa, en küçük arzularının kânûna inkilâb ediveren kudretlerine ve arız ve amikı tabik etdikleri mevhum ve fâci'ali ihtisâslarına rağmen ve asl oldukları nefice-i iflâsdan sonra elân bu kitlenin idârede hâkim olması şâyân-ı hayrettir. Ne inkilâb-ı ahîrin ve ne de Cumhuriyet teşekkülünün i'tiyâd ve terbiye kânûnlarını ilgâ demek olmadığını düşünür ve buna rağmen uçurum kenârından alınan memleketin yine müsebbiblerine tevdi'inden çıkacak nefice-i feci'ayı nazar-ı i'tibâra alırsak; bu kadar emeklerle muvaffak olunan inkilâbın veche-i îlânı bir istihfâmdan 'ibâret kaldığını anlar ve her şu'benin 'aynı şekilde devâmından sâlim bir idârenin memleketde elan te'essüs edememesinin hikmetini de keşf etmiş oluruz.

Şimdiye kadar hükûmet diye gelen bir sürü insânlar; vâkifeyn-i mümessil ve vekillerine 'âid en ince ve memleketin istiklâl-i iktisâdiyesine ve bi'n-nefice istiklâl-i siyâsiyesine hâkim "tapu i'tâsı" hakkı gibi, Türklerin dâimi kontrol etmek salâhiyetini; bir de; ecnebîlerle gayri Müslimlerin ancak mukayyed ve tasarruf-

müştereke demek olan [icâreteyn ile tasarruf] şeklinde emlak edinebilmeleri gibi hiçbir memlekette misli olmayan (usûl-i evkâf)ın mükemmel ve tehaffuzu vaz'iyetini ihlâl için; 'âdetâ düşmanlarla müsâbaka eder[5]cesine 'aleyhimize kânûnlar uydurmuşlar ve bu sûretle düşman unsurların memlekette yerleşmesine mukâbil bizim milyonlara varan evkâfımız peşkeş çekilmiştir. Efrâda 'âid servetleri hükûmetlerin idâre edemeyeceklerinin idâre esâsâtında en mühim umde olmasından ve bu tarzın devâmı Bolşevizm'in bir şekli bulunduğundan gâfil hükûmetlerin icraâtı memleket ne feci' zararları, mûcib olduğunu müdlilen isbât için yazılan bu risâlecîği her vatanperverin dikkatle ta'kibi elzem ve bir borçtur.

Evkâf

İnsânlara cem'iyet hâlinde yaşamak ihtiyâcını zarûret şeklinde kabûl ettiren ve hükûmet teşkilâtını şekli ibtidâ'iden hadd-i intihâya kadar tekâmüle sevk eden en mühim sâ'ik şüphesiz ki, yalnız, her ferdin hakk-ı tabi'î ve hakk-ı esâsinin te'mini gâyesinden başka bir şey değildir.

Hükûmet ve 'adâlet makinelerinin hikmet te'sîs ve teşkili olan hukûk-ı esâsiye ve tabi'iyeye ise; her ferdin emvâl ve emlakını dilediği şekilde tasarrufiyedir. Bütün eşkâl-i hükûmet ancak bu gâyenin istikmâline sâ'î kânûnlar ısdârı için vücûd bulan hey'etlerden 'ibârettir. Bunun içindir ki her milletin kânûn-ı esâsiyesinin, teşkilât-ı esâsiyesinin en evvel bahs ettiği, hukûk-ı esâsiyenin ilgâ ve tağyîr edilemeyeceğidir. Yeni Cumhuriyetimiz ise üçüncü umdesiyle aynı şey'i taht-ı te'mîne alıyor.

[6]Mile-i mütemeddine, hakk-ı esâsileri olan tasarruf mes'elelerinde her ferdin isti'mâl-i hukûkunu ve istediği şer'âitin tesbîtinin noterlik teşkilâtıyla ifâ ediyorlar. Memleketimizde ise hâlen bu 'asrî ihtiyâc te'mîn edecek bir makâm bulunmadığından bugünkü servetler hep başı

boş bırakılıyor. İşte ecdâdımız bugünkü ihtiyâcî tâ 'asırlarla evvel te'mîn edecek bir usûl bulmuşlar ve bunu o zamânın vâsıtası bulunan mehâkimde tesbî'ti şerâ'it şeklinde ve evkâf nâmı tahtında îfâ etmişlerdir.

Ahkâm-ı şer'iyeye bile hukûk-ı esâsiye demek olan şu tarz-ı tesbît ve tescîli her kuvvetin fevkinde tutarak, şart-ı vâkıfı nass-ı şâri' addetmiş – ki bundaki hikmet-i üdebânın olduğu gibi kavânîn-i akvâmında hukûk-ı esâsiyeyi lâ yetegayyir 'addetmesi şeklinde tecellîsidir.

Ecdâd-ı 'izâmımız zabt ettikleri memleketleri Türkleştirmek için iki usûl ihdâs etmişlerdi. Bunlardan birisi fertlerin Türkleştirilmesi için ihdâs edilen devşirme usûlüdür. Şehirlerin emvâl ve emlâkinin Türkleştirilmesi ise vakıf sâyesinde mümkün olmuştur. Çünkü vakf edilen bir şey'den, ba'demâ yabancı ellerin tasarruf ve istifâdesi memnû' kılınmış demektir. İşte bu sâyededir ki Balkan Hükûmetlerinin hunhuvârâne' mu'amelelerine rağmen elân İslâmların oralarda tutunabilmeleri mümkün olabilmiştir.

Şu hâlde usûl-i evkâf Türkleştirilmek usûlünün şâh eseridir.

[7]Evkâfın Masdarı

Vekâf; en mübrem bir ihtiyâc-ı tabî'iyenin te'mîni sadedinde tab'iyet ve edyânın emr ve ihtiyâcın kabûl ve ihdâs ettirdiği usûldür.

Nev'î beşerin gerek edyân ve gerek fûnûn-ı hâzıra nazarında vazîfe-i tabî'iyeyi idâme-i nesildir. Ve tenâsülû ve tenâkühü emri celîli buna en celî bürhândır. İnsanlarda mevcûd ince hisler ve endişe-i âfî hayvânât gibi çocuklarımızı tabî'atın tesâdüfî himâyesine ve çetin mücâdelesine terk ederek değil; Bil'akis yavrularımıza servet, yer, yurt ve mücâdele kabiliyetini iktisâb için terbiye mahalleri ve muvaffâkiyet esbâbını istikmâl için medrese ve mektebler. İlh... ihdâsını bize akdem-i vezâif ve en ince his ve ihtiyâc mes'elesi ad etdirerek bugünkü tekâmül-i ictimâ'î merhalesine is'âd

etmiştir. En 'acemî bir ustanın bile bütün kudret-i ibdâ'ıyla çalışması, yaptığı eserin a'zamî devâmını te'mîne ma'tûf bulunduğu nazar-ı i'tibâra alınır ve bu hiss-i tabî'iyemizde meknûz cevher-i tahassüse mikyâs 'ad edilirse; ecdâdımız bizler gibi her şey'i hükûmetten bekleyen bir alay irâdesizler gibi değil fakat müteşebbis ve muhterem fertler gayretiyle mücâdele-i hayâta göğüs gererek elde ettiği ve kendi nefsinin mahrûm ederek, pek tabî'i ve mukaddes bir maksada hasrettiği (evlâd ve ittisâlinin terfihi ve bu meyânda menâfi-i ictimâ'îye için ayırdığı hisse-i ictimâ'iyenin tesbîti) gibi servetinin a'zamî devâmını mü'min ve ancak kendi koyacağı şerâ'itin hâkim ve ma'mûlün bih olacağı usûller ihdâsı, pek meşrûh bir hakk-ı esâsiyenin te'mîn ve tervîcinden başka bir şey [8] olmadığı anlaşılır. İşte eslâf-ı kirâmımızın ihdâs ettiği bu usûle bizde; evkâf, Avrupa'da ise bu emniyenin husûlü ve sâhib-i mülke dilediği şerâ'itin tesbîti için müreccî'de (noter)liktir. Vazîfe ve gâye i'tibârıyla 'aynı şey' olan bu teşkilât bizim yanlış telakkimiz yüzünden berbâd bir hâle gelmiş ve ma'kûs nefîceler vermiştir. Ecdâdımızın noter teşkilâtı makâmına ikâme ettikleri hâkim-i şer'lerle, onlar; maksadlarını bugün bizim kânûnlarla tahribine uğraştığımız yüce âsârı bize kadar idâme ettirmekle te'mîn ve tahakkuk ettirmişlerdir. Hâlbuki hükûmetin bu teşkilâta tecâvüzünden i'tibâren şu usûle kimse rağbet etmemiş ve yirminci 'asırda bulunuşumuza rağmen ma'a't-teessûf noterlik teşkilâtı da olmayışından Âlî ve Fuâd Paşalar zamanındaki vükelâ servetleri ve İngiltere'den yapılan istikrâzın vükelâyaya ve memlekete geçen kısmı ve daha nice müdhiş servetlerin bugün yerinde yeller esmekte ve evlâdları sefil perîşân bulunmaktadır. Ve o 'azîm servet-i milliyemiz ya, mirâs yedi ellerinde sefâhatle bizim zararımıza kutlanan gayri Müslimlere geçmiş veyâhut büsbütün Avrupa'da sefâhathânelerde mahv olmuştur.

Kânûndan maksad istikbâlî kurtarmaksa hükûmetin birinci vazîfesi herkesin bütün emlak ve emvâlini vakfedeceği ve bilâ kayd u şart emniyet edeceği bir şekilde evkâfın islâhı ve ba'demâ hükûmetin müdâhale ihtimâlini kal' etmesi veyâhud bugün bir ihtiyâc hâlinde bulunan noterlik teşkilâtını vücûda getirerek 'aynı şey' demek olan, evkâfı da o teşkilâta ilâvesidir.

[9]Evkâf ve Din

Hiç şüphesiz zaman-ı câhiliyetin vâzî' kânûnı peygamberân hazerâtı idi; Müşârün ileyhimin beşeriyete tebliğ ettiği rehâkâr, ilâhi evâmîr-i fevkalâde-i vecîz: ve her birisi bugün birer şu'be-i ihtisâs teşkil etmesiyle ölçülecek kadar mühim idi. İctimâ'î, iktisâdî, idârî, siyâsi bütün ihtiyâcımızın muvaffâkiyetle tatmînini te'mîn ve bu gâyeye mevsil tarîkleri; hikmetini; ancak bugünkü 'ilimlerle anlayıp izâh edebildiğimiz hakâyık ve vezâifi, 'asırlarla evvel basit ve kısa emirlerle beşeriyete ifâ etdirmişlerdi. Hele dînimizin mücâdele-i hayâtı emr etmesi, büyük müctehid İmâm Ali'nin **[el-ilmî ulemân ilmü'l-âbedân sümme ilmü lâ deyyân]** hikmetiyle evvelâ yaşamak ve muvaffak olmak için icâb eden ilmî diğer ulûma tercihi, isrâfın tahrîmi, velhâsıl bütün evâmîr-i dîniyenin son 'asrın 'ulûm ve fûnûnuna tevâfuku gösteriyor ki; kürre-i 'arzda dîn ihtiyâcını hisseden insanlar mevcûd buldukça daha 'asırlar, 'asırlar İslâmiyet intişâr ve fûnûn-ı âtiyeye tevâfuk eden yegâne dîn olarak kalacaktır.

İşte bu büyük dînimizin de, mâddiyâtı, dâimâ ma'neviyâta tercih ettiği her emrinde göze çarpar. Tasaddukta bile akrabânın 'ale'd-derecât yabancılara tercihinde olduğu gibi dâimâ el akdem fâl akdem düstûru tervîc edilmiştir. Şu hâlde ne İslâmiyet, ne ahlâk ve ne de 'adl ve hak, hiç kimseye evlâdlarının sefâleti hesâbına başkalarına ihsânlarda bulunmayı emr edemeyeceği gibi bi't-tab' memlekette mühim mevki'lere sâhib bulunan ecdâdımızda bu kadar

sâfillik göstermedikleri, menâfi-'i 'umûmiye için [10] tahsîs ettikleri miktarın hâricine çıkılmamasını, şartnâmelerinde te'kîden zikr ettikleri kat'î sarâhatle sâbitdir. Ve onlar; menâfi-'i 'umûmiyenin, efrâdı zengin ve gayri sefil halktan mürekkeb hey'eti ictimâ'iyede daha mü'min olacağı kanâ'atiyle, o yolda hareket etmişlerdi.

Bugün, kemâl-i 'ibretle ve hayretle görüyoruz ki; bütün milletler, ferdî ve 'umûmî servetlerin memleket hâricine çıkılmasını ve ecnebîlerin vatanlarında emlak edinmelerini velhâsıl vatanla 'alâkası olmayanların vatana 'âid emvâlden istifâdesini mümteni' kılmak sûretiyle servet-i milliyeyi sıyânet sadedinde türlü türlü usûller ve kânûnlar tefekkür ve vaz' ederken; bizler, 'asırlarla evvel bu usûlü vakıf nâm ve şeklinde ifâ etmiş ve elimizdeki menkûl ve gayri menkûl servetlerden 'âdetâ kânûnlarla, hey'etlerle su-i isti'mâlimize rağmen bu zamâna kadar devam edenleri ancak bu sûretle muhâfaza etmişiz. Hattâ Türklüğün inkisâma mahkûm olduğu ve onu hiçbir kuvvetin kurtaramayacağı zannedilen Sevr Mu'âhedesi devrinde bile İstanbul'un Türklere kalmasını te'mîn eden ve diplomatları cihân efkâr-ı 'umûmiyesine karşı bu şehir Türk değildir demeğe utandıran, düşmanların gözlerine batan, âbidât ve âsâr-ı vakfiyemizdir. Türk'ün mi'mârlığı san'atkârlığı ve bütün bedî'î eserleri vakıftır.

Artık erbâb-ı iz'ân ve insâfa düşen mes'ele; servetini hem evlâdına ve hem de vatana hâdim bir şekilde bırakanlarla; servetini evlâdlarının muhtemel sefâhat ve isrâflarına açık bırakan ashâb-ı servetten hângisinin vatana nâfi' ve hangisinin hâin ve mücâzâta layık olduğunun takdîri gibi basit bir mes'eledir. Ma'a't-teessüf gördüğümüz cereyânlar; şu müstahsin-i 'an'aneyi [11] tergîb etmesi lâzım gelen hükûmetin ma'kûs tarafı tercih ederek servetini başı boş bırakanları teşcî' şeklinde tezâhürü bizleri tedhîş ediyor.

Vakfın Medlûl-i Âsrîsi

Vakf; ma'nâ-yı lügavîsinden de anlaşılacağı vechle (durdurmak, habs, hasr) demektir. Burada durdurulması mevzû-i bahs olan şey'i; ana sermayedir, menkûl ve gayr-i menkûl servettir.

Vakıf usûlü demek efrâd-ı müslimîne 'âid servetlerden; gerek memleket dâhilinde ve gerek hâricinde yabancıların istifâdesini mümteni' kılmak demektir.

Vakıf demek, emvâl-i gayr-i menkûlemizin yabancılar geçmesini memnû' kılarak, son 'asrın istilâ-yı müslîh-âne ve iktisâdkârânesine mâni' olmak demektir. İşte bunun içindir ki, şu ilâhi usûlün devâmını te'mînen şâri-i şerâ'it vâkıfı kendi nassı gibi telakkî etmiş ve bu sûretle en müstebid ellerin bile dest-i tecâvüzü şimdiye kadar bu sûretle kal' edilmişdi. Vakıf demek memleketin tapusunu dâimâ İslâmların elinde tutmak demektir.

O hâlde vakfın medlûl-i 'asrîsi; memlekette hulûl-i müslîh-âne sûretiyle vâkî' olacak istilâlara; sermaye idhâli şeklinde tehdüs edecek vaz'iyet ve ihtilâflardan zuhûru melhûz 'avâkıb-ı fecî'aya, emlâk edinilerek ikâ' edilecek siyâsi vaz'iyetlere meydân vermemek için ihdâs edilibde; şimdiye kadar hikmet-i te'sîs kudretini idrâkten 'âciz bulunduğumuz usûl demektir. Böylece evi, tarlası, nukûdu [12] ve'l-hâsıl bütün mâ mülkünü ziyâ'dan muhâfaza için vakf ede ede mürûr-ı zamânla bunların ne müdhiş bir gün teşkil edeceği ve bu servet-i milliyenin ma'kûlâne tahrikiyle ne müdhiş bir kuvvet husûle geleceği ednâ mülâhaza ile anlaşılabilir. Binâen'aleyh evkâf teşkilâtı memleketin bel kemiği teşkil eden bir varlıktır. Evkâf teşkilâtı mükemmel bir müdâfa'a-i milliyeye teşkilâtıdır. Evkâf müesseseleri küçük bir ta'dilâtle milletin ihtiyâc zamanlarında hem Hilâl-i Ahmerlere ve hem de Müdâfa'a-i Milliyeye esâs teşkil edecek mevcûdiyetler gösterir.

Ma'mâfih bu servetin böyle münî kalışı; bu menba-ı servetin mâhiyetini milletten saklayıp

keyfe mâ yeşâ sefâhatlerine sarf etmek isteyen bir zümre-i kalîlenin hokkabazlıktaki mahâretlerinden ziyâde kendi varlığını hissedemeyen milletde ve elân bir takım sergüzeştçüler tarafından aldadılabilen millet ve vekillerinin zevâhire aldanışlarındadır.

Evkâfın Vaz'iyet-i Siyâsiyemizde İfâ Etiği Mühim Vazife ve Mevki-i İktisâdi ve İctimâîsi

Bir milletin kudret ve iktisâdîsi; servet-i 'umûmiyesinin kıymetiyle; servet-i 'umûmiyesi de; ferdlere 'âid servetlerin kemiyet ve kâbiliyet istismârıyla mütensîb bulunduğu, fenn-i iktisâdın en basit ve tabi'i kavâ'ididir.

[13] Şimdiye kadar memleketimiz; sermayenin kıymetini; ve onu müctemî' bir halde bulundurarak nasıl tahrik etmek lazım geldiğini bilemediğimizden; müdhiş bir hazînelerimizin mevcûdiyetine rağmen dâima ecnebî sermayesine 'arz-ı iftikâr etmiş ve bi't-tab' bütün servetlerimiz ecnebîlerle bize düşman 'unsurların istifâdesine açmışızdır. Birçok vakıf şartnâmelerinde; nukûd-ı mevkûfe, emlâk ve 'akârdan ecnebî ve gayr-i Müslimlere kat'iyen istifâde etdirilmemesi şart edilmiş ve bunun şiddetle men' olunmuş bulunduğu nazar-ı i'tibâra alınırsa; ecdâdımızın, millî bir iktisâd temellerini ve sermayelerini vaz' etdikleri ve fakat, bizim onlardan ne sûretle istifâde etmeliğimiz lâzım geldiğini idrâk edemediğimiz tezâhür eder. Şâyân-ı dikkâtdir ki: İstanbul'da her ecnebî ve gayr-i Müslim; tasarruf ettiği emlâkini, ya; evkâf me'mûrlarının ta'ammüden veyâhud sehven müsâmahasına medyûndur, hatta ekseriyâ büsbütün bedelsiz istimlâk edilmesi de vâki'dir.

Yukarıda söylediğimiz hakikat bu şekli idâreye nazaran pek tabi'i bir nefice 'ad edilebilir; Çünkü; Rûhu'l-Kavânîn müellifi Monteskiô'dan zamanımıza kadar yetişen, hukûk, idâre mütehasıslarınca hiç değişmeyen ve daha ebediyen değişmeyecek olan bir 'umde-i asliye vardır ki; o da, herhangi hükûmet olursa olsun

efrâda âid servetleri idâre veyâhut onlar üzerinde ticâret vesâir şekilde istismâra tesbît ederse o halk ve servetler iflâsa, hükûmet de müstebid olmağa ve inkırâza mahkûmdur. İşâret etmek istediğimiz en mühim nokta; 'alaka ve taksîm-i î'mâl mes'elesi, 'ilm-i servet ve iktisâdın en mühim bir rûknü iken bu esâslar dâiresinde ve banka teşkilâtında bir idâre vücûda getirmeyüb de mahv ve iflâs neficesiyle tecrübe [14] edilen usûlde elân devâmın hangi mecbûriyetler tahtında kâbil-i tecvîz bulunduğunu anlamaktır.

Evkâfın birkaç yüz bin altın lira sarfiyla getirdiği tramvaylar ve mâlzemesinin üç dört sene açıkta çürümesi ve gayr-i hâle gelmesi ile idâre-i mahsûsa ve fabrikalar su-i istimâlleri bu bâbda göz önünde en güzel ve terfende misâllerdendir. Ne garîb bir tecellîdir ki; Türkiye'nin kolay kolay istilâ edilemediğinin ve memleketimize, Türk'tür dedirten âsâr âbidâtımızın ve'l-yevm muhâfaza-i milletimizin ser ve hikmetini kısmen evkâfa medyûn bulunduğumuz hâlde; koca inkılâbda hiç kimsede, bu ciheti tedkîk zahmetine katlanmak fedâkârlığı olsun görülmüyor.

Evkâfın mektebleriyle, çeşme, köprü, su yolları, kütüphane nukûd-ı mevkûfe vesâir hayrâtından 'asrî bir sûretde istifâde edilebilse, hükûmete yâr olmadan, milletin kendi esbâb-ı refâh ve terakkîsine büyük büyük yardımları olurdu; ez cümle:

Şu istiklâl harbinde ve harb-i 'umûmîde, Hilâl-i Ahmer'in muhâcirlerle yaralıları için hamâli faâliyetine rağmen nasıl müşkil bir vaz'iyette kaldığı hepimizin ma'lûmudur. Halbuki vâkifeyn-i kirâm ancak böyle bir gün için ve muhâcir seyillerini himâye-i şefkate almak, dul, yetim, sakat ve 'alîl biçârelere sıcak bir çorba içerek barınabilmeleri esbâbını ihzâr için imârethânelerin tesis edildiğini, vakfiyelerinde okumak zahmetini ihtiyâr edebilse idik, bu mu'azzam âsârın ba'zı kimselerin dediği gibi tembelliği teşvik için yapılmadığını anlayabilir ve bu sûretle binlere

varan sefil Türk [15] yavrularının hayâtını kurtarmak mümkün olabilirdi artık tabî'i bu cinâi günâhlar kânûn isdârında ihtiyâcı değil, arzuyu tervîc edenlerindir.

Mebhas

Evkâfda Su-i isti'mâlin Mebde' ve Esbâb ve Avâmili

Evkâfın satılması her sûretle men' olunmasına rağmen; Cibâli'de başlayıp Samatya'da nihâyet bulan ve her def'asında İstanbul'un rub'unu silip süpüren yangınlar, hemen tamâmen vakıf olan İstanbul'un akârâtını da hayrâtını da hâk ile yeksân eylemiş idi. Bir yandan satılması memnu' olmak diğer taraftan o zaman henüz sigorta şirketlerinin adem-i vücûdu dolayısıyla ilelebed harâb kalması muhakkak olan vakıf arsalarını; satılmadan, vakfın o arsa üzerindeki hakk-ı tasarrufu haleldâr olmayacak bir şekil olan hayrâtın ihyâsına hâdim icâreteyn usûlü tatbîkına başlanılmıştır; bu usûl de şudur:

Harâb vakıf 'arsalarının, müşterinin ancak evlâd ve evlâdına intikâl etmek, ve bilâ veled vefât vukû'ında vakfına rücû' etmek; ve evlâdından başkalarına intikâl etmemek şartıyla ve bilâ müddet bir icâre rabt etmektir. Yalnız hîn-i icârda, 'arsanın veya mülkün, hakîki bedelinden dün bir kıymet [icâre-i mu'accele] namıyla peşinen; ve cüz'î bir mikdârda, her sene muntazaman [icâre-i mü'eccele] namıyla vakfına te'diye edilir; ve işte, şu şekil ferâğa ve bu mu'âmeleye iki icârlı oluşundan dolayı [icâreteyn] [16] nâmı verilmiştir. Bu böylece vakfın 'arsa, emlâk, arazi üzerindeki bu ebedi hakk-ı tasarruf ve temellüküne; vakıf (hakk-ı rakabesi), ya'ni hiçbir vechile o mülk üzerinde izâlesi mümkün olmayan âna hakk-ı tesmiye olunur. Vakfın 'alelâde kabza-i tasarrufunda olan emlâkine ise [icâre-i vâhide]li emlâki denir.

Ber-vech-i meşrûh fevkalade ve hiçbir sûretle imkânı olmayan zarûretler muvâcehesinde, ancak cevâz-ı şer'î olan icâreteyn usûlüne,

'ulemâsıyla fuzalâsıyla, fukahâsıyla bütün milletin, su-i isti'mâle münhemik buldukları devrelerde, ma'mûr ve mükemmel 'akârları bilâ lüzûm-ı şer'î; icâreteyne tahvil me'zûniyetleri, nüfûz-ı tahtında kalan mahkemelerden alınmış ve İstanbul'u, büyük şehirleri gayr-i Müslimlere istimplâk etdiren su-i isti'mâl bu sûretle başlamıştır.

Sonraları; su-i isti'mâl ihtimâli olan meseleler için en küçük me'mûrun bile gösterdiği lüzûm ve arzuyu hemen kânûn veyâhud nizâm-nâme yapmak kudretine sâhib olan Evkâf Nezâreti; artık su-i isti'mâle, kânûnlar ve hey'etlerle başlamış, 'akârât-ı vakfiye satış istatistiklerinden de anlaşılacağı vechile emvâl-i evkâfın, kısm-ı a'zamını gayr-i Müslimlere şüpheli müzâyedelerle satmış, ve mahlûl kalıb da hisse-i şâyi'alı bulunan emlâkin istimplâk hakkını isti'mâl edecek bir kânûn yapması akdes-i vezâif iken yapılmayarak gerek hisse-i şâyi'alı ve gerek tamâmı mahlûl kalan emlâki satmış ve bu sûretle bâzîrgân hesabı gibi 'akârını tezyîd cihetini tercih edeceğine ana sermayeyi elden çıkararak bu günkü tâm iflâsa vâsil olmuştur.

[17] Evkâf Nezâreti; güya hükûmet nüfûzuyla daha iyi müdâfa'a edeceğine sâhib olduğu hukûk-ı evkâfı ve bilhassa memleketin istiklâliyle alâkadar olan tasarruf meselelerini mütevellîlerin elinden almış ve bu hâlin taksîm-i i'mâl kâ'idesine muhâlif bulunduğu câhilâne zühûlünden bi't-tab' ve bi'n-nef'ice kendisi de bakamayarak [vâkıfın evlâdları kadar 'alâkadar olmayan yabancılar için pek tabî'idir] hukûkumuz; gerek istilâ edilen mahallerde, hükûmete merbût dâire oluşundan, emvâl-i emîriye olunmak sûretiyle; ve gerek şehirlerimizde ötekinin berikinin tecâvüzüne sebebiyet verilmek sûretiyle mahv ve hebâ edilmiştir.

Meselâ: evvelce alım ve satım mu'ameleleri, her vakfın mütevellîsi, ya'ni vâkıfın şahsiyet-i ma'neviyesini ve hakk-ı tasarrufunu temsil eden zâtın, muvâcehesinde icrâ edilirmiş, şöyle ki:

Âlinıp satılacak bir mahal olunca vakfın mütevellîsine mürâcaat edilir, alan, satan, bir de vakfın rakabesi dolayısıyla alınıp satılmasına izin ve hüccet, ya'ni (tasarruf senedi) tanzîm eden vakfın mümessilinden ya'ni (mütevelliden) mürekkeb üç kimse arasında 'akd vâkî' olur ve burada; tasarruf senedi i'tâsı gibi en mühim bir hâk dâima vakıf sahibinde bulunur ve bu sûretle faraza 'aynı mahallin yirmi, otuz, ve nâ mütenâhi tebeddül eden tedâvül eyâdisinde, dâ-imâ vâkıfın mümessili gayr-i Müslimlerin sûret-i tasarruflarını taht-ı murâkabe de bulundurur idi. (şu usûlün derece-i ehemmiyetini, bütün şehirlerimizin emlâk ve arâzisinin muhtelif vakıflara mensûbiyeti dolayısıyla muhsenâtını uzun uzun teşrîh ve isbâta lüzûm görmüyoruz.)

Sonraları Defter-i Hâkânî ihdâs edildiğinden her vakfın mütevellîsinin mu'amele-i ferâğ zamanında aranıp bulunmasındaki müşkilât dolayısıyla bütün [18] mütevellîlerin vekili sıfatıyla bir me'mûr tevkil edilmiş ve vazife-i tefvîz ve mu'amele-i ferâğ ve intikâl yirmi sene evveline kadar bu vekiller muvâcehesinde ve tasdikıyla yapılır, bu usûl devam ettikçe su-i isti'mâle kat'iyen mâni' olunmuş. Usûl-i su-i isti'mâl bundan sonra başlamıştır. Şöyle ki; hükûmet hukûk-ı evkâfı mahfûz ederim zannıyla mütevellî vekilini de Defter-i Hâkânî'den uzaklaştırarak ve vakfın hukûkunu müdâfa'a ve tasarrufu kontrol edecek kimse bulunmamasından, alım satım mu'ameleleri defter-i vakfına kayd edilmez ve bu sûretle emlâk-i vakfın kimlerin elinde olduğu bilinmez bir şekle dökülmüş ve bilâ bedel şunun bunun tasarrufunda kalmıştır. Diğer tarafından mâl sahibi bulunmadığından emlâk-i hakiki kıymetinden on, yirmi def'a eksik gösterilerek gerek harac-ı ferağdan ve gerek istikbâlen vakfın alacağı icâre-i mü'ecceleden ve gerek hazîneye 'âid hisseden müdhiş zararlar vâkî' olmuş ve böyle ucuzca emlâke sâhip olduğunu gören gayr-i Müslimler bankaları vâsıtasıyla efrâdına krediler açub istilâ-yı müslih-âne şeklinde, memleketimizde, ma'lûm olan son vaz'iyet-i siyâsiyeyi vücûda getirmişlerdir. İşte

gerek bu iktisâdı ve gerek siyâsi ve gayri-kâbilî telâfi zararlar hep hükûmetle milleti ayrı farz eden ve hükûmet hesâbına milletin hukûkuna vaz'ı yed etmekle kâr ettiğini zanneden ahmak zihniyet sâhiblerinin hükûmetciliğinden neş'et etmiştir. Temennî edelim ki; felâketle neticelenen oyunlar bir daha tekrâr etdirilmesin. Evkâf mes'elesi; birkaç yüz mecelle maddesi ve bir o kadar da ahkâm-ı fıkhiye ve ahkâm-ı evkâf maddelerini ezberlemek kâfi 'addedilerek; vakfın ma'nasını bile idrâk edemeyen kimselerin elinde bâzice olmuştu ve bu ihtisâsı kendinden menkûl efendilerin iflâsla neticelenen [19] sa'yleri göz önünde dururken kim ne derse desin artık mukadderâtıyla 'alâkadar olanların kendi işlerini görmeleri esâsını ale'd-derecât müteselsilen 'umde kabûl eden şu idâremiz zamânında hukûk-ı asliyemize tecâvüze hiçbir vakit mahal bırakmayacağız.

Madem ki hükûmet şeklinde olursa; ancak alacağı ma'aşla 'alâkadar olan me'mûr vakfın hukûkuna müsâmahakâr oluyor ve bu kuvvetten aldığı cür'etle efrâd üzerine müstebidâne kânûnlar yapıyor ve bu sûretle vakıf sarâhaten satılması memnû' olduğuna rağmen milyonlarla evkâfı, gayri Müslimlerin zengin bulunması hasebiyle onlara cayır cayır satıyor, o halde evkâfın rücû'una mütevekkiftir. Bu bâbda en büyük tekâmül ancak bu sûretle mümkündür. Şerâ'it-i vakfiyeye tecâvüz edilmese idi, bugün en güzel şehirlerimizde tasarruf hiçbir vechile Türklere gayride olmayacak ve birbiri üzerine terâkim ederek çığ gibi büyüyen servetle, her Türk, ecdâdından münkal bir çok emvâle sâhib bulunacak ve memleket 'ameleyi bile hâricden tedârik edecek kadar zengin ve ma'mûr olacaktır.

Mebhas

Evkâfın Islâhı İçün Çâreler

Mantığın emrettiği tecrübe ve müşâhedenin isbât ettiği en basit [20] usûl; şimdiye kadar

evkâfı mahkûm-ı iflâs eden mevcûd idâre, zihniyet, usûllere bilâ kayd u şart ilgâsıdır.

Evvelâ evkâfın vaz'iyet-i husûsiye ve hakikiyesi, vaz'iyet-i mâliye ve iktisâdiyesi ta'yîn edilmeli ve sonra da bunların icâb etdirdiği idâre; temâs ettiği 'ulûm ve fûnuna nazaran ve onların emrettiği tarzda bir idâre te'sîs edilmelidir.

Evvelen: evkâfda asıl olan şerâ'it-i vakfiyedir. Vakfiye ise hükûmet muvâcehesinde akd edilen bir 'ahidnâmedir; Vakfiyet hâvi olduğu şerâ'itin mer'iyet ahkâmıyla müfid ve mu'teberdir. Vakfiye şartları gayet sarîhdir. Bu sarâhat mukâbilinde hiç kimse için delâletine ihtiyâc ve mesâğ yoktur. Vâkif maksadını pek âşikâr söylediğinden başka türlü hüküm vermek câiz değildir. Evkâfı bırakan ecdâdımızın yegâne vârisleri bizleriz ve bizim mümessilimize mütevellî derler. Ecdâdımızın 'ulûv-i himmette bulunarak ta'yîn ettikleri mikdârdan bir habbe fazla sarfını kabûl etmediklerini te'kidten şart ettiklerinden artık hayrâta ve menâfi'-i 'umûmiyeye hasredilen kısmı mes'eleye başka bir şekil veremez; ve hükûmetin hakk-ı müdâhalesi olsa olsa ancak bu mikdârın sarfı hakkında basit bir kontrol olur. Ya'ni kâtib-i 'adlde veya noterlikte yapılan mukâvelelerde hükûmetin vaz'iyeti ne ise bunda da odur. Hükûmetin burada en evvel ve en sonra yapabileceği vazîfe; vakfiye ahkâmının tamamı tatbikidir. Yoksa hükûmet medlûli ma'nâsız olur. Milletin ve eslâfın i'timâdına ihânet edilmiş olur. Binâen'aleyh bu bâbda en müstebid hükûmetlerin cesâret edemediği tecâvüzü asr-ı hâzırın müteceddid hükûmetinin tecvîz [21] edebileceğini tasavvur bile etmiyoruz. Ve'l-hâsil evkâfın vaz'iyet-i husûsiyesi, noterlikte yapılan mukâvelelerden farkı ism-i tafâvütünden başka bir şey değildir.

Sâniyen: evkâf hiç şüphesiz terâkim ede ede müdhiş bir menkûl ve gayri menkûl mâlî servetin heyet-i mecmû'asını irâe eder. Ancak vaz'iyeti muhtelif fertlere 'âid sermâyelerden teşekkül eden şirketlerin ve bankaların

vaz'iyetine fevkalâde müşâbeheti dolayısıyla banka ve şirketlerde olduğu gibi vâkıfeyn mümessillerinden mürekkeb ve müntehab bir hey'et-i idâre ile en 'asrî ve en sâlim bir sûrette idâre edilebilir, ve taksîm-i i'mâl kâ'idesi mücebince bu şekli idâre zarûridir. Yoksa yalnız ma'âşıyla mukayyed olan alâkasız me'mûrun idâresi bugünkü gibi iflâsını intâc eder.

Sâlisen: Evkâfda en mühim mes'ele tasarruf mes'alesidir. Vâkıf tasarrufu ancak kendine ve kendinden sonra evlâdının ekber ve erşedine (mütevelli buna derler) hasr etmiştir. Tasarruf için temellük şarttır. İşte vakfiye tasarrufu kendisine verilenlerin tasarruf senedidir. Binâen'aleyh esâsen hükûmetin idâre ve tasarrufu câiz değildir. Nitekim, gerek icâreteynli musakkafâtta ve gerek icâre-i vâhideli musakkafâtta hükûmetin tasarrufu, ancak bizim niyâbetimizdir ve bu, zoraki bir niyâbettir. Yoksa, hükûmetin tasarrufu ve icâre-i mü'eccele tahsili ma'nâsız olur. Gayr-i Müslimlerin kısm-ı a'zamı bu dakikayı bizden iyi bilirler. Defter-i Hâkânî'de bizim ferâğa me'zûniyetimizi isti'mâl edememeğimiz, nasıl şehrin istilâ-yı istimplâkine sebep olduysa başka bir hatâ, icâre-i mü'ecceleinde tahsilini imkânsız kılar.

[22] Ne'ice

Evkâf; harb kadar mukaddes bir gaye içindir. Bugün bütün dünya ricâlinin resmî beyânâtından, harblerin evlâdlarımızın istikbâllerini te'mîn için i'lân edildiğini anlıyoruz. O halde; evkâfda, aynı gayeyi te'mîn için ihdâs edilmiştir. Bugün, her türlü kânûnumuzun masdarı olan kavânîn-i tabî'yye, insanları, ancak bir gaye için yaşatır çalıştırır, mihnet-i dünyaya göğüs gerdirir; ki; o da, evlâd yetiştirmek ve onun hayâtını te'mîn edebilmekdir. Bütün mevzû'ât-ı kânûniye şu gayenin aksar tarihiyle te'mîni için muhdesdir. Hatta evkâfın klasik ta'birinde [bir kimsenin mâlını vaz' edeceği şerâ'itle, Cenâb-ı hakka temlik etmesi]

şeklinde anlaşıldığı vechile mevzû-ı şerâ'itin insanların fevkinde ve onların dest-i tecâvüzlerinin varamayacağı makama tevdi'dir. Yoksa; hepimizi yaradan, bütün 'avâlimi halk eden bir kudrete mâl vermeliğimiz ne büyük küstahlık olurdu. Bu temlik, ibâdet için de değildir. Çünkü ibâdetin gâyesi cennete îsâldir. O halde de Cenâb-ı hakkı itmâ' derecesinde daha müdhiş bir küstahlık edilmiş olur. Şâri'in, bir dakikalık 'ilm ve fen ve çalışmayı binlerle senelik ibâdete tercihinden çıkan netice, evvelâ mevcûdiyet, sonra ibâdetdir. Esâsen medeniyetin tahkîm ettiği gâye de, şart-ı vâkî'in nas hükmünde bulunması da, hep bir maksadı istihdâf eden muhtelif şeklindeki ta'birlerdir.

Servetler, iki türlü terk edilir. Ya bilâ kayd u şart ki; ve 'alelâde [23] mîrâsıdır. Yâhud bi'l-kayd u şart bırakıldır ki; bunlar, noterliğin bulunduğu devirlerde vakıf şeklinde terk edilenlerdir. Burada ki kayd u şart, mes'elenin mâhiyetini tebdil etmez, bi'l-kayd bırakılan servetler hem ferdî refâha ve hem de refâh-ı 'umûmiyeye hâdimdir. Nitekim bi'l-kayd u şart bırakılan emvâlden bugün elimizde kalan kısmı, memleketin tamâmen, hatta âlem-i İslâm'dan bile müdâfa'asız kaldığı bir zamanda, Türklüğümüzün, 'alâmet-i fârikası olarak en büyük şehrimizi nasıl kurtarmış ise bilâ kayd bırakılanlar bil'akis mirasyedi elleriyle memleketin zararına hâdim olmuş ve düşman 'unsurlara geçmiştir. Şimdi: elhak, hangi şekil şâyân-ı takdîs ve mahâc-ı terğib ve idâmedir. Bu bâbda hükmî ve cidân-ı 'âmmeye bırakıyorum. İnsanların idâme-i nesl gâyesi kabûl eyledikten sonra hiç kimsenin evlâdı dururken başkalarına ihsânlarda bulunması kabûl edilemediği gibi hiçbir hükûmetinde efrâda 'âid bu servetlere tecâvüzle zenginleşmesi doğru değildir zîrâ Bolşevizm bu şeklin, tâ kendisidir. Babalarımızın şekli tasarruflarını tesbît ettikleri şartnâmeler hükûmetin nâmusuna tevdi' edilmiş vedî'alardır, ve bu şartların icrâ-yı ahkâmı hükûmetin hikmet-i te'sîsi ve cümle-i vazifesindedir. Şartnâmeler ise sarîhdir, sarâhat-i muvâcehesinde saçma

delillere mesâğ yokdur. Şartnâmelerde vâkifeyn maksatlarını açıkça söylemişlerdir. Maksad âşikâr olunca hükm ancak maksada göre olur.

Saltanatın hukûk-ı milliyeye tecâvüzü ve bu bâbda yaptığı kânûn ve ta'âmüller hükûmet-i milliyenin te'sîsiyle nasıl eridi ve hükümsüz kaldıysa; 'aynı saltanatın; efrâdın hukûk-ı esâsiyesine ta'alluk eden şekl-i tasarrufuna tecâvüzü de bugün aynı sebebden hükümsüzdür. Bunlar hükümsüz olunca bu bâbdaki kânûnlarda [24] hükümsüzdür, çünkü biri diğèrinin neticesidir. Şu halde; evkâfın 'âcilen islâhı şarttır.

Evkâfın en 'asrî şekli, adliyeye merbût ve resmî bir noterlik te'sîsiyle kısm-ı mâliyesini bir

banka şekline ifrâğdır. Muhtelif sermâyelerden müteşekkil bankalar ne ise evkâfda odur. Bankalarda sermaye sahipleri nasıl hey'et-i idâreyi teşkil ederlerse evkâfda da 'aynı şekil kabûl edildiği takdirde; evkâf en 'asrî bir şekle ifrâğ edilmiş olur. Ve evkâfın 'asrî mukâbil ve ma'nâsı budur, yoksa; 'asrî teşkilât va'dleriyle ortaya atılanların maksadları gayr-i kâbil-i tahakkuktur. Çünkü, ne evkâf idâresi ve ne de muhteviyâtı ve ne de kafaları 'asrî değildirler ki; bu va'dlere inanılsın ve 'asrî olmayan dimağlardan da 'asrî teşkilâtın nasıl çıkacağı cây-i suâldir. Asıl şâyân-ı hayret olan cihet kendilerinde olmayan bir şeyi va'd edenlerin masallarına bilâ muhâkeme bir çoklarımızın hâlâ bu kadar tecrübeden sonra kanabilmesidir.

*Dr. Koray ÖZCAN

**VAKFİYELERE GÖRE SELÇUKLU KENTİNDE
TİCARET MEKÂNLARININ ÖRGÜTLENME DÜZENİ VE
MEKÂNSAL DİZİLİŞ BİÇİMLERİ ÜZERİNE BİR DENEME
"KONYA ÖRNEĞİ"**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin, ekonomik etkinlik ya da aktivite merkezleri olarak ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni ve mekânsal dizilişi üzerine, Konya kenti örneklem alanı boyutunda kestirimler yapılmasıdır.

Araştırma, Selçuklu döneminde Konya kentinde gerçekleştirilen anıtsal-kamusal hizmet yapılarına ilişkin vakfiye kayıtlarında yer alan mekânsal bilgilerin, ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni, mekânsal dizilişi açısından irdelenmesi ve elde edilen bulguların plân, şema ve tablolar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Selçuklu kenti, Konya, ticaret mekânları, mekânsal örgütlenme, mekânsal diziliş.

AN ESSAY ON THE SPATIAL ORGANIZATION AND SYNTAX OF THE COMMERCIAL SPACES IN SELJUK TOWN ACCORDING TO THE WAQFIYYES "THE CASE OF KONYA"

ABSTRACT

The aim of this study is to estimate on the form of spatial organization and syntax of commercial spaces as the center of economic activities in Anatolian towns during Seljuk period, in the case of Konya.

The methodology of this study is based on examining of the spatial data in the waqfiye records concerning the monumental–public service buildings in Konya during Seljuk period built by Seljuk Emirs in terms the spatial organization and syntax of commercial space and transferring those data on to the plans, scheme and tables.

Key words: Seljuk town, Konya, commercial spaces, spatial organization, spatial syntax.

1. GİRİŞ

"Selçuklu kentleşmesi" olarak tanımlanan Anadolu'nun ilk Türk–İslâm yerleşim ve kolonizasyon sürecinde Anadolu coğrafyasında Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde Orta Asya Türk ve İran Türk–İslâm yerleşik yaşam kültürlerinin sentezi olarak yeni bir kent medeniyeti örgütlenmiştir¹. Bu örgütlenmenin mekânsal dinamikleri; askeri ve stratejik yapı organizasyonları olarak kale ve surlar gibi savunma yapıları, Türk–İslâm kent yaşamının temel mekânsal gereksinimi olarak sosyal–kültürel ve siyasal merkez işlevindeki ulucami ile hiyerarşik bir düzen içinde, farklı tüccar ve zanâatkar gruplarının kendilerine ayrılmış mekânlarda faaliyet gösterdiği ekonomik etkinlik merkezleri işlevindeki çarşı ve pazarlar olarak tanımlanabilir.

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu döneminde Türk–İslâm yerleşim gelenekleri etkisinde mekânsal kurgusu yeniden biçimlendirilen Anadolu kentlerinin, ekonomik etkinlik ya da aktivitelerinin gerçekleştirildiği ticaret mekânlarının, kentsel yerleşme alanı içinde mekânsal örgütlenme düzeni ve mekânsal dizilişinin, Konya kenti örneklem alanı boyutunda kestirilmesidir. Bu kestirimlerin, Selçuklu dönemi kentsel mekânsal organizasyonlarını biçimlendiren yapıların örgütlenmesinde etkin olan unsurların tanımlamasına yönelik araştırmalara yöntem kurgusu açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada "ticaret mekânları kavramı" ile anlatılmak istenen; Selçuklu dönemi Anadolu–Türk kentlerinin mekânsal unsurlarından biri olarak ekonomik etkinlik ya da aktivitelerin gerçekleştirildiği çarşı–pazar alanları içinde ya da dışında konumlan(dırıl)an ve vakfiye

* Selçuk Üniversitesi, Mühendislik–Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Plânlama Bölümü, 42079, Selçuklu, Konya. korayzcan@yahoo.com.

¹ Özcan, Koray, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2005.

kayıtlarında, "dükkân" veya "han" ya da "imalâthane" olarak tanımlanan ticarethâne ve imalâthane işlevindeki birimleridir.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırmanın materyalini, Selçuklu egemenlik döneminde siyasal-yönetiş merkez işlevindeki Konya kentinde Selçuklu dönemine tarihlenen anıtsal-kamusal hizmet yapılarına ilişkin beş vakfiye oluşturmaktadır:

I. Selçuklu emirlerinden Şemseddin Altun Aba tarafından yaptırılan ve Selçuklu döneminde Anadolu'da ilk anıtsal-kamusal hizmet yapısı işlevindeki 1202 yılına tarihlenen Altun Aba Medrese ve Kervansaray vakfiyeleri²,

II. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus kızı Fatma Hatun ya da Devlet Hatun tarafından yaptırılan Hatuniye Mescidi'ne ilişkin 1213 ve 1224 tarihli iki vakfiye³,

III. Selçuklu emirlerinden Kemâleddin Oğul Bey tarafından 1248 yılında yaptırılan Hızır İlyas Zaviyesi'ne ilişkin vakfiye⁴,

IV. Selçuklu emirlerinden Celâleddin Karatay tarafından 1251 yılında yaptırılan Karatay Medresesi ile kardeşi Kemâleddin Rûmtaş tarafından 1246 yılında yaptırılan Mescid ve Zaviye'ye ilişkin vakfiyeler⁵,

V. Selçuklu dönemi vezirlerinden Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından 1264 yılında yaptırılan Konya İmaret vakfiyesidir⁶.

Araştırma, Selçuklu dönemine tarihlenen anıtsal-kamusal hizmet kurumları işlevindeki yapılara ilişkin vakfiye kayıtlarının, ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni ve mekânsal dizilişi açısından irdelenmesi ve elde edilen bulguların plân, şema ve tablolar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde alınmıştır.

Burada şu hatırlatma yerinde olur: Araştırmanın yöntem kurgusu içinde ulaşılan sonuçlarla, Anadolu coğrafyasında farklı

mekânsal ve işlevsel dinamikler eşliğinde örgütlenen Selçuklu kentlerinin, ticaret mekânlarının örgütlenme biçimi ve mekânsal kurgusuna dönük genel bir modelin tanımlanabilmesi, ancak diğer kentlerdeki vakfiye kayıtlarının irdelenmesi ve karşılaştırmalı değerlendirilmesi ile mümkün olabilecektir. Nitekim Selçuklu dönemine ilişkin vakfiye kayıtlarının sınırlı sayıda olduğu gözönüne alınırsa, bu araştırmanın Selçuklu kentlerindeki ticaret mekânlarına ilişkin bir ön değerlendirme olarak, gelecekteki çalışmalara yöntem kurgusu açısından katkı koyacağı düşünülmektedir.

² Erdoğan, Abdülkadir, "Konya ile ilgili En Eski Bir Selçuk Vakfiyesi", *Konya Dergisi*, 6, Konya 1937, s.370-375; Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri-I, Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *TTK Belleteni*, XI/42, Ankara 1947, s.197-221. Bu vakfiye metninin yeniden okunmasında katkılarından dolayı SÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü öğretim üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Fikret Arslan'a teşekkür edilir. Ayrıca bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.830-840.

³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, Defter no:596. Bu vakfiyenin kısa tercümesi için bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Keykavus Kızı Fatma Hatun Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.378-386.

⁴ Bu vakfiyenin detaylı tercümesi için bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Kemâleddin Oğul Bey Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.920-924.

⁵ Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri-III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleteni*, XII/45, Ankara 1948, s.17-171; Erdoğan, Abdülkadir, "Üç Selçuk Sultanına Sadakatle Hizmet Eden Emir Celâleddin Karatay'ın Konya'daki Muhteşem Medresesine Ait Arapça Vakfiyeden Çıkarılan Hülâsa", *Konya Dergisi*, 2-3, Konya 1936, s.127-128; 189-191; Uğur, M. Ferit-Koman, M. Mesud, *Selçuk Büyüklerinden Celâlüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya Halkevi Yayınları, Konya 1940, s.75-87. Ayrıca bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Karatay Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.859-876.

⁶ Bayram, Sadi-Karabacak, Ahmet Hamdi, "Sahip Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, XIII, Ankara 1981, s.31-61. Ayrıca bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Sahip Ata İmaret Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.813-818.

3. BULGULAR

Mekânsal Örgütlenme Düzeni

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtlarında; Eski Çarşı, Yeni Çarşı (İplikçiler Çarşısı ya da Bazâar-ı Rîşte), Altun Aba Çarşısı, Uzun Çarşı, Garipler veya Gurebâ Çarşısı, Haffâflar (Kunduracılar) Çarşısı, Kassâblar (Kasaplar) Çarşısı, Argaçcılar Çarşısı, Cami Çarşısı, Allâme Çarşısı, Debbâğlar yeri (Debbâğlar Çarşısı), Pazar-ı Suzen-gerân (İğneciler Pazarı), Odun Pazarı ve Buğday Pazarı gibi çarşı ve pazar adlarının varlığından, ticaret mekânlarının belirli mal veya ürün ya da hizmet alım-satımında uzmanlaşmış çarşı ve pazarlar biçiminde örgütlendiği anlaşılmaktadır (tab. 1).

Selçuklu döneminde ticaret mekânlarının çarşı ve pazarlar içinde ya da dışında sıra dükkânlar ya da hanlar içinde örgütlendiği söylenebilir. Selçuklu dönemi vakfiye kayıtları çarşı ve pazarların mekânsal örgütlenmesi açısından irdelenirse; "...Yeni Çarşı'da Külâhdûzlar (Külâhcılar) sırasında dükkânlar..." ve "...Eski Çarşı'da Mescidler sırasında dükkânlar..." gibi kayıtlar, ticaret mekânlarının mal-ürün kompozisyonları farklılık ya da benzerliklerine göre çarşı ve pazarlar içinde "sıra" olarak tanımlanan "sokak düzeni" boyutunda mekânsal uzmanlaşma/örgütlenme gösterdiği anlaşılmaktadır (çiz. 1, 2).

Bu noktada, "...Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde iki dükkân..." ve "...Aksaray Kapısı Mahallesi'nde... birbirine bitişik iki dükkân..." gibi vakfiye kayıtları, ticaret mekânlarının çarşı ve pazarlar dışında, konut alanları işlevindeki "mahalle üniteleri" düzeyinde de örgütlendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (tab.5).

Selçuklu döneminde Konya kentinde ticaret faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir başka mekân ise çarşı ve pazarlar ya da konut alanları niteliğindeki mahalle üniteleri içinde konumlan(dırıl)an, genellikle iki katlı yapılaşma düzeninde örgütlenen ve oda ya da mesken

olarak tanımlanan birimlerden oluşan tüccar hanlarıdır. Nitekim vakfiyelerde; "...Attâr Armağanşah Mahallesi'nde Ermen Han..." ve "...Meydanî Mahallesi'nde Debbâğların Hanı..." ya da "...Eski Çarşı'da Demre (?) Hatun ve Bedreddin Yalman Hanları..." gibi kayıtlar, ticaret faaliyetlerinin çarşı ve pazarlar içinde ya da dışında tüccar hanları işlevindeki mekânlarda da örgütlendiğini ortaya koymaktadır (tab. 4, çiz.1).

Selçuklu dönemi ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni, kentsel yerleşim alanındaki yer seçimi ya da konumlanma tercihleri açısından değerlendirilirse; tüm Ortaçağ İslâm kentlerinde olduğu gibi, ticaret mekânlarının yer seçiminde İslâm odaklı kentsel yaşam düzeninin mekânsal yansımaları olarak sosyal-kültürel merkez ya da toplanma-dağılma merkezleri işlevindeki ulucami ya da mescid veya medrese gibi dinsel kurumların etkin olduğu söylenebilir.

Vakfiye metinleri irdelenirse; "...Altun Aba Medresesi yakınında Altun Aba adıyla mârûf çarşı..." veya "...Debbâğlar Mescidi'ne bitişik iki dükkân..." ya da "...Camiî Şerif hizasında kâin, altlarındaki bodrumla beraber üç dükkân..." gibi kayıtlar ile vakfiyelerde Cami-i Şerif'e atfedildiği anlaşılan Cami Çarşısı'nın varlığı veya Yeni Çarşı'nın İplikçi Mescidi'ne atfen İplik Pazarı olarak adlandırıldığına ilişkin kayıtlar, ticaret mekânlarının yer seçimi tercihlerinde dinsel yapı ve kurumların etkinliğine işaret etmektedir (tab. 5, çiz. 2).

Selçuklu döneminde ticaret mekânlarının yer seçimi tercihleri açısından mekânsal örgütlenmesinde bir başka etken ise, hemen tüm

¹ Von Grunebaum, Gustave E., "The Structure of the Muslim Town", *Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, Routledge&Kegan Paul Limited Press, London 1961, s.141-158; Lapidus, Ira Marvin, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge 1967, s.86-95; Hourani, Albert H., "Introduction; The Islamic City in the Light of Recent Research", *The Islamic City: A Colloquium*, A. H. Hourani-M. S. Stern (ed.), University of Pennsylvania Press, Oxford 1970, s.9-24.

sanayi öncesi ya da Ortaçağ kentlerinde gözlemlendiği gibi⁸, askeri-stratejik işlevinin ötesinde, surlarla çevrili kentlere mal, insan ve hizmet akışının da giriş-çıkış noktaları işlevindeki kent kapılarıdır.

Vakfiye kayıtlarında; "...Sultan kapısında beş dükkân...", "...Sultan kapısı yolunda Odun Pazarı...", "...Aksaray kapısında iki dükkân..." ve "...Kassâb-hâne Kapısı'nda Kassâblar (Kasaplar) sırası, Haffâflar (Kunduracılar) sırasında dükkânlar..." gibi ifadeler, ticaret mekânlarının örgütlenmesinde yer seçimi tercihleri açısından kent kapılarının da dinsel kurumlar kadar etkin olduğunu ortaya koymaktadır (tab.2, 5).

Burada şu hatırlatma yerinde olur: Selçuklu döneminde Konya kentinde ticaret mekânlarının kent kapıları odaklı yer seçiminde belirli ve tanımlı bir değişim süreci olduğunu söylemek mümkündür. Bu değişimin temel nedeni, kent surlarının XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde (1220-1221) yeniden yapılandırılması ve genişletilmesine dayalı olarak oluşturulan yeni kent kapıları çevresinde yeni çarşı ve pazarların eklenmesi ile ticaret mekânlarının yeniden örgütlenmesidir⁹.

Mekânsal Diziliş ve Tipolojiler

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtları, ticaret mekânlarının mekânsal dizilişi ve tipolojileri açısından irdelenirse; çarşı ya da pazarlar içinde ya da dışında, genellikle sıra dükkânlar ya da tek kitle halinde yapılandırılan hanlar içinde örgütlendiği söylenebilir (tab.2, 4).

Bu çerçevede, "dükkân" dizilişleri üzerine bir değerlendirme yapılırsa; "...altı ile beraber üst katta iki oda ve iki dükkân..." ya da "...alt katları bodrum üç dükkân..." veya "...birbirine bitişik alt katları bodrum olan dört dükkân..." gibi ifadelerden, "dükkân" olarak tanımlanan ticaret mekânlarını oluşturan birimlerin tek katlı yapılaşma düzeninde bitişik sıra dükkânlar, iki katlı yapılaşma düzeninde ise

"bodrum+dükkân" veya "dükkân+hücre" ya da "dükkân+oda" biçiminde diziliş gösterdiği anlaşılmaktadır (çiz.1, 2).

Öte yandan, kitlesel yapılar olarak han tipolojileri irdelenirse; "...fevkânî ve tahtânî on odadan oluşan Ermen Han..." ve "...fevkânî ve tahtânî on sekiz odalı Debbâğların Hanı..." gibi vakfiye kayıtlarından, han tipolojilerinin genellikle iki katlı yapılaşma düzeninde oda veya mesken olarak tanımlanan birimlerden oluştuğu söylenebilir (çiz.1).

Vakfiye kayıtlarında; "...Hoca Hasan-ı Sultanî Hanına bitişik altı dükkân...", "...Kuzu Han ve buna bitişik on dükkân ve öte yandan bitişik sekiz dükkân ile bu sekiz dükkânın karşısında dokuz dükkân...", "...birbirine bitişik sofa ve arsa ve altı ile beraber üst katta iki oda ve iki dükkân...", "...medrese yanında hücresi ile beş dükkân...", "...Eski Çarşı'da şimdi sabunhâne, dört ev ve altı dükkân..." ve "...Haffâflar Çarşısı'nda furun..." gibi ifadeler, ticaret birimlerinin sofa ya da hücre veya oda olarak tanımlanan konut işlevindeki birimler, cami veya medrese gibi sosyal-kültürel hizmet kurumları işlevindeki yapılar, tüccarların faaliyet gösterdiği tüccar hanları ve sabunhâne ya da furun (fırın) gibi zanâat ya da imalât mekânları ile kombinasyon/gruplaşma oluşturduğunu düşündürmektedir (tab.3, 4).

4. SONUÇ

Selçuklu kentleri, Anadolu'nun ilk Türk-İslâm yerleşim ve kolonizasyon sürecinde

⁸ Sjöberg, Gideon, *The Preindustrial City; Past and Present*, The Free Press, New York 1965, s.323-324; Morris, Anthony Edwin James, *History of Urban Form; Before the Industrial Revolutions*, George Godwin Limited Press, London 1979, s.75-76; Akbar, Jamel A., "Gates as Signs of Autonomy in Muslim Towns", *Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture*, X, Leiden 1983, s.141-147.

⁹ Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, 1985, s.55-57; Yasa, Azize Aktaş, "Konya'nın Anadolu Selçukluları Dönemi Fiziki Yapısı", *VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1998)*, SÜ Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya 1998, s.242-243.

Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm yerleşik yaşam kültürlerinin ortak mekânsal ürünleri olarak biçimlendirilmiştir. Selçuklu kentlerinin mekânsal unsurlarından biri olarak, alım-satım ve üretim-dağıtım faaliyetlerinin olduğu kadar sosyal ve kültürel yaşamın da odak merkezi işlevini üstlenen çarşı ve pazarların, Türk-İslâm kent yaşamının temel mekânsal gereksinimi olarak sosyal-kültürel ve siyasal merkez işlevindeki ulucami ile hiyerarşik bir düzen içinde, farklı tüccar ve zanâatkar gruplarının kendilerine ayrılmış mekânlarda faaliyet gösterdiği ekonomik etkinlik merkezleri olarak örgütlendiği anlaşılmaktadır.

Selçuklu kentlerinde ticaret mekânlarının örgütlenme biçimi ve mekânsal kurgusunu Konya kenti örneğinde sınırlı sayıda vakfiye kayıtlarına dayalı olarak tanımlamayı hedefleyen bu araştırma sonunda bir dizi sonuçlara ulaşılabilmektedir.

I. Selçuklu döneminde Konya kenti ticaret mekânlarını oluşturan; on dört çarşı ya da pazar, Altun Aba Vakfisi'nde seksen üç, Celâleddin Karatay'ın Medrese ve kardeşi Kemâleddin Rûmtaş'ın Mescid ve Zaviye vakfiyelerinde on iki, Sahip Ata İmarat Vakfisi'nde on sekiz, Kemâleddin Oğul Bey Vakfisi'nde dokuz, Keykâvus kızı Fatma Hatun Vakfisi'nde on iki olmak üzere –en az– yüz otuz dört "dükkân" ile bir furun (ekmek fırını), bir sabunhâne (sabun imalâthânesi), bir debbâğhâne (deri imalâthânesi), bir kârhâne (çömlekçiler kârhânesi), bir salhâne, bir kassâbhâne, bir cendere (ezme yeri) olmak üzere yedi farklı imalâthânenin varlığı belirlenmiştir (tab.4).

II. Ticaret faaliyetlerinin yer seçimi ya da konumlanma tercihleri açısından mekânsal örgütlenmesinde etkin olan unsurlar, hemen tüm sanayi öncesi ve Ortaçağ İslâm kentlerine benzer olarak, kentsel sosyal-kültürel ve ekonomik yaşamın odak merkezi olarak ulucami

ile kente mal-ürün ya da hizmetlerin giriş-çıkış noktaları işlevindeki kent kapıları olduğu anlaşılmaktadır (çiz. 3).

III. Ticaret mekânlarının çarşı ve pazarlar içinde "sıra" olarak tanımlanan sokak düzeninde, genellikle tek katlı sıra dükkânlar ya da tek yapı olarak iki katlı yapılaşma düzeninde oda veya meskenlerden oluşan hanlar içinde aynı zanâat ya da ticaret faaliyeti ile uğraşan tüccar gruplarının bir araya gelmesi ya da gruplaşması biçiminde örgütlendiği ve gerek dükkân gerekse han tipolojisinde örgütlenen ticaret mekânlarının, çarşı ve pazarlar dışında, konut alanları niteliğindeki mahalle üniteleri içinde de konumlandığı belirlenmiştir.

IV. Ticaret mekânlarını oluşturan "dükkân" ya da "han" olarak tanımlanan birimler, sofa ya da hücre gibi konut işlevindeki birimler, medrese veya mescid gibi sosyal-kültürel hizmet kurumları işlevindeki yapılar ve imalât mekânları ile kompozisyon/gruplaşma oluşturmaktadır (çiz.1, 2).

V. Ticaret mekânlarında yapılaşma düzeni; bitişik ya da sıra yapı düzenine örgütlenen "dükkân" gruplarından ya da iki katlı yapı düzeninde örgütlenen ve oda ya da mesken olarak tanımlanan han yapılarından oluşmaktadır. Dükkân tipolojisindeki ticaret birimlerinde yaygın yükseklik tek kattır. İki katlı ticaret birimlerinde zemin kullanımları her zaman ticaret işlevinde olup üst katlar oda ya hücre olarak tanımlanan konut, alt katlar ise bodrum olarak tanımlanan depolama işlevine ayrılmıştır (çiz.1).

Bu sonuçlar, Konya kenti ticaret mekânlarının bugünkü örgütlenme düzeninin mekânsal ve işlevsel altyapısı açısından değerlendirilirse, Selçuklu döneminin sosyal ve ekonomik ilişkiler ağı içinde örgütlenen ticaret mekânlarının, Selçuklu dönemi sonunda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde de etkinliğini koruduğu ve ticaret alanlarının

mekânsal ve işlevsel kurgusunu biçimlendirdiği söylenebilir¹⁰.

Nitekim Konya kenti ticaret mekânlarının, ekonomik örgütlenme düzeninden üretim biçimlerine, sosyal-kültürel yaşam pratiklerinden yapım-inşa teknolojisine dek uzanan bir dizi değişen/dönüşen koşullar kapsamında yeni yapı ve kurumların eklenmesi ile morfolojik ya da yapısal olarak yenilenmekle birlikte¹¹, özellikle yer seçimi tercihlerine dayanan mekânsal ve işlevsel kurgu açısından Selçuklu dönemi mekânsal altyapısı üzerinde geliştiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, mekânsal kuruluşu Selçuklu dönemine tarihlenen ticaret alanlarının mekânsal ve işlevsel altyapısının Konya kentinin mekânsal gelişme sürecinde -bugün için de- geçerli ve etkili olduğu söylenebilir. Bu etkilerin boyutları; ticaret mekânlarının, kentsel gelişme sürecini gerek yönetsel ve ekonomik kurumlar gibi kentsel merkez işlevlerinin yer seçimi tercihleri gerekse kentsel yol sistemi kurgusunu biçimlendirmesi

gibi bir dizi kentsel plânlama kararlarında da¹² gözlemlenmektedir. Bu gözlemler, kentsel evrim sürecinde mekânsal süreklilik ve değişmeyen fizikî koşulların kentsel mekânların örgütlenmesi üzerindeki etkilerini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

¹⁰Ergenç, Özer, *Osmanlı Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995, s.35-38, 158-159; Oğuzoğlu, Yusuf, "Konya Mevlana Müzesindeki Şer'iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyılda Konya Şehir Dokusunun Özellikleri", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VI (23-27 Mayıs 1988)*, Ankara 1987, s.99-105.

¹¹Oğuzoğlu, Yusuf, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı V (6-10 Nisan 1987)*, C.1, Ankara 1988, s.1-10. Cumhuriyet döneminde Konya kenti ticaret mekânlarının morfolojik değişim süreci için bkz. Uysal, Mehmet, *Tarihi Merkezlerde Ticaret Mekânlarının Değişim/Dönüşüm Analiz Yaklaşımı; Konya, Kayseri, Sivas Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2004, s.86-97.

¹²Konya kentsel plânlama deneyimleri üzerinde ticaret mekânlarının etkileri için bkz. Yenice, Mahmut Serhat, *Kentsel Planlama Sürecinde Konya Kent Formunun Gelişimi Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2005, s.42-54.

Tablo 1. Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Kentinde Çarşı ve Pazarlar

Çarşı ve Pazarlar

Yeni Çarşı (Sük-i Cedîd)
Eski Çarşı (Sük-i Afîk)
Allâme Çarşısı
Altun Aba Çarşısı
Debbâğların Hanı (Debbâğlar Çarşısı)
Uzun Çarşı
Argaçcılar Çarşısı
Buğday Pazarı
Pazar-ı Süzen-gerân
Garipler veya Gurebâ Çarşısı
Haffâflar (Kunduracılar) Çarşısı
Kassâblar (Kasaplar) Çarşısı
Cami Çarşısı
Odun Pazarı

Vakfiye

Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Fatma Hatun'un 1213 ve 1224 tarihli Mescid Vakfiyesi
Celâleddin Karatay'ın 1251 tarihli Medrese Vakfiyesi
Kemâleddin Rûmtaş'ın 1246 tarihli Mescid-Zaviye Vakfiyesi
Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi

Tablo 2. Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Çarşılarında Sıra/Sokak

Sıra ya da Sokaklar

Yeni Çarşı'da
Külâhdüzlar (Külâhçılar) sırası
Eski Çarşı'da
Mescidler sırası
Kassâbhâne veya Salhâne Kapısı'nda
Kassâblar sırası
Kassâbhâne veya Salhâne Kapısı'nda
Kunduracılar sırası

Vakfiye

Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Kemâleddin Rûmtaş'ın 1246 tarihli Mescid-Zaviye Vakfiyesi

Tablo 3. Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Kentinde İmalâthâneler

İmalâthâneler

Kârhâne
Sabunhâne
Cendere
Kassâbhâne
Furun (Fırın)
Salhâne

Vakfiye

Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Kemâleddin Rûmtaş'ın 1246 tarihli Mescid ve Zaviye Vakfiyesi

Tablo 4. Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Kentinde Tüccar Hanları

Hanlar

Karatay (?) Hanı
Ermen Han
Hoca Hasan-ı Sultânî Hanı
Debbağlar Hanı
Kuzu Han (?) ya da Altun Aba Hanı
Demre ya da Zümrüt Hatun Hanı
Bedreddin Yalman Hanı
Tebrizli tacir Hoca Bahtiyar Hanı

Vakfiye

Celâleddin Karatay'ın 1251 tarihli Medrese Vakfiyesi
Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Kemâleddin Oğul Bey'in 1248 tarihli Zaviye Vakfiyesi
Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi

Tablo 5. Vakfiye Kayıtlarının Ticaret Mekânları ile İlgili Bölümlerinden Örnekler**Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Konya İmaretine İlişkin 1264 tarihli vakfiyesi**

Konya'da, Sultan Kapısı yolunda Odun Pazarı.

Konya dışında Aksaray Kapısı Mahallesi adı ile bilinen mahallede kâin, bir sofa ve arsa ve altı ile beraber fevkânî iki oda ve iki dükkân.

Attâr Armağanşah Mahallesi'nde kâin, fevkânî ve tahtânî on odadan oluşan Ermenhâne (Ermen Han).

Yeni Çarşı'da Külâhçılar sırasında, üçü birbirine bitişik beş dükkân.

Eski Çarşı'da Mescidler sırasında, birbirine bitişik üç dükkân.

Camiî Şerif hizasında kâin, altlarındaki bodrumla beraber üç dükkân.

Konya'da Cami Çarşısı'nda kâin, dükkân.

Kemâleddin Rûmtaş'ın Mescid ve Zaviyesi'ne İlişkin 1246 tarihli vakfiyesi

Konya'nın dış kısmında, Garipler (Gurebâ) Çarşısı'nda hudutları Lusunk (?) vereseşi mülküne, Halul bin Barsauma (?) varisleri mülküne, Rehile (?) Hatun'a mensup vakfa ve yola nihayetlenen birbirine bitişik iki dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Salhâne (Kassâbhâne) Kapısı bölgesinde, kasaplar sırasında, sınırları Abdullah kızı Meryem'in mülküne, Şeref Hatun'a mensup vakfa, (?) sokağına ve yola nihayetlenen münferid bir dükkân.

Konya'da, Ayakkabıcılar Çarşısı'nda sınırları Yuhenna (?) köyüne, Abdullah'ın mülküne, Süleyman'ın mülküne ve yola nihayetlenen başka bir dükkân.

Konya'da, İhtiyar Hamamı denilen mevkide, sınırları vakfa, Sinân denilen Emîr İlyas mülküne, Bahaedin Arab'ın mülküne ve yola nihayetlenen fırın.

Celâleddin Karatay'ın Medresesi'ne İlişkin 1251 tarihli vakfiyesi

Konya içinde, Buğday Çarşısı yakınında, sınırları üç yandan vakfa, dördüncü sınırı yola nihayetlenen birbirine bitişik üç dükkân.

Konya'da, Sultan Kapısı'nda, adı geçen Medresenin (Karatay) yanında, sınırlarından biri yol, ikinci ve üçüncüsü adı geçen medresenin yolu, dördüncüsü Necmeddin Behramşâh'ın mülkü bulunan, hücresi ile beş dükkân.

Şemseddin Altun Aba'nın Medresesi'ne İlişkin 1202 tarihli vakfiyesi

Konya'nın dış kısmında, Meydanî Mahallesi'nde Yeni Bağçe adıyla mârûf fevkânî ve tahtânî on sekiz odalı Debbâğların Hanı.

Konya'nın dış kısmında, Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde iki dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Eski Pazar'da yedi dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Allâme Pazarı'nda birbirine bitişik dükkânlar.

Konya'nın dış kısmında, Eski Pazar'da bir sabunhâne, dört ev ve altı dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Yeni Pazar'da bulunan on bir dükkân.

Konya'nın dış kısmında, medresenin (Altun Aba) bulunduğu yerde, Kuzu Han (?) adıyla mârûf bir han ve bu hana bir yandan on ve öte yandan sekiz adet bitişik dükkân ile bu sekiz dükkânın karşısında bulunan dokuz dükkân.

Konya'nın dış kısmında, cenderede mârûf bir dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde kârhâne adıyla bilinen (Çömlekçiler) yakınında birbirine bitişik iki dükkân, bir ev ile bunlara bitişik dört ev.

Konya'nın dış kısmında, Altun Aba Medresesi yakınında Altun Aba adıyla mârûf çarşıda yedi dükkân.

Kemâleddin Oğul Bey'in Hızır İlyas Zaviyesi'ne İlişkin 1248 tarihli vakfiyesi

Konya'nın içinde, Hoca Hasan-ı Sultanî Hanı'na bitişik altı dükkân.

Konya'nın içinde, Hoca Hasan-ı Sultanî Hanı'nın karşısında sınırları bir taraftan vakfa, diğer taraftan Ebü'l Fazl'in evine bitişik iki dükkân.

Keykâvus kızı Fatma Hatun'un Hatuniye Mescidi'ne İlişkin 1213 ve 1224 tarihli vakfiyeleri

Konya dışında, Debbâğlar Mescidi'ne bitişik iki dükkân.

Konya dışında, Argaççılar Çarşısı'nda bir dükkân.

Konya dışında, Uzun Çarşı'da bir dükkân.

Konya dışında, Şerafeddin Camii'nin batısında iki dükkân.

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Kombinasyonları

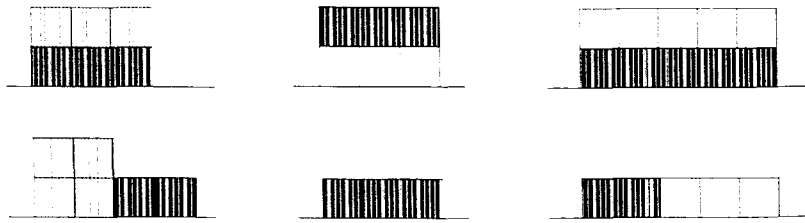
Gösterim

 Dükkan

 Konut

 Hücre

 Bodrum

Koray ÖZCAN (2005)

97

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Denemeleri

Şemseddin Altun Aba Vakfisi'ne göre "Han Tipolojisi"

"...Konya'nın dış kısmında, Meydanı Mahallesi'nde Yeni Bağce adıyla bilinen fevkanî ve tahtânî on sekiz odadan oluşan Debbâğların Hanı..."

10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Sahip Ata Fahreddin Ali Vakfisi'ne göre "Han Tipolojisi"

"...Attâr Armağanşah Mahallesi'nde kâin, fevkanî ve tahtânî on odadan oluşan Ermenhâne (Ermen Han)..."

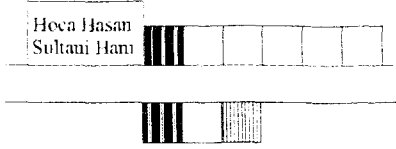
6	7	8	9	10
1	2	3	4	5

Koray ÖZCAN (2005)

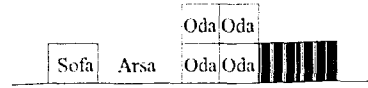
Çiz. 1 Vakfiyelere Göre Ticaret Mekânlarının Diziliş Kompozisyonları.

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Denemeleri

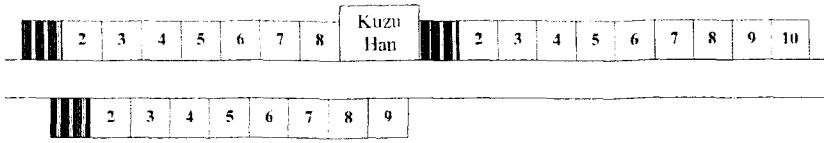
Kemaleddin Oğul Bey Vakfıyesine göre 'sokak düzeni'

Sahip Ata Vakfıyesine göre 'mekânsal diziliş'

Şemseddin Altun Aba Vakfıyesine göre 'sokak düzeni'

Koray ÖZCAN (2006)

98

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Denemeleri

Sahip Ata Fahreddin Ali Vakfıyesine göre 'mekânsal diziliş'

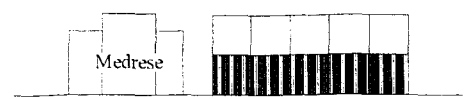
Kemaleddin Oğul Bey Vakfıyesine göre 'mekânsal diziliş'

Fatma Hatun Vakfıyesine göre 'mekânsal diziliş'

Celaleddin Karatay Vakfıyesine göre 'mekânsal diziliş'

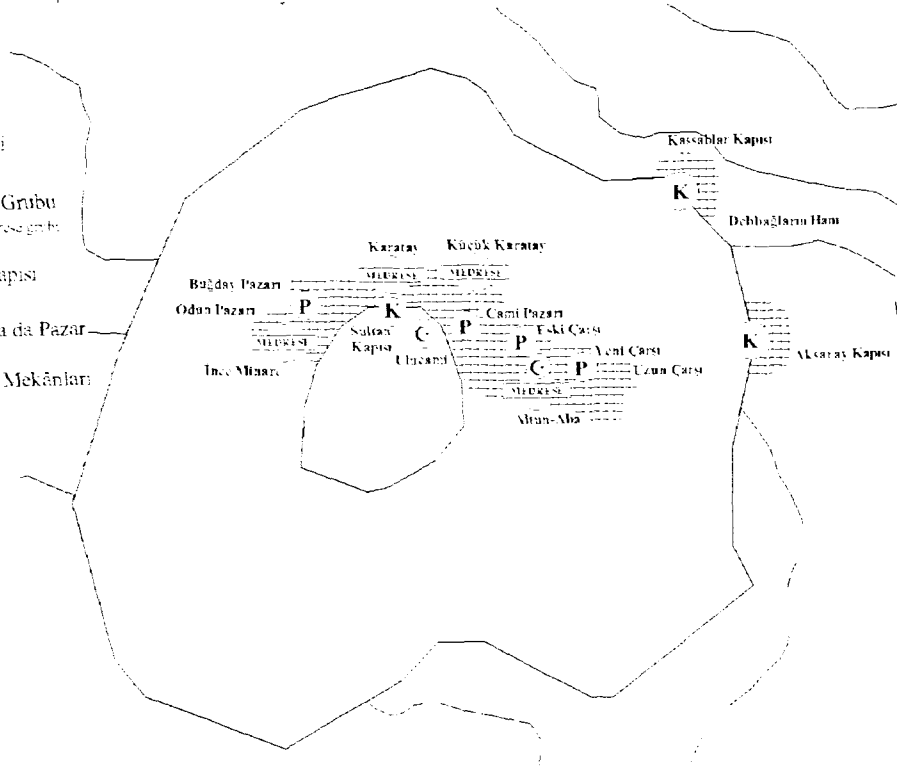
Koray ÖZCAN (2006)

Çiz. 2 Vakfiyelere Göre Ticaret Mekânlarında Sokak Dizilişi ya da Sıra Düzeni.

Vakfiyelere Göre Selçuklu Döneminde Konya Kenti Ticaret Mekânları

Gösterim

- Uhcami
- Külhye Grubu
Cami-Medrese grubu
- Kent Kapısı
- Çarşı ya da Pazar
- Ticaret Mekânları

Koray ÖZCAN (2005)

Çiz. 3 Vakfiyelere Göre Selçuklu Döneminde Konya Kenti Ticaret Mekânları.

*Kâmil ŞAHİN

**KONYA KADI İZZEDDİN MÂRİSTÂN-I ATİK (HASTAHANESİ)
VE
SULTAN ALÂDDİN KEYKUBAT DÂRUŞŞİFÂSI**

Müslüman Türkler, Orta Asya bozkırlarından Afrika kıyılarına kadar fetihlerde bulunmuş, bir çok ülkeler fethederek üç kıtaya sahip olmuş bir millettir. Türkler, sahip oldukları her ülkede çok miktarda askerî seyyar hastaneler yanında, yüzlerce dâruşşifalar da kurmuşlardır. İktisadî ve kültürel bakımdan çok ileri bir durum arzeden Selçuklu Türkiye'sinde, tabâbet de o derece önem kazanmış sosyal yardım ve hayır kurumlarıdır. Hemen her şehir ve kasabada, çoğu hem hastahane, hem de tıp tahsili yapılan medrese ve hem de akıl hastahanelerini birlikte inşa etmişlerdir.

Türklerin kurdukları bu hastanelerin isimleri, Karahanlılar döneminde *Dâru'l-Marza* ve daha sonraki dönemlerde *Bîmâristan*, *Mâristan*, *Buk'a*, *Dâ-ruşşifa*, *Dârussülehâ* gibi daha bir çok isimler alırken, Kanunî Sultan Süleyman döneminden sonra da *Hastane* ismi olarak geçmeye başlamıştır. Bundan başka tekke, zâviye ve imarethanelerde, sağlık hizmeti de veren bir kuruluş olarak görev yapmışlardır. Türkler, Selçuklu ve Osmanlı döneminde tarihî yollar üzerinde kurulan kervansaraylarda, sağlık hizmeti veren tabib ve ecza deposu yani ilaçlar bulundurmışlardır. Gelip geçen yolculara, din farkı gözetmeksizin yiyecek, içecek ve konaklama gibi ücretsiz hizmet vermişlerdir. Bu yolcuların hayvanlarına yiyecek ve hayvanları hastalandıkları zaman da, hayvanlarını tedavi edecek bir baytar buldurmışlar, hastalanan hayvanlarının bedava bakımını yaptırmışlar ve bunu da vakfiyelerine kayıt ettirmişlerdir².

Osmanlı döneminde, sağlık müesseseleri hemen her vilayet ve ilçede, Belediyelere bağlı olarak hizmet vermişlerdir. Bu husus Sıhhiye Nizamnamelerinde de belirtilmiştir³. Her vilayette bir hükûmet tabibi, cerrah, kâbile (ebe ve jinekolog) buldurmışlardır⁴. Kurulan bu hastanelerde tabib, sağlık memurları ve müfettiş tabibler, 24 saat görev yaparak halka ücretsiz tedavi hizmeti götürmüşlerdir⁵. Bu nedenle günümüzde, kırılıp tahrip edilmedik bazı Selçuklu dâruşşifalarına bakarak, Müslüman

Türklerin kurdukları hastaneleri, sadece bunlardan ibaret saymak elbetteki çok yanlış olacaktır.

Müslüman Türkler tıp sahasında sağladıkları bu büyük başarıları, kuşkusuz Yüce Dinimiz İslâmiyete borçludurlar. Bundan dolayı, İslâmiyetin insan sağlığına ve tıp ilmine verdiği önem iyice bilinmeden, Türklerin tıp ilmi sahasındaki başarılarının sırrını çözmek mümkün değildir. Çünkü Yüce Dinimiz İslâmiyet, Kur'ân-ı Kerim'de tıp ilmini, bir âyetin sadece bir bölümünde açıklamıştır.

Zemahşerî⁶ ve Medârik⁷ Tefsirleri'nde geçtiği üzere: Abbasî Halifesi Hârûnurreşid'in (170-193/786-809) Hıristiyan Doktoru Bahtîşû b. Curciş (ö.185/ 801) bir gün büyük İslâm bilgini ve tarihçisi olan Ali b. Hüseyin el-Vâkidî (ö. 207/823)'ye, "*Ben ilmin, ilm-i edyân ve ilmü'l-ebdân (yani din ilmi ve tıp ilmi) olmak üzere ikiye ayrıldığını, Kur'ân-ı Kerim'de ise ikinci ilmin kullanmadığını biliyordum*" demiştir⁸.

*Selçuklu Tarihçisi.

¹ Kâmil Şahin, "Danışmendliler Tarihine Dair Yeni Kaynaklar", XV. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006, Bildiri Özetleri, TTK, s. 178 (yayımda).

² Osman Turan, "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri, Selçuk Devri Vakfiyeleri", *Belleten*, S. 45, s. 17-172.

³ Kâmil Şahin, "XIX.Yüzyıl Sonlarında Kastamonu'da Hastahaneler", *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 18-20 Eylül 2003, Kastamonu Valiliği ve GÜ Kastamonu Eğitim Fakültesi Dekanlığı, Ankara 2005, s. 120.

⁴ Kâmil Şahin "Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Kastamonu'da Tıp Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler" *I. Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Kastamonu Valiliği ve Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dekanlığı, 21-23 Mayıs 2000, Kastamonu 2001, s. 42.

⁵ Kâmil Şahin "Afonkarahisar'da XIX-XX. Yüzyılda Sosyal ve Hayrî Kurumlar Üzerine Bazı Gözlemler", *V. Afonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu*" 13-14 Nisan 2000, Afonkarahisar, s. 50-56.

⁶ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an-Hakâ'iki't-Tenzil ve 'Uyünü'l-Akâvil*, Bulak, Mısır, 1318/1900, C. 1, s. 485.

⁷ Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't- Te'vil*, Mat. Hayriye-Mısır, 1309/1891 (Hâzin Tefsiri kenarında) C. 2, s. 87.

⁸ "El'ilmü 'ilmân-i 'ilmü'l-ebdân sümme'ilmü'l-edyân", Bu sözün İmam Şâfi Hazretlerine ait olduğunu söyleyenler var ise de, Kolağası Osman Rahmi, bu sözün Hazreti Ali (r.a.) ait olduğunu yazmaktadır (Tababeti İslâmiye'den Bir Nebze, S. Mürettibiye Mat. İstanbul 1324/1906, s.7).

Bunun üzerine Vâkidî cevaben, "Sen bizim kitabımız Kur'ân-ı Kerim'i iyi okumamışsın, çünkü Cenâb-ı Hak, bütün tıp ilmini, bir âyetin sadece bir *بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ* [وَكُلُوا

bölümünde açıklamıştır" demiştir. O hangi âyettir deyince: "Yeyiniz, içiniz, israf etmeyiniz, Allah israf edenleri sevmez"⁹

وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ âyetini Mustafa(s.a.s.) okumuştur. Peki Peygamberiniz bir şey buyurmamış mı?

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَعْدَةُ بَيْتُ الدَّاءِ وَالْحَمِيَّةُ رَأْسُ كُلِّ دَوَاءٍ

deyince: Peygamberimiz Hazreti Muhammed, "Mide her hastalığın evidir, perhiz her ilacın başıdır. Bedene yarayışlı *وَأَعْطَى كُلَّ بَدَنٍ مَّا عَوَدَتْهُ*

şeyleri veriniz". Hadis-i Şerifini okumuştur. Hıristiyan Tabib Bahtîşu: "Sizin ne kitabınız ve ne de Peygamberiniz Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.s.)'den 371 yıl önce ölen Câlînûs'a (ö.200 M.) tıp ilmi adına bir şey bırakmamış, hepsini toplamış" demiştir. Kur'ân-ı Kerim'in bu âyette yiyecek ve içeceklerin bir kısmını helâl ve bir bölümünü de yasaklaması, tıp ilmi açısından insan vücuduna ait faydalı ve zararlı olduğunun açıklanması, âfiyet ve sağlığı korumaya yöneliktir¹⁰.

Bazı İslâm tarihlerinde yazılı olduğuna göre; Peygamberimizin zaman-ı saadetlerinde, son Sâsânî (İran) Hükümdarı Yezdecird b. Behrâm¹¹ (ö.30/650) tarafından, siyasî münasebetleri geliştirmek nedeniyle, Peygamberimizin Sahâbe-i Kiram'ından hasta olanları tedâvi etmesi amacıyla, tabiblerinden mütehasıs bir doktoru Mekke-i Mükerrreme'ye gönderir. Peygamberimizin zaman-ı saadetlerinde iki sene kadar orada kalır. Fakat kimse gelip de kendisine ben hastayım beni tedâvi et dememiştir. İranlı tabib bunu kendisine bir itimatsızlık düşüncesi nedeniyle olduğunu zannederek, Peygamberimize müracaat eder. Ey Allah'ın Peygamberi; "Ben iki sene kadar bu ülkede kaldım. Bana kimse gelip de ben hastayım beni tedavi et demedi" deyince,

Hekim-i Enbiyâ Peygamberimiz Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.s.) cevaben: "Benim Ahabım açılmadıkça yemek yemezler, tam doymadan sofradan karkarlar, Onun için tabibe (doktora) muhtaç olmazlar" buyurması üzerine, sözü geçen tabib: "Öyle ise benim içinde bu derece insan sağlığına önem veren, bir kavmi necip (temiz ve soylu) insanların içerisinde bulunmama lüzum yok" diyerek, Mekke-i Mükerrreme'den ayrılır ve memleketine döner¹². Kastamonulu Ahmed Mahir Efendi, bu tabibin ismini her ne kadar vermemiş olsa da, İbni Cülcül (ö.377/987) ile İbn Ebî 'Usaybî'nin (ö.668/1268) kayıtlarına göre biz, bu tabibin Haris b. Kelede (ö.13/634)¹³ olduğunu anlıyoruz.

İSLÂM'DA İLK HASTAHANELER

Peygamberimizin(s.a.s.) zaman-ı saadetlerinde meydana gelen Uhud Savaşı sırasında, savaş meydanından gelen yaralılar, Medine-i Münevvere'deki Peygamber Mescidi'nde tabib sahabiler tarafından tedâvi edilmişlerdir¹⁴. Daha sonraları Hicrî Birinci ve Milâdî Yedinci yüzyıldan itibaren de hastahaneler kurulmaya başlamıştır. Makrizî'nin (ö.845/1441) bildirdiğine göre; İslâm'da kurulan ilk hastanelerden

⁹ Kur'ân-ı Kerim, el-'Arâf, 31.

¹⁰ Ahmed Mâhir, *Mu'cizât-ı Kur'âniye*, Ahmed İnsan Mat.1328/1910 İstanbul, s. 224.

¹¹ Ebû Cefer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, Tah. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru Siveydân, Beyrut 1977, C. 2, s. 98.

¹² Bu tabibin hayatı konusunda bkz. Ebû Davud Süleyman b. Hassan el-Endelûsî, İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-ETıbbâ ve'l-Hükemâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985, s. 54-55; İbn Ebî 'Usaybî'a, *Uyünü'l-Enbâ' fı-Tabakâti'l-ETıbbâ*, Dâru'l-Mektebetü'l-Hayât, Beyrut (tarihsiz), s.167-170; Ahmed Mahir, *age*, s. 224.

¹³ Bu Tabibin: Peygamberimiz (s.a.s.) zaman-ı saadetlerinde doktarlık yapan ve Cündişapur tıp medresesinde okuyan, Nadr b. Haris oğlu Haris b. Kelede, olduğu düşünülmektedir (Bkz. İbni Cülcül, "Tabakâtü'l-ETıbbâ' ve'l-Felâsife", s. 54-55; İbn Ebî 'Usaybî'a, *age.*, s. 167-170; Abdullah Köse, "Haris b. Kelede" mad., Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C. 16, s. 198-199.

¹⁴ Kâmil Şahin, *İslâmiyet'te Tıp, Türk-İslâm Tıp Tarihi, Karluklu ve Karahanlılardan Osmanlılara Kadar*, 1-5 cilt (basılmamıştır).

birisi de; Emevî Halifesi Velid b. Abdulmelik tarafından 88/707 yılında Mısır'da kurulan hastahanedir¹⁵. Daha sonraları bunu Mısır'da Türk hükümdar Ahmed Tolunoğlu (Dolunoğlu) tarafından 259/872 yılında kurulan hastahaneler takip etmiştir¹⁶. İşte Müslüman Türkler tarafından Anadolu'da kurulan hastanelerden birisi de, Anadolu Selçuklu Devleti kadılarından olan Kadı İzzeddin tarafından Konya'da kurulan Mâristân-ı Atîk'tir.

A. KONYA MÂRİSTÂN-I ATİK HASTAHANESİ (506/1113) VE KURUCUSU KÂDİ İZZEDDİN'İN HAYATI

Konya Mâristân-ı Atîk (Hastahanesi'nin) kurucusu Kadı İzzeddin'in kimliği konusunda, Selçuklu tarihleri ile Selçuklu dönemi vakfiyelerinde yeterli bilgi vardır denilebilir. Kadı İzzeddin'in, *Selçuklu Sultanı Ebü'l-Fetih b. Keykavüs b. Sultan es-Sa'îd Gıyaseddin Keyhüsrev b. Sultan Alâddin Keykubat* zamanında kurulan Konya Mâristân-ı Atîk (Hastahanesi) 506/1113 tarihli olarak gösterilmiştir. Söz konusu vakfiyede Kadı İzzeddin'in unvanı da: "*Ebü'l-Mehâmid Muhammed b. Ahmed eş-Şehîr Kadı İzzeddin, Atabek*" olarak geçmektedir¹⁷.

Kadı İzzeddin'in, Sultan I. Alâddin Keykubat (616-634/1219-1222)'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev (636-644/1238-1246)¹⁸ zamanında yaşadığı ve görevde bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak buradaki kuşkulu konu

ise; Kadı İzzeddin Mâristân-ı Atîk'in 506/1113 tarihli oluşudur. Çünkü bu tarihte kurulmuş bir hastahanenin, (ö.652/1254) tarihinde vefat etmiş bir kimse nasıl kurucusu olabilir. Bu muhtemelen 506/1113 tarihinde inşa edilen bir hastahaneyi Reyli Mahmud'un oğlu Atabek, Vezir Kadı İzzeddin Muhammed tarafından, Sultan Keykavüs zamanında yeniden inşa etmiş olduğu tarih olabilir. Vakfiye tarihinin sehven yanlış yazılmış olması ise pek mümkün görülmemektedir. Çünkü üzerinde kadı tasdikleri olan bir vakfiyenin, sehven tarihinin yanlış yazılması diye bir şey söz konusu olamayacağıdır.

Kadı İzzeddin'in tahsil hayatı konusunda yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Celaleddin Karatay'ın, Kayseri Bünyan ilçesi İlbaşı (Zamantı) köyü sınırları içinde bulunan 1 Zilhicce 643/19.04.1246 tarihli Vakfiyesinde, onun unvanı şöyle geçmektedir: *İmam, âlim, kadıların meliki, İslâmın hucceti, Irak'ın müftüsü, dinin ışığı, âdil hâkim* gibi unvanlara¹⁹ bakılacak olursa, onun büyük bir İslâm âlimi, müftü ve kadı olduğu anlaşılmaktadır.

İbni Bîbî, Kadı İzzeddin Muhammed'in, Isfahanlı Şemseddin'in işten uzaklaştırılmasından sonra, 8 Zilhicce 646/24.03.1249 tarihinde vezirlik görevine getirildiğini yazmıştır²⁰. Kadı İzzeddin, Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in üç oğulları, II. İzzeddin Keykavüs, IV. Rükneddin Kılıçarslan ile II. Alâddin Keykubat'ın birlikte devleti yönetmeleri sırasında bir ara görevden alındığı bilinmekte-

¹⁵Takiyyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali el-Makrizî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hitât ve'l-Âsâr*, Daru't-Tibâtü'l-Mısıryye, 1270/1853 (Tıpkı Basım), C. 2, s. 405.

¹⁶Kâmil Şahin, "Mısır-Türk Tolunoğlu Hastanesi Tabipleri ve Eserleri (265/878)", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi, Bildiri Özetleri*, İstanbul 2002, s. 241.

¹⁷Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Evkâf Vakfiye, Dosya 12, Gömlek 53; Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Anadolu Vakfiyeleri Defteri 12* (Vakfiye Sureti); İbni Bîbî, *el-Evâmiru'l-'Alâiyye*, TTK, 1956, s. 601-608; İbni Bîbî, *el-Evâmiru'l-'Alâiyye*, Ter. Mürsel Öztürk, s.131-136.

¹⁸Muhammed b. Muhammed Edirnevî, *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr*, Mat. Âmire, İstanbul 1276/1859, s. 1/23.

¹⁹Osman Turan, *agm*, s. 98-99; 102.

²⁰"*Ve Fermân be-'azli Kadı İzzeddin Râzî şehid ki, ba'd ez-Sâhib-i Şemseddin, be-ciheti maslahati ki işân-râ...*" (İbni Bîbî, *age*, Adnan Erzi, s. 590; O. Turan, *agm.*, s. 35. (İbni Bîbî, s.590)

و فرمان عزل قاضی عزالدین رازی شهید که بعد از صاحب شمس الدین بجهت مصنحتی که ایشان را روی نموده بود وزارت بدو (نظام الدین خورشید) داده ارسال کردند امیر جلال الدین آن حکم را امتثال نمود و قاضی عزالدین را بخانه فرستاد (İbni Bîbî, s.590)

dir²¹. Selçuklu Veziri Celaleddin Karatay'ın 28 Ramazan 652/17.06.1254 yılında ölümü üzerine, vezirlik görevinin tekrar Kadı İzzeddin'e verildiği görülmektedir²². Kadı İzzeddin'in Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin müridlerinden olduğunu Ahmed Eflâkî söylemektedir²³.

İbni Bîbî (ö.670/1272), onun adını Rey'li²⁴ bir Türk olan Mahmud'un oğlu Vezir, Kadı İzzeddin Muhammed Râzi (ö.652/1254) olarak verirken, onun hakkında şu övücü cümleleri kullanmaktadır: *"Himmetinin yüceliği, dindarlığının mükemmelliği, ifade gücünün üstünlüğü, şerefli yapısına ve cömert tabiatına sağlam bir şekilde yerleşti. Kadı İzzeddin o önemli görevlerini yerine getirirken, doğru ve isabetli görüşlerini, dirayetli ve kararlı kişiliğini ortaya koydu. Vezirlik görevleri hükümleri geçerliken, yani vezirlik görevinde bulunduğu sırada, Sultan İzzeddin Keykavüs'e, peş peşe elçiler gelmeye başladı. Bu geliş ve gidişlerde zamanın padişahlarının ve devrin yöneticilerinin hiç birinin Rum sultanının bir başkasının hükmünün mahkumu olması, ona emir verip yanına çağırması gibi aklından geçmeyeceği şeyler oldu. Kadı İzzeddin makul özürler ileri sürerek, elçileri türlü hediye ve ikramlarla geri gönderiyordu, fakat onun ileri sürdüğü özürler Ka'an'ın huzurunda kabul görmüyordu"*²⁵.

Reyli Kadı İzzeddin Muhammed b. Mahmud'un bir unvanı da Atabeklik²⁶ olarak geçmektedir. Çünkü mevkîlerin değişmesiyle başta isim mahiyetini alan lâkapların değişmesi ve mevkîlerle mütenasip bir mahiyet alması âdeti mevcuttu²⁷. Kadı İzzeddin, Celaleddin Karatay'ın 643/1245 tarihli Kervansaray Vakfıyesi ile²⁸ 1. Receb 646/20.10.1248 tarihli Kervansaray Vakfıyesi Zeyli'nde²⁹ ismi Konya kadısı olarak onun imzası bulunmaktadır³⁰. Yine Celaleddin Karatay'ın 25 Cemâziyelevvel 651/23.07.1253 tarihli Medrese Vakfıyesinde, Selçuklu Sultanı Keykavüs b. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev b. Sultan Alâddin Keykubat'ın döneminde, kadı, âlim ve vezirlerin meliki, unvanıyla Reyli Mahmud'un oğlu Muhammed b. Mahmud er-Râzî'nin tasdiki görülmektedir³¹.

Ayrıca 645-646/1247-1248 tarihinde Konya kadısı olduğu anlaşılmaktadır³². Kadı İzzeddin 649/1251 yılında Celaleddin Karatay ile Bağdat'a Halife'ye elçi olarak gitmiş ve Halife'den sultan ve kardeşlerine mektup, hil'at ve hediyeler getirmişlerdir³³.

Selçuklu Sultanı Keykavüs, Vezir Kadı İzzeddin'in teşvikiyle Aksaray yolu üstündeki Sultan Alaaddin Kervansaray'ının yanında Moğol-Baycu ile harbe tutuştular. Savaş sırasında bütün emirler kaçtılar. Kadı İzzeddin ile beraber 14 emir, Sultanın emirlerinden iken büyük emirliklere yükselen 36 kişi beraberce şehit düştüler. Bu savaşta (24 Ramazan 654/27 Eylül 1256) Selçuklu ordusu mağlup oldu ve Selçuklu Sultanı Keykavüs kendisi de İznik İmparatoruna kaçmağa mecbur kaldı³⁴.

1. KADI İZZEDDİN'İN VAKIFLARI

Reyli Kadı İzzeddin Muhammed b. Mahmud'un Konya'da câmi, Mâris-tan-ı Atik³⁵

²¹ Osman Turan, *agm.*, s.33.

²² Anonim, *Târih-i Âli Selçûk der-Anadolu*, Paris Nüshası, Ter. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1952, s. 34.

²³ Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, S. 1, s. 175; Bölüm 1, s. 40/14.

²⁴ İran-Tahrân yakınlarında bir yerleşim yeridir.

²⁵ İbni Bîbî, *age.*, Ter. Mürsel Öztürk, C. 2, s. 131-136.

²⁶ Atabek: Efendi, demektir. Memlûklerde Beylerbeyi, anlamında kullanılmış ve Büyük Selçuklularda, Harzemşahlarda bir memuriyet mahiyetini almaksızın, atabek karşılığı olarak Lala Atabek yerine kullanılmıştır (Râvendî, *Rahâtü's-Sudûr*, Ter. Ahmet Ateş, 1999, TTK. C. 2, s. 306-309; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK, 1958, s.31-32; Coşkun Alptekin, "Atabek" mad., *DİA*, C. 4, s. 38-40).

²⁷ Osman Turan, *age.*, s.17.

²⁸ O.Turan, *agm.*, s. 98.

²⁹ Osman Turan, *agm.*, s. 107.

³⁰ O. Turan, *agm.*, s. 102.

³¹ O.Turan, *agm.*, s. 149.

³² O.Turan, *age.*, s.31-32.

³³ Anonim, *age.*, s. 34.

³⁴ Anonim, *age.*, s. 35; Kerimüddin Mahmûd-ı Aksarayî, *Müsâmeratü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK. 2000, s. 31.

³⁵ Mâristân-ı Atîk Vakfıyesi'nin, Hakkı Önal tarafından 1937 yılında özet bir tercümesi yapılmıştır (Hakkı Önal, "Konya'da Kadı İzzeddin Câmii Vakfıyesi", *Konya Halkevi Mecmuası*, Sayı 7, Mart 1937, s. 447-448).

ismiyle geçen bir hastahanesi, ayrıca 937/1530 yılında münhezim (bozulup yıkılmış) olan bir de medrese vakıfları vardır. Osman Turan, Kadı İzzeddin Câmii hakkında bilgi sahibi değiliz ve bugün Konya'da bu isimde bir câmiye rastlamıyoruz, demektedir³⁶. Bizim tespit edebildiğimize göre; 937/1530 tarihli Tapu Tahrir defterinde şu kayıtlar geçmektedir: "Vakf-ı câmii ve medrese-i Kadı 'Izzeddin der- nefsi-ı Konya. Medrese münhezim olup, hissesi Câmî'a ilhak olunmuş" ifadesi yer almıştır³⁷. Hakkı Önal, 1937 yılında yazdığı bir makalede; Kadı İzzeddin Câmii'nin yerinin bugünkü Kız (Öğretmen) Okulu'nun önünden Orta Okula giden geniş yolun sağ tarafında ve Spor Sahası'nın hemen bitişiğinde olduğunu söylemiştir. Kadı İzzeddin Câmii 1936 yılında mahallenin hayırseverleri tarafından yeniden ihya edilmiştir. Kadı İzzeddin Türbesi de câmii avlusunun sol tarafındadır³⁸. Biz bu nedenle, burada Kadı İzzeddin'in Mâristân-ı Atik ile Sultan Alâddin tarafından sonradan, tekrar yeniden yaptırılan Sultan Alâddin Dâruşşifası üzerinde durmak istiyoruz.

2. KONYA MÂRİSTÂN-I ATİK

İbrahim Hakkı Konyalı; Konya Mâristân-ı Atik ile Dâruşşifâ'nın kimler tarafından yapıldığı konusunda, şimdiye kadar kesinlik ifade eden ne bir kitabe ve ne de bir vakfiye elimize geçti, demektedir³⁹.

Konya, Emevîler ve Abbasîler döneminde ve İstanbul Seferleri sırasında bir çok defalar, İslâm ordularının eline geçmiştir⁴⁰. Sultan Alp Arslan, Suriye-Şam'ı amcası oğlu Kutalmış Süleyman'a vermişti. Kutalmış oğlu Süleyman önce Antakya üzerine sefer düzenledi. Daha sonra da Anadolu'ya yönelmişti. Konya'yı Bizanslılardan Martava Gutsa'dan, Gevale kalesini⁴¹ Romanos Marki'den almıştı⁴². Konya 472/1079 yılında kesin olarak fethedilmiştir⁴³. Süleyman Şâh 479/1086 yılında vefat etmiştir⁴⁴. Konya Selçuklularının başşehri olarak 497/Haziran 1097 yılında ilân edilmişti. Konya

Mâristân-ı Atik'in, Konya'da fethinden 34 yıl kadar sonra 506/1113 yılında Konya Mâristân-ı Atik kurulduğu anlaşılmaktadır.

3. MÂRİSTÂN-I ATİK'İN YERİ

İbrahim Hakkı Konyalı, bu hastanenin yerini şöyle tarif etmektedir: Konya Kalesi'nin Ertaş ve Halka Begüş kapıları dışında, Musallada Gömeç Hatun Türbesi'nin bulunduğu yerle Medrese mahallesi Mescidi ve Kesikbaş Türbesi'nin yer aldığı alanda olduğunu bildirmektedir⁴⁵. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, bir yere bir Mâristân(Dâruşşifa) inşâ edileceği zaman, bu bölge havasının hastalara iyi gelip gelmeyeceği ölçülerek, havası en güzel bir yerde inşa edilirdi⁴⁶.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde dâruşşifa (hastahane) inşa edilirken, hastahane inşasında kullanılacak taşların kireç taşlar olmasına dikkat edilirdi. Çünkü kireç taşların: "Antiseptik (mikrop öldürücü)" özelliği olduğu için bu taşlar kullanılmıştır. Fâtih Sultan Mehmed Han'ın, sokaktaki tükürüklerin üzerine kireç dökülmesini

³⁶Osman Turan, *age.*, s. 49

³⁷Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri, Tarih. 937/1530, BOA. 387, s. 28.

³⁸Hakkı Önal, *agm.*, s. 447-448.

³⁹İbrahim Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, 1964, s. 224

⁴⁰İbn Asâkir, *Târihu Medinet-i Dimeşk*, Dârulfihr Beyrut, 1418/1997, C. 43. s. 265.

⁴¹ Gevale Kalesi: Şimdi tam Konya şehrinin güneybatı tarafındaki Tekgeli dağı'nın tepesinde olup, buna Anadolu'nun kilidi derlerdi. Burasını ele geçiren Konya'yı kolayca alabilirdi. 872/1468 yılında Konya Karamanoğulların elinden Osman Oğullarına geçince burasını da yıkıp harap ettiler (*Anonim, age.*, s. 23).

⁴²*Anonim, age.*, s. 14.

⁴³*Anonim, age.*, s.23.

⁴⁴"İ. Süleyman Şah" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, C. 11, s. 201.

⁴⁵İ.H. Konyalı, *age.*, s. 224.

⁴⁶Genel kabul gören görüşe göre; Mesnevi Mütercimi Ankara Vâlisi Abidin Paşa (1843-1906), 1884-1885 yıllarında Ankara vâlisi olunca; şimdiki Abidin Paşa semtinde bir köşk yaptırır. Ankara'nın çeşitli tepelerine kuzu ciğeri koydurmuş ve o günün şartlarına göre ölçümü yapılmıştır. En son kuzu ciğeri nerede kurtlanmış ise köşkünün de oraya inşa ettirmiş olduğu söylenir.

emretmesinin nedeni de bu olsa gerektir⁴⁷. Süheyl Ünver: "Düşman taarruzlarından korunmak maksadiyle bu hastahanelerin hepsi surlar içinde yapılmıştır" demektedir⁴⁸. Konya Mâristân-ı Atîk ve Dâruşşifası'nın, Selçuklu döneminde ilimlerin bir bütün olarak okutulduğu dikkate alınacak olursa, burasının bir Tıp Mektebi olduğunu kabul etmek bir mantikî bir zaruret olur⁴⁹.

4. MÂRİSTÂN-I ATÎK VAKIFLARI

Konya'ya bağlı Kestil köyü bütün gelirleriyle bu Kadı İzzeddin Mâristân-ı (Hastanesine) vakfedilmiştir. Zeyl vakfiyelerde ise, bu hastahane ile Kadı İzzeddin câmi vakfına ek gelir sağlayacak, Konya'da Muhammed er-Râzî vakfına bitişik olan bostanların (bahçelerin) ve değişik yerlerde olan arazi vakıfları tahsis edilmiştir. Vakfedilen köyün vakıfları dörde ayrılarak; iki payı Kadı İzzeddin Câmii'nin gerekli bakım ve onarımına tahsis edilmiştir. Câmii'nin görevlileri olan hatip, müezzin, kayyum ve diğer giderleri olan hasır, kilim, kandillerin yakılmasında kullanılacak olan zeytinyağı, mum ve buna benzer, mütevellinin uygun göreceği giderleri harcamasını istemiştir. Geri kalan iki paydan biri de, sayılan giderlere harcamasını, son payı da mütevellî nâzir (koruyucu) ve hâfızlara, her kişiye ücretleri kadar verilmesini şart koşmuştur⁵⁰.

5. VÂKIFIN BEDDUASI

Vakfın kıyamete kadar yaşaması ise Cenâb-ı Hakk'a (c.c.) havale edilmiştir. Vakfın değiştirilmesi, satılması, ihmal edilmesi, iptal etmesi veya şartların-dan birinin değiştirilmesi durumunda, bunu yapanların: "Her kim bunu işittikten ve kabullendikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Şüphesiz Allah (her şeyi) işittir ve (her şeyi) bilir"⁵¹ âyeti ile "Allah'ın meleklerin ve tüm insanların lâneti üzerine olsun"⁵² âyetlerini yazarak, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun diye bedduada bulunmuşlardır⁵³.

6. KONYA MÂRİSTÂN-I ATÎK TABİBLERİ

Türkler Anadolu'ya yerleşince, bununla beraber ilmî hayat da gelişti. Özellikle Selçuklu Sultanı I. Alâddin Keykubat (1220-1237) döneminde çok değerli hekimler yetişmiştir. Anadolu'nun çeşitli merkezlerinde birer tıp fakültesi mahiyetini taşıyan⁵⁴ Niksar, Konya, Sivas, Kayseri gibi şehirlerde dâruşşifalar açılmıştır. İbni Bibi, Selçuklu Hükümdarı Sultan Alâddin Keykubat zamanında, her tarafta meşhur olan 5 tane doktorun ismini vermektedir⁵⁵. Eflakî de, Anadolu Selçukluları döneminde çeşitli şehirlere mensup, bir çok doktorun ismini zikretmiştir.

1. Şemseddin b. Hebel (Hibl) :

Şemseddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Müzezzhibüddin Ebi'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Ali (548/1153) yılında doğmuş ve çeşitli merkezlerde tıp tahsili yaptıktan sonra, Anadolu'da Selçuklu Sultanı Keykavüs b. Keyhüsrev'in iltifatına mazhar olmuş, Konya (Mâristân-ı Atîk'te) tabiblik ve müderrislik

⁴⁷ Kâmil Şahin, "XIX.Yüzyıl Sonlarında Kastamonu'da Hastahaneler", *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 18-20 Eylül 2003, Kastamonu Valiliği ve GÜ Kastamonu Eğitim Fakültesi Dekanlığı, Ankara 2005, s. 120.

⁴⁸ İ. H. Konyalı, *age.*, s. 222.

⁴⁹ İ.H. Konyalı, *age.*, s. 231

⁵⁰ BOA, *Evkaf Vakfiye*, Dosya 12, Gömlek, 12.

⁵¹ Kur'an-ı Kerim, el-Bakare, Â. 181.

⁵² Kur'an-ı Kerim, el-Bakare, Â. 161.

⁵³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Başkanlığı, Şefi Mevlüt Çam'ın tespitine göre; Şanlıurfa'da bulunan, Emir Mencib b. Abdullah'ın, Şeyh Harrânî Zâviyesi için kurduğu 775/1374 tarihli Vakfiyesi'nde şöyle denilmektedir: "Kim ki, bu vakfın şartlarını değiştirmek, eksiltmek veya bozmak için karar verirse, istişare ederse, görüş bildirirse, Allah (c.c.) onun namaz, oruç, zekatını, fiilen veya kavlen ibadetlerini kabul buyurmasın, onu Firavun Nemrut ve Haman'la haşretsin ve o kimsenin çocukları veled-i zina olsun" diye ağır bedduada bulunmuştur (Vakıflar Arşivi, Defter, 590, s. 123, sıra. 114).

⁵⁴ Enver Behnan Şapolyo, "Dâruşşifalar", *Önasya*, Yıl 3, s. 35.

⁵⁵ İbni Bibi, *age.*, s. 296, Osman Turan, *age.*, s. 53.

yapmış, daha sonra da Musul'a dönmüş ve orada vefat etmiştir⁵⁵.

2. Taceddin el-Bulgari (ö.615/1218): Künyesi Ebu Muhammed Ali b. el-Hüseyin'dir. Eseri ise: *Muhtasarı fi Ma'rifeti Edvîyeti'l-Müfrededir*. Tabib Taceddin 16 Şevval 619/23.11.1222 tarihinde, Konya Maristanı'nda görev yapmış ve yukarıda ismi geçen eserini de Konya'da yazmıştır⁵⁷.

3. Sard Ferideddin Muhammed Câcermî: İran'ın kuzey doğusunda Horasan eyaletinde bir şehir olan bu bölgede yetişmiştir. Bedreddin Câcermî (ö.XIII. y.y.) ile oğlu Muhammed b. Bedr tıp ilminde yetişmiş meşhur âlimlerdendir. *Külliyat-ı Kânun* isimli eserin sahibidir⁵⁸.

4. Tabib Şerafeddin Ebu'l-Hasen Ali b.Yusuf (583-667/1187-1268): Müslüman tabiblerden olup, şiir ve edebiyatta dahi bilgisi vardı. Tıp ilmini Danişmendliler dönemi tabiblerinden, babası Bağdatlı Türk Hekim Muvaffakuddin Abdullatif (ö. XII-XIII. yy.)'den öğrendi. Vakitlerinin bir çoğunu eser okumakla geçirdi. Tıp hocalığında bulundu. Meliki Âdil Nureddin Zengî'nin kurduğu Büyük Bîmâristan diye ismi geçen, Şam'daki hastanenin baş hekimliği görevini yaptı. Müzehhibüddin Abdurrahim'in vakfı olan tıp medresesi müderrisliğine tayin edildi. Bu vesikada ondan söz ederken; zamanın Calinos'u, tedavi ve muâcelede çok tecrübe kazandığı, cihetle sultanın hususi (özel) tabiliğine tayin edildiği ile ilgili tayin menşuru bulunmaktadır. Ayrıca kendisine tayin edilen maaşa tasarruf etmesi istenmektedir. Tabib Şerafeddin 667/1268 yılında vefat etmiştir⁵⁹.

5. Hekim Bereket (ö. XIII. yy. başlarında?): Harizm bölgesinden geldiği bilinen Hekim Bereket hakkında bilgiler oldukça azdır. Danişmendli Dönemi (1071-1178) hekimlerinden olduğu anlaşılmaktadır. İbni Sîna'nın *el-Kânun fi'l-Tıbb* isimli eserine dayanarak hazırladığı *Lübâbü'n-Nühâb* adındaki tıp kitabını, Danişmendli Emiri Meliki'l-Ümerâ

Mübarezüddin Halifet Alp Gâzi adına (ö. 606 /1209)⁶⁰ *Tuhfe-i Mübârizî* adı ile Farsça'ya çevirmiştir. Daha sonra da Türkçeye tercüme etmiştir⁶¹. Hubeys Hüseyin b. İbrahim et-Tiflisî (ö.629/1232) den önce Farsça, *Kitâbü Sihhatü'l-Ebdân* yazıp, *Kâmilü't-Ta'bir'i*, Ebü'l Fetih Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a ithaf etmiştir. Gene Farsça olarak kaleme aldığı *Kifâyetü't-Tıbb*'ini da Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Kudbeddin Melik Şâh'a takdim etmiştir⁶².

Hekim Bereket'in, tıbbı ait bir eserini Danişmendli Emiri Halifet Alp Gâzi'ye (ö.606/1209), diğer bir tıp eserini de, Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'a ithaf etmesiyle, onun Konya Maristanı'nda görev yaptığı da anlaşılmaktadır.

6. Bedreddin ibn Harîrî, 7.Takiyüddin Tabib-i Reânîl Safiyüddeve Nasrânî⁶³, 8. Bedreddin Muzaffer⁶⁴ gibi tabiblerin Konya Mâristân-ı Atîk ve Alâddin Dâruşşifâ'sında görev yaptıkları bildirilmektedir.

B. KONYA SULTAN ALÂDDİN KEYKUBAT DÂRUŞŞİFASI

Konya'da 1 Şaban 506/21.01.1113 tarihinde inşa edilmiş olduğu anlaşılan Mâristân-ı Atîk ismiyle geçen hastane, 652/1254 yılında bir deprem sırasında yıkılmıştır. Söz konusu Dâruşşifâ, Selçuklu Sultanı Alâddin Keykubat

⁵⁵ İbni Ebî Usaybi'a, *age.*, s. 410.

⁵⁷ Ramazan Şeşen-Cemil Akpınar-Cevat İzgi, "İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu", *IRCICA*, 1984, s. 152-153.

⁵⁸ İbn Bîbî, *age.*, Ter. Mürsel Öztürk, s.312; Şemseddin Sâmi, *Kâmûsü'l-Âlâm*, C. 3, s. 1753; Rıza Kurtulus, "Cacerm" mod., *DİA*, c. 6, s. 542.

⁵⁹ Şemseddin Sâmi, *age.*, C. 4, s. 2849.

⁶⁰ Refet Yinanç, "Selçuklu Medreselerinden Amasya Halifet Gâzi Medresesi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. XV. (1982), s. 5-22.

⁶¹ Şehabeddin Tekindağ, "Halifet Alp Gâzi" Namına Türkçe'ye Tercüme Edilen Bir Tıp Kitabı, *Türkiyat Mecmuası*, 1971, C. XVI., s. 134; K. Şahin, "Danişmendliler Döneminde Niksar" 1999, s. 16.

⁶² Konya İzzeddin Koyunoğlu Kütüphanesi, Yz. 2004.

⁶³ İbni Bîbî, *age.*, s. 312.

⁶⁴ Şemseddin Sâmi, *age.*, C.2, s.1255.

tarafından 652/1254-1255 yılında yeniden inşa ettirilmiştir⁶⁵.

1. SULTAN ALÂDDİN KEYKUBAT DÂRUŞŞİFASI VAKIFLARI

Sultan Alâddin Keykubat Dâruşşifası'na, mütevellileri tarafından zaman zaman yeni vakıflar ilave edilmiştir. Biz bunlardan sadece, Kadı İzzeddin Vakfiyesi ile Sultan Alaaddin Dâruşşifası'na yapılan vakıflar ile daha sonra sultanlar tarafından yapılan ilave vakıfları vermekle yetineceğiz.

Konya Karaman ili 2565 numaralı İl Yazıcı Defterinde, Gedik Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, Konya Dâruşşifası konusunda şu bilgiler verilmiştir: "*Vakf-ı Dâruşşifa der-nefs-i Konya, Bâğ-ı Ören ve Bağ-ı Bözörk Bîmârhâne, Bâğ-ı Lâle der-havâlî Karaöyük ve bir pâre yer. Ve bâğ-ı Küçek Sahrâcı Mukbil Bağ-ı katında ve bir pâre yer dahi, zeminhâ-i Baklayî ve Araplar katında kî'atân ve der Handek. Kal'a ve mezkur vakıftan altı pâre köy ki hâsıl...akçedir. Mücmelde kayıt olundu*"⁶⁶.

Sultan II. Bayezid dönemi 906/1500 yılına ait tapu-tahrir defterinde, Konya Dâruşşifası konusunda şu bilgiler verilmektedir: "*Vakf-ı Dâruşşifâ der-Nefs-i Konya, der tasarruf-ı Lütfi Çelebi b. Seyyid Çelebi, zemîn-i Bağ-ı küçük, der kurb-i bağ-ı Mukbil ma'a zemîn-i diğer, zemin der civar-ı Bağçe-i Sultan Cem. Zemin der handek Kal'a. Zemîn der kurb-i Garipler. Zemîn der kurb-i Hacı Bakkal. Bağ-ı bözörk, Timarhane. Bağ-ı Lala der der-civar-ı Kara öyük. Bağ-ı Ören . Zemîn-i Kara öyük. Zemin dekâkîn der sük-ı hufaduz mesciler*"⁶⁷.

Sultan I. Selim dönemi 924//1518 yılı 63 numaralı Konya Tapu Tahrir Defterinde, Konya'nın Sahrâ nahiyesine bağlı 68 köyün durumlarını tespit ederken, Gödene, Resûl, Karadiğin köylerinin Konya Dâruşşifası'nın vakıfları arasında bulunduğu yazılıdır⁶⁸. Söz konusu dâruşşifa'ya Mevlânâ Cüneyt isminde bir

hekim tayin edilip, haftada bir gün hastaları muayene edip mâcun ve şuruplardan vermeleri tenbih edilmektedir⁶⁹.

2. SULTAN ALÂDDİN KEYKUBAT DÂRUŞŞİFASI TABİBLERİ

Anadolu Selçukluları döneminde yetişen hekimler, hem medresede müderrislik ve hem de uygulamalı tıp eğitimini gerçekleştirmişlerdir. Bu hekimlerden bir tanesi de, Tabib Ekmeleddin Müeyyed'dir.

1. Tabib Ekmeleddin Müeyyed b. Ebî Bekr b. İbrahim el-Konevî, en-Hancuvânî (ö. 701/1302'den sonra): Mevlânâ'nın müridlerinden olan Tabib Ekmeleddin ile ilgili menkıbelerinden söz edilmektedir. "*Hekimlerin sultanı, zamanın Hipokrati, zamanın Eflatun'u, dünyanın hekimi, Anadolu Hekimlerinin ulusu, benzeri bulunmayan*" gibi sıfatlarla tanıtılmıştır⁷⁰. Ekmeleddin nisbesi, önce Konya ve daha sonra da Nahcivan olarak gösterilmektedir. Bu şekilde onun ailevî menşeiini öğrenmiş bulunmaktayız⁷¹. Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî (k.s.)'nin yakın dostlarından olan bu Selçuklu dönemi hekimi hakkında, Ahmed Eflâkî şu bilgileri vermektedir. Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî (k.s.), Hekim Ekmeleddin'e, bir gün on yedi seçkin dost için müşhil ve haplar hazırlamasını emretti. Ulu dostlar da perhiz ile uğraşıyorlardı. Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin de bu ilaçların hepsini içtiğini yazmaktadır⁷². Beyhekim unvanıyla da anılan bu Ekmeleddin'in, Konya Alâddin

⁶⁵ İ.H. Konyalı, age., s. 226; Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Alaaddin Dâruşşifası, Tıp Medresesi ve Mescidinin Yeri, Yapısı" *Osmanlı Araştırmaları*, IX, Ayı Basım, İstanbul 1989, s. 347-359.

⁶⁶ Vakıf Kayıtlar Arşivi, *Karaman İli İl Yazıcı Defteri*, Tarih 1476, 565; İ. H. Konyalı, age., s. 222-225.

⁶⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, age., s. 225.

⁶⁸ İ.H. Konyalı, age., s. 225.

⁶⁹ İ.H. Konyalı, age., s. 227.

⁷⁰ Ahmed Eflâkî, age., s. 187 (3/40).

⁷¹ O. Tıran, age., s. 151.

⁷² A. Eflâkî, age., s. 187.

Tepesi'nin batısında yer alan Beyhekim mahallesinde Ekmeleddin tabibe nispet edilen bir Mescid ve Türbe bulunmaktadır⁷³. Tabib Ekmeleddin'in günümüze ulaşan tek eseri olarak İbni Sînâ'nın: *el-İşârât ve't-Tenbîhât, et-Tabiyyât* kısmının başından kitabın sonuna kadar yazmış olduğu şerhtir⁷⁴.

2. Gazenfer et-Tebrizî (ö. 678/1280):

Hayatı hakkında çok fazla bir bilgiye erişilemeyen Gazenfer et-Tebrizî, nisbesinden Tebrizli olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin mütehasşis tabiblerinden olan Gazenfer et-Tebrizî'nin unvanı, "*Efdalü'l-Müteahhirîn, Fahu'l-Hak ve'd-dîn, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Ma'rûf bi-Gazenfer et-Tebrizî*" denilmek suretiyle onun Selçukluların son zamanlarında gelen tabiblerin en üstünü olduğu vurgulanmıştır. Huneyn b. İshak'ın *el-Mesâ'ilü fi't-Tib* isimli eserini ihtisar etmiştir. Mevlânâ Celaleddini Rûmî'nin vefatı sırasında yanında bulunan tabiblerden birisidir⁷⁵. İbni Sînâ'nın *Envâru'l-Efkâr*, isimli eserinin öğrencisi Behmenyâr b. Merzubân tarafından yazıldığı Gazenfer et-Tebrizî tarafından kopya edildiği görülmektedir⁷⁶.

3. Burhaneddin Ebû Bekir: Tabib ve hekimlerin meliki, zamanın Calinos'u ve devrin Hipokrat'ı sıfatlarıyla özelliklerini sayarak, tavsif edilen Burhaneddin Ebû Bekir; Konya'da, Sultan Alâddin Keykubat tarafından yaptırılan Dâruşşifâ-i 'Alâî'ye hekim olarak tayin edilmiştir. Hasta ve malûlleri tedavi ve mualecede üstadlar gibi hazakat ve şefkatle muamele etmesi, hasta ve deliler arasında fark gözetmemesi

bildirilmiştir. Bu hizmetlerinin sevabı merhum vâkıfın ruhuna ve sultana vasıl olması bildirilip temenni edildikten sonra, bu hastahanenin eski tabibi merhum İzzeddin'in bu müessesenin evkafından aldığı maaşa tasarruf edeceği, nâip ve hakimlerle bu vakıfların mütevellî ve mutasarrıflarının buna itimat etmeleri kaydolunmaktadır⁷⁷.

4. Tabib Alâddin: Sultan Rükneddin, Erzincanlı Alâddin Tabib'den, Erzincan'da kendisi için bir takım mâcunlar hazırlamasını rica etti. Tabib Alâddin de bunun için üç bin dirhem-i Sultanî harcayıp, mâcunların (ilaçların) hepsini hazırladı ve ailesi de kendisine yardım ederdi⁷⁸.

5. Konya Kadısı Mevlânâ Hacı Ali:

Dâruşşifâ'ya günlük (8) akçe maaşla tabib olarak tayin edildiği görülmektedir. Ankara 584 numaralı Tapu Tahrir Defterinde Sultan III. Murad döneminde (1574-1595), dâruşşifâ (hastahane) görevlileri ve maaşları şu şekilde tespit edilmekte ve şu kayıtlar yer almaktadır:

EL-MESÂRİF:

1. MEVÂCİB-İ TABİB	FÎ YEVM	15	AKÇE
2. MEVÂCİB-İ MÜTEVELLÎ	"	5	"
3. MEVACİB-İ İMAM-İ DÂRUŞŞİFÂ			
BÂ-BERÂT-İ HÜMÂYÜN	"	4	"
4. CİHET-İ MÜEZZİN	"	2	"
5. KİTABET	"	3	"
6. CÂBİ	"	3	"
7. NÂZİR	"	2	"
8. ŞÂKİRD-İ TABİB	"	2	"
9. CİHET-İ HARC-İ MEÂCİN FÎ SENE	"	8735	⁷⁹

⁷³ Cevat İzgi, "Ekmeleddin en-Nahcövânî" mad., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.10, s. 548-549.

⁷⁴ Cevat İzgi, *agm.*, *DİA*, s. 549.

⁷⁵ Bir eserin bir nüshası Manisa Kütüphanesi, 1781 numarada bulunmaktadır. K.Şahin, *age.*, s. 49, 57.

⁷⁶ Cevat İzgi, "Gazenfer et-Tebrizî" mad., *DİA*, C.13, s. 433.

⁷⁷ Osman Turan, *age.*, s. 540-51; Farsça Metin, s. 67-68.

مَوْلَانَا مَلِكُ الْحَكَمَاءِ وَ الْإِضْيَاءِ جَانِينُوسِ الْوَقْتِ مَسِيحُ الْعَيْدِ مَصْحُوحِ الْأَشْيَاحِ مَرْوَحِ الْأَرْوَاحِ حَامِي الْأَسْتِقْسَاطِ مَاحِي الْعَلَاتِ أَنْبِرَاتِ الْإِيَّامِ بَرَهَانِ الْإِنْدِينِ ذَهْرِ الْإِسْلَامِ رَضَى الْإِنْعَامِ مَدَاوِي الْمُلُوكِ وَ الْوَسْلَاطِينِ أَبُو بَكْرٍ آدَامُ اللَّهِ بِرُكَّةِ أَنْفَاسِهِ حَسَنُ صِفَاتِ الْعُلَمَاءِ مَوْصُوفٌ بِوَدْوَسِ مَعَالِحَتِ مَعْرِفِ، طَبِيبِي دَارِ الشُّغَاءِ عَلَايِ رَاكِهِ دَرِ مَحْرُوسِهِ قَوْنِيهِ اسْتِ

⁷⁸ Ahmed Eflakî, *age.*, C.1, s. 345.

⁷⁹ İ.H. Konyalı, *age.*, s. 228.

Topkapı Sarayı Arşivindeki belgelerde, Konya Alâddin Dâruşşifası'na tayin edilen tabib ve cerrah diğer görevliler için tahsis edilen ücretler bildirilmektedir⁸⁰. Konya Sultan Alâddin Dâruşşifası'na hekim-i evvel dâruşşifa ve şehriye 7 akçe ile Konya Kadı İzzeddin Mâristân-ı Atık vakfiyesi ile Selçuklu Alâddin Keykubat hekim-i evvel tayini⁸¹.

2. Sultan II. Bayezid dönemi 906/1500 yılında Karaman ili Tahrir Defterinde Konya Dâruşşifası'nda görev yapan tabib ve görevliler şu şekilde tespit edilmiştir:⁸²

DÂRUŞŞIFÂ'NIN GÖREVLİLERİ

SIRA GÖREVLİ	GÜNDELİK AKÇE
1. MÜTEVELLİ	5 "
2. VELİYYÜ'LE-MİR	2 "
3. ALİ HALİFE HEKİM-İ EVVEL	10 "
4. VELİYÜDDİN HALİFE İBN İSÂ HALİFE HEKİM-İ SÂNÎ	5 "
5. MUSTAFA İBN İSMAİL ŞAKİRD-İ HEKİM 2	"
6. İSÂ HALİFE İBN MÜZZİN	1 "
7. MEHMED İBN BEVVÂB	1 "
8. ABDULLAH İBN İSMAİL CÂBİ ⁸³	1 "
9. AHMED İBNİ HACI MUSTAFA CÂBİYY-İ MÜSAKKÂFÂ	3 "
10. İSÂ EL KÂTİP	2 "
11. SEYYİD SÜLEYMAN BİMARHÂNE-İ VÂKİ	5 "
12. MUSA EFENDİ KONEVİ DERSİÂM	5 "
13. SEYYİD MUSTAFA VE SEYYİD ABDULKADİR BER VECHİ İŞTİRAK DERSİÂM	
	FÎ SENE HINTA KEYL 20
	FÎ SENE HINTA KEYL 30
14. HACI AHMED İBN MAHMUD ANBARCI	AKÇE ⁸⁴

SONUÇ:

Görülüyor ki; ilk defa 506/1113 tarihinde kurulduğunu sandığımız Konya Mâristân-ı Atık Hastahanesi'nin, daha sonra Reyli Atabek Kadı

İzzeddin Muhammed b. Mahmud tarafından yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu Mâristân-ı Atık 652/1254 yılında bir deprem sırasında yıkılmış olduğu bilinmektedir. Aynı yıllarda 652/1254 yılında Selçuklu Sultanı Alâddin Keykubat döneminde yeniden inşa edilerek, Sultan Alâddin Dâruşşifası adını almıştır. Bu hastahanelerin çeşitli dönemlerde geçirdiği tamirlerden sonra, 1275/1858 yılına kadar faaliyetini sürdürdüğü görülmektedir.

Konya Maristan-ı Atık ile Sultan Alâddin Dâruşşifası sekiz asır boyunca, Konya halkına ve savaş meydanlarından gelen yaralı askerlere hizmet vermiştir. Bu tarihî hayır müessesesini korumak, Türk-İslâm, Türk Tıp Tarihine ışık tutacak eserleri meydana çıkararak, vakfiyelerindeki vâkîfın şartlarına sadık kalarak, vakfiye ve vakıflarını korumak, aslına uygun olarak tamir ettirmek, kitabelerini yeniden yazdırmak hepimizin görevi olmalıdır.

⁸⁰ Konya Alâddin ve Dâruşşifası Evkâf Muhasebesi, Topkapı Sarayı Arşivi, Konya. Nu. E. 6751.

⁸¹ Vakıf Kayıtlar Arşivi, Haremeyn-i Şurût Defteri, 800.

⁸² İ. H. Konyalı, age., s. 225.

⁸³ Câbî: Vakıf kiralarnı toplayan kimse (Ahmed Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Mahmud Bey Mat., Dersaadet 1306, C.2, s. 1050).

⁸⁴ *Defter-i Evkâf-ı Selâtin-i Anadolu*, VGMA., Defter 475, sıra. 13; İ.H. Konyalı, age., s. 230.

الحمد لله الذي جعلنا عباده وناجاة ويعتقوا من سائر مله بيده من سائر الملل والديانات وسائر الأعراق والجناسات...
 واليه المرجع والمآل...
 بعد من مولانا سلطان الاعظم شيخنا شاه القادر جل جلاله...
 كبريا وسر سبطنا السعيد شيخنا الشريف...
 الدنيا والدين وحقق انما دار غرور ولا دار سرور...
 هاد وقت وايد وتصدق وفن جميع القرينة...
 المولى الأتابك الاعظم ناظم مصالح العالم قوام الامم...
 المومنين جميعا من سائر الملل والديانات...
 جميع بالمقرية المذكورة...
 وعرضها ومجتمعاتها...
 شتالا وانها بيد ومروسته وشي الخا...
 وشيها الى كفا تلك...
 وسنها جميعا من القرينة...
 والحق والعدالة فيها...
 المختصة بالعارف...
 العسكارية وثقتها من فوائد القرينة...
 والشيوخ وغيرها...
 والنظر الى ما بقدر ما اتم...
 لال انما رادام فقيه الحكمة...
 وصفتي ومحتسب...
 فمن يراد بعد ما سمعنا...
 المأتم قال النبي...
 قواير العقاب...
 حاكم من حكام الانام...
 موافقا للشريعة...
 في غرة شهر شعبان سنة خمس مائة والحمد لله...

محمد حسن احمد
 محمد بن محمد
 احمد بن محمد

عدته قونية...
 مرقوم السيد محمد...
 وباني سيدنا...
 قولنا...
 قولنا...

ردیف	مبلغ	نوع	ملاحظات
1	...	...	...
2	...	...	...
3	...	...	...
4	...	...	...
5	...	...	...
6	...	...	...
7	...	...	...
8	...	...	...
9	...	...	...
10	...	...	...

VAKFIYENİN TERCÜMESİ

Osmanlı Arşivinde bulunan ve Fetihlerin babası Sultan Alaaddin Keykubad oğlu Sultan Gıyased-din Keyhüsrev oğlu Sultan Keykavus'a ait 506 /1113 Tarihli Vakfiyesinin Çevirisidir.

Kullarından dilediğini kendi münacatı için diri kılan, onunla muamelesinde diğer yaratıklarından ayrı olarak onu affeden, ilhamıyla isteklilerin sırlarını harekete geçiren, bakışlarıyla âşıkların ruhlarını sükûnete kavuşturup ferahlatan, O'nu hakkıyla bileni övgüsüne layık kılan, O'nun fazlına ülfet kazananı diğer kullarıyla beraber muvaffak kılan, O'nun birliğinin (tevhidin) hazzını, tadını duyanı kendi eğlenmelerinden uzak kılan ALLAH'A hamd olsun.

Allah'tan başka tapılacak bir ilah olmadığına, bir ve tek olduğuna, ortağı olmadığına, kulun sırlarını bildiğine, pişman olanın tövbesini kabul edeceğine, günahlarını affedeceğine ve risaleti ve risaletinin delaletleri için gönderilen Muhammed (s.a.v.)'in (Allah'ın daim salat ve selamı onun ve ehli beytinin ve ahabının üzerine olsun) O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim.

Allah'ın salât ve selamları nübüvvetin mukaddes mevkileri olan, övülmüş, şerefli, temiz ve arındırılmış, imamiye ve Abbasi halifesi, Allah'ın yeryüzündeki halifesi (Allah asırlar devam ettikçe iktidarlarını devam, azametlerini zaman devam ettikçe yüceltsin) olan Emirülmüminin Mutasıbillahın halifeliği üzerine olsun. Allah bütün üstün ve yüce emellerine kavuştursun, ona yardım eden insanları bereketli kılsın, gece sessizlik ve sükûnetini sabah ise esenliğini yaydığı müddetçe yükselen yıldızları geleceğin ufkunda doğsun.

Büyük Sultan, Şahların şahı, Arap ve Acemlerin mevlası, Allah'ın halifesi, Allah'ın halifesinin yardımcısı, Allah'ın dostlarını yücelten düşmanlarını zelil kılan, adalet ve onurun cevheri fetihlerin babası Sultan Alaaddin Keykubad oğlu Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev

oğlu Sultan Keykavus (Allah devletini yüceltsin, hükümranlığını arı-duru ve devamlı kılsın);

Bu dünyanın değersiz ve önemsiz olduğunu ve sevinç değil aldanma yurdu olduğunu, yapılarının yıkıma mahkûm olduğunu, esen rüzgârlarının zehir/helak saçtığını, ikamet edenlerinin yok olacaklarını düşünerek, bu dünyaya itimat ederek hayatını idame ettirenin durumu adeta akan suyun üzerine nakış yapanın durumuna benzer olduğunu, buna güvenip dayananın tıpkı bir uçurumun kenarında duran kimse gibi olduğunu bilerek;

Konya'ya bağlı ve aşağıda ayrıntılı olarak bildirilecek olan Kestil⁸⁵ köyünü, Kadı İzzeddin olarak bilinen (dünya işlerini düzenleyen, memleketlerin dirliğini koruyan, ümmetleri helak olmaktan kurtaran, âlimlerin kiblesi, faziletliğin öncüsü, hakkın yardımcısı, halkın destekçisi, insanların seçkini) Emîrül-mü'minin Ahmed oğlu Muhammed'in yaptırıp vakfettiği "el-Maristanu'l-atik" daru's-şifasına vakfetti.

Köyün sınırları;

Kuzeyi: dahna? (veya rahbet divanı),

Batısı: Hafir pınarı (veya Karapınar?), oradan Ardıçlıya, oradan Mavi kayaya kadar uzanan,

Güneyi: ve devam edip sultanın yazlığına ve oradan Karakaya'ya, oradan Bedel kalesine kadar devam eden,

Doğusu: ve oradan başlayıp ketenliğe, Sultanın Üstübüne? (keten tarantısına?), oradan Kutluya, oradan Fermek'e giden yola, oradan Mesil'e, oradan Mavi Vadiye, oradan Beyli'ye uzanan sınırla sınırlı Kestil köyünün bütün dağları, vadileri, tepeleri, nehirleri ağaçlıkları, otlakları, yaylakları, değirmenleri, her türlü hakları, vs. bütün eklentileri ile beraber her şeyi,

Yine Konya'da bulunan ve Sultan'a ait, ona intima ile meşhur, Muhammed er-Razi vakfına

⁸⁵VGM Arşivinde bulunan 652 H. tarihli aynı vakfiyesinde ise Kestil ve Koçmar isminde iki köyün vakfedildiği geçmektedir.

bitişik olan bostanların ve değişik yerlerde olan arazilerin hepsini,

Yukarda vakfedilen yerlerin içinde olup, umuma ait mescitler, kabristanlar, sebiller hariç olmak üzere içinde sayılan ve sayılmayan bütün hakları, bağlı ve ayrı, eski ve yeni bitişik ve ayrı, olan her şeyi ile birlikte geçerli ve bağlayıcı bir vakıf olarak vakfetti.

Bu vakıf yerleri kıyamete kadar hiçbir şekilde satılamaz, hibe edilemez, miras bırakılamaz, mülk edinilemez ve telef edilemez.

Vakfedilen bu köyün gelirleri dörde ayrılarak;

İki payını Caminin (mescid) gerekli bakım ve onarımından sonra görevlileri olan hatip, müezzin, kayyım ve diğer giderleri olan hasır, kilim, kandillerin yakılmasında kullanılacak olan zeytinyağı, mum ve buna benzer mütevellinin uygun göreceği giderlere harcansın.

Geri kalan iki paydan biri de sayılan giderlere harcanmasını, son payı da mütevellî nazır ve hafızlara (koruyuculara) her kişiye ücretleri kadar verilmesini şart kılmıştır.

Vakıf bu vakfının tevliyetini, nezaretini ve tasarrufunu hayatta oldukça Atabey'e şart kılmıştır.

Hiçbir Halife, Sultan, Melik, Emir, Vali, Vezir, Kadı, Müftü, Muhasib veya insanlardan herhangi birisinin bu vakfı değiştirmesi, satması, ihmal etmesi, iptal etmesi veya şartlarından bir şartını değiştirmesi asla caiz olmaz.

"Kim bunu işittikten sonra değiştirmeye kalkarsa günahı değiştirenlerin üzerine olsun Allah işiten ve bilendir"

Her kim bu vakfının herhangi bir şartını değiştirmeye veya bunu kaldırıp iptal etmeye kalkarsa günah işlemiş olur ve cezaya müstahak olur.

Allah Resulü (s.a.v.) buyuruyor ki; Kim kardeşinin toprağından haksız olarak bir karış

kadar yer alırsa Allah yedi kat yeri onun boynuna geçiriverir ve cehennem ateşine koyar. Allah ona yeter ve onu cezalandırmaya kâfidir. O gün her nefis yaptıklarıyla mükâfatlandırılır. Bugün kimseye zulüm yoktur. Allah hesabı çok çabuk görür. Allahın, melaikelerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun.

Bu vakfiye dönemin kadısı tarafından şahitler huzurunda incelenerek şer'î hukuka uygun olduğuna belirterek geçerli ve bağlayıcı olduğuna hükmetmiştir.

İşbu vakfiye 1 Şaban 506⁶⁶ hicri yılında yazılmıştır. Allaha hamd Resulüne ve onun ehline ve ashabına salât ve selam olsun.

Ş A H İ T L E R

Muhammed oğlu Esad

Muhammed oğlu Abdurrahim

Ahmed oğlu Mahmud

Medine-i Konyada vaki Kadı İzzeddin Camii şerifi mahsülünden almak üzere senevî iki hisse gale ile mütevellisi olan es-Seyyid Muhammed ve Seyyid Süleyman ve Seyyid Eyub ve Seyyid Mustafa nam karındaşlardan merkuman es-Seyyid Mehmed ve Seyyid Mustafa kırk sekiz senesinde fevt olup hisseleri mahlül ve baki Seyyid Süleyman ve Seyyid Eyyub naman karındaşların tevliyet hisseleri üzerlerinde olub tecdid tarihi. 15 Şaban 1227.

Belgenin arkasındaki Muhasebe Kaydı:

Cebkan bükü (veya Hebkan bükü), Yarıktaş, Koçmar ve Kesdil mezraları gelirlerine ait muhasebe kaydı olup, 23 Zilhicce 1253 tarihinde Konya Kadısı es-Seyyid Muhammed Necib tarafından verilmiştir. Caminin harap ve mütevellisinin çok fakir olduğu belirtilmiş ve fazla tahsilinin imkânsız olduğu padişah fermanı olduğu vurgulanmıştır.

⁶⁶ VGM Arşivindeki aynı belgenin tarihi 1 Şaban 652'dir.

*Yard. Doç. Dr. Hüseyin ÇINAR

**ARSLAN GİRAY HAN VE KIRIM'IN YENİDEN
İMÂRINDA VAKIFLARIN ROLÜ**

Kırım, tarihinde pek de yabancı olmadığı istilalardan birine 1736 Mayıs'ında maruz kalmıştır. Bu tarihte General Münnich komutasındaki Rus ordusu Orkapı (Prekop) ve Kılburun'u ele geçirmiş; Bahçesaray, Gözleve ve Akmescit başta olmak üzere Kırım yarımadasındaki şehirler, kasabalar, köyler bir bir işgal edilmiştir. Bu sırada, Osmanlı ordusu ile İran cephesinde bulunan Kırım Hanı I. Kaplan Giray (III. ve son hanlığı 1730-36) Rusların Kırım'a girdiğini öğrenir öğrenmez hemen geri dönmüş; ancak, Gözleve'ye vardığında Ruslar'ın Bahçesaray'ı yakıp yıktıkları haberini almıştır. Kırım kuvvetleri kendilerinden kat kat fazla olan Rus ordusu karşısında fazla başarı gösterememiştir. Temmuz 1736'da geri çekilmek zorunda kalan Ruslar, arkalarında yerle bir edilmiş bir Kırım bırakmışlardır¹. Bu işgalin görünürdeki nedenleri arasında; devam eden Osmanlı - İran savaşına Kırım'dan giden askeri birliklerin Ruslar'ın kendi bölgesi saydıkları Dağıstan üzerinden geçmesi, bunun da ötesinde İran Safevî Devleti ile savaş halinde olan Osmanlı'ya gidecek yardımı engelleme düşüncesi yatmaktadır. Ruslar ayrıca, 1733'te ölen Lehistan (Polonya) Kralı II. Stanislav'dan sonra ortaya çıkan güç boşluğunun bir sonucu olarak Avusturya ile girdikleri ittifak doğrultusunda, Osmanlı'ya karşı yeni bir cephe açma planını uygulamaya koymuşlardır².

Bu arada, Kırım topraklarını savunmadığı gerekçesi ile I. Kaplan Giray, Osmanlı Devleti tarafından hanlıktan azledildi ve yerine II. Fetih Giray (1736-37) tayin edildi³. İlk istilayı takip eden yılda, aslen İrlandalı olan ve Rus hizmetine giren General Lacy komutasındaki Rus ordusu Karadeniz sahillerine kadar indi. Özi Kalesi'ni alarak Hotin'e kadar ilerledi. Ancak, bu kez Rus kuvvetleri o tarihte Kırım hanı olan II. Mengli Giray (II. kez 1737-40) tarafından onarılan Orkapı'yı geçemedi⁴. Her iki istila ve işgal sırasında Kırım yarımadasındaki yaklaşık üç asırlık hanlık mirası yok olmakla yüz yüze geldi. Bahçesaray'da Hacı Selim Giray'ın yaptırdığı kütüphane ile yaklaşık 2.000 ev, hanların sarayı ve Cizvitlerin kütüphanesi yakılıp yıkıldı. Kırım'ın diğer önemli iki şehri Akmescit ve Gözleve de aynı âkıbete maruz kaldı. Bu arada, Kırım'ın

savunma kilidi konumunda olan Orkapı siperleri de yerle bir edildi⁵. Hammer, bu işgaller sırasında Kırım yarımadasının içine düştüğü trajik durumu anlatırken; Karasupazarı, Bahçesaray ve Akmescit'te yaklaşık 6.000 ev, 38 cami, 2 kilise ve 50 değirmenin ateşe verildiğine işaret etmektedir⁶. Anlatılanlardan ortaya çıkan sonuç; Kırım'ın harabeye döndüğü ve adeta taş üstünde taş kalmadığı yönündedir.

1736'da başlayan ve savaşın ilerleyen aşamasında Avusturya'nın da devreye girmesi ile devam eden Osmanlı-Rus savaşı, 1739 Belgrat Antlaşması ile sona erdi. Ama, yaraların sarılması, Kırım'ın imâr ve ihyâsı yıllar aldı. Rus işgali sırasında duvarlarına kadar yıkılıp tahrip edilen Bahçesaray'daki Han Sarayı ve onun yanındaki Han Camii (Câmi-i Kebir) ile Kütüphane ve Divânthane 1740-43 yılları arasında, II. Selamet Giray (1740-43) tarafından, Osmanlı desteği ile yeniden inşa edildi. Bu yeni imâr ve ihyâ hareketine katkı sağlayan Sultan I. Mahmud (1730-54), İstanbul'dan para ve malzemenin yanı sıra, inşaatta çalışmak üzere ustalar, yok olan kütüphaneye hediye olarak da değerli kitaplar gönderdi ve burasının yeniden kullanılabilir hâle gelmesine katkı sağladı⁷. Bir taraftan Sultan I.

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; hcinar06@gmail.com.

¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1995, s. 256; Halil İnalcık, "Kırım / Kırım Hanlığı", *DiA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, XXV, s. 453; B. Spuler, "Kırım", *Eİ2 (Ansiklopedia of Islam)*, New Edition, V, s. 140.

² Nicole Kançal-Ferrari, *Kırım'dan Kalan Miras – Hansaray*, İstanbul 2005, s. 6.

³ [Joseph Freiherr von] Hammer-Purgstall, *Geschichte der Chane der Krim*, Wien 1856, s. 206; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/1, s. 257.

⁴ N. Kançal-Ferrari, *age.*, s. 6.

⁵ İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/1, s. 256; H. İnalcık, "Kırım / Kırım Hanlığı", s. 453; B. Spuler, *age.*, s. 140.

⁶ Hammer-Purgstall, *age.* s. 206.

⁷ Kırım'ın yeniden imârı için bkz. Halim Girây, *Gülbün-i Hânân*, İstanbul 1327, vr. 30a; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s. 19; Nicole Kançal-Ferrari, "Saray'a Bağlı Bir Cami ve Haziresi: Kırım Hanlığı'nın Payitahtı Bahçesaray'daki Hansaray'ın Haziresi", *Belleterin*, C. LXVI, S. 246/Ağustos 2002, s. 372; B. Spuler, "Kırım", s. 140-141; Zafer Karatay, "Bahçesaray", *DiA*, IV, s. 480-481. Bahçesaray'ın ve Han Sarayı'nın yeniden imâr ve inşasına Osmanlı merkezinin bakış açısı, Nicole Kançal-Ferrari tarafından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelere dayanılarak ortaya konulmuştur. Bkz. N. Kançal-Ferrari, *age.*, s. 77-82, Ekler s. 290-301.

Mahmud'un İstanbul'dan gönderdiği yardım ve destek, diğer taraftan Kırım hanlarının çaba ve gayretleri Kırım'ı yeniden yaşanılır bir yurt yaptı. Camiler, mescitler, mektepler, medreseler, çeşmeler, ticari mekânlar birer birer elden geçirildi ve yeniden hizmete ve kullanıma açıldı. Kırım'da halk yeniden hayattan tat almaya başladı. Yeni bir kültürel ve ekonomik canlanma dönemine girildi. Kırım hanları ve yarımadanın hayırsever zenginleri kurdukları vakıflarla bu gelişmeyi daha da ileri götürdüler.

Kırım tarihi açısından bir dönüm noktası olan 1736'dan, araştırmamıza konu olan Arslan Giray'ın hanlığına kadar (ilk hanlığı 1748-56; ikinci hanlığı 1767), bu makama sırasıyla, yukarıda da bahsedildiği gibi I. Kaplan Giray (III. defa 1730-36), II. Fetih Giray (1736-37), II. Mengli Giray (II. defa 1737-40), II. Selamet Giray (1740-43) ve II. Selim Giray (1743-48) getirildiler⁸. Hacı I. Selim Giray'ın torunu ve II. Devlet Giray'ın oğlu olan Arslan Giray, amcası I. Kaplan Giray'ın son hanlığında nureddin, ağabeyi II. Fetih Giray'ın hanlığında da kalgay oldu⁹. Osmanlı merkezi yönetimi, ağabeyi II. Fetih Giray'ı hanlıktan azledince, onun da kalgaylık görevi sona erdi. Kırım'da hanlık makamında meydana gelen değişikliklerle, daha önceki uygulamalarda da olduğu gibi, eski görevlilerin Kırım dışında mecburi ikâmete tâbi tutulma yani han ailesinin uzak yerlerde gözetim altında bulundurulma geleneği, Arslan Giray'ın da başına geldi. Onun, Kırım dışındaki ilk mecburi ikâmet dönemi, günümüzde Tekirdağ'a bağlı olan Saray ilçesinde, yani o dönemdeki adı ile Saray-ı Vize¹⁰ olarak adlandırılan kasabada başladı. Ayrıca, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlaması için de Padişah I. Mahmud tarafından Vize sancağı¹¹ arpalık olarak tevcih olundu. Arslan Giray'ın Vize'deki bu ilk mecburi ikâmeti, Kırım'a han tayin edildiği 1748 yılına kadar devam etti¹².

Arslan Giray'ın I. Hanlığı

Arslan Giray'ın Kırım hanı olması, II. Selim Giray'ın vefatı üzerine gerçekleşti. O sırada,

Vize'de ikâmet etmekte olan Arslan Giray'a padişah tarafından 4.000 altın atıyye (hediye) ve daha önceki hanlarda olduğu gibi İstanbul Gümrüğü hâsılâtından da 1.000.000 akça tahsis edildi. Kırım'a tayin edilen hanlar için öteden beri İstanbul'da yapıla gelen tören, hanlık makâmının uzun süre boş kalmaması

⁸ B. Spuler, *agm.*, s. 142.

⁹ Birinci veliaht olan kalgay ve ikinci veliaht olan nureddin Kırım idari yapısı içindeki yeri için bkz. N. Kaňçal-Ferrari, *age.*, s. 17-18; H. İnalçık, "Kırım / Kırım Hanlığı", s. 455-456; aynı yazar, "Kalgay", *DİA*, XXIV, s. 259; M. Kortepeter, "Kalghay", *Eİ2* IV, s. 499-500.

¹⁰ Saray-ı Vize adı ile anılan kasaba günümüzde Saray adı ile Tekirdağ iline bağlı bir ilçedir. Osmanlı döneminde Vize kazasına bağlı bir nahiye olarak idari taksimat içerisinde yerini alan Saray, 1916 yılında kaza statüsüne yükseltilmiş ve Kırkkilise (Kırklareli) sancağına bağlanmıştır. Vize sancağına bağlılığından dolayı Saray-ı Vize olarak anılan bu kasaba, Osmanlı döneminde, bilhassa XVIII. yüzyılda, Kırım hanlarının mecburi ikâmete tâbi tutuldukları yani sürgün hayatı yaşadıkları yerlerden biri olmuştur. Günümüzde Saray'daki Ayas Paşa Camii avlusunda gömülü olan Kırım hanları şunlardır: II. Devlet Giray Han (öl. 1725), II. Fetih Giray Han (öl. 1746), İslam Giray Sultan (öl. 1742), III. Selim Giray Han (öl. 1785), IV. Devlet Giray Han (öl. 1780), Şahbaz Giray Han (öl. 1792). Bkz.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Saray,_Tekirdağ (24.12.2006).

¹¹ Günümüzde Kırklareli'ne bağlı bir ilçe olan Vize, XVIII. yüzyılda Kırım hanlarına ev sahipliği yapan Rumeli'deki Osmanlı kazalarının önde gelenlerindedir. Belki burasının İstanbul'a yakın olması böyle bir tercihin nedenleri arasındadır. Arslan Giray'ın babası II. Devlet Giray, hanlıktan azledildikten sonra Vize'nin nahiyesi olan Saray'daki çiftlikte ikâmete tâbi tutulmuş ve 29 Nisan 1725 tarihinde burada vefat etmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Saray'daki Ayas Paşa Camii mezarlığına defnedilmiştir. II. Devlet Giray'ın oğlu II. Fetih Giray'da hayatının bir kısmını Vize'de geçirmiş; amcası I. Kaplan Giray'ın hanlığı zamanında gittiği İran seferinde gösterdiği gayret ve başarıdan dolayı hizmetlerine mükâfat olarak Vize sancağı arpalık olarak verilmiştir. Fetih Giray, daha sonra amcası I. Kaplan Giray'ın yerine Temmuz 1736'da Kırım hanı olmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi II. Devlet Giray'ın oğlu Arslan Giray da arpalık suretiyle Vize Sancağı'na mutasarrıf olmuş, 1748 yılında Kırım hanlığına buradan gitmiştir. Vize'ye gelen giraylardan bir diğeri de I. Fetih Giray'ın oğlu III. Selim Giray'dır. 1748'de amcası Arslan Giray'ın birinci defa ki hanlığında kalgay olmuş ve onun azlinden sonra da Vize'nin Çakıllı köyünde babasından kalan çiftliğine yerleşmiştir. Bu bilgiler için bkz. <http://www.vize.com.tr> (24.12.2006).

¹² Hicri 1114/1702-1703 yılında doğan Arslan Giray'ın hayatının bu evresi için bkz. Halim Girây, *age.*, vr. 30b; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s. 21.

düşüncesiyle terk edildi. Kendisine hanlık teşrifatı ve yol parası gönderilerek acele Kırım'a gitmesi sağlandı¹³. Arslan Giray Han olduğunda Fetih Giray Han'ın oğlu Selim Giray'ı kalgay, kardeşi Kırım Giray'ı da nureddin olarak yanına aldı. Kısa bir süre sonra Kırım Giray'ın nureddinlik görevinden ferâgati ile bu göreve kardeşi oğullarından Maksud Giray getirildi¹⁴.

Arslan Giray'ın ilk han olduğu bu dönemde, Osmanlı tahtında I. Mahmud (1730-54) bulunuyordu. Onun ölümünden sonra, tahta III. Osman (1754-57) geçti. Arslan Giray'ın gerek bu ilk hanlığında, gerekse ikinci defaki (1767 yılında yaklaşık üç ay) hanlığında, Osmanlı Devleti herhangi bir devletle savaşa girmede. Bu dönem (1748-68), Osmanlı Devleti açısından, barış ve sükûnun hâkim olduğu yıllar olarak tarihe geçti.

Arslan Giray Han olduğunda, mevcut barış ortamından da yararlanarak daha çok Kırım'ın iç işlerini düzene koymaya ve imâra yönelik faaliyetlere ağırlık verdi. Bilhassa kurduğu vakıflarla, başta Bahçesaray olmak üzere Kırım'ın imârına katkı sağladı. Or kalesi başta olmak üzere, Rusların Kırım'ı istisaları sırasında tahrip edilen kaleler, palangalar ve siperler tamir ve tahkim edildi. Buralara askerler yerleştirildi. Kalmuklar'ın baskısı altında kalan Kırgız Tatarları Kırım'a getirilerek iskân edildi¹⁵. Yaptırdığı inşaat ve tamirlerle Kırım Yarımadası'nı şenlendiren Arslan Giray, Han Sarayı'nın yanına da bir medrese ve mektep yaptırdı¹⁶.

Gülbün-i Hânân'da yer alan bilgiye göre Arslan Giray'ın bu ilk hanlığı, 1169 Cemâziyelevvelî'nin evâhîrinde (1756 Şubat sonları - Mart başları) sona erdi. O, önce Sakız Adası'nda mecburi ikâmete tâbi tutuldu. Yaklaşık bir yıl burada kaldıktan sonra, ikâmet mahalli Gelibolu olarak değiştirildi.¹⁷ Arslan Giray'ın azlinden sonra Kırım hanlığına, Halim Giray (1756-58) getirildi¹⁸.

Arslan Giray'ın Sürgün Yılları ve II. Hanlığı

Halim Giray'ın Kırım'da han olduğu

yıllarda, Hacı Giray ile Kırım Giray'ın da tahrikleri ile Boğdan Vakası adı ile tarihe geçen isyan isyan vuku buldu. Neticede Kırım'da hanlık makâmında değişiklik yaşandı. Daha önce azledilip sürgüne gönderilen Arslan Giray

¹³İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s. 21.

¹⁴"Birâder-i müşârünileyhin mahlûlünden Vize sancağı ber-vech-i arpalık tevçih ve inâyet olunmağla duâ-yı devleti pâdişâhiye muvâzebet ve zuhûr-ı eltâf-ı ilâhiye ile muntazır-ı hükûmet iken Selim Giray Hân merhûmun mahlûlünden bin yüz altmış bir cemâziye'l-âhîresinin onuncu günü avâtıf-ı aliyeye-i şâhâne ve avârif-i behiyye-i mülûkânedan Kırım hanlığıyla mukziyyü'l-merâm oldukda Fetih Giray Hân zâde Selim Giray Sultan'ı kalgaylık ile bekâm ve birâderi Kırım Giray'a nureddinlik ile ikrâm eyledi. Ba'de zaman Kırım Giray Sultan mansıb-ı mezbûrdan keffi-yed ferâgat ve Rumili'nde vâki' çiftliğine azîmet itmekle mansıb-ı mezbûr ile birâder zâdelerinden Maksud Giray Sultan rehini meserret oldu." Bkz. Halim Girây, *age.*, vr. 30b-31a.

¹⁵Arslan Giray'ın hanlık döneminde yaptığı faaliyetler Halim Girây'da şu ifadelerle yer almaktadır: "Hân-ı müşârünileyhin evkâfi i'mâr-ı bilâd ve terfiye-i ibâda masrûf olup Or Kal'asını ve Ribât (Sadî Çögenli ve Receb Toparlı'nın yayına hazırladıkları Gülbün-i Hânân'da bu kale Arbât olarak geçmektedir. Bkz. Halim Giray Sultan, *Gülbün-i Hânân*, Haz. M. Sadî Çögenli - Recep Toparlı, Erzurum 1990, s. 174.) Kal'asını tecdid mertebelerinde ta'mîr ve Üçoba ve Çongar ve Çevaş nâm palangalara tabya inşasıyla tarsîn ve sâir levâzımını tanzîm ve hendeklerini tahîr ve iktizâ iden müstahfızlarını teksîr eylediginden başka ol târihe gelince Kalmuk hânları dest-i ra'îyyetinde kalan Kırgız Tatarını dil-firîb (gönlünü çalma yoluyla) ile diyâr-ı İslâm'a celb ve Ribât (Uzunçarşılı da bu kaleyi Arbât olarak vermiştir) Kal'asına iskân ile mahall-i merkûmî ma'mûr ve âbâdan eyledi ...." Bkz. Halim Girây, *age.*, vr. 31a. Arslan Giray'ın faaliyetleri için ayrıca bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s. 21-22.

¹⁶N. Kañçal-Ferrari, *age.*, s. 6.

¹⁷"Bin yüz altmış dokuz senesi evâhir-i Cemâziye'levvelinde ol vakit mevâlidin olup bazı Harem-i Hümâyün ağalarına hocalık münâsebetiyle şiddet-i intisâbı olan Kırımî Rıza Efendi'nin siyetiyle (dedikodusuyla) ma'zûl ve Sakız ceziresine me'mûr ve mevsûl olmuş idi. Ba'dehu Gelibolu kasabasında ikâmete memur olup ...." Bkz. Halim Girây, *age.*, vr. 31a. İ. Hakkı Uzunçarşılı Arslan Giray'ın hanlıktan azledilip yerine Halim Giray tayin edilmesi hakkındaki Mühimme Defferinde yer alan hükme atfen, hân tayininin tarihini 1169 Rebiülevvelî yani 1755 Aralık ayı olarak vermektedir. Uzunçarşılı ayrıca Sakız'dan Gelibolu'ya nakil tarihini de 1171 Rebiülevvelî (Kasım 1157) olarak vermektedir. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s. 22-dipnot 1. Uzunçarşılı'nın han tayini ile ilgili atıfta bulunduğu hükümde gün belirtilmemesi, bize bu tarihin 5 Aralık 1755 ilâ 3 Ocak 1756 arası bir güne denk geldiğini ortaya koymaktadır. Biz bu çalışmada Arslan Giray'ın hanlıktan azledilme tarihini, B. Spuler ve Halil İncâcık'ın Kırım'la ilgili ansiklopedi maddelerinde de esas aldıkları 1756 yılını kullanmayı tercih ettik.

¹⁸Halim Girây, *age.*, vr. 31a; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s. 22; B. Spuler, *agm.*, s.142.

ikinci kez han tayin edildi. Ancak, Kırım Tatarlarının onu istemeyip, büyük kardeşi Kırım Giray'ın han olmasını istemeleri üzerine, Arslan Giray'ın hanlığı gerçekleşmedi. Üstelik Boğdan'daki isyanı teşvik ettiği gerekçesi ile mecburi ikâmet mahalli olan Gelibolu'dan alınarak, önce Rodos Adası'na, daha sonra da kendi isteği doğrultusunda önceki mecburi ikâmet mahalli olan Sakız Adası'na gönderildi¹⁹. Kısa bir süre sonra Arslan Giray'ın Boğdan isyanı ile hiç bir ilişkisi olmadığı anlaşılınca, Sakız Adası'ndaki mecburi ikâmetine son verildi ve Yanbolu tarafındaki çiftliğinde oturmasına dair kendisine bir hatt-ı hümayûn gönderildi. O sırada Kırım hanı olan kardeşi Kırım Giray'ın, Arslan Giray'ın Yanbolu'da oturmasını sakıncalı gören şikayetinin İstanbul'a ulaşması üzerine, eski han, yeniden Sakız'a gönderildi²⁰.

Arslan Giray'ın Kırım'da hanlık makamına oturduğu ikinci dönem, III. Selim Giray'ın azli ile Şevval 1180 / Mart 1768'de gerçekleşti²¹. Onun bu defaki hanlığı yaklaşık üç ay kadar sürdü ve 1181 Muharrem/1767 Haziran'ında Kavşan kasabasında vefat etti. Cenazesi Kırım'a naklolunarak Bahçesaray'daki Han Camii haziresine defnedildi²². Arslan Giray'ın altmış altı yıl süren hayatında, gerek ilk ve gerekse ikinci defaki hanlığı toplam sekiz sene üç ay sürdü.

Gülbün-i Hânân'da, Arslan Giray'ın âdil, cesur ve müdebbir bir zât olduğu belirtilmekte; ayrıca, Han Sarayı yakınında yaptırdığı medrese ve mektebin Bahçesaray'daki hayır eserleri olduğu ifade edilmektedir. Arslan Giray'ın diğer hayır eserleri arasında Devlet Giray tarafından Gözleve'de yaptırılan ve son istilalar sırasında harâbeye dönen Câmi-i Kebir'i âdeta yeniden inşa etmesi ve Akmescit, Gözleve ve Ortaköy'de yeni çeşmeler yaptırmayı ya da mevcutları tamir ettirmesi sayılabilir. Kırım dışındaki hayırları arasında yukarıda da bahsedilen günümüzde Tekirdağ sınırlarında kalan Saray-ı Vize'de, tevliyetini en büyük (ekber) erkek evladına şart eylediği ve gelirinden muhtaç evladına nafaka tayin ettiği

değirmenler ve akârâtı ile bir çiftlik vakfı bulunmaktadır²³. Ayrıca, Saray-ı Vize civarında çeşitli çeşmeler yaptıran Arslan Giray, Ergene

¹⁹Halim Girây, *age.*, vr. 31a; Hammer-Purgstall, *age.*, s. 210; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s. 23-24. Halim Giray sadece Arslan Giray'ın Gelibolu'dan Sakız'a naklinden bahsederken, Uzunçarşılı, Arslan Giray'ın önce Rodos'a daha sonra da Sakız'a sürgün gönderildiğini Osmanlı Arşivi'nde yer alan hatt-ı hümayunlara dayanarak ele almıştır. Bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s.24, dipnot 1-2.

²⁰İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s. 24-25.

²¹"Sâbıka Kırım hânı olan Selim Giray Hân dâme uluvvuhüya hüküm ki, Siz ki müşârün-ileyhsiz bu esnâda bi-hasebî'l-iktizâ şeref-efzâ-yı sudür olan hatt-ı hümayûn-ı inâyet-makrûnum mücebince avâtıf-ı behiyye-i şâhânemden Kırım Hânlığı Hân-ı Esbâk Arslan Giray Hân dâmet me'âliyhüya tevcih ve ihsân-ı mülûkânem olup fi-mâ-ba'd sizin ol cânibde meksinizi mücib hâlet kalmadığına binaen sizi mu'azzezen Kırım'dan alıp çiftliğiniz cânibine îsâl için Der'aliyye'mden mübâşir ta'yin ve irsâl olunmuşdur. İmdi işbu emr-i şerifimle mübâşir-i mümâ-ileyh tarafınıza vâsil oldukça emr-i hümayûnuma sür'at-i imtisâl ederek derhâl Kırım'dan hareket ve çiftliğiniz cânibine gelip bast-ı bisât-ı ârâm ve râhat ve devâm-ı ömr ü devlet-i pâdişâhânem da'avâtına muvâzabet eyleyip emr-i hümayûnuma mugâyir hareketden mübâ'adet eylemeniz bâbında. Fî evâsıt-ı L [Şevval] sene [1]180". *Başbakanlık Arşivi (BA)*. A.DVN, nr. 1/3 kayıt nolu belge için bkz. *Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri – (1687-1908)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1992, s. 131.

²²Halim Girây, *age.*, vr. 31a; İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, IV/2, s. 26. Hammer, Arslan Giray'ın ölümü ile ilgili; "Garip bir kaderin sonucu, Bâb-ı âli tarafından iki defa han olarak atanmış, fakat hükümrân olamamıştır. Çünkü birincisinde Nogay, ikincisinde de ölüm tarafından engellenmiştir" yorumunu yapmıştır. Bkz. Hammer-Purgstall, *age.*, s. 214. Arslan Giray'ın mezar kitabesinde aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

"Arslan Geray Hân

Hüve'l-hayyü'l-bâkî

Esfirâ-yı mugâzî Şehsuvâr-i arsa-i hicâ

Ser-efrâz olmuş idi Âl-i Cengiz'e dilirâne

Dem-i şimşir-i hûn-âşâmına Mirrih dil-teşne

Nice teşbihî mümkün bu salâbetle Nerîmâne

Pelengân-ı zamâne heybetinden cân virirlerken

Çıkınca şevket ü ferr ile meydâna hizabrâne

Hitâb-ı müstetâb-ı irci'ye mâ-sadak düşdi

Karalar giyüp âlem başlasın çâk-i girîbâna

Cevher-i mısra-ı dil-keşle Hıfzî didi bir târih

Sezâdır cennetü'l-me'vâ hele Arslan Gerây Hân'a

Sene 1181 [1767-1768]." Arslan Giray'ın türbe kitabesi için bkz. N. Kançal-Ferrari, *aqm.*, s. 406.

²³Vakfiye metni için bkz. ek 8.

Nehri üzerine de Cısr-i Kebir olarak belirtilen büyük bir köprü yaptırmıştır²⁴.

Arslan Giray'ın altmış altı yıllık hayatı içinde yaklaşık sekiz yıl gibi kısa sayılabilecek bir dönemi hanlık makâmında geçmiştir. Onun bu dönemdeki faaliyetleri siyasi ve askeri mücadelelerin uzağında, daha çok Kırım'ın 1736-37'de geçirdiği travmayı onarma, şehirlerin ve kasabaların imâr ve ihyâsını sağlamakla geçmiştir. Gerek Kırım'da gerekse Kırım dışında kurduğu vakıflar, onun imâr ve ihyâ hareketinde önemli yer tutmuştur. Bu çalışmada Kırım Şer'iyye Sicilleri'nden²⁵ tespit edebildiğimiz Arslan Giray'ın kurmuş olduğu vakıfları ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Vize'deki aile vakfını değerlendirmeye çalışacağız.

Arslan Giray'ın Kırım'ın İmârına Yönelik Vakıfları

a) Bahçesaray Câmî-i Kebir ve Medrese Vakfı (Bkz. Ek-1)

Arslan Giray Han, vekili Divan Efendisi Seyyid Abdurrahim Efendi vasıtası ile 1750 Nisan'ında mahkemeye müracaat ederek Bahçesaray'daki Han Camii olarak da bilinen Câmî-i Kebîr ve onun yanına yaptırdığı medrese için tesis ettiği vakfı sicile kaydettirmiştir²⁶. Vakfiyede öncelikle, Câmî-i Kebîr'in hizmetlilerine meşrût olan vakfın gelirinin az olması nedeniyle, önceki hanlar tarafından Gözleve İskelesi'nden camideki hizmetlilere ve iki türbedâra Kırım parası ile aylık 101 guruş vazife tayin olunduğu ve bu meblağın da aralarında taksim edilegeldiği belirtilmiştir. Ancak, bazı seneler İskele'den vakfa tahsis edilen paranın gelmemesi üzerine, hizmetlilerin maaşlarını almakta zorluk çektiklerine değinilmiştir.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti tarafından Kırım'ın fethinden beri hâs olarak verilegelen ve en son da Arslan Giray'ın hâsları arasında yer alan Akkırman'da Yalı köylerinden Malkoç Köyü'nün "a'şâr-ı şer'iyye ve rûsûmât-ı kadîme-sinden" elde edilen gelirler, Câmî-i Kebîr'in

hizmetlilerine ve Arslan Giray'ın yaptırdığı medreseye vakıf olarak tahsis edilmiştir. Buradan elde edilen gelirden, Rûmî para (Osmanlı parası) ile senede 200 guruş ayrılıp, daha önce medrese için Arslan Giray tarafından vakfedilen Rumî para ile 2.335 guruştan elde edilen gelirin taksim ve tevziinde takip edilen usul üzere, bu 200 guruşun medresedeki müderris, talebe-i ulûm yani öğrencilere, nâzır, mütevellî ve kayyımın aralarında taksim etmeleri istenmiştir.

Vakıf şartları arasında camideki görevlilere dağıtılacak ücretler aylık olarak şu şekilde yer almıştır. Caminin hatibine 833 akça, birinci imama 833 akça, ikinci imama 833 akça, mütevellîye 1.000 akça, baş müezzine 600 akça, diğer beş müezzine 500'er akça, üç kayyıma yine 500'er akça ve iki türbedâra da 1.000'er akça olmak üzere toplam Kırım parası ile 10.100 akçadır. Bu hesap üzerinden vakıftan ödenen yıllık ücret 121.200 Kırım akçasıdır. Camide görevli olan iki imam, altı müezzin ve üç kayyım sayı itibarı ile öne çıkan vazife sahipleridir. Ayrıca caminin yanında bulunan ve Kırım hanlarının mezarlarının da bulunduğu türbenin hademesi olan iki türbedâra da vakıftan ücret ayrılmıştır. Caminin tamir, döşeme vs. masraflarının da vakıf gelirden karşılanması vakıf şartları arasında yer almıştır. Bu vakıf kaydı, genel olarak Câmî-i Kebîr'deki ve onun bitişiğindeki medresede görev yapan vazife sahiplerinin genel olarak ekonomik durumlarını gözler önüne sermektedir.

²⁴Halim Girây, *age.*, vr. 31a-b; Bu bilgiler için ayrıca Halim Giray'ın bu eserin, M. Sadi Çöğenli ve Recep Toparlı tarafından yapılan neşrinin s.175-177'deki anlatımına ve burada verilen medrese ve cami ile ilgili dipnotlara da bakılabilir. Arslan Giray'ın Saray-ı Vize'deki vakfına ait vakfiye için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, *Vakfiye Defteri* 629, s. 212, sıra 213.

²⁵Kırım'da TİKA adına görevli olduğu yıllarda Kırım Şer'iyye Sicilleri'nin bir kopyasını Türkiye'ye getiren ve bizlerle de bu değerli arşiv kaynağını paylaşan Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç Dr. Ahmet Nezihi Turan hocamıza sonsuz şükranlarımı sunarım.

²⁶*Kırım Şer'iyye Sicili (KSS)*, 71/87-b1.

Vakıflardan ücret alanların ekonomik durumlarını somut olarak anlayabilmek için o dönemdeki bir takım fiyat değerlerinden yararlanmamız yerinde olacaktır. Bunlarla ilgili en önemli veri kaynağımız Kırım Şer'iyye Sicilleri içinde yer alan tereke kayıtlarıdır. Burada ele aldığımız tereke kayıtları 1751-52 yıllarına, bir bakıma Arslan Giray'ın vakıflarını kurduğu yıllara aittir. Bahçesaray'da oturan Mehmed Bey öldüğünde terekesi arasında yer alan Cami-i Kebir Mahallesi'nde "*büyük müte'addideli ve misafirhaneli müstemile dâr*" olarak tanımlanan evi 600.000 akça, Gürcü asıllı Şahin adlı Kazak kölesi 120.000 akça, Agur (Ugur) adlı Çerkes Kazak kölesi 70.000 akça, tüfek ise 5.000 akça kıymet ile fiyatlandırılmıştır. Bir başka terekesi sicile kaydedilen kişi de el-Hâc Seyyid Âbid'dir. Onun terekesinde Kadı Köyü'nde müstemilâtı ile evi 100.000 akça, Sarıkırman'da etrafında tarla ve koyun kışlağı olan müstemilâtı ile evi yine 100.000 akça, 100 adet toklu koyunu 50.000 akça (her biri 500 akça), anabaş koyun ya da kuzulu koyun 145 adedi 145.000 akça (her biri 1.000 akça), anabaş keçi 125 adedi 62.500 akça (her biri 500 akça) ile kıymet takdir edilmiştir. Yine aynı yıl ölen el-Hâc Abdülvehhab'ın terekesinde de Sürtaş köyündeki evi 135.000 akça, 5 adet öküzü 20.000 akça (her biri 4.000 akça), 12 adet kuzulu koyunu 12.000 akça, 3 adet sığır 10.000 akça (her bir yaklaşık 3.300 akça), kürk 1.000 akça olarak kaydedilmiştir. Mehmed Ağa'nın terekesinde yer alan eşyaları arasında beyaz tilki kürkü 30.000 akça ve Kızılkuba Köyü'ndeki evi 100.000 akça olarak kıymet takdir edilmiştir. Bir başka terekesi kaydedilen kişi de Arif Ağa'dır. Onun terekesinde de 2 adet sandâli yorgan 5.000 akça, 2 adet kırmızı ve alaca kilim 3.100 akça, 2 adet halı seccade 3.300 akça ve bir çift gök ve sarı öküz 12.000 akça kıymet takdiri ile yer almıştır²⁷. Terekelerde yer alan bu kıymet takdirlerinin aşağı-yukarı fiyatlar olduğu düşüncesi göz önüne alındığında, Kırım'da bu dönemde kurulan

vakıfların mali boyutlarını kısmen de olsa somutlaştırmış oluruz.

b) Gözleve Câmi-i Kebir Vakfı (Bkz. Ek-2)

Kırım Hanı Arslan Giray 1753 yılının Ocak ayında mahkemede vakfını tescil ettirmek üzere Hacı Molla Ağa'yı mütevellî tayin etmiştir. Han'ın sicile kaydettirdiği vakfiyeyi iki başlık altında ele alabiliriz. Bunlardan ilki Gözleve'deki Câmi-i Kebir Evkâfı'nın yine aynı şehirdeki Sulu Han adı ile meşhur olan Kervansaray yakınında ve onun doğu kısmında bulunan kırk dükkânın, yaklaşık on beş sene önce - muhtemelen bu tarih Kırım'ın istila günlerine denk gelmekte - yangın sonucunda yanıp yok olması ve arsalarının hâlî ve battal hale gelmesidir. Câmi-i Kebir'in vakıf dükkânlarının yeniden yapılamaması, tabii ki beraberinde vakıf gelirin ortadan kalkmasına, bunun sonucunda da vazife sahiplerinin ve vakıf mürtezikasının ücretlerini alamamalarına neden olmuştur. Ayrıca bu vakıf akârın kendini ayağa kaldıracak bir gelirin olmaması da Cami-i Kebir vakfı açısından sıkıntı doğurmuştur. Arslan Giray, Gülbün-i Hânân'da yer aldığı üzere, Câmi-i Kebir'i âdetâ yeniden inşa etmiş ve etrafını düzene sokmuş, vakıflarını da yeniden akâr haline dönüştürmüştür. Câmi-i Kebir'in vakıflarını ayağa kaldırmanın yolu, boş vakıf arsaların mukâtaa usulü ile yeniden mamûr hale getirilmesi olarak görülmüştür.

Câmi-i Kebir vakfının mütevellisi Seyyid Abdullah Efendi hanlık parası ile senede 7.000 akçaya vakıf arsaları müzâyedeye çıkarmış ve neticede senede 10.000 akça mukâtaa bedeli karşılığında Arslan Giray Han burasını uhdesine almıştır. Arslan Giray daha önce aynı yerdeki kırk dükkânı yeniden inşa ettirmiş ve burasını bezzâzistan (bedesten) olarak faaliyete geçirmiştir. Böylece hem boş olan vakıf arsalar değerlendirilmiş, hem de Câmi-i Kebir vakfına

²⁷Terekeler için bkz. KŞS, 71/varak 64, 65, 66, 67.

her yıl düzenli olarak 10.000 akça hukr denilen mukâtaa bedeli ödenmiştir.

Arslan Giray sadece Câmî-i Kebir vakfını hayata geçirmekle kalmamış; aynı zamanda yaptırdığı bezzâzistan ile de Gözleve'de ticaretin canlanmasını ve şehrin mamûr hale gelmesini sağlamıştır. Ayrıca o buradan elde ettiği geliri yine başka bir hayra harcamayı tercih etmiştir. Mukâtaalı arsa üzerine yaptırdığı bezzâzistanı hasbeten lillâh Kur'ân-ı Kerîm tilaveti için vakfetmiştir. Bu da Arslan Giray'ın kurmuş olduğu bu vakfın, öne çıkan diğer önemli bir özelliğidir. Arslan Giray, vakfiyesinde de belirttiği gibi bu vakfın mütevelliliğini hayatta oldukça kendi uhdesine almış, ölümünden sonra da erkek evladının en büyüğüne bırakmıştır.

O, tescil ettirdiği bu vakıfta, mütevellinin şu şartlara uymasını istemiştir. Bezzâsistan'ın her sene rayiç bedel ile kiraya verilmesi ve elde edilen gelirden öncelikle arsa bedeli olan 10.000 akça mukâtaa bedelinin Câmî-i Kebir vakfına ödenmesi, ayrıca tamir ve bakım gibi ihtiyaç hallerinde kullanılmak üzere 10.000 akçanın bir tarafa ayrılıp, mütevellî tarafından koruma altına alınması, mütevellinin tevliyet ücreti olarak 9.000 akça alması ve bunu ihtiyaçları için harcaması, Kur'ân-ı Kerim tilâvet etmek üzere "ehl-i tecvid ve ehl-i istihkâdan" otuz kişi bulunup cüzhân olarak tayin edilmeleri. Bu otuz kişiden birinin ser-devirhân²⁵ yani baş Kur'ân okuyucu olması ve günde 14 akça ücret alması, bir diğer Kur'ân okuyucunun noktacı (okunan süre ve cüzlerin hesabını yapan, onları noktalama usulü ile tespit eden kişi) tayin olunması ve günde 8 akça ücret alması, geri kalan yirmi sekiz kişinin de günde 7,5'ar akça vazife ücreti almaları şartlar arasında yer almıştır. Bu otuz Kur'ân okuyucu her gün Gözleve'deki Câmî-i Kebir'de Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet ile hatmedecekler ve elde edilen sevabı vâkîf Arslan Giray hayatta olduğu sürece öncelikle babası Devlet Giray'a, onun ölümünden sonra da bir gün vâkîfın kendi ruhuna, bir gün de pederinin ruhuna okuyup

hediye edeceklerdir. Vâkîf Arslan Giray, ayrıca Câmî-i Kebir'in imam, hatip ve müezzinin de cüzhânlar arasına dâhil edilmelerini, böyle bir hizmetten mahrum bırakılmalarını vakfiyesinde belirtmiştir²⁶. Bu vakfiye bize Arslan Giray Han'ın imârcı, hayırsever ve vefa duygusuna sahip bir devlet adamı olduğunu ortaya koymaktadır.

c) Osman Ağa Mahallesi Câmîi Para Vakfı (Bkz. Ek-3)

Arslan Giray Han 1752 Haziran'ında Bahçesaray'daki Osman Ağa Mahallesi'nde bulunan Deli Han Sultan Hânî'nin yaptırdığı ve vakfettiği câmî-i şerif için 1.000 Kırımî guruş akçayı vakfetmiştir. Arslan Giray paranın işletilmesi esası üzerine kurulan bu para vakfının vakfiyesinde şart olarak şu hükümlere yer vermiştir. O vakfettiği bu paranın onu on iki hesabı üzere yani % 20 ile mütevellî tarafından işletilmesini ve elde edilen 200 guruş yıllık kârın 60 guruşu ile Ramazan ayında her gece câminin minaresinde kandil yakılmasını ve bu kandile çerağ alınmasını, senelik olarak 40 guruşun müezzine, 100 guruşun da imama verilmesini belirtmiştir. Para işletmeye verilirken sağ kefil ve rehin ile istirbah olunması, mütevellinin dikkat etmesi gereken önemli bir kural olarak burada ayrıca zikredilmiştir²⁷. Para vakıflarında üst limit olan % 20 ile paranın işletilmesi uygulaması pek nadir rastlanan bir durumdur. Kırım'da diğer para vakıflarında genellikle % 10 ve % 15 ile paranın i'mâl ve irbâh edilmesi yani işletmeye verilmesi ve elde edilen kâr ya da ribhin vakfın amacına harcanması kuralı yaygındır.

²⁵ Camilerde namaz vakitlerinden önce Kur'ân okuma vazifesiyle görevli olan kimselere devirhân denilirdi. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1983, s.436. Burada zikredilen ser-devirhân için Baş Kur'ân Okuyucu tabirini kullanabiliriz.

²⁶ KSS, 71/69-a2.

Para vakıfları için bkz. İsmail Kurt, *Para Vakıfları - Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul 1996.

d) Bahçesaray'da Dârülkurrâ ve Çeşme Vakfı (Bkz. Ek-4)

Arslan Giray'ın kurduğu vakıflar arasında şeyh-i kurrâ için yaptırdığı mahalden bahsedilmekte, bunun da Câmî-i Kebir'e bitişik olduğu belirtilmektedir. Şeyh-i kurrâ için yapılan bu yer için "ta'lim-ü Kur'ân-ı azîmü's-şân" yani Kur'ân'ın kırâat olduğu yer denilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken noktalardan biri de Câmî-i Kebir bitişğine yapılan dârü'l-kurrâ'nın acaba Gülbün-i Hânân'da geçen Bahçesaray'daki Han Sarayı yakınındaki mektep ve medrese ile bir ilişkisi var mıdır?³¹ Bununla ilgili bu kayıtlarda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Bilindiği gibi Osmanlılarda ve öncesindeki İslam devletlerinde dârülhüfâz denilen hâfızların yetiştirildiği dersanelerin bir üst kısmı olan ve hâfızlara kırâat ilminin okutulduğu dersanelere dârülkurrâ denmiştir. Burayı bitirenler Kur'ân-ı Kerim'i usulüne uygun olarak ve bilhassa yedi kırâat ve on rivayete göre okuyan usta hâfızlardı. Osmanlılarda genellikle büyük câmilerde ve bazı mescitlerde kırâat ilminin okutulduğu özel bölümlere dârülkurrâ denildiği gibi bu mekânlarda Kur'ân-ı Kerim'i kırâat ettiren hocaya da şeyh-i kurrâ ya da şeyhü'l-kurrâ denilirdi. Ayrıca, Kur'ân ihtisas medreselerine de dârülkurrâ denmiştir. Osmanlı dârülkurrâlarının genel özelliği büyük ve küçük kapsamlı bir külliye içinde yer almaları, en azından bir cami ya da mescidin yanında inşa edilmiş olmalarıdır. Bu özellikleri ve tanımlamaları göz önüne aldığımızda burasını dar anlamda da olsa bir mektep ya da medrese olarak değerlendirebiliriz. Ya da külliye bir parçası³². Arslan Giray da böyle bir Kur'ân okuma mahalli yaptırmış ve burası için bir para vakfı tesis etmiştir.

Arslan Giray Han 1750 yılının Aralık ayının başlarında, vekil tayin ettiği Başkatibi Hammad (?) aracılığı ile vakfına müteveli tayin ettiği Darbhâne Kâtibi İlyas Efendi huzurunda mahkemede bir vakıf tescil ettirmiştir³³. Arslan Giray Han'ın vakfiyesinde yer alan ifadeye göre, yukarıda da bahsedildiği gibi Câmî-i

Kebir'in doğu tarafına Kur'ân ta'limi için yapılan mahal ve buraya da Hâfız Mehmed Efendi'nin şeyh-i kurrâ tayin edilmesi yer almıştır. Vâkıf Arslan Giray, vakfa akâr yani gelir olmak üzere Rumî yani Osmanlı parası ile 500 guruş vakfetmiş ve bunu da vakfın mütevellisine teslim etmiştir. İslam hukukunda para vakfı hükmüne giren bu vakfın akârının işletilmesi de vakfiyede açıkça belirtilmiştir. Burada mütevellinin belirtilen meblağı Kale Yahûdileri'ne birbirlerine kefâletle, senede onu on bir buçuk hesabı ile yani % 15 üzere istirbâh ve istiğlâl olunması yani işletilmesi ve elde edilen ribhin yani kârın, vakfiyede belirtilen hizmetlere harcanması istenmiştir. Arslan Giray'ın tesis ettiği bu para vakfından vakfiyede de belirtildiği gibi senede Rumî ya da diğer bir ifade ile Osmanlı parası ile 75 guruş gelir yani ribh elde edilmekteydi.

Vakfiyede yer alan görevliler ve onlara tahsis edilen vazifeler ise şu şekilde takdir edilmiştir. Şeyh-i kurrâ için senede 6 guruş, müteveli için senede 15 guruş, başhalife için senede 10 guruş olmak üzere toplam Rumî 31 guruş vazife ücreti tayin edilmiştir. Bu hesaba göre geri kalan 44 guruş ise vakfiyede açıkça belirtilmese de asıl paraya ilave edilip, tamir ve diğer masraflara harcaması için müteveliye bırakılmıştır.

Bu vakfiyede ayrıca Arslan Giray, Bahçesaray'ın Şehreküstü Mahallesi'nde yaptırdığı çeşme için, mahkemede aynı vekil ve müteveli huzurunda Rumî para ile 100 guruşu aynı şartlar altında vakfetmiştir. Buradaki amaç, işletilen paradan elde edilen gelirle Şehreküstü'deki çeşmenin tamir ve bakımının yapılmasıdır. Böylece şeyh-i kurrâ ve onun oturduğu kurrâ ya da mektep denilen mahal ile Şehreküstü'de yaptırılan çeşmenin ayakta kalması ve hayrî fonksiyonunu yerine getirmesi düşünülmüştür. Burada dikkati çeken hususlar-

³¹ KŞS, 71/70-1.

³² Nebi Bozkurt, "Dârülkurra", *DİA*, VIII, s.543-545; ayrıca dârülkurâların mimari özellikleri için bkz. M. Baha Tanman, "Dârülkurrâ/Mimari", *DİA*, VIII, s. 545-548.

³³ KŞS, 71/81-b3.

dan biri de Bahçesaray'da Kale Yahudileri olarak tanımlanan kişilerin, bu paraları bir nev'i kredi olarak kullanmalarıdır. Muhtemelen bu kişilerin ticaretle uğraşmaları vakıf paralara olan talebi artırmıştır.

Şeyh-i kurrâ ve Şehreküstü'deki çeşme için Arslan Giray'ın tesis ettiği para vakfı ile ilgili, yukarıda belirtilen vakfiye dışında, yine aynı sicilde ve muhtemelen aynı tarihlere ait bir başka kayıt daha yer almaktadır. Burada şeyh-i kurrâ için tahsis edilen vakıf ile yine aynı vakfiye içinde yer alan Şehreküstü Mahallesi'nde yaptırılan çeşme için tesis edilen Rumî 100 gurusu asıl malı olan para vakfının, mütevellî İlyas tarafından onu on bir hesabı yani % 10 ile Kale Yahudileri'ne işletilmeye verilmesi istenmiştir. Ancak, vakfiyede yer alan onu on bir buçuk yani % 15 yerine, onu on bir yani % 10 ile paranın işletilmeye verilmesi yer almaktadır. Burada paranın işletilme oranında bir düzenleme yapıldığı dikkati çekmektedir. Vakfedilen bu parayı içlerinde Kırım'da Darbhâne Emîni olan Baba ve Zekariya adındaki kişilerin de aralarında bulunduğu on beş yahudi bir birlerine kefil olarak almışlardır³⁴. Burada para vakıflarında genellikle formüle edilen "*rehn-i kavî ve kefil-i melî*" yani kuvvetli rehin ve sağlam kefil kuralına da uyularak parayı alan kimselerin bir birlerine kefil olması sağlanmıştır.

e) Akmescit Çeşmeleri Vakfı (Bkz. Ek- 5)

Arslan Giray Han 1753 yılının ilk günlerinde mütevellî tayin ettiği Bahçesaray kadısı İbrahim Efendi'nin huzurunda yeni bir vakıf tescil ettirmiştir. Arslan Giray'ın hayır eserleri arasında çok sayıda çeşme de bulunmaktadır. Bunlardan Akmescit'te sekiz yerde ve Burçukırak'da bir yerde yaptırdığı çeşmeler bu vakfın konusunu teşkil etmiştir. Arslan Giray Bahçesaray'daki Nalband Çarşısı'nda bulunan ekmeççi dükkânı ile Hasan Efendi Mahallesi'ndeki şemhâne (mum imalathanesi) olarak kullanılan evini bütün hak

ve hukuku ile bu çeşmelere vakfetmiştir. Vakfiyede yer alan şartlar arasında; mütevellî vakıf akârları râyiç bedel ile senelik olarak kiraya verecek ve elde edilen gelir on hisse olarak bir araya getirilecektir. Mütevellî bu on hisseden bir hisseyi kendine ayıracak, geri kalan dokuz hisseyi de koruma altına alıp, bu çeşmelerin ve su yollarının tamir ve bakımlarına harcayacak, artan geliri de ileri de kullanılmak üzere muhafaza altına alacaktır³⁵.

f) Gözleve Çeşmeleri Vakfı (Bkz. Ek-6)

Arslan Giray Han'ın 1753 yılının ilk günlerinde tescil ettirdiği bir başka vakfı da, eski Kırım hanlarından olup, vakfiyenin kaydedildiği tarihten 105 sene önce öldüğü belirtilen İslam Giray Han'ın (muhtemelen III. İslam Giray bin I. Selamet Giray - öl. 1654) Gözleve'de Çeşmebaşı ve diğer beş ayrı yerde yaptırdığı çeşmelerine meşrû vakfını yeniden ihya etme ve mamûr hale getirmeye yöneliktir³⁶. Gözleve'deki Sulu Han diye meşhur olan Kervansaray, İslam Giray'ın buradaki çeşmelerinin vakıf akârı arasında yer almakta; ancak, Câmî-i Kebir'in aynı yerdeki vakıf dükkânlarında olduğu gibi, Kırım'ın Ruslar tarafından istilası sırasında burası da yakılıp yıkılmış ve kullanılamaz hale gelmiştir. Çeşmelerle ilgili vakfiyenin yeniden düzenlendiği sırada hayatta olan vâkıf İslam Giray'ın evladından ve veresesinden Sâhib Girây'ın, bu vakıf akârı tamir ve bakıma gücü yetmediğinden burası battal hale dönmüştür.

Kırım Hanı Arslan Giray şehir halkının suya olan ihtiyacını gözönünde bulundurarak, hâlî ve battal olan çeşmeleri ve vakıf akârı yeniden ihya etmek ve mamûr hale getirmek için vakıf mütevellisinden izin ve icazet almış ve belirtilen çeşmebaşı, çeşmeler ve su yolları ile vakfın akârı olan kervansarayı yeniden yaptırmıştır. Ayrıca Arslan Giray, İskele yakınına bir çeşme ve onun

³⁴KŞS, 71/8-b3.

³⁵KŞS, 71/69-a1.

³⁶KŞS, 71/69-b2.

üzerine de bir kahvehâne yaptırarak, önceki vakfın yani İslam Giray'ın daha önce kurduğu vakfın cihetine tevcih etmiştir. Böylece iki vakıf aynı cihete hizmet için bir araya getirilmiştir.

Arslan Giray yeniden düzenlediği bu çeşme ve su vakfının nâzırlığını yani denetimini hasbî olarak Kırım Hanı'nın veziri ile Kırım Kadıaskeri'nin birlikte yürütmelerini vakfın kaydına geçirtmiş, böylece denetim işini ciddiye aldığını göstermiştir. Vakfın mütevelliliği eskiden olduğu gibi vakfın eski mütevellileri üzerinde bırakılmış; ancak, han olarak ve vakfa yeni düzen veren biri olarak mütevelliyi azletme yetkisini sağlığında kendisine, ölümünden sonra da büyük oğluna ve onun erkek soyuna bırakmıştır. Vakfın gelirinin toplanması ve harcanması mütevellinin uhdesinde olup, onun vakıf akârı kiraya vermesi ve elde edilen geliri on hisse olarak bir araya getirmesi istenmiştir. Müteveli on hissede bir hisseyi kendi tevliyet hizmeti için ayıracak, geri kalan dokuz hisseyi de vakıf akârın tamir ve diğer masrafları için muhafaza edecektir. Böylece halkın hayati ihtiyaçlarından olan suyun bol ve kolay ulaşılabilir olması için elden gelen bütün gayret gösterilecektir.

g) Menzil Beygirleri İçin Arazi Vakfı (Bkz. Ek-7)

Arslan Giray Han 1752 yılında mahkemede tescil ettirdiği vakıf kaydında satın alma yolu ile mülkü olan araziye ve içindekileri vakfettiğini belirtmektedir³⁷. Bu arazi aslen Maksud Molla'ya ait iken satış yolu ile Sivritaş Köyü'nden Mahmud Paşa'ya mülk olarak geçmiştir. Daha sonra Arslan Giray Han, Bulganak nehri üzerinde Kokey Efendi Köyü'ndeki bu araziye 100.000 akça bedel karşılığında satış yolu ile mülk olarak üzerine almıştır. Arslan Giray bu mülk araziye ve içinde bulunan evleri, direkleri, karaltıları ve ahcârı hâit denilen taş duvarları ile vakfettiğini belirtmiş ve uyulması gereken şartları da vakfiyesine kaydettirmiştir. Arslan Giray, gerek kendi

zamanında ve gerek kendinden sonra gelen hanlar zamanında kamu hizmetini yerine getiren ulak ya da tatar olarak adlandırılan kimselerin kullanması için menzil beygirleri (bargirleri) temin etmiş ve bunlar için bu araziye bir nevi ikâmet mahalline dönüştürmüştür. Menzil beygirleri Arslan Giray'ın satın alıp vakfettiği bu arazide otlayacaklar ve bakımları da burada yapılacaktır. Ayrıca hanlığın kamu hizmetini gören ulak ve haberciler de buradaki evlerde konaklayacaklar. Göreve giderken binecekleri atları buradan alıp götüreceklerdir. Buradaki karaltı ve direkler de atların bağlanmaları ve ikâmet mahalli olarak kullanılacaktır. Arslan Giray bu vakfı ile hanlığın bir nevi posta teşkilatını bir çatı altında toplamış ve bunu da kendi mülkünü vakfederek sağlamıştır.

Arslan Giray Han vakıf arazisi ve müştemilatının gelecekte başına gelebilecek durumuna karşı da vakfiyesine kayıt düşürmüştür. O, eğer menzil beygirleri ile ilgili birim ve hizmet ortadan kalkarsa, o zaman vakıf akârın gelirinin Bahçesaray'daki Câmî-i Kebîr'e bitişik olarak yaptırdığı medreseye senelik olarak tahsis edilmesini istemiştir. Arslan Giray'ın bu vakfı, haberleşme ve ulaşım hizmetinde görülen aksaklığın giderilmesi gibi gözükmekte; önce satın alarak mülk haline dönüştürme ve onu da bir hizmete vakfetme şeklinde gerçekleşen bilinçli ve planlı bir uygulama olma özelliği taşımaktadır.

h) Arslan Giray'ın Saray-ı Vize'deki Evladlık Vakfı (Bkz. Ek-8)

Gülbün-i Hânân'da Arslan Giray'ın Kırım dışındaki hayratı anlatılırken şu ifadeler yer verilmiştir: "..... ve Saray-ı Vize'de tevliyeti ekber evlâd-ı zükûra şart ile gallesinden muhtâcîn evlâdına nafaka ta'yîn ve âsiyâb ve çiftlik ve akâr-ı sâire ile müretteb bir vakf-ı kesirü'n-nevâl...."³⁸. Arslan Giray İstanbul'un hemen ötesinde Saray-ı Vize'de tıpkı dedesi

³⁷ KŞS, 71/71-b1; KŞS, 71/71-a2.

³⁸ Halim Girây, age., vr. 31b.

Hacı I. Selim Giray'ın aynı geye ile Küçükçekmece ve Çatalca havalisinde kurduğu çiftlik vakıfları gibi³² bir vakıf kurmuştur. Kırım hanları ya hanlık beklerken ya da mazuliyetleri sonrası geldikleri bu mecburi ikâmet mahallerinde çeşitli mülkler edinmişler ve buraları da daha sonra evladı için vakfa dönüştürmüşlerdir. Arslan Giray'ın Kırım dışında kurduğu bu vakıf, kuruluş amacı açısından Kırım'daki vakıflarından ayrılmaktadır. Onun Kırım'da kurduğu vakıflarda hayrî fonksiyonlar ve kamuya hizmet ön plana çıkarken; Saray-ı Vize'de kurduğu vakıfta, kendi ailesinin ve evladının ihtiyaçlarının karşılanması, bir nevi evladını sosyal güvence altına alma amacı öne çıkmaktadır.

Saray-ı Vize'de kurulan bu vakfın tescil tarihi 23 Rebiülevvel 1169'dur (27 Aralık 1755). Arslan Giray'ın ilk hanlığının evâhiri Cemâziyelevvel 1169'da (1756 Şubat sonları - Mart başları) sona erdiği göz önüne alınırsa, o vakfiyenin tescil edildiği tarihte henüz hanlıktan azledilip Kırım dışına sürgüne gönderilmemiştir. Arslan Giray bu vakfın tevliyetini hayatta oldukça kendi üzerine, ölümünden sonra da en büyük erkek evladına olmak üzere devam eden bir silsile ile erkek evladının üzerine bırakmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu vakıf, evladlık ya da diğer adı ile zürri vakıf statüsüne girmektedir³³. Saray-ı Vize'deki bu vakıf bir bakıma Arslan Giray'ın Kırım dışındaki menkul ve gayrimenkul akârının dökümünü ortaya koymaktadır. Arslan Giray'ın vakfiyesinde Saray-ı Vize'de kendi oturduğu ev ve içinde ve etrafındaki bağ, bahçe, ağaçlar, su kanalları, hamam vs. müstemilatı; Ergene Nehri üzerinde Hançerli denilen iki göz değirmen ile yine aynı nehir üzerindeki Dumanca çiftliğindeki iki göz değirmen; yine Dumanca çiftliğindeki ev ve onun müstemilatı ile oradaki 82 adet küçük ve büyük camus sığırı, 149 adet küçük ve büyük kara sığır, 200 adet hergele (at ve beygir) ile 124.000 akça para vakfedilen menkul, gayrimenkul ve hayvanlar olarak yer almıştır.

Arslan Giray bunların dışında Ayas Paşa evkâfı arazisinden olup senede 100 guruh mukâtaa bedeli karşılığı mutasarrıf olduğu Dumanca, Ortabayır, Çaylı, Palamutdere, Kurtdere ve Karagöz Çeşme adındaki kışlaklarının da evladından mütevellî olanlar tarafından işletilmesini ve Ayas Paşa vakfına mukâtaa bedelinin ödenmesini şart koşmuştur. Arslan Giray vakfettiği 124.000 akçanın işletilme usulünü de vakfiye şartına kaydetmiş ve bu paranın onu on bir buçuk hesabı ile yani % 15 ile istirbah olunmasını istemiştir. Vakfın tevliyeti yukarıda da bahsedildiği önce vâkıfın kendisine, sonra da en büyük erkek evladına olmak üzere bırakılmıştır. Burada vakfın gelirlerinden faydalanacaklar sayılırken Arslan Giray'ın çiftliklerinde yaşayan başta nikahlı eşleri olmak üzere diğer çocukları, cariyeleri, azat edilmiş köleleri ve hizmetçileri de bulunmaktadır. Eğer bunlardan evlenip yeni bir yurt edinenler olursa onların vakfın hizmet alanı dışına çıkartılması istenmiştir. Arslan Giray en yakınından en uzağındaki aile fertleri ile hizmeti altındakilerin muhtaç duruma düşmemesi için böyle bir sosyal güvenceyi kayıt altına almış gözükmektedir. Vakfiyede ayrıca vakfın gelir kalemlerinin zaman içinde uğrayacağı azalma ve değişiklikler karşısında mütevellinin uyması gereken kurallara da yer verilmiştir.

³² I. Selim Giray'ın çiftlik vakıfları için bkz. Hüseyin Çınar, "Hacı I. Selim Giray Han ve Çiftlik Vakıfları", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 11/Güz 2006, s. 19-37.

³³ Arslan Giray'ın Saray-ı Vize'deki vakfına ait vakfiye için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, *Vakfiye Defteri* 629, s. 212, sıra 213. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki vakfiye kaydının başında şu ifade yer almaktadır: "Vakf-ı nukûd ve değirmen ve çiftlik sâhibü'l-hasenât celâdetlü Arslan Giray Han ibn Devlet Giray Han hazretleri der-kasaba-i ve der-kazâ-i Saray-ı Vize kayıd süde müceddeden be-muhâsebe-i evkâf-ı küçük ber-müceb-i vakfiye-i ma'mûlün-bihâ bâ-arzuhâl-i İslam Giray Sultan an-ekberi evlâd-ı zükûr ve ber-vech-i meşrûta bâ-hüccet-i ser'iyye el-mütevelli ve bâ-i'lâm-ı faziletlü Mehmed Arif Efendi hazretleri Kâdi-i İstanbul ve bâ-fermân-ı âli el-vâkî' fi 11 Rebiülâhir sene 1208 [16 Kasım 1793]. Bâ-îmzâ-i es-Seyyid Ömer el-Kâdi-i Saray-ı Vize ufiye enhümâ." Bu kayıt Arslan Giray'ın vakfının vakfiye defterine kaydedildiği tarih olarak gözükmektedir.

Sonuç

Arslan Giray Han, Kırım tarihi açısından oldukça önemli bir simâdır. Onun tarihte iz bırakacak belki büyük siyasi ve askeri başarıları olmamıştır. Ama, görünmeyen ve pek de bilinmeyen sosyal ve kültürel alanlardaki başarıları kayda değer niteliktedir. Kırım'ın neredeyse baştan başa yıkılıp yıkıldığı 1736-1737 Rus istilası döneminin izlerini, o han olduğu dönemde silmeye çalışmış, kurduğu vakıflarla toplumun can damarlarına âdeta kan pompalamış, Kırım'ı yeniden yaşanılır bir coğrafyaya dönüştürmüştür. Han olarak Kırım'da kaldığı dönem yaklaşık sekiz yıldır. Bu süre onun hayatının kısa bir kesitini oluştursa da, o kendisinden önceki ve sonraki pek çok Kırım Hanı'nı gölgede bırakmıştır. O gerek Kırım tarihi açısından gerekse Osmanlı tarihi açısından imâr faaliyetleri ve hayırsever kişiliği ile önemli bir yer edinmiştir. Vakfın sosyal hayat içinde üstlenebileceği pek çok faaliyeti hayatında uygulamaya çalışmıştır. Ama ne yazık ki tarihi bir şahsiyet olarak Arslan Giray günümüzde pek de iyi bilinmemektedir.

EKLER:

Ek-1. Bahçesaray Câmi-i Kebir ve Medrese Vakfı

KSS (Kırım Şer'iyeye Sicili), 71/87-b1.

Oldur ki, şevketli celâdetli şecâ'atli inâyetli bi'l-fi'l hitta-i Kırım Hânı Arslan Girây Hân ma'delet unvân hazretlerinin taraf-ı bâhir-i şereflerinde husûs-ı âti'l-beyânın ta'bîr ve takrîrine vekîli müsecceli olduğu lede's-şer'u'l-enver zâhir olan Dîvân Efendisi es-Seyyid Abdürrahim Efendi el-ma'rûf mahfil-i kazâ-i lâzîmü'l-irtifâda hâzır olup şu güne bast-ı kelâm itdi ki müşârün-ileyh efendimizin taht-gâh ve makarr-ı saltanatları olan mahrûse-i Bağçesaray hamiyet-i anî'l-beliyyede vâki' Câm'i-i Kebîri Hân'ın hüddâmına meşrûta evkâf-ı kadîmesi kalîle olmağla eslâf-ı kirâmlarından hânân-

sâbîkân Gözleve İskelesi'nden hüddâm-ı mezkûre ile iki nefer türbedârlara sîm-i hânî yüz bir gurus mâhiye vazîfe ta'yîn ve ihsân ve meblağ-ı mersûm-ı mezkûrdan miyânlarında iktisâm oluna gelüp ve lâkin ba'z-ı sene ve evkâtta muhâlif hevâ ile İskele-i mezkûrede sefâinin iyâb u zehâbı sadâ-mekânda olmayup İskele-i mezkûre emvâli kalîle virilmeyüp nice güzesteheri virildikde İskele malıdır deyu ez'âf-ı muzâ'afa bahâsında eşyâyı ..... i'tâ itmekle ..... ma'âş ve usret ve zahmetleri oldukların müşârün-ileyh efendimizin ma'lûm-ı şâhâneleri ve sem'-i hümâyûnları olmağla terahhüm buyurup feth-i hâkânîden beri devlet-i aliyyeden eslâf-ı izâm ve kirâmlarına ve hâliyâ asr-ı saltanatlarında mumâ-ileyh efendimize hâs olmak üzere ihsân ve in'âm olunan Akkirman'da Yalı karyelerinden beyne'l-ahâli ve'l-cîrân ma'lûmü'l-hudûd Küçük Malkoç dimekle ma'rûf karyeyi hasbeten li'lâhi te'âlâ ve taleben li-merdâtihi câmi'-i mezkûr ile kendüleri müceddeden binâları olan medrese-i ma'lûmeye vakf ve şöyle şart eyledikler ki, karye-i mezkûrenin a'şâr-ı şer'iyyesi ve rûsûmât-ı kadîmesinden mâ-hasal rey' u gallâtından senevî Rûmî iki yüz gurus ifrâz olunup müşârün-ileyh efendimiz bundan akdem medrese-i mezkûreye vakf eylediği Rûmî iki bin üç yüz otuz beş gurusun ribh u gallâtı tevzî' ve kısmet olduğu minvâli üzere mersûm Rûmî iki yüz gurus medrese-i mezkûrede müderris ve talebe-i ulûm ve nâzır ve mütevellî ve kayyım miyânlarında kısmet olunup ve ba'dehû câmi'-i mezkûrda hatîb olana mâhiye sekiz yüz otuz üç akça ve imâm-ı evvele mâhiye sekiz yüz otuz üç akça ve imâm-ı sâniye mâhiye sekiz yüz otuz üç akça ve mütevellîye mâhiye bin akça ve sermahfil-i müezzine mâhiye altı yüz akça ve sâir beş nefer müezzinlere be-her mâh beşer yüz akça ve üç nefer kayyımlara be-her mâh beşer yüz akça ve iki nefer türbedârlara biner akça mâhiye ve'l-hâsil cem'ân yekûn sîm-i hânî on bin yüz akça virilüp ve ba'dehû câmi'-i mezkûr ta'mîr ve termîm iktizâ itdikde ve döşeme ve hasîr lâzîm oldıkça zikr olunanlar gallâtdan olup

ve ba'de'l-masârifil-meşrûha zâyid ve mâ-hasal galle olursa hâkimü'l-vakt kazasker efendi nezâreti ve ma'rifeti birle mütevellî yedinde liecli'ta'mîr hıfz oluna deyu kayd ve şart idüp ve ba'dehû müşârün-ileyh efendimiz yine bastı kelâm idüp bu dünya-i ..... kararı olmayup mürûr-ı eyyâm ve ahyân ile bundan sonra her kim hân olursa "men câe bi'l-haseneti fe-lehû (galle) aşru emsâluhâ ve mâ-tukaddimû li-enfûsikûm min-hayrin tecidûhu indâ'llâhi" ve bunun emsâli teberrüât ve hasenât ve hayrât haklarında nâzile âyâtı beyyinâtın mantûk-ı münîfi üzere amel ve hakk-ı alâ va'de hazretlerinin va'd-i kerîmlerine müstehak ve nâil-i sevâb ve ba'îd-i ani'l-ikâb olup "fe-men beddelehû ba'de mâ-semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilünehû" âyet-i şerîfede olan va'iddeden ihtirâz "ve men ezlemu mimmen mene'a mesâcidâ'llâhi en yüzkerâ fihî's-mühû vese'â fi harâbihâ" fehvâ-i latifi üzere vakf-ı mezkûr-ı tebdîl ve tağyîrden ictinâb idüp câmi'i mezkûrun ihyâ ve umrânına bâ'is ve bâdî ve halefen bâ'de halef du'â-i hayra mazhar ve ecri cezîle nâil ve lâyük olalar deyu ihtitâm-ı merâm ve itmâm-ı kelâm buyurup taraf-ı şer'den kayd ve tescîl ve vakf-ı tâm tahrîr olunması murâd-ı âlişânlarıdır deyu bi'l-vekâletil-mahkiye ikrâr-ı tâmm itdiklerinde müşârünileyh hân-ı celilü's-şân ebbeda'llâhi devletehû ve eyyid saltanatehû ilâ yevmi'l-kıyam ve inkirâzû'd-dehri ve'd-devrân hazretlerinin vakf-ı mezkûr-ı kabûle her vechile ahrâ ve elyak ve müstahsen olmağla taraf-ı şer'den tecviz ve tenfiz kılınup mâ-hüve'l-vâki' alâ-vukû'ihî bi'l-ittibâ' ketb ve imlâ olunup yed-i tâlibe def' olındı ki vakt-i hâcette kâşif-i mâ-mezâ ola. Tahrîren fi-evâil-i Cemâdiye'l-ülâ li-sene selâse ve siffin ve mie ve elf.

Şuhûdü'l-hâl

eş-Şeyh Abdülhalim Efendi ibn Abdullah Efendi

Fahrü'l-ümerâ Salih Bey an-Siren?

Pir Mehmed Ağa an-Borlıca

Ömer Efendi el-Kâtib ibn Osman Efendi

Kılarcıbaşı Murtaza Ağa

Müderres Halil Efendi ve gayruhum

Ek-2. Gözleve Câmi-i Kebir Vakfı

KSS, 71/69-a2.

Oldur ki bi'l-fi'l Hân-ı Kırım olan hân-ı müşârün-ileyh hazretleri taraf-ı sa'âdetlerinden husûs-ı âti'l-beyâna vekil-i müseccilleri merkûm efendi mahfil-i kazâda hâzır olup husûs-ı câiz-zikre mütevellî olan mezbûr Hacı Molla Ağa muvâcehesinde takrîr-i güftâr idüp mahmiyye-i Gözleve'de Câmi-i Kebîr evkâfından olup mahmiyye-i mezkûrede Sulu Han dimekle şehir Karbansaray kurbı ve taraf-ı şarkîsinde vâki'a kırk bâb dekâkîn târihi kitâbdan on beş sene akdeminde bi-kazâi'llâhi te'âlâ ihrâk-ı bi'n-nâr olup ta'mîr ve termîmine meşrût bir şeyi olmayup sene-i mezkûreden yeri dekâkîn-i mezkûre arsaları hâliye ve mu'âttala kalup câmi-i mezkûrun hüddâm ve mürtezikalalarına alâ-vechil-meşrût bir habbe intifâ'ı olmamağla arsa-i mezkûreyi âhare senevî iktâ' ve galleriyle hüddâm-ı mersûma intifâ' olunması re'yi ve sevâbı görülmekle tâlib olan kimesnelere ihbâr ve ifâde olındukda rağbât-ı nâss sîm-i hânî yedi bin akçaya karâr-dâde olup müşârün-ileyh hân hazretleri üç bin akça ziyâde ile tâlib olduğu hasebiyle câmi-i mezkûrun bi'l-fi'l mütevellîsi olan es-Seyyid Abdullah Çelebi taraf-ı şer'den me'zûnen arsa-i hâliye-i mezkûreleri senevî onar bin akça mukâta'a virmek üzere târihi kitâbdan beş ay akdeminde mûmâ-ileyh hân efendimize iktâ' ve anlar dahi kabûl idüp ba'dehû zikr olunan arz-ı hâliyeler üzerinde yine kırk bâb dekâkîn ihdâs ve ibnâ ve bezzâzistân itihâz ve i'mâr itdürdüp ba'de hazâ "men câe bi'l-haseneti fe-lehû aşre (ğalle öşri) emsâlihâ ve mâ-tukaddimû li-enfûsikûm min-hayrin tecidûhu indâ'llâhi" mazmûn-ı münîfleri üzere zikr olunan bezzâzistânı hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merdâtihi tilâvet-i Kur'ân-ı azîmü's-şân için vakf-ı sahîh ile vakf ve mütevellî-i mezbûr yedine teslim şu gûne şart eylediler ki, mādâm ki kendü hayatta oldıkça vakf-ı mezkûrun mütevellîsi azl

ve nasbı yedlerinde ola "külli nefsin zâikatü'l-mevt" mefhûmî dâr-ı cinâna irtihâllerinden sonra evlâd-ı zekûrlarının ekberinde ola ve mütevellî-i merkûm bezzâzistan-ı mezkûrî senevî ecr-i misliyle tâlibi olanlara akd ve îcâr ve istiğlâl idüp be-her sene hâsıl-ı gallesinden ibtidâ-i maktû' olan on bin akça ihrâc ve câmi-i mezkûrun mütevellîsine def' ve teslim olına ve lede'l-hâcette ta'mîr ve termîmi için on bin akça dahi ifrâz olunup mütevellî yedinde hıfz olına ve mütevellî-i mezbûr ücret-i tevliyete dokuz bin akça ahz ve havâyicine sarf ide ve ehl-i tecvîd ve ehl-i istihkâkdan otuz nefer kimesne peydâ ve ta'yîn olunup ser-devirhân yevmî on dörder akça ve noktacı yevmî sekizer akça ve bâkî yirmi sekiz kimesneye yevmî yedişer buçuk akça vazîfe-i mu'ayyeneleri ile be-her yevm mahmiyye-i Gözleve'de vâkî' Câmî-i Kebîr'de tamâmen Kur'ân-ı azîm tilâvet ve hatm idüp mûmâ-ileyh hân efendimiz hayâtta oldıkça sevâbın pederi ve ..... cennet mekân merhûm Devlet Girây Hân'ın rûh-ı şerîflerine ithâf ve ihdâ eyleyeler Hân-ı müşârün-ileyh efendimiz bi-emrillâhi te'âla dâr-ı bekâya irtihâl itdiklerinde vech-i meşrûh üzere tilâvet ve hatm olunan Kur'ân-ı azîmü's-şânın sevâbın bir gün kendi rûh-ı şerîflerine ihdâ ve bir gün pederleri hân-ı mağfûr-ı müşârün-ileyhin rûh-ı şerîflerine ihdâ ideler ve câmi-i mezkûrun imâm ve hatîbi ve müezzinleri her kimler ise anları cüz-hânlıktan mahrûm itmeyeler eğer rağabât-ı nâss ile vakf-ı mezkûrun icâresine ziyâde ve noksan gelürse zikr olunan ehl-i mürtezikanın vazîfeleri terakkî ve tenzîl olına deyu kayd ve beyân itmişler idi ve lâkin vakf-ı mezkûr sâhib-i mezhebimiz İmâm-ı Azam hazretlerin indinde lâzım olmağla vakf-ı mezkûrdan rücû' ve bezzâzistan-ı mezkûr mütevellî-i mezbûr yedinden ahz ve nizâ' ve asl mâllarına red olunması bi-vekâletihî matlûbumdur dedikde mütevellî-i merkûm cevâba tesaddî idüp vakf-ı mezkûr imâm-ı mûmâ-ileyh indinde lâzım değil ise İmâm Ebî Yusuf ve İmâm Muhammed rahimehumu'llâhi te'âlâ indlerinde lâzım ve'l-ebeddir binâen alâ-zâlik imâmeyn-i hümâmeyn-i merkûmeynin kavli

münîfleri üzere sıhhat ve lüzûmları ile hükm olunmasın iltimâsın iderim deyu mu'ârıza idicek âlimen bi'l-ihtilâf beyne'l-eimmeti'l-eslâf vakf cânibi ri'âyet olunmak her vechile icrâ olinmağla vakf-ı mezkûr-ı meşrûhun sıhhat ve lüzûmiyla hükm olunup iş bu vesîka ketb olunup yed-i tâlibe def' olundu "femen beddelehû ba'de mâ-semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû inna'llâhe semî'ûn alîm" ve ecrü'l-vâkîf ale'l-hayyi'l-kerîm. Tahîren fi evâsıtı Rebî'u'l-ülâ sene sitte ve sittîn ve mie ve elf.

Şuhûdü'l-hâl

Ağa-yı Ekrem Mehmed Ağa

el-Hac Abdürrahim Efendi

Arabzâde Abdürrahim Efendi

es-Seyyid Mehmed Efendi en-Nakib

Müderri Halil Efendi

Arif Efendi ve gayruhum mine'l-hâzirîn

Ek-3. Osman Ağa Mahallesi Câmii Para Vakfı

KSS, 71/70-1.

Oldur ki şevketli celâdetli bi'l-fi'l Hân-ı Kırım Arslan Girây Hân hazretleri mahfel-i kazâda bastı merâm idüp mahmiyye-i Bağçesaray'da Osman Ağa mahallesinde vâkî' Deli Hân Sultân Hân-i mersûmenin vakf ve binâsı olan Câmî-i Şerîfe hasbeten li'llâhi te'âlâ bin gurusı Kırımî akça vakf ve tarafımızdan mütevellî olan Hacı İbrahim bin Hacı Halil'e teslim ve şu güne şart eyledim ki, meblağ-ı mezkûr mütevellî-i mezbûr yediyle ve devr-i şer'î üzere onu on ikiden istiğlâl ve istirbâh olunup senevî iki yüz gurus ribhinden altmış gurusuna câmi-i mezkûr minâresinde Ramazân'da kandil ikâd her gece lâzım olduğu mikdâr çerâğ alup ve kırk gurusunu müezzeni olan kimesneye virilüp ve yüz gurusunu imâmına senevî virilüp ve meblağ-ı mezkûr istiğmâl olundukça sağ kefil ve rehn ile istirbâh olına dedikde gibbe's-suâl ve akübüt-tasdik mâ-hüve'l-vâkî' kayd şod . Fî Şa'bân sene 1165.

Ek-4a. Şeyh-i Kurrâ ve Şehreküstü Mahallesi Çeşmesi Vakfı

KŞS, 71/81-b2.

Oldur ki bi'l-fi'l hân-ı celilü's-şân Arslan Girây Hân dâmet devletehû ilâ-vakti'l-kıyâm hazretleri tarafından husûs-ı âti'l-beyâna vekîl olup vekâleti Hazine Kâtibi Mustafa Efendi ve Kâtib Abdülazîz Efendi ibn Murtaza Ali Efendi şehâdetleri ile sâbite olan Serkâtib Hammad (?) Efendi el-ma'lûm husus-ı câi'l-beyâna şevketli müşârün-ileyh tarafından mütevellî olan Darbhâne Kâtibi İlyas Efendi el-ma'lûm muvâcehesinde bast-ı merâm idüp müşârün-ileyh hân hazretleri mahmiye-i Câmî'i Kebir'in şark tarafı finâsında Kur'ân-ı azîmü's-şân ta'lîm olunmak için bir mahal ihdâs idüp Hâfız Mehmed Efendi'yi şeyh-i kurrâ nasb u ta'yîn ve Rumî beş yüz guruş dahî vakf ve mütevellî mezbûr yedine def' ve teslîm ve şu güne şart itdiği mablağ-ı mezkûr mütevellî-i merkûm yedine Kal'a Yahûdileri'ne birbirlerine kefâlete senevî onu on bir buçuk hesabı üzere devr ve istirbâh ve istiğlâl olunup hâsıl-ı ribhî Rûmî yetmiş beş guruş akçadan şeyh-i kurrâ olan mezbûr efendiye senevî Rumî altı guruş ve mütevellî-i mezbûra Rûmî on beş guruş da mücevvez ve müste'ad bi'l-fi'l olup salâh-ı hâl ile ma'rûf olan şahsı başhalife nasb olunup merkûm halifeye ribh-i mezkûrdan senevî Rûmî on guruş virilüp şeyh-i kurrâ ile halifenin azl u nasbı mezbûr mütevellî yedinde olup mütevellî-i mezbûr şeyh-i mezkûr ile halifesinin azl u nasbında hâkimü'l-vakt Kazasker Efendi ma'rifetiyle ola deyu ihtitâm-ı kelâm itmişler idi ve lâkin hân-ı müşârün-ileyh hazretleri vakf-ı nukûd eimme-i selâse-i kirâm rahimehumu'llâhi'l-allâm indlerinde sahîh olmadığı el-yevm âlim olanları ile vakf-ı mezkûrdan rücû' ve mütevellî-i mezbûrdan istirdâd olunması merâmlarıdır didikde gıbbe's-suâl mütevellî-i mezbûr vech-i meşrûh üzere meblağ-ı mezkûr ahz u kabzını ikrâr ve ri'âyetü'l-vakf İmâm-ı Züfer'den Ensârî rivâyeti üzere vakf-ı mezkûrun sıhhatiyle hükm olındığı kayd şod ve vekîl-i mezbûr yine mütevellî-i merkûm huzûrında bast-ı merâm

idüp hân-ı müşârün-ileyh hazretleri Şehreküstü Mahallesi'nde icâd ve ihdâs eylediği çeşmesine Rûmî yüz guruş vakf idüp yine onu on bir buçuk hesabıyla devr olunup hâsıl-ı ribhinden çeşme-i mezkûr vakt-i hâcette ta'mîr oluna iktizâ itmedikde re's-i mâla zâm oluna deyu meblağ-ı mezkûr mütevellî-i mezbûra teslim itmişdir didikde gıbbe's-suâl ve akîbü't-tasdik mâveka'a kayd şod. Fî-evâil-i Muharremü'l-harâm li-sene erba'a ve sittîn ve mie ve elf.

Şuhûdü'l-hâl

Yahya Efendi an-Eski Yurt

Seyfeddin Efendi

Arif Efendi Kethüdâ

Hacı Mahmûd Çelebi an-Hacı

Ek-4b. Şeyh-i Kurrâ ve Şehreküstü Mahallesi Çeşmesi Vakfı

KŞS 71/8-a3.

Oldur ki şevketlü hân-ı âlişân Arslan Giray Han hazretleri Câmî-i Kebir'e muttasıl şeyh-i kurrâ için ihdâs itdiği mahalde ta'lîm-i Kur'ân-ı azîmü's-şâna vakf eylediği Rumî beş yüz ve Şehreküstü Mahallesi'nde binâ itdürdüğü çeşmeye ta'mîr için yüz guruş cem'an altı yüz guruşu onu on bir hesabıyla birbirlerine kefâlet ile bâlâda zikr olunan Yahudiler mütevellî İlyas Efendi'den ahz u kabz etmişlerdir.

Emîn-i Darbhâne Baba ve Zekariya

İsâk veled-i Yako

Şolme veled-i Yako

Diğer Şolme veled-i Moşi?

Şimâyil veled-i Afrayim

Sarı Moşi veled-i David

Mortumar veled-i Şolme

İsak ve Avraham

Yofda veled-i Moşi

Mengli Mortomar veled-i İsak

Harun veled-i Moşi

Baba veled-i İsak

Avrahim veled-i Harun

İlya veled-i İsak

Ek-5. Akmesjid Çeşmeleri Vakfı

KŞS, 71/69-a1.

Oldur ki bi'l-fi'l hıttâ-ı Kırım Hânı şevketli celâdetli muhabbetli Arslan Girây Hân ebbeda'llâhu devletihû ve eyyede saltanatehû ilâ-inkırâzî'd-devrân hazretleri mahfil-i kazâ celîlü's-şânla hâzır olup husûs-ı atî'l-beyâna taraf-ı bâhirü's-şereflerinden mütevellî nasb ve ta'yîn buyurdıkları fahrü'l-kuzât hâlâ Bağçesaray kâdısı İbrahim Efendi muvâcehesinde bastı merâm idüb bundan esbak etyab-ı mâlımdan kasaba-i Akmesjid'de sekiz mahalde ve Burçukırak'da bir mahalde hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merdâtihi îcâd ve ihdâs ve ibnâ itdürdüğüm çeşmelere mürûr-ı eyyâm birle vehn u za'af âriz olup ta'mîr ve termîm iktizâ itdikte ta'mîr ve ihyâ olunmaları için bir vakıf vakf-ı müebbed li'l-ebed olmağın el-yevm silk-i mülkümde ve mahmiyye-i Bağçesaray'da Na'alband Sûk'ında vâki' ve ma'lûmü'l-hudûd inde'l-cîrân ekmeççi dükkânım ile yine mahmiyye-i mezkûrede Hasan Efendi Mahallesi'nde vâkı'a ve büyût-ı müte'addide-i müştemile hâlâ şem'hâne olan dâr-ı ma'lûmeme cemî'an hukûk-ı murâfıkları ve âmme-i menâfi'leri birle zikr olınan çeşmelere vakf-ı sahîh ve habs-i sarîh ile şu gûne şart eyledim ki zikr olınan akârlar mütevellî-i mezbûr yediyile ve ecri misilleri ile senevî tâlibi olan kimesnelere akd ve îcâr ve istiğlâl olunup hâsıl-ı gallenin on hissede bir hissese mütevellî-i mezbûr nefsi için ahz ve ekl u bel' idüp bâki dokuz hissese yedinde hıfz ve zikr olınan çeşmelere ve sebî-i mâlarına ta'mîr iktizâ itdükdâ mârrü'l-beyân hıfz olunan hisse-i mezkûre ile termîm ve ihyâ olunup ziyâdesi mütevellî-i merkûm yedinde hıfz oluna (ve Kalga Sultan Ağası ve kadısı her kim bulunur

ise hasbî nâzır olalar) deyu vakf ve şart ile mütevellî-i mezbûre zikr olınan akârları teslim ve oldahî tesellüm itmişidi ve lâkin vakf-ı mezkûr İmâm-ı Azam hazretleri indinde lâzım olmağla vakf-ı mezkûrdan rücû' ve aslı mâlıma redd olunması murâdımdır deyu buyurdıklarında mütevellî-i mezbûr efendi cevâba tesaddî idüp fi'l-vâki' vakf-ı mersûm İmâm-ı mûmâ-ileyh indinde lâzım olmadığı muhakkaktır ve lâkin İmâm Ebî Yusuf ve İmâm Muhammed hazretleri katlarında mütevellî yedine teslim olunan vakfın sıhhat ve lüzûmı emri mübeyyindir deyu mu'ârıza idüp imâmeyn-i hümâmeynin kavli münifleri üzere lüzûmları ile hükm olunmasının iltimas iderim dedikde vakf cânib-i ri'âyet olunmak ahrâ ve evlâ olmağla vâkıf-ı müşârün-ileyh hazretlerinin şartı muharrerleri üzere vakf-ı mezkûrların sıhhat ve lüzûmları ile hükm olunup mâ-hüve'l-vâki' alâ-vuku'ihî bi'l-ittibâ' ketb ve yed-i tâlibe def' olundu. Fî-evâil-i Reb'ü'l-ülâ li-sene sitte ve sittin ve mie ve elf.

Şuhûdü'l-hâl

Ağa-yı Ekrem Mehmed Ağa

Divân Efendisi el-Hac Abdürrahim Efendi

Nakib es-Seyyid Mehmed Efendi

Yahya Efendi ibn el-Hac Abdülhalim Efendi

Arabzâde Abdürrahim Efendi

el-Hac Ahmed bölükbaşı ve gayruhum

Ek-6. Gözleve Çeşmeleri Vakfı

KŞS, 71/69-b2.

Oldur ki bi'l-fi'l Kırım Hânı olan şevketli şecâ'atli celâdetli Arslan Girây Hân-ı âlişân zâda'llâhû tevfiqa hazretlerinin taraf-ı bâhir-i şereflerinden husûs-ı atî'l-beyâna ber-nehc-i şer' sâbitü'l-vekâle fahrü'l-kuzât İbrahim Efendi el-ma'lûm mahfil-i kazâda hâzır olup husûs-ı câ'i'l-beyâna taraf-ı sa'âdetlerinden mütevellî ta'yîn itdikleri Hacı Molla Ağa el-ma'lûm muvâcehe-i bastı merâm ve takrîr-i kelâm idüp hânân-ı Kırım'dan olup târih-i kitâbdan yüz beş sene

akdeminde dâr-ı bekâyâ irtihâl ve cennet-mekân olan el-merhûm ve'l-mağfûr leh İslâm Girây Hân aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrânın evkâfından olup mahmiyye-i Gözleve'de vâki' Çeşmebaşı ve beş mahalde çeşmeleri ve bunlara meşrût ve mevkûf Sulu Hân demekle meşhûr kârbânsaray bundan akdem be-kazâi'llâhi te'âlâ ihrâk bi'n-nâr ve hedm ve tahrîb olunup vâkif-ı mûmâ-ileyhin evlâd-ı evlâd-ı evlâdlarından ve sadr-ı veresesinden Sâhib Girây Sultân'ın dahi ta'mîr ve termîmine iktidârı olmayup on beş sene mürûruna dek mu'attal ve hâlî olmağın ve sebeb-i hayrât olan mâ'-i mübâh ve mübâyâ'a ve gillet ile mahmiye-i mezkûre ahâlisinin ahvâli diğere gûne .....tâm üzre olup müvekkilim müşârûn-ileyh hân-ı celilü's-şân hazretleri tâlib-i hayrât ve râğib-ı hasenât olmalarıyla zikr olunan çeşmebaşı ve çeşmeleri ve kârbansarayı ta'mîr ve ibnâ ve ihyâ ve cihet-i ûlâsına vakf itmeleri için merkûm Sahib Girây Sultan'dan isti'zân itdiklerinde sultân-ı merkûm izni küllî ve icâzetten (ibtidâ mukâta'ası yirmi iki gurus ihrâç olunup Câmî-i Kebîr hüddâmına teslim olunup bâkînin) tâtme birle vakf-ı mersûmlarda olan velâyetlerin müşârûn-ileyh hân efendimize tefvîz ve ferâgat itdikten sonra mûmâ-ileyh hân-ı ali's-şân hazretleri zikr olunan kârbânsarayı ve çeşmebaşın ve çeşmelerin ve sebî-i mâların müceddeden ibnâ ve ihyâ itdürüp ve mahmiyye-i mezkûrede İskele kurbında bir çeşme dahi ihdâs ve üzerinde bir bâb kahvehâne îcâd ile zikr olunan kârbânsarayı cihet-i ûlâsına vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled idüp mersûm kahvehâneyi yine ol vech üzere vakf idüp mütevellî-i mezbûr yedine def' ve teslim ve şu gûne şart ve kayd eylemişlerdir ki, han veziri ile kâdiaskeri olan efendi her kimler ise vakf-ı mezkûra hasbî nâzır olup hizmet-i nezâret ile müsâb ve ecr-i cezîle nâil olalar ve vakf-ı mezkûrlar mütevellî yediyle ve ecr-i misilleri birle senevî tâlibi olan kimesnelere akd ve îcâr ve istiğlâl olunup hâsıl-ı gallesinden on hissede bir hissesin li-eclî't-tevliyete mütevellî nefsi için ahz ve havâicine sarf ve infâk ide bâkî dokuz hisse zikr olunan çeşmelerin mesârîflarına sarf ve

harç olunup ba'de'l-masârif bâkî kalanı mütevellî yedinde hıfz oluna ve bi-emri'llâhi te'âlâ mütevellî-i mezbûr dâr-ı bekâyâ irtihâl iderse mezbûrun evlâd-ı zükûrunun aslahı ve müstahakı mütevellî ola ve şâyed mütevellî olan hıyânete ve yahud hizmetinde müsâmaha ve tekâsül itdikde nâzıreyn-i merkûmeynin ma'rifetleriyle dindâr ve müstakîm olan kimesnelere taraf-ı şer'den mütevellî olup zikr olunan ecr-i tevliyete ol dahi müstehak ola ve mârrü'l-beyân kârbânsaray ve kahvehâne mürûr-ı eyyâm birle ta'mîre hâcet (hâcet) oldıkda galleleri ile cümleden akdem ta'mîr ve termîm olına deyu ihtitâm-ı (ve vakf-ı mezkûrların mütevellîsini azl u nasbı hân hazretlerinin yedlerinde ola ba'dehû ekber evlâd-ı zükûrunda ola) merâm idüp ve lâkin vakf-ı mezkûrlar sâhib-i mezhebimiz İmâm-ı Azam rahmetu'llâh indinde lâzım olmağla müvekkilim hân-ı zî-şân hazretleri vakf-ı mezkûrdan rücû' idüp asl mallarına redd olunması murâd-ı aliyyeleridir dedikde mütevellî-i mezbûr cevâb-ı bâ-sevâba tesaddî idüp fi'l-vâki' İmâm-ı Azam hazretleri indinde lâzım değildir ve lâkin mütevellî yedine teslim olunan vakf İmâm-ı Ebî Yusuf ve İmâm-ı Muhammed hazretleri katlarında li-ebed ve lâzımdır binâen alâ-zâlik imâmeyn-i hümâmeyn-i merkûmeynin kavli şerifleri üzere lüzûmları ile hükm olunmasın iltimâs iderim deyu mu'ârıza ve mukâbele idicek âlimen bi'l-ihtilâf beyne'l-eimmeti'l-eslâf vakıf cânibi ri'âyeti her vechile ..... ve ahrâ olmağın vakf-ı mezkûrun sıhhat ve lüzûmları ile hükm olunup mâ-vakâ'a ketb ve imlâ olundu. Tahrîren fi-evâsıt-ı Reb'ü'l-ûlâ sene sitte ve sittin ve mie ve elf.

Şuhûdü'l-hâl

Ağa-yı Ekrem Mehmed Ağa

Defterdâr Ömer Ağa

Divân Efendisi es-Seyyid Abdürrahim Efendi

Kapucıbaşı Mustafa Ağa

Müderres Halil Efendi

Şerefüddin Efendi

Nakîbü'l-eshrâf es-Seyyid Mehmed Efendi
Mehmed Efendi ibn Hüseyin Efendi
gayruhum.

Ek-7a. Menzil Beygiri ve Menzilci için Arazi Vakfı

KŞS, 71/71-b1.

Oldur ki şevketli celâdetli bi'l-fi'l hıttâ-ı Kırım Hânı olan Arslan Giray Hân dâme ömruhû hazretleri mahfel-i kazâda bast-ı merâm idüp Sivritaş Karyesi ahâlisinden Mahmud Paşa el-ma'lûmdan yüz bin akça semen-i ma'lûm mukâbilinde iştirâen ve temellük ile Nehr-i Bulganak'daki Kokey Efendi Karyesi'nde vâkı'a ve sahife-i sâbıkâda mestûre hüccet-i şer'iyede hudûdları mezkûre ve ma'lûme olan arâziyi ve dâhilinde mevcûde hâneler ve âranlar ve karaltıları ve ahcâr-ı hâitleri (ağıl ya da çevreleyen taş duvarları) hukûk ve murâfıkları ve âmme-i menâfi'leri hasbeten li'llâhi te'âlâ ve tâliben li-merdâtihi vakf-ı sahîh ve habs-i sarîh idüp şöyle şart itdim ki ba'de'l-yevm benim asr u zamân-ı devletimde ve bundan sonra gelen hânân-ı zevi'l-ihirâmı zamân-ı saltanatlarında âmme-i nâs için menzil bargirleri îcâd ve ittihâz olındukda menzil bargirleri zikr olunan arâzi-i ma'lûmede ra'y birle arâzi-i mezkûre mersûm menzil bârgirlerin merte'ası ve hânelerinde menzilciler sâkinler olup ve karaltı ve âranlarında menzil atları iskân oluna şâyed menzil bârgirleri ittihâz olunmayan asr u zamân olursa Bağçesaray'da Câmî-i Kebîr'e muttasıl binâ ve vakf eyledüğüm medreseye senevî arâzi-i mâlûmelerin rab' (ev) ve galâtı meşrûta olur deyu ikrâr-ı tâmm ve i'tirâf-ı temâm itdiklerinde hân-ı müşârün-ileyhin vakf-ı mezkurı ve şartı mersûmlarının sıhhat ve lüzumı inde's-şer' sâbit ve mukarrer olup mâ-hüve'l-vâki' ketb olındı. Tahriren fi-evâsıtı Cemâziye'l-âhir sene hamse ve sittîn ve mie ve elf.

Şuhûdü'l-hâl

Müftiyü'l-enâm es-Seyyid Hâmid Efendi

Vezîr-i Ekrem Mehmed Ağa
Kapucıbaşı Mustafa Ağa
Kethüdâ-i Bâb-ı âli Mehmed Şah Ağa
Abdülkerim Bölükbaşı
İbrahim Bölükbaşı ve gayrühüm

Ek-7b. Menzil Beygiri ve Menzilci için Arazi Vakfı

KŞS, 71/71-a2.

Oldur ki Maksûd Molla'dan iştirâ olunup ba'dehû Mahmud Paşa mâlik olduğu arazi ki, karye-i mezkûrede olup kıbleten câri ve şarken Abdülaziz Efendi mülki ve şimâlen tarîk-i âmm ve garben Abdullah Molla mülki ile mahdûddur işbu mezkûre dahi hân-ı müşârün-ileyhin iştirâ'en mülki olup vakf-ı mezkûrda dâhildir.

Ek-8. Saray-ı Vize'deki Evladlık Vakfı⁴¹

Hamd-ı fâik-i bi-hadd ve senâ-yı lâ-yık-ı lâ-yu'add ol mâlikü'l-mülki ve'l-melekût rabbü'l-izzeti ve'l-ceberût vâkif-ı hâl-i ins ü cân râzık-ı mahlûk-ı her dû-cihân cellet hikmetühû ve allet kelimetühû hazretlerinin dergâh-ı azamet penâhına ref' olunur ki nusha-i insânı ketm-i ademden ibdâ'-ı üslûb üzere ibdâ' ve imlâ ve ahsen-i takvîm üzere ihtirâ ve inşâ edip mesâlik-i ma'aş-ı ta'lîm ve menâhic-i ma'adı tefhim ve sadhezârı düveri salat-ü selam hüceste nizâm ol medine-i ilm-ü hilm ve temkîn-i gencîne-i vahyi rabbi'l-alemîn hatime-i silsile'l-mürselîn hazretlerinin ravza-i radiyye ve hafîr-i hafîrlerine nisâr olunur ki sâlik-i râh-ı hakikat olan sâhib-i himmet ve âli nûhmet-i makâsîd ve amâline îsal ile hoşhâl eder ve düveri rahmet-i ilâhi ve gurur-i mağfireti nâ-mütenâhi zümre-i âli ashâb ve fırka-i asdika ve ahbâbı üzerine olsun ki herbiri tarîk-i hakka hâdî ve sebîl-i tevfiqa münâdi hâmi-i

⁴¹Vakfiye için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, *Vakfiye Defteri* 629, sayfa 212, sıra 213.

hamâyi-i dîn ve vâlî-i livâ-i fazl-ı yakîn olmuşdur rıdvânü'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'în.

Emmâ ba'dü ba'îs-i tahrîr-i kitâb-ı şer'î ve dâ'i-i tasfîr-i hitâb-ı mer'î budur ki erbâb-ı elbâba-rûşen ve zâhir ve ashâb-ı iz'âna â'yân ve bâhirdir ki bu cihân-ı gaddârın mâl-ü câhi bî-karar ve bu dünyayı nâ-pâyidârın tac-u tahtu müsteardır pes lâ-cerem her akl-ı gafil olmayup zaman-ı afiyette mülâhaza-i akibete müdâvemet ve evân-ı tâkatında hayrât ve hasenâta muvâzibet ede ki ekmel-i envâ-i hayrât sadakât-i câriye ve ecmel-i esnâfı meberrât hasenât-ı bâkiyedir ki ba'de fenâi'l-cisim sebeb-i bekâ-i isim ve ba'de helâki'l-beden mûcib-i sebât ve zikr-i hasendir binâen âlâ-zâlik işbu ma'nâyâ vâkif âtiz-zikir olunan akârât ve menkulâtı vâkif olan zürriyyetüs-selâtinî'l-kâdim vel-havakınü'l-azim Arslangiray Hân ibn Devletgiray Hân hazretleri akd-i meclis-i şer'î şerîf-i dîvân-ı münîf edip li-eclî't-tescîl vel-i itmâmî'l-vakfi ve't-tekmîl mütevellî-i mensûbât olan fahrü'l-ekâbiri'l-muteberîn el-Hac Hüseyin Efendi ibn Mustafa nâm kimesne mahzarında bi'l-muvâcehe takrîr-i kelâm ve ta'bir-i anî'l-merâm edüp Vizesarayı Kazâsı'nda ve kasabasında vâki' kendime imtinâ' ile tahdîd ve ta'rîften müstağnî silk ve mülkümde münselik olan dârımı müştemil olduğu hadîka-i enika ve kürüm ve eşcar ve kanavât ve hammâm ve dâhilinde ve hâricinde vâki' erika ve eyvân ve büyütu râsihatü'l-erkân ve kusûru sâmihatü'l-bünyan ve bi'l-cümle tevâbi' ve merâfık ve levâhıkıylâ ve Nehr-i Ergene üzerinde dâir hançerli dimekle ma'rûf iki göz değirmenimi içinde mevcûde olan âlât ve levâzımı ve cemî'an tevâbi' ve levâhıkı ile ve yine nehr-i merkûm üzerinde dâir Dumanca demekle ma'rûf çiftliğim kurbında vâki' iki göz değirmenimi içinde olan âlât ve levâzımı ve cemî'an tevâbi' ve levâhıkı ile ve mezbûr Dumanca çiftliğimi dahi müştemil olduğu hâriciyye ve dâhiliyyede büyütu adîde ve sâir ebniye ve kürüm ve bi'l-cümle hukûk ve merâfıkı ile ve âlâtı harâsetile ve seksen iki adet sağır ve kebîr cevâmis ve yüz kırk dokuz adet sağır ve kebîr kara sığır ve iki yüz adet hargele ve altı

yüz adet koyunumu ve râyic-i fi'l-vakt yüz yirmi dört bin akçeyi mâlımdan ifrâz ve hâlisen li-vec-hi'llâhi taalâ vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf edüp şöyle şart eyledim ki, kendim hayâtta oldukça hasbeten li'llâh mütevellî olup içinde tağyîr ve tebdîle kâdir olam evkâf-ı mezbûremden gerek Saray'da vâki' dâr-ı mersûmede ve gerek Dumanca nâm çiftlikde kendim sâkin olup sâir evkâf-ı merkûmemin gallesine kendim mutasarrıf olam bi-emri'llâhi'l-azîzi'l-müte'âl dar-ı fenâdan dâr-ı bekâyâ irtihâlimden sonra evlâd-ı zükûrumun ekberi ve evlâd-ı zükûrümün ekberi ebnâsı ve ekber-i ebnâ-i ebnâsı batnen ba'de batnin mütevellî olup muhtâcînden olan ebnâyı ve ebnâ-i ebnâyı yanına alup ve menkûhalarım ve ümmî veledlerim ve mu'tekalarım ve müdebbirelerim cümleleri Saray'da vâki' dâr-ı merkûmede yahud Dumanca çiftliğinde bir yerde sâkinîn olmak şartı ile yanına alup evkâf-ı mezbûremden gallesini cem' ve me'kel ve meşreblerine sarf ve harc eyliye mâdem ki tezevvüc etmiyeler ve gayr-ı mahal ihtiyâr edip gitmiyeler her hangisi giderse vakfımdan bir habbeye müstehikka değildir ve dahi şöyle şart eyledim ki, zikrolunan evkâfımın gallesinden evvelen vakf-ı mezbûrun ta'mîr iktizâ eyledikde ta'mîr oluna sâniyen zikr olunan hayvanâtdan helâk olanları kendi nev'inin furû'undan itmâm oluna furû'undan itmâm mümkün olmadığı sûretde galleden âheri iştirâ olunup itmâm oluna ve zikrolunan meblâğ-ı merkûm mu'amele-i şer'iyye ile onu on bir buçuk hesâbı ile istirbâh olunup ziyâde ile tamâ' olunmıya ve dahi Ayas Paşa evkâfı arâzisinden olup senevî yüz guruş mukâta'a ile mutasarrıf olduğum Dumanca ve Ortabayır ve Çaylı ve Palamutdere ve Kurtdere ve Karagöz çeşme nâm kışlaklar dahi evlâd-ı zükûrumdan mütevellî olan mutasarrıf olup gallelerinden cânib-i vakf-ı Ayas Paşa'ya her sene mukâta'a-i merkûmesini vire ve zikrolunan Dumanca çiftliğinde iki pulluk levâzımatla işleyüp ve ücretle altı nefer ırgad tutulup ücretleri hâsıl olan mahsûlden virile ve mahsûlün öşrü dahi Ayas Paşa vakfı cânibine virile ketm

olınmaya el-iyâzü bi'llâh ba'de'l-inkirâz Sarayı Vize Kazâsı'nda hâkimüş-şer' olan bir müstakîm ve dîndâr ve emîn ve perhîzkâr kimesneyi mütevellî nasb idüp mütevellî-i mansûb dahi her sene gallesini tahsîl ve cem' ve ba'de't-ta'mîr galleden bâkî kalanın öşrünü kendi ahz idüp bâkîsi Saray'da vâkî' Ayaspaşa Câmi'-i Şerîfî'nde ve Mektebi'nde hüddâm ve mu'allim ve mürtezikalârına taksîm eyliye deyu evkâf-ı mezbûrenin cümlesi mevânî-i kabzdan âriye olduğı hâlde mütevellî-i merkûm el-Hâc Hüseyin Efendî'ye teslim oldahi sâir evkâf mütevellîleri gibi kabz ve tesellüm eylediğini ikrâr eyledikten sonra vakf-ı merkûm emri tamâm ve hâl tesbil-i encâm bulmuşiken vâkîf-ı zü'l-ma'ârif inân-ı kelâmını semt-i âhere sârif olup vakfından rücû' ve mukaddimâtı husûmet ile nizâ'a şurû' idüp vakf-ı akâr ve akâr zımında olan menkûlât kâsîmi dahi akâr hükmünde olmağla eşrâf-ı eimme-i kibâr aleyhi'r-rahmetü'l-gaffâr Hazret-i İmâm-ı Azam ve hümâmî'l-efhâm Ebu Hanife Kufî kavli-i şerîf-i üzere lâzım olmamağın zikrolunan akârât ve menkûlâtın vakfiyyetinden rücû' eyledim mütevellî-i merkûmun yedi ref' olup mezkûr akârât ve menkûlât yedime teslim olup kemâkân mülk olmasını taleb iderim deyicek mütevellî-i merkûm cevâb-ı bâ-sevâba

tesaddî idüp dedi ki eğerçi imâm-ı ma'hûd aleyhi'r-rahmeti'l-vedûd hazretlerinin katında vakf lâzım değildir lâkin sâir eimmemizden vakf-ı merkûmu ve şurû-ı mezkûru câiz görenleri vardır husûsan ba'de't-teslîm ile'l-mütevellî vakf sahîh ve lâzımdır deyu husûmet ve nizâ' ve red ve teslimden imtinâ' idüp sadr-ı kitâbda tevkî'i vâkî' olan hâkim huzûrında murâfa'a olduklarında hâkim-i mûmâ-ileyh dahi makâl-i cânibeyne ve kelâm-ı ferîkeynde teemmü'l-i enik ve tefekkür-i dakîk ve tedebbür-i hakîk idüp cânib-i vakfa nazar ve mubtil-i hayr olmakdan hazer idüp vakf-ı ma'hûdun ve şurû-ı ve kuyûdunun âlâ-kavli men yerâhû sıhhat ve lüzumı ile hükm-i şer'î ve kazâ-i mer'î idüp cemî'i evkâf-ı mezkûre resm-i ma'lûm ve tarz-ı merkûm üzere vakf sahîh ve lâzım olup min-ba'd vakf-ı mezkûr ilâ-yevmi'l-ba'si ve'n-nüşûr müebbed ve muhalled olup nakzına mecâl ve muhâl ve tebdîl ve tağyîrine imkân mûmteni'ü'l-ihimâl oldu. "Fe-men beddelehû ba'de mâ-semî'ahû fe-innemâ ismuhû ale'llezîne yübeddilûnehû inna'llâhe semî'ün alîm" ve ecrü'l-vâkîfı ale'l-hayyi'l-kerîm innehû hüve'l-birrü'r-rahîm cerâ zâlike ve hurrîre fi'l-yevmi's-sâlisî ve'l-işrîn min-şehr-i Rebî'ü'l-evvel li-sene tis'a ve sittîn ve mie ve elf (27 Aralık 1759).

*Yard. Doç. Dr. Mustafa Murat ÖNTUĞ

**BİR EĞİTİM KURUMU:
MAHMUD PAŞA ZÂVİYESİ VE VAKIFLARI**

I. MAHMUD PAŞA ZÂVİYESİ

Mahmud Paşa Zâviyesi, Seyyid Şeyh Mahmud Paşa tarafından Uşak kazâsına bağlı adını taşıyan köyde yaptırılmıştı¹. II. Beyazid (1481-1512) devri vakıf defterlerinde köyün Hüdâvendigâr zamanında Mahmud Paşa Zâviyesi'nin vakfı olduğu yazılıdır². Günümüzde Uşak'ın köyleri arasında Mahmud Paşa isminde bir köy yoktur. XVIII. yüzyıla ait bazı arşiv belgelerinde Mahmud Paşa Zâviyesi'nin bulunduğu köyün ismi "Paşalar" olarak kaydedilmiştir³. II. Beyazid dönemi Tahrir Defterleri'nden Mahmud Paşa ve Dumanlı köylerinin birbirlerine yakın yerlerde kurulmuş oldukları anlaşılmaktadır. Bugün Paşalar Köyü, Uşak'a bağlı Karahallı ilçesinin bir köyü olup Dumanlı Köyü ile de birbirine yakındır. Öyle ise *Mahmud Paşa* köyünün ismi, geçen dönemler içinde değişerek *Paşalar* adını almıştır.

I. Murad zamanında Uşak ve civarı Germiyanogulları Beyliği'nin sınırları içinde yer almaktaydı⁴. O halde Mahmud Paşa Zâviyesi, Germiyanogulları döneminde mevcuttu ve bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte zâviye ve onun vakfı olan Mahmud Paşa Köyü yıllarca bu durumunu devam ettirmiştir. Zâviyenin hangi tarikata mensup olduğu tespit olunamamıştır. Fatih devrinde evkaf *nesh târî* olarak timâra verilmiştir. Fakat II. Beyazid devrinde köy timârdan alınarak tekrar vakıf haline getirilmiştir⁵.

Mahmud Paşa Zâviyesi vakfının ilk mütevellisi köye ve zâviyeye ismini veren Seyyid Şeyh Mahmud Paşa'dır. Zâviyenin bânisi olan bu kişi hakkında bilgiler sınırlıdır. Belgelerde, Şeyh Mahmud ve onun soyundan gelen kişiler için "Paşa" unvanı kullanılmaktadır. "Paşa" kelimesi XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da kullanılan bir unvandı. XIII ve XIV. yüzyıllarda bazı önde gelen şeyhler "Paşa" unvanı ile anılmaktaydı⁶. Anadolu Selçuklularında "Paşa" unvanı zaman zaman askerî görevi olan belirli din adamlarına verilmekteydi⁷. Bu durum Şeyh Mahmud Paşa ve onun soyundan olan kişilerin

de hem dinî hem de askerî görevlerinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Şeyh Mahmud Paşa'dan sonra zâviyeye oğlu Şeyh Elvan⁸ (Şeyh Seydî) mütevellî olmuştur. Fatih devrinde Şeyh Seydî'nin oğulları Ali ve Abdi Paşa⁹ (Abdullah Paşa), II. Beyazid devrinde vefat eden Ali Paşa'nın vakıf hissesi, Padişah tarafından kardeşi Hamza Paşa'ya verilmiş, böylece vakfın tevliyeti Hamza Paşa ve Abdullah Paşa'ya geçmiştir. Hamza ve Abdullah Paşalar'ın vefat etmesiyle vakfın tevliyeti, Abdullah Paşa'nın oğlu Mübariz'e, sonra bu kişiden alınarak Hamza Paşa'nın oğlu Armağan'a ve bu zattan sonra da Emir Ahmed ve Hamza, vakfın tevliyetini müştereken yürütmüşlerdir¹⁰.

* Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
(muratontug@hotmail.com).

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İbnül Emin Vakıf*, 3342; *İbnül Emin Ensab*, 706; *Cevdet Evkaf*, 18077; *Cevdet Evkaf*, 16258.

² Mehtap Özdeğer, *15. 16. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s.410.

³ BOA, *İbnül Emin Tasnifi*, 3342.

⁴ Süleyman Şah 1378 yılında kızını I. Murad'ın oğlu Yıldırım Beyazid ile evlendirmiş ve çeyiz olarak, Kütahya, Tavşanlı, Simav, Eğrigöz'ü Osmanlılara vermiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988, s.45.

⁵ M. Özdeğer, *age.*, s.410.

⁶ Jean Deny, "Pahsa", *Encyclopedia of Islam (Eİİ)*, C.III, Netherlands 1936, s.1030.

⁷ Örneğin, 1243 yılında Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra onun hâkim olduğu bölgede, Karaman oğullarından önce, "Şeyh Muhlis" ya da "Muhlis Paşa" olarak bilinen Muhlis al-Din Musa Baba iktidarı ele geçirmiştir. Bkz. J.Deny, *age.*, s.1030-1031.

⁸ M. Özdeğer, II. Beyazid dönemi vakıf defteri kayıtlarında "Elvan" okuduğu bu isim, bizim tetkik ettiğimiz daha sonraki devirlere ait belgelerde "Seydî" şeklinde yazılmıştır. Bkz. BOA. *İbnül Emin Vakıf*, 3342; *İbnül Emin Ensab*, 706.

⁹ M. Özdeğer, II. Beyazid devri vakıf defterlerinde Abdi Paşa'nın isminin Kanuni ve II. Selim devri vakıf defterlerinde Abdullah Paşa olarak kayıt edildiğini belirtmektedir. Sonraki dönemlere ait arşiv belgelerinde de "Abdi Paşa" yerine "Abdullah Paşa" yazılmış olması bu durumu teyit etmektedir. Bkz. BOA. *İbnül Emin Vakıf*, 3342; *İbnül Emin Ensab*, 706.

¹⁰ BOA, *İbnül Emin Vakıf*, 3342; *İbnül Emin Ensab*, 706; M. Özdeğer, *age.*, s.410.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zâviye vakfı olan Mahmud Paşa Köyüne dışarıdan yapılan müdahaleler sonucunda zâviye gelirlerinde bir azalma meydana gelmiştir. Zâviye mütevellilerinin şikayetleri üzerine zâviyeye gelir olarak vakfedilen Mahmud Paşa Köyü gelirlerine harici müdahalelerin önü kesilmiştir¹¹. Fakat bu çok uzun sürmemiştir. Nitekim, 19 Şubat-2 Mart 1692 (Evail Cemaziyelahir 1103) tarihli hükümde Mahmud Paşa Zâviyesi'nin zâviyedârı olan Seyyid Ali'nin merkeze gönderdiği şikayet arzında köyün 1.000 akçe ile Mustafa Çavuş'un zeamatine timâr yapıldığı için vakfın büyük sıkıntı içinde olduğu ifade edilmiş ve merkezden köyün vakıf toprağı olduğu için timâr şeklinde tasarruf ettirilmemesi istenmiştir¹². Bu konuyla ilgili olarak XVII. yüzyılın sonlarında İstanbul'dan gönderilen bütün emri şeriflere rağmen XVIII. yüzyılın başına kadar askeri zümre mensuplarının köye yaptığı müdahalelerin önüne geçilememiştir¹³. 8 Eylül 1701 (4 Rebiyülâhir 1113) yılında Mahmud Paşa Zâviyesi vakfının tevliyeti ve zâviyenin zâviyedârlığını Seyyid Ali yapmaktaydı¹⁴. Ocak 1706 (Şevval 1117) tarihinde vakfın mütevelliliğini vâkıfın soyundan olan Seyyid Ali, Seyyid Ramazan, Seyyid Şeyh Mustafa, Seyyid Baba Veli ve diğer Seyyid Ramazan müştereken yürütmekteyken, bu tarihten itibaren Seyyid Ramazan diğerlerinden "aslah" olduğu için bu görev kendisine tevcih edilmiştir¹⁵. 3 Mayıs 1706 (19 Muharrem 1118) tarihli bir i'lâm da, Mahmud Paşa Zâviyesi'nde vâkıfın soyundan olan hiç kimse kalmadığı için, vakfiyesi gereğince vakfa ait toprakların devlete kaldığı yazılıdır. Bu topraklar da timâr haline getirilerek silahdârân olan Yusuf adlı şahsa verilmiştir¹⁶. Bu tarihten itibaren zaviye ile ilgili başka bir kayda da rastlanmaması bu zâviyenin ve vakfının ortadan kalktığını göstermektedir. Fakat zâviye vakfı içinde yer alan mektebin XIX. yüzyılda

devam ettiği bilinmektedir. 1823 tarihinde mektep vakfının tevliyeti vâkıfın soyundan olan kişiler tarafından devam ettirilmekteydi¹⁷.

II. MAHMUD PAŞA ZÂVİYESİ'NDE EĞİTİM

Bugün vakfiyesi mevcut olmayan Mahmud Paşa Zâviyesi'nin değişik tarihlerde ortaya çıkan sorunlarını çözmek amacıyla İstanbul'la yapılan yazışmalar esnasında vakfiye kullanılmıştır. Vakfiyenin kullanıldığı belgelerin büyük kısmının muhtevasını, zâviyede yaşanan yolsuzluklar, atanan görevliler ve vakıf gelirleri gibi konular oluşturmaktadır. Mahmud Paşa Zâviyesi'nde verilen eğitim hakkında ise sınırlı bilgi sahibi olmak mümkündür. Vakfiye esas alınarak verilen bu sınırlı bilgiler, zâviye vakfı içindeki mektebin ne zaman yapıldığı, mektebin muallimliğini kimlerin yaptığı, muallim-i sıbyan olacak kişinin nasıl atandığı, muallimin başka iş yapıp yapmadığı, zâviyede verilen eğitimin ne düzeyde olduğu gibi sorulara açıklık getirecek mahiyettedir.

II. Beyazid, Kanuni ve II. Selim devri Tahrîr ve Evkâf Defterleri'nde Seyyid Şeyh Mahmud Paşa'nın, Mahmud Paşa Köyü'ne kendi adına bir zâviye tesis ettiği ve köyün gelirlerini bu yaptırdığı zâviyeye vakfettiği kayıtlıdır. Bu arşiv kayıtlarında sadece II. Selim devrine ait vakıf defterinde Mahmud Paşa Köyü'nde bir türbedâr bulunduğu belirtilmektedir¹⁸. II. Beyazid ve Kanuni dönemlerine ait vakıf defterlerinde

¹¹BOA, *Cevdet Evkaf*, 18077; *Cevdet Evkaf*, 16258.

¹²Aynı belgeler.

¹³Mahmud Paşa Köyü'ne askeri zümrenin yaptığı müdahalenin engellenmesi için M.1691-1705 (H.1103-1116) tarihleri arasında merkezden beş adet emri şerif gönderilmiştir. Bkz. BOA, *Cevdet Evkaf*, 18077.

¹⁴BOA, *İbnül Emin Tasnifi*, 3342.

¹⁵Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defteri (VAD) no: 1134, vr.23.

¹⁶BOA, *Cevdet Evkaf*, 16258-a.

¹⁷VAD, no: 549, s.200.

¹⁸M. Özdeğer, *age.*, s. 412-413.

türbedâr kaydı olmaması, bu türbenin yeni inşa edilmiş olduğunu veya türbedarlık görevinin II. Selim zamanında ihdas edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başına ait arşiv belgelerinde Mahmud Paşa Zâviyesinin bânisi Seyyid Şeyh Mahmud Paşa'nın, Mahmud Paşa Köyü'ne bir muallimhâne ve bir cami yaptırdığına dair bilgiler mevcuttur¹⁹. Ayrıca belgede (vakfiye esas alınarak) Mahmud Paşa Zâviyesi'nde zâviyedâr olanların zâviye vakfının tevliyetini ve muallimhânenin hocalığı görevlerini birlikte yürütmesi gerektiği belirtilmektedir²⁰. Bugüne kadar yapılan ilmî araştırmalarda büyük zâviyelerin müstemilatı içerisinde kütüphane, mektep gibi eğitim kurumlarına ait yapıların bulunduğu ve zaviyedarların mekteplerde muallimlik görevini de icra ettikleri ortaya çıkarılmıştır²¹. Mahmud Paşa Zâviyesi'ndeki zâviyedârın görevlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Zâviyeye gelenlere bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlamak, zâviye vakfının mütevellisi olarak gelir ve giderleri kontrol etmek ve zâviye vakfına dâhil mektebin muallim-i sıbyanlığını yapmaktır.

Görüldüğü gibi Mahmud Paşa Zâviyesi'nde görev yapan zâviyedârlar üç farklı görev ifa etmekteydiler. Zâviyedârlar bu görevlerin hepsini layıkıyla yapabiliyorlar mıydı? Ve vâkif neden bu görevlerin tamamını zâviyedârın uhdesinde toplamıştı? İlk sorunun cevabını vermek şuanki mevcut bilgilerimizle mümkün değildir. Fakat zâviyedârın sosyal-kültürel, ekonomik ve eğitim gibi birbirinden farklı alanlardaki görevleri tam manasıyla yürütmesi mümkün gözükmemektedir. Bu görevlerin tamamının zâviyedârın uhdesine verilmesinin sebebi ise onun ekonomik seviyesini yükseltmekle ilgili olmalıdır. Çünkü vakfın ilk kurulduğunda vakfiyede belirtilen miktarın dışında ücret alamayan zâviyedârların zaman

içinde düşük kalan ücretleri bu ek işlerle artırılmış olmaktadır.

III. MAHMUD PAŞA ZÂVİYESİ VAKIFLARI VE GELİRLERİ

Mahmud Paşa Zâviyesine Mahmud Paşa Köyü ile köydeki çeşitli vergi gelirlerinin senelik hasılatı vakfedilmiştir. Bu köyün vergi gelirleri yıllar içinde devamlı bir artış göstermiştir. Şöyle ki; II. Beyazid devrinde 1.165 akçe, I. Süleyman (Kanuni) devrinde 1.973 akçe ve II. Selim devrinde ise 2.886 akçedir (bkz. tablo1).

II. Beyazid devrinde Mahmud Paşa Köyü'nün tahmini toplam nüfusu 104, Kanuni devrinde 139, II. Selim devrinde 217 kişidir²². Yukarıda da değinildiği üzere zâviyenin vakfiyesi günümüze kadar ulaşamadığı için bu paranın tamamının ne şekilde kullanıldığı hakkında bilgi mevcut değildir. Fakat arşiv belgelerinde vâkifın zaviyedâr olacak kişinin gelip geçenler ile muhtaçların kalmaları ve bunlara yiyecek tedarik edip karınlarını doyurmasına sarf edilmesini şart koyması gelirin belli bir kısmının nasıl harcanacağını göstermektedir.

¹⁹ BOA, *Ibnül Emin Vakıf*, 3342.

²⁰ BOA, *Ibnül Emin Vakıf*, 3342; *Cevdet Evkaf*, 18077.

²¹ Bu konu hakkında yapılan bazı ilmi çalışmalar için bkz. Yusuf Küçükdağ, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâli Ailesi*, İstanbul 1995, s.44-46,103-104; Y. Küçükdağ, "Osmanlı Dönemi Konya Tekke ve Zâviyeleri", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s.142-144; Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dinî ve Sosyal Tarihi Sivas Ali Baba Zâviyesi*, İstanbul 1992; S. Savaş, "Zâviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü", *Osmanlı*, C.IX, Ankara 1999, s.73-76; S. Savaş, "Osmanlı Dönemi Zâviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Osmanlı*, C.IV, Ankara 1999, s.462.

²² BOA, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (H.937/ M.1530), s.125; M.Özdeğer, *age.*, s.410-411.

Tablo-1: II. Beyazid, I. Süleyman ve II. Selim Devri'nde Mahmud Paşa Zâviyesi'nin Vakıf Gelirleri²³

Gelirin Türü	II. Beyazid		I. Süleyman		II. Selim	
	Kile	Akçe	Kile	Akçe	Kile	Akçe
Hınta (Buğday)	80	400	80	560	60	1200
Şair (Arpa)	80	240	110	550	120	600
Alef (Yulaf)	-	-	10	50	2	10
Burçak	-	-	3	15	2	20
Nohud	1	5	-	-	-	-
Penbe (Pamuk)		40		10		-
Harac-ı bağ		60		15		-
Öşr-i kovan		4				-
Resm-i çift ve nim						
ve bennak ve kara		386		648		-
Öşr-i Pekmez		-		15		20
Öşr-i Bostan		30				15
Palamut (meyvesi)		-		10		10
Resm-i çift		-				368
Resm-i bennak		-				288
Resm-i kara		-				60
Adet-i ağnâm		-				15
Resm-i zemin		-				186
Bad-i hevâ		-		100		94
TOPLAM		1.165		1.973		2.886

IV. MAHMUD PAŞA ZÂVİYESİ'NDEKİ TÜRBE

Mahmud Paşa Zâviyesi, yukarıda da belirtildiği gibi Uşak ili, Karahallı ilçesi, Paşalar Köyü'ndeki köy mezarlığı içerisinde yer almaktadır (fot.1, 2). Mahallinde yapılan incelemeler neticesinde zâviye müştemilâtı içinde yer alan yapılardan günümüze kadar sadece türbenin ulaştığı görülmüştür. Bugün köylüler tarafından "Paşam Sultan Türbesi" de denilen türbenin uzun süre bakımsızlık ve tamir edilmemesinden dolayı âtil halde olduğu tespit olunmuştur. Mahmud Paşa Türbesi, *Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü*'ne yapılan başvuru sonucunda tamiri ve korunmasıyla ilgili olarak

16.07.2001 gün ve 7766 sayılı kazı ruhsatı alınmış olup, aynı yılın Ekim ayında türbenin gerekli onarım ve düzenlenmelerine başlanmıştır²⁴.

1. Türbenin Özellikleri

Türbe kare planlı, üst yapısı tuğla örgü kubbelidir. İçerisinde dört adet mezar bulunmaktadır. Türbenin güney tarafında

²³BOA, *Cevdet Evkaf* 18077; M.Özdeğer, *age.*, s.414, 415.

²⁴Uşak Müze Müdürlüğü'nce hazırlanan ve Uşak Müze Müdürü Kazım Akbıykoğlu'nun imzasını taşıyan 23.10.2001 tarihli Rapor.

bulunan kemerli dar giriş kapısından girilmektedir. Yapının doğu cephesinin iç kısmında boydan boya açılan tabanda fazlaca bozulmuş, belli boyutta olmayan tuğla döşemeler vardır. Mekânın batı ve kuzey cephelerinin birleştiği noktalarda yürütülen tamir çalışmaları esnasında yapılan kazılarda taban taraflarında aynı doğu tarafındaki tuğla malzemenin kullanıldığı görülmüştür. Özellikle türbenin batı ve kuzey tarafındaki tuğlalar, ağaç kökü ve nemden dolayı daha fazla zarara uğramıştır. İç kısım tabanında üç kat halinde killi topraktan yapılmış sıvalar bulunmaktadır. Türbenin bozulmak üzere olan tuğla örgüsünü ve dört adet mezarı korumak amacıyla yapıldığı anlaşılan sıvaların kimin zamanında ne zaman yapıldığı anlaşılmamaktadır. Türbedeki mezarlar taş örgü mezardır. Taş kapak ile kapatılan mezarlar maalesef zaman içerisinde yıpranıp kırılmıştır.

Mahmud Paşa Türbesi'nin duvarları derleme malzeme ile örülmüştür (fot.3, 4). Bu derleme malzeme içinde Bizans dönemine ait olduğu anlaşılan taş ve sütunlar kullanılmıştır. Aynı şekilde türbe içerisinde bulunan mezarların başına da üç tane değişik tip Bizans sütun başlığı parçaları konulmuştur. Özellikle Anadolu'da Türk hâkimiyetinin başladığı dönemlerde yapılan zâviye, türbe, medrese, cami vs. gibi eserlerin bir kısmının inşasında bölgedeki eski uygarlıkların kalıntılarının kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin, araştırma sahamız içerisindeki Uşak civarında yer alan diğer eski türbeler ve onlara ait mezarlarda da bu tür derleme malzemenin kullanıldığına rastlanılmıştır²⁵. Türbenin kubbe kısmı tuğla ile örülmüştür. Kubbenin korunması amacıyla köy halkı tarafından sonradan ahşap çatı yapılmış, fakat ahşap çatı iskenelin üstü kapatılmadığı için türbenin doğal şartlardan dolayı yıpranmasına engel olunamamıştır (pl.1-6).

2. Türbeyle İlgili Halk İnanmaları

Mahmud Paşa Türbesi'nin tarihi

özelliklerinin yanında bölge halkının türbeyle ilgili eskiden günümüze ulaşan değişik halk inanmaları da mevcuttur²⁶. Aslında bu inanmalara baktığımızda bunların Anadolu'nun tamamındaki pek çok türbe ve yatır için geçerli olduğu görülmektedir²⁷. Türbeyle ilgili halk inanmaları şunlardır:

1. Göl: Gölden alınan suyun ve çamurunun vücuda sürülmek suretiyle cilt hastalıklarına iyi geldiği, türbeden bir dilekte bulunacakların önceden göle gelip abdest aldıkları.

2. Türbe yakınında bulunan Dilek Ağacı: Türbe kapısına yakın yerdeki dilek ağacına insanlar bir dilek tutarak bez bağlamaktadırlar. Böylece dileklerin gerçekleşeceğine inanırlar.

3. Türbe içindeki mezarların kutsiyetine inanma: Çoğunlukla çocuğu olmayan kadınların, çocuğu olması için türbeye gelip, türbe bahçesindeki gölde abdest aldıkları, sonra türbede 2 rekât namaz kıldıkları, mezarın hemen başında bulunan çukura ellerini sokarak buradan ne çıkarsa (ot, toprak, böcek vs.) onu yemeleri ve bu sayede çocuklarının olacaklarına inanırlar. Yine aynı şekilde çukurdan çıkan şeyin yenilmesinin bazı hastalıklara iyi geldiği de yaygın bir inanmadır. Bu halk inanmasına göre mezarın başında el sokulan yerden hiçbir şey çıkmazsa kadının çocuğu olmayacağı anlamına geleceği düşünülmektedir.

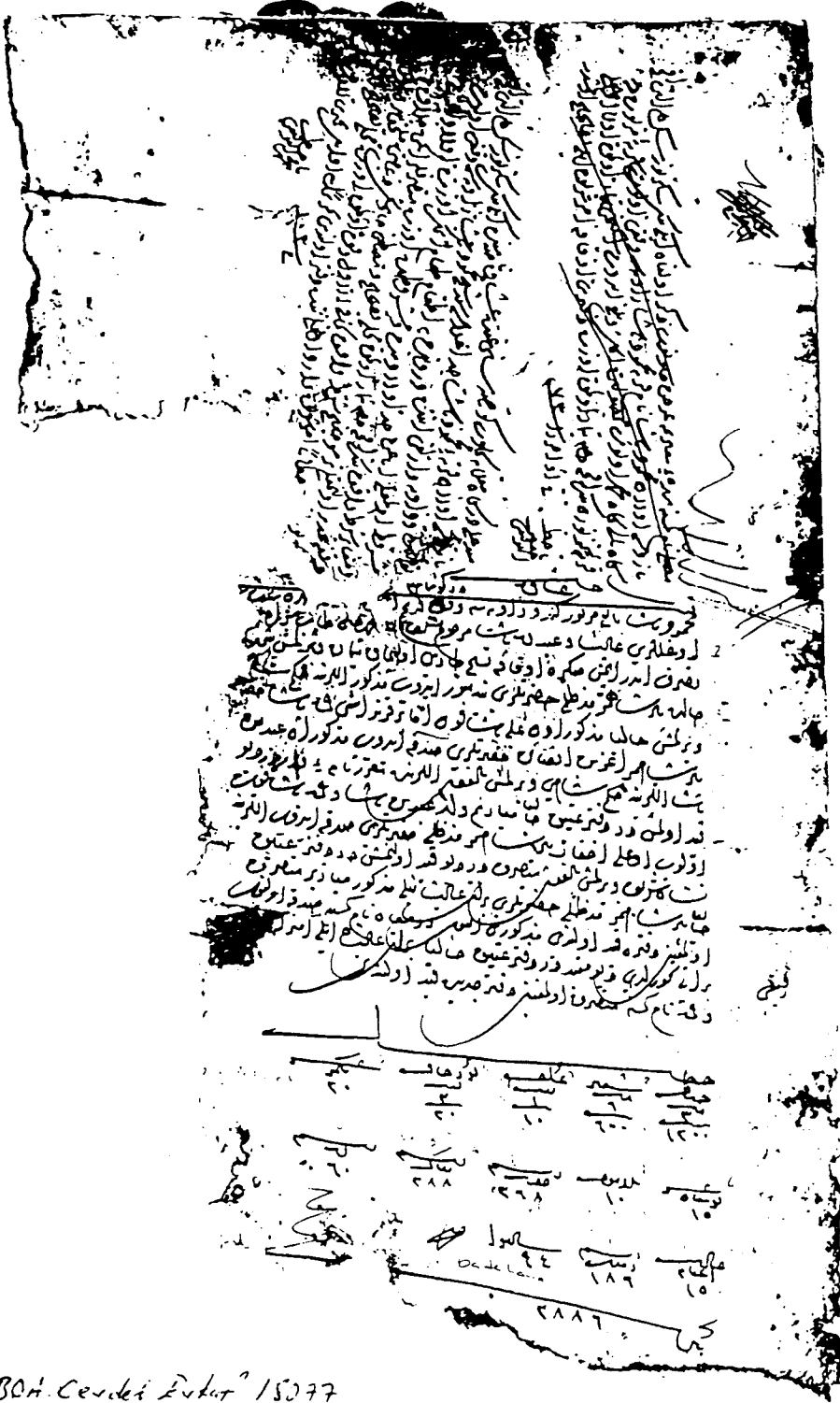
4. Türbede adak için kurban kesme: Dilekte bulunmadan önce, dileğin kabul olması için önceden kurban kesilip fakir-fukaraya dağıtıldığı.

²⁵Uşak'ın Sivaslı ilçesinin Hacım Sultan Köyü'nde bulunan Hacım Sultan'ın müridi ve Hacım Sultan Vilâyetnâmesi'nin yazarı Derviş Burhan'ın Çile Tepesi'ndeki mezarında Bizans dönemi sütun başlıkları kullanılmıştır. Bkz. Mustafa Murat Öntuğ, "Hacım Sultan Zâviyesi", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu*, 18-20 Ekim 2004, Balıkesir 2005, s.188-204.

²⁶Türbe hakkındaki halk inanmaları için 2004 yılında görüşülen Paşalar Köyü'nde doğup büyümüş olan Sait Kocakulak, M. Ali Yalçın, M. Ali Yılmaz, Hasan Çalışkan, İsmail Çalışkan'a teşekkür ederiz.

²⁷Yaşar Kalafat, "Eskişehir ve Çevresi Ulucanlarında Eski Türk İnançlarının İzleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.136, 2002, İstanbul, s.157-162.

BOA, Cevdet Evkaf 18077

Belge-1: (BOA, Cevdet Evkaf 18077) C 1103 tarihli Uşak nâhiyesinin Mahmud Paşa karyesindeki Şeyh Mahmud Paşa Zâviyesinin Vakıf Gelirleri. Belgenin üst tarafında Mahmut Paşa Zâviyesinin Vakıf topraklarını evahir Za 1073 tarihinde eşkinçi timârî yapıldığı ve Vakfiye şartına aykırı olan bu uygulamadan zâviyenin çok zarara uğradığı ve eşkinçi timârî yapılan toprağın tekrar vakfa geri iadesiyle ilgili hükümler ve zâviyenin defter-i atikte bulunan kaydı yer almaktadır.

[Handwritten Ottoman Turkish text, likely a vakıf name or deed. The text is dense and includes several lines of script.]

[A circular stamp or seal is visible in the middle of the page.]

[A date or reference number is written at the bottom of the main text block.]

[A signature or name is written in a larger, more decorative script at the bottom.]

148

BOA Cevdet Evkaf 16253

Belge-2: (BOA, Cevdet Evkaf 16253) Uşak kasabesindeki Mahmud Paşa karyesinde bulunan Mahmud Paşa Zâviyesinin vakıf evladından kimsenin kalmaması ve zâviyenin harap olması üzerine vakıf malı olan Mahmud Paşa karyesinin timâr olarak zapt edildiğine dair Muharrem 1118 tarihli ilâm.

وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب

صیحة
 بقره
 ذی القعدة
 سنه
 ۱۱۳۳
 فی
 کتب
 حرم
 العلماء
 و
 حرم
 النساء

صیحة
 بقره
 ذی القعدة
 سنه
 ۱۱۳۳
 فی
 کتب
 حرم
 العلماء
 و
 حرم
 النساء

وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب

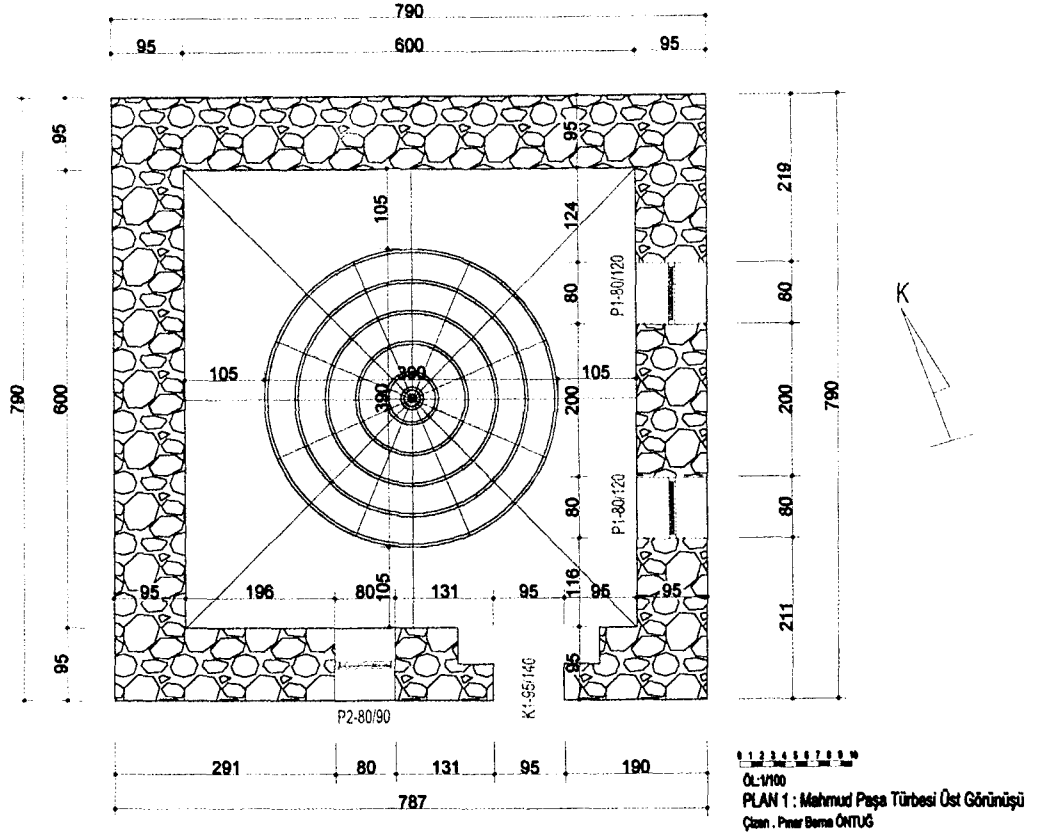
ابن الیمن
 3342

عثمان
 عثمان

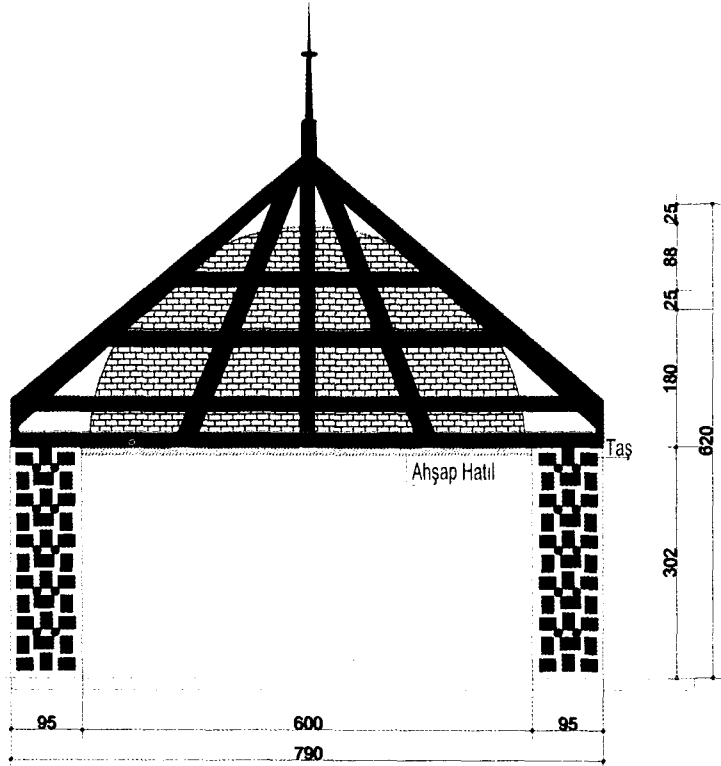
حضرت زین العابدین علیه السلام
 وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب

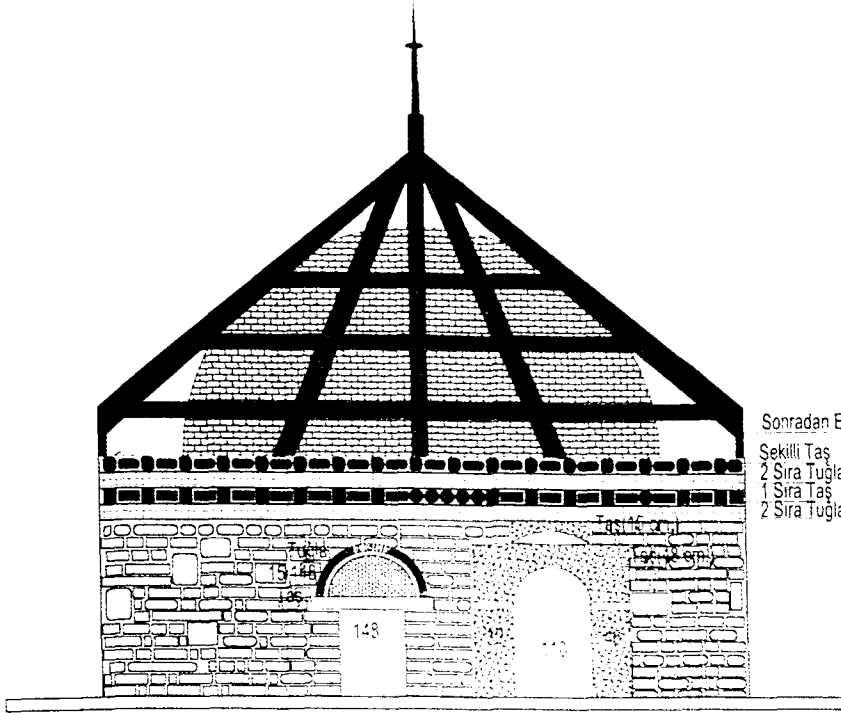
وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب
 وعلی بن ابی طالب

Belge-3: (BOA, İbnül Emin Vakıf 3342) Uşak kazâsındaki Mahmud Paşa Zâviyesinin bânisi Seyyid Şeyh Mahmud Paşa'nın Paşalar Köyünde bir Muallimhâne ve bir Cami yaptırdığı ve Mahmud Paşa Zâviyesi vakfı tevliyât ve zâviyedarlığı şartı-ı vâkıf veçile evlâda meşrûta iken bunun hilâfına olarak vazife-i mezkûre Mustafa tarafından gasb edilmeğle vazifenin sâbıkı üzere kendi uhdesine tevçihine dair 4 Ra 1113 tarihli Seyyid Ali imzasıyla ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi işaretiyle yazılan arz.

150

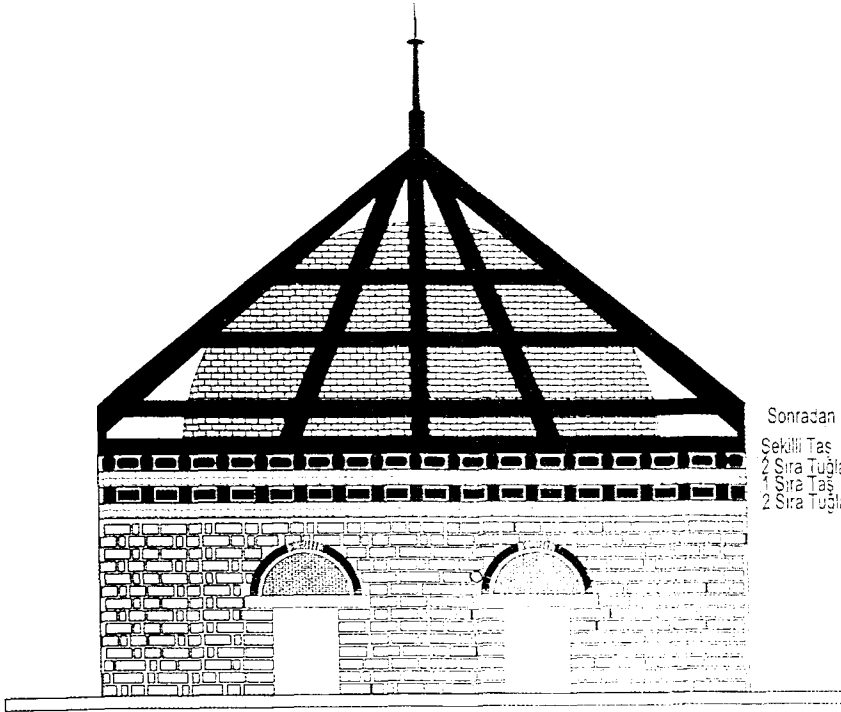
Sonradan Eklenen Ahşap Çatı
Sekilli Taş
2 Sıra Tuğla
1 Sıra Taş
2 Sıra Tuğla

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Öl:1/100

PLAN 3 : Mahmud Paşa Türbesi Güney Cephesi Görünüşü

Çizen : Pınar Berna ÖNTÜĞ

Sonradan Eklenen Ahşap Çatı
Sekilli Taş
2 Sıra Tuğla
1 Sıra Taş
2 Sıra Tuğla

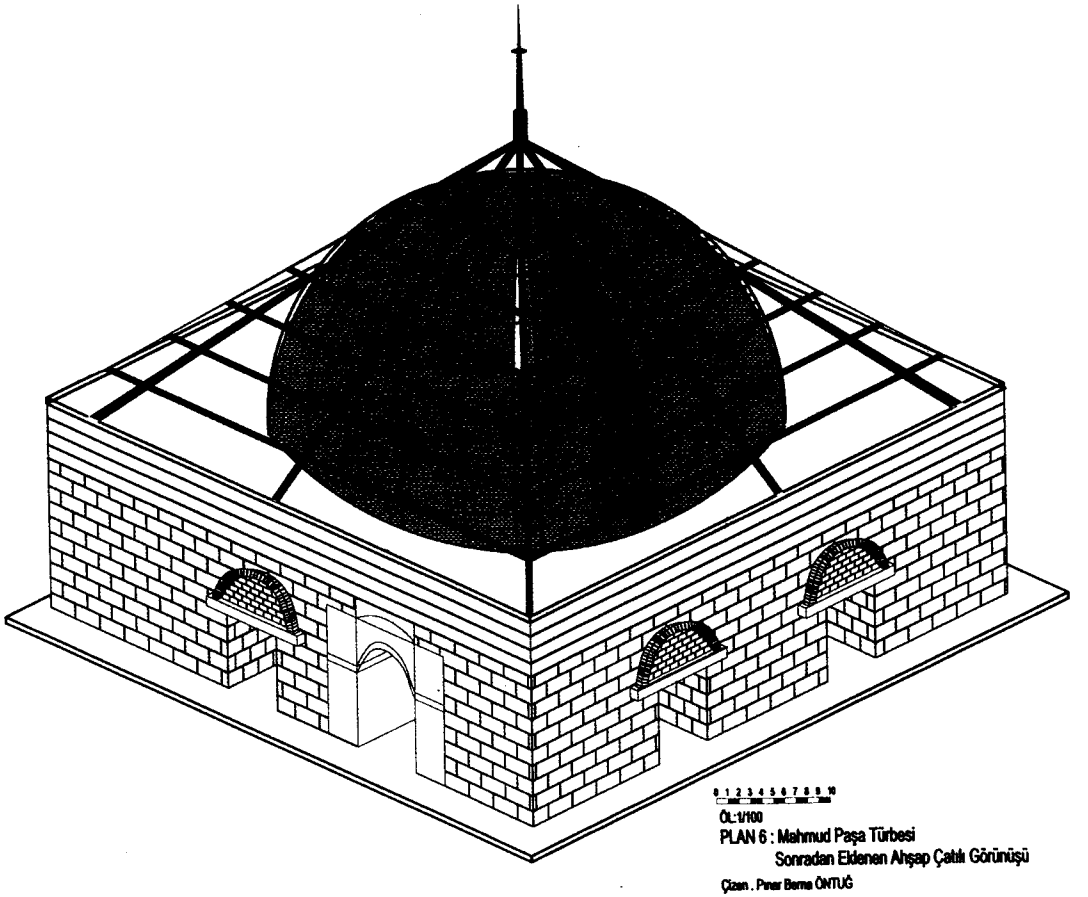
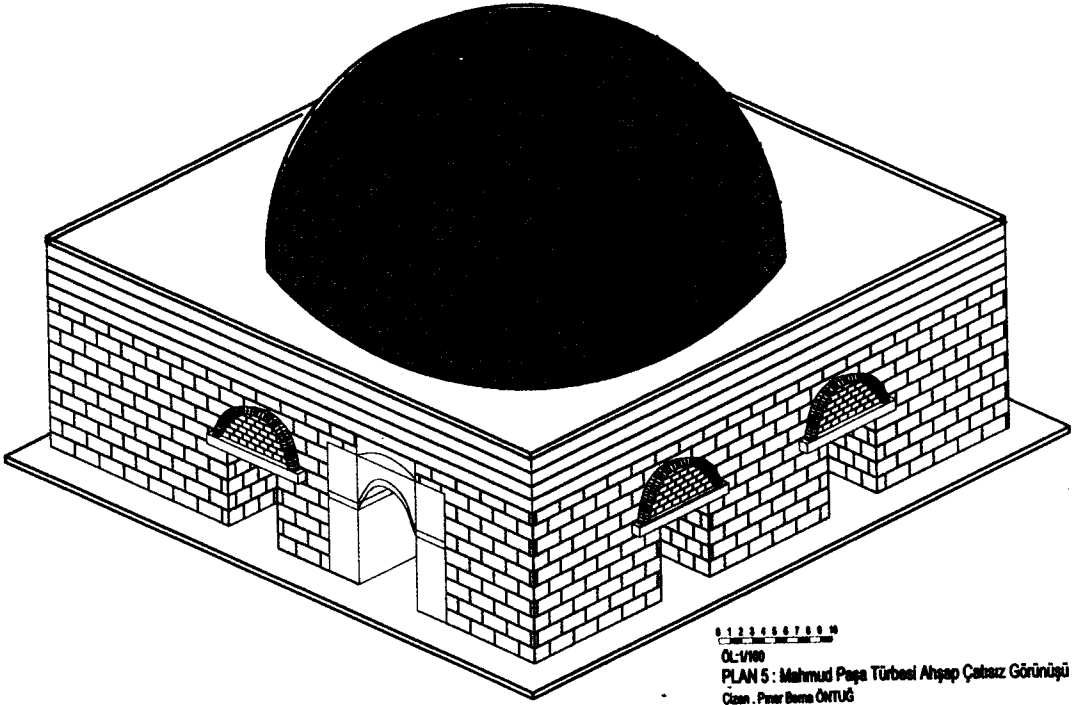
0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Öl:1/100

PLAN 4 : Mahmud Paşa Türbesi Doğu Cephesi Görünüşü

Çizen : Pınar Berna ÖNTÜĞ

Fot. 1 Uşak ili, Karahallı ilçesi, Paşalar köyündeki Mahmud Paşa Türbesi ve Mezarlık.

Fot.2 Uşak ili, Karahallı ilçesi, Paşalar köyündeki Mahmud Paşa Türbesi ve Göl.

Fot. 3 Uşak ili, Karahallı ilçesi, Paşalar köyündeki Mahmud Paşa Türbesi.

Resim - 4 Uşak ili, Karahallı ilçesi, Paşalar köyündeki Mahmud Paşa Türbesi.

*Prof. Dr. Atilla ÇETİN

**ADAPAZARI ÂYANI
KARA OSMAN AĞA VAKFI VE VAKFIYESİ**

Günümüzde Adapazarı'nda adı, bir mahalle, bir okul, bir sokak ve bir camide yaşatılan, ne yazık ki, kurduğu güçlü vakıf yerleri ve malları korunamayıp, 1953-54'de başka ellere geçen Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa, sıradışı ve farklı bir kişilik sahibi olup, Kocaeli ve Sakarya bölgesinin en namlı ve kudretli âyanı olarak tarihe geçmiştir. Adapazarı, Geyve, Karamürsel, Yalakâbâd, Pazarköy, Gemlik gibi kazalarda Reis-i Âyan denilen, diğer âyanların saydığı ve itaat ettiği âyanlar mevcuttu. Adapazarı'nın 1800'lü yılların başlangıcındaki güçlü ve kudretli âyanı Kara Osman Ağa, bu tür ileri gelen âyanlardan olup, 1816 yılına kadar varlığını bölgede kuvvetle göstermiş, Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları vezir veya mir-i miranlarını ve Osmanlı merkezini uzun bir süre meşgul etmişti¹. Kara Osman Ağa, Adapazarı'nın kentleşme, eğitim, bayındırlık, ziraat tarihinde önemli yeri olan bir şahsiyettir.

a. Sinanlıoğlu Dağı

"...Hâin-i merkûmun firar ettiği dağ nasıl dağ olduğu gelen adamdan vesâir erbâb-ı vukufdan suâl olundukda, Adapazarı civarında Sinanlıoğlu Dağı dirler ucu bucağı yok vâsiü'l-nihâye cebel-i meşhur olub mukaddemler dahi zor gördükçe firar ettiği mahaldir."² (Iznikmid Kereste Emîni Moralı Osman Efendi'nin mektubundan).

b. Mazgallı, Kuleli Konak

"Kuleli Konak" XIX. yüzyılın başlarında Adapazarı'nın ünlü Âyanı Kara Osman Ağa'nın, gelip geçenlerin, görüp gidenlerin hayranlıkla seyrettikleri, gıpta ettikleri, Adapazarı'nın içinde {nefs-i Adapazarı}, çarşıya yakın, geniş bağçesi bulunan "metin ve müstahkem, görkemli"³ konağıydı. Dört köşesinde haşmetli kuleleri, mazgalları bulunan, yüksek duvarlı, savunmaya elverişli, toprakla donatılmış, üç büyük, üç küçük gizlice yerleştirilmiş toprakları, dört sandık dolusu fişenk,

yüz okkadan fazla barut ve nice tüfenkler ile adeta cephanelik gibiydi⁴. Kara Osman Ağa bu güvenlik önlemlerini kendisini kime karşı savunmak için almıştı? Doğrusu bu pek bilinmez. Yüz elli kilometre ötedeki Yüce Osmanlı Sultanı'na karşı mı? Yoksa Kocaeli ve Hüdavendigâr sancaklarının güçlü mutasarrıflarına karşı kendisini korumak, savunmak amacıyla mı? Dahası bölgedeki bazı rakip ve hasımlarını sindirmek, gözdağı vermek için bir gösteriş, haşmet miydi? Belki de, kendisini bölgesinde, hükûmetinde güven ve emniyet içinde hissetmediği içindi. Ancak, İstanbul'daki sultan ve paşalar, yerel yöneticilerin bu tür metin, müstahkem, kuleli, mazgallı, palangalı, toprakla donatılmış konaklarını hoş karşılamazlar; isyan, başkaldırı simgeleri olarak algılandılar⁵. Pazarköy Âyanı Es'ad Bey, Sakarya kıyısında Kumarcı Abdullah, Söğütülü Köse oğlu Mehmet böyle güçlü, savunmaya uygun konaklar yaptırmışlar, fermanlı olmuşlardı.

c. Kara Osman Ağa'nın kökeni ve reaya ile ilişkileri

Kocaeli sancağında, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren çoğu, idarî, sosyal,

* Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Adapazarı.

¹ Kara Osman Ağa'nın faaliyetleri ve kişiliği hakkında arşivsel kaynaklara dayanan ilk araştırmalar için bkz. Atilla Çetin, "Sıradışı bir yerel yönetici: Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa", *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit 2000, s.128-138; Atilla Çetin, "Sıradışı bir yerel yönetici: Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa", *Toplumsal Tarih*, 82 (Ekim 2000), s.45-49; Atilla Çetin, "Sıradışı bir yerel yönetici: Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa", *Sakarya Ekonomi*, 12 (Mayıs-Haziran 2000), s.27-32; Atilla Çetin, "Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa'nın Muhallefât Defteri", *Doç. Dr. Mahmut Pehlivan Armağanı*, Sakarya Üniversitesi yayını, Adapazarı 2000, s.21-43; Atilla Çetin, "Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa ve Kardeşlerinin Mal Varlığı", *Prof. Dr. Işın Demirkent Armağanı*, İstanbul 2007 (basımda).

² BOA, HAT, nr.31171.

³ BOA, HAT, nr.2978/A,24910/A.

⁴ BOA, HAT, nr.24910.

⁵ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998, 2. baskı, s.67 vd. (Veli Paşa'nın Palanga ve Kule inşası), Tarih Vakfı Yurt yayınları.

ekonomik nedenlere bağlı olarak, yoğun eşkiyalık olaylarına rastlanırdı. Ekonomik sorunların daha ağır bastığı kanaatindeyiz. Halk ve köylüler, eşkiyalık olaylarından büyük zarar görürlerdi, İstanbul hükümeti bunları sindirmek için bazı önlemler alırdı. Kimi kafaları keser veya sürgün ederdi, ancak olaylar bitmez, sürerdi. Kocaeli ve Sakarya bölgesinde, XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış ve görev yapmış önemli bir şahsiyet ve yerel yönetici olarak sivrilmiş, Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa'dan arşiv belgelerinde sıkça söz edilmektedir. Resmi kaynaklar, zulmünden, eşkiyalığından, halka zararından sıkça söz etmektedir. Yeterli bilgi olmadığından, Kara Osman Ağa'nın ilk zamanları fazlaca aydınlık değildir. Askerlik mesleğini seçtiği ve yeniçeri olarak ocakta hizmet ettiği, savaşlara katıldığı anlaşılıyor.

Kara Osman Ağa muhtemelen Adapazarlı bir Türk'tü. Belki manavdı. Belgelerde "Adalı", "Adapazarlı" olarak anılıyor. Asker kökenliydi. Yeniçeri ocağında yetişmişti, Vakfiyesine göre, babasının adı Mehmet olup, künyesi "Kara Osman Ağa bin Mehmet" şeklindeydi⁶. Zamanla askerlik mesleğinde ilerlemiş ve Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelen kumandanlarından Zağarcıbaşılığa (korgeneral) kadar yükselmişti. Bu bakımdan, devlet ricali ve Sultan III. Selim tarafından bilinen bir isimdi⁷. Muhtemelen devlet katında hoş gitmeyen bazı davranışından dolayı, bu üst görevinden azl edilerek, memleketi Adapazarı'na gönderildi. Zeki, kurnaz, cevval, belgelerin diliyle "fettan" olmakla beraber, sert ve bazen dikbaşlı bir kişiliği vardı. İnsanlarla iyi diyalog kurabiliyor, belki namı ve davranışları korku salıyordu. Kendisine güven bağlatmayı iyi biliyordu. Çıkar ilişkilerini iyi düzenliyordu.

Eski Zağarcıbaşı ve asker Kara Osman Adapazarı'nda boş durmadı, üç erkek kardeşi ve yeğenleri vardı. Kendisine taraftarlar buldu. Önceden mütevazı mal varlığı vardı. Ticari

ilişkileri sayesinde zamanla zenginleşti. 1800'lü yılların başında Adapazarı Âyanı oldu. Halk arasında itibarlı ve sözü geçen, kendisinden çekinilen bir âyan oldu. Genelde âyanlar bölgelerinin eşraf, ileri gelen ve derebey aileleri arasından çıktığı gibi, mütegalibeden de âyan olanlar olurdu. Yenişehir-i Bursa Âyanı Sarıca oğlu Osman gibi. Kara Osman Ağa'nın Yeniçeri kaynağı, Adalı olması, giderek artan zenginliği ve mal varlığı ve zenginliği, kuvvetli mizacı ile sözü geçen ve sayılan bir âyan konumuna kendisini yıllar içinde yükseltti.

Reaya denilen gayri müslim tebea yani Rum, Ermeni ve Yahudilerle iyi ticarî ve insanî ilişkiler içinde, kurnaz ve zeki bir insan olan Kara Osman Ağa, Adapazarı'nda insanlarla güzel bir diyalog kurmayı başardı. Muhallefât Defteri'nde alacak-verecek hesaplarında, birçok gayri müslimin adına rastlanıyor. Kara Osman Ağa'yı yakalamakla görevlendirilen Kocaeli Mutasarrıfı Vezir es-Seyyid Ahmet Paşa, Adapazarı'nda bir ay kalmasına rağmen onu ele geçirememişti. Kara Osman on yedi gün bir reayanın evinde gizlendikten sonra firar etmişti. Ama kimse onu ihbar etmemiş veya buna cesaret gösterememişti⁸.

Kara Osman Ağa, başta Adapazarı olmak üzere; İzmit'in bir bölümü, Sapanca, Akyazı, Hendek, Geyve, Akhisar-ı Geyve (günümüzde Pamukova), Mudurnu, Düzce, Kaynarca (Şeyhler), Karasu civarında hükmünü yürütmüş, yakın ve uzak çevresindeki bazı âyanlarla işbirliği yapmış ve yardımlaşmada bulunmuştur. Şile Âyanı ve Serdarı yeniçeri Uzun Hasan Ağa, Bilecik Voyvodası Kalyoncu Ali Ağa, Bandırma Voyvodası İzzet Bey, Şeyhler (Kaynarca) Âyanı Mustafa Bey, Karasu Âyanı

⁶ VGMA, *Küçük Evkaf Defteri*, nr.630, s.1159.

⁷ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi (Târih-i Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni)*, Tahlil ve Tenkitli Metin, haz. Mehmet Ali Beyhan (Doktora Tezi), İstanbul 1992, s.451, eser ayrıca TTK tarafından basılmıştır.

⁸ A. Çetin, "Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa", *Toplumsal Tarih*, 82 (İstanbul 2000), s. 47.

Abdi Bey ve oğlu Mustafa Bey vb. bunlar arasındaydılar.

d. Hayır hasenat sahibi bir âyan

Kara Osman Ağa zamanla Adapazarı ve çevresinde tasarruf ettiği geniş arazi ve çiftliklerinin gelirleri ile önemli bir vakıf kurdu. Adapazarı'nda cami, okul, vakıf dükkânları tesis etti. Bölgenin kalkınması hususunda tarımı teşvik etmiş ve toprağın ekilmesi ve üretimin artması için bizzat kendisi örnek olmuştur. Bazı köylerin kalkınmasına destek olmuş, hayvan ve tohum vermiş, yollarını yaptırmış, imar ettirmiştir. Bazı yakın köylerin halkı bu yardımseverliğini, kuşaktan kuşağa aktarmıştır. Karakamış ve Karaman köyleri gibi. Bu itibarla, Adapazarı bölgesinin, yaşadığı yüzyılda en önemli hayır, hasenat sahibi kişisidir denebilir. Muhallefât Defteri'nde rastlanan ekili ve nadasta arazileri, hayvan varlığı, çiftlikleri bunun delili sayılabilir. Üç erkek kardeşi ve yeğenleri de Adapazarı ve çevresinde mal, mülk sahibi zengin kişiler oldular⁹.

Şimdilik kesin olarak saptayamadığımız bazı nedenlerle, belki buna ait yeni belgeler bulma ümidimiz saklı olarak, Kara Osman Ağa, XIX. yüzyılın başlangıcında, Osmanlı merkez yönetimi ile ters düşmüş ve 1803-16 yılları arasında, devlet ve Kocaeli sancağı mutasarrıflarını, aralıklarla yoğun bir şekilde uğraştıran bir sorun olmuştur. Bunun nedenleri arasında, resmi belgelere göre, merkezin emirlerini dinlememe, serkeşlik, halka zulüm, şekavet, fesat, ihtilal gösterilmektedir. Kara Osman Ağa'nın asker kişiliği ve kimliği, Sakarya ve Kocaeli bölgesini ve yapısını iyi tanınması, halkın desteğini alabilmesi, yeniçerilerden ocak gayreti ile yardımlaşması, kimi halk korkularından sinmiş olabilirler. İstanbul'da belki bazı koruyucularının bulunması, sıkışınca kaçıp belli bir süre Adapazarı'nın kuzeyindeki dağlarda sığınacak yatak yerlerinin ve işbirlikçilerinin varlığı, cıva gibi seyyal bir şekilde hareketleri, zeki, kurnaz, şüpheli ve

tedirgin karakteri sayesinde kolayca ele geçirilememiştir. Babıâli'nin, zaman zaman, babacan, hoşgörülü, engin müsamahalı tavırları, kan dökülmemesini, konunun kolayca ve suhuletle çözümünü öngörmesi bağışlanmasında önemli faktörler arasındadır. Kara Osman çok sıkıştığı zaman, çevre âyanlar ve arabulucular ile devletten af isteğinde bulunuyor, eski huyundan vazgeçeceğini, edebiyetle oturacağını vaad ediyordu. Bölgede huzursuzluk istemeyen, Kocaeli bölgesinin Tersane-i âmire için kerestenin muntazaman gelmesinin lüzumu ve önemli yol güzargâhı üzerinde bulunması, İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla bu sancağın daima güvenlik ve huzur ortamı içinde bulunmasını isteyen hükümet, bölgede huzursuzluk istemeyen ve özellikle kereste işine çok önem atfeden devlet tarafından birkaç kez bağışlanıyordu. Bazı konular, Kocaeli mutasarrıfları tarafından devlet merkezine abartılarak bildirilmiş de olabilir. Kara Osman Ağa'nın ağzından yazılmış bir savunma belgesini henüz bulamadık. Şimdilik olayları tek yönlü olarak sadece devletin resmi belgelerinden öğrenmek zorunda kalmaktayız. Resmi belgeler her zaman tarihi gerçeği yansıtmayabilir.

e. Şaki mi? Asî mi?

Kara Osman Ağa'nın serkeş hareketleri gerçek bir başkaldırı anlamına gelir miydi? Gerçek bir asî miydi? Hiç sanmıyorum. Esasen arşiv belgelerine yansıyan onun bir "şaki", "hâin" olduğu, "şekâvetinden", "reayaya mezâlîminden", "haşerat makûlesinden" olduğu ve "fesadından", "çıkardığı ihtilâlden" söz edilmesiydi. 1816'da cezalandırılmasından sonra, devletçe el konulan mal, mülk ve paralarının kalem kalem dökümünü içeren Muhallefât Defteri'nin başında, "Su'î ahvâline binâen hakkında fermân-ı kazâ sudûr eden"¹⁰ ifadesi yer alıyordu. Bu çok da kesin bir

⁹ BOA, D. BŞM. MHF., nr. 13254.

¹⁰ BOA, aynı defter.

hüküm gibi görünmüyordu. Başlangıçta iyi bir asker, güçlü bir yerel yönetici olan Kara Osman Ağa'yi sonradan, serkeşâne ve baskısı, zulmedici hareketlere sürükleyen nedenleri bulmak gerekiyor. İstanbul'daki yüksek askeri görevinden uzaklaştırılmasının sebep olduğu psikolojik bunalım olabileceği gibi, sert ve zulme meyyal karakteri, bazı ekonomik sorunlar ve sadece mal, mülk, para toplama ve şöhret hırsı da olabilir. Ancak kendisi zaman içinde zengin, varlıklı bir kişi olmuştu. Kocaeli sancağı, İstanbul için, temel bazı maddelerin ve malzemelerin (odun, kereste, tahıl, hayvan ve hayvan ürünleri, meyve, sebze vb.) temini açısından, merkeze yakınlığı dolayısıyla, ulaşım kolaylığına da sahip bir yerdeydi. Denizden İzmit, Kefken, Karasu iskeleleri; karadan Geyve, Sapanca, İzmit, Akyazı, Gebze üzerinde yollar ve menziller üzerinden iyi ulaşım sağlanırdı.

Tersane-i âmire için kerestenin düzenli gelmesi çok önemli idi. Kocaeli sancağının bazı kazaları ocaklık olarak kereste göndermekle yükümlüydüler. Bu konularda Mühimme Defterlerinde "birçok hükümler ve emirler" bulunmaktadır. Her şey Kocaeli sancağının güvenlik ve asayiş içinde bulunmasına, yolların güvenlik içinde, emin ve açık olmasına, eşkiyanın fazla gün yüzüne çıkmamasına bağlıydı. Bu itibarla, Kocaeli yöneticilerine daima muhkem emirler yollarır, özellikle 'kereste maslahatına ve sevkine engel olacakların te'dibleri' istenirdi.

f. "Adapazarı'nda olan Kara Osman nam Şaki"

Kara Osman Ağa'nın Osmanlı merkez yönetiminin gözüne battığı, serkeşleştiği dönem 1800'lü yılların başları olmalıdır. 1803'ten itibaren iş ciddileşiyor. Hakkında fermân-ı kazâ çıkarılıyor. Yakalanması ve te'dibi isteniyor. Kara Osman olayıyla uğraşan Kocaeli mutasarrıfları arasında Abdurrahman Paşa, es-Seyyid Ahmet Paşa, mir-i miran Kasım Paşa, Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları mutasarrıfı vezir Mehmet Nurullah Paşa vb. vardır.

1218/1803 devletin Kara Osman aleyhine kesin kararını verdiği zamandı.

Daha önce Süleyman Paşa'nın mutasarrıflığı zamanında (1786-87) Ekim-Kasım 1786'da Adapazarı ve civarında büyük karışıklıklar vukû' bulmuştu. Bu şekavet olaylarını tertip edenlerin bazıları belgelerde yazılıdır. Saka oğlu Yusuf, Derebey oğulları Hüseyin ve Mehmet Beyler (birkaç yıl sonra affa uğradılar ve mir-i miran oldular) ve yardımcıları olan kişiler. Bu eşkiyaların yakalanması için Süleyman Paşa'ya, Adapazarı ve diğer kazaların nâiplerine, İzmit Yeniçeri Zabiti ve Turnacıbaşı Kasım Ağa'ya (sonra mir-i miran olup, Kocaeli mutasarrıfı tayin edildi), Tahta Serdarı Hafız Mustafa Ağa'ya, kazaların sözhahileri ve iş erlerine ve ocak ihtiyarlarına gönderilen emirlerde gereken önlemlerin alınması ve şakilerin yakalanmaları muhkem şekilde emredilmişti. Yapılan seri askeri hareketler ve çatışmalar sonucu, şakilerin bir kısmı yakalanmış ve cezalandırılmış, bir kısmı da Yalova taraflarına kaçmışlardı. Bunlar arasında Kara Osman Ağa var mıydı? Yoksa hâlâ İstanbul'da askeri görevde miydi? Bunu pek bilmiyoruz. Çünkü belgelerde adı pek zikredilmiyor. Adapazarı olaylarının hacmi oldukça kuvvetli olmalı ki, İstanbul'dan Kocaeli sancağı mutasarrıfı emrine, on nefer sür'atçı, beş nefer cebeci, üçyüz adet gülle ve hartuc, iki kantar tüfenk kurşunu, on kantar barut ve bir parça sür'at topu gönderilmişti. Yakalanan bazı liderler kısas, sürgün, kalebend vb. cezalarına çarptırılmıştı. Kesilen bazı başlar İstanbul'a gönderilmişti. Derebey Mustafa Bey'in oğulları Hüseyin ve Mehmet Beyler kurtulmayı başarmışlardı. Genceli, Ağaçalı, Akâbâd, Taşköprü kazalarına uğrayıp, Dil İskelesinden geçerek, Karamürsel ve Yalakâbâd (Yalova) kazalarına ulaştıktan sonra izlerini kaybettirmeyi başarmışlardı¹¹. Ancak Kara Osman Ağa'nın 1803 yılından itibaren belgelerde yoğun olarak varlığı tarihi bir vakıadır.

¹¹ BOA, MD, nr. 184, s.5 h.14, s.6 h. 16, s.19 h. 48, s.39 h. 90-91, s.43 h. 104; A.Çetin, "1786 yılında Adapazarı olayları", *Sakarya Ekonomi*, 25 (Kasım-Aralık 2000), s.43-45.

g. Seyyid Abdurrahman Paşa zamanı (1803-4)

Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Seyyid Abdurrahman Paşa'ya 1218/1803 tarihli bir emirde, Adapazarı'nda Kara Osman, Söğütlü köyünden (şimdi ilçe) Tüfenkçibaşı Köse oğlu Mehmet (Adalı Hüseyin Paşa'nın eski tüfenkçibaşısı idi), Cellad Emin gibi şakiler ve avanelerinin bölgede yaptıkları zulüm ve halka zararlarından bahsedilerek ıslahlarına çalışılması isteniyordu. Belgeye göre,

"..Adapazarı kazasında Kara Osman ve Söğütlü karyesinden Tüfenkçibaşı Köse oğlu Mehmed, Cellad Emin nâm şakiler bir müddetden berü havâli-i merkûmede fukarâ-yı ra'yyetin emvâl ve eşyâsını gasb ve ebnâ-yı sebil ve âbirine taarruz eylediklerinden başka livâ-yı mezbûr kazalarından Tersane-i âmireye müretteb kerestenin vakt ü zamâniyle kat' ve nakli hususlarının te'hir ve ta'diline bâdi olmalarıyla tertib-i cezaları"¹² istenmekteydi.

Devlet, büyük bir gaile ve nizâ çıkarılmadan, "ber vech-i suhûlet" (kolaylıkla) konunun çözümünü, "fırsat düşürüldükçe şekâvetlerinin izâlesini" arzu etmekteydi. Bir diğer emirde, "...Garaz bunların izâle-i şer' ve mefâsidleriyle memâlik ve ibâdın asayiş ve rahatları kazıyyesi olduğundan muhârebeye girişerek kan dökülmeksizin ve fukarâ-yı ra'yyetin incitmeksizin eşkiyânın te'lifi..."¹³ şeklindeydi.

Kara Osman Yeniçeri ocağından çıktığı için, yoldaş ve taraftarlarının "orta kavgası", "yoldaşlık gayreti" ileri sürerek bir gaile çıkarmaları istenmiyor ve çekiniliyordu. Ne de olsa dönem, Yeniçerilerin azgın zamanıydı, Bu amaçla, konunun mülâyemetle çözümlenmesi arzu ediliyordu. Çevredeki söz sahibi zevâta emirler gönderildi. İznikli Osman Bey-zâde Mustafa Bey'e, Şile Serdarı ve Âyanı Uzun Hasan'a, Karadeniz Ereğlisi Âyanı İbrahim Ağa'ya, Silahşorândan Geyveli Bekir Ağa'ya başka başka yazılan emirlerde (6 Zilkade 1218/17 Şubat 1804) "...Yoldaşlık gayretiyle

açık ve gizli Kara Osman'a ve avanelerine imdâd ve yardım olunmaması..."¹⁴ emredilmişti. Onlar da toahhütte bulundular. Abdurrahman Paşa'ya Kandıra Âyanı Hacı Hüseyin Ağa'nın yardım etmesi düşünüldü ise de, onun gayret edecek bir zat olmadığı anlaşıldı¹⁵.

Yardım etmesi umulan Şeyhler (Kaynarca) kazası Âyanı Mustafa Bey ve Karasu kazası Âyanı Hacı Abdi Bey de, Kara Osman ve Cellad Emin'den korktukları gibi onlara iltifat ve nüvaziş gösterdiler¹⁶. Yörenin başka güçlü âyanı Bilecik Voyvodası Kalyoncu Alim Ağa başlangıçta bu işe pek karıştırılmak istenmedi. Abdurrahman Paşa'ya gönderilen toplardan ve hakkında çıkartılan emirlerden haberdar olan Kara Osman ve taraftarları, nefsi Adapazarı'nda Adalı Hüseyin Paşa'nın sarayını ve diğer konakları zapt ve ihrak etmek tehdidinde bulundular, asker ve adam toplayarak muharebeye hazırlandılar. Abdurrahman Paşa, "..Kasaba-ı mezkûre harâb ve fukara ve züfâ payimâl bî-tâb olacakları beyânıyla fukarâya merhameten merkûmların afv-i cürm ve te'hir-i terbiye-i izâleleri zımında.. ehl-i ırz ve fukarâ gürûhunu himâyeten ber vech-i suhûlet gâilenin bitirilmesi"¹⁷ni arz etti.

h. Şile Serdarı Uzun Hasan'ın aracılığı

Gailenin çözümü için olayı yatıştırabilecek en uygun kişi, Şile Âyanı ve Serdarı Uzun Hasan Ağa görüldü. Çünkü, "..Uzun Hasan emsâli beyninde sözünün eri, oldukça tok sözlü, herkes kendine inanır..."¹⁸ olduğundan kendisine övücü sözlerle dolu, yiğitliğini, hizmetlerini belirten bir emir gönderildi. Uzun Hasan'ın

¹² BOA, HAT, nr. 11964/C.

¹³ BOA, HAT, nr. 11813.

¹⁴ BOA, HAT, nr. 12002.

¹⁵ BOA, HAT, nr. 11900.

¹⁶ BOA, HAT, nr. 11963, 11964.

¹⁷ BOA, HAT, nr. 11813.

¹⁸ BOA, HAT, nr. aynı belge, ayrıca nr. 11807, 11848.

marifetiyle ve suhuletle konunun kapanması devletin görüşüydü. Bu arada, İzmit ileri gelenlerinden Nuh Bey'e de emir gönderilmiş, hatta İstanbul'a celb olunarak, bölge ve halk hakkında bilgi sorulmuştu¹⁹. Ayrıca Yeniçeri ocağından ve ileri gelenlerden Adapazarı'na mektuplar gönderilip, zihinlerine girilerek, nasihat yolu sözlerle, "Birbirleriyle muârazadan men' olunmaları"nın teminine çalışıldı.

Uzun Hasan, Ağa Adapazarı'na giderek Kara Osman, Tüfenkçibaşı Mehmet, Cellad Emin ve diğerlerini Adapazarı mahkemesine davet etti. Cümlesi davete uyararak mahkemeye geldiler. Adapazarı nâibinin huzurunda, onları sulh ve sükûna çağırdı. Üzerlerinde Yeniçeri ocağı ileri gelenlerinin mektupları da olumlu etki yapmış olmalı ki, bundan böyle edebleriyle oturacaklarını, itaatkâr olacaklarını beyan ettiler. Kara Osman'ın, Uzun Hasan'ın maiyetinde Şile'de oturması da bir ara gündeme geldi ise de, o bunu kabule ve yurdunu, Adapazarı'nı terke yanaşmadı. Tüfenkçibaşı da birkaç adamıyla köyünde oturup, tarımla uğraşacak bir şeye karışmayacaktı. Böylece şakiler itaat altına alınmış oldular²⁰. Nisbî bir sükûn Adapazarı ve çevresinde sağlanmış oldu. Bu arada, Nuh Bey, belki bilerek veya bilmeyerek, ihtiyarlığından dolayı, ortalığı karıştırdığı, suhulet ile bastırılmış maslahatı, ihlâl edip, cenk ve muharebe vukuuna, kan dökülmesine neden olacağı epey tehdit ve tekdir edildi. Belgede,

"..Ol-havalide tekevün eden bu fitne ve fesadın menşe ve muharriki sen olduğun ma'lumumuz iken ihtiyarlığına hürmeten şimdiye dek afv ve iğmâz olunmuşdu. Şimdi muharebe vukû'yle nüfus telef ve ihtilâl ve fukarâ-yı ra'yyetin asayişleri istihsâl olunmuşken yine fitne ikâz etmek maslahatı ihlâl eylemek misillü harekette olman ne meslek ne cesaretdir sen hiç Allah'tan ve Padişahdan korkmaz mısın şu ihtiyarlık vaktinde dünya ve ahiretini harâb ediyorsun, suhûletle basdırılmış maslahatı ihlâl edüb.." ²¹ denilmektedir.

I. es-Seyyid Ahmet Paşa ve Kara Osman Ağa (1804-5)

Sonraki Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı miri miran es-Seyyid Ahmet Paşa yatışmış gibi görülen ihtilâfla tekrar uğraşmak zorunda kalmıştı. Kara Osman ve yandaşları dek durmuyorlardı. Kara Osman'ın gayr-i müslim tebea ile ticarî ve tarımsal ilişkileri iyiydi. İstanbul'da tekrar kendisinden söz ve şikâyet ediliyordu. Konuyu görüşmek üzere, Ahmet Paşa İstanbul'a gitmek istedi ise de, sancağı boş bırakması uygun görülmedi. Yerine İznikli Osman Bey'in İstanbul'a çağırılması daha uygun bulunmuştu. Çözüm olarak, yine nasihat yolu ile büyük bir gaile zuhur etmeden, kan dökülmeden şakilerin doğru yola getirilmesinin yararlı olacağına karar verildi²². Ahmet Paşa askeriyle Adapazarı üzerine yürüdü, bir ay kadar orada kaldı. Paşanın masraflarını Adapazarı halkı ödedi. Kara Osman on yedi gün kadar bir reaya evinde saklanmıştı. Sonra firar etti²³. Adapazarı halkı ya korktuğundan, ya çekindiğinden kendisini ihbar etmek cesaretini kendinde bulamamıştı. Belki saklandığı yeri kesin bilen yoktu. Kendisine sadık adamların varlığı ise kesindi. Ahmet Paşa bir ay süresince Adapazarı ve çevresinin sorunlarıyla uğraştıktan, bazılarını çözümledikten sonra sancak merkezi (merkez-i livâ) İzmit'e döndü²⁴. Kurnaz Kara Osman kaçtığı dağdaki yatağında ellerini kollarını sallayarak, atını küheyânca sürerek ovaya Ada'ya tekrar geldi. Zeki ve fettan tilki çok deneyimliydi ve tedbirliydi. Devlet-i Aliyye'nin paşalarını atlatmayı iyi öğrenmişti. Devlet-i Aliyye'nin babacan, hoşgörülü tavırları da onun işini kolaylaştırıyordu. Zulmü, zahmeti çeken hep halk ve köylülerdi. Adapazarı'ndaki adamları ve dağdaki yatakları ile ilişkileri mükemmeldi.

¹⁹ BOA, HAT, nr. 11858, 11783.

²⁰ BOA, HAT, nr. 11867, 12017.

²¹ BOA, HAT, nr. 17761.

²² BOA, HAT, nr. 5155.

²³ BOA, HAT, nr. 24406; MD, nr. 236, s.17-18.

²⁴ BOA, HAT, nr. 24900/A.

Ahmet Paşa gevşek davrandığı gerekçesiyle azledildi.

Kasım Paşa ve Kara Osman Ağa (1805-6)

Dergâh-ı muallâm kapucubaşlarından Kasım Ağa, yeniçeri ocağından yetişmiş, Kocaeli'nde Tahta Serdarı olarak görev yapmıştı. Kendisine güveniyordu. Mir-i miran rütbesi verilerek Kocaeli sancağı mutasarrıflığına atandı. Sancağın güvenliği ve Kara Osman sorununu çözümlenmekle görevlendirildi. Kasım Paşa, Kara Osman'ın çetin bir ceviz olduğunu pek bilmiyor, sorunu kısa sürede halledeceğini yüksek perdeden merkeze bildiriyordu. "...Gâilesiz ve nizâ çıkarmamak şartıyla izâlesi, Kara Osman'ın tedmiri..."²⁵ esas amaçtı. Kasım Paşa, aynı yazısında bölge âyanlarıyla işbirliği yaptığını, Akhisar, Hendek, Kaymas âyanlarının öteden beri kendi çırağı olduklarını; bu suretle kendisine emniyet ve itaatleri bulunduğunu, şaki Kara Osman'ın izâlesine ikdam olunacağını yazıyordu. Kara Osman hakkında tekrar fermân-ı kazâ çıkarıldı. Kasım Paşa, başka bir yazısında ise, Surre-i hümayûn karşılanması ve uğurlanması esnasında Kara Osman'ın bastırılabilceğini, Ankara'ya gidecek şâyi'asiyle beşer kıyyelik iki menzil topunu, belki lâzım olur düşüncesiyle istiyordu. Kandıra üzerinden sevk edilen iki topu ise küçük bulmuştu. Toplar gizli tutulacak ve hin-i hacette kullanılacaktı, Kara Osman'ın durumu hakkında Paşanın görüşü ise şöyleydi;

"...Şaki-i mezbûrun külli etrafı olmayub bir Köse oğlu nâm tüfenkçibaşıyla nefsi Ada'da olan avanelerinden gayri imdâd ve i'ânet edeceği olmayub bir gâilesiz itmâm-ı kârı olur..."²⁶ görüşündeydi. Kasım Paşa 1220/1805 tarihli başka bir yazısında, Kara Osman'a uyarı yazısı yazılıp, eğer yola gelmezse çevredeki âyanlarla onun hakkından gelineceğinin bildirilmesi için izin istiyordu.

Kasım Paşa'nın 15 Zilkade 1220/ 4 Şubat 1806 tarihli Sadârete sunduğu arzından

öğrendiğimize göre, kış mevsiminde Kara Osman'ı yakalamak için yaptığı gayretlerini, askerlerinin çektiği sıkıntıları, Adapazarı civarının gayet bataklık ve çamur olduğunu, yağın yağmurlar ve kışın şiddetini ızdırapla dile getiriyordu;

"...bi-hikmetullahi teâlâ kesret üzere berf ve em'sâr nâzil olub Adapazarı kurb-ı civarı gayet bataklık ve çamur olduğundan şiddet-i şitâda asâkirin bir dürlü sabra takatları kalmayub Adapazarı civarında meks ve ikâmet eylüdüğüm..."²⁷

Ayrıca, İzmit Kereste Eminine bir yazı yazılarak, Kasım Paşa'nın Kara Osman'ın yakalanması için memur edildiği ve çevredeki âyanlarla paşaya yardım etmesi emir buyuruluyordu²⁸. Bu tarzda, Kara Osman'ın idamı ile görevlendirilen Kasım Paşa'ya yardımcı olması Bilecik Âyanı Kalyoncu Ali Ağa'ya da yazıldı²⁹. Bu arada, Kara Osman Ağa sıkışmış olacak ki, bölgenin güçlü âyanı Kalyoncu Ali Ağa'ya haberler gönderip, affı için tavassut etmesini istihdam etti. Kalyoncu Ali Ağa'nın tekeffül etmesiyle, yine devletin baba tavırları ve hoşgörüsüyle bağışlandı. Kasım Paşa'nın kaimesinde durumu şöyle anlatıyordu;

"...El-hâletü-hâzihi şaki-i mezbûr (Karaosman) dahi tâyib-i istiğfar olub ba'del-yevm dağistan ve bağıştana nâ-bercâ ve mugâyir-i rızâ-yı âli hilâf-ı harekâtdan fâriğ re'âyâ-perver kendi kesbi kârı ile âkilâne hareket ve tahsil-i rızâ-yı mülûkâneye muvâfık halâta kıyâm ve mübâderet ile Tersâne-i âmire lâzimesinden olan matlûb buyurulan ecnâs-ı kerestenin vakt ü zamâniyle tanzim ve cibâlden tenzil ve nakline vesâir vuku'yâfte olan umûr-ı mühimme ve tekâlif-i sâire ber vefk-i merâm rû'yet ve tanzim-i temşiyet-kârına ta'ahhüd edüb fukarâya bundan böyle âli dest-i tesâvül-i

²⁵ BOA. HAT, nr. 2978.

²⁶ BOA. HAT, nr. 2978/A.

²⁷ BOA. HAT, nr. 3409.

²⁸ BOA. Cevdet-Zaptiye, nr. 2312.

²⁹ BOA. Cevdet-Zaptiye, nr. 1332.

Kara Osman'ın yıllık vergi tevzi'âtı "ma'rifet-i şer'le" defter etmesine rağmen, reâyâ karabaşları (hristiyan muhtarları) sorgulanmasında gayr-i müslim 2600 hane Ada'da olmak üzere, 100 guruştan 260.000 guruş vergi topladığını, yıllık kendi masrafı 50-60 bin guruşu da halka yüklediği Nurullah Paşa tarafından, İstanbul'a bildiriliyordu. Bu gerçek miydi, yoksa suçlama mı? Araştırılması gerekiyordu. Nurullah Paşa bu miktarı Bursa vergisinden fazla bulmuştu⁴². Kara Osman sonunda sıkı takip neticesinde (sürek avı gibi) yakalandı ve idam edildi (Mayıs 1816 sonu). Çok tedbirli olan Kara Osman belki bir ihbar sonucu veya adamlarından birinin temini ile yakalanmış olabilir. Kara Osman'ın yakalanma ve idam haberini İstanbul'a getiren Nurullah Paşa'nın Tatar Ağası'na 27 Cemaziyelâhır 1231/25 Mayıs 1816 tarihli, II. Mahmut beyaz üzerine yazdığı hatt-ı hümayûn ile hemen 2500 guruş atıyye verilmesini sevinçle emir buyurdu⁴³. Kara Osman'ın bir kardeşi ve yeğeni de yakalandılar. Diğer iki erkek kardeşi kaçıp saklanmışlardı. Kara Osman'ın eşi olmasına rağmen, çocukları olup olmadığı hakkında şimdilik belgelerde bir kayda rastlayamadım. Nurullah Paşa, Adapazarı Âyanı olarak, Kara Osman'ın eski can düşmanı merhum Adalı Hüseyin Paşa'nın yeğeni Edhem Bey'i atamak istemişti. Fakat fermanla âyan atanması usule aykırı olduğundan (halkın seçimi gerekiyordu), bundan vazgeçildi. Âyanı halkın seçmesi gerekiyordu⁴⁴.

m. Muhallefât Defteri

Kara Osman'ın 9 Receb 1231/5 Haziran 1816 tarihli "Muhallefât Defteri" Nurullah Paşa'nın Hazine Kâtibi Salih Efendi ve Adapazarı Kadısı Müfti-zâde İsmail Efendi ve kaza ileri gelenlerinin (vücûh) şehâdetleriyle kalem kalem yazılarak tanzim edildi⁴⁵. Bütün mal varlığına devletçe el konuldu. Adapazarı dahilinde, çarşıya yakın hâriciyeli-dâhiliyeli (haremlik-selamlık) büyük konağı ve bitişiğindeki

geniş bahçesi, diğer konak ve anbarı, eski hanesinin arsası, Ziraat Ağası konağı, Tahmis Odası adlı menzil, Adapazarı'nda vakf ettiği camii ve okuluna vakf ettiği emlâki, çiftlikleri, hayvanları, anbarlarındaki tahıl ürünleri ile toplam varlığı 69974,5 guruşa ulaşıyordu. Bu defterden gayr-i müslim tebea ile ticarî ilişkilerinin önemli düzeyde olduğu anlaşılıyor⁴⁶. İkinci bir muhalefât Defterinde (BOA, D.BŞM.MHF. nr. 13252) Kara Osman ve kardeşlerinin mal varlığı 87753 guruş olarak gösterilmektedir.

Kara Osman Ağa'nın kardeşlerinin adları Mustafa ve onun oğlu Hüseyin, Ahmed, İsmail idiler. Kardeşinin İzmit'in Kulaksız köyünde bir çiftliği vardı. Sapanca menzilhânesi karşısında çiftliğin bir ahırını bulunuyordu. Kardeşlerinin mal varlığı da tek tek saptandı ve el konuldu. Defterin tarihi 21 Şaban 1231/17 Temmuz 1816 idi⁴⁷.

n. Vakfı, Hayır İşleri

Kara Osman Ağa, Adapazarı Âyanı iken, 23 Receb 1229/11 Temmuz 1814 tarihli vakfiyesi ile bir cami, medrese, okul tesis edip, geliri için birçok dükkân, arsa ve iki değirmen vakf ve tahsis etti. Bol gelirlili bir vakıf olduğundan uzun yıllar varlığını sürdürdü⁴⁸. Vakıflarına Kara Osman'ın idamından sonra dokunulmadı. Sultan II. Mahmud'un yönetim siyaseti içinde Kara Osman da nasibini almıştı. Görkemli konağının yıkılması da bir kayıptı. Bu

⁴² BOA, HAT, aynı belge.

⁴³ BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 78.

⁴⁴ BOA, HAT, nr. 24907.

⁴⁵ BOA, D. BŞM. MHF., nr. 13254.

⁴⁶ Aynı defterin yayını için bkz. A.Çetin, "Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa'nın Muhallefât Defteri", Doç. Dr. Mahmut Pehlivan Armağanı, Sakarya Üniversitesi yay. Adapazarı 2000, s.21-43.

⁴⁷ BOA, D. BŞM. MHF., nr. 13257.

⁴⁸ VGMA, Küçük Evkaf Defteri, nr. 63, s.1159, sıra 702. Vakfın durumu ve işleyişi hakkında 16 Za 1234/30.05.1828 tarihli bir ilm ü haberde ayrıntılı bilgi vardır: BOA, Cevdet-Maarif, nr. 3285. Bu belgeyi bu makalemizde bütünüyle yayınlıyoruz.

yazımızla Kara Osman'ın vakfiyesini ve vakfının işleyişi ile ilgili önemli bir belgeyi aşağıdaki sayfalarda yayınlıyorum.

o. Geçmişten Günümüze

Adapazarı'nda Kara Osman Ağa'nın adı, günümüzde bir okul, bir cami, bir mahalle ve bir sokakta varlığını sürdürüyor. Ancak, sokaktan geçen birisine kim olduğunu sorsanız pek yanıtını alamazsınız. Çünkü Kara Osman Ağa yeterince tanıtılmamıştır. Hakkında monografik bir kitap, broşür yayınlanmamıştır. Arşivsel kaynaklı ilk yayınları Adapazarı'nda ve İstanbul'da ben yaptım. Halbuki tanıtılması, faaliyetlerinin ve kimliğinin tanıtılmasının modern Adapazarı tarihinde yeri ve önemi büyüktür. Vakfettiği geniş vakıf yerleri, 1930'lu yıllardan sonra, gözü mal hırslı başka kişilerin zamanla mülkiyetine geçti. Camiinin bahçesinde taş işçiliğinin güzel örneklerinden olan mezarı ve mezartaşı yerinden sökülerek, Yorgalar Mezarlığına (Asri) nakledildi. Günümüze kadar sağlam olarak ulaşabildi. Mezartaşı kitabesi şöyledir:

1 Hüve'l-Hallakül-Bâki

2 Bugün va'dem itmâm oldu erişdi emri
Rabbani

3 Ki teslim eyledim Hakka emânet verilen
canı

4 Ecel damına düşdüm halâsa yoktur çare

5 Sebeb-i mağfiretdir bu imiş takdir-i
Subhâni

6 Merhûm mağfûr el-muhtâc ilâ rahmeti

7 Rabbihi el-gafûr Adapazarı A'yânı

8 .....r Kara Osman Ağa'nın

9 Ruhıçün rızâen lillah el-Fâtıha

10 sene 1232

Kara Osman Ağa 1231 yılında idam edildi. Mezar taşında ise 1232 yazılı. Taşın daha sonra yapıldığı anlaşılıyor.

İzmitli gazeteci Rifat Yüce'nin 1945 yılında yayınladığı *Kocaeli Tarih ve Rehberi* adlı kitabında bu kitabenin eksik olarak sadece 4 satırı, okunmuş hataları ile yayınlanmıştır⁴⁹. "Vadem" kelimesi "Va'dim", "Halâsa" kelimesi "Hülâsa", "İtmâm" kelimesi "Tamam" olarak okunmuş. Tamamen yanlış bir ifade ortaya çıkıyor. Basım hatası mıdır? Bilemem. Bu tür tarihi metinleri doğru ve düzgün okumak, titiz davranmak, tarihi çalışmalar için lüzumludur. Aslı yukarıda yazdığım üzere 10 satırdır. Bu mezarı 50 küsur yıl sonra nakledildiği yerde, ben, Fahri Tuna ve Altan Balcıoğlu bularak tespit ettik, fotoğrafını da aldık.

Günümüze Kara Osman ailesinden ulaşanlar var mıdır acaba? Kesin bir bilgi bulamadım. İdam olayından ailenin çok etkilendiği ve korktukları şüphesiz. Aile fertlerinin bu idam ve müsadere olayından, sert tutumlardan çok korktukları ve gizlendikleri anlaşılıyor. Fahri Tuna'nın 7 Kasım 2006 tarihli *Yeni Sakarya Gazetesi*'nde çıkan bir yazısında anlattığına göre, Adapazarı eşrafından tüccar ve fotoğraf sanatçısı İsmail Arzu Açikel'in ifadesine göre, Kara Osman Ağa'nın soyundan gelenlerin Adapazarı, İstanbul ve Ankara'da yaşadıklarını, bilinmek, tanınmak istemediklerini yazmaktadır. Bir çekingenlik ve ürkekliliğin hâlâ aile geleneklerinde sürdüğünü anlıyoruz⁵⁰.

Kocaeli bölgesinden İstanbul'a kereste gönderilmesi ile ilgili bir hatt-ı hümayûnunda II. Mahmut, Kara Osmanzâdelerden bahseden Sadrazamına yazdığı yazıda "...Ahu Dağı nerde Kara Osman oğlu nerde, bu nasıl saçma güftâr sözlerdir. Kereste gelmediğinin sebeb-i müstakili nedir..."⁵¹ diyordu. Sadrazam muhtemelen Ege bölgesindeki Kara Osman-

⁴⁹ Rifat Yüce, *İzmit ve Çevresel Tarihi*, kısaltan ve özleştiren: Dr. Melin Yüce, İzmit Rotary Kulübü yay. İzmit 1998, s.26.

⁵⁰ Fahri Tuna, "Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa", *Bizim Sakarya*, 7 Kasım 2006, s.8.

⁵¹ BOA, HAT, nr. 16889.

zâdeler ile Adalı'yı birbirine karıştırıyordu. Ancak söz konusu bölge Kocaeli sancağı ile ilgiliydi. Sultan'ın uyarısı doğrudur.

Kocaeli'nin Suadiye köyünde, Adapazarı'nda, hatta İstanbul'da bu aileden gelenler hakkında söylentiler duydum. Tahkik edemedim. Ancak, Kara Osman Ağa'nın zeki, kurnaz, işbilir, sıradışı bir asker ve yerel yönetici olduğundan hiç kuşku yok⁵². Belki bölgesinde zulmü, baskısı, eziyeti olmuştur, fakat aynı zamanda, topluma faydalı ve hayırsever davranışları ve vakfı ile de hizmet etmiştir. Kara Osman Medresesi ve Sıbyan Mektebi uzun yıllar eğitim hizmeti vermiştir.

Sonraki yıllarda vakfın yönetimi ile ilgili bazı konularda belgelere rastlıyoruz⁵³. "Kara Osman'ın halkın zimmetinde olan paraları vakıftır" diye tahsiline engel olan bazı şahıslar, Genç Ali, Kara Mehmet, Hamamcı oğlu Ahmet, Yağcı oğlu Mustafa, Ali, İmam oğlu Ahmet, Keçi Mehmet, Molla Osman, Kiraz oğlu Mehmet, Nalbant Ahmet ve Sabancalı Molla İbrahim gibi Adapazarlılar Evâhir-i Ra 1232/8-17 Şubat 1817 tarihli yazıdan anlaşıldığına göre, Rodos, Midilli ve Sakız Adalarına sürgün edildiler. Bir yıl sonra bir paşanın delaletiyle affedilip Adapazarı'na döndüler⁵⁴.

KARA OSMAN AĞA'NIN ADAPAZARINDA VAKFI

Kara Osman Ağa dağdağalı geçen ömrünün sonlarına doğru, idamından iki yıl önce, bir vakıf kurarak Adapazarı'nda hayır eserleri bırakmıştır. Vakfının kuruluşu ile ilgili iki vakfiye düzenlenmiş olup, Küçük Evkaf Muhasebesi'ne kayıtlı 1229 yılı Recebinin 23. günü ve 1231 yılı Rebiülevvelinin 25. günü tarihleriyle olan bu vakfiyelerde, 40 odayı ihtiva eden bir medrese ve bir camii şerif, bir mektep (sıbyan mektebi) için kendi malından paralar (nukûd) ve mal mülk bağışlamıştır. Vakfiyenin biri, medrese ve medrese odalarında (hücerât) sakin olan ve ilim tahsil eden talebe-i ulûm için nukûd taksisine aittir. Bir defeda 2500 guruş bir defeda daha 17918

guruş malından vakfetmiştir. Adapazarı'nda bina ve inşa ettirdiği sıbyan mektebi cami-i şerif ve diğer hayratı için akârat olarak bir diğer kıt'a vakfiye tanzim ettirmiş olup, Adapazarı'ndaki emlakinden dükkânlar, yağhane, boyahane, mahzenler, Âb-ı safi, safi kazasında iki göz değirmen ve bunların kira gelirlerini vakfetmiştir. Kara Osman Ağa'nın idamından sonra mal varlığına ve nukûduna devletçe el konulmasına rağmen, bir hatt-ı hümayun ile vakfa aid nukûd ve kira gelirlerine dokunulmadan vakfın görevlerini devam ettirmesi sağlanmıştır. Vakıf gelirlerinden iki bab boyahanenin yıllık geliri düzenli verilirken zimmî pandeli başka bir boyahane açarak, vakfa ait boyahanelerin kapanmasına vesile olmuş, bu bir dava konusu olarak epey sürmüştür. Sonunda vakfın haklılığı ortaya çıkmıştır. Bu önemli belgeyi bütünüyle sunuyorum.

Adapazarı'nın kentleşme ve modernleşmesi tarihinde, böyle bir vakıf kurup, önemli eserler veren az isme rastlıyoruz. Kara Osman Ağa zenginliğini halkla paylaşmak istemiş ve kurduğu sıbyan mektebi ve 40 odalı medrese ile eğitim öğretim alanında ilk önemli atılımı gerçekleştirmiştir. Camii, hanı ve nukûd vakıfları ile hayırla anılmaya lâyık bir isimdir. Serkeş hareketlerini, belki reayaya yaptığı zulmü ve belki haksız kazancını, hayır işlerine sarfederek, Yüce Yaradan'ın rızasını kazanmak istemiştir. Halka hizmet, hakka hizmet düsturunu gerçekleştirmiştir.

ADAPAZARI ÂYANI KARA OSMAN AĞA'NIN VAKFİYESİ

"Vakf-ı Nukûd ve akar ve cami-i şerif ve muallimhane-i sâhibü'l-hayrat ve'l-hasenât Kara Osman Ağa ibn-i Mehmed A'yânı

⁵² BOA, HAT, Kara Osman ile ilgili diğer bazı belgeler, nr. 24242, 24900, 24407, 12048, 11842, 11964, 5155 vb.

⁵³ BOA, Cevdet-Maarif, nr. 3185, 3870.

⁵⁴ BOA, Cevdet-Zaptiye, nr. 1839/1, 2; A.Çetin, "Rodos, Midilli, Sisam Adalarına sürgün Adapazarlılar", *Sakarya Ekonomi*, 29 (Temmuz-Ağustos 2003), s.43-44, ayrıca BOA, HAT, nr. 24810.

medine-i Adapazarı hâlâ der medine-i mezbur der livâ-i Kocaili kayd-şüde müceddeden be-Muhasebe-i Evkâf-ı küçük ber-muceb-i vakfiyye-i ma'mûlûnbiâ bâ-arzuhâl-ı vâkif ve be-i'lâm-ı Mehmed Râşid Efendi Müfettiş-i evkaf ve işâret-i Dürri-zâde es-Seyyid Abdullah Efendi en-Nâzır ve bâ-fermân-ı âli el-vâki' fi 3 N (Ramazan) sene 1229.

Be imzâ-i Feyzullah el-müvellâ hilâfeten be-Medine-i Adapazarı gufire leh

Hamd-i bi-hâd ve şükri lâ-yu'âd vâkif-ı serâiri âlem ve dânâ-yı zemâiri ümem olan melik-i mü'teâl tekaddese zâtühu anişşebihî ve'l-misâl hazretlerinin dergah-ı akdes ve bârigah-ı mukaddesesine arz olunur ki, a'mâl-i hisân ahabına cinân-ı ihsan eyledi ve dürûd-ı amimil vürûd ve sipası nâ-ma'dûd ol afdalü's-salavat dâimü't-tahiyyât hazretlerinin ravza-i mutahharelerine nisâr olunur ki, şefî'i usât-ı ümmet ve kible-i ashâb-ı sünnettir ki dahi âl ve ashâb-ı i'zâm ve evlâd-ı vâcibü'l-ihtirâm hazretlerinin merâkîd-ı münevverelerine isâr olunur ki, her biri âme-i nâsı tarik-i hayrata ve vücuh-ı hasenata sâilerdir rıdvanullah-i teâlâ ecmâin. **Emma Ba'dü:** İşbu kitâb-ı sıhhat nisabın tahrir ve imlâ ve tastir ve inşâsına ba'is ve badi oldur ki, Kocaili sancağında vâki' hâlâ Medine-i Adapazarı A'yânı sâhibü'l-hayrat ve'l-hasenât ve râğbü'l-cennet-i ve'd-derecât Sa'âdetlü Kara Osman Ağa ibn-i Mehmed vaktaki Cenâb-ı Rabb-i izzet cellet azâmetühu ve ammet kudretühu hazretlerinin kendüye in'âm ve ihsan eylediği ni'âm-i celile ve atâyâ-yı cezile (ve inteuddü ne'metallahi lâ-tuhsuha) maznûn-ı münifi üzere bir ad ile ma'dûd ve bir had ile mahdûd olmadığın tefekkür edüb (ma indeküm yenfedü vemâ indallahi bâk) nazm-ı celili tab'-ı pâk-i seriî'l idrâkine münsak (vema tukaddimu li-enfûsiküm min hayrın teciduhu indallah) nass-ı keriminden zihn-i selimi agâh olub zaman-ı afiyetde akibet mülâhaza etmekle (meselüllezine yünfikune emvâlehüm fi sebilillahi kemeseli habbetin enbetet seb'a senâbile fi külli sübûletin mietü habbe vallahü yudâifü limen yeşâü

vallahü vasiün âlim) beşaretini kendüye hemdem (vemen câe bi'l-hasenâti felehu aşrû emsâliha) işaretini zahmine merhem (ve izâmatebnü ademe inkata'a amelühü illâ an selâsin ilmin yüntefeu bihi ve veledin salihîn yed'ulehu ve sadakatin câriyetin fi-sebilillah) hadîs-i şerifine âlim olmağla bi'nniyeti'l halisa Meclis-i Şer'i Şerifi Enver ve mahfel-i din-i münif-i ezherde zikr-i âti vakfına müteveli nasb ve tayin eylediği Medine-i mezbûre ahâlisinden es-Seyyid el-Hâc Mehmed Efendi ibn-i Ahmed mahzarında bi't-tav'i ve'r-rızâ ikrâr-ı sahihü şer'i ve i'tiraf-i sarîhi mer'i eyleyüb atyeb-i mal ve enfesi menalimden ad ve ifraz eylediğim nakd ikibin beşyüz gurus ile vakf-i atî'üzzikrin sudûruna değin silki ve mülk-i sahihimden münselik ve rişte-i kabz ve tasarufumda muntazam olub Medine-i mezbûre sukunda vâki' bir taraftan Koç-zade furunu arsası ve bir taraftan zikr-i âti yağhane ve tarafeyni tarik-i âm ile mahdûd bir bâb mülk mahzenimi ve ittisalinde vâki' kezâlik etrâf-ı selâsesi tarik-i âm ve taraf-ı râbî'i mahzen-i mezbûr ile mahdûd bir bâb mülk yağhanemi ve yine medine-i mezbûrede vâki' bir taraftan tahmis kahve dükkanına muttasıl dühancı dükkanı ve iki taraftan Hocazâde furunu ve bir taraftan tarik-âm ile mahdûd ikişer kepenk iki bâb mülk yemenici ve dühancı dükkanlarımı ve yine medine-i mezbûrede zikr-i âti cami-i şerif ile ittisalinde vâki' bir taraftan medrese-i cedid duvarı ve bir taraftan zikr-i âti boyahane ve bir taraftan Kemer köprü altından mürur eden Div-zâde çeşmesi suyu ve taraf-ı râbî'i tarik-i âm ile mahdûd iki kepenk mülk nalband ve iki kepenk mülk çıkırıkçı ve iki kepenk mülk boyacı dükkanlarımı ve yine bir taraftan boyahane ve bir taraftan cedid mekteb ve tarafeyni tarik-i âm ile mahdûd bir bâb mülk muytâb dükkanımı ve yine medine-i mezbûrede vâki' bir taraftan Div-zâde Vakfı dükkanı ve bir taraftan mezaristân ve tarafeyni tarik-i âm ile mahdûd iki bâb mülk Timurcu dükkanımı ve kezâlik bir taraftan mezaristân ve tarafeyni tarik-i âm ile mahdûd iki bâb mülk timurcu dükkanımı ve kezâlik bir taraftan

mezaristân ve bir taraftan Kemer-köprü altından mürur eden su ve bir taraftan boyahane ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdûd bir bâb mülk doğramacı dükkanımı ve kezâlik bir taraftan mezaristân ve bir taraftan mezkûr doğramacı dükkanı ve bir taraftan arsa-i hâliye ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdûd iki bâb mülk boyahanemi ve bir bâb mülk mahzenimi ve yine medine-i mezbûrede Çerçi Pazarında vâki' bir taraftan tarik-i âm ve tarafı selâsesi Pazaryeri arsası ile mahdûd iki kepenk diğer nalband dükkanımı ve yine medine-i mezbûre sukında vâki' bir taraftan Abdi Bey oğlu Hüseyin dükkanı ve tarafeyni Nu'mân Ağa dükkanları ve bir taraftan tarik-i âm ile mahdûd dört kepenk mülk terzi dükkanımı ve âb-ı safi kazasında Çortastı karyesi nâm mahalde vâki' lede'l-ahali ve'l-cirân ma'lumü'l-hudûd Salih Değirmeni dimekle ma'rûf iki göz mülk değirmenimi cemi'i tevabi' ve levâhiklariyle hasbeten lillahi aliyü'l-azim ve taleben li-merzati rabbirrahim ve ibtigaen li-veçhillahi'l-melikü'l-kerim vakfı sahihi şer'iyyi müebbed ve - habs-i sarih-i me'riyyi muhalled ile vakf ve habs ve şöyle şart eyledim ki, meblağ-ı mezbur rehn-i kavî ve kefil-i mali veyâhud ikisinden biri ile bâyedi müteveli onu onbirbuçuk hesabı üzere âlâ-veçhi'l-halâl istirbâh ve istiğlal ve akârâtı mezkûre dahi icâre-i mu'accele ve müeccele-i misilleriyle âhere icâr olunub hâsıl olan nemâ ve icârâtından sâlifü'l-beyân medine-i Adapazarı'nda bundan akdem bina ve vakf ve izn-i Sultani ile edâ-yı salât-ı cum'a ve iydeyn için derûnuna minber vaz' eylediğim cami'i şerifde hatib olan kimesne evkât-ı hamsede cami'i mezkûrun imamet ve hitabet min ba'ad birbirinden tefrik olunmayub şahs-ı vâid mutasarrif ola ve cami'i mezkûrda iki nefer kimesne müezzin olub ba'de edâ'i'l-hizme yevmî yirmişer akçe vazifeye mutasarrif ola ve üç nefer kimesne dahi cami'i merkûmda kezâlik yevm-i cum'ada kable edâ-i salatü'l-cum'a tilâvet-i Kur'ân etmek üzere devirhân olub anlar dahi ba'de edâ'i'l-hizme herbiri yevmî

sekizer akçe vazifeye mutasarrif olalar ve bir nefer kimesne dahi câmi-i mezkûrda kayyum ve ferraş olub ba'de edâ'i'l-hizme yevmî dört akçe vazifeye mutasarrif ola ve min ba'ad kayyum ve ferraşlık dahi birbirinden tefrik olunmayub şahs-ı vâhid mutasarrif ola ve bir kimesne dahi câmi-i mezkûre vaz' eylediğim kürsüde beher yevm-i cum'ada hazır olan cemaat-i müslimîne va'az ve nasihat edüb ba'de edâ'i'l-hizme yevmî oniki akçe vazifeye mutasarrif ola ve cami'i mezkûr kurbunde kezâlik bundan akdem bina ve inşâ ve vakf eylediğim muallimhânedede mücevid ve ehli Kur'ân bir kimesne mu'allim-i sıbyân olub ba'de edâ-i'l-hizme yevmî altı akçe vazifeye mutasarrif ola evkât-ı hamsede kable edâ-i's-salât vakt-i salâtı ilân için bir kimesne çarşı ve pazarda nida edüb yevmî altı akçe vazifeye mutasarrif ola ve cami'i mezkûrda muktezi olan şem-i asel için yevmî otuz akçe ve şem-i revgan için yevmî on akçe ve ikâd olunan kanâdile revgan-ı zeyt baha olmak üzere yevmî kırk akçe ve fersş olunan hasır-baha olmak üzere yevmî beş akçe ve süpürge ve penbe ve şamandıra için dahi yevmî dört akçe ve câmi-i mezkûrun ta'mir ve termimi için yevmî on akçe verile ve vazife-i tevliyet yevmî otuzdört akçe olub kemâyenbağî hizmet-i tevliyete dâ'i ve tahsil-i icârât ve nemaya sâi olduğu halde müteveli olanlar dahi ol-mikdar akçe vazifeye mutasarrif olalar ve vakf-ı mezbûre bi'l-cümle ahâli-i belde nâzir olub hasbeten lillahi-teâlâ nezâret eyliye ve hademe-i vakıf edâ-yı hizmetde kusur ederler ise, evvelâ nush-u pend oluna mütenassih olmadıkları suretde ma'rifet-i şer'ile azl ve ref olunub hizmetinde mukim ve mütedeyyin kimesnelere tevcih oluna ve vakf-ı mezkûrunda hayatta oldukça vazife-i mersûmesiyle işbu merkûm es-Seyyid el-Hâc Mehmed Efendi müteveli olub zabt ve tasarrufu yedinde olub şurûtuna ri'âyet eyliye bi-emri hak rihlet-i Dâr-ı beka eyledikde rey'i hâkimü's-şer' hizmet-i tevliyeti edaya ve rü'yete muktedir diyanet ile mevsûf ve istikâmet ve salah ile ma'rûf bir

kimesne mütevellî ola ve ba'de ihrâcü'l-mesârif ve'l-vezâyif galle-i vakıfdan fazla kalır ise fazla-i galle-i vakf cami'-i merkûm ile akârât-i mezkûrenin lede'l-iktizâ ta'mir ve inşasıyçün yed-i mütevellide hıfz oluna vakf-ı mezkûr hâlâ revnak efzâ-yı vâlâ-câh fetva ve ziynet-bahşayı erika-i fazl-u takva sultan'l-ulemâ burhânü'l-fudâlâ Numan zaman-ı Ebu Hanife-i deveran efendim hazretlerinin zir-i nezâret-i aliyyelerinde âsûde olub lütfen ve inâyeten nezâret ve himayet buyurular ve şurût-u mezkûreye ri'âyet müte'azzir olur ise vakf-ı mezkûr mutlaka fukarâ-yı müslimîne meşruta ola ve şurût-u vakf-ı mezkûrumun tebdil ve tağyir ve taklil ve teksiri merreten ba'de ührâ yedde ola deyu ta'yin-i şurût ve tebyin-i kuyûd birle nukûd ve akârât-ı mez-kûreyi hâliyen an mevânîü't-teslimde mütevellî-i merkûme teslim eylediğimde ol-dahi ahz ve tesellüm ve emsali gibi tasarruf eyledi dedikde gibbe't-tasdikü's-şer'i vâkıf-ı muma-ileyh inân-ı kelâmını sem'i vifâkdan cânib-i ahare atf edüb vakf-ı nukûd eimme-i selâse-i neharir aleyhim rahmetullahi'l-meliki'l-kadr mezheb-i hatirlerinde bâtil ve vakf-ı akar cümle eimme-i kibar hazeratı katlarında sahih lakin İmâm-ı A'zâm ve hümâm-ı akdem Ebu Hanifetü'l-Kûfi hazretlerinin mezheb-i şeriflerinde sıhhat müstelzim-i lüzûm olmadığına binâen vakfeyn-i mezbûreynden benim için bâb-ı rücû' meftûh olmağın akârât ve nukûd-ı mevkûfeyi mülkûme istirdâd ederim dedikde mütevellî Reşid dahi sevabı bâ-sevaba mütesaddi' olub eğerçi hâl bast olunan minval üzeredir lakin Hazret-i İmâm-ı Züfer'den İmâm-ı Muhammed bin-i Abdüllahü'l-Ensârî rivayeti üzere vakf-ı nukûd ve âna müteferri olan şurût ve kuyûd sahih ve câiz ve İmâm-ı Ebu Yusuf hazretleri katında vâkıf mücerred (vekaftü) demekle ve İmâm-ı Muhammed hazretleri re'y-i münirlerinde teslim ile mütevellî bulunmağla vakfeyn-i mezkûreyne lüzum arız olub sıhhat lüzum ile tev'em olmağın akârât ve nukûd-u mezkûrenin sıhhat ve lüzumuna hüküm ve kaza taleb ederim deyü red ve teslimden imtina ile hâkimi hasimi vâlâ-cenâb tubalehu ve

hüsname'âb efendi hazretleri huzurunda müterâfi'ân ve her biri mübteğasinca fasl-u hasme tâlibân olduklarında hâkim-i mumâ-ileyh esbağallahü ni'amehu-aleyh hazretleri dahi tarafeyn'in kelâmına nazar ve mennaü'n-li'l-hayr olmakdan hazer edüb vakfeyn-i mezkûreyn'in âlâ-kavl-i esfa men yerâhü mine'l-eimmeti'l-müctehidîn sıhhat ve lüzûmuna hükm-i sahih-i şer'i ve kazâi sarih-i mer'i etmeğın min ba'âd vakf-ı merkûm sahih ve lâzım ve mütehattim olub naks-ı nâkızına mecal muhal ve tebdil ve tağyiri adimü'l-ihtimâl oldu femen beddelehu ba'demâ semî'âhu feinnemâ ismihu alelleziyne yübeddilûnehu innallahe semî'ûn âlim ve ecrü'l-vâkıfi ale'l-hayyi'l-cevâdikel-kerim cerâ zâlike ve hurrire fi'l-yevmi's-sâlisi ve'l-işrin min Recebü'l-ferd li-sene tis'a ve işrine ve mieteyn-i ve elf.

Şuhûdü'l-hâl Es-seyyid Mahmud Efendi, İbrahim Bey, Tuzlu-zâde el-Hâc Emin Ağa ve Mekteb hocası el-Hâc Hâfız Efendi ve İsmail Ağa, ve el-Hâc Hatib Efendi-zâde, Muhzır Ahmed Fettâh Bey ve Halil Ağa ibn-i Hasan ve Muharrer Ağa ibn-i Mahmud ve Feyzullah Ağa ibn-i Ömer, ve gayrühüm⁵⁵.

KARA OSMAN AĞA VAKFI İLE İLGİLİ ÖNEMLİ BİR BELGE

"Malikâne tarafından verilen ilmühaber-dir. Es-Seyyid el-Hâc Mehmed zîde kadrühunun bundan akdem Rikâb-ı kamertâb-ı hüsrevâneye takdim eylediği bir kıt'a arzuhali mefhûmunda nezâret-i hazret-i Şeyhülislâmîde asude evkâfdan Adapazarı A'yânı maktul Kara Osman'ın medine-i Adapazarı'nda bina eylediği cami-i şerif ve mekteb ve kırk aded medresesi odalarında tahsil-i ulûm için iskân olunan talebe fukarasının yevmiyye verilecek nân-ı aziz ve revgan-baha ve müderris mâhiyyesine verilmek üzere Küçük Evkaf Kaleminde mukayyed iki kıt'a vakfiyesi

⁵⁵ VGMA, Küçük Evkaf Defteri, nr. 630, s. 1159, 702 sıra no.

mantûklarınca yirmi bin otuz guruş nukûd-u mevkûfe ve cami' ve mekteb-i mezkûr için medine-i mezbûrede kâin mecmû'undan senevî altıyüz otuzbeş guruş kira hâsıl olur iki bâb boyahane ve dekâkin ve Âb-ı safi kazâsında bir bâb su değirmeninden ibaret olub müteveffâyı merkûmun hîn-i vefatında nukûd-ı mezkûre cânib-i mirîden zabt ve akârât-ı mezkûre vakf-ı mezkûrun vezâifi mu'ayyene ve masârif-i mukarreresi için bâ Hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn vakfiyyet üzere ibkâ ve cami' ve mekteb müceddeden ihya olunub bi'l-cümle ahâli devâm-ı ömr ü devlet-i şehinşâhâneye muvâzabat ve iştigâl üzereler iken akârât-ı mezbûreden senevî ikiyüz elli guruş kira hâsıl olur iki aded boyahaneler medine-i mezbûrede Hacı Alemdar Vakfından bir bâb diğere boyahane müsteciri Pandeli zimmî ile ma'ân senevî. icâb eden mâli mirîlerin sâhib-i mukata'a Divân-ı hümâyûn çavuşlarından sabık Hasan Tahsin Efendi dâme mecdehu tarafına edâ iderler iken mersum Pandeli zimmî medine-i mezbûre boyacılığını müstakil kendüye inhisar için mâli mirîsini kendi edâ eylemek üzere ta'ahhüd ve boyahâne-i mezbûrelerin amelleri kalb deyü hilâf-ı vâki' inha ve kendü cer menfa'atıyçün kizb-i sarih irtikâbiyle mes'ulüne muvafık bir kıt'a emri-âlişân ısdar ve medine-i mezbûre boyacılığı kendüye inhisar birle vakf-ı mezbûr boyahanelerini külliyyen sedd ü bend etdirdüb ol-vechle vakf-ı mezbûrun vezâifi ve masarifini rü'yet mümkün olamayub mersûm boyacı Pandeli zimmî vilâyet boyacılığını hilâf-ı şer'-i şerif kendüye inhisariyçün vakf-ı mezbûrun boyahanelerine vâki' olan müdâhale ve taarruzun men ve def'i bâbında bir kıt'a emri-âlişân sudûrunu lede'l-istid'â kuyûda lede'l-mürâca'a vakf-ı mezbûrun tevliyeti mumâ-ileyh es-Seyyid el-Hâc ibn Ahmed'in bâ-işâret-i Şeyhü'l-İslâmî berât-ı âlişân ile üzerinde olduğu ve vâkif-ı mumâileyhin vakfiyeleri kaydı ale't-tafsil ve İstanbul Gümrüğüne tâbi' zaman-ı zaptı muharrem guresinden olan boyahânehâ-yı nefsi İznikmid ve kazâhâ-yı livâ-i Kocaili

maktu'u ma zamm-ı cedid senevî yüz elli guruş mâl ve yediyüz elli guruş mu'accele ile mumâ-ileyh Hasan Tahsin Efendi'nin ber vech-i malikâne uhdesinde olduğu ve muka'taa-i mezbûre mülhakatından Sabanca kazasında kâin nefsi Adapazarı'nda kadîmi bir bâb boyahaneden ibaret iken bilâ-emri-âlişân müceddeden üç bâb boyahane ihdas olmuş olduğundan bu makûle küşâd olunan boyahanelerin cümlesi ma'rifet-i şer' ve zâbitân ma'rifetleriyle sedd ü bend ve hanelerde kazgarı tedârikiyle kalb boya i'âmâl edenler dahi tahkik ile ravend ve def' olunmak babında emri-şerif verilmiş olub ancak Âsitâne-i aliyye'de vâki Hüdâven-digâr-ı esbak merhûmân mağfuru'n-lehüm Sultan Ahmed Han ve Sultan Mustafa Han ve Sultan Selim Han tâbe-serâhüm evkâf-ı şerifeleri müstegallâtından İstanbul Langa Yeni Kapısı hâricinde ve Fazlı Paşa Sarayı'nda ve Üsküdar ve Selimiye arazisinde kâin kârhânelerde pare boyacı ve ihram boyacıları yedlerine inhisar-ı siyâ'ete dair mukaddema verilen evâmiri şerife yedlerinden ahzinden sonra evkâf-ı müşârünileyhimim vâridât-ı mu'ayyene ve mukarreresine tedenni ve noksan gelmemek üzere inhisâr-ı sıyâ'et maddesi külliyyen ref' olunub pare boyacı ve ihram boyacı nâmları ilga birle cümlesi suret-i vahide olarak yedlerinde gelen boyayı her bir destgâhda boyamak ve içlerinden biri niza'a tasaddi eder ise nefy ve te'dib kılınmak ve tevârihi muhtelif ile verilen evâmiri şerife-i mezkûre ve senedât şâir kalemlerinde hıfz olunub mahalleri kaydları ref ve terkin birle hatt-ı hümâyûn-ı Padişâhî sudûr etmedikçe terkin kaydları derkenar olunmamak babında sâdir olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mucibince nizâm-ı mezbûr ilâ mâşallah-u teâlâ düsturu'l-amel tutulmak için evkâf-ı müşârün-ileyhim taraflarına bin ikiyüz yirmiyedi senesi zilka desinin dokuzuncu günü târihinde evâmiri şerife verilüb ba'dehu mu'ahharen nizâm-ı mezbûrun te'kidini hâvi tekrar sudur eden hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ve sâdir olan fermân

mucibince bin ikiyüz yirmi dokuz senesi rebiül-evvelinin yirminci günü târihinde te'kid-i nizâmı hâvi evkâf-ı muşârün-ileyhim taraflarına ve Teftiş-i Haremeyn Mahkemelerine ve Divân-ı hümâyûn ve Başmuhasebe Kalemlerine başka başka ilm ü haberleri itâ olunduğundan muktezâsı i'lâm olunmak babında bâ-fermân-ı âlişân Evkâf Müfettişine havale olundukda Kocaili sancağında vâki' medine-i Adapazarı A'yânı müteveffa Kara Osman bin Mehmed hayatında Küçük Evkaf muhasebesinde mukayyed bin ikiyüz yirmi dokuz senesi Receb-i şerifinin yirmi üçüncü günü ve bin ikiyüz otuz bir senesi rebiül-evvelinin yirmi beşinci günü tarihleriyle müverrah ve târiheyn-i mezbûreteynde medine-i mezbûrede hilâfete mevlânâ bulunan Feyzullah'ın imzâ ve hatemlerini der-dest olan iki kıt'a vakfiyeler mantûklarınca medine-i mezbûrede bir cami'-i şerif ve bir mekteb ve kırk bâb odayı müştemil bir bâb medreseyi müceddeden bina ve ihya eyledikten sonra mâlinden bir defa nakden ikibin beşyüz guruş ve bir defa dahi yine mâlindân nakden onyedibin dokuzyüzonsekiz guruş ve medine-i merkûmede vâki' emlakinden dekâkin ve yağhane ve boyahane ve mehazîn ve Âb-ı safi kazasına tâbi Yortataş karyesinde vâki' iki göz âsiyâbı hasbeten lillahi'l-ahd vakf ve habs ve tescil-i şer'î ve teslim ile'l-mütevelli etdirdüb nukûd-ı mezbûre gallesini medrese-i mezbûrenin müderrisine ve hücerâtında sakin olan talebe-i ulûm vesâir mahâlli ma'lûmelerde ve akârât-ı merkûme gailelerini ber minvâl-i muharrer bina ve inşâ ve ihya eylediği cami'-i şerifin mürtezekalarından hatib ve vâ'ız ve imâm ve mü'ezzin ve kayyum ve ferraşına ve mekteb-i mezbûrun mu'allim ve halifesine şart ve ta'yin eylediği vakfiye-i mezbûrelerin derkenarlarından müstebâh olup vakf-ı mezbûrun hâlâ mütevellisi sâhib-i arzuhal mumaiyleh es-Seyyid el-Hâc Mehmed'in takdim eylediği arzuhal mezbûresi me'âlinden mütevellisi olduğu vakf-ı mezbûr müsakkafâtından medine-i mezbûrede vâki'

vakfiye-i mezbûreler mantûkunca iki aded boyahane ile yine medine-i mezbûrede vâki' Hacı Alemdar vakfından diğer boyahane müste'cir olan pandeli zimmî benimle ma'ân senevî icâb eden mâl-i mirilerini sâhib-i mukata'a olan mumâ-ileyh Hasan Tahsin Efendi tarafına edâ edegelür iken medine-i merkûme boyacılığını kendüye inhisar ve bu vechle celb-i mâl için mersûm pandeli zimmî mütevellisi olduğu vakf-ı mezbûr boyahanelerinde i'mâl olunan boyalar kalb olduğunaan mâ'adâ Adapazarı'nda fi'l-asl bir bâb boyahane olup mukâta'a-i mezbûre meşrutunun hilafı boyahane ihdası umûr-ı mukâta'anın nizâmına mugayir ve ibadullaha mazarratı mevcuddur deyü hilâf-ı inha kendüyü irtikâb birle mütevellisi olduğu vakf-ı mezbûr müsakkafâtından zikr olunan boyahanelerin sedd ü bendini zimmî-i mersûm istid'â ve mumâ-ileyh Hasan Tahsin Efendi'yi iğfal ve mumaiyleh dahi vakfa mutabıkdır zanniyle husus-ı mezbûru atebe-i ulyâya takrir ve mucibince fermân-ı âlişân ısdar ve zikr olunan boyahanelerin seddü bend birle ta'til olunub vakf-ı mezbûra gadri mucib ve mahali-i vâhidde i'mâl olunan envâ-ı boya ibadullaha gallayı müztelzim olmağla sıyâneten li'l-vakf ve himâyete'n-li'l-ibâd husus-t mezbûrun keyfiyet ve hakikatini mahallinde isti'lâm olunub şer'ân ve kanunen mehâzirden salim olduğu halde zikr olunan vakf boyahanelerin küşâdına izn ve ruhsatı hâvi fermân-ı âlişân sudûrunu istirhâm etmekle ber vech-i muharrer istid'ası suret-i merkûmede inhisarı mucib olur ve mukaddema ref'-i inhisar sıyânet-i eşya hususunda şeref-bahşâ-yı sudur olan mübarek hatt-ı hümâyûn-ı adalet makrunı mutazammın sâdir olan evâmir-i âlişânın kaydı kuyûddan nümâyân olmağın ber mucib-i emri âlişân ve ber-mantûk-ı fetevâ-yı şerife şer'ân memnu olmağla husus-ı mezbûrun tarafeyne gadr ve ve himayeden ârî vechle keyfiyetini mahallinden isti'lama muhtaç mevâddan olmağla zikr olunan medrese ve nukûd vakfı bir kıt'a vakfiye nâtik olduğu üzere başka ve mârrü'l-beyân cami' ve mekteb ve

hayrat-ı sâirenin akarı vakfı diğer bir kıt'a vakfiye nâtik olduğu üzere başka olmağla vech-i meşrûh üzere mahallinden hakikat-i hâli başka başka her i'lâm ile i'lâm olunmak üzere isti'lâm olunub ihkâk-ı hakk birle vakf-ı mezbûr himâyet olunmak babında bir kıt'a emri âlişân ihsan kılınması emri suret idüğüne müfettişi mumâileyh mevlânâ Ali zâde ilmuhu i'lâm etmekle ber mucib-i i'lam emri âlişân verilmek üzere bi'l-fi'il Şeyhü'l-islâm Mekkî-zâde mevlânâ Mustafa Asım Efendi hazretleri işaret etmekle işareti mucibince sene-i sabıka zilka'desinin selhinde isti'lâmı hâvî sudur eden fermân-ı âlişân mârrü'z-zikr Adapazarı Mahkemesine lede'l-vürüd kazâ-i mezbûrede sakin bil-cümle ulemâ ve sulehâ ve eimme ve hutebâ ve sadât-ı kirâm ve ehli-merzuka ve sâir vücûh-ı ahali meclis-i şer'i şerife hazirûn oldukları hâlde kıra'at ve istintak olundukda fi'l-hakika ber vech-i meşruh cami-i mezkurun idaresi ancak sâlifü'z-zikr altıyüz otuzbeş guruş kira hâsıl olur iki bâb boyahane ve dekâkin ve değirmen müsakkafâtına ve ikibin beşyüz guruş nukûd-ı mevkufenin tamâmına münhasır olub sâhib-i mukâta'a tarafına edası lâzım gelen mâl-ı mirî ez-kadim bi'l-iştirâk verilüb bir vechle kapatma iktizâ etmez iken mezkûr iki bâb boyahaneleri mersûm pandeli zimmî hilaf-ı vâkî' inha ile tama'-ı hâmindan nâşi bir takrib sedd ü bend etdirmiş ise de vakf-ı şerife özü mücib vaziyet-i mezbûreyi hilâf-ı şer'i şerif ve mugâyir-i emri âlişân kendüye inhisâr ile ibâdullaha gallayı müstecib olduğundan başka mesdud kalan vakf boyahanelerin müsteciri olan Boyacı oğlu Bogos veled-i Toros zimmî piri perverde olub asla kalb boya i'mâl ve sâir hanelerde dahi kazgan tedârikiyle asla boya i'mâl eder mesbûk olduğu tevâttüren ihbar etmeleriyle sıyâneten li'l-vakf ve himâyete'n-li'l-ibâd mezkûr iki bâb boyahanelerin kemâkân küşâ olunması babında bir kıt'a emri celilü's-şân ısdarı niyazında oldukların bu defa Adapazarı Naibi mevlânâ es-Seyyid Mustafa Rasih Efendi bir kıt'a ilâmiyle inhâ etmeğin isti'lâmı hâvî

verilen emri mezkûr kaydı ber vech-i meşrûh ale't-tafsil Küçük Evkaf Muhasebesinden ve Kocaili sancağında vaki' mumâileyh Hasan Tahsin Efendi'nin ber vech-i malikâne uhdesinde olan boyahaneler mukâta'ası mülhakatından Sapanca kazasına tâbî' nefsi Adapazarı'nda kadimî bir bâb boyahaneden ibaret iken bilâ-emri âlişân üç bâb boyahane ihdas olunmuş olduğundan bazı hanelerde kazgan tedârikiyle kalb boya i'mâl olunmakta olduğu Adapazarı'nın kadim boyacısı Pandeli zimmî tarafından bâ-arzuhâl lede'l-inhâ şurût-ı mer'isi mucibince keyfiyeti bâ-emri âlişân mumâ-ileyhden isti'lâm olunmuş olmağla fil hakika Adapazarı'nda bir bab boyahane olub senevi üzerine edası lazım gelen ikiyüz yirmibeş guruş mâl-i maktu'unu edada mesfurun bir gûne muhalefet ve kusuru olmadığını ve bila ferman fuzuli boyahane ihdası mukâta'a-i mezburun ihtilal-i nizamına mugayir ve kalb (sahte) boya i'mâlî ibâdullaha mazarratı mucib idüğünü beyan birle hilaf-i emri alişân ve mugayir-i şurût-i mukâta'a müceddeden küşad olunan boyahaneler her kaç ise cümlesi ma'rifet-i şer' ve zabitan ma'rifetleriyle sedd-ü bend ve hanelerde kazgan tedariki ile kalb boya i'mâl edenler dahi tahkik ile men' ve def' olunmak üzere mumâ-ileyhin istid'asiyle bin ikiyüz otuzüç senesi saferinin yirmi dördüncü gününde emri şerif verildiği malikânedenden ve nefsi Adapazarı'nda kain bir bab boyahane kârhanesine gedik olarak Pandeli nam zimmî mutasarrıf olub, üzerine edası lazım gelen maktu-i mirisini vaktu zamaniyle eda ve teslimde kusuru olmayub, ber vech-i muharrer küşad olunan boyahanelerin sedd-ü bendi için emri mezkur verilmiş ise de muhdes küşad olunan (boyahaneler Adalı maktul Kara Osman'ın vakfidır) deyü iddia olunarak tekrar küşadı hususu istida ve boyacı mersumu tekdir kaydında oldukları beyaniyle fimaba'd vakfiyet iddiasında olanlara red ile cevap verilerek mukaddem sadır olan emri mezkur mucibince dekakin-i mezkure mücerred boyacı dükkanı olmak üzere sed ve bendiyçün

te'kidini havi tekrar emr-i şerif südurunu muma-ileyh ba takrir ledel inha şurut-i mukata'a ve isti'daya nazaran maktul-i merkumun müceddeden Adapazarı'nda ihdas eylediği boyahane dükkanları hat-ı tevki'i tashih olunduğuna binâen vakfiyeti gayr-i sahih olduğu ecilden muhdes olan dekâkin-i mezkure fimâba'ad boyahane olmamak üzere sedd üben diyçün te'kidini hâvî işbu sene-i mübâreke evâili seferinde dahi emr-i şerif verildiği bade'l-ihrâç bâ-fermân-ı âlişân Evkaf Müfettişi mumâ-ileyhe havale olundukda mersûm Pandeli zimmînin inhâsına mebni merkûm Hasan Tahsin Efendi'nin Adapazarı'nda boyahaneler ihdâsiyle mukâta'a-i mezburenin mâli mirîsine noksan terettüb eder deyü takriiriyle sâdir olan ferman-ı âlilerine binâen sedd ü bend olunması hasbe'l-ayn ol-vechle olan vakf-ı sahihin bi-vech ibtâlîni ve zımında hâsıl olacak mesubân ve hayratın metrukiyeti ve ma'bed olan cami'i şerif ve sebebi tahsili ulûm-ı şer'iyye ve âliyenin metrukiyeti mûcib ve hem ziyâde dükân küşâdı mukâta'a-i mezbûrenin mâli mirîsinin kesr ve tenziline bâ'is olub belki suhûletle tahsilini müstevcib ve bir dükkana inhisar-ı gallesine sebep ile hem ibadullah mazar ve inhisar bey'ü şûrânın defi hakkında sâdir olan hatt-ı hümayûn ve hem şer'î şerife muhalif ve mugayir ve saniyen işbu sene-i mübâreke sâferü'l-hayrının beşinci günü târihiyle müverrah merkum Hasan Tahsin Efendi'nin takriiriyle te'kidi hâvi ferman-ı âlişânın sudûru mukâta'a-i mirîye ibtidâ ifrâz ve tefkik? ve bâ-hatt-ı tevki'i tashih ve temlik olmadıkça vakfi gayr-i sahih veselâtin-i i'zam hazerâtı vakıflarına kıyâsen ziyâde ve noksan olmamak şurutlarına tatbik olunub lâkin henüz merkûm Kara Osman'ın iki kıt'a boyahaneleri mülk akar feshinden olub vakfiyeti bâ-hatt-ı tevki'î tashih ve ifrâz ve tefkiki? olmaksızın şer'ân ve kanunen sahih ve sıhhatine hükmi şer'i lâhik olmuş olub ifraz ve tefkik? bâ-hatt-ı tevki'î tashih, şurutları arazi-i mirîye hakkında câri olduğunda kıyâs-ı ma'û'l-fârik ve boyacı

esnafının ziyâde dükkan küşâd etmeyüb ideri olur ise mukaddemki dükkanı sedd ü bend olunmak babında sâdir olan hatt-ı hümayûn-ı celâdet-makrûn-ı selâtin-i i'zam hazerâtının İstanbul'da Fazlı Paşa Sarayı'nda ve mahalli-sâirede vâki' evkaf-ı celilelerinden olan boyacılar hakkında sudur etmiş olduğundan müşârün-ileyh hazretlerinin vakıfları hususunda sâdir olan hatt-ı hümayûn Adapazarı'nda el-Hâc Ahmed Alemdar vakfında olunmasına sarahaten ve zımnen bir nesne delâlet etmeyüb icra olunur ise refte refte emsal diyerek evkâf-ı sâireye dahi sirpiyet ederek evkâf-ı sâirenin şurutları muhtel ve müşevveş olacağı zahir olduğundan ma'adâ merkûm Kara Osman'ın hîn-i katlinde kâffe-i terekesi cânib-i mirîden zabtına irâde-i seniyye ta'alluk etmekden nâşi vakf eylediği iki bâb boyahane ve mehâzin ve iki göz âsiyâb ve nukudu hakkında irâde-i kat'iye-i şâhâne ne vechle ta'alluk eder deyü arz olundukda (cami'i mezbureye vakf olan dekâkin boyahane ve âsiyâb yine vakf olmak üzere ibkâ olunub nukudu cânib-i mirîden zabt olunca) deyü bin ikiyüz otuzbir senesi zilka'desinde sudur eden hatt-ı hümayûn-ı mülûkâne zikr olunan vakf boyahanenin küşâdiyle vakfa nef' hasıl olmağa delâlet etmekle sedd ü bendi mugâyir-i hatt-ı hümayûn olmağın suret-i mezbûrede zikr olunan vakf boyahanenin sedd ü bendi hilaf-ı şer'î-şerif ve inhisâr-ı bey'ü şûrânın memnu'iyetini hâvî sâdir olan hatt-ı hümayûnun mugayiri olmağla zikr olunan iki bâb vakf boyahanenin vücûhla küşâdı şer'ân ve kanunen iktizâ etmekle sedd ü bendi babında mukaddem ve muahhar verilen emr-i âlilerin kayıdlarıyla Başmuhasebede merkûm Hasan Tahsin Efendi'nin takriiriyle olan şurût kaydı ref ve terkin ve iktizâ eden ilm ü haberleri kalemlerine verilüb fimâba'ad sed u bendlerine taarruz eder zuhur eder ise husus-ı merkûm umûr-ı şer'iyye ve nizamiyeden olmağla Arz Odası'nda terâfu' olmak üzere kayaları bâ-lâsına şerh verilmek ve nâib-i merkûmun arzı

mucibince zikr olunan, iki bâb boyahanelerin küşâdı babında istid'â olunan fermân-ı âlişân sudûru menviyât-ı? celileden idüğünü Müfettiş-i mumâ-ileyh i'lâm etmekle i'lâmı mucibince şurût kaydı Başmuhasebeden ve mukaddem ve muahhar sâdır olan emr-i âli kayıdları kalemlerinden ref' ve terkîn ve iktizâ eden mahallere ilm ü haberleri verilmek ve mütevellî-i merkûm yedine ferman-ı âlileri itâ buyurulmak mercû'dur deyü bi'l-fi'il Şeyhu'l-islâm Mevlânâyı mumâ-ileyh işâret etmeğın kayd-ı işaretleri mucibince şurûti kaydı Başmuhasebeden ve

mukaddem ve muahhar sâdır olan evâmir-i aliyye kayıdları kalemlerinden ref' ve terkîn ve iktizâ eden mahallere ilm ü haberleri ve mütevellî-i merkûm yedine iktizâsına göre kaleminden emr-i şerifi ısdar itâ olunmak deyü fi 16 Za sene 1234 târihinde fermân-ı âli sâdır olmağın vech-i meşrûh üzere iktizâ eden emr-i şerif tahrir için tezkeresi itâ olunmağla ber minval-i muharrer mâlikâneye işbu ilm ü haber kâimesi itâ olundu, tahriren et-târih el-mezbûr"⁵⁶.

⁵⁶BOA, Cevdet -Maarif, nr. 3285.

Fot.1 Adapazarı Kara Osman Camii.

Fot. 2 Adapazarı Kara Osman İlkokulu.

Fot. 3 Kara Osman Ağanın Medresesi ve Hanı, Adapazarı-1930.

Fot. 4 Adapazarı Kara Osman Sokağı.

Fot. 5 Adapazarı Kara Osman Camii.

Fot. 5 Adapazarı Yorgalar Mezarlığı, Kara Osman Ağa'nın Mezarı.

Fot. 6 Adapazarı Yorgalar Mezarlığı, Kara Osman Ağa'nın Mezarı. Solda Prof. Dr. Atilla Çetin, ortada oturan emekli coğrafya öğretmeni Altan Balcıoğlu ve sağda araştırmacı- yazar Fahri Tuna (2004).

Handwritten header text in Ottoman Turkish script, including the date 1229 H.

Main body of handwritten Ottoman Turkish text on the left page, detailing a land deed or legal document.

Main body of handwritten Ottoman Turkish text on the right page, continuing the legal document.

80

۱۱۶۲

طالفة اولقلنده حاكم موسى ايد مسبح الله نفعه على حفنلوه وحق طريفلو كلونه
 نظرو مناع الخير اولقلندن حذر ابوب وقف مرفولو على قول من براه من اولقلنده الجوز
 صنف وزومه حكم صحيح شرعي وقضا: صريح برحق اتيكين من بعد وقف مرفوع صحيح
 ولوزم ومنقتم اولوب تقنين وفضيله مجال محال ونبيدل وتغيير عويم الوعقال اولوب
 فن بدله بعد ما بعد فائدا اخذ على الذين يبدونه ان الله سمع عليهم واجر الواقف
 على الحق الجواد الكرم مري ذلك وحرر في اليوم الخامس والعشرين من شهر ربيع الاول
 سنة احدى وثلاثين ومانين وانف

182

هو د محمد
 بي قور اولقلنده حاكم موسى ايد مسبح الله نفعه على حفنلوه وحق طريفلو كلونه
 نظرو مناع الخير اولقلندن حذر ابوب وقف مرفولو على قول من براه من اولقلنده الجوز
 صنف وزومه حكم صحيح شرعي وقضا: صريح برحق اتيكين من بعد وقف مرفوع صحيح
 ولوزم ومنقتم اولوب تقنين وفضيله مجال محال ونبيدل وتغيير عويم الوعقال اولوب
 فن بدله بعد ما بعد فائدا اخذ على الذين يبدونه ان الله سمع عليهم واجر الواقف
 على الحق الجواد الكرم مري ذلك وحرر في اليوم الخامس والعشرين من شهر ربيع الاول
 سنة احدى وثلاثين ومانين وانف

Belge 3- Adapazarı Âyanı Kara Osman Ağa'nın 1231 H./1816 M. tarihli zeyl vakfiyesinin devamı
 (VGMA, 630/1162/703).

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a land deed or vakfiye, written in dense Rika script. The text is organized into two main columns. At the top right, there is a title or header in larger script. The main body of text contains detailed descriptions of property, land divisions, and administrative regulations. There are several marginalia and smaller headings scattered throughout the document. At the bottom center, there is a circular stamp or seal, likely an official mark of the scribe or a government authority.

Handwritten text block at the bottom of the page, possibly a concluding note or signature area.

Prof. Dr. Hüseyin MEMİŞOĞLU

**BULGARİSTAN'IN VİDİN ŞEHRİNDE HALİL VE İBRAHİM
İKİZ KARDEŞLERİN KURDUKLARI KŐLTŐR VAKFI VE
ONUN "ŞEFKAT" KİRAATHANESİ**

ÖZET

Bu makalede Bulgaristan’ın Vidin şehrinde 1896 yılında aydın ve hayırsever Halil ve İbrahim ikiz kardeşler tarafından kurulan zengin Kültür Vakfı ve onun “Şefkat” kiraathanesinin, 110’ncu yıldönümü münasebetiyle, çok yönlü faaliyetleri anlatılmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Bulgaristan, Vidin, Kültür Vakfı, vakfiye, Şefkat kiraathanesi.*

Osmanlı Türkleri her yerleştikleri yerde olduğu gibi, Bulgaristan’da da öncelikle dinî ibadetleri için cami, eğitim ve kültür ihtiyaçları için mektep, medrese ve kiraathaneler, içtimai, ulaştırma, sağlık ve öteki ihtiyaçları karşılamak için pek çok mimari eserler kurmuşlar, bunların idamesi için de hayır ve sosyal amaçlı vakıflar tesis etmişlerdir. Son yıllarda yapılan araştırmalar bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Sadece Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde yapılan incelemeler sonunda bugünkü Bulgaristan topraklarında 402 adet vakıf kaydı tespit edilmiştir¹. Bu vakıf kurumları Bulgaristan’ın ekonomik ve kültürel hayatında önemli rol oynamışlardır. Onlar bir taraftan cami, mescid, mektep, medrese, kiraathane, çeşme, sebül, han, hamam gibi sosyal müesseseler inşa ederek bir çok abideler meydana getirirken, diğer taraftan bunlara varidat temin etmek amacıyla çok sayıda dükkân, bedesten, köprü yaptırarak memleketin imarına; değirmen, tarla, bağ, bahçe gibi gelir kaynakları bulmakla ülkede üretimin artmasına yardımcı olmuşlardır. Aynı zamanda bu müesseseler Bulgaristan’ın her tarafına muazzam bir örgüt halinde yayılarak Türk kültürünün ve sanatının oralara yerleşmesini sağlamışlardır. Türk-İslâm vakıf sisteminin XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu topraklarda meydana getirdiği Türk kültür eserlerinin sayısı Ekrem Hakkı Ayverdi’nin, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri* adlı kitabında 3.339 olarak gösterilmiştir. Bunların 2.356’sını cami ve mescidler, 142’sini imaretler, 116’sını hanlar, 113’ünü hamam-ılıca

ve kaplıcalar, 27’sini türbeler, 24’ünü köprüler, 16’sını kervansaraylar, 75’ini çeşmeler, diğerlerini ise saat kuleleri, hastaneler, bedestenler, kütüphaneler ve daha bir çok kültür ve sanat eserleri oluşturmaktadır². Şüphesiz bunlar Bulgaristan’daki Osmanlı Türk kültür eserlerinin tamamı değil, sadece tespit edilenlerdir. Diğer arşivler de tarandığında bu sayı daha da artacaktır, çünkü Osmanlı döneminde Bulgaristan’ın kasaba ve şehirlerinin zengin kültür ve sanat eserleriyle donatıldığı bilinmektedir. Bu eserler yaptırıldıkları devrin gözle görünür birer belgesi ve geçmiş yüzyıllarda ecdadımızın dünya görüşü ve anlayışı temayülleri ve sanat ifadesinin birer aynasıdır. Bu gelenek Osmanlı dönemi sonrası Bulgaristan Türk aydını ve zengini tarafından devam ettirilmiştir. Bunun bir örneği Vidin şehrinde Halil ve İbrahim kardeşler tarafından 1896 yılında kurulan kültür amaçlı Vakıf’tır.

Halil ve İbrahim Efendi kardeşler, Vidin’in tanınmış ailelerinden Kara Mustafa zade Ahmet Beyin ikiz oğullarıdır. 1839 yılında doğmuşlardır. Titizlikle yetiştirilip büyütülen ikiz kardeşler, ticaret hayatına atılmışlar, gerek milli ve insani duyguları, gerekse ticaretteki başarıları dolayısıyla büyük bir saygı kazanmışlardır.

Ticaret maksadıyla başlıca Avrupa memleketlerini gezip gören Halil ve İbrahim Efendiler, ileri memleketlerdeki yeniliklerden, ticaret bakımından olduğu kadar, fikir bakımından da faydalanıp gelişmişlerdir. Öyle ki, yaratılış, akıl ve zekâca ileri Avrupalılardan hiç de eksik kalır tarafı olmayan Türklerin, neden geri, neden yoksul oldukları meseleleri üzerinde düşünmeye başlamışlardır. Düşüncelerinin bir sonucu olarak, Türklerin geriliğini, ilim ve kültür eksikliğinde gören bu aydın kardeşler, Vidin’de örnek bir ilim ve kültür yurdu kurmayı

¹ Sadi Bayram, “Bulgaristan’daki Türk Vakıfları ve Vakıf Abideleri”, *Vakıflar Dergisi*, 1988, S.XX, s.475.

² Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul 1982, C.IV, s.11-119, 141-143.

kararlaştırmışlar ve bu kararlarını gerçekleştirmişlerdir.

Bu düşünceleri henüz tasarı halinde iken 12 Mart 1896 tarihinde Halil Efendi vefat etmiş ve daha ölüm döşeğinde bile kurmağı tasarladıkları şefkat ve kültür yuvasını kardeşi İbrahim'e bir daha vasiyet etmiş ve pek az sonra İbrahim Efendi de 18 Haziran 1896 tarihinde "Vidin'in Şer'i Mahkemesine gidip, iman ve hüsnü niyetinden emin buldukları, hürmet ve itimat ettikleri Müftü Hafız Süleyman Hulûsi Efendiye müracaat ederek Vidin'de Kara Mustafa zade Ahmet Bey mahdumları ikiz Halil ve İbrahim Efendi kardeşler namına hazırlanan vakfiye ile tasarlanan kültür müessesesi kurulmuştur"³. Bu ilim ve kültür yurdunun adı "Şefkat Kırathanesi"dir. "Şefkat" kırathanesinin temelini atmış, varlığına resmiyet kazandırmış ve ilan etmiş olan 32 nolu vakfiyenin hükümleri şöyledir:

"Bâisi tastiri vakıfnamem oldur ki !

Bu âlemi fanide benim ve gerek mensup bulunduğum hanedanımın nâmı ilelebet yad olunup her veçhile hayır duaya vesile olmak emniyesiyle beraber mensup bulunduğum milleti İslâm ve din kardeşlerimizin berveçhi meşruh nevima selâmet ve eşeddi ihtiyaçla muhtaç buldukları maarif san'ata kesp vukuf terakkileri için elimde mülküm olan 230,000 kuruş nakten, 15,000 kuruş kıymetinde de elli miskal inci ve 3000 kuruş kıymetinde de elmas ve tek inciden ve zümrüt ve yakuttan ve 8 adet muhtelif altın yüzük ve para koymak için demirden yapılmış nemse işi 2000 kuruş kıymetinde bir adet kasa ve zikriati nısıflarına batapu ve nısfı âhırlarına müteveffa liebeveyn biraderlerim Halil Efendiden muntekil irsen mutasarıf olduğum "Mustafa Paşa" mahlesinde kâin, tarafları Mustafa Mehmet ve Milo Nençof haneleri ve iki taraftan sokak ile mahdud ve mümtaz iki soba bir aş ev ve önünde tahtalık bir matbah ve ittisalinde fevkani iki oda ve miktar avluyu havı 1109 numarolu bir bab hane ve yine "Kara Nofça" çarşısında tarafları Yaşar

onbaşı dükkânı ve vakıf dükkânı sokak ile mahdud 1868 numarolu bir bakkal dükkânı ve "Hacı Mone" mahallesinde tarafları Süleyman ağa ve Osman Ağa ve Ali ağa haneleri ve yol ile mahdud 672 zira bir kıt'a hane arsası ve mahalli mezkûrde tarafları Ahmet ve Ahmet ağa ve Hasan ve yol ile mahdud 772 zira bir kıt'a arsa ile, arsa-i mezkûre derununda vaki' bir buzhane ve "Kal'a" haricinde kadimden karantina ve şimdide belediye klübü karşısında tarafları Kamen Lazarof ve Angelina Mitraki mağzaları ve iki tarafları sokak ile mahdud ve mumtaz birbirine bitişik 472, 473, 474, 475, numarolarla murakkam dört bab mağaza ve Vidin kazasına tabi "Tatarcik" kariyesi arazisi dahilinde "Slana- Bara" nâm mahalde tarafları Şasıvar Ahmet ve şerikleri ve Petko Sandof ve Hürşit ve Abdullah ve Koço Fiko ve Stoyan Peşo Şeytan ve Jeko Stefan ve Dimitre Koço ve İvan Mito ve göl ve Velço Jeko ve Angel Yovan ve Vovan Mitko ve Petro Koço arazileriyle mahdud ve mümtaz birbirine bitişik biri küçük, diğeri büyük çayır denilmekle ma'ruf, 702 dönüm çayırarımı zîrde muharrer şuhud-u müslimin, âdilîn huzurunda hasbeten lillah vakf-ı sahih-i müebbed ve vakıfı sarihi muhallet birle vakıf ve habs ettim ve vilâyeten kabz ve tesellüm eyledim şol şeraitle ki evkafı mezkûremin tevliyetini nefsime şart ve keza lâbisi hayat oldukça vakıf ettiğim hanei mezkûrede ben sakin ve dükkân ve arsa ve buzhane ve arsa ve dört bab mağaza çayırar ile haliyat ve nukudi mezkûrenin tasaruf ve idareleri kendi yed ve idaremde bulunup bunların icârât ve hasilât menfaatından evkafı mezkûremi ta'mir ve termim gibi masrafları ile tekalifi emiriye ve mesarifat zaruriyyetleri kendi marifetimle lâzım olan mehallerine sarf ve i'ta olunduktan sonra fazla icârât ve hasilât ve manfaat hayatta oldukça nefsime şart eyledim ve müddet-i hayatımda hiçbir kimsenin tasarrufuma

³ 44 Godişen Yubileen Sbornik na Turskoto Çitalište "Şefkat" v grad Vidin na bratya Halil i İbrahim Ahmed Begovi 44'ncü yıldönümünü gören Vidin'de Ahmet Bey mahdumları Halil ve İbrahim Efendi kardeşlerin "Şefkat" yuvası hatırası, Peçatništa "Naçalo", 1940, s. 4,5.

karışmağa hakkı olmayub, vefatımdan sonra aşağıda ta'yîn ve takyit ettiğim şeraite tevfikân tenfiz oluna, şöyle ki evkaf-ı mezkûremden Tunaya karşı 475 numarolu ve altı üstlü mağaza ittislinde kâin mağazadan münasib mikdaren ilavesi ile genişlemesi ve kiraathane şekline konulması ve bunun tahvili için nukud-u mevkufeden kâfi miktarda sarf olunması ve bu kiraathaneyi Ahmed Beğ ve mahdumları biz Halil ve İbrahim Efendiler nâmına te'sis ve küşad oluna ve vakıf ettiğim zînetler furuht oluna ve diğer mağaza ile hane ve dükkân ve arsa ve çayır ve diğer arsa ve buzhane badel islâh icareye verile ve nukud-u mevkufe eyadiyi nasta gezdirilmeyub mu'teber bankalardan birine vaz' ve tevdi' ve istirbah oluna ve husule gelecek icârât ile hâsîlât aşağıda zikri geçen mahalle sarf ve şeraiti lâzime icra oluna ve nâmımıza küşad olunacak kiraathane önünde, mümkün olduğu surette mutevelli vakıfın reyî ile bir maileziz getirilmesi ve kiraathane-i mezkurede efradı İslâmî ikaz edecek cerayid-i siyasiye ve kütübü tevarih ve hukuk-u tabiiyye-i insaniye ve hukuk-u millet-i düvel-i gösterir kitaplar ve serveti sâmânın terekki ve tezayidini ve şirketlerin vefadini irae eder ekonomi, politik ve Avrupa ticaret ve sanayinin terekki ile şimdiki hale gelmesine başlıca sebep yegâne olan ulumi riyaziyye, hikmeti tabiiye, kimyai madeni ve âliye ve elektrik ve madencilik ila ve sair fununi sanayi nafiayi bildirir kitaplar celb olunarak arzu buyuran zevati kirama mutalaasıyla tenviri fikir ittirile ve namımıza müesses olan kiraathanei mezkûreye, rubu meskünde imrari hayat iden dindaşlarımın muaveneten uhuvveti maarifi perveriyi ibraz niyeti halissasıyla ihda ve irsal buyuracakları kütübü resail ve eşya ve nukut maal iftihar kabul olarak anlarında pirû oldukları dercû sütün buyrula ve kiraathanei mezkûreye mubaayeten celb olunacak kitapların ilk sahifeleri arkasına Ahmed Bey ve mahdumları Halil ve İbrahim nâmına muharrer ve mahkûk birer mühür basıla ve hedaya tarikile iane buyurulacak kitapların ilk sahifesinde de iane buyuran zevatın isim ve şöretleri tahrir

oluna ve bizim namımıza iştirâ olunacak kitaplar ile iştiraken ve muaveneten ihda buyuralacak sair kütüb ve resailin tarih, isim ve bahalarıyla ihda buyuran zevatıhâmiyet simdatın isim ve şöretleri hurufühena tertibi üzere bir defteri mahsusa kaydoluna, ve kiraat-haneyeye devam eden zevattan ve saireden birisi hanesinde mutalea etmek üzere kiraathaneden bir kitap istiâre etmek istedikte, kitap ve kendisinin ismini mubeyyin muverrah ve mumza i'ta edeceyi senetle kitabi mezkûrun bedeli olmak üzere nakten vereceği akçeye istinaden i'ta oluna, ve âriyeten aldığı kitabı iade eden zevata, senediyle akçesi red oluna ve müddeti istiâre bir haftadan ziyade imtidad olunmaya ve ariyeten verilecek kitapların kaydına mahsus bir defter tutula, ve iade olunmayan kitapların alınan kıymetleriyle yerlerine diğerleri tedarik oluna ve ariyeten alınan kitabın temdit müddeti istid'a olundukta ekseriyeti âra ile münasib müddet temdid oluna ve hediye eden kiraathaneye vurud edecek kütüb ve resail ile sair eşya ve nukud-u ihsan buyuran zevatın isim ve şöretleri ceraid ile ilân oluna ve kendilerine de teşekkür yazıla;

Vidin İslâm etfalinden sıbyan ve rüştiye mekteplerine devam eden bıkudret yetimler ile yalnız evlâd-ü âyâlinin nafakasını tedarik edebilen ana ve baba evlâdlarına merhameten kundura, çorab ve elbise gibi malzeme tevzi' ve i'ta oluna ve ilim ve hünnerleri mahdud kalmaması için mekteplerin programında münderiç fenlerden aliyyül-a'lâ derecede birinci olarak neş'et iden zeki ve çalışkan ve tahsile heveskâr bıkudret talebe ve yetimlerden bir veya iki efendi Bulgaristan ve Avrupa darülfünûnundan birine gönderilib ikmalî tahsil idinceye kadar mesarif ve idaresi temin ve tesviye oluna.

Bunlar ikmal tahsil itmeksizin diğer hayırlılar zuhur ederse akarat-ı vakfiyem gallesiyle nukud-u vakfiyem nemasının müsaidesine göre muamele oluna ve Millet-i İslâmiyemiz meyanında lisanı resmi olan Bulgarca ve lisanı umumî olan Fransızca'ya âşina kimseler bulunmamasından naşı

Avrupalılarla olan muamelâtı tüccariyemize müteallik cereyan eden muhaberatımıza ecnebilerin vakıf olmaları ticaretlerimize ne derece irasıhar ve mazarrat getirdiği inkâr olunur mevattan olmadığından bu lisanları lâıyıkıyla tahsil ettirmeğe sa'y ve gayret oluna.

Bunlardan ve emsalinden dâva vekili, ve tabib ve sair san'ayii nefise erbabı yetiştirmek milletimiz için faidaden hali olmadığından bu emri mühimmede cehd ve ikdam oluna ve hariçten gelen Hoca ve Delil kıyafetli zevata bir habbe verilmeye Nukud-u vakfiyem tevdi olunan bankanın umur ve muamelâtı daima nazari teftiştin geçirilüb şayet iflâs zuhur edeceğine dair bir emare his olunursa derhal nukud-i vakfiyem alınarak diğer mu'teber bir bankaya teslim oluna ve bankadan alınacak faizden fazla irat verecek şerefli bir mevkiye bir binanın inşası hayırlı olduğu ve ekseriyeti âra hasil olduğu takdirde masarifi inşaiyeye sarf-ı ledel keşf tahmin olunan akça bankadan alınarak inşa oluna ve inşa olunacak ebniyenin iradı sair akarat vakfiyem iratları ile işbu vakfiyemde ta'yin ettiğim cihetlere sarf oluna ve Vidin ahalisi İslâmiyesinin hicreti halinde kâffe-i akarat ve arazi-i vakfiyem furuht olunarak hasıl olacak semen ve nukud-u vakfiyem ile ve kiraathanemde mevcûd kütûb ve resail ve eşya ve saireden nakli mümkün olmayanlar dahi furuht olunarak esmanı sair nukud-u vakfiyeme zam olunarak ve nakli mümkün olan kütûb ve resail ve saire tahminen gidilen mahalle nakl oluna ve mesken ittihaz olunacak beldede bitteharri tensib olunacak bir mahalde münkariz olan kiraathanemin yerine diğeri te'sis ve küşad, ve kütübü menkule vaz' olunarak, işbu vakıfnamede münderiç şerait orada dahi bitemamiha harfiyen icra oluna. Velhasıl nâmımızın ilelebet payidâr kalmasına dikkat ve i'tina oluna. Vefatımdan sonra işbu vakıfnamede mezkûr umru vakıf ve şeraii icra ve efkafımı muhafaza ve siyanet ve hususu mezkûrun mutevakkıf olduğu umurun küllisini tenfis ve tesviyeye mütevellî nasb ve ta'yini ehem ve elzem olduğundan berveçhi ati "Mustafa Paşa" mahallesi ahalisinden ve tüccarı muteberandan

Mehmet Ağa zade Şükri ve Aziz Efendi zade Hasan ve Hud zade Ömer ve İsmail Ağa zade Mehmet Ali ve Sali Ağa Tahir ve Mustafa Ağa zade Hüseyin ve Hasan ve İvranyalı zade Hasan ve Mehmed Ali Ağa zade Hüsni ve Ali Ağa zade İbrahim ve Süleyman Efendilerle Remzi Bey zade Şevket Beyi mutevellî nasp ve tayin eyledim ve evliyayı mumaileyhim içlerinden intihap eyleyecekleri bir zatı reisi mütevellî ve diğeri bir zatı da muavin ve yine mumaileyhim hariçten müstekimulhal veletvar bir zatı kâtip ve hafuzı kütüplük hizmetine tayin etmeleri ve içlerinden intihap idecekleri bir zatı da sandık emini tayin ve tahsis eylemeleri ve mumaileyhimden bazıları tevliyetleri mücibince nezaret ideler ve bunlardan yalnız kâtip ve hafuzikütüple sandık emini münasip bir maaşla tekrim ve taltif olunup bakisi berveçhi hasbi ifayî hizmet eyleyeler.

Evliyayı mumaileyhimden biri hicret veya irtihal edecek olursa yerine baki on bir zatın ekseriyet ve ittifaklarıyla hariçten diğeri bir zat ta'yin oluna ve bu suretle teselsül eyleye ve işbu evkafı mezkûreme ve şeraitine ahalimizin eşraf ve ağavat ve ehadi naz ve gerek kudat ve vülât ve hükkâm aslâ mudahale eylemeyeler. Vakıfnamede münderiç mutevelliler ledel icab emin oldukları hâkime li-müddetin muracaat ettiklerinde ol hakimin fasıl ve da'vaca müdahale edeceği ve mütevellî ve muavin ve kâtip ve sandık emini bunlardan birinin bir guna su-i hal ve hareketi halinde baki on bir kişinin ekseriyet re'yiyle azıl ve yerine diğeri münasib bir kimse tayin oluna ve emini mumaileyh daimul evkaf kiraathanede bulunacağından haftada veya on beş günde bir mütevellî ve muavin ve diğeri mütevelliler akti encümen ve meşveret ve beher mah nihayetinde emini mumaileyhin hesabına ve umur ve hususâtına ve intizam haline dikkat ve nezaret ideler.

Beher sene tamamında evkafımın irad ve masarısına dair tanzim eyleyecekleri muhasebeyi mutevellî-i mumaileyhimin hüsn-i nazarlarında olub gayreti milliye ile ma'rûf vatanperver millet-i İslâm'dan bir kaç zevatı

kiramın huzurunda kiraat ve irae ile muhasebenâmenin zîrini anlarada temhir ve tasdik ittirile ve muhasebeden bir suret virerek matbuat ile i'lana ve fikrizatilerini tahrirle serbest bırakılalar, emini mumaileyh mütevellî ve yahut muavinin riyaseti tahtında müteşekkil mütevellîlerin imzaları ile mümza kararı görmedikçe bir mahalle bir akçe sarf etmeye ve karar vakî'ler şek ve şüpheden hali kanun-ticarete tatbik olunarak defteri mahsusuna kayd oluna ve mütevellî ve muavin ve sandık emini ve sair mütevellîlerden mürekkeb on iki kişinin esnayı müzakeresinde ârânın adedinde müsavat görüldüğü takdirde reisi mütevellî veya muavinin reyî ile karar verile ve her bir mazabıt ve muharrerata mütevellî ve muavin ve diğer mütevellîlerle beraber emini mumaileyh dahi vazî imza ide diyu ta'yini kuyud ve tahsisi şurut birle işbu vakıfnâmem kendi hüsnü rizam ile reyim ile tanzim olunup işbu mahale şerh ve imza eyledim. Her kimki işbu evkafımın nakzı ve mahv ve tebdil ve tağyiri cihetlerine meyl ve afî nazar eyler ise ol kimseyi Allahü zül celâl velkahhar Hazretlerinin adli semedaniyesinden ol vech ile kahhar ismi ile ğadabına ihale eyleyerek hatmi mekal ve vazî imza eyledim.

1896

18 Haziran 1312 imza: İbrahim Ahmet.

İşbu vakıfnamede mümzı mezkûr vâkıf mumaileyh İbrahi Efendi bin Ahmet Bey hasbeten lillâhitealâ vakıf eylediği evkafının şeraiti mezkûresine tevfikân ve merbutan bizleri mütevellî nasp ve tayin eylediğinden bizler dahi hayatta oldukça kema yenbeği umuru evkafı bilâ ihmal velâ israf şeraitine tatbikan rüyet ve nezaret etmek üzere yegân yegân umuru tevliyeti kabul ettiğimizi mübeyyin işbu mahalle imza eyledik.

1896

18 Haziran 1312

Heyeti mutevelliye: İbrahim Ali, Hasan Mustafa, Hasan Molla Aziz, Süleyman Ali, Hasan Mehmet, Ali Ömer Süleyman, Mehmet

Ali İsmail, Şukri Mehmet, İvranyalı Hasan, Tahir Sali, Şevket Remzi, Hüseyin Mustafa.

İşbu vakıfnamede mümzî vakıf İbrahim Efendi bin Ahmet Bey hali hayat ve kemali akıl ve sıhhatında olduğu halde kendi tav' ve rıza-siyle huzurumuzda vakıfnamede mezkûr şeraitle tevfikân emval ve akar ve arazisini kâmilen vakfî sahih ile vakf ve vilâyeten kabz ve tesellüm eylediği işbu vakıfnameyi huzurunuzda tertip ve itiraf ve ikrar ve imza eylediği gibi evliyai mumaileyhim dahi bizzat tevliyeti kabul ve mahaline imza eylediklerine şahidiz ve şehadet dahi ideriz.

1896

18 Haziran 1312

Şahitler: Mahmut Ahmet Bey, Ahmet Hacı Abdi, Yusuf Mustafa, Mehmet Rüstem.

Kütüb-i fikhiyede mestur mesaili mu'temed behasına tevfikân kazayı sarıhı mer'î ve hükmü sahihi şer'î eyledim

1896

18 Haziran 1312

5 Saferul Hayr 1314

Müftiyi Livai Vidin : Hafız Süleyman Hulusi.

Diyu işbu vakfiyeyi vakıfı mumaileyh İbrahim Efendinin kible-i şeriften bizzat talep ve bil muvacehe takrir ve imzayı vakı'ına binaen Vidin Müftülüğü 18 Haziran 1896 mah Saferul Hayr 1314 tarih ve 32 numero ile tevsik ve 1312 i'lâm eyledi.

Görüldüğü gibi, Halil ve İbrahim ikiz kardeşlerin vakfiyesinde 475 nolu altlı üstlü mağazanın bitişindeki mağazanın genişletilip onarılarak kiraathane şekline konulması, bu

⁴ 44 Godişen Yubileen Sbornik na Turskoto Çitalište "Şefkat" v grad Vidin na bratya Halil i İbrahim Ahmet Begovi(44'ncü yıldönümünü gören Vidin'de Ahmet Bey mahdumları Halil ve İbrahim Efendi kardeşlerin "Şefkat" yuvası hatırası, Vidin, 1940, s.6-14.

kıraathaneye her türlü bilim ve sanata ait kitapların alınması, Vidin'in sıbyan ve rüştiye mekteplerine devam eden yetimlerle fakir çocukların giydirilmesi, her sene orta okullarını birincilikle bitiren iki öğrenciye yüksek tahsil yaptırılması, yabancı dil öğrenmek isteyenlere yardım edilmesi, avukat, hekim, sanayici ve sanat adamı yetiştirilmeye gayret edilmesi gibi hükümlere çok büyük önem verilmiştir. Bu hükümlerin gerçekleştirilmesi ve vakfın başarılı bir şekilde idare edilmesini ve böylece nesilden nesle devam ettirilmesini sağlamak için güvenilir kişilerden oluşan bir mütevelliyeye heyeti seçilmiştir. Hatta vakfiyede Vidin Türklerinin hepsinin göç etmesi durumunda, Vakfın, Türkiye'de kalabalık halinde yerleşmiş buldukları yerde kurulmasını şart koşan bir hüküm bile vardır.

Halil ve İbrahim ikiz kardeşlerin senelerce, insani, milli bir inanç ve aşk ile arzularıp tasarladıkları "Şefkat" yurdunun meşruunun tevsi ve ilâma bağlanmasından üç ay sonra, İbrahim Efendi de 22 Eylül 1896 tarihine rastlayan Pazar günü insani, milli arzularını yapmaktan mütehasıl şuur ve huzur içinde bu fani dünyaya gözlerini kapamış ve hakkın rahmetine kavuşmuştur. "Mustafa Paşa" camii şerifi avlusuna defnedilen Halil ve İbrahim ikiz kardeşler adına dikilen abidede şu (hüvelbâki) satırlar yer almaktadır⁵:

"Ey zair dur, biraz yaklaş ve oku
Bu makberde mefküreci, duygulu
Halil, İbrahim kardeşler yatmakta
Bu insanlar; hamiyete şefkata
Ve fazilet mefhumuna bir fimsal;
Millet, ilim sevgisine bir misal.

Milletini zengin, kavi görmekçün
Sihattayken düşündüler gece gün
Ve dediler: Servetimiz bizim değil milletin;
Yurdumuzda kıraathane açıp ilmi sevdirin
İstidatlı Türk gencine âli tahsil verdirin
Halkımıza çalışmağı, yaşamağı öğretin.

Bu vasiyet getirildi yerine
Açıldı bir kıraathane Vidin'de:
Nur saçıldı Memlekete Millete
Âli tahsil verildi çok gençlere.

Hürmet size büyük ruhlu kardeşler,
Türk ve Bulgar sizi şükranla anar!
Oku sende O ölümler ruhuna
Takdir ile, takdis ile "Fatiha" !

1839-1896".

İbrahim Efendinin ölümünden kısa bir zaman sonra vakıfnamede isimleri işaret edilen heyeti mütevelliyeye Vidin Şeri Mahkemesine müracaat ederek tevliyet umurunun ve vakif edilen bütün emvalin idarelerine verilmesini istemiş ve aşağıdaki 55 nolu ilâmla "Şefkat" yurdunun ve tevliyetinin idaresini eline almıştır. İlâmın içeriği şöyledir⁶:

"İlâm N-55

Mahrusei Vidin mahallâtından "Mustafa Paşa" mahlesi ahalisinden iken bundan akdem vefat iden Ahmet Bey zade İbrahim Efendinin zikriati evkafına müteveli muhtarı olduklarını iddia iden mahruse-i mezkûre ahalisinden Mehmet Ağa zade Şükri ve Aziz Efendi zade Hasan ve İsmail Ağa zade Mehmet Ali ve İvranyalı zade Hasan ve Ali Ağa zade Süleyman ve Mustafa Ağa zade Hüseyin ve Sali Ağa zade Tahir ve Mustafa Ağa zade Hasan ve Ali Ağa zade İbrahim ve Mehmet Ali zade Hüsnü ve Süleyman Ağa zade Ömer Efendilerle Remzi Bey zade Şevket Bey nâm kimseler 22 Teşrinievvel 1896 - 1312 tarihli arzuhal üzerine meclisi şer'ide muteveffayı mumaileyh İbrahim Efendinin veresei gaibi, Ahmet Bin Abdullah'ın hukûkunu muhafazaya vasi nasb olunan saatçı Mehmet Ağa zade Davut Efendi muvacehinde işbu yerimizde mevcût 32 numero ile murakkam 5 Safer 1314 tarihi ile muverrah ve imzai zatınızla mumza ve mahkemenizin muhuri

⁵ Aynı yer, s.15-16.

⁶ Aynı yer, s.17-21.

resmisi ile mahtum bir kıt'a vakıfname hücceti natık olduğu üzere müteveffayı mumaileyh İbrahim Efendi 15000 kuruş kıymetinde 50 miskal inci ile 5000 kuruş kıymetinde elmas ve tek inciden zümrüt ve yakuttan ma'mul ve masnu' 8 adet muhtelif altın yüzüklerini ve 2000 kuruş kıymetinde nemçekârı bir adet para kasasını "Mustafa Paşa" mahallesinde tarafları Mustafa Mehmet ve Milo Nençof haneleri ve iki taraftan sokak ile mahdud iki soba ile aşev ve bir matbah ve ittisalinde fevkani iki oda ve bir miktar avluyu havi 1109 numarolu bir bab hanesini ve "Kal'a Novça" çarşısında tarafları Yaşar Onbaşı ve dükkânı va vakıf dükkânı ve sokak ile mahdud 1868 numarolu bir bab bakkal dükkânını ve "Hacı Mone" mahlesinde tarafları Süleyman Ağa ve Ali Ağa ve Osman Ağa haneleri ve yol ile mahdud 672 zira' bir kıt'a hane arsasını ve yine mahalleyi mezkûrede vakı tarafları Ahmet ve Ahmet Ağa ve Hasan ve yol ile mahdud 772 zira' diğer arsasını ve arsa-i mezkûre derununda vakı' bir kıt'a buzhanesini ve Kal'a haricinde kadımden Karantina şimdide belediye kulübü karşısında tarafları Kamen Lazarof ve Angelina Mitraki mağazaları ve iki taraftan sokak ile mahdud biri birine bitişik 472, 473, 474, 475 numerolarla murakkam dört bab mağazasını ve "Tatarcik" kariyesi erazisi dahilinde "Slana Bara" nam mahalde , tarafları Şasuvur Ahmet ve şerikleri ve Petko Sando ve Hurşit Abdullah ve Koço Fiko ve Stoyan Peşo Şeytan ve Jeko Stefan ve Dimitre Koço ve Yovan Petre ve göl ve Velço Jeko ve Angel Yovan ve Yovan Mitko ve Petre Koço ile mahdud bir birine bitişik biri küçük ve diğeri büyük 703 dönüm çayırlarını ve 46,000 frank nukud-unu huzurumuzda ve mahzarı şuhutta vakfı sahihi şer'i ile vakf etikten sonra evkafı mezkûrenin tevliyyet ve menfaatını hayatta oldukça nefesine, vefatından sonra vakıfnamei mezkûresinde ta'yin eylediği hayrata sarf etmek üzere evkaf-ı mezkûresinin tevliyyetini bizlere şart ve ihtiyar ettiği halde bervechi muharrer vefat etmekle evkafı meşruhadan zikr olunan 50 miskal inci ile 8 adet yüzük ve kasa ve hane ve dükkân ve arsa ve buzthane ve mağaza ve çayır

mah'dut mezkûrleri ve 46,000 nukut mevkufesinin 21,000 frangı vakfı müteveffai mumaileyhin mucibince Bulgar Milli Bankasının Rusçuk şubesinde, 5,565 frank 60 santimi tüccardan Mehmet Ağa zade Şukri Efendi de mahfuz, 560 frangı Vidinli Şasuvur Efendi ve şeriki Yusuf Efendi de, 100 frangı bakal Mehmet Çavuşta, 194 frank 30 santimi de Vidinli Simeon Stoyanda, 357 frank 45 santimi de Vidinli Hasan Efendi bin Mustafa ve şeriki Şevket Bey de ve 175 frank 55 santimi de Vidinli İliye Tanas'ta , 205 frank 90 santimi de Vidinli Simeon Stoyan'da, ve 213 frank 15 santimi Vidinli Marin Dinol'da ve 396 frank 15 santimi Vidinli Velço Jekof'da ve 218 frank 10 santimi Vidinli Lilo Todorof'da ve 157 frank 17 santimi Ahmet Hılmi Efendi de ve 217 frank 12 santimi Vidinli Pırvan Peşof'ta ve 229 frank 65 santimi de Vidinli Spas Neşko'da ot ve tuz veresiyelerinden dolayı alacaklı olmakla bunların ve 9126 frank 82 santimi 472, 473, 474, 475 numerolarla murakkam vakıf mağazalarındaki kaya ve deniz tuzlarında ve 1175 frank 20 santimi vakfı mütevaffai mumaileyhin koyun müştereki İbrahim Efendi bin Ali ile müşterek olduğu 380 baş koyunda ve 1050 frank 21 tepe kıyah semenlerinde li'ecliticarete kapalı olmakla mezkûr tuz, koyun ve otlar bey' olunarak semenlerinin kâmilen taraflarımıza teslim ve bu hesapça vakfı mumaileyhin zamanı tevliyyetinde 46 bin frank nukut mevkufesinden noksan ettiği anlaşılın 5003 frank 83 santimin terekei sairesinden ikmal ve itmam olunmasını tevliyyetimiz hasebiyle talep ederiz deyu leded-da'va vasii mumaileyh Davud Efendi cevabında muddei müteveli mumaileyhimin bervechi muharrer ikame eyledikleri vakıf ve tevliyyet muddealarını küliyyen inkâr ve müdei ve müteveliyyi mumaileyhim bervechi muharrer tıpkı müddealarını mübeyyin vakfı mütevaffai mumaileyhin vakıfnamei mezkûrunu ibraz ve mazmununu adli ile maruf iduği vasi mumaileyh Davud Efendi tarafından tasdik olunan mezkûr "Mustafa Paşa " mahaleli Mehmet Efendi bin Molla Rüstem ve Mahmut Bey bin Ahmet Bey

şehadetleri ile bervechi şer'i üzere muvahacede isbat itmeğin mucibince mezkûr 50 miskal inci ve 8 adet yüzük ve kasa ile hene ve dükkân ve arsa ve buzhane, dört bab mağaza ve çayırı mahdudu mezkûrelerin vakıf ve mütevaffai mumaileyhin vakfiye hücceti ve belediyenin defteri muciblerince aynen ve mezkûr 46,000 frank nukudi mevkufeden vâkıfı mumaileyhin zamanı tevliyetinde noksan ettiği 5003 frank 83 santimi terekei sairesinden istemeğe hakları bakı kalmak üzere bankada olan 21,000 frank ve Şukri Efendi de olan 5565 frank 65 santimin ve merkuman Şasuvâr Ahmet ve şeriki Yusuf ve Mehmet Çavuş ve Simeon Stoyan ve Hasan Efendi bin Mustafa ve Şefket Bey ve İliya Tanas ve Simeon Stoyan ve Marin Dinoli ve Velço Jivko ve Lilo Todorof ve Ahmet Hilmi ve Pirvan Peşo ve Spas Neşko zimmetlerinde vereside olan 3078 frank elli buçuk santimin nakden ve mezkûr tuzlarla koyun ve otların bey'i ile semenlerin kâmilien vakıf ve mütevaffai mumaileyhin mütevellileri muddei-i mumaileyhime i'ta ve teslimi şartı vâkıfı ve şer'i şerife muvafık olmakla muhâkim-i hukûkiye kanununun 1222 maddesinin dördüncü fıkrasına istinaden hüküm ve huzuru âlilerine i'lâm olunduğu.

1896

5 Teşrinî Sani 1312

İmza Vidin Müftüsü: Hafız Süleyman Hulûsi

Umuru tevliyeti vakfedilen bütün emvali eline alan ve tanzim eden heyeti mütevelliyeye, vakfiyede öngörülen 475 nolu altlı üstlü mağaza ile bitişiğindeki mağazanın genişletilip onarılarak kıraathane şekline konulmasından sonra, 1 Ağustos 1897 tarihine rastlayan bir Cuma günü törenle "Şefkat" kıraathanesini faaliyete açmıştır. Bu yıl (1 Ağustos 2007 yılı) Vidin "Şefkat" kıraathanesinin faaliyete açılışının 110'uncu yılıdır. Hepimize kutlu olsun!

"Şefkat" kıraathanesinin ilk reisi olarak Molla Aziz Hasan Efendi seçilmiştir. 1923 yılında Kırathanenin heyeti idaresine Rasim Bey hacı Mehmet, Mustafa Hafız Etem, Ali Avni,

Ahmet Şakir, Mustafa Nuri, İbrahim Hüseyin, Ali Havız Bey, İbrahim Ali, Hasan Mustafa, Ramiz Mehmet, Murat Mehmet Efendiler seçilmişlerdir. Kırathanenin 1940 yılı idare heyetinde ise Ahmet Şakir (reis), Cafer İbrahim Maykam (reis muavini), Tefik Mehmet (sandık emini), azalar: Yakup Mustafa, Sali Yunus, Yusuf Halil, Ali Yaşar, Kahraman Tahsin, Hüsni Sabri, Mahmut Ahmet, Yaşar Mehmet, Muammer Sabri efendiler bulunmuşlardır⁷. Böylece modern manada bir bilgi ve kültür vakfını, yabancı bir idare altında kurup kendilerinden sonra da yaşamasını sağlamış olan Halil ve İbrahim ikiz kardeşler, kültür tarihimizin başlıca örnekleri arasında yer almışlardır. Çünkü hayırsever ikiz kardeşin kurduğu "Şefkat" kıraathanesi vasıtasıyla çok yönlü kültür faaliyeti yürütülmüş ve yakın yıllara kadar Vidin'in bir Türk kültür ocağı karakterini taşımasına yardım etmiştir. Kırathane "efradı İslâmî ikaz edecek" her türlü bilim ve sanata ait kitapların alınmasını sağlamış, çeşitli Avrupa ve Balkan ülkelerinde ve Bulgaristan'da yayınlanan önemli gazeteleri temin etmiş, hatta Türkiye'de yayınlanan İkdâm, Servetifünun, Tanin, Karagöz, Şehbal, Jön Türk, Tasfiriefkâr, Akşam, Hakimiyet, Uyanış, Cumhuriyet, Son Posta, Haber, Milliyet, Ulus v.s gazetelerin alınmasını sağlamıştır. Sadece gazetelerin alımını sağlamak için 1897 yılından 1939 yılına kadar 545.149 leva para harcanmıştır⁸. Kırathane birçok Türk gencine de Bulgaristan, Avrupa ve Türkiye üniversitelerinde eğitim görmelerini sağlamış ve 1897 yılından 1939 yılına kadar bu ülkelerde eğitim gören 76 öğrenciye 1.512.803 leva burs sağlamıştır⁹. Aynı şekilde "Şefkat" yurdunun teşebbüsüyle 1897-1939 döneminde Vidin'in ilk ve rüştiye okullarına devam eden yetimlerin ve yoksul çocukların ayakkabı, elbise ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için 795.993 leva

⁷ Aynı yer, s.24-25, 26, 37.

⁸ Aynı yer, s.32-35.

⁹ Aynı yer s.29-30.

temin edilmiştir¹⁰. Ayrıca fakir ve yoksul ailelere 125.968 leva yardımda bulunulmuş ve bir çok kültür derneklerinin faaliyetlerine maddi destek sağlanmıştır¹¹. Ne yazık ki, “Şefkat” kıraathanesinin bu çok yönlü faaliyetleri 1944 yılında iktidara gelen Bulgar komünist yönetimi tarafından hoş karşılanmamış ve bu kültür vakfının bütün mallarına komünist idaresince el konulmuştur. Kıraathanenin binlerce ciltlik değerli kitabı depoya atılmış ve hayırsever Halil

ve İbrahim ikiz kardeşlerin kurduğu “Şefkat” kıraathanesinin faaliyetine de son verilmiştir. Fakat Tuna boyunda, tarihi Vidin şehrinde Türk kültür varlığının 50 yıl kadar anıt eserini yaşatan bu aydın, hamiyetli kardeşlerin hâtırası, bugün Mustafa Paşa Camii avlusundaki mezarlarıyla anıtları bile kalmasa, gene gönüllerde, tarihte yaşayacak, hayırla anılacaktır.

¹⁰ Aynı yer, s.30.

¹¹ Aynı yer, s.31-32.

Vakfın kurucuları Halil ve İbrahim Efendi ikiz kardeşler.

Merhum Halil ve İbrahim Efendi kardeşlerin Vidin Mustafa Paşa Camii şerifi avlusunda bulunan abideleri.

Vidin'de "Şefkat" kıraathanesinin binası.

Molla Aziz Hasan Efendi "Şefkat"
kıraathanesinin ilk reisi.

1923 senesinde "Şefkat" kıraathanesinin heyeti müteveliye üyeleri sağdan sola, Rasim Bey Hacı Mehmet, Mustafa Hafız Etem, Ali Avni, Ahmet Şakir, Mustafa Nuri, İbrahim Hüseyin, Ali Hafız Bey, İbrahim Ali, Hasan Mustafa, Ramiz Mehmet, Murat Mehmet.

1940 senesinde "Şefkat" kıraathanesinin müteveliye azaları sağdan sola: Kahraman Tahsin, Mahmut Ahmet, Hüsnü Sabri, Yaşar Mehmet, Ali Yaşar, Sali Yunus, Tevfik Mehmet (sandık emini), Ahmet Şakir (reis), Cafer Maykam (reis muavini), Yusuf Halil.

Erol YURDAKUL

**VEZİR-İ AZAM HOCA HASAN'IN XII. YÜZYILDA
KONYA VE KAYSERİ'DE YAPTIRDIĞI BAZI ESERLER**

Kardeşim rahmetli Yılmaz Önge'nin aziz hatırasına.

KONYA HOCA HASAN MESCİDİ

Konya ili merkezinde ve kendi adıyla anılan mahallesinde inşa edilmiş olan Hoca Hasan Mescidi hakkında bu güne kadar doğrudan doğruya veya dolaylı olarak bir hayli yazı yazılmış, çeşitli tarihlendirmelere ve değerlendirilmelere tabi tutulmuştur. Bunlar arasında bilimsel araştırmalara faydalı olabilecek bilgiyi verenler oldukça fazladır¹. Mescit, Anadolu'nun muhtelif illerinde ve bilhassa Konya ve havalisinde bol miktarda görülen tek kubbeli ve önleri revaklı Selçuklu mescitleri karakterindedir² (fot. 1). 1965 yılında sunulan lisans tezim dolayısıyla³ ilk olarak 1963 yılında incelemeye başladığım bu eser, kareye yakın namaz mahalli ile bu kısmın kuzeyinde bulunan son cemaat yeri ve kuzeydoğu köşesindeki minareden meydana gelmiştir (pl. 1, 2).

Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1965/Eylül ayında Konya'da yaptırılan eski eser onarımları sırasında son cemaat yerinin lüzumlu görülen kısımlarında mevzii kazı ile sıva raspası yaptırılan bu mescidin rölöve ölçüleri alınarak projeleri çizilmiş ve bulunan yeni izlere göre bir restitüsyon projesi hazırlanmıştı. Ancak, 1968 yılında sorumlu olduğum bölge değiştiğinden emekli olana kadar bu konu ile bir daha ilgilenemedim. Daha sonra 1991/Eylül ayında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarımına başlanan mescidin içinde de sıva raspası ve hafriyat yapılmış, meydana çıkarılan alçı süslemeler, orijinal alçı mihrap ve çini kaplamalı alçak sekiler Yılmaz Önge tarafından neşredilmişti⁴. 1992 yılında da devam eden onarımda, 1965/Eylül ayında yapılan sondaj neticesinde meydana çıkarılan fakat, hemen onarımına başlanamayacağı için tahrip olabileceği endişesiyle koruyucu tedbir olarak derhal kapatılan son cemaat mihrabının alt kısmı ile tuğla döşeme de yeniden meydana çıkarılarak restoresi tamamlanan mescit, 1992 yılında ibadete açılmıştır.

Yapının İncelenmesi⁵

Bu makalede incelenen II. Kılıç Arslan'ın veziri Hoca Hasan'ın Konya'da yaptırmış olduğu mescid için yapılan çizimlerin tamamı ve yazılan bütün ölçüler son onarımdan önce 1965 yılında alınan rölöve ölçülerine göre yapılmıştır. Fotoğraflar ise E.Yurdakul arşivinden olup, 1961 ile 1973 yılları arasında çekilmiş bulunan resimler arasından seçilmiştir. Ancak, pl. 14, 15 ile fot. 37, 38 Y.Önge'den temin edilmiştir. Baninin Kayseri'deki külliyesini meydana getiren harap binaların 1976 yılında alınan

¹ M.Önder, *Mevlana Sehri Konya*, Konya 1962, s. 114-115; İ.H.Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 398-399; N.Elgin, "Konya'da Hoca Hasan Camii Üzerine", *Anıt Dergisi*, Yıl:9, S. 31, Konya 1964, s. 18-19; E.Yurdakul, *XIII. Yüzyıl Anadolu Selçuklularında Son Cemaat Mahalli Mevzuu*, AÜDTCF, basılmamış lisans tezi, Ankara 1965, s. 13; M.Katoğlu, "13. Yüzyıl Konyasında Bir Cami Grubunun Plan Tipi Ve Son Cemaat Yeri", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, S. IX, TTK Basımevi, Ankara 1967, s. 81-100; Ö.Bakırer, "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konumu, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri", *Vakıflar Dergisi*, IX, Ankara 1971, s. 337, 348, 351, 356; S.Dilaver, "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, İstanbul 1971, s. 20; G.Öney, *Türk Çini Sanatı-Turkish Tile Art*, Yapı Kredi Bankası Yayını, İstanbul 1976, s. 15, 22, 41, 42; Y.Önge, "Konya'da Yeni Bulunan Alçı Süslemeler", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992, s.187; H.Örcün Barışta, "Türk El Sanatları", Kültür Bakanlığı, Ankara 1998, s. 12.

² İncelemiş olduğumuz "XII ve XIII. Yüzyıl Anadolu Selçukluları devrine ait, önlerinde son cemaat bulunan tek kubbeli mescitler" sınıfına girenlerden bazıları: A-Konya-Beşarebey Mescidi (H.616/1219), B-Konya-Karatay Mescidi (XIII. yy.), C-Konya - Sırcalı Mescit (XIII. yy.), D-Konya-İnce Minareli Medrese Mescidi (XIII. yy.), E-Konya-Tahir ile Zühre Mescidi (XIII. yy.), F-Konya-Hacı Ferruh (Akçe Gizlenmez) Mescidi (XIII. yy.), G-Konya-Akşehir- Taş Medrese Mescidi (XIII. yy.), H-Kayseri-Himmetdede-Tekgöz Kaplıcası Mescidi (XIII. yy. başı), İ-Tokat-Çamlıbel- Kervansaray Mescidi (XIII. yy.) gibi.

³ İlk olarak 1963 yılında incelemeye başlanılan ve Vakıflar Genel Müdürlüğünce 1965/Eylül ayında Konya'da yaptırılan eski eser onarımları sırasında son cemaat yerinin lüzum görülen bölümlerinde mevzii kazı ile sıva raspası yaptırılarak komple rölöve ölçüleri alınmış, rölöve projeleri çizilmiş ve bulunan yeni izlere göre restitüsyon projesi hazırlanmıştır.

⁴ Y.Önge, *agm.*, s.187-195.

⁵ 1968 yılında sorumluluk bölgem değiştiğinden eser hakkında o tarihe kadar toplanan veriler ve Y.Önge'nin makalesindeki buluntulara göre değerlendirilmiştir.

plan ölçüleri ve bu ölçülere göre çizilen çizimler ise bir kroki mahiyetinde olup, kesin rölöve ölçülerinin ancak medrese ve kervansarayda yapılacak itinalı bir kazıdan sonra yapılması gereklidir. Kayseri'deki bu külliye için ait fotoğraflardan 39, 41, 42, 43 ve 44 numaralı olanlar M.Çayırdağ'dan alınmıştır.

A-Dış Kısım

Batı Cephe

Bu cephede son cemaat yeri duvarı ile mescit bölümünün batı duvarı bulunmaktadır. 2,70 m uzunluğunda, 64,5 cm kalınlığında ve yol kotundan 5,40 m yüksekliğindeki son cemaat yerinin batı duvarı, düzgün olmayan moloz ve muhtelif toplama taşlarla yapılmış bir subasman üzerine tuğladan inşa edilmiştir. Bu duvarın ortasında, son cemaat mahalline açılan ve alt kısmı yol kotundan 1,70 m yukarıda olup, üstü tuğla kemer ile nihayetlenen 40 x 65 cm ölçülerinde bir pencere bulunmaktaysa da sonradan örülerek kapatılmıştır (fot.2). Bu tuğla duvarın üst kısmı bir onarım sırasında kuzey yöne doğru meyilli olarak traş edilmiş ve üzerine ahşap sundurmanın mertegi uzatılmıştır. Bu duvardan dışarıya doğru 22 cm çıkıntı yaparak inşa edilmiş olan 9,57 m uzunluğundaki beden duvarının üst kotu, yol meyilli olduğundan kuzeybatı köşesinde 7,35 m, güneybatı köşesinde 7,80 m, son cemaat yeri duvarının üst hizasından ise 1,93 m yükseklikindedir. Son cemaat duvarı gibi taş subasman üzerine tuğladan inşa edilmiş olan beden duvarı alt, orta ve üst kısımlarında üç ahşap hatıl ile takviye edilmiştir. Bu ahşap hatıllar bütün binayı aynı hizada çepeçevre kuşatmakta olup, ortadaki hatıl son cemaat yeri batı duvarında da devam etmektedir. Batı duvarında namaz mahalline açılan bir üst, bir de alt pencere ile alt pencerenin sol tarafında zeminden 190 cm yükseklikte ve 56 x 87 cm ölçülerinde sonradan yapıldığı tahmin edilen dikdörtgen bir niş vardır. Bu nişin derinliği 28 cm'dir. 82 x 157 cm ölçülerindeki alt pencere ile 94 x 122 cm ölçüsün-

deki üst pencere hem zeminin dolması hem de içeriye yeterli ışık girmediği için orijinal pencereler tahrip edilerek şekillenmiştir. Orijinal pencerelere ait izler duvar yüzünde görülmekte olup, mevcut izlere göre duvarın orta kısmındaki ahşap hatılın üstünde yer alan üst pencere 173 x 121 cm ölçüsünde dikdörtgen bir çerçeve içine alınarak duvar yüzünden 7 cm içeriye çekilmiştir (pl.3, fot.3). Bu çerçeve içerisinde tuğladan inşa edilmiş çift merkezli bir pencere kemerinin bulunması gerekirse de yeni pencereler yapılırken eski kemer tahrip edilerek yok edilmiştir. Orijinal alt pencerenin ise doğu cephede sağlam kalabilen alt pencere gibi olduğu tahmin edilmektedir. Bu duruma göre alt pencereler 120 x 165 cm ölçüsünde dikdörtgen bir alt kısım ile bu dikdörtgenin üst kısmında yer alan sivri kemerli kafa penceresinden meydana gelmektedir. Kafa penceresi üst pencereler gibi dikdörtgen bir çerçeve içine alınarak duvar yüzünden 7 cm içeriye çekilmiştir. Bu dikdörtgen yüzeyde tuğladan inşa edilmiş çift merkezli pencere kemeri bulunmakta ve çerçeve ile kemer arasındaki kemer koltukları yatay tuğla sıralarıyla doldurulmuştur. Dikdörtgen alt pencerelerin ahşap söveli ve demir parmaklıklı olduğu, kafa pencereleriyle üst pencerelere ise alçı veya taş dışlıklar konduğu tahmin edilmektedir. 1992 yılında yapılmış olan restorasyon sırasında bütün pencerelerin orijinal haline getirildiği öğrenilmiştir.

Güney Cephe

9,43 m uzunluğunda, 8,20 m yüksekliğindeki güney cephe duvarı da diğer duvarlar gibi tuğladan inşa edilmiş ve üç ahşap hatılla kuşaklanmıştır. Orta hatılın üstünde ve ortalama duvar yüzünün orta kısmında yer alan 87 x 122 cm ölçülerindeki üst pencere ile alt kısımda yer alan 80 x 158 cm ölçülerindeki iki adet alt pencere diğer cephelerde olduğu gibi orijinal pencereler tahrip edilerek sonradan yapılmıştır. Bu cephedeki orijinal pencerelerin

de doğu ve batı cephelerdeki gibi olduğu, duvar yüzündeki izlerden anlaşılmaktadır (pl.4, fot.4).

Doğu Cephe

8,36 m uzunluğunda ve ortalama 8,12 m yüksekliğindeki doğu cephe duvarı da diğer duvarlar gibi aynı teknik ve malzeme ile inşa edilmiştir. Ortadaki ahşap hatılın üstünde yer alan 87 x 122 cm ölçüsündeki üst pencerenin orijinal pencere tahrip edilerek yapıldığı gayet açık olarak görülmektedir (fot.5). Orijinal pencere 164 x 130 cm ölçüsünde dikdörtgen bir çerçeve içine alınarak duvar yüzünden 7 cm içeride yapılmıştır. Bu çerçeve içerisinde tuğladan inşa edilmiş çift merkezli kemerin tahrip edilmemiş kısımları görülmektedir. Bu pencerenin alt tarafında 86 x 172 cm ölçüsünde ahşap kasalı ve demir parmaklıklı sonradan açılmış bir dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Bu pencerenin 51 cm sağında, 144 cm genişlik ve 110 cm yükseklikte orijinal kafa penceresi bulunmaktadır. Bu kafa penceresi ile alt kısmında yer aldığını düşündüğüm orijinal pencere, iç kısma sonradan yapılan kadınlar mahfelinin merdivenine rastgeldiğinden tuğla ile doldurularak kapatılmıştır (pl.5, fot.6). 1992 yılındaki restorasyon sırasında muhdes pencerenin kapatılarak bu pencerenin açıldığı öğrenilmiştir.

Minare

Mescidin kuzeydoğu köşesinde doğu cepheden 2,86 m çıkıntılı olarak yer alan minarenin kaidesi 3,81 x 3,84 m ölçüsünde kare bir plana sahip olup, 1,08 x 1,39 m ölçüsündeki minareye giriş kapısı batı yönde bulunmaktadır (pl.1).

Minare dolu gövde olarak inşa edilmiş ve iç kısmında merdivenlerin üstlerine yapılan tuğla kemerler ve tromplar, bir tur sonrasının merdiven basamaklarının kaidelerini meydana getirmektedir (fot.7). 17 adet olan bu kemerlerin (fot.8) üzerindeki basamak sayısı dam kapısına kadar

27, buradan üst şerefe kapısına kadar da 18 olmak üzere 45 adettir. Basamaklar ve minare çekirdeği tuğladan yapılmış olup, yer yer ahşap hatılıdır. Çekirdeğin dibinde 2-3 cm olan basamak genişlikleri, duvar tarafında arada 34 veya 22 cm'likler varsa da ortalama 27-28 cm'dir. Basamak rıhtırları ise -30-32 cm'likler dışında ortalama 25-26 cm'dir.

Kaidenin alt kısmı su basman şeklinde zeminden 1,56 m yüksekliğe kadar toplama antik taşlarla yapılmıştır (fot.9). Üst kısmı ise 12 cm içeriye çekilerek tuğla ile inşa edilmiştir. Bu tuğla kısmın kuzey cephesinde ve su basmandan 1,54 m yukarıda, 56 x 57 cm ölçüsünde kareye yakın bir kitabe boşluğu vardır (fot.10). Ayrıca; bu kitabe yerinin 22 cm üstünde, 43 x 320 cm ölçüsünde bir boşluk vardır ki burasının vaktiyle yazılı veya yazısız çini bir pano ile doldurulduğu tahmin edilmektedir (pl.6). Kaidenin doğu yüzünün üst tarafında 14 x 50 cm ölçüsünde bir mazgal pencere vardır. Kaideden şevli yüzeylerle gövdeye geçilmektedir. Minarenin pabuç (küpe) kısmını bu şevli yüzeyler meydana getirmektedir (fot.11).

Gövde; dördü silindirik ve dördü de diküçgen prizma olmak üzere 8 dilimli olup, bu kitle şerefe altına kadar 6,90 m yüksekliğindedir⁶. Gövdenin güneybatı köşesine rastlayan üçgen kısmın batı yüzünde ve kubbe eteğinden 63 cm yükseklikte, 54 x 101 cm ölçüsünde dama çıkış kapısı vardır (fot.12). Kapının üst lentosu 13 cm kalınlığındaki ahşaptan yapılmıştır. Bu lentonun üstünde yüzeyden 4 cm içeride, 51 cm genişliğinde, 52 cm yüksekliğinde bir sağır niş vardır. Nişin üstü 24 cm genişliğinde tuğladan

⁶ Ö. Bakırer, *agm.*, s. 337, "Anadolu'da gelişen ikinci minare tipi ise XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu ve Orta Anadolu'da inşa edilen ve.....daha çok sayıda örnekleri bulunan silindirik veya dilimli gövdeli tuğla minarelerdir. Bunların oluşumunda Orta Asya, Türkistan ve İran geleneklerinin etkileri olduğundan bahsedilir." Sayfa 348'de, "Silindirik gövdenin değişik kesitli çıkıntılarla hareketlenmesinden meydana gelen minareleri XIII. yy. üçüncü çeyreği" olarak tarihlendirmekte ve minare tasnif listesinin 17 nci sırasında da aynı tarihi tekrar etmektedir. G.Öney, *age.*, s. 18'de, "Minarenin XIII. yüzyıl ortalarından olduğunu tahmin etmekteyiz." demektedir.

yapılmış bir teğet kemerle şekillenmiştir. Bu kapının sağ tarafında 55 cm genişlik, 257 cm yükseklik ve 60 cm kalınlığında kademeli olarak tuğladan inşa edilmiş bir takviye duvarı vardır (fot.11,13). Bu takviyenin dama çıkış kapısı açılması sebebiyle 22 cm kalınlığa inen gövde duvarını sağlamlaştırmak için yapıldığı tahmin edilmektedir (pl.7). Gövdenin şerefeye birleştiği yerin 18 cm altında bütün gövdeyi dolaşan iki sıra 5'er cm kalınlığındaki turkuaz renkli sırlı tuğlaların meydana getirdiği çini kuşak vardır (fot.14). Doğu cephedeki silindirik yüzün üst tarafında ve çini kuşaktan 35 cm aşağıda bulunan 12 x 45 cm ölçüsündeki mazgal pencere ile merdivenlerin tabii aydınlanması sağlanmaktadır (fot.15).

Gövdenin üzerinde yer alan şerefenin alt kısmı iki sıra mukarnalıdır (pl.8-9, fot.14-16). Tuğladan inşa edilen mukarnaların alt sırası dairevi yüzlerde beşer, üçgen yüzlerde ise dörderden olmak üzere toplam 36 tane olması gerekirken kuzey cepheye rastlayanların yarısından fazlası tahrip olmuştur. 36 cm yüksekliği olan ilk sıranın üstündeki ikinci sıra ise 30 cm yükseklikte olup, 40 mukarnas nişinden meydana gelmesi gerekirken bunların da bir kısmı tahrip olmuştur. Üst sıradaki bütün nişlerin tavanları, kemer içlerine gelecek şekilde birer adet turkuaz renkte sekizgen çiniyle dekore edilmiştir (pl.8, fot.16). Alt sıradaki mukarnaların içindeki tuğlalar ise yer yer turkuaz veya mor renkli sırlı tuğlalarla karışık olarak örülmüş ve bazı tuğla sıralarının arasına 3 cm genişliğinde dikine gömme derzler yapılmıştır⁷(fot.17). Konya - Alaaddin tepesinde bulunan Kılıç Arslan Köşkü'nün konsollarını meydana getiren mukarnaslar ve tonoz yüzlerinde görülen şakuli derzler (fot.18) ile biraz sonra bahis konusu olacak bu mescidin son cemaat mahalli mihrabında da aynı şekilde gömme derzler görülmektedir. Bu iki sıra mukarnasın üstünde 12 cm'lik düz bir kısım ile 5 cm kadar kalınlıkta ve dışarı çıkıntılı şerefeye tabanını meydana getiren tuğla döşeme bulunmaktadır.

Korkuluğu bulunmayan şerefeden sonra minarenin ikinci gövdesi yükselmektedir⁸ (pl.2, 3). Batı yöne açılan 64 x 158 cm ölçüsündeki ahşap lentolu şerife kapısı sonradan tamir edilen kısımdadır. İkinci gövdenin orijinal hali doğu cephede tamamen, güney cephede ise kısmen sağlam olarak durmaktadır. Burada kalan mevcut izlere göre bu kısım 64 cm genişliğindeki sekiz dairesel planlı sütun ile bunların arasında yer alan 18 cm genişliğinde yine dairesel planlı sekiz sütunceden meydana gelmiştir (fot.19). Bazı ilim adamları tarafından ikinci gövdenin petek olduğu iddia edilmekteyse de⁹, yerinde yapılan araştırmada kemerler üzerine oturtulmuş ve üstü ahşap hatıllı tuğla merdivenlerin birkaç basamak daha devam ettiği görülmüştür¹⁰. Şerife kapısının kible yönünde olup, tamir sırasında batıya çevrildiği tezini kabul etmek ise mümkün değildir. Çünkü; ikinci gövdenin güney cephesinde kapıya gelecek kısım sağlam ve orijinal olup, sonradan doldurulmuş veya kapıya benzer bir iz görülmemektedir (fot.13, 14). Minare basamakları güney yöne doğru devam ettiğinden güney cephede

⁷ Ö.Bakırer, *agm.*, s. 356'da, "...yanyana dizilen iki tuğla arasında tuğla ebadının üçte biri oranında (?) bir boşluk bırakılır. Alt ve üst sıralarda da aynı boşluklar bırakılarak, tuğlalar birbiri üzerinden kaydırılır. Neticede iki tuğla arasında kare şekilli boşluklar meydana gelir....bu şekilde örülen kilit örgüde boz renkli tuğlalar arasındaki boşluklar koyu renkler olarak belirir ve örgüye gevşek dokunmuş intibayı verir." demektedir; O.Aslanapa, *Türk Sanatı*, C. 1, s.64'te, "Zevare, Pa menar camii minaresinin gövdesinde şakuli gömme derzler..." den bahsetmektedir.

⁸ E.Yurdakul, *age.*, s.13'te, "İkinci gövde planı Konya İnce Minareli Medresenin ikinci gövde planı ile benzerlik göstermektedir. Bu kısmın üst tarafı yıkılmıştır...yerinde yapılan araştırmada ahşap hatıllı tuğla minare merdiveni ikinci gövdede de devam etmektedir." demektedir; Ö. Bakırer, *agm.*, s.351'de ise, "...bu kısmın petek için fazla geniş oluşu ve çekirdekteki merdivenlerin devam etmesi bu minarenin de esasında çift şerefeli olduğu kanısını uyandırmaktadır." şeklinde yazmaktadır.

⁹ İ.H.Konyalı, *age.*, s. 398'de, "Şerife kapısının daha önce kibleye doğru olduğunu ve tamir esnasında yönünün batıya çevrildiğini... minarenin iki şerefeli olduğu hakkındaki rivayeti kabul edemeyiz. Kubbe alçak olduğu için iki şerefeli minare insicamı bozardı" demektedir ve bu kısmın petek olduğunu söylemektedir.

¹⁰ O. Aslanapa, *"Türk Sanatı"*, MEB İstanbul, s. 69'da, "Şerefeden yukarı incelenerek devam eden gövdenin merdivenleri, yıkılmış olan ikinci bir şerifeye işaret etmektedir."

olması düşünülen kapının eşiği şerefe tabanından en aşağı 75 cm yukarıda olur ki, bunun da olması mümkün değildir. Ayrıca; XIII. yüzyılda Konya'da Hatuniye Mescidi minaresi¹¹ ile İnce Minareli Medrese Mescidinin minaresi de iki gövdeli ve iki şerefeli inşa edilmiş olup (fot.20), bunlar sadece ezan okumak için değil, şehir düz bir ovada kurulduğundan aynı zamanda düşman kuvvetlerini gözetlemek veya şehirdeki yangınları haber vermek için de kullanılmaktaydı.

Kuzey Cephe (Son Cemaat Yeri)

Türk ve yabancı sanat tarihçilerden bazıları bütün Selçuklu cami ve mescidlerinin ön kısmında revak bulunmadığını, bu bölümün ancak Beylikler devri mimarisinde ortaya çıktığını ve bunun Bizans bazilikalardan etkilendiğini ifade etmişlerdir¹².

Bu mescidin kuzey cephesinde minare kaidesi ile batı cephe duvarının devamı olan duvarın arasında kalan ve üzeri ahşap sundurma ile örtülü 2,74 m derinliğinde, 7,36 m genişliğinde bir son cemaat yeri vardır (pl.1-2, fot.21-22). Vakıflar Genel Müdürlüğünün yıllık restorasyon programına dahil Konya'da bulunan eski eserlerin 1965 yılına ait onarımları sırasında bu son cemaat mihrabının yeri olduğunu tahmin ettiğimiz kemerli nişin ön tarafında sondaj mahiyetinde mevzii kazı ve bu kısmın güney duvarında da sıva raspası yaptırıldı (fot.23). Sıva raspası sonucu güney duvarı ile minare kaidesinin birleştiği, bu günkü mescit kapısının sol tarafında bulunan alt tarafı 33 cm, üst tarafı ise 44 cm genişlik ve 17 cm kalınlığında, zeminden 3,39 m yüksekliğe kadar çıkan bir plastr vardır. Bu plastrın üst tarafındaki 35 cm'lik kısım bir kemer veya bir tonoz başlangıcı gibi kuzeye doğru dönmekte olup, bu dönüşün devamı olan sıva izi de minare kaidesinde görülmektedir (fot.24). Bu plastrın sağında 120 cm genişlik ve 164 cm yüksekliğindeki kapıdan mescide girilmektedir. Bu dikdörtgen kapının lentosu ve söveleri mermerden imal edilmiştir.

Son cemaatin güney duvarı ile batı duvarının birleştiği karşı köşede ise sol taraftakine uygun olarak tuğladan inşa edilmiş 43 cm genişliğinde ve 14 cm kalınlığında, her iki duvarlarla da bağlantısı olan dikdörtgen kesitli bir plastr vardır. Bu plastrın orijinal zeminden 3,15 m yüksekliğe kadar çıkmakta olduğu yerindeki izlerden anlaşılabilir olup, 2,20 m'nin üstündeki tuğlalar ise traş edilmiştir (fot.25). Bu plastrın hemen solunda 2,15 m genişlik ve 2,30 m yüksekliğindeki orijinal kapı olduğu tahmin edilen açıklığın söveleri ve lentosu sökülmüş olup, sonradan iç kısmı moloztaş ve parça tuğlalarla doldurularak üstü sıvanmıştı. Bu açıklığın üst tarafı 22 cm kalınlığındaki tuğla bir kemer ile nihayete ermektedir (fot.26). Eğer yerinde dikkatlice tetkik edilirse bu yerin esas kapı, bu günkü kapının da aslında pencere olduğu anlaşılmaktadır.

Bu kısmın hemen solunda 3,13 m genişliğinde, 3,40 m yüksekliğinde ve ana duvardan 19 cm dışarı taşmış, tuğladan inşa edilmiş dikdörtgen bir kitle bulunmaktadır. Bu kitlenin ortasından biraz sağa kayan kısmında 1,33 m genişliğinde, 1,12 m yüksekliğinde üzeri tahfif kemeri ile takviye edilmiş 28 cm derinliğinde bir niş vardır. Bu nişin hemen

¹¹S.Ünver, "Konya'da İkinci Çift Şerefeli Minare", *Konya Mecmuası*, Konya 1947, s.105.

¹²K.O.Dorn, *Das Islamische Iznik*, Berlin 1941, s. 65'te, "Zugleich ist jedoch in der nartexartigen Ausbildung der Vorhalle byzantinische Einflüsse unverkennbar..."; E.Diez - O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1946 s.103'te, "Anadolu Beyliklerindeki dini yapılarda görülen bir yenilikte camilerin önüne ilave edilen son cemaat yeridir."; K.Erdmann, "XIII. Yüzyıl Anadolu Camileri", *Milletlerarası Birinci Türk San'atları Kongresi*, Ankara 1962, s. 150'de, "İlk Osmanlı camisinin 3 tipinde .....avlu yoktur. Buna karşılık o zamana kadar bilinmeyen bir şekil kabul edilmiştir. Bu da son cemaat yeridir. Şüphesiz Bizans kiliselerinin nartexinden alınmış bulunan bu ön bölüm..."; A.Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara 1964. s. 99'da, "Tek kubbeli kare yapı prototipi Osmanlı mimarisine Selçuklu mimarisinden intikal etmişse de son cemaat yerinin menşei başka yerde aramak gerekir. Bu ihtimal üç gözlü, yanları kapalı portikli küçük Yunan mabedidir. Bu tip çift veya dört kolonlu basit Yunan mabedi XIII. yüzyılda Batı Anadolu'ya gelen Osmanlı Türklerine bir fikir vermiş olabilir. Daha da yakın bir ihtimal Bizans kiliselerinin exonartexidir".

altında 1965/Eylül ayında yaptırılan kazı sonunda orijinal son cemaat mihrabının alt kısmıyla, orijinal tuğla zemin döşemeleri insitu halde bulunmuştur (fot.27). Ancak; hemen onarımına başlanamayacağından dolayı gerekli ölçüler alınıp fotoğrafları çekildikten sonra bu son derece önemli orijinal mihrabın tahrip olmaması için ön kısmı gazete kağıdı ve çimento torbaları ile kapatıldıktan sonra kazı yeri kum ve yumuşak toprak ile doldurulmuş ve üstüne de grobeton dökülerek kazıdan önceki haline getirilmiştir. Bazı meraklı insanların meydana çıkarılan izleri tekrar kazarak zarar verebileceği endişesiyle ilim âlemine tanıtılamayan eserin 1991 ve 1992 yıllarında emanet usulü yapılan onarımı sırasında bu bölüm tamamen meydana çıkarılarak restorasyonunun yapıldığı öğrenilmiştir.

Sırlı ve sırsız tuğladan inşa edilen bu mihrabın alt kısmı, kemerli nişin altında olup, duvardan 27 cm öne doğru taşarak, 2.32 m eninde ve 93 cm yüksekliğindedir (pl.10, 11). 110 cm genişliğinde ve 25 cm derinliğindeki mihrap nişinin üst kısmı tahrip olmuştur. Mihrap nişinin köşelerinde 11 cm çapında silindirik sütunceler vardır. 4 x 6,5 cm ölçüsünde turkuaz renkli, dikdörtgen şeklindeki sırlı çinilerle süslenmiş olan bu sütuncelerin dış taraflarındaki 46 cm genişliğindeki düz yüzeyli bordür, sırlı ve sırsız tuğlalarla dekore edilmiştir (pl.10). Bu tuğlalardan yatay olanlar sırsız, kare ve dik olanların bazıları sırlı tuğladan inşa edilmiştir. Bunlardan sütuncelere yakın olanlar turkuaz, kenar bordürüne yakın olanlar ise mor renklidir. Sırsız tuğlalar arasındaki 2-2,5 cm genişliğindeki dikey derzlerden bazıları şaşırtmalı ve gömme olarak yapıldığından ışık-gölge kontrastının meydana getirdiği göze hoş gelen bir görünüş oluşturmaktadır. Bu kısımların en dışında, cephe yüzünden 3 cm çıkıntılı, 4 cm genişliğinde tek tuğladan yapılmış ve bütün mihrap cephesini dolaştığı tahmin edilen bir çerçeve vardır. Köşe sütunceleri ile mihrap nişi arasında kalan ve 14 cm genişliğinde olan sağ ve sol taraftaki yüzeyler mihrap nişinin yan duvarlarını mey-

dana getirmekte olup, buradaki sırsız tuğlalar 45 derece köşeleme olarak konulmuş ve bunların arasındaki derzler de gömme olarak yapılmıştır (fot.28). Bu nişin güney duvarının ortasında 6,5 cm derinlik, 42 cm genişlik ve 81,5 cm yüksekliğinde bir mihrapçık vardır (fot.29). Kenarları 48 cm'ye kadar düz olarak çıkan mihrapçığın üstü, dilimli kemer ile son bulmaktadır (pl.10). Tuğladan yapılmış bu dilimli kemerin üst tarafı maalesef tahrip olmuştur. Bu mihrapçığın içindeki boşluk sekizgen ve kareden meydana gelen dekoratif bir pano ile süslenmiştir. Bu dekoratif panonun içinde yer alan geometrik şekiller 1,1-1,3 cm kadar yükseklikte kabartma yapılmış olup, burada görülen harç izlerinden bu kısımların gömme çinilerle dekore edildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca; hafriyat sırasında molozların arasında, ortasından çatlamış iki parça halinde bulunan 3,4 cm uzunluk, 2,3 cm genişlik ve 1 cm kalınlığındaki minai tekniğinde yapılmış bir çini parçacığı da bu tezimizi kuvvetlendirmektedir (fot.30). Lacivert zemini kaplayan şeffaf sır üstüne mavi renkte işlenmiş kıvrımdallar ve altın yaldız ile tezyin edilen bu parçacık XII. yüzyılda İran Selçuklularında aynı teknikle yapılan seramiklerin geleneğini sürdürmektedir. Bu teknikte yapılan çinilerin sadece Konya sarayında bulunduğu ve saray çinileri olarak adlandırıldığı G.Öney tarafından tespit edilmiştir¹³. Bu mihrapçığın her iki yanındaki yüzeyler de mihrap nişinin her iki yanındaki bordürün yüzeyleri gibi aynı şekilde turkuaz renkli sırlı ve sırsız tuğlalarla dekoratif olarak örülmüş, dikey derzlerden bazıları da gömme olarak yapılmıştır (pl.10, fot.31). Buradaki tuğla örgüsü ile gömme derzler, hem minare şerefesini meydana getiren mukarnasların hem de Kılıç Arslan Köşkündeki konsolları meydana getiren mukarnaslar ile tuğla tonozun örgüsüne çok benzediğinden söz konusu her iki eserin de aynı sanatkarlar tarafından ve aynı tarihlerde inşa edildiği söylenebilir. Zemin kare şeklindeki tuğlalar ile

¹³G.Öney, *age.*, s. 15, 41, 42.

kaplanmış, duvar yüzlerine ise sıva veya derz yapılmamış olup, bol miktarda harç izine rastlandığından duvarların çinilerle kaplı olduğu düşünülmektedir.

Bu son cemaat bölümünün üst örtüsü ve cephe görünüşü için 1966 yılında bir restitüsyon projesi hazırlanmıştır (pl.12-13). Bu projenin hazırlanması sırasında bu bölümde meydana çıkarılan eski (orijinal) izlerin değerlendirilmesi haricinde mahalli bazı rivayetlerin de yerinde tetkik ve doğruluk derecesi araştırılmıştır. Bunların en önemlisi Konya'da bulunan Dursunoğlu Camiinin 1888-89 (H. 1306) tarihinde Tahir Paşa ve Ali Bey tarafından yaptırılan ve tamir kitabesine göre yeniden tamir ve inşa ettirilen caminin¹⁴ son cemaatinde kullanılan mermer sütunların ölçü ve karakterlerinin birbirine uymamasıdır. Bu da kullanılan sütunların toplama (antik) olduğunu göstermektedir. Bu sütunların iki tanesi 2,50 m boyunda ve 50 cm çapındadır. Bu ölçüler Hoca Hasan Mescidi son cemaatindeki yükseklik ölçülerine uymaktadır. Ayrıca; kullanılan Bizans menşeli sütun başlığının benzeri ise, Hoca Hasan Mescidi son cemaatinin kuzeybatı köşesinin ön tarafında durmaktadır. Bu veriler mescidin restitüsyon projesinin hazırlanması sırasında dikkate alınmıştır. Çizilen bu projeye göre mescidin son cemaat yeri minare ile ante duvarı arasına yerleştirilmiş dört adet sütun ve üstünde yer alan sütun başlıkları ile bunları birbirine bağlayan üç adet kemer ve bu kemerlerin üstünde yükselen tuğladan inşa edilmiş bir cephe tasarlanmıştır (pl.12, 13). Ayrıca; bu cepheyi harem duvarına bağlayan doğu-batı yönünde bir tonoz ile bu tonozun kemer açıklıklarına rastgelen kısımlarında, kemer kavislerine uygun ve tonozla dik olarak inşa edildiği tahmin olunan üç adet tonoz olarak planlanmış (pl.1-2), genellikle hem kemer aralarında, hem de sütunlar ile harem duvarı arasında bulunması icap eden ahşap gergilerin de bu son cemaati takviye edeceği düşünülmüştü.

O. Aslanapa da, 1973 yılında yayınlanan kitabındaki çizimde, son cemaat yerini üç açıklıklı ve kemerli olarak göstermekte, metin

kısımında ise "... eskiden tonoz örtülü olan son cemaat yeri..." şeklinde fikrini açıklamaktadır¹⁵.

Ancak; 1991-92 yıllarında mescitte yapılan restorasyon sırasında restitüsyon projesinin tatbikatı yapılmamış, mevcut kısımlar onarılarak bu bölümün üzeri eskisi gibi ahşap bir çatı konstrüksiyonu ile muhdes olarak kapatılmıştır.

B-İç Kısım

Mescit içerisine son cemaati sağda bırakarak sol köşede bulunan mermer lentolu 100 x 164 cm ölçüsündeki dikdörtgen bir kapıdan girilmektedir. İçten içe 7,65 x 7,78 m ölçülerindeki namaz mahallinin üzerini köşelerde dört büyük trompa oturmuş ve dıştan iki kademeli olarak tuğladan inşa edilmiş bir kubbe örtmektedir (pl.1, 2). O. Aslanapa kubbenin tuğla örgüsünün zikzak olarak örülmüş olduğundan bahsetmektedir. Böyle kubbeler etekten başlayarak takriben 1,50-1,70 m yüksekliğe kadar çift tuğladan inşa edilmekte, bundan sonra bir buçuk veya tek tuğlaya geçilerek kubbenin tepesi daha ince örülmektedir. Kubbenin dış görünüşünde bu hat belirgin olarak görülmekte olup, ayrıca, kubbenin üzerinde üçer tuğladan meydana gelmiş çıkıntılar bulunmaktaydı. Kubbe üzerinde bir gürz veya topuzun görünüşünü hatırlatan bu çıkıntılar kubbenin tepesine çıkacak ustalar için de merdiven vazifesi görmekteydi (fot.1, 21). Bu çıkıntılar tamirler sırasında tahrip edilerek düzeltilmiş ve kubbe üstünün küresel olarak tecrit edildiği öğrenilmiştir.

İç kısımda kubbenin oturduğu dört büyük trompun genişlikleri 3,00 m, yükseklikleri ise

¹⁴İ.H.Konyalı, age., s. 346'da, "...bu camii şerif...zamanla ...harab olmasıyle Tahir Paşa ve Ali Bey taraflarından tecdiden tamir ve inşasına muvaffak olunmuştur. Sene 1306". Caminin yeniden yapıldığını göstermektedir.

¹⁵O. Aslanapa, age., s. 69'da vermiş olduğu planda son cemaat yerini üç açıklıklı ve kemerli olarak göstermekte ve metin bölümünde, "...eskiden tonoz örtülü olan son cemaat yeri bugün ahşap sundurmadır...Tromplu kubbede tuğlalar zikzak dizgileriyle değişik görünüştedir" tarzında bilgilendirmektedir.

1,48 m'dir. Bu büyük trompların iki yanında ikişerden sekiz küçük tromp yer almaktadır (fot.32). Bunların genişlikleri 1,07 m, yükseklikleri ise 0,89 m olup, tepe noktaları kubbe eteğinin 0,32 m altından başlamaktadır. Hem büyük, hem de küçük trompların alt uçları birer mukarnasla son bulmaktadır. Duvarların orta yerinde ve büyük trompların hizasında 1,71 m genişlik, 2,00 m yüksekliğinde üst kısımları sivri kemerle nihayetlenen nişler vardır (fot.33). Duvar yüzünden 7 cm içeride olan bu nişlerden doğu, batı ve güney cephedekilerin orta kısımlarında birer dikdörtgen pencere bulunur. Bu tromplar ve nişler aracılığı ile kareden sekizgene, sekizgenden onaltıgene ve onaltıgenden de daireye geçilerek kubbe inşa edilmiştir. Kubbe eteğinin zeminden yüksekliği 5,84 m, tepe noktası ise 10,12 m'dir. Tabii ışıklandırma üstte üç, altta ise ikili dört pencere -altta dikdörtgen, üstte kemerli kafa penceresi- ile sağlanmakta iken hem zemin yükseldiğinden hem de daha fazla ışık gelmesi için bütün pencereler büyütülmüş, doğu cephede yer alan bir alt pencere sonradan yapılmış olan kadınlar mahfilinin merdivenine rastgeldiğinden kapatılarak daha güneyine muhdes bir pencere açılmıştır. Alttaki muhdes pencereler 0,90 x 1,75 m, üstte olanlar ise 0,87 x 1,40 m ölçülerindedir (fot.34).

Mabedin 1963 tarihinde tespit ettiğim mevcut mihrabı sonradan inşa edilmiş olup (fot.35, 36), 1991 yılında Y. Önge gözetiminde iç kısımda yapılan kazı ve sıva raspası altından orijinal alçı mihrabın alt kısmı (pl.14, fot.37-38) ile pencere içliklerine ait alçı parçalar (pl.15), mihrap duvarının önünde uzanan çini kaplı seki ve tuğla döşeme gibi orijinal yapıya ait çok önemli parçalar bulunmuştur¹⁶.

Mescidin Tarihlendirilmesi

Hoca Hasan Mescidi'nin kitabesi olmadığından yaparı, yaptırarı ve inşa tarihi hakkında çeşitli spekülasyonlar vardır. Bu mescid için M. Önder, "Konyalı Hoca Hasan

tarafından tahminen XIII. yüzyılın başlarında yaptırılmıştır....Şemseddin Altunaba'nın 598 H. (1201 M.) tarihli vakfiyesinde bu zatın adı Hoca Hasan bin Muhammed el- Kunevî el tacir olarak geçmekte" demektedir¹⁷. İ.H.Konyalı; " 906 H./1500 M. tarihli II. Bayezid defterinde Kayseri'de bir Hoca Hasan medresesi buluyoruz. Deveci Hamamının yanında bulunan bu medrese yıkılmıştır. Şimdi Kayseri müzesinde bulunan bu kitabeye göre medrese II.Kılıçarslan'ın oğlu Sultan Şah zamanında 589 H./1193 M. yılında Hasan İbn-i Ebubekir

¹⁶1991/Eylül ayında Vakıflar Genel Müdürlüğüne ve Y.Önge'nin danışmanlığında onarımına başlanan mescidin içinde de sıva raspası ve kazı yapılmış, sonuçları 1992'de yayınlanmıştır. 1992 yılında da devam eden onarımda, 1965'te yaptırılan sınırlı kazı neticesinde meydana çıkarılan orijinal son cemaat mihrabının alt kısmı ile tuğla döşeme tekrar meydana çıkarılarak gerekli onarımlarının yapıldığı öğrenilmiştir. Y. Önge, agm., s.187-188'de, ".... Döşemenin yaklaşık 70 cm altında eski tuğla döşeme kaplamasına ait izler ve kalıntılar bulunmuştur. Muhdes dolgu içinde de çok sayıda alçı ve çini kaplama parçalarına rastlanmıştır. Özellikle mihrap önündeki sondaçlar, şimdiki mihrabın altında gizli kalmış daha eski ve büyük bir alçı mihrabın alt kısmı ile bunun iki yanında güney cephe boyunca uzanan, üzeri ve kenarı çini kaplamalı alçak sekilerin ortaya çıkartılması bakımından çok verimli sonuçlar vermiştir. İçteki 21x59 cm, dıştaki ise 52x145 cm ölçülerindeki içiçe iki dikdörtgen nişi ihtiva eden orijinal mihrabın etrafı, 55 cm eninde bir profilasyon ile çerçeveselmiştir. İçteki ve dıştaki nişlerin köşeleri, başlıkları kum saati motifini hatırlatan, tek ve çift makara biçiminde, silindirik sütuncelerle süslenmiştir. Her iki nişin mukarnaslı kavsaralarla örtülü olduğu ve bu kavsaraların kemerleri ile kenarlar arasında kalan köşeliklerin kabartma daire ve profillerle süslediği görülmektedir. Bütünyle çok yalın bir ifadeye sahip olan bu alçı mihrapta, içbükey profilli çerçeve kuşağının kabartma bir yazı ile süslediği ele geçen parçalarından anlaşılmaktadır....eski mihrabın üst kısmında yer yer çini kullanılmış olduğu, hatta araştırmalarda ele geçen altıgen çini karmalı bazı parçaların bu kısma ait bulunduğu düşünülebilir....işçiliği dolayısıyla yüzyılımızda yapıldığı anlaşılan mukarnaslı muhdes kavsara aynen muhafaza edildiğinden, alçı mihrabın üst kısmının orijinal şekli hakkında şimdilik birşey söylenememektedir" diyerek kazı sonuçlarını açıklamaktadır.

¹⁷M.Önder, age., s.114'te, "Konyalı Hoca Hasan tarafından tahminen XIII. yüzyılın başlarında yaptırılmıştır" ve s.115'te, "Şemseddin Altunaba'nın 598 H./1201 tarihli vakfiyesinde bu zatın adı Hoca Hasan bin Muhammed el Kunevi el-tacir olarak geçmekte" demektedir.

tarafından yaptırılmıştır"¹⁸. H.Edhem; şöyle bir mütalaa yürütmüştür, "Konya'da Akyokuş mahallesinde mimari tarzı dikkate değer yıkık bir cami görülüyor ki, buna (Hoca Hasan Camii) adı verilir. Kitabesi olmadığı gibi, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde kaydı da yoktur. Belki aynı adamın eserlerindedir"¹⁹. N.Elgin ise makalesinde Hoca Hasan'dan, "Şemseddin Altunaba vakfiyesinde iki yerde ismi geçen Hoca Hasan Al-Maruf Balçars 598 H. tarihinde sağdır. Halbuki İbn-Al Esir'in, eserinde bahsettiği bu camiın banisi olan Hoca Hasan, adı geçen vakfiye tarihinden dokuz yıl evvel şehiden vefat etmiştir...Bu cami Hoca Hasan tarafından yaptırılmıştır ki bu zat Kayseri'ye meliki Nureddin Sultan Şah bin Kılıçarslan-ı Saninin emiri Hoca Hasandır" şeklinde bahsederek mescidin banisi olan şahsın XII. yüzyılda yaşadığını ve söz konusu mescidin de aynı devirde yapıldığını ileri sürmektedir²⁰. M. Katoğlu²¹, S.Dilaver²², Ö.Bakırer²³, G.Öney²⁴ ve R.H.Ünal gibi sanat tarihçileri ise mescidi XIII. yüzyıla değerlendirmektedirler.

Y.Öztuna; "1185 yıllarında yani ölümünden yedi yıl önce II.Kılıçarslan onbir oğluna Türkiye'nin eyaletlerini vermişti...kendisi bu onbir melikin (kralın) metbuu olarak Konya'da oturuyordu. Son yıllarda devlet işlerini daha çok veziri (Başbakanı) İhtiyareddin Hasan tedvir ediyordu" demektedir²⁵. Ayrıca, kendisinden "6 ncı Selçuklu veziri Gavras oğlu İhtiyarü'ddin Hasan (1176-1190=14) olarak" bahsetmektedir²⁶. O.Turan ise makalesinin muhtelif yerlerinde "...Kılıçarslan, veziri İhtiyar al-din Hasan'ı Salah al-din'e gönderdi...Büyük oğlu Melikşah diğerleri arasında en kudretlisi ve ihtiraslısı idi. Vezir Hasan Sultanı bu oğlunun ihtiraslarını dizginlemek için tahrik etti ve nihayet baba ile oğul arasındaki ihtilaf muharebeye kadar vardı (1188)"²⁷. Sultanın damadı Bahramşah, baba ile oğul arasını bulmak için ....Melikşah'ı iltizam ederek Sultanın vezir Hasan'ı tardına ikna etti. Vezir Hasan 200 kadar maiyeti ve aile efradı ile birlikte Kayseri'ye giderken Melikşah'a bağlı

Türkmenler tarafından Sivas yolunda parçalandı ve cesedi köpeklere atıldı" demektedir²⁸. Aynı yazar kitabında ise, "... son bir seyahatinde Kayseri dışında Nureddin ile buluşan Melikşah onu öldürdükten sonra şehri kuşatıp aldı. Vezir İhtiyareddin Hasan'ı da parçalatarak cesedini sokaklara bıraktırdı..... (Süryani Mihael);... kardeşler arası mücadelelerden faydalanan Ermeni Kralı II. Leon Kayseri Meliki -Nureddin üzerine yürüyüp onu mağlup ve Kayseri

¹⁸İ.H.Konyalı, age., 399'da, "906 H./1500 tarihli II. Bayezit defterinde Kayseri'de bir Hoca Hasan Medresesi buluyoruz. Deveci Hamamının yanında bulunan bu medrese yıkılmıştır. Şimdi Kayseri Müzesinde bulunan bu kitabeye göre medrese II. Kılıç Arslan'ın oğlu Sultan Şah zamanında 589 H./ 1193 yılında Hasan İbn-i Ebubekir tarafından yaptırılmıştır. H. Edhem bu Hasan hakkında şöyle bir mütalaa yürütmüştür -Konya'daki Akyokuş Mahallesinde tarz-ı mimarisi şayan-ı dikkat harap bir cami vardır. Buna Hoca Hasan Camii tesmiye olunur. Kitabesi olmadığı gibi evkafça kaydı dahi yoktur. Belki aynı zatın asarındandır. Ben de bu tahmine iştirak ediyorum." şeklinde fikrini açıklamaktadır.

¹⁹H.Edhem(Eldem), "Kayseri Şehri", haz. K.Göde, Ankara 1982, s. 36 dn.11.

²⁰N.Elgin, agm., s.18'de, "Şemseddin Altunaba vakfiyesinde iki yerde ismi geçen Hoca Hasan Al-Maruf Balçars 598 H. tarihinde sağdır. Halbuki İbn-Al Esir, Kamil Al-Tevarih adlı eserinde bahsettiği bu camiın banisi olan Hoca Hasan adı geçen vakfiye tarihinden dokuz yıl evvel şehiden vefat etmiştir". Sayfa 19'da, "...bu cami Hoca Hasan tarafından yaptırılmıştır ki bu zat Kayseri'ye Meliki Nureddin Sultan Şah bin Kılıçarslan-ı Saninin emiri Hoca Hasan'dır" şeklinde bahsederek mescidin banisi olan şahsın XII. yüzyılda yaşadığını ve söz konusu mescidin de aynı devirde yapıldığını ileri sürmektedir.

²¹M.Katoğlu, agm.

²²S.Dilaver, agm., s. 20'de, " Konya Hoca Hasan Mescidi XIII. yüzyıl" olarak bahsedilmiştir.

²³Ö.Bakırer, adı geçen makalesinin muhtelif yerlerinde Hoca Hasan Mescidi minaresinin XIII. yüzyılın ikinci veya üçüncü çeyreğinde inşa edildiğinden bahsetmektedir. Minare ile meydana çıkarılan son cemaat yerinin inşa tarzları ve teknikleri aynı olduğundan inşa tarihlerinin aynı olması gerektiği düşünülmektedir.

²⁴G.Öney, age., s.22'de, "Kitabesi olmayan mescid XIII. yüzyılın ilk yarısından olmalıdır." demektedir.

²⁵T.Y.Öztuna, Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, C.2, İstanbul 1964, s.95.

²⁶İbid, Devletler ve Hanedanlar, s.38.

²⁷O.Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 225, dn.61, Süryani Mihael, s. 405, Ebu'l Ferec, s.330' den naklen. 7 nci baskı, İstanbul 2002.

²⁸O.Turan, "Kılıçarslan II. İzz-al-Din", İslam Ans., Cüz 63, İstanbul 1968, s.688.

yakınında bir kalesini işgal ettiğini ..... Bu hadiselerin 1195 yılında vuku bulduğunu söyleyerek) Sultanşah ile Melikşah'ın bu tarihe kadar hayatta olduklarını .... meydana koyar. Eski bir takvim de Kutbeddin Melikşah'ın kardeşi Nureddin'i 593 H./1196 yılında öldürdüğünü yazar²⁹. Nitekim Kayseri'de Melikşah namına 593 H./1196 yılında basılmış bir sikke de bu tarihi teyid etmiş bulunuyor³⁰. Esasen Sultanşah zamanında 589 H./1193 yılında yapılan Hoca Hasan medresesinin kitabesi de sultanın vezirinin kendi yanından ayrılarak Sultanşah'ın hizmetine girdiğini, onun ve Nureddin'in Kılıç Arslan'dan sonra hayatta bulduklarını gösteren delillerden biridir.³¹ demektedir.

Tarihi yönden Hoca Hasan'ın kim olduğu ve yaşadığı devir bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Mescit hakkında fikirlerini söyleyenlerden N.Elgün ve biraz da İ.H.Konyalı hariç diğer yazarlar mescidin XIII. yüzyılda inşa edildiğini ileri sürmektedir. Halbuki; mescidin mimari detayları da -Minarenin tuğladan inşa edilmiş şerefe altı mukarnasları ile tuğla son cemaat mahalli mihrabı-, Konya Kalesindeki köşkün tuğladan inşa edilmiş mukarnaslı konsolları ve tuğla tonoz örgüsüne o kadar çok benzemektedir ki, sanki aynı mimar veya ustalar tarafından inşa edildiği söylenebilir. Köşkün inşa tarihi için de pek çok spekülasyon vardır. Bunlar arasında F. Sarre, M.V. Berchem, H. Saladin, L.J.Loytved ve G. Mendel gibi yabancı yazarlar köşkün yapım tarihinde bir türlü anlaşmamaktadır. F. Sarre köşkün inşası için IV.Kılıç Arslan (1257-67) zamanında yapılmış derken³², M.V. Berchem köşkün yapım tarihini II. Kılıç Arslan'a (1156-92) tarihlendirmektedir³³. Bu arada J.H. Loytved ve G. Mendel, F. Sarre'nin tezini desteklerken, H. Saladin ise M.V. Berchem gibi XII. yüzyılda inşa edildiğini ileri sürmektedir. Ancak; Evliya Çelebi'nin bizlere naklettiği kitabede, (...sene 569 H. (1173) tarihinde Sultan Mu'izzeddin Kılıçarşlan bin Mes'ud inşa edüp...ve bir eyvan-ı divanhane-i sultani etmişdirkim ol asırda Eyvan-ı Kısra'dan nişan verirdi.....) yazılıdır³⁴. Seyahatnemeyi tetkik

ettiğimizde çok az eserin kitabelerini nakleden Çelebi, bu eserden bahsederken yalnız yapım tarihini değil yaptıranın adını ve baba adını da kuşkuyla meydan bırakmıyacak kadar açık bir şekilde yazmıştır. Ayrıca; köşk hakkında ünlü coğrafyacı H. Kazvini³⁵ ve 1432 yılında Konya'ya gelip dört gün kalan batılı seyyah B. dela Broquiere bu köşkten bahsetmektedir³⁶. Bizim yazarlarımızdan İ. H. Konyalı ise "...köşkün birinci Rükned-din Mes'ud'un oğlu II. İzz-ed-din Kılıçarşlan tarafından yapıldığı

²⁹O.Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.229; *Tarihi Takvimler*, nşr. O. Turan, Ankara 1954, s.76.

³⁰İ.Artuk, *VI. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Ankara 1967, s.243.

³¹O.Turan, *age.*, s. 229.

³²F.Sarre, *Konya Köşkü*, çev. Ş. Uzluk, TTK Basımevi, Ankara 1967, Sarre, s.27'de, "M.V.Berchem'e göre Hacı Kalfa Katip Çelebi Konya'da Kılıç Arslanlardan biri tarafından bir kal'a, bir saray yapıldığını bildirmektedir. Bu hükümdarın adı köşkün birinci katının cümle kapısındaki dekorasyonda uzun, mavi beyaz mozaiklerden meydana gelen bir kitabede bulunmaktadır. Bunlara ait yayınları ilk önce Prof. B.Moritz, *Bizim Seyahat* (adlı) eserimizde yapmıştır. V.Berchem'de daha sonra bu yayınları tamamlayıcı mahiyette bir yazı yazmıştır. M.V.Berchem kitabeyi II. Kılıç Arslan'a (1156-1192) atfetmeye taraflıdır. Zira kitabede bu hükümdara ait olan (İzzüddünya ved-din) lakabı bulunmaktadır. IV. Kılıç Arslan'a ise (Rüküddünya ved-din) denmekte idi". Sayfa 28'de ise, "Her şeyden önce mavi-beyaz renkli bir mozaik bandındaki kitabeyi havi mozaik dekorasyonu yazının XII. yüzyıla ait olmasına imkan vermemektedir. Bu çeşit mozaik tekniği ancak XIII. yüzyılın yarısından sonra mümkün olabilir."

³³M.V.Berchem, *Epigraphie des Danischmendides*, Z. Assyriologie, XVII'de "Mozaik yazı bantındaki kitabede İzz-ü-dünya ved-din lakabı bulunduğundan eseri II.Kılıç Arslan'a (1156-92) tarihlenmekte, çünkü; IV. Kılıç Arslan Rüküddünya ved-din lakabı ile anılmaktadır."

³⁴Evliya Çelebi, *Seyahatname*, hazırlayan: S.A.Kahraman-Y. Dağlı, C. 3, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 17.

³⁵H.Kazvini, *Nüzhət ul-kulüb*, M.D. Siyaki, Tahran 1336. Müellifin adı geçen eserinde verilen ve daha sonra pek çok yazarlar tarafından da kaynak gösterilmeden aynen kullanılan veya kısmen iktibas edilen bilgilere göre, "Sultan Kılıç Arslan burada yontulmuş taşlardan bir kale ve kalede de büyük bir eyvan kurmuştur."

³⁶B.Bertrandon de la, *Voyage d'Outremer*, Paris 1892. "...tepeyi kuşatan surun burçlarından birinin II. Kılıçarşlan döneminde iptal edilerek köşk yaptırıldığı."

anlaşılmaktadır" diyerek fikrini açıklamaktadır³⁷. Bu tarihlerde Sultan II. Kılıç Arslan'ın veziri İhtiyareddin Hasan (Hoca Hasan)³⁸ olup, 1176 ila 1188 tarihleri arasında vezaret makamında bulunmuştur³⁹. Kılıç Arslan 1186'da ülkeyi onbir oğlu arasında taksim ettikten sonra⁴⁰ oğullarının saltanat mücadelesine girişmeleri sultanın huzurunu kaçırdı. Büyük oğlu Melikşah bunların arasında en kudretlisi ve ihtiraslısı idi. Vezir İhtiyareddin Hasan, Sultanı bu oğlunun ihtiraslarını dizginlemek için tahrik etti ve nihayet baba ile oğul arasındaki anlaşmazlık muharebeye kadar vardı. Birbirine karşı yürüyen iki tarafın kuvvetleri Kayseri civarında karşılaştı (1188). Fakat Melikşah'ın askerleri ihtiyar sultana karşı silah çekmekten vaz geçince Melikşah, Sivas'a döndü. Sultanın damadı Erzincan Meliki Bahramşah, baba ile oğulun arasını bulmak için fakat hakikatte Melikşah'ın tarafını tutarak Sultanı, iki tarafın arasını bozan vezirin tardına ikna etti⁴¹. Hoca Hasan vezirlikten azledildikten sonra Kayseri Meliki Nureddin Sultansah'ın yanına gitmiş ve medresesindeki kitabeye dayanarak en az (1193) tarihine kadar Kayseri'de kalmış ve Melikşah'ın emriyle feci şekilde öldürülene kadar burada yaşamıştır.

Yukarda açıklanmaya çalışılan tarihi kaynakların ışığında sözü geçen mescidin Hoca Hasan'ın vezarete tayini olan (1176) ile azledildiği tarih (1188) arasında kendisi tarafından inşa ettirildiği kanaatine varılmıştır.

Sonuç

Anadolu Selçuklularında XII - XIII. yüzyıllarda inşa olunmuş tek kubbeli ve önleri son cemaatli mescidlerin sınıfına giren Hoca Hasan Mescidi, bu grubun zamanımıza kalan en erken örneklerinden biridir. Bu tip mescidlerdeki son cemaat yerlerinin menşei hakkında pek çok söz söylenmiş olup, bu bölümün ancak Beylikler Devri mimarisinde ortaya çıktığı ve bunun Bizans bazilikalarının exonartexinden esinlendiği ileri sürülmüştür. Selçuklu Devletinin Bizans toprakları üzerinde kurulduğu, sultanların Bizans

ile askeri, politik ve kültürel münasebetlerde bulunduğu, kız alıp verdikleri, Bizans ve Roma Kültürüne ait pek çok mimari parçanın ziyan edilmeden kullanıldığı, hatta bazı camilerin kiliselerden tebdil veya temelleri üzerine inşa edildiğini bildiğimize göre, Bizans exonartexinin Selçuklu Mimarisinde görülmemesi bizi şüpheye düşürmüştü. Bu konudaki araştırmalarımız için uygun yer olarak Konya ve havalisini seçtik. Eğer revak veya son cemaat yeri var ise Selçuklu merkezinde bulabilecektik. Konya'da başlayan çalışmalarımızda tahminimizden fazla örnekle karşılaştık. Ancak bu son cemaat yerleri sadece küçük mescidlerin ön kısımlarında bulunuyordu. Bu mahalle mescidleri, ya ait olduğu lonca içinde anonim olarak (kürkçüler, bakırcılar, debbağlar v.s. gibi) veya loncanın mühim bir şahsiyeti tarafından inşa ettirilmekteydi. İlerleyen tarihlerde bunların yapılan onarımları da yine mahalleli tarafından yaptırılmış olup, yıkılan kısımlar ya tamamen ortadan kaldırılmış veya meremmet dediğimiz tamirler yapıldığından eski izlerin pek çoğu yok edilmemişlerdir. Şehirdeki ulu cami, çarşı cami

³⁷ İ.H.Konyalı, *age.*, s. 182'de, "...köşk eyvanının cephesindeki kemeri üç tarafından kuşatan ve mavi zemin üzerine beyazla yazılan kitabenin düşen parçaları haricinde J.H.Loytved tarafından tespit edildiğini ve kitabenin üslubu ile seçilen kelimeleri itibarıyla Sultanlar Türbesinin kitabesine benzemekte olup, köşkün birinci Rükned-din Mesud'un oğlu II. İzz-ed-din Kılıçarslan tarafından yapıldığını" ifade etmektedir.

³⁸ O.Turan, *age.*, s. 217'de, "Kılıçarslan bu taksimi yaptıktan sonra kendisi ve veziri İhtiyareddin Hasan ve diğer devlet erkaniyle birlikte birlikte Konya'da sultan olarak hüküm sürmekte...."

³⁹ Y. Öztuna, *age.*, s. 38'de, Türkiye'de birinci imparatorluk devri vezirlerinin sıralamasının 6. sırasında İhtiyareddin Hasan'ın vezaret tarihlerini (1176-1190 =14 yıl) olarak göstermekte ve hiçbir bilgi vermeden babasının ismini Gavrasoğlu olarak bildirmektedir. Herhalde bunda bir hata olmalıdır. Çünkü; Kayseri'deki medresenin kitabesinde baba ismi Ebu Bekir olarak geçmektedir.

⁴⁰ O.Turan, *age.*, s. 217'de, "taksimın ...sultanın oğlu Kutbeddin ile 1188'de muharebe halinde olması da bu yıldan önce yani 1182-1188 arasında ve galiba 1186'da vukubulduğunu gösterir" demektedir. Bu taksimi İbnül Esir 586 H./1190 İbni Bibi, haz. M.N. Gençosman, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, s. 23'te, 588 (1192), İbni Bibi, haz. M.Öztürk, s. 14'te, 586 H./1190 olarak göstermektedir.

⁴¹ O.Turan, *age.*, s. 225.

veya diğer büyük camilerin pek çoğu beş vakit namaza açık bulunsalar da bunların normal günlerde sabah, akşam ve yatsı namazlarında cemaati çok azdır. Söz konusu mahalle mescidleri ise sadece sabah, akşam ve yatsı namazlarında açıktırlar. Çünkü; gündüzleri daha ziyade mahalle mektebi olarak kullanılan bu mescidler, mahalle çocuklarının hem eğitim ve öğretimine, hem özel günlerde fazla cemaatin tabiat şartlarından korunarak namazlarını kılmasına, hem de civardan geçen bir Müslümanın vakit namazını kazaya bırakmadan mescid kapalı olsa bile son cemaatte eda etmesine imkan vermektedirler.

Bu mescitlerde kare mekânın tek kubbe ile örtülmesi ise çok eski bir gelenek olup, bu tip yapılar hem erken Anadolu mimarisinde (Erken Hristiyan ve Bizans), hem de Orta Asya sivil ve dini mimarisinde (Taş Kurgan'daki kare plan üzerine yapılan tek kubbeli evler) örnekleri pek çoktur. Ön cephedeki yarı açık mekân ise Anadolu'daki Hitit evlerinden veya megaronlardan kaynaklanan yerel mimaride de bol miktarda görülmektedir. Ayrıca; Rus orientalist Y.Yaralov, Birinci Türk San'atları Kongresine sunduğu tebliğinde aynen şöyle demektedir: "Orta Asya'ya has diğer bir cami tipi daha vardır. Buna namazgâh adı verilir. Ön taraflarında binanın bütün genişliğini kaplayan bir kemerin bulunduğu tek kubbeli yapıdır. Cemaatin fazla olduğu zamanlarda böyle camiler binanın önünde namaz kılma imkanı verir"⁴². Buna göre XI. asırdan itibaren Anadolu'yu yer yer ele geçiren Danişmend Ahmed Gazi, Süleyman Şah, Artuk Bey, Belek Bey, Çağrı Bey gibi kumandanların emrindeki kuvvetlerden hemen sonra Anadolu'ya göç eden Alperenler, Rumgaziler, Ahiler ve Türkmenler gibi Oğuz aşiretlerinin mensupları gittikleri yerlerde gördükleri yerel sivil ve dini mimarinin elemanları ile XI – XII. yüzyıllarda Orta Asya'da mevcut tek kubbeli namazgâh tipi camileri birleştirerek kendilerine yepyeni formda bir ibadet mekânı hazırlamışlardır. Klasik mimarinin geleceği olan bu tipin Anadolu'da daha pek çok örnekleri

vardır. Bazı san'at tarihçileri tarafından ilk örnekler olarak kabul edilen 1326 tarihli, Bursa-Alaaddin Camii veya 1333 tarihli, İznik – Hacı Özbek Camii bu Selçuklu geleneğinin bir devamı olup, Beylikler devrinde yaygın hale gelen bu tipe ait pek çok örnekten ancak bir veya ikisidir.

HOCA HASAN'IN KAYSERİ'DE BULUNAN ESERLERİ

Yukarda açıklandığı gibi II.Kılıç Arslan veziri İhtiyareddin Hasan'ı vezirlikten azlettikten sonra Hoca Hasan'ın maiyetiyle birlikte Kayseri'ye giderken yolda Melikşah'ın emrindeki Türkmenler tarafından 14 Eylül 1189'da öldürüldüğü söylenirse de⁴³ bunun yanlış olduğu ve Melikşah'ın bir seyahati sırasında Kayseri dışında Nureddin Sultanşah ile bulunduğu ve Melikşah'ın onu öldürdükten sonra şehri kuşatıp aldığı ve İhtiyareddin Hasan'ı da parçalatarak cesedini sokaklara attığı, halkın galeyana gelmesi üzerine Kayseri'de kendi adını taşıyan Hoca Hasan Medresesinde defnolunduğu kabul edilmektedir⁴⁴. Kayseri'deki medresesinin kitabesi 1193 tarihli olup, eski bir takvime göre de Melikşah kardeşi Nureddin'i 593 H./1196 yılında öldürmüştür⁴⁵. Nitekim Kayseri'de Melikşah namına 1196 yılında basılmış bir sikke de bu tarihi doğrulamaktadır⁴⁶. Bu tarihlere göre Hoca Hasan 1196 tarihinde öldürülmüştür.

Kayseri'deki Külliyesi

Düvenönü semtinin, Hoca Hasan mahallesinde bulunan külliyesinde medrese, han ile eski bedesten denilen imaret topluca inşa edilmişlerdir. Camii ise 200 m kadar ileride İstasyon caddesinin kenarındadır. H.Edhem,

⁴²Y.Yaralov, "VIII. ve XIII. Yüzyıllar Orta Asyasında Mimari Abideler", 1959 Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, TTK, Ankara 1962, s.402.

⁴³O.Turan, age., s. 225, "Süryani Mihael'den naklen".

⁴⁴O.Turan, age., s. 229, "Nuvayri'den naklen".

⁴⁵O.Turan, age., s. 229.

⁴⁶İ.Artuk, age., s. 243.

caminin bir dereceye kadar sağlam durumda; medrese, han ve imaretin çok harap olduğundan bahsetmektedir⁴⁷.

Camii

Caminin eski haline ait H.Edhem'in yazdıkları haricinde elimizde başka bilgi yoktur. A.Gabriel ise camiden hiç bahsetmemekte, medrese için ise tamamiyle harap olmuş ifadesini kullanmaktadır. Camii 1953 yılında yıkılıp yeniden yapılarak ibadete açılmış olup, eski eser olarak bir özelliği yoktur⁴⁸ (fot.40).

Medrese

H Edhem'den öğrendiğimize göre, " Çok sene önce medresenin önüne bir ev inşa olunarak güney tarafa doğru olan kapısı kapatılmış ve bu evin sahibi medresenin kitabesini kapının üstünden indirerek evinin bir köşesine koymuşken A.Nazif Efendi tarafından bulunarak medresenin avlusuna nakledilmiştir." Daha sonra A.Nazif Efendi bu kitabenin okunuşunun bir suretini H. Edhem'e vermiş⁴⁹ ve H. Edhem de Kayseri'nin en eski kitabesi olarak Kayseri Şehri kitabında neşretmiştir⁵⁰. Konya Müzesi eski müdürlerinden Y. Akyurt daha sonra bu kitabeyi

Şah'ın -Tanrı mülkini daim etsin- emri ile bina etti. Bu medresede ve evkafında haksız olarak tasarruf edenin kazancı Tanrının ve meleklerinin ve cümle nas'ın lanetidir. Tanrının mescidlerini içinde ismi zikrolunmak ve ibadet olunmaktan men'edüp harab olmasına çalışandan daha zalim acaba kim olabilir. Bu hayrın binası beşyüz seksen dokuz senesinde vaki oldu"⁵¹.

Kitabede Kılıç Arslan'ın ismi geçmemekte, 1192'de vefat eden Sultanın yerine geçen I. G. Keyhüsrev'i de diğer kardeşlerin henüz tanımadığını görüyoruz. Ancak kitabede Melik Nureddin Sultan Şah'tan bahsederken babasının ismini kaydetmemesi Kılıç Arslan'a duyduğu kızgınlığın hâla devam ettiğini göstermektedir.

Medrese şu anda çok harap durumdadır. Sadece 5-6 hücresi kalmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğüne şahıslara satılan bu medresenin içindeki ev ve salaş binalar mahalli belediye tarafından istimlak edilerek kaldırılmış ancak, eski hacimlere pek dokunulmamıştır. Burada dikkatli bir kazı yapıldığı takdirde binanın orijinal haline ait pek çok iz bulunacağı kanaatindeyim (fot.40-43).

- (1) بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ تَبَارَكَ الَّذِي أَنْشَأَ اللَّهُ مَعْلُوكَ صِدْرًا مَهْ ذَلِكَ بِأَمْرِ اللَّهِ
عَلِيٍّ وَالرَّحْمَنِ سُلْطَانِ سَاهُ خَلْدِ اللَّهِ مَلَكَهُ
- (2) كَتَبَهُ الْمَدْرَسَةِ الْعَبْدُ الْمُهَاجِرُ إِلَى حِمَاةِ اللَّهِ الْمُحْسِنُ بْنُ أَبِي بَرٍّ وَفَقَّهُ اللَّهِ وَمَا سَبَّحَ مِنْ وَبِهِ عَلَى بْنِ نُصْرَةَ
بِطَرِّ وَأَوْزَانِ الْبَغْدَادِيِّ
- (3) نَعْمَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةُ وَالنَّاسُ أَجْمَعِينَ ✦ وَمَنْ الظَّمُّ مَنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يَذْكُرُوا بِهَا أُمَّهُ وَسَمِ
فِي خَرَابِجَا ✦ ذَلِكَ سَنَةَ تِسْعٍ وَمِائَتَيْنِ وَمِئَاتٍ وَخَمْسِينَ .

inceleme imkânı bulmuş ve kitabenin hem ölçülerinde hem de yazılışında bazı hatalar olduğunu ileri sürerek kitabeyi ve Türkçesini yeniden yazmıştır. Bu kitabe ilk defa neşredilmektedir.

Y.Akyurt'a göre kitabe 2,45 x 0,60 x 0,26 m ölçülerinde olup, Türkçe anlamı:

"Tanrının adıyla başlarım. Bundan daha hayırlısını sana halkeden Tanrının şanı yücedir. Tanrının rahmetine muhtac kul ki Ebubekir oğlu Hasan -Cenabı hak muvaffak kılsın- bu medreseyi Melik Nur el dünya vel din Sultan

⁴⁷H.Edhem (Eldem), Kayseri Şehri, haz. K.Göde, s.30, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1982; Y. Akyurt, Selçukiler ve Tavai-i Mülük Devri, yayınlanmamış defterler, C. 7, Kayseri 1946, s.58. Medresesinden başka imaret ve hanından bahsediyorlar.

⁴⁸H.E.Eldem, age., s. 30, dn.2; A.Gabriel, Kayseri Türk Anıtları, çev. A.A.Tütenk, Ankara 1954, s. 24.

⁴⁹H.E.Eldem, age., s.30. Ahmed Nazif Efendinin, Mir'at- i Kayseriyye veya Kayseri Tarihi adlı eseri, M.Palamutoğlu tarafından sadeleştirilerek, yeni harflerle 1987 yılında, Erciyes Üni. Fen-Ed. Fakültesi kanalıyla yayınlanmıştır.

⁵⁰H.E.Eldem, age., s. 30.

⁵¹Y.Akyurt, age., s. 59.

Kervansaray veya Han

1976 tarihinde tetkik edip sadece plan ölçülerini alabildiğim bu han içten içe 35,05 x 26,00 m ölçülerindedir. Kuzey-güney istikame-tinde olan bu hanın doğu duvarının iç kısmında ortalama 2,70 m genişliğinde on adet kemer izi tespit edilmişse de, 2005 yılında oto park haline getirilen bu arazide sözü geçen izlere rastlanmamıştır. Bu bölümde de medrese ile birlikte hafriyat yapılacak olursa, hiç olmazsa bir temel planının ortaya çıkarılabileceği ve bazı mühim izlerin de bulunabileceği kanaatindeyim (pl.16, fot.44).

İmaret

Her ne kadar eski bedesten olarak bilin-mekteyse de imaret olduğu tahmin edilen bu bina külliye'nin en sağlam eseriydi (pl.17). İlk olarak 1976 yılında görülen bu binanın nefis bir Selçuklu portali vardı (fot.45, 46). Genişliği 5,29 m, yüksekliği ise tahminen 7,00 m olan bu portalin üst kısmında yedi sıra mukarnasın mey-dana getirdiği bir kavsara (fot.47) ile bu kavsaranın iki taş sırası alt tarafının sağ ve solun-da üç sıralı mukarnaslı friz vardı (fot.48). Bu frizin ön kısmında, köşe sütuncelerinin üstüne rastgelen ve üzerleri stilize yapraklarla işli iki kademeli sütun başlıkları bulunuyordu. Bu frizin alt kısmında taşa işlenmiş arabesk bir pano olup, bunun altında da kapının sağ ve solunda olmak üzere iki mihrabiye vardı (fot.49). Bu mihrabiyeler sekizgenin yarısı planında olup, üst taraflarında beş sıralı mukarnasın meydana getirdiği kavsara bulunmakta ve bu kavsaranın üst kısmında üzeri arabesk motiflerle dekore edilen birer yalancı kemer vardı. Yiğma taş söveden inşa edilmiş, orijinal giriş kapısının üzeri basık kemerli olarak yapılmış, bunun üzeri-ne de yine basık bir tahfif kemeri konulmuştu (fot.50). 2,27 m genişliğindeki kapı sonradan yapılan muhdes dolgularla daraltılarak 0,90 m genişliğe getirilmişti. Kapıdan 3,05 m genişlikte, 5,59 m uzunlukta bir koridora girilmekteydi. Koridor üzerinin bakiye izlere göre tonoz ile

örtülü olduğu anlaşılmaktaysa da bu tonoz yıkılmış olduğundan, yerine orta kısmında bir rozet bulunan ahşap kaplamalı bir tavan yapılmıştı (fot.51). Koridorun sonu yer yer ahşap malzeme ile kaplanmış olup, sağ tarafında bulu-nan 85 cm genişliğindeki bir kapıdan 3,58 x 3,90 m ölçülerinde üstü moloz taştan inşa edil-miş tonoz ile örtülü bir hücreye girilmekteydi. Bu hücre kapısının üzeri basık yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiş kapının etrafı da pahlı bir çerçeve içine alınmış (fot.52) olup, kapıdan sonra 2,00 m genişliğinde eyvan kemeri vardı. Bu kemerin arkasındaki mekân 2,52 x 4,15 m ölçülerinde olup, üst kısmı moloz taştan inşa edil-miş bir tonoz ile örtülüydü (fot.53).

1976 yılında sadece plan ölçülerini alabil-diğim bu eser, 1983 yılında yıkılmıştır⁵².

BİBLİYOGRAFYA

Akok, M., "Konya Alaiddin Köşkü Selçuk Sarayı ve Köşkleri", *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı XI, TTK Basımevi, Ankara 1969.

Aksarayı, Kerimü'd-Din M., *Müsameretü'l-Ahbar*, nşr. O.Turan, Ankara 1944.

Akyurt, Y., *Selçukiler ve Tavai'fi Mülük Devri*, (Basılmamış kitaplar), C.7, Kayseri 1946.

Arseven, C.E., *Türk Sanatı Tarihi*, C. I-III, İstanbul 1954-59.

Artuk, İ., "Tarihi Takvimler", VI. *Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Ankara 1967.

Aslanapa, O., "Kayseri'de Keykubadiye Köşkleri Kazısı", *1964 Türk Arkeoloji Dergisi*, Ankara 1965.

Aslanapa, O., *Türk Sanatı I-III*, İstanbul 1973.

Ayverdi, E.H., "Osmanlı Mimarisinin İlk Asrı", *Milletlerarası Birinci Türk San'atları Kongresi 1959*, Ankara 1962.

Bakırer, Ö., "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri", *Vakıflar Dergisi*, IX, Ankara 1971.

Bakırer, Ö., "Anadolu Selçuklularında Tuğla İşçiliği", *Malazgirt Armağanı*, TTK Basımevi, Ankara 1972.

Barışta, H.Ö., "Türk El Sanatları", Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.

⁵²M.Çayırdag, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri 2001, s.138-139'da bu binanın yıkıldığından bahsetmektedir.

Barkan, Ö.L., "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler -I- İstila devirlerinin Kolanizatör Türk Devrişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942.

Berchem, M. Van., *Epigraphie des Danischmendides*, Z.Assyriologie, XVII.

Broquiere, Bertrandon de la, *Voyage d'Outremer*, Paris 1892.

Diez, E., "Die Siegestürme in Ghazna als Weltbilder", *Kunst Des Orients*, I, Wiesbaden 1950.

Dilaver, S., "Anadolu'daki Tek Kubbeli Selçuklu Mescitlerinin Mimarlık Tarihi Yönünden Önemi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV, İstanbul 1977.

Edhem, H., *Kayseriyye Şehri*, İstanbul 1334.

Edhem (Eldem), H., *Kayseri Şehri*, haz. K.Göde, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Sayı 524, Ankara 1982.

Erdmann, K., "XIII. Yüzyıl Anadolu Camilerinin Özel Durumu", *Milletlerarası Birinci Türk San'atları Kongresi 1959*, Ankara 1962.

Esin, E., "Türk Kubbesi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971.

Esin, E., *Türkistan Seyahatnamesi*, Ankara 1959.

Evliya Çelebi, M. Zillioğlu, *Seyahatname*, Trc: Z.Danışman, İstanbul 1969-70.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, haz. S.A.Kahraman-Y.Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Gabriel, A., *Kayseri Türk Anıtları*, çev. A.A.Tütenk, Ankara 1954.

İbni Bibi, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, çev. M.Nuri Gencosman, Notlar: F.N.Uzluk, Ankara 1941.

İbni Bibi, *El Evamirü'l - Ala'ıye Fi'l Umuri'l Ala'ıye* (Selçukname), haz. M.Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1996.

İbn Al-Esir, (Ebu Hasan İzzeddin Ali bin Muhammed Ebi Al-Kerem), *Kamil el-Tevarih*, Hilkati Adem'den 637 H.(1239) kadar-12 cilt, Kahire.

Kandemir, F., *Konya*, İstanbul 1957.

Katoğlu, M. "13. Yüzyıl Konyasında Bir Cami Gurubunun Plan Tipi ve Son Cemaat Yeri", *Türk Etnografya Dergisi*, S.IX, Ankara 1966.

Kazvini, H. M., *Nuzhat el-Qulup*, nşr. G.L.Strange, E.J.W. Gibb Memorial, Leyden 1919.

Kızıltan, A., *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*, İstanbul 1958.

Konyalı, İ.H., *Konya Tarihi*, Konya 1964.

Kuran, A., *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, ODTÜ, Ankara 1964.

Löytved, J. H., *Konia*, Berlin 1907.

Nazif, A., *Mir'at-i Kayseriyye veya Kayseri Tarihi*, haz. M.Palamutoğlu, Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kayseri 1987.

Önder, M., *Mevlana Şehri Konya*, Konya 1962.

Öney, G., *Türk Çini Sanatı-Turkish Tile Art*, Yapı Kredi Bankası yayınlarından, İstanbul 1976.

Önge, Y., "Konya'da Yeni Bulunan Alçı Süslemeler", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992.

Özdoğan, K., *Kayseri Tarihi*, C. I, Kayseri 1949.

Pribitkova, M., *Pamyatniki Arhitekturi XI veka Turkmeni*, Moskva 1955.

Pugachenkova, G.A., *Puti Razvitia Arkhitekturui Yujnogo Turkmenistana*, Moskva 1958.

Sarre, F., *Konia*, Berlin 1907.

Sarre, F., *Konya Köşkü*, çev. Ş.Uzluk, Ankara 1967.

Sözen, M., "Anadolu Medreseleri-Selçuklular ve Beylikler Devri", *İTÜ Mimarlık Fakültesi*, İstanbul 1972.

Texier, C., *Description de l'asie Mineure*, C.2, Paris 1849.

Texier, C., *Küçük Asya*, mütercim Ali Sefer, Matbuai Amire, İstanbul 1339.

Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 7. baskı, İstanbul 2002.

Turan, O., "Kılıçarslan II. İzz-al-Din" maddesi, *İslam Ans.*, Cüz 63, İstanbul 1968, s. 688.

Ünver, S., "Konya'da İkinci Çift Şerefeli Minare", *Konya Mecmuası*, Konya 1947.

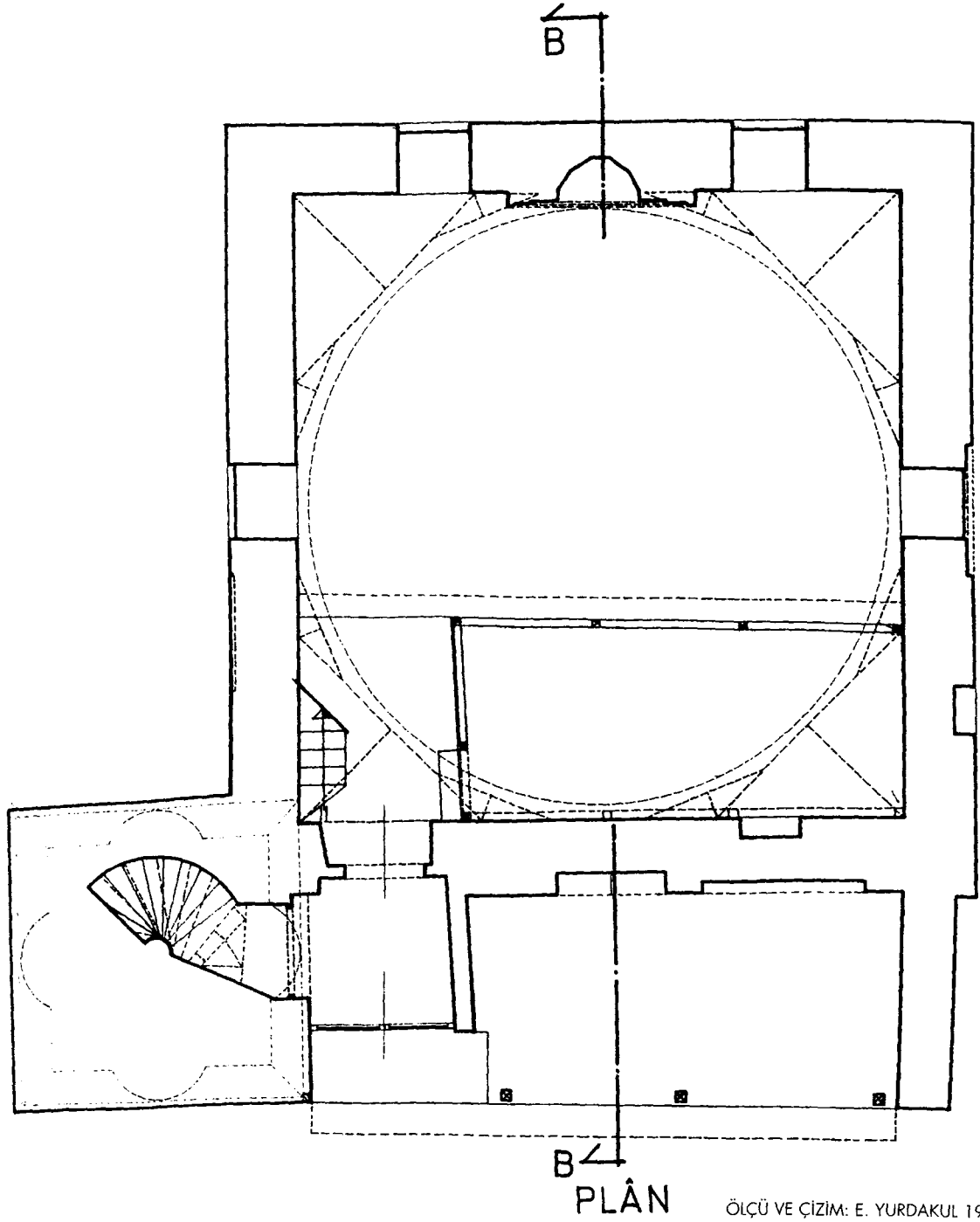
Yasa, A.A., "Eski Çağdan 20. Yüzyıla Seyahatnamelerdeki Konya Kalesi", *Z.Bayburtluoğlu Armağanı*, Sanat Yazıları, Kayseri 2001.

Yaralov, Y., "VIII.-XIII. Yüzyıllar Orta Asyasında Mimari Abideler", *1959 Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi*, Ankara 1962.

Yetkin, S.K., *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954.

Yurdakul, E., *Konya ve Akşehir'deki XIII. Yüzyıl Selçuklu Mimarisinde Önleri Revaklı Cami ve Mescidler*, AÜDTCF Sanat Tarihi Bölümü basılmamış lisans tezi, Ankara 1965.

Konya-Hoca Hasan Mescidi

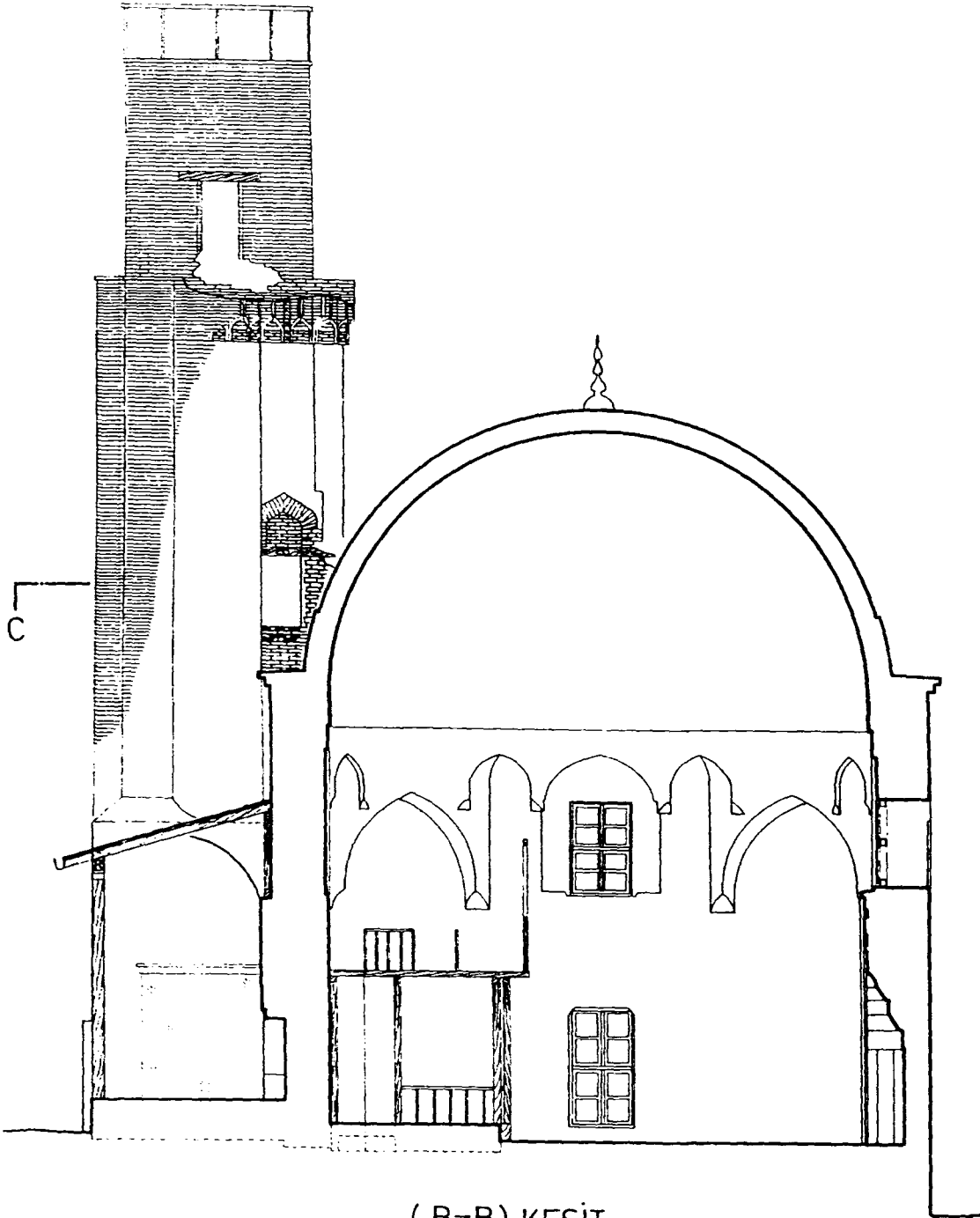

216

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1966

Plân 1- Ölçek: 1/100

Konya-Hoca Hasan Mescidi

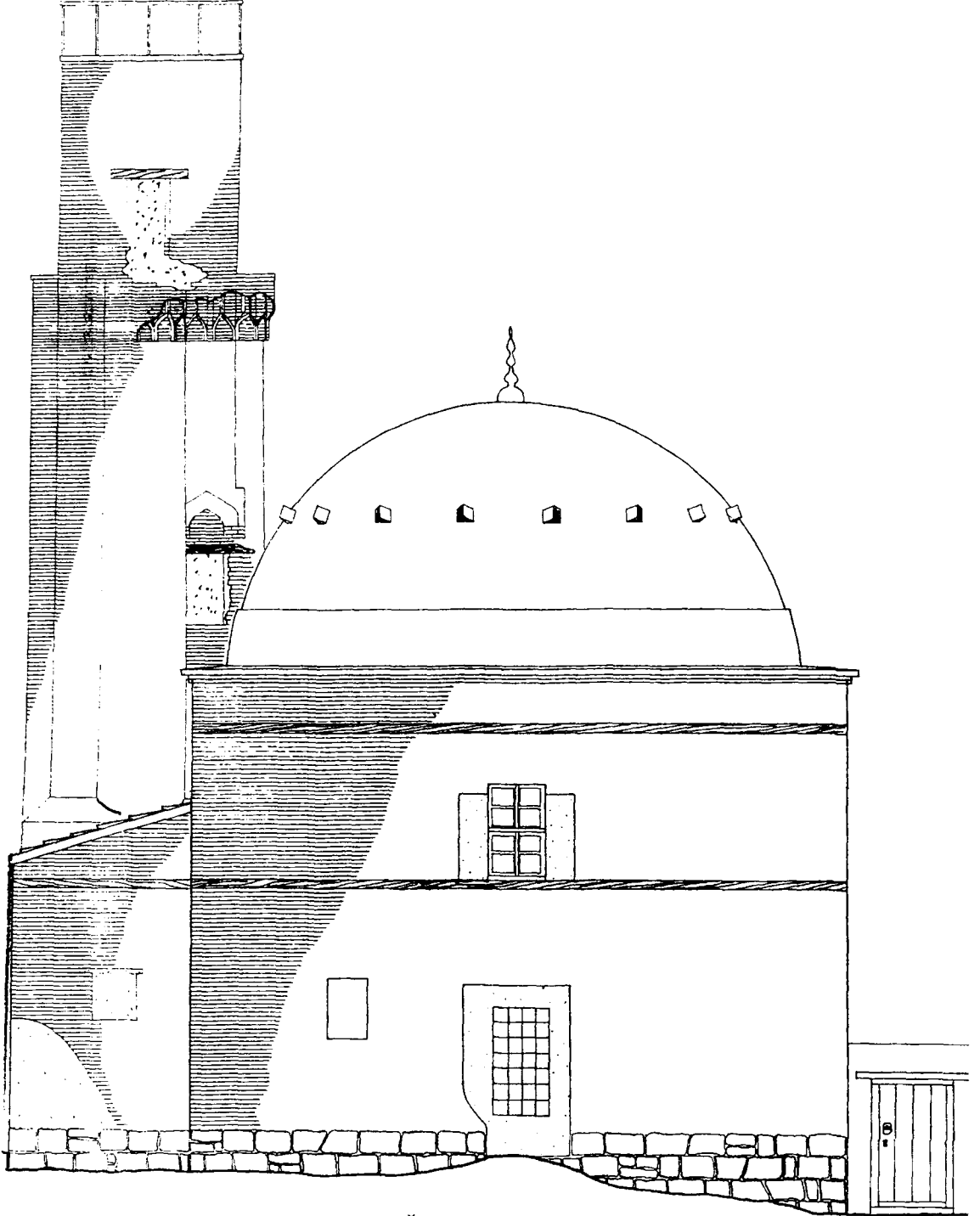

(B-B) KESİT

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1966

Konya-Hoca Hasan Mescidi

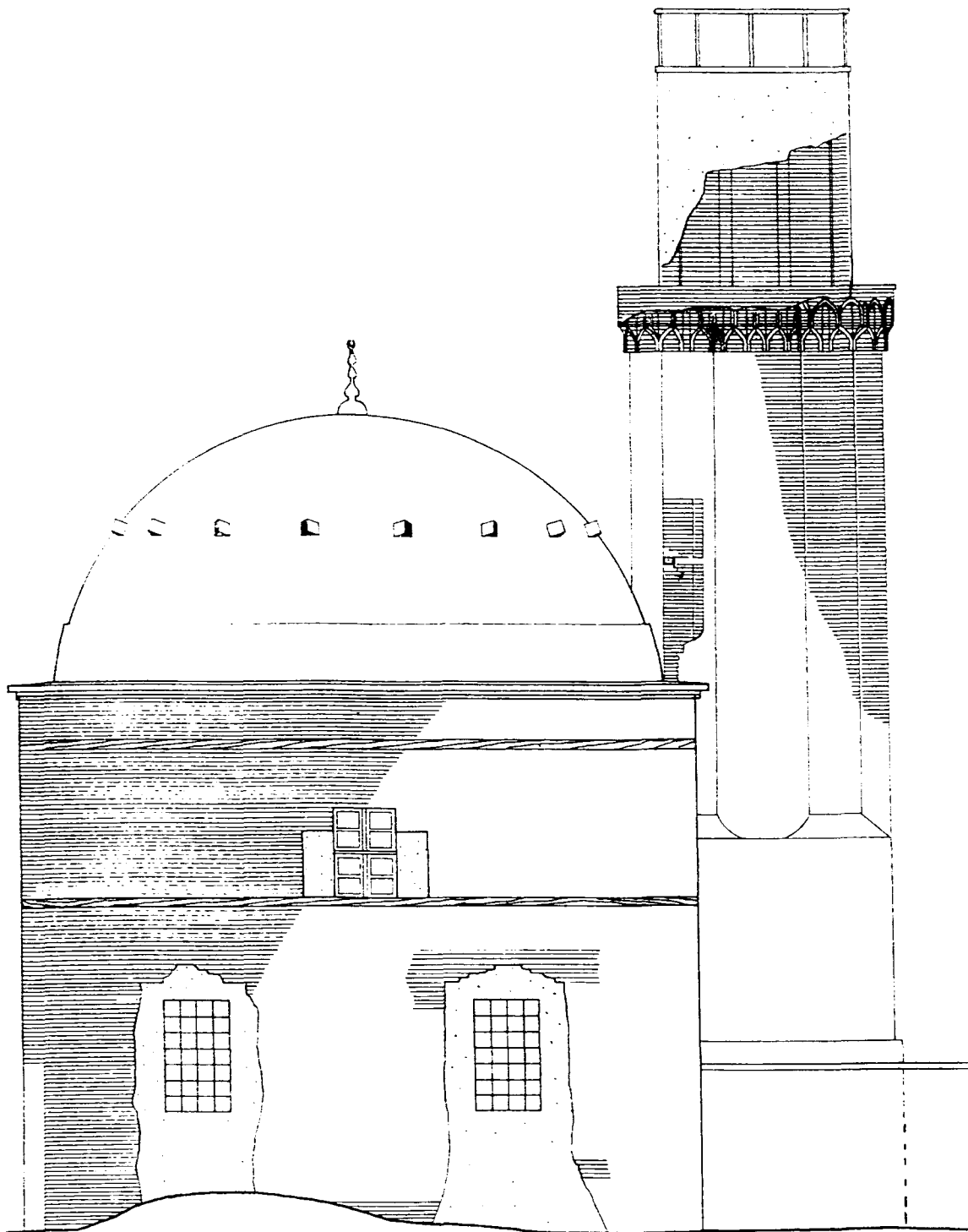
218

SAĞ VE YAN CEPHE

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1966

Konya-Hoca Hasan Mescidi

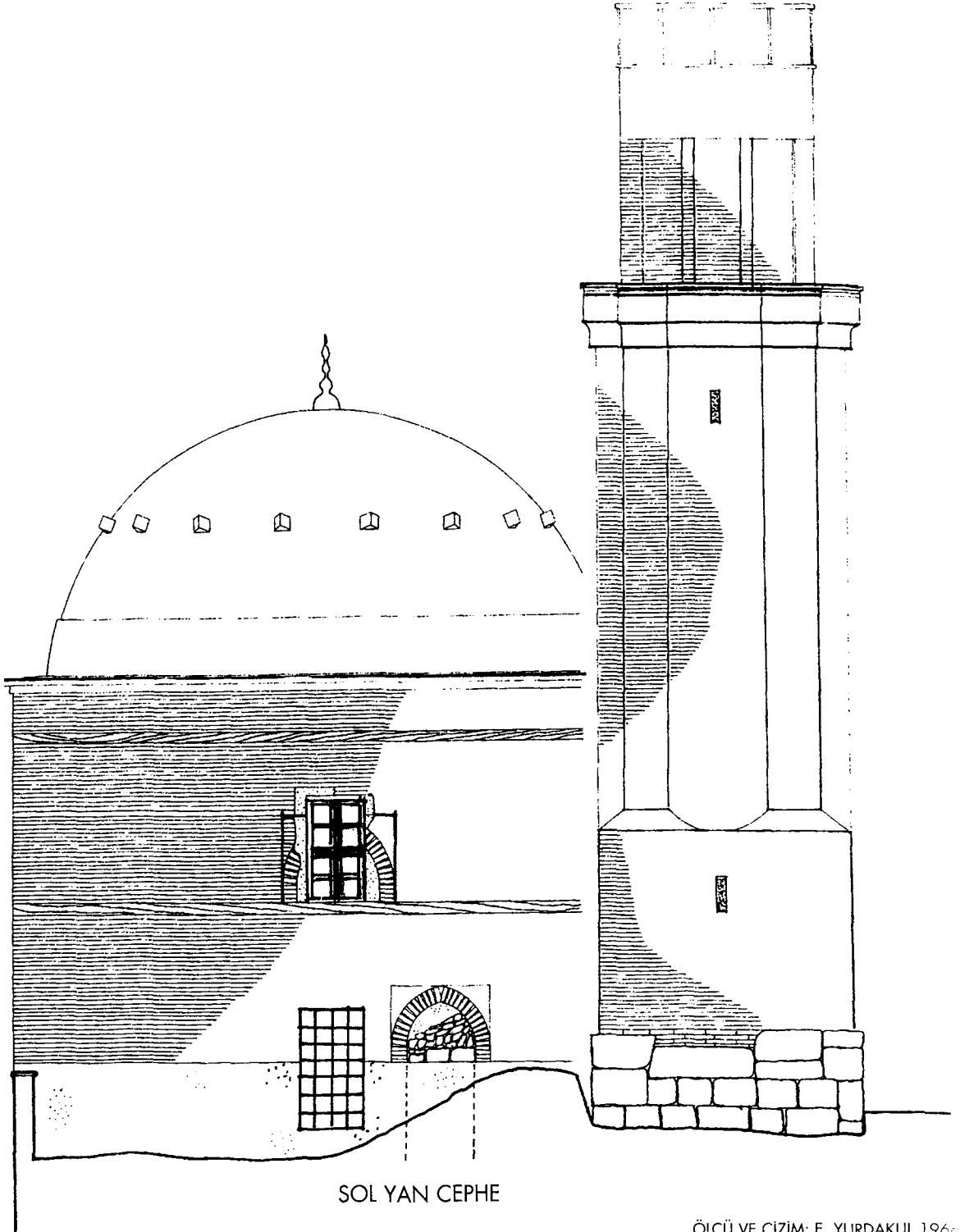
219

ARKA CEPHE

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1966

Plân 4- Güney Cephe - Ölçek: 1/100

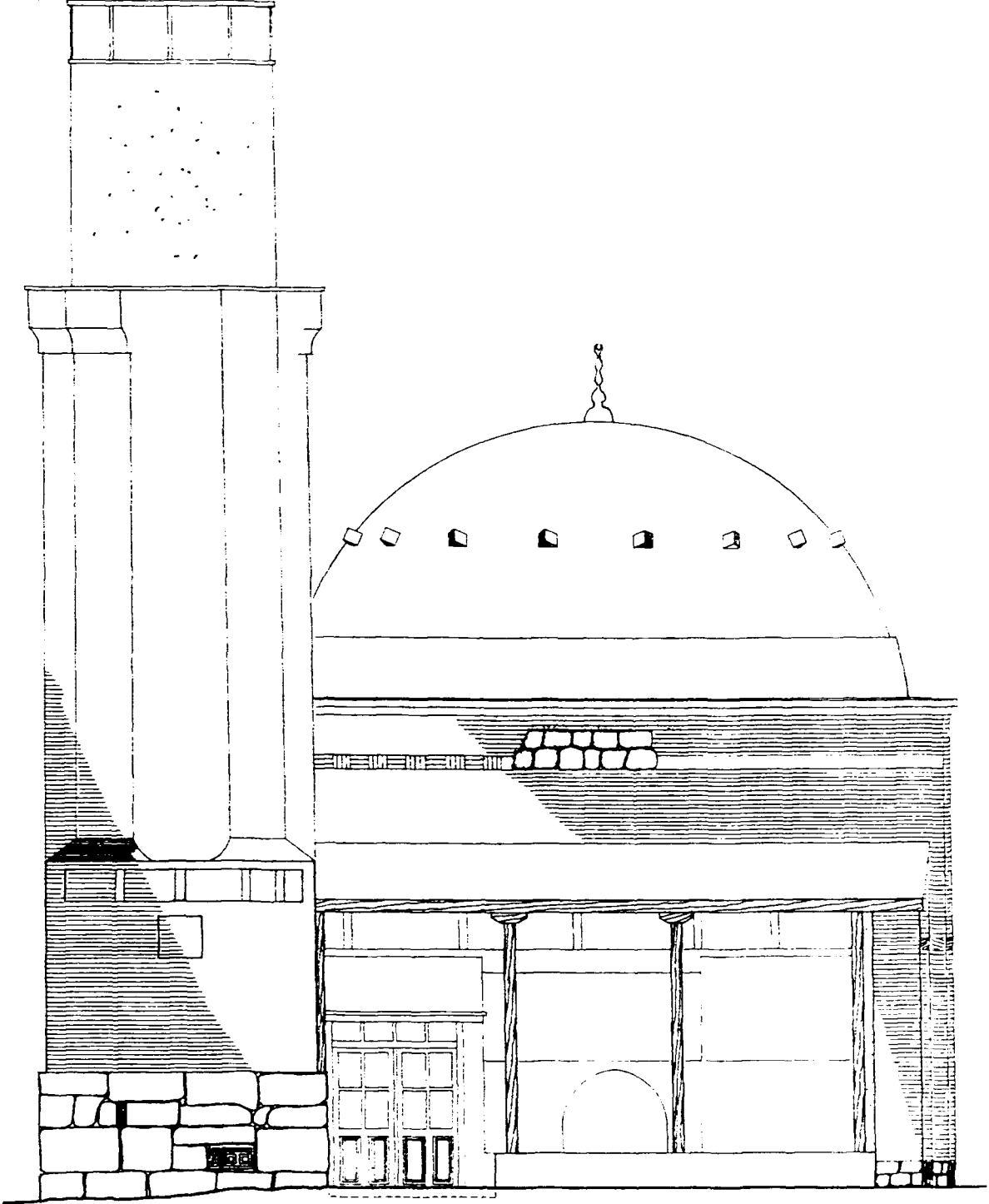
Konya-Hoca Hasan Mescidi

SOL YAN CEPHE

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1960

Konya-Hoca Hasan Mescidi

221

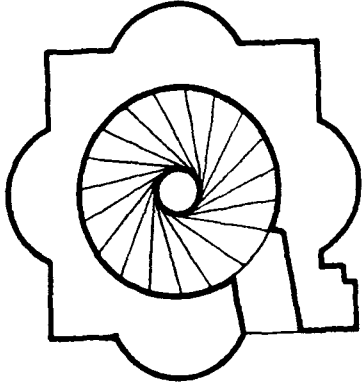
ÖN CEPHE

ÖLCÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1966

Plân 6- Kuzey Cephe - Ölçek: 1/100

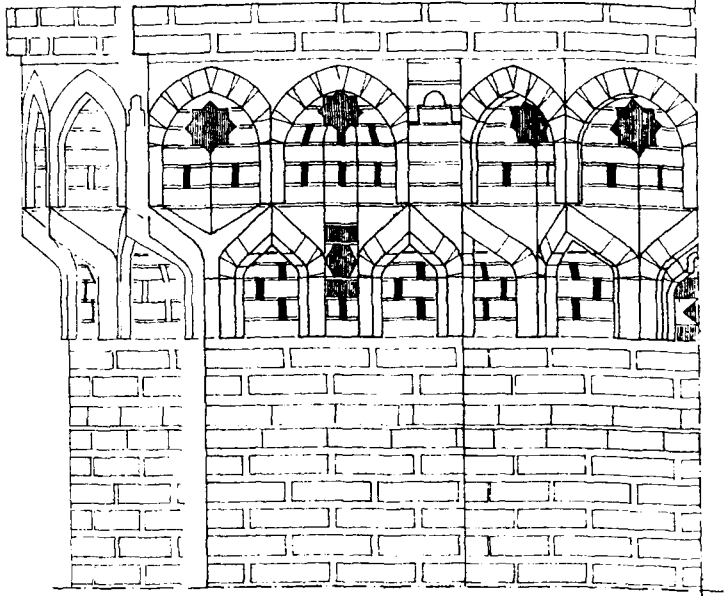

Konya-Hoca Hasan Mescidi

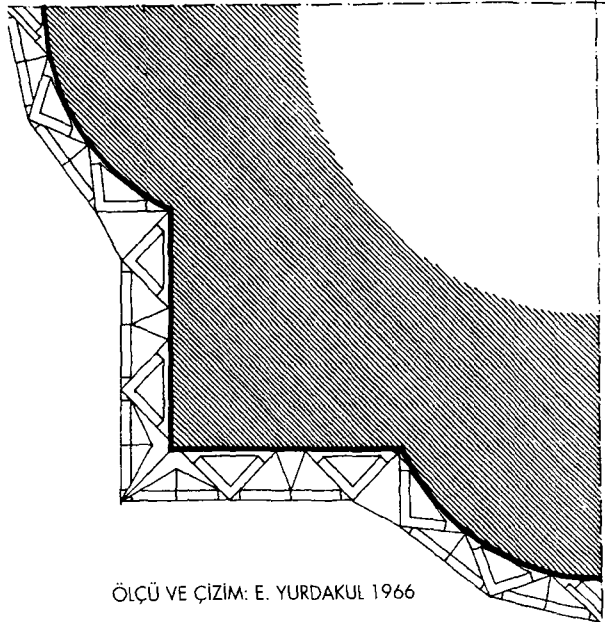
(C-C) PLAN)

Plân 7- Minare gövdesinden kubbeye
çıkış kapısı - Ölçek: 1/100

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1966

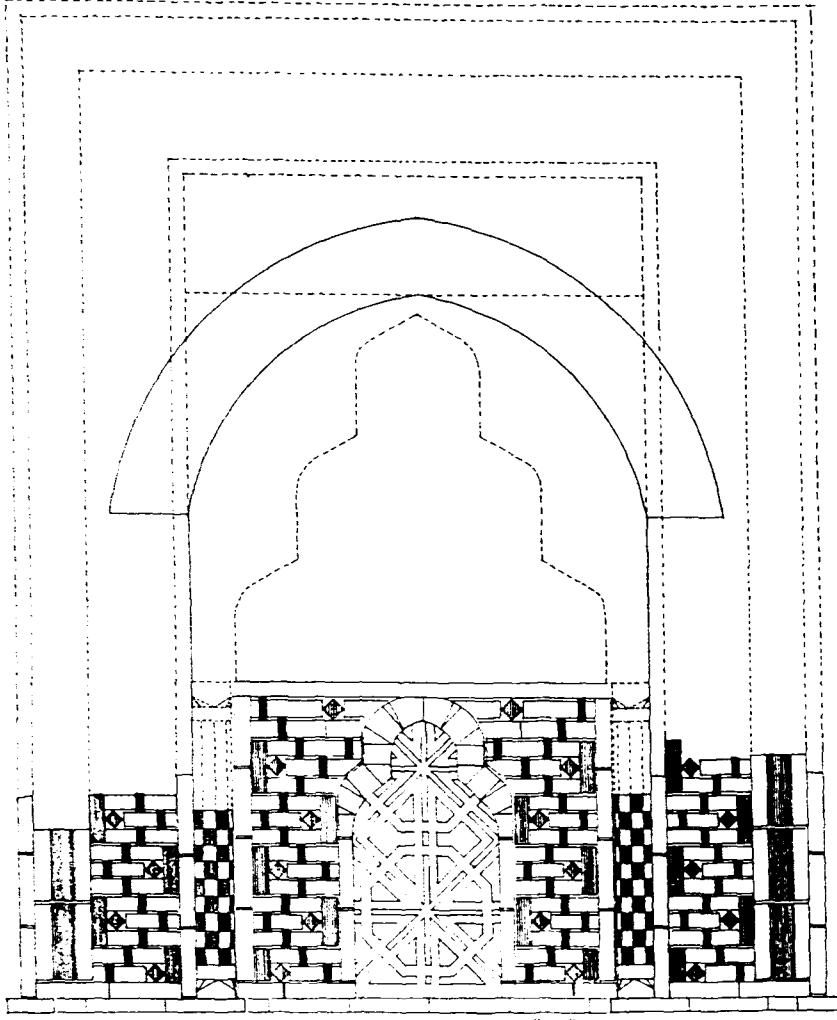
Plân 8- Minareye ait şerefe altı mukarnaslarının
görünüşü - Ölçek: 1/20

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1966

Plân 9- Minareye ait şerefe altı mukarnasları
Ölçek: 1/20

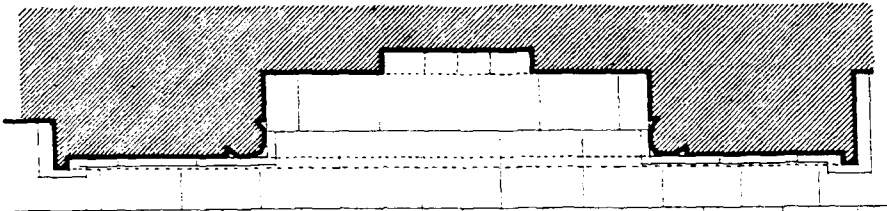
Konya-Hoca Hasan Mescidi

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1966

mihrap görünüşü

Plân 10- Hafriyatta meydana çıkarılan mescit son cemaat yerine ait orijinal mihrabın görünüşü - rölöve - Ölçek: 1/20

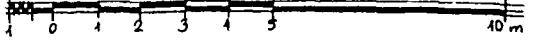

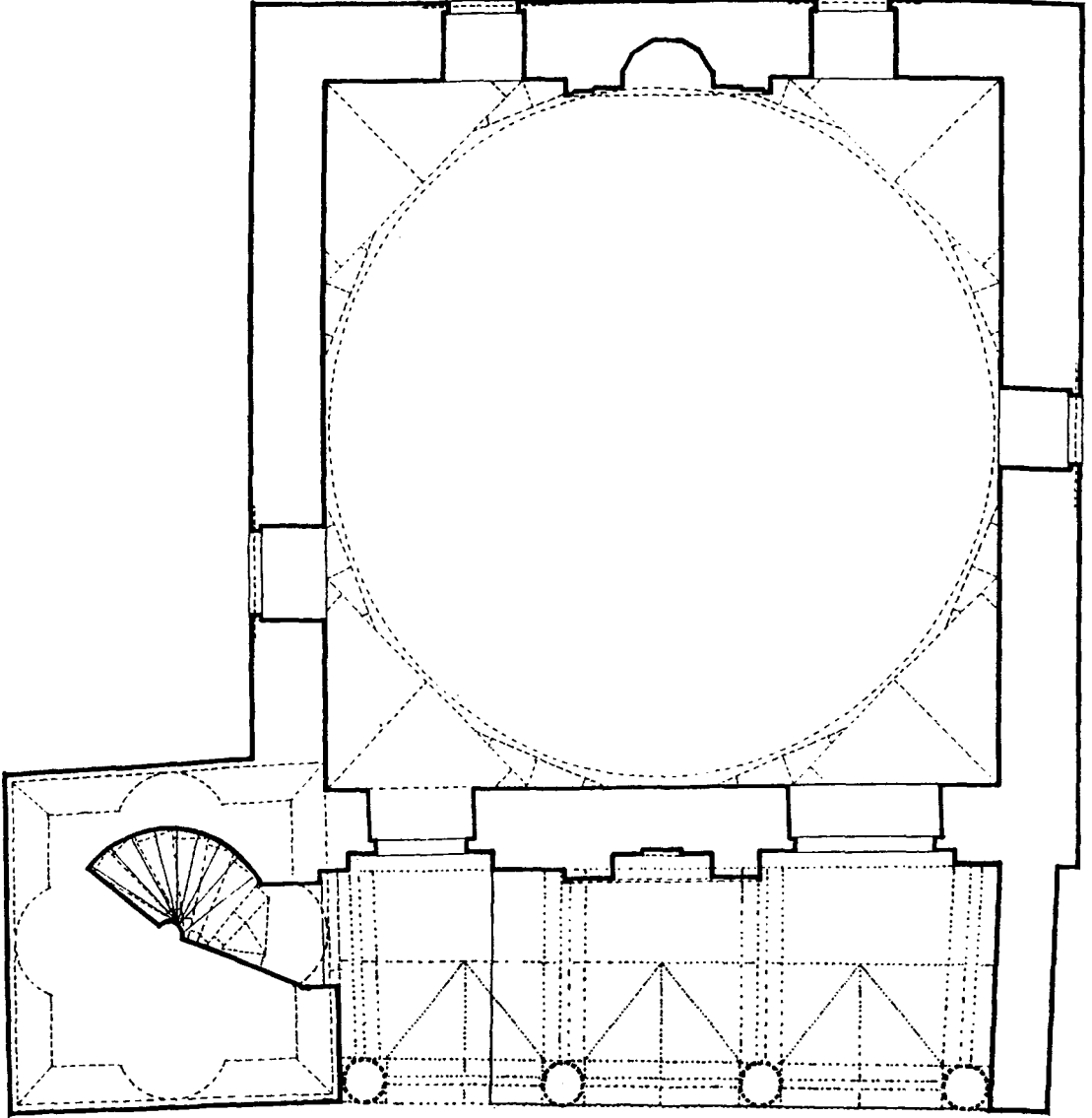
ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1966

mihrap plâni

Plân 11- Hafriyatta meydana çıkarılan mescit son cemaat yerine ait orijinal mihrabın plâni - rölöve - Ölçek: 1/20

Konya-Hoca Hasan Mescidi Kısmi Restitüsyon Plânı

ÖLÇEK: 10 m

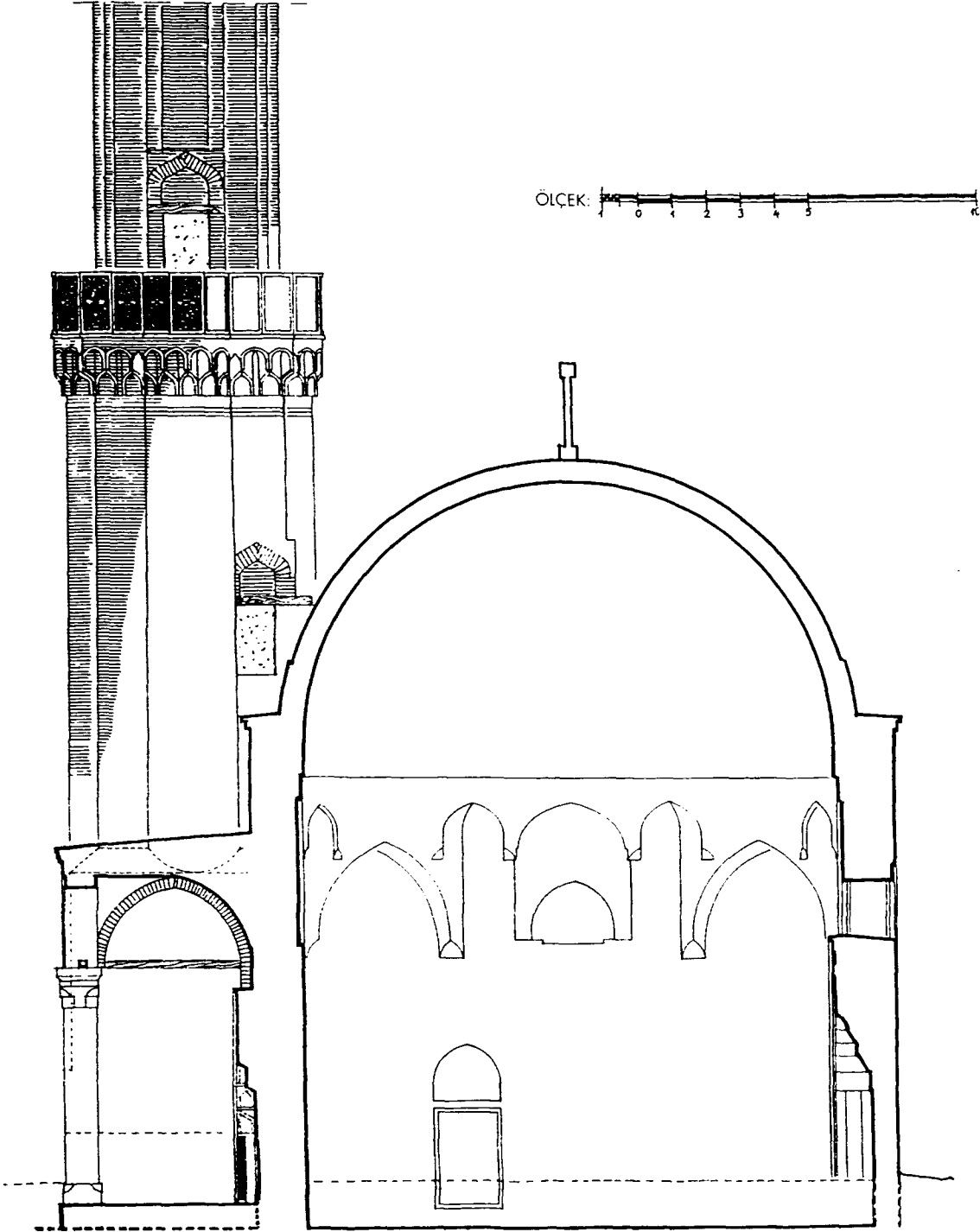
224

PLAN

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1967

Plân 12- Mescit son cemaat yeri restitüsyon - Ölçek: 1/100

Konya-Hoca Hasan Mescidi Kısmi Restitüsyon Kesiti

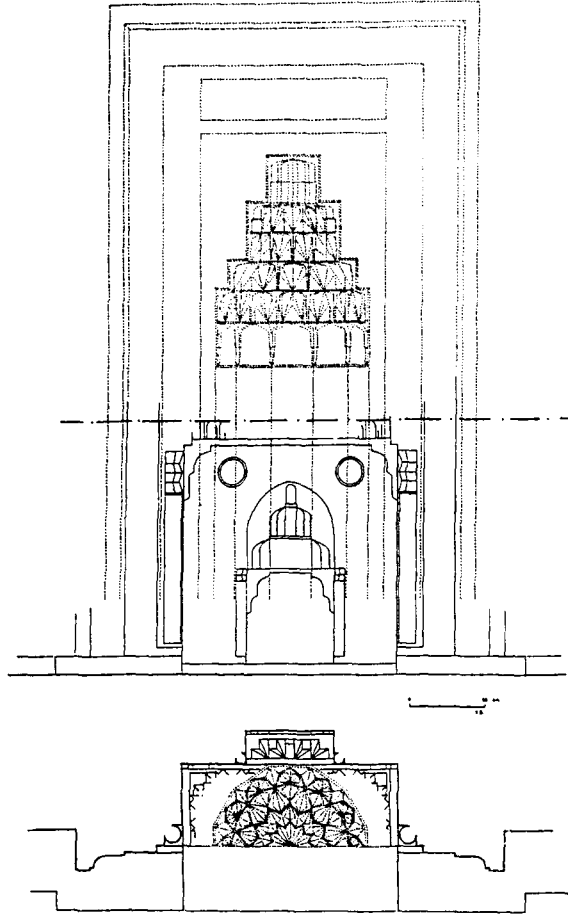

225

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1967

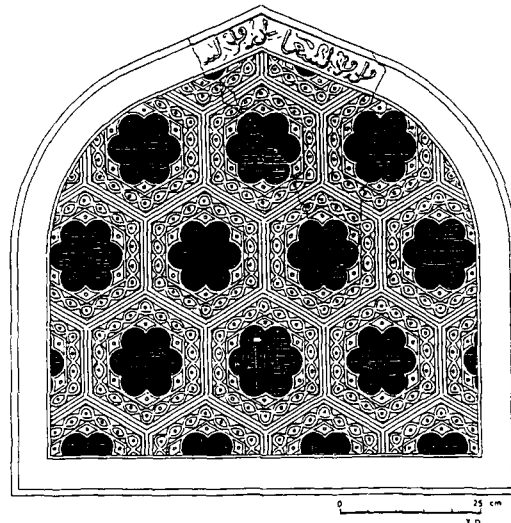
KESİT

Plân 13- Mescit son cemaat yeri restitüsyonuna ait kesit - Ölçek: 1/100

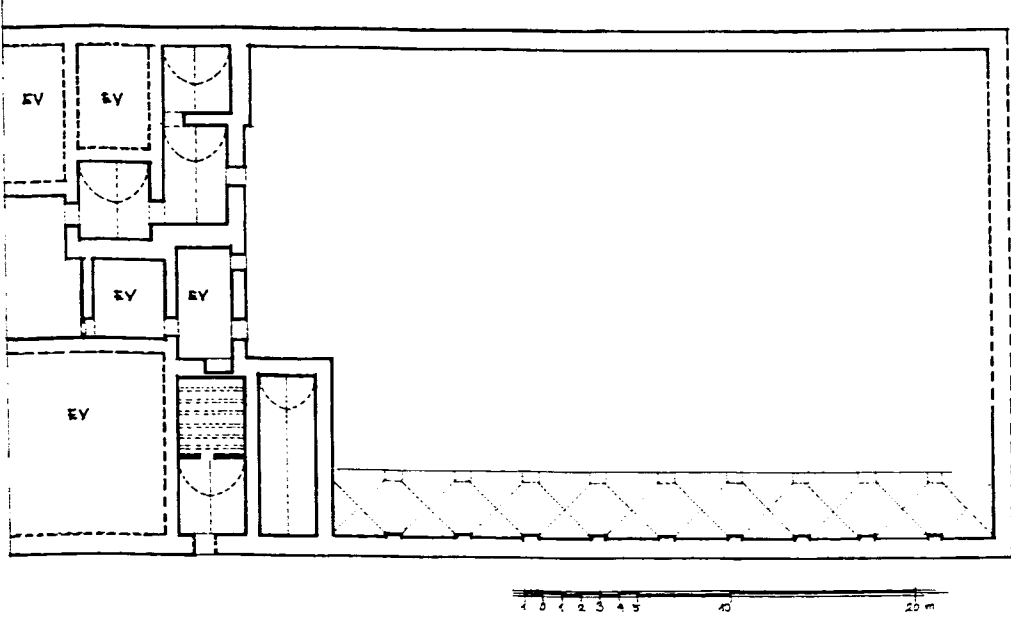
226

Plân 14- Mescide ait hafriyatta meydana çıkarılan orijinal alçı mihrap ile üst kısmında görülen muhdes alçı mihrap (görünüş ve plân) Y. Önge

Plân 15- Mescide ait hafriyatta meydana çıkarılan orijinal alçı pencere içliğinin restitüsyonu - Y. Önge

Kayseri-Hoca Hasan Hanı

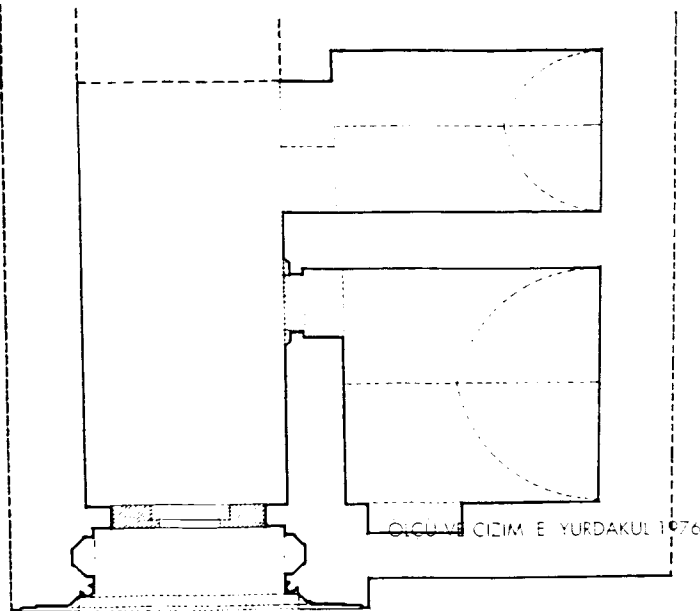
ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1976

Plân 16- Kayseri'deki Hoca Hasan Hanı - Ölçek: 1/400

Kayseri-Hoca Hasan İmaretî Plânı

227

ÖLÇEK: 1 2 3 4 5 m

ÖLÇÜ VE ÇİZİM: E. YURDAKUL 1976

Plân 17- Kayseri'deki Hoca Hasan İmaretî (Eski Bedesten) - Ölçek: 1/100

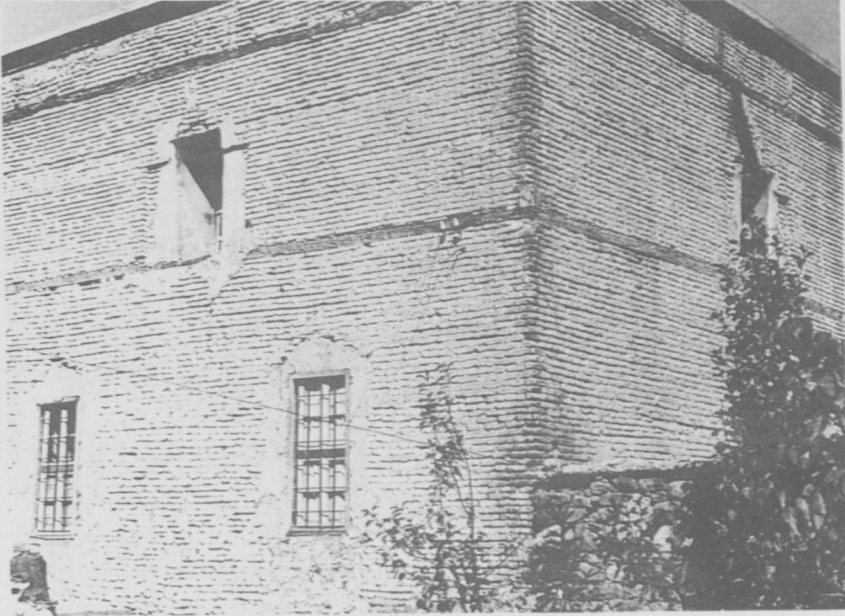
Fot. 1- Konya, Hoca Hasan Mescidi, kuzey cephe.
(1963)

Fot. 2- Konya, Hoca Hasan Mescidi, batı cephe.
(1963)

Fot. 3- Batı cephe (1963).

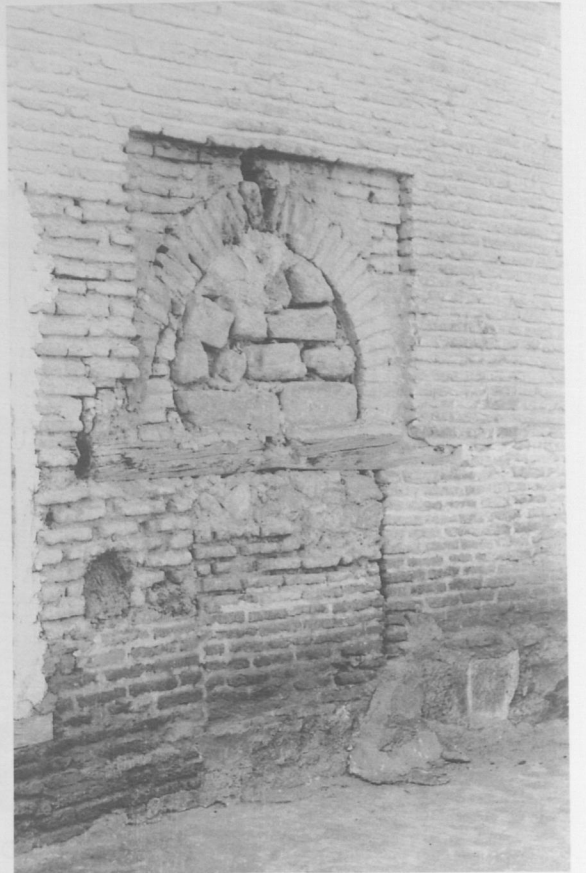

Fot. 4- Güney ve Doğu Cepheler (1963).

Fot. 5- Doğu cephe, muhdes ve orijinal pencereler.
(1963)

Fot. 6- Orijinal pencerenin siva raspasından
sonraki görünüşü (1968).

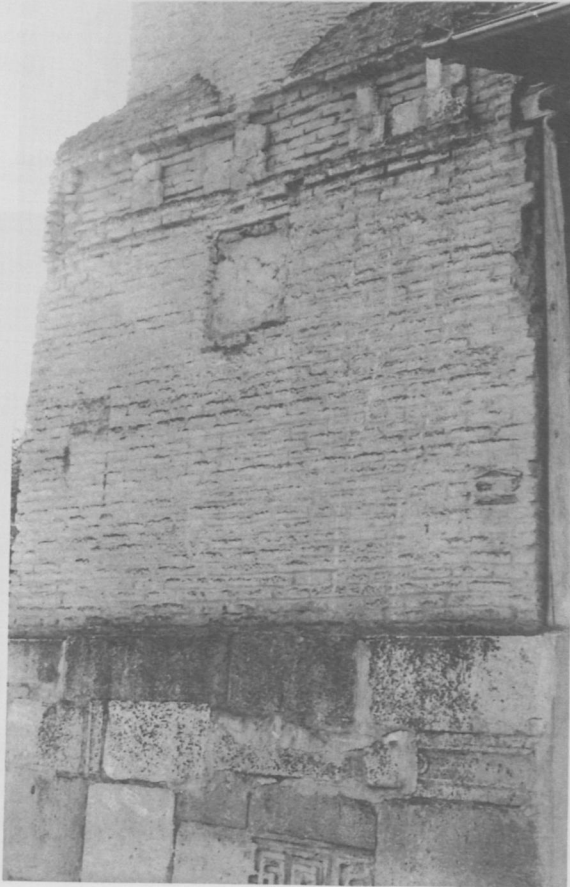
Fot. 7- Merdiven altlarındaki kemer tonozların görünüşü.
(1965)

Fot. 8- Merdiven basamakları altındaki kemerlerin plân görünüşü (Altan görünüşü) (1965).

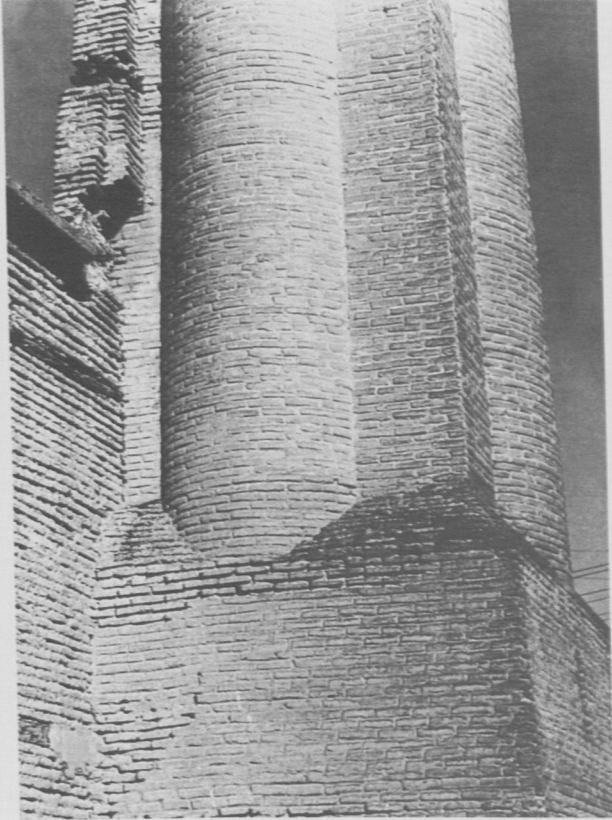

Fot. 9- Minare kaidesinde kullanılan svastika işlenmiş devşirme (spolyen) mermer blok (1963).

Fot.10- Minare kaidesi, kuzey cephe (1963).

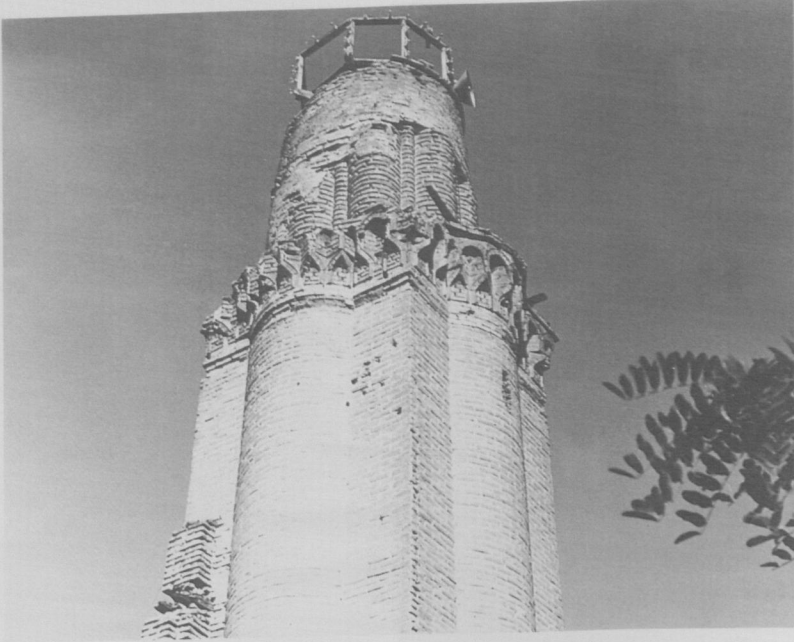

Fot. 11- Minare gövde ve kaidesi, güney cephe (1963).

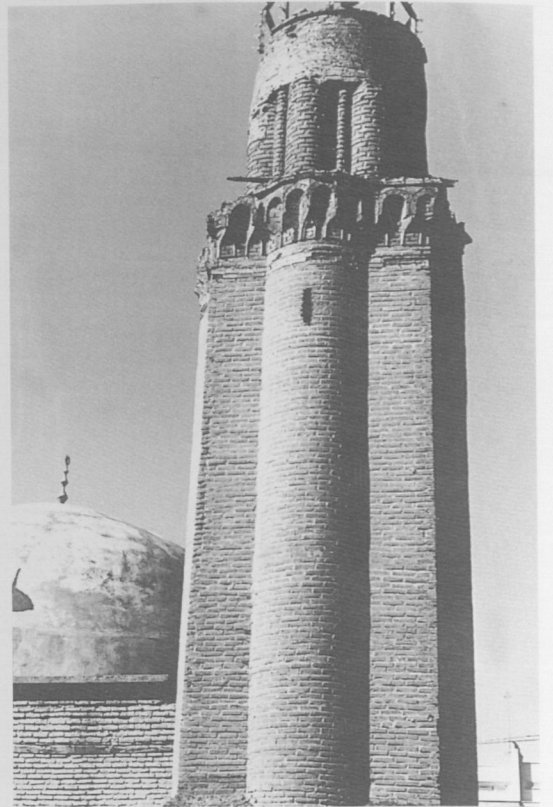
Fot.12- Minare batı cephe-petek, şerefe altı ve kubbeye çıkış kapısı (1963).

Fot. 13- Minare, güney ve doğu cephelerden görünüş (1963).

Fot. 14- Minare, güney cephe, şerefe altı ve petek kısmı (1963).

Fot. 15- Minare, doğu cephe (1963).

Fot. 16- Konya, Hoca Hasan Meşçidi minaresine ait iki sıra halinde şerefe altı mukarnasları. Üst sıradaki mukarnasların içinde sekiz köşeli turkuaz çiniler vardır (1965).

Fot. 17- Şerefe altı mukarnaslarından alt sıra ve bunların içine yerleştirilen turkuaz renkli kare ve dikdörtgen çiniler (1965).

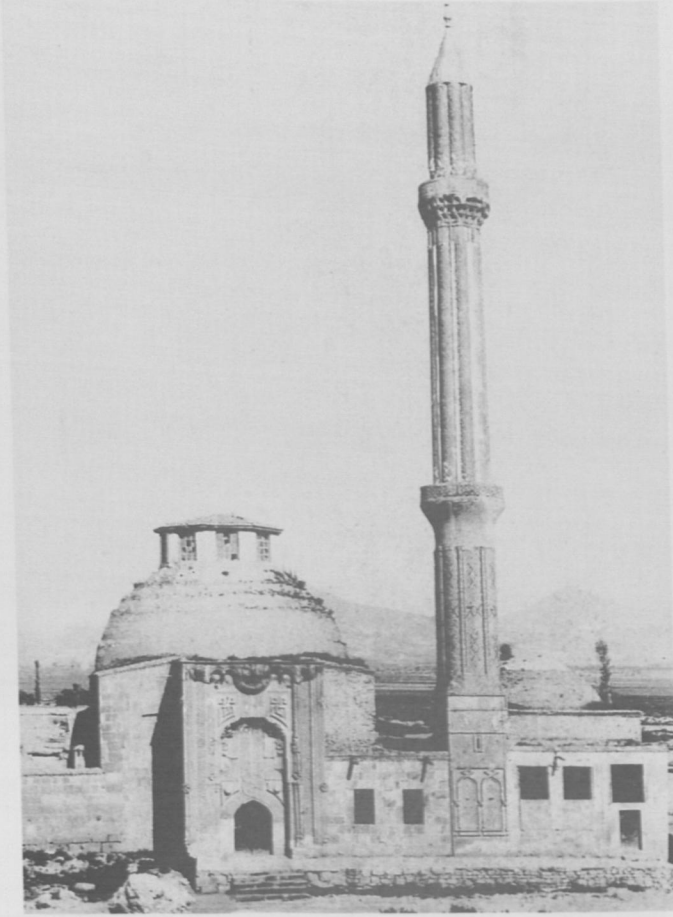

Fot. 18- Konya, Kılıç Arslan Köşkü. Tuğladan inşa edilmiş mukarnaslı konsollar ve tonoz kalıntısı (1963).

Fot. 19- Minareye ait ikinci gövde detayı (1965).

Fot. 20- Konya, İnce Minareli Medrese minaresinin yıkılmadan evvelki hali (F. Sarre).

Fot. 21- Onarımdan önce kubbe üzerindeki çıkıntılar (1963).

Fot. 22- Hoca Hasan Mescidi son cemaat yeri.
Kazı ve sıva raspasından önce (1963).

Fot. 23- Hoca Hasan Mescidi son cemaat yeri.
Kazı ve sıva raspasından sonra (1965).

Fot. 24- Son cemaat tonoz kemerinin bakiyesi ve kemerin minare kaidesindeki sıva izi (1965).

Fot. 25- Son cemaat yeri güneydoğu köşesinin sıva raspasından sonraki görünüşü (1965).

Fot. 26- Mescit, son cemaat yerinin siva raspası sonucu görünüşü (1965).

Fot. 27- Mescit, son cemaat yerinde yapılan mevzii kazı ve siva raspası sonucunda meydana çıkarılan son cemaat mihrabı (1965).

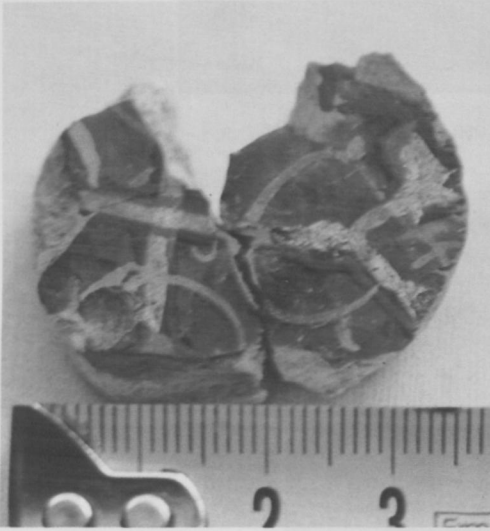

Fot. 28- Son cemaat yeri mihrabının köşe sütuncesi (1965).

Fot. 29- Son cemaat yeri mihrabının ortasında yer alan dilimli kemerli mihrapçık (1965).

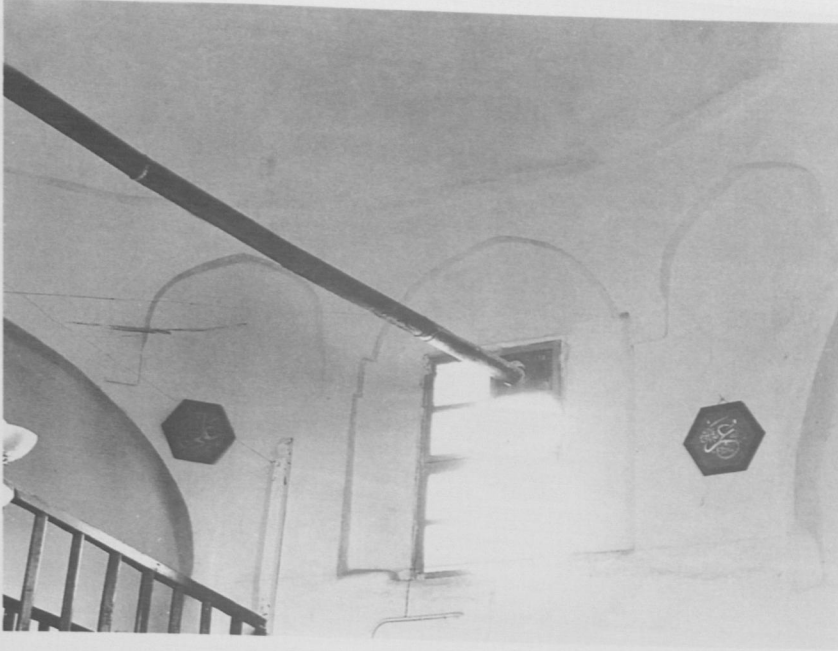
Fot. 31- Hafriyat sırasında molozların arasında bulunan minai tekniğinde yapılmış saray çinisi. (1965)

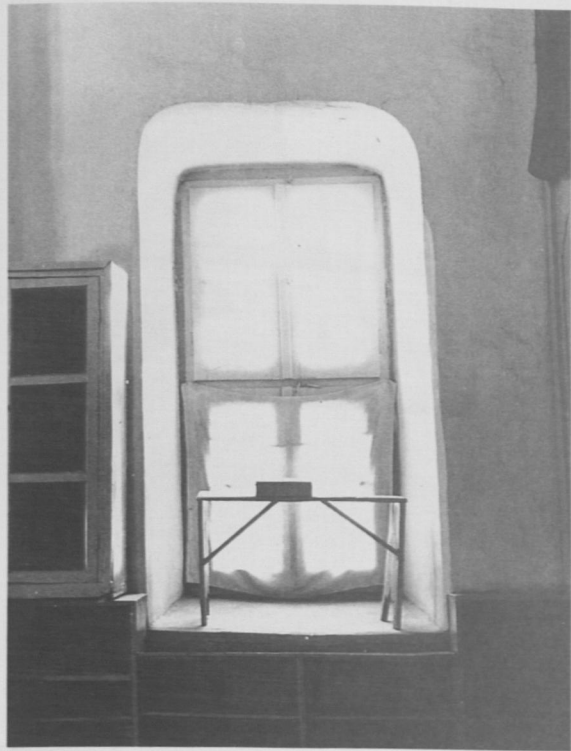
Fot. 30- Mihrapçığın sağ tarafındaki tuğla örgüsü, gömme derzler ve iç ve dış kısımlardaki turkuaz renkli dikey ve kare tuğlalar (1965).

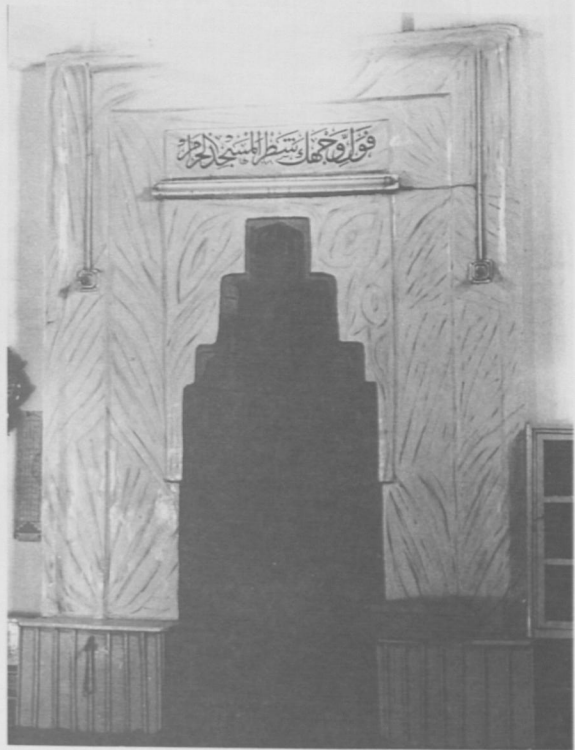
Fot. 32- Mescidin iç kısmından kadınlar mahfeline bakış. Kubbeyi taşıyan dört büyük tromptan biri ve iki yanında yer alan küçük tromplar (1965).

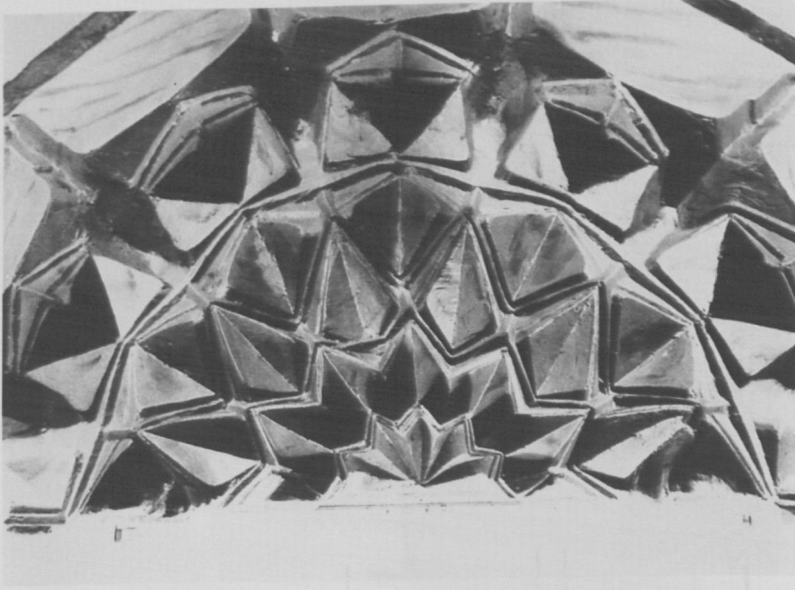
Fot. 33- Konya, Hoca Hasan Mescidi. Harimi örten kubbeyi taşıyan sivri kemerli nişler ve küçük tromplar (1965).

Fot. 34- Mescid harimindeki muhdes alt pencerelerden birinin görünüşü (1965).

Fot. 35- Konya, Hoca Hasan Mescidi içinde bulunan geç devirde yapılmış muhdes alçı mihrap (1963).

Fot. 36- Muhdes alçı mihrabın kavsarasına ait stalaktit plâni (1963).

Fot. 37- Cami içerisinde 1991 yılında yapılan hafriyatta meydana çıkarılan orijinal alçı mihrap nişi. (Y. Önge)

Fot. 38- Orijinal alçı mihrap nişinin ortasındaki mihrapcık (Y. Önge).

Fot. 39- Kayseri'de yeniden yapılan Hoca Hasan Camii (M. Çayırdağ-2005).

Fot. 40- Kayseri, Hoca Hasan Medresesi hücre tonozları (2005).

Fot. 41- Kayseri, Hoca Hasan Medresesi hücreleri (M. Çayırdağ-2005).

Fot. 42- Kayseri, Hoca Hasan Medresesi'ne ait duvarlar (M. Çayırdağ-2005).

Fot. 43- Kayseri, Hoca Hasan Medresesine ait hücreler (M. Çayırdağ-2005).

Fot. 44- Kayseri, Hoca Hasan Hanı. Otopark olarak kullanılmakta (M. Çayırdağ-2005).

Fot. 45- Kayseri, Hoca Hasan İmaretinin (Eski Bedesten) giriş portalinin sol tarafı (1976).

Fot. 46- Kayseri, Hoca Hasan İmaretini giriş portalinin sağ tarafı (1976).

Fot. 47- Kayseri, Hoca Hasan İmaretı giriş portalinin mukarnaslı kavsarası (1976).

Fot. 48- Kavsaranın alt kısmında yer alan üç sıralı mukarnas friz ve akant yapraklı sütun başlıkları (1976).

Fot. 49- Giriş kapısının her iki yanında bulunan mihrabiyelerden biri (1976).

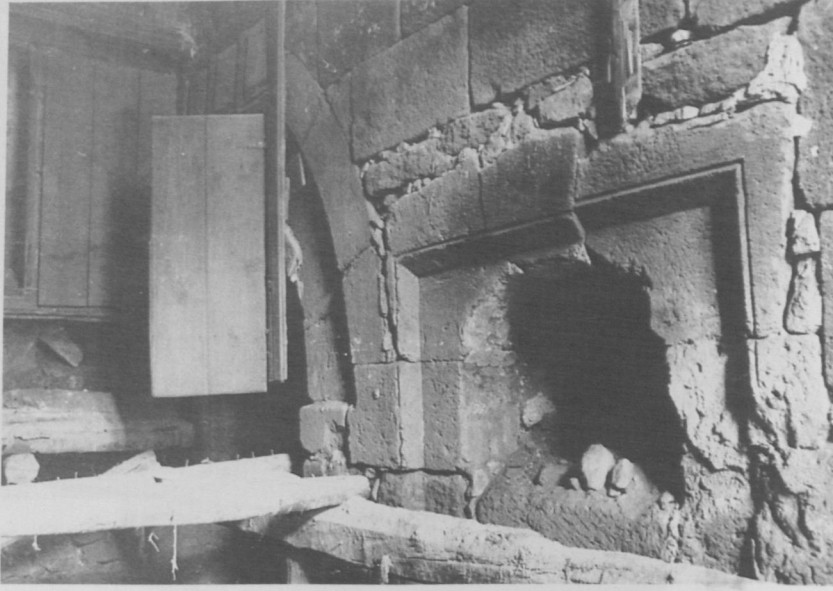

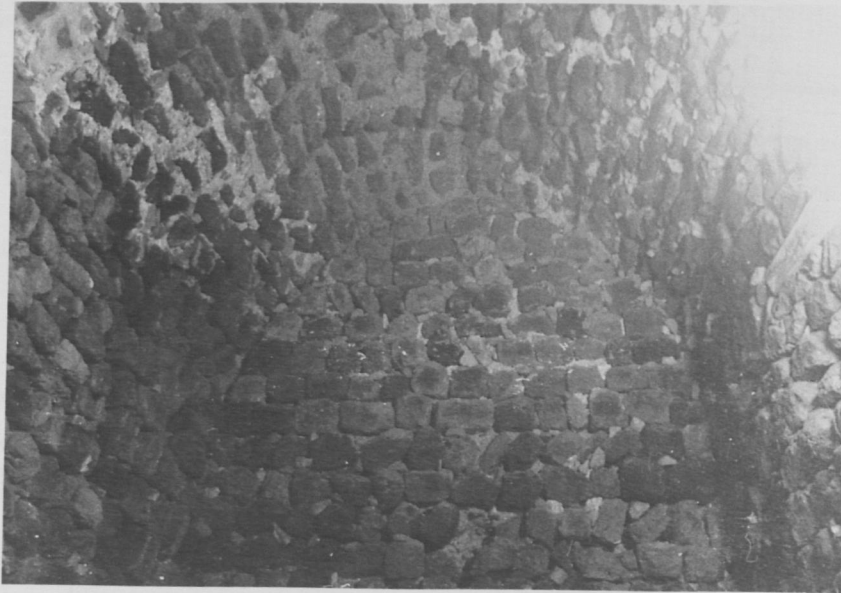
Fot. 50- Kayseri- Hoca Hasan İmaretinin giriş kapısı. Yiğma söveli kapının orta kısmı sonradan doldurularak küçük bir kapı yapılmış ve üst kısmına bir pencere açılmıştır. Bu ameliye sırasında orijinal kapı kemeği de kesilerek pencere taahfif kemerinin altına getirilmiştir (1976).

Fot. 51- Kayseri, Hoca Hasan İmaretinin giriş holünün üstünü örten tonoz yıkılmış olduğundan yerine muhdes ahşap tavan yapılmıştır (1976).

Fot. 52- Kayseri, Hoca Hasan İmaretinin koridorundan görünüş. Ön planda kapı etrafını çerçeveleyen 45° pahlı profil, arka plânda eyvan kemerinin görünüşü (1976).

Fot. 53- Kayseri, Hoca Hasan, İmaret hücresinin duvar ve tonoz taş örgüsü (1976).

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ
TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ
TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ
TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ
TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ
TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ
TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ
TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ
TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ
TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

*Dr. Nihan Semen UZAR

NEVŞEHİR ÜRGÜP İLÇESİNİN DAMSA KÖYÜ TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

NEVŞEHİR TARİHİ

Nevşehir'in yerleşme tarihi Neolitik dönemle başlamaktadır. Hititler, Persler, Helenler, Romalılar yöre kültürünün biçimlenmesinde etkili olmuşlardır (*Yurt Ansiklopedisi*, 1982, 6115).

Şehrin eski adı NISSA'dır. Bugünkü adını Osmanlı Türkleri koymuştur. Nissa asıl önemini Kapadokya'ya merkezlik yaptığı sıralarda kazanmıştır (YALÇIN, 1961, 2).

İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Ankara Şubesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda Neolitik dönemde başlayan yerleşmeler saptanmıştır. Suluca Karahöyük (Hacı Bektaş), Topraklı (Avanos) höyüğünde Eski Hitit ve Orta Hitit dönemlerine tarihlenen buluntular elde edilmiştir. İ.Ö. VI. yy. ortalarında tüm Anadolu ve Nevşehir Perslerin egemenliğine girmiştir. Kapadokya, bölgeye yerleşen Perslerin etkisiyle büyük ölçüde Persleşmiştir. İ.Ö. 1200'lerde Ege göç kavimleri denen topluluklar Hitit Devletine son vermişlerdir. Bu göçlerden sonra Orta Anadolu'da özellikle Hitit merkezlerinin bulunduğu Kızılırmak kıvrımı içinde, İ.Ö. VIII. yy. ortalarına değin uygarlık izine rastlanmamaktadır. Anadolu'nun karanlık çağı olarak nitelenen bu dönemde yerli halkın dışarıdan gelenlerle karışması sonucu, yeni kültürlerin ortaya çıktığı görülmektedir. İ.Ö. VIII. yy. ortalarında Kuzeybatı Anadolu'da ortaya çıkan Frig kültürünün verilerine Nevşehir'de de rastlanmaktadır. Romalılar bir ölçüde Helenistik Dönem kültürünün sürdürücüsü olmuşlardır. Putperest Roma'nın baskısından kaçan Hristiyanlar savunmaya ve gizlenmeye elverişli Göreme, İhlara ve Soğanlı Vadilerine sığınmışlardır. Buralarda bulunan kayaları oyarak kiliseler ve evler yapmışlardır. Hristiyanlık bölgede serbest bırakıldıktan sonra bölgede manastır yaşamı başlamıştır. VI. yy. sonlarında başlayan Sasanî ve onu izleyen Arap istilâlarının karşısında bölge halkı dinsel merkezler çevresinde yer altı kentleri oluşturmuştur. Daha sonra X. ve XI. yy. başları

Kapadokya Bizans Sanatının en yüksek ürünlerini verdiği dönemdir (BİLGE, 1966, 36).

Nevşehir, XI. yy. sonlarında Anadolu'nun büyük bir bölümü ile birlikte Türk egemenliğine girmiştir. Türkleşme XIII. yy. sonunda daha da yoğunlaşmıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu parçalandıktan sonra Anadolu, Konya Selçuklularının elinde kalmıştır. İç Anadolu'da zaman zaman Karaman Oğulları ve sonunda Osman Oğulları hüküm sürmüşlerdir. Nevşehir kervan yolu üzerinde bulunduğu için hanlara ve kervansaraylara rastlanmaktadır. Mevcut bulunan hanlardan anlaşıldığı üzere Orta Çağ'ın kervanlarının İran'a ve uzak doğuya giderken Nevşehir'den geçtiğidir. Muşkara (Nevşehir) gerek Selçuklular zamanında gerek Osmanlılar zamanında Karaman vilâyetinin Niğde Sancağı'nın Ürgüp kazasının 17-18 haneli küçük bir köyü idi. Ürgüp Anadolu Selçukluları zamanında çok mühim bir merkez ve işlek bir şehirdi. İkinci Sultan İzzettin Keykavus kardeşi ile ortak olarak hüküm sürdükleri zaman M.1249-1257/H.647-655 kardeşi IV. Ruknettin Kılıçarslan M.1249-1259/H.647-655 ismen saltanat sürdürdüğü tarihlerde Konya'da oturmaktaydı. IV. Ruknettin'i istemeyenler onu Konya'dan kaçırmışlardır. Develi Subaşı Nasrettin ile Kayseri Subaşı Şemsettin ittifak ederek IV. Ruknettin Kılıçarslan'ın Konya'dan çıkıp Ürgüp'e iltica etmesine sebep olmuşlardır (BİLGE, 1966, 37).

Selçuk Sultanı IV. Ruknettin Kılıçarslan 1256'da Konya ile Kilikya arasındaki toprakları, Karaman Aşiretini kazanmak amacı ile Karaman Beyi olan Kerimüddin Karaman Bey'e vermiştir (ARSEVEN, 1960, 161).

Muşkara'nın (Nevşehir'in) bağlı bulunduğu Ürgüp kazası önemini yitirmemiş ve Osmanlılar zamanında da değerini korumaya devam etmiştir. Kadı Ürgüp'te oturmaya devam etmiştir. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Sadrazam olunca ilk olarak Ürgüp'ü imara başlamıştır. Burada cami, medrese, han ve hamam yaptırmıştır. Ayrıca kütüphane ve Karamanlılar

devrinden kalma kaleyi de onatarak güvenliğini de sağlamıştır. Böylelikle nüfus arttırılmış ve adı NEVŞEHİR olarak değiştirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde Nevşehir, Niğde iline bağlı bir ilçe iken, 1954 yılında il olmuştur. 1957'de yöresel bir düzenleme ile sınırları bugünkü hâlini almıştır (Yurt Ansiklopedisi: 1982 - 1983, 6115).

GİRİŞ

Anadolu'da yoğun bir ilgi alanı bulunan külliyelerden Nevşehir ili, Ürgüp ilçesinin Damsa köyündeki Taşkın Paşa Külliyesi; cami, medrese ve caminin avlusunda yer alan türbelerden oluşmaktadır. Makalemizde külliyenin medresesi tanıtılmaya çalışılmıştır. Ancak burada külliyenin diğer yapılarından kısaca bahsetmenin de yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Damsa köyü Taşkın Paşa Külliyesinin camisi, Anadolu'da bulunan Selçuklu ve Beylikler dönemi camilerinden birisidir.

Ürgüp'ün 20 km güneyindeki Damsa Köyü köy meydanındaki Taşkın Paşa Camii'nin kitabe yeri boş olduğundan kesin inşaa tarihi belli değildir (DİEZ-ASLANAPA-KOMAN1950,184).

Caminin mimarî süsleme özelliklerine ve cami avlusundaki Taşkın Paşa Türbesinin 743 H./1342 M. ve diğer türbenin 752 H./1351 M.,756 H./1355 M. tarihli kitabelerine dayanılarak caminin XIV. yy. ortalarında yapılmış Karamanlı eseri olduklarına işaret edilmektedir (BAKIRER, 1971,139).

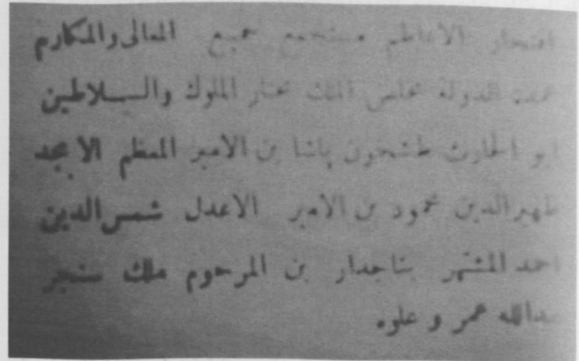
Dikdörtgen plânlı cami güney duvarında uzanan üç sahından ibaret olup, kemerler üzerine onbir tonoz ile örtülüdür. Kemerler mermer başlıklı payeler üzerine oturtulmuştur. Camide sadece mihrap önündeki boşluk pantantifler üzerine küçük bir taş kubbe ile örtülmüştür.

Caminin avlusuna girişte tam karşıda olan taç kapının sağ tarafında önu revaklı yaz camisi

(yazlık mescit) adı ile anılan dikdörtgen planlı mescit; sol tarafında ise iki türbe yer almaktadır. Ayrıca yazlık mescide bitişik tek bir minaresi bulunan yapıda taş ve ahşap olmak üzere iki türlü süsleme kullanılmıştır. Camiye ait ahşap süslemeli mihrap ve mimber 1940 senesinde Ankara Etnografya Müzesine kaldırılmıştır (Ank. Etn. Müz. Envanter No:11541).

Taşkın Paşa'nın hüviyetini tespitite kullanabileceğimiz elimizde bir vesika bulunmaktadır. Bu vesika:

"Zevvak (UZUNÇARŞILI, 1937, 88) Şerefü'd-din Osman'ın oğullarından Sadü'd din Said Beyin Melik Sencer ahfadından Taşkın Paşa'ya elli kırmızı altın dinara satmış olduğu Konya'ya bağlı Kumartaş köyünün H. 751 yılı Zilhicce (Konya V.G.M.'gü vakfiye kayıt defteri, sayı:13, s.121) ayında yazılmış satış senedidir".

Türkçesi: "Merhum Melik Sencer oğlu tacidar sıfatı ile anılan, adaletli Emir Şemsü'd-din Ahmet oğlu muhterem, büyük Emir Zahirü'd-din Mahmut oğlu yüceler yücresi bütün yükseklikler ve güzel huylar sahibi, büyük adam, devletin direği, dostu, sultan ve padişahların gözdesi, halk babası Taşkın Paşa, Allah ömrünü ve yüceliklerini devamlı kılsın" demektedir (ORAL, 1962, 64-65).

İşte bunlara dayanarak Taşkın Paşa'nın dedesi Melik Sencer'i de Selçuk hükümdarlarından II.Kılıçarslan'ın oğlu olduğunu kabul ediyoruz. Vesikanın tarihi hicrî 751 olduğuna göre Taşkın Paşa'nın bu tarihlerde sağ olduğunu

ve Damsa'daki eserlerin birkaç yıl arayla yapılmış olduğuna muhakkak nazarı ile bakılmaktadır. Taşkın Paşa Türbesi 742 H. tarihli olduğundan türbenin Paşa'nın sağlığında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Taşkın Paşa Türbesi kare kaideye oturtulmuş sekizgen plâna sahip olup içten kubbeli ve dıştan piramit külâhlıdır. Ana mekânın altında kayaya oyularak yapılmış mumyalık (esas lâhit odası); sembolik lâhit odasında ise tek bir lâhit yer almaktadır.

Taşkın Paşa Camii'nin avlusundaki diğer türbede Emir Hızır Bey'in oğlu İlyas Bey ve torunu Hasan Bey yatmaktadır. Türbe altıgen baldaken plânlıdır. Yapının mumyalık bölümü doldurulmuştur. İçten kubbeli ve dıştan piramit çatılıdır. Türbeye giriş çift taraflı merdivenden çıkılarak girilen sivri kemerli portaldendir. Sembolik lâhit kısmında üç tane lâhit bulunmaktadır.

TAŞKIN PAŞA MEDRESESİ

İnceleme Tarihi : Temmuz 2005

Yapının Yeri ve Tanımı : Ürgüp'ün 20 km güneyinde Damsa köyünün girişinde yol üzerindedir. Camiye uzaklığı 3 km'dir.

Tarihlendirme: Damsa köyündeki Taşkın Paşa Medresesi'nin de aynı camisi gibi kitabesi boş olduğundan inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1350 tarihli vakfiyede adı geçmektedir (Yurt Ansiklopedisi 1982 – 1983 , 6134). Ancak mimarî süsleme özelliklerinden ve külliye'nin türbelerinin kitabelerinden anlaşıldığına göre XIV. yy. ortalarında yapılmış olduğu sanılmaktadır (DİEZ - ASLANAPA - KOMAN, 1950,184).

Geçirdiği Onarımlar : 1993'te yapı bir onarım geçirmiştir. Bu onarım hakkında;

"Restorasyon projesini şekillendiren restorasyon ilkeleri şunlardır:

1- Yapının süslemeli taşları oldukça iyi durumdadır. Bu nedenle hâli hazırda insitu

olmayan süslemeli taşlar yerleri belirlenerek anaxsilosis yapılmalıdır.

2- Kesme taş kullanımı yapının mimarî özellikleri içerisinde. Tüm mimarî elemanlar özellikli mekânlar ve duvar köşeleri kesme taş ile yapılmıştır. Bu nedenle bu yerlerdeki tamamlamalar kesme taş ile yapılmalıdır.

3- Yapının özgün duvar bitiş kodları bilinmektedir. Ancak çoğu yerde yıkılmış olan duvarların tamamlanması gerekmektedir. Tamamlanacak moloz taş duvarların bitiş kodu, yanlış anlamalara yol açmaması için mevcut en yüksek kod olarak belirlenmeli ve herhangi bir geleneksel bitiş elemanı kullanılmamalıdır. Yeni yapılan tamamlamalar özgününden ayrıştırılabilir olmalıdır.

4- Mevcut döşeme betondur ve herhangi bir özel koddadır değildir. Yapının özgün döşeme kodunun belirlenmesi için kapsamlı bir kaynak araştırması ve hafriyat yapılmalıdır. Aksi takdirde mevcut izlere hiçbir şekilde zarar vermeyecek ve bu izlerin her şekilde izlenebilmesini sağlayacak bir döşeme kodu belirlenmelidir.

5- Yapıda statik yönden zarar görmüş kısımlar sağlıklılaştırılmalıdır.

6- Yapının örtüsü mevcut değildir. Bu nedenle doğa koşullarından etkilenmeyecek şekilde bir koruyucu çatı altına almak gerekmektedir. Bu koruyucu çatı yapıyı kütle olarak kesmemeli, aynı zamanda yapının mimarî bütünlüğünü ifade etmelidir.

Müdahale Biçimleri :

Restorasyon projesi hazırlanırken yukarıda belirtilen restorasyon ilkelerinden ödün vermeden çağdaş kullanım ile uyumlu olabilecek müdahale biçimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Restorasyon ilkeleri şunlardır:

1- Eski fotoğraflardan elde edilen bilgiler doğrultusunda, mescidden avluya geçişi sağlayan kapının içinde bulunan üç adet süslemeli taş mihrabın üzerine yerleştirilmiştir.

Ölçü karşılaştırılması ile izlenen profiller yardımı ile orta mekanın doğu cephesindeki kapının içinde bulunan profilli söve taşı kuzey eyvanının doğusundaki kapının sağına yerleştirilmiştir.

2- Tüm kesme taş tamamlamaların formu özgününün aynısıyla yapılmıştır. Taş boyutları form ile uyumlu olacak şekilde belirlenmiştir. Duvar köşe tamamlamalarında üstten alta doğru 30 x 50 x 60 cm'lik taşlar kullanılmıştır.

3- Moloztaş duvar tamamlamaları mevcut en yüksek kod olan +417 koduna göre yapılmıştır. Yapının özgün moloztaş duvarlarında farklı örgü teknikleri bulunmaktadır. Bu yüzden tamamlanacak kısımlarda yanlış bir izlenim yaratmamak için yeni yapılacak duvarlar özgününden 5 cm içeriye alınmıştır. Duvarlar üzerindeki ahşap hatil izleri aynen korunarak üzerine ahşap bir bant konmuş ve içine aydınlatma elemanları yerleştirilmiştir.

4- Yapının özgün döşeme kodunun belirlenebilmesi için yapılan kaynak araştırmalarından herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Bu yüzden yapıdaki tüm izlerin içten ve dıştan algılanabilecek şekilde bırakılmasına karar verilmiştir. Bu mekânda bu yöntemlerle mevcut döşeme koduna göre döşeme kodu belirlenmiştir. Eşik döşeme kodu farklılıklarının fazla olduğu yerlerde bir adet taş basamak olarak kullanılmıştır.

5- Güney cephesindeki büyük eyvan duvarı statik yönden kötü durumda olduğu için sökülerek mimari elemanların rölövesine sadık kalınarak tekrar yapılması benimsenmiştir. Duvar bağlantılarının sağlamlaştırılması için yapı üzerinden bir betonarme hatil ile sarılmıştır. Bu hatil içten ve dıştan sıvanmıştır.

6- Yapıyı doğa koşullarından koruyabilmek için bir koruyucu çatı yapılmıştır. Bu çatının eğimi % 20 olarak belirlenmiştir. Ahşap olarak tasarlanan koruyucu çatının örtü malzemesi bakırdır. Ancak orta mekânı vurgulamak ve bu mekâna ışık alabilmek için bu mekânın üstü örtülmüştür. Portal için ise ayrıca bir koruyucu çatı yapılmıştır.

Kültür varlıkları çevreleri ile bir bütün oluşturmaktadır. Bu nedenle Taşkın Paşa Medresesi dört yönden 15 m genişliğinde açılarak alçak bir duvar ile çevrelenmiştir. Zemin kodu farklılıkları mevcut zemin koduna sadık kalınarak setler ile giderilmiş ve çevresi düzenlenmiştir." Denilmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden, Dosya No: 50.07.01/1).

Bugünkü Durumu : Yapının üç tarafı tarlalarla çevrilidir. Sadece batı cephesi yol kenarındadır. Taşkın Paşa Medresesinin ana girişi batı cephesindedir. 1993'te geçirdiği onarımdan sonra Kültür Bakanlığımıza bağlı olarak Taşkın Paşa Halk Kütüphanesi olarak kullanımını sürdürmektedir (fot.1).

Plân ve Kesiti : Taşkın Paşa Medresesi 23.85 m x 22.60 m ölçülerinde kareye yakın bir plâna sahiptir (pl. 1-3). Yalnız ana eyvan güney cephesinin merkezinde 3.95 m'lik bir çıkıntı yapar. Medreseye batı cephesinin orta yerinde bulunan yüksek portalden girilir (fot. 2). Kapının gerisinde derinliği 5.15 m, genişliği 3.80 m olan ve duvarları kesme taştan yapılmış giriş holü vardır. Holün doğusunda iç avluyun güneyinde mescide açılan birer söveli kapı görülür (fot. 6-8). Bu kanatta ön cepheye bitiş çatıya çıkan bir merdiven ve onun doğusunda yine giriş holüyle bağlantılı bir oda olduğu anlaşılmaktadır. Medresenin avlusu 8.55 m x 8.25 m ölçülerinde kareye yakın bir hacime sahiptir. Ana eyvan avlunun güneyinde bulunur. İki yan geride, ikisi yanlarda olmak üzere kesme taş söveli dört büyük penceresi vardır (fot. 9-10). Bu pencereler bina kitlesinden taşırılmak suretiyle belirtilmiştir. Eyvanın karşı tarafında kuzeyde küçük bir eyvan, onun yanlarında da iki küçük hacim olduğu anlaşılmaktadır. Küçük hacimlerden batıda bulunanı medresenin kuzeyindeki odaya geçit veren bir hücredir. İki mazgal pencere odanın gerisinde onun içinde geçilen penceresiz bir hücre konulmuştur (fot. 11). Küçük eyvanın doğusundaki hücrede medresenin kuzey doğu köşesinde bulunur.

büyük odaya, avlunun doğu duvarındaki kemerli kapılardan geçilir (fot. 12-13). Doğu kanadındaki odalardan ikisinin yüksek mazgal pencereleri olduğu görülmektedir. Güneydoğu köşesinin ise kesme taş söveli olduğu görülür, ayrıca büyük bir penceresi de bulunmaktadır (KURAN, 1969, 212). Avlu'nun batı yanına da iki tane kemerli kapı konulmuştur. Bunlardan kuzeydeki, avluyu giriş holüne bağlayan kapıdır. Böylece mescide hem avludan hem de giriş holünden girmek olanağı sağlanmıştır. Mescidin ölçüleri 6.45 m x 5.00 m'dir. Mescidin diğer bir dikkat çeken elemanı mihrabıdır (DİEZ - ASLANAPA - KOMAN, 1950, 189) (fot. 14-15).

Dış Görünüş : Kareye yakın plânlı bir medresedir. Taşkın Paşa Medresesi'nin kapalı avlulu olduğunu plân biçiminden anlamaktayız. Dört köşe açık bir avlu ile iki tarafta hücreler, kible tarafında bir eyvanla bunun sağında da, solunda da kubbeli kısımlardan meydana gelmektedir. Zengin dekorlu portal cepheyi süslemektedir. Çok dar bir kapı medresenin içine açılmaktadır (fot.16-17). Medresenin güney batısındaki mescidin mihrabının da taştan yapılmış olduğu görülmektedir. Ayrıca giriş holünün kesme taş duvarlarının üç yanda aynı hizada bittiği görülmektedir. Taşkın Paşa Medresesinin iki eyvanı giriş ekseninde olmayıp, portale dik bir şekilde tertiplenmiştir.

Süsleme : Yapının en önemli süs elemanı portalidir. Basık kemerli çok dar olan kapı 25 cm genişliğinde bir niş içindedir. Niş kemeri iki kademeli yapılarak arka arkaya iki sütunceye oturtulmuştur ve dış kemer zambak motifleri ile, içteki birbirine geçme yarım dairelerle süslenmiştir. İki sıra bordür rumî ve palmetli, bunun dışındaki bordür ile köşe kolonları geometrik şekilli yapılmıştır (fot. 18-19). Niş kemerinin tepesindeki dikdörtgen biçimli boşluğun kitabe yeri olduğu sanılmaktadır (fot. 20). Bir ikinci süsleme elemanı da mihrabıdır. Stalaktitli mihrap nişinin içinde yine tepesi stalaktitli bir ikinci niş yapılmıştır, kemerin

tepesine kaytan bağından bir silme içine alınmış iki ajurlu kabara ile bir rozet konulmuştur. Nişi çevreleyen palmet ve rumî süslü iki sıra bordürün alt kısımları işlenmemiş, yarım bırakılmıştır (KURAN, 1969, 190).

Malzeme ve Duvar Tekniği : Kesme taşlardan yapılmış portalin olmasına karşı duvarlar moloz taştan yapılmıştır .

DEĞERLENDİRME

Anadolu Beylikleri mimarisi, Osmanlıların bütün dünyayı hayran bırakan ve Avrupa'da bir eşi dahi olmayan çok büyük mekân yapıları, İstanbul ve Edirne camilerine kadar uzanan bir mekân sanatının gelişmesine yol açmıştır. Anadolu Türk mimarisinde sanat tarihi bakımından çok önemli olan bu değişme Beylikler devrinde olmuştur. Etrafındaki diğer binalardan ayrılmış ve bir son cemaat yeri bulunan, tek kubbe ile örtülü kübik yapı bloku bu gelişmenin bir basamağıdır. Revaklı avlu, son cemaat yeri ve mermer kaplamalar gibi dinî mimaride görülen yenilikler kuvvetli bir gelişme ile Osmanlı mimarisini hazırlamıştır (ASLANAPA, 1986, 75).

İşte bu Beyliklerin en önemlilerinden biri "Karaman Oğulları Beyliği"dir, Damsa Köyü Taşkın Paşa Medresesi de Karaman Oğulları zamanından kalma bir yapıdır.

Damsa Köyü Taşkın Paşa Medresesini,

- Plân;
- Dış Görünüş;
- Malzeme;
- Süsleme;

olmak üzere dört grupta incelemek mümkündür.

Karamanlı Medreseleri genellikle tek katlıdır. Yalnız Taşkın Paşa Medresesi ve

Karaman Tol Medresesi'nin portalinin arkasına rastlayan ön kısmın iki katlı olduğu görülmektedir. Ön kısmı iki katlı olan medrese Karamanlı devrine ait bir yenilik değildir. Anadolu Selçuklu çağında inşa edilen ilk medreselerden biri olan Boyalıköy Medresesi'nde giriş holünün üzerinde bir oda bulunmaktadır. Kırşehir Cacabey ve Erzurum Yakutiye Medreseleri'nde de iki katlı bir ön kısım görülür. Bursa'daki Eyne Subaşı Medresesi de bu gruba girmektedir. Tamamı iki katlı olan medrese ise Niğde'deki Ak Medrese'dir. İki katlı medrese için daha eski örnekler de vardır. Diyarbakır Mesudiye Medresesi iki katlı bir Artuklu yapısıdır. Selçuklu yapısı Tokat Gök Medrese, İlhanlı çağından kalma Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese iki katlıdır. Bundan başka Sivas'taki Çifte Minareli Medrese'nin de iki katlı bir medrese olması kuvvetli bir olasılıktır. İki katlı medreseyi Beylikler devrinde de görmekteyiz. Mardin'de bulunan Sultan Kasım Medresesi, Hamit Oğulları çağında inşa edilen Korkuteli'ndeki Sinanüddin Bey Medresesi (1319), Saruhan Oğulları'na ait Manisa'daki İshakiye Medresesi (1378) iki katlı medreselerdir. Karamanlı medreselerinde ana eyvan yükseltmekle beraber, bu medreseler ana eyvan sayısı bakımından belirli bir özellik göstermezler. Karamanlı medreselerinden Zincirli Medrese, dört eyvanlı ve simetrik plân kuruluşunda yapılmışken; Ak Medrese'nin alt katı iki katlı olarak yapılmıştır, fakat üst katında dört eyvanlı bir düzen görülmektedir. Tol Medrese üç eyvanlı olarak yapılmışken, Taşkın Paşa Medresesi iki eyvanlı olarak inşa edilmiştir (KURAN, 1969, 221).

Taşkın Paşa Medresesi'nin iki eyvanı giriş eksenini üzerinde olmayıp, portale dik bir şekilde tertiplenmiştir.

Karamanlı medreselerinde ana eyvan gibi portal de yükseltilmiştir. Tol Medrese tek katlı bir yapı olduğu hâlde portali iki kat yükseltilmiş ve

arkasına bir oda konmuştur. Taşkın Paşa Medresesinde de buna benzer bir düzenleme görülmektedir. Taşkın Paşa Medresesi'nin avlusunun kare biçimi bu medresenin kapalı avlulu olduğunu düşündürmektedir. Orta avlusu kubbe ile örtülü medrese türü Anadolu'da daha önce Danışmentliler zamanında kullanılmıştır. Ayrıca Anadolu Selçukluları da bu çeşit kapalı avlulu medreseler yapmışlardır.

Taşkın Paşa Medresesinde kullanılan malzemenin kesme taş olduğu görülmektedir. Taşkın Paşa Medresesi taş süsleme açısından Anadolu'daki diğer Karamanlı eserleri ile aynı özellikleri göstermektedir.

Süsleme konusunda Karamanlı mimarisinde, Selçuklu geleneğinin devamını görürüz. Karamanlı taş oymacılığında desenler daha kesin ışık ve gölge oyunlarına daha fazla yer verilen plâstik ve göze batır şekillerde geliştirilmiş, geometrik ve bitkisel motifler karıştırılarak sade ve ölçülü Selçuklu taş oymacılığının yerini zengin ve hareketli bir süsleme stili almıştır. Anadolu İlhanlı medreselerinde gördüğümüz zenginliğin ve hareketliliğin Karamanlı sanatını etkilediği anlaşılmaktadır. XIV. yy. Osmanlı mimarisinde görülen sade süsler, hatta süsten kaçınır durum Karamanlı mimarisinde gördüğümüz gösterişli ve tantanalı süsleme Anadolu'da bu iki Beyliğin mimarî konusundaki kullandığı tutumların aydınlatmaktadır. Osmanlı mimarı, mimarinin temel prensiplerine inerek enerjisini mekân, form ve yapı problemlerinin çözümüne harcamıştır. Karamanlı mimarı ise Orta Çağ Selçuklu mimarisinin ana çerçevesi içinden çıkamamış. Selçuklu bina kalıplarını küçük farklılıklarla kabul edip, mimarinin ihtişamını satır plâstiklerinde aramıştır. Bu tutum Karamanlı mimarisini Selçuklu mimarisinin devamı olmaktan ve bilinçli bir yenilik getirme yerine geleneği yaşatmaktan ileri götürememiştir (KURAN, 1969, 223).

KAYNAKÇA

ARSEVEN, Celâl Esad, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul 1960, Milli Eğitim Basımevi, s.437-438.

ASLANAPA, Oktay, *Türk İslâm Sanatı*, III, Ankara 1986, İnkılâp Kitapevi, s.75.

BAKIRER, Ömür, "Ürgüp'ün Damsa Köyü'ndeki Taşkın Paşa Camii Ahşap Mihrabı", *Bellekten*, C.XXXV (Temmuz 1971), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, S.139'dan ayrı basım.

BİLGE, Arif, *Nevşehir ve Lale Devri Tarihi*, Konya 1966, Nazım Bey Yayınevi, s.36- 38.

DİEZ, Ernst - ASLANAPA, Oktay - KOMAN, Mahmut Mesut, *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 7, s. 184-194.

KURAN, Aptullah, "Karamanlı Medreseleri", *Vakıflar Dergisi*, S.VIII, Ankara 1969, Ogun Kardeşler Matbaası, s. 212-231.

ORAL, M. Zeki, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, S.V, Ankara 1960, s.64-66.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Methal*, İstanbul 1937, s.88.

YALÇIN, Osman, *Nevşehir*, İstanbul 1960, Özyürek Yayınları, s. 2-3.

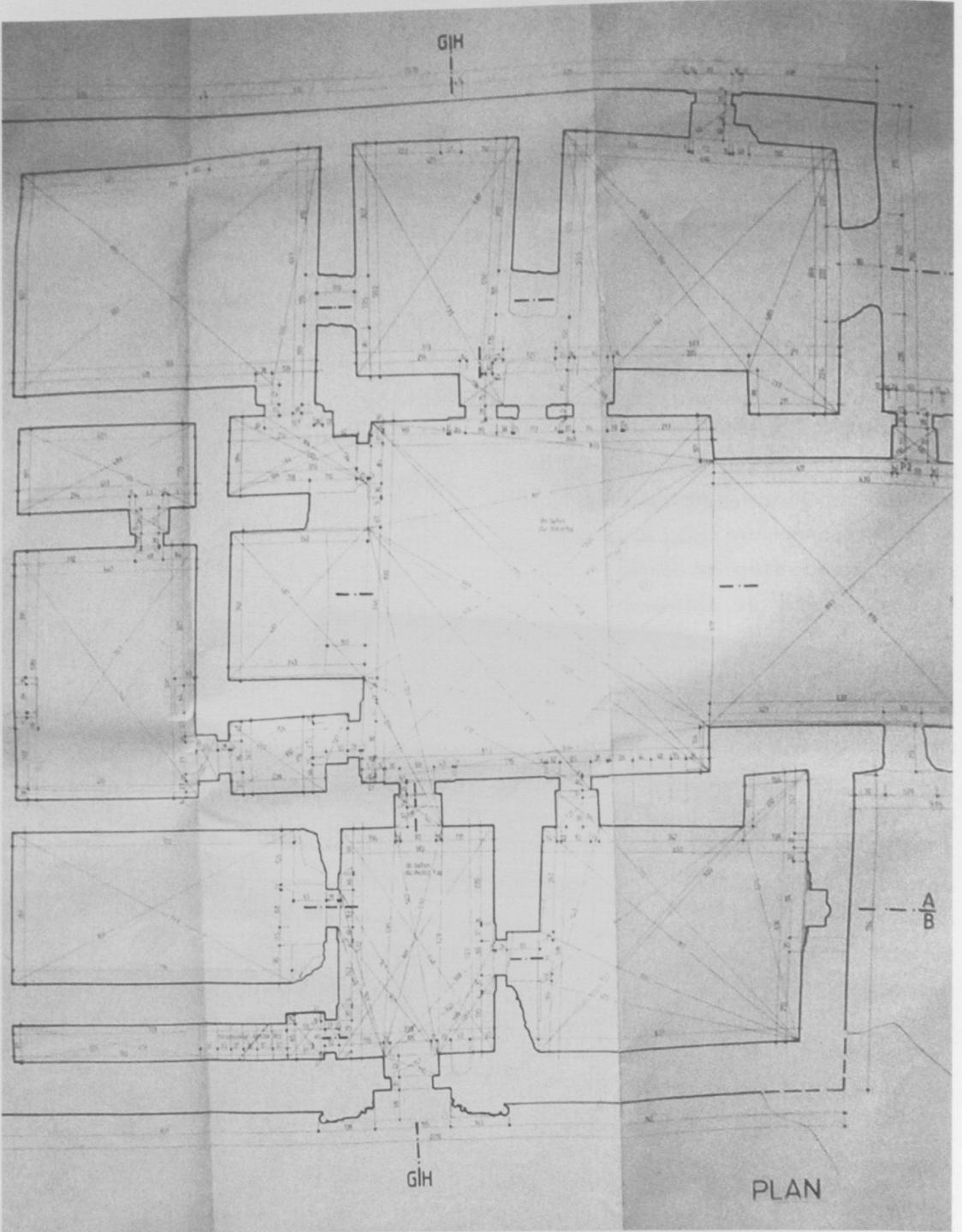
.....
1982 - 1983 "Nevşehir", *Yurt Ansiklopedisi*, C.8, s.6115 - 6118.

.....
1982 - 1983 "Taşkın Paşa Külliyesi", *Yurt Ansiklopedisi*, C.8, s.6134.

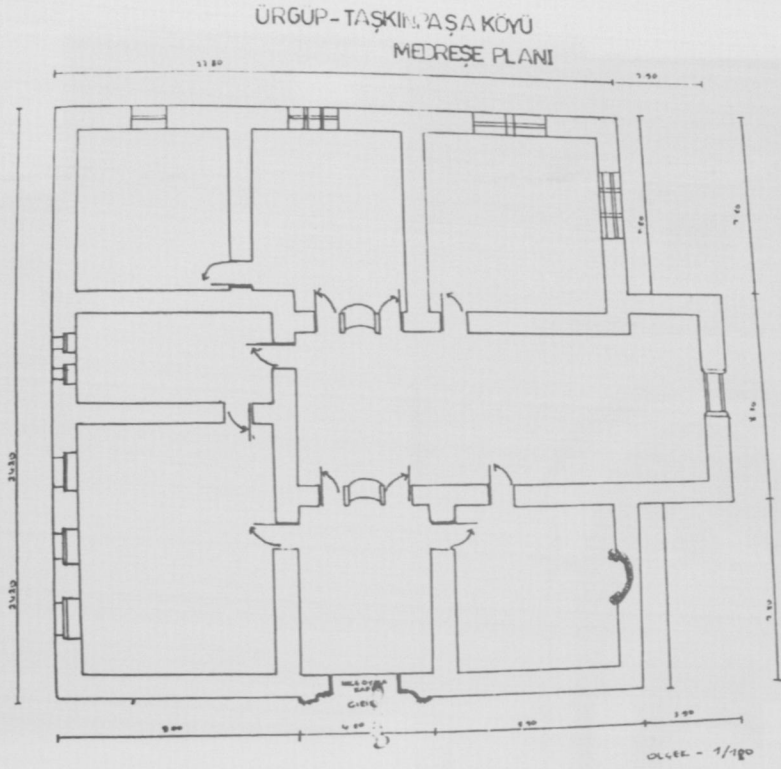

Fotoğraf 1- 2005 Dr. Nihan Semen UZAR

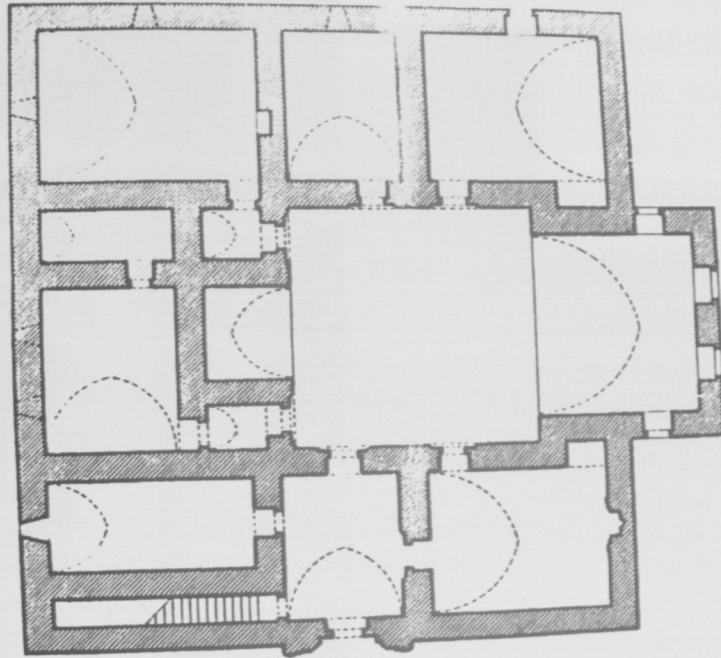

Plan 1 - (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden)

Plan 2 - (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden)

Plan 3 - (A. KURAN 'dan)

Fotoğraf 2 - 2005

262

Fotoğraf 3 - 2005

Fotoğraf 4 - 2005 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 5 - 2005 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 6 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 7 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 8 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 9 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 10 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 11 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 12- 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 13 (Taşkın Paşa Medresesi Mihrabı –
O.Aslanapa'dan)

Fotoğraf 14 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

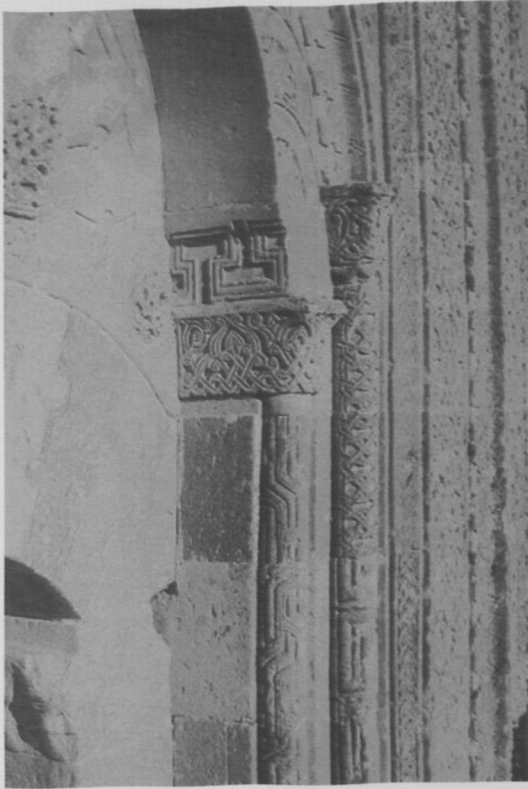
Fotoğraf 15 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

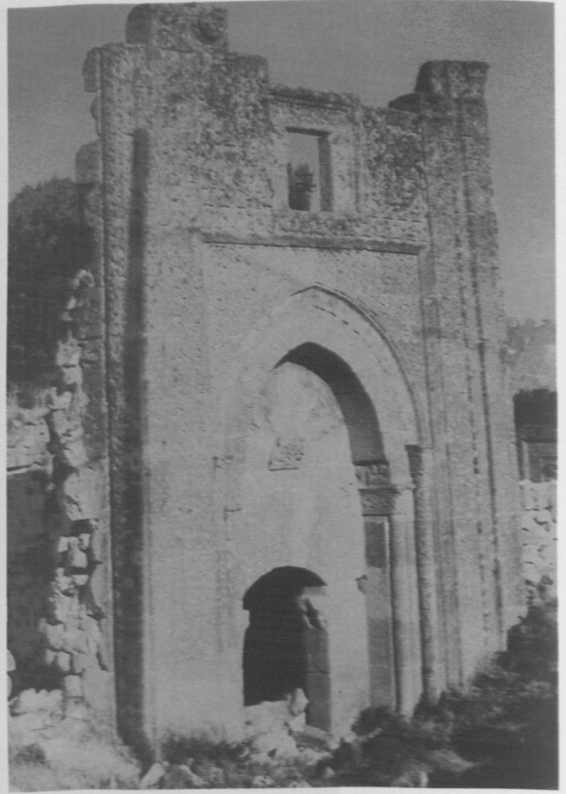
Fotoğraf 16 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 17 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 18 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 20 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Fotoğraf 19 - 1991 Dr. Nihan Semen UZAR

Battal Gazi ve Kırk Kızlar (Kırk Nisa) adıyla anılan eser, il merkezinin güneydoğusunda ve Kayseri'ye 2 km uzaklıktaki Mazaka veya Eusebio olarak bilinen eski yerleşim yerinin kuzey-batı yamacında bulunmaktadır.

İlk olarak 1969 yılının Mart ayında görüş durumunu birkaç fotoğrafla tespit edebildiğim bahis konusu eski eserler, bir cami ile caminin kuzey cephe duvarının kuzeydoğu bölümünde yer alan ve camiye bitişik bir eyvan türbeden meydana gelmektedir. Ait olduğu bölümde etraflıca bahsedilen türbenin sadece mumyalık kısmı sağlam olup, üstünde yer alan eyvanın kible duvarı, caminin kuzey duvarına bitişik olarak inşa edilmiş ve diğer duvarları bulunmayan türbe ile o tarihte metruk durumda bulunan caminin civarlarında yerleşim olmadığından cemaati de yoktu (fot.1, 2).

1970 yılı Ağustos ayında inceleyip rölöve ölçülerini aldığımız binanın rölöve ve restorasyon projeleri çizilerek o zamanki Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kuruluna gönderilmiş ve onarım için gerekli karar alınmıştı.

1976 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünün 1977 yılı onarım programına dahil edilerek ihalesi yapılan eserin 1977 yılı Haziran ayında onarımına başlanarak 1978 yılında tamamlanmıştır.

23 Eylül 2005 tarihinde ziyaret maksadiyle Kayseri'ye gittiğimde, Kayseri Müzesi eski müdürlerinden M.Çayırdağ ile buraya uğradığımda gözlerime inanamadım. Çevre tamamen gecekondular tarafından işgal edilerek koca bir mahalle haline getirilmiş ve onarılan cami cemaate açılmıştı. Burada yazılan ölçüler ve bunlara göre çizilen projeler 1970 tarihinde alınan ölçülere göre hazırlanmış olup, son seyahatte çekmiş olduğum birkaç fotoğraf ta makaleye eklenmiştir.

Cami Bölümü

İç bölümü duvardan duvara 13.60x13.75m ölçülerinde kareye yakın olan namaz mekânının

üzerini kuzey-güney yönünde uzanan yarım daire kesitli bir tonoz örtmektedir. Bu iç mekânı sınırlayan 17.60 m uzunluk ve 8.50 m yüksekliğindeki dış cephe duvarları tamamen yonu (kefeki) taşından inşa edilmiştir. Bulunan izlere göre XIII. yy. başlarında Selçuklular zamanında büyük bir onarım geçirip içten ve dıştan takviye edilen bu eserden Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, "Seyyid Battal Cafer Gazi tekkesinin bir Bektaşî yeri olup, bütün fukarası aşıklardır. Gelip geçen canlara nimeti boldur", şeklinde bahsedilmektedir¹.

Doğu Cephe

17.48 m uzunluk ve 8.60 m yüksekliğindeki yonu taşından inşa edilmiş doğu cephe duvarının kuzey duvarı ile birleştiği köşe, yukardan aşağıya doğru çatlamış ve ayrılmış olduğundan onarım sırasında bu köşe açılmış ve bu duvarların altında ince yonu taşla inşa edilmiş ikinci bir duvara rastlanmıştır (fot.13-15, pl.1-3). Bu yöredeki Bizans mimari tarzını hatırlatan bu iç duvarın örgüsünü meydana getiren yonu taşları 15 cm yükseklik, 18 cm eninde olup, aralarına çok muntazam 2 cm'lik derzler yapılmıştır. İç kısımda meydana çıkarılan bu duvara takviye olarak yapıldığı anlaşılan dıştaki kaplama duvarının kalınlığı 80 cm olup, her ikisinin birlikte kalınlığı iki metreyi bulmaktadır. Fotoğraflarda görüldüğü üzere bu kaplama duvarının kuzey duvar ile bir köşe bağlantısı yoktur. Taş sıralarının kafaları temiz ve aynı düşey doğrultuda olduklarından bu kaplama duvar başlangıcının başka bir duvara dayandığını göstermektedir. Bu duvar da bugün uzantısı yıkılmış olan eyvan türbenin güney duvarı olmalıdır. Bu cephede bulunan güneydoğu köşeden 3.40 m uzaklıkta 0.83 x 1.02 m ölçülerindeki dikdörtgen pencerenin zeminden yüksekliği 3.05 m'dir.

¹ Mehmed Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Türkçeleştiren: Z.Danışman, , İst.1970, C.5, s.70.

Güney (Kible) Cephe

Yonu taşından inşa edilmiş 17.58 m uzunluk, 8.60 m yüksekliğindeki kible duvarının orta kısmında yer alan ve mihrap girintisini karşılayan 3.81 m genişlik, 6.75 m yüksekliğindeki dikdörtgenler prizması şeklindeki çıkıntı cepheden 0.87 m dışarı taşmaktadır. Bu çıkıntının üstü yağmur ve karın birikmemesi için dışa doğru pahlı olarak inşa edilmiş, alt tarafında ise ne olduğu anlaşılamayan horasan harçlı moloz duvar kalıntıları aynen muhafaza edilmiştir (fot.5). Bu kible cephesi tarafındaki arazide toprağın altından kurşun borular çıktığını o yıllarda Kayseri Müzesi Müdürü olan M. Çayırdağ ifade etmektedir.

Batı Cephe

Bu cephe de diğerleri gibi yonu taşından inşa edilmiş olup, 17.63 m uzunluk, 7.94 m yüksekliğindedir. Bu cephenin güney ucunda 19 adet basamaktan meydana gelen dama çıkış merdiveni yer almaktadır (fot. 4). 30x35 cm ölçülerindeki basamakların baş tarafları tamamen kırılmış olup, duvardan dışarda 25-30 cm kadar çıkıntıları kalmıştır (fot.16, pl.3). Bu merdiveni senenin muhtelif günlerinde dama çıkmak için görevlilerin kullandığı tahmin edilmektedir. Çünkü; toprakla örtülü olan damın her yağmurdan veya karlar temizlendikten sonra loğlanması, bahar aylarında ayırık otlarının temizlenmesi, yabancı otların yetişmemesi için toprağın tuzlanması gibi devamlı bakımlar yapılması gerekmektedir. 1924 yılında çıkan Medeni Kanun'dan sonra hademe-i hayrat kadroları kaldırıldığından o zamandan beri ufak çaplı tamirler ile toprak damların bakımı ancak mahalli dernekler tarafından yaptırılmaktadır.

Kuzeybatı köşeden 3.90 m uzaklıkta, 0.89 m genişlik ve 2.50 m yüksekliğinde pencere vardır (fot.4, 17). Orijinalinde kapı olarak yapıldığı tahmin edilen pencerenin üstünü sağ ve solda birer üzengi taşına oturmuş yedi taştan meydana gelmiş kemer şekillendirmektedir.

Kemer kilit taşının alt kısmı dilimli olarak yapılmıştır. Üzengi taşları konsol şeklinde iç kısımlara doğru çıkıntı yaparak alınları profille süslenmiştir. Bu konsolların alt kısmında 6 cm kalınlığındaki sütunce her iki yanda yer almaktadır. Pencere boşluğunun alt tarafı 63 cm yüksekliğinde iki sıra taş ile sonradan kapatılmıştır. Pencerenin her iki yanında 40 cm'lik düzlükten sonra 5 cm kaval ve 15 cm kepçenin meydana getirdiği 29 cm genişliğindeki profil pencerenin etrafında bir çerçeve meydana getirmektedir. Daha önceki bir tarihte örülerek üstü sıvanan pencere 1977 yılındaki onarımda açılarak kullanılabilir hale getirilmiştir (fot.17). Bu cephe duvarının zemin üzerinde yer alan ilk üç sırasından birincisi iri moloz taşlarından yapılmış, bunun üzerindeki diğer iki sıra ise kaplama duvarlarının ince yonu örgü tekniğine uygun fakat 4-5 cm ambatmanlı (dış tarafa doğru çıkıntılı) olarak inşa edilmişlerdir.

Kuzey (Giriş) Cephe

17.68 m uzunluk ve 8.30 m yüksekliğinde ki bu cephenin sol tarafında türbe, sağ tarafında ise basit bir şekilde cephenin alt kısmına oyulmuş 0.83 m genişlik, 1.14 m yükseklik ve 0.20 m derinliğinde son cemaat mihrabı görevini gören primitif bir niş vardır (fot.1). Cephenin orta kısmında 2.92 m genişliğinde üstü kemerle sonuçlanan bir açıklık bulunmaktadır. Bu açıklığın sağ ve sol duvarlarındaki kalınlıklar farklıdır (pl.1). Türbenin bulunduğu sol tarafın kalınlığı 1.85 m olup, buradaki 0.68 m'lik kaplama aynı zamanda eyvan türbenin güney duvarını meydana getirmektedir. Çünkü, bu duvarın üst tarafında 0.90 m yükseklik ve 6.85 m genişliğinde harçla sıvanmış bir bant vardır (fot.1, 3, 8). Bu bantın altındaki ilk taş sırası ise eyvan tonozunun üzengisi olarak dışa doğru hafif çıkıntılıdır. Giriş açıklığının sağ yanı ise 2.10 m kalınlığında olup, bu açıklığın üstünü örten kemerin düzgün oturması için üzenginin altına gelen köşeye 0.23 m yüksekliğinde

üçgen bir şev yapıldıktan sonra köşe, 0.40 m genişliğinde bir pah olarak çatıya kadar yükselmektedir (fot.3, 8). Bu kemerin üzengileri giriş sahanlığından 5.05 m yüksekte olup, kilit taşının altı ise 6.78 m yüksekliktedir. Kalınlığı 0.30 m olan kemerin derinliği 0.68 m'dir. Bu kemerin iç tarafında orijinal binaya ait olduğunu tahmin ettiğim ikinci bir kemer vardır. Üstü sıvanmış olan bu kemerin üzengileri aynı hizada olmayıp sol taraf, sağ taraftakine nazaran 1.26 m yukarıda olup, derinliği de 1.07 m'dir (fot. 3,8). 1.16 m genişlik, 2.02 m yükseklik ve 0.25 m kalınlığındaki giriş kapısının üstü basık dairevi kemerli olup, üzengileri eşikten 1.68 m yüksekliktedir (fot.3). Basık kemerin üst kısmında 0.24x0.34 m ölçülerindeki mermer üzerine kabartma süls ile yazılmış dört satırlık bir tamir kitabesi bulunmaktadır (fot.18). Tarihçe bölümünde kitabe metni ve tamir ettiren şahıs hakkında daha ayrıntılı bilgi verilecek olan bu kitabeğe göre cami, Osman Paşa tarafından 1241 H. / 1825 M. tarihinde esaslı bir şekilde tamir ettirilmiştir. Bu kitabenin üst tarafında biten duvar ile ikinci kemer arasındaki boşluğa demir doğrama yapılmış ve bunun iç kısmı da tabii ışıklandırma için cam ile kapatılmıştır. 1974 yılında da caminin girişine mahalli dernek tarafından demir doğramadan bir rüzgarlık yaptırılmıştır (fot. 8).

Cephenin en üst kısmında yonu taştan inşa edilmiş üç adet dendana benzer çıkıntı bulunmaktadır. Bunlardan köşelerdekiler daha ufak, giriş kapısı üstüne rastlayan ise daha büyük ebatta yapılmışlardır. Sağ köşe ve orta kısımdakini meydana getiren taşlardan bazılarının düşmeleri sebebiyle şekilleri bozulmuşsa da sol köşe üzerinde yer alan Bektaşî sikkesi veya şamdana benzemektedir (fot.1, 3, 8).

Namaz Mekânı

Cümle kapıdan girilen namaz kılma mekânı ortalama 13.60x13.75 m ölçülerinde kareye yakın bir alan olup, üstünü kuzey-güney

istikametinde uzanan tünel şeklindeki yarım daire tonoz örtmektedir. Tepe yüksekliği zeminden 6.91 m olan tonozun üzengi hizaları zeminden 1.40 m yukarıdadır.

İç mekânın duvarlarından, doğu duvarı 13.66 m uzunluğundadır. Güneydoğu köşeden 1.21 m uzaklıkta olan pencerenin genişliği 1.10 m, yüksekliği 2.08 m'dir. Bu pencerenin üstü yarım daire kemerli, alt kısmı ise iç kısımdan dışa ve yukarıya doğru şevli olarak yapılmıştır (pl.1-3).

Kible duvarının uzunluğu 13.74 m olup, orta kısmında 1.68 m genişlik, 4.64 m yükseklik ve 1.84 m derinliğinde bir mihrap vardır (pl.1-3, fot.7). Mihrap iç içe iki bölümden meydana gelmiş olup, 1.26 m derinliğindeki dış kısmının üzeri tonozvari kemerlidir. Bunun iç kısmında yer alan 1.21 m genişliğindeki yarım daire kesitli mihrap nişinin derinliği ise 0.58 m'dir. Bu nişin alt kısmının zeminden yüksekliği 1.40 m olup, 0.25 ve 0.35 m'lik iki basamakla çıkılmakta, nişin üst kısmını şekillendiren çeyrek küresel örtünün tepe noktası ise zeminden 3.99 m yüksektedir. Mihrabın sağ üst kısmında, tonozun tepe noktasına yakın 0.63x2.80 m ölçüsünde duvar yüzünden 5-6 cm dışarıya çıkıntılı blok bir taş vardı. Bu taşın yüzüne sıva raspa yapıldığı sırada sıva altından mavi, kırmızı, siyah veya lacivert boyalı bir yüzey çıkmıştır. Bu yüzeye dekoratif bir süsleme yapılmış gibi görülüyorsa da motifler net olarak tespit edilememiştir (fot.21).

Batı duvarı 13.59 m uzunlukta olup, güneybatı köşeden 2.51 m uzaklıkta, üst kısmı yarım daire olarak şekillenen bir niş bulunmaktadır. Ayrıca; kuzeybatı köşeden 2.47 m uzaklıkta 1.16 m genişlik ve 2.16 m yüksekliğinde pencere boşluğu vardır (pl.1, 2).

Namaz mekânının üstünü örten tonoz herhalde tehlikeli görüldüğünden orta kısma iki fil ayağı, duvar önlerine de altı adet ayak yapılmıştır. Orta kısma inşa edilen ayakların kesitleri 0.80x1.94 m, yükseklikleri ise 1.75 m'dir. Duvar önlerine inşa edilenlerin kesitleri;

batı duvarı önüne dayanan 67x1.01 m, doğu duvarı önündeki 0.67x0.80 m, mihrap duvarındakiler 0.68x0.84 ile 0.78x0.85 m, kuzey duvarının önündekiler ise 0.64x0.82 ile 0.63x0.84 m'dir. Bu ayaklar 0.67 m genişliğindeki sivri taş kemerlerle birbirlerine bağlandıktan sonra kemerlerin üzerlerine inşa edilen duvarlar büyük tonozun altına kadar yükseltilerek tonozla dayandırılmış ve bu suretle tonoz içten askıya alınmıştır (pl.1-3, fot.6). Burada inşa edilen ayak ve sivri kemerlerin üzerlerinde bulunan sıvalar 1977 yılındaki onarım sırasında raspa edilerek altından çıkan yonu taşların üzerlerinde taşçı işaretleri görülmüştür (fot.19,20). Tarihçe bölümünde daha etraflıca işlenecek olan bu konu XII ve XIII. yy. Anadolu Selçukluları devrinden XIV. yy. Beylikler devrine kadar görülen bu taşçı işaretleri eski binaya zarar vermeden yapılan dış duvarların takviyesiyle iç kısımda yapılan ayaklar ve bunların üzerlerinde yükselen sivri kemer ve duvarlar vasıtasıyla büyük tonozun askıya alınması gibi ustalık isteyen statik takviye ve restorasyonun Selçuklular devrinde yapıldığını göstermektedir.

Kırk Kızlar Türbesi (pl. 1-3)

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde "Kırk Nisa Türbesi" olarak adı geçen türbenin bugün mevcut olan mummyalık kısmının dış duvarları doğu ve batı cephelerinde 7.62 m, kuzey cephe duvarı ise 8.47 m genişliğindedir. Zeminden 1.80 m yüksekliğe kadar mevcut olan mummyalık kısmının üstünde bulunması icap eden türbe (ziyaret) bölümüne ait duvarların büyük bir kısmı yıkılarak yok olmuştur. Sadece caminin kuzey duvarına bitişik olan güney duvarının 2.10 m yüksekliğindeki kısmı mevcuttur.

Mummyalık kısmına, batı yöne açılan 0.66 m genişlik ve 0.98 m yüksekliğindeki kapıdan girilmektedir. Duvar kalınlığı 1.19 m olan mummyalığın iç mekânı ortalama 5.80x5.60 m ölçülerinde olup, üstü doğu-batı yönünde uzanan dairevi kesitli tonozla örtülüdür. İçinde

1.00x2.00 m ölçülerinde bir mezar bulunmakta olup, tonozun tepesinde 0.38x0.61 m ölçülerinde eliptik bir ışık ve havalandırma deliği vardır.

Türbenin üst kısmının eyvan şeklinde olduğu ve yönünün batıya baktığı anlaşılmaktadır. Çünkü; yukarı bölümde de bahsedildiği üzere eyvanın güney duvarının büyük bir kısmı, caminin kuzey duvarının doğu bölümünün önünde olup, üst kısmında bulunan 0.90 m yükseklik ve 6.85 m genişliğindeki sıvalı bölgenin iç kısmında eyvan tonozunun moloz taşlı bakiyesi bulunmaktadır. Bu sıvalı kısmın hemen altındaki ilk taş sırası ise türbe tonozunun üzengisini meydana getirmektedir. Selçuklu restorasyonu sırasında caminin doğu tarafına takviye maksadıyla yapılan duvarın kuzey ucundaki taş sıralarının görünüşüne göre türbe, Selçuklu devrinde camiye yapılan onarımdan daha önceki bir tarihte inşa edilmiştir. Çünkü; caminin onarımı sırasında takviye olarak yapılan duvarın kuzey ucunun türbenin güney duvarına dayandırıldığı ve türbe duvarı ile kaynaştırılmayıp arada diletasyon bırakılarak inşa edildiği görülmektedir (pl.3, fot.13). Yerinde yapılan araştırmalar ve bakiye izler sonucunda türbenin XII. yüzyılda inşa edildiği daha sonra da taşçı işaretlerine istinaden cami restorasyonunun XIII. yüzyılın başında yapıldığı düşünülmektedir. Anadolu'da fazla görülmesi de Battal Gazi'nin Seyitgazi'deki türbesi gibi Konya-Gömeç Hatun, Afyon-Emir Yavtaş, Kayseri-Beş Parmak türbeleri de eyvan türbeleridir.

Tarihçe

Kayseri'deki Battal Mescidi'nin banisi olabileceği düşünülen Battal Gâzi, Seyyit Gâzi veya Seyyit Battal Gâzi olarak da anılan, VIII. yüzyıl Emevi kumandanlarından biri olup, bu dönemde Bizans'a karşı yapılan İstanbul ve Anadolu seferlerinde görev almış ve adı bilhassa Türkler arasında destanlaşmış İslâm

kahramanıdır. Kaynakların verdiği bilgilere göre Battal Gâzi'nin asıl adı Abdullah² olup, kahraman manasındaki Battal ismi onun unvanıdır ve bu isimle meşhur olmuştur. Battal Gâzi aslen Arap olmayıp Emevilerin hizmetine giren (aslı Türk olabilir) bir komutandır. Destanlara göre babasının ismi Hüseyin Gâzi'dir³. Battal Gazi 717 yılında Emevi kumandanı Maslama'nın İstanbul'u muhasarasına iştirak etmiş, 726-40 yılları arasındaki Arap-Bizans muharebeleri esnasında Kayseri'yi de fethederek buraya bir müddet sahip olmuştur⁴. 740 yılında Bizans'la yaptığı Akroinon (Afyonkarahisar yakınlarında) savaşında şehid olmuş ve naaşı buraya yakın olan Nakoleia (Seyitgâzi)'ya defnedilmiştir. Danişmend-name'de Emir Danişmend Ahmed Gazi'nin Şeceresi Battal Gazi nesline bağlanmaktadır⁵. II. Kılıç Arslan'a mağlup olan Danişmend Nizameddin Yağlıbasan'ın uç beyleri olan oğulları Muzaffereddin Mahmud, Zahireddin İli ve Bedrettin Yusuf; Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra Gıyaseddin Keyhüsrev'in tarafını tutmuş ve onun tahta çıkması için büyük gayret sarfetmişlerdir⁶. Bunun sonucu olarak Seyitgazi'de bulunan Battal Gazi makamını inşa ettiren Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1204'te kendisini ikinci kez tahta çıkaran uç beylerine teşekkürünün bir ifadesi olarak görülmektedir⁷. II. Kılıç Arslan zamanındaki Türk-Bizans hududunu tarif eden Herevi de, Battal Gazi türbesinin Seyitgazi'de olduğundan bahsetmekte⁸ ayrıca ona ait bir cami daha XII. asırda Kayseri'de mevcut idi, demektedir⁹. Seyitgazi'deki eyvan türbe, sonradan etrafına yapılan ilave binalarla bir külliye haline getirilmiştir. Yağlıbasan'ın oğullarından Muzaffereddin Mahmud ve onun kızı Adsız Eli'nin Kayseri'de harap halde bulunan Ulu Camii ve camiye bitişik Melik Mehmed Gazi Medresesi¹⁰ ile Külük Camii, medresesi¹¹ ve hamamı gibi ata yadigarı eserleri tamamen restore ettirdikleri nazarı dikkate alınırsa, buradaki Battal Camii ve Kırk Kızlar Türbesinin de aynı şahıslar tarafından 1204 ila

1210 arasında mükemmel bir şekilde restore ettirildiklerini söyleyebiliriz.

Yukarıda da belirtildiği gibi Battal Gâzi bu tarihi şahsiyeti yanında Araplar, Türkler, ve Bizanslılar arasında bir destan kahramanı olmuştur, onun gerçek hayatı yanında menkıbeleşmiş maceraları yüzyıllarca Müslümanlar ve bilhassa Türkler arasında okunup yazılmış ve bunları anlatan Battal-nâmeler, Battal Gâzi Destanları meydana gelmiştir. Bu destanlarda Battal Gâzi daha geç dönemlere taşınmış ve meşhur Abbasi Halifesi Harun Reşit'le (786-809) çağdaş yapılmış ve faaliyet alanı da Malatya ve çevresi olmuştur. Battal Gâzi'ye ait bir mezar da Malatya'da bulunmaktadır. Ayrıca Danişmend-name'ye göre

² Pertev N. Boratav, "Battal Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, İst.1961, C. II, s.344-351; "Battal Gazi Maddesi", *Hayat Ansiklopedisi*, İst.1961, C. I, s. 514.

³ P.N.Boratav, *age.*, s. 350.

⁴ Paul Wittek, çev. O.Ş.Gökay, *Menteşe Beyliği (113-115. asırda Garbi Küçük Asya tarihine ait bir tetkik)*, Ankara 1944, TTK yayınlarından, seri IV, No:1, s. 8; G.Ostrogorsky, *Feodolite Byzantine*, Bruxelles 1954; P.N.Boratav, *age.*, s. 344.

⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 122 dip not 39'da Cenabi'den naklen, "Melik Danişmend Ahmed Gazi'nin Battal Gazi neslinden olduğunu yazmaktadır." İstanbul 2002, Boğaziçi Yayınları; P.Wittek, *age.*, s. 7.

⁶ İbn Bibi, haz. Mürsel Öztürk, *El Evamirü'l-Ala'iyeye Fi'l-Umuri'l-Ala'iyeye (Selçuk Name)*, Ankara 1996, Kültür Bakanlığı yayınlarından, s.97; P.Wittek, *age.*, s. 8; O.Turan, *age.*, s. 272-274.

⁷ P.Wittek, *age.*, s. 8.

⁸ O.Turan, *age.*, s.124, d.n. 43'te (Herevi, *Kitab uz ziyarat*, nşr. J.Sourdel Thomine, Şam 1953, s. 58.) naklen.

⁹ O.Turan, *age.*, s.124, d.n. 43'te (Herevi, *age.*, s. 59; Z.Kazvini, *Asar ul bilad*, nşr. Wustenfenld, Göttingen 1848, s.371.) naklen.

¹⁰ Ahmed Nazif, *Kayseri Tarihi (Mir'at-i Kayseriyye)* haz. Mehmet Palamutoğlu, s. 62'de "Danişmend oğlu Melik Mehmed Gazi 1134-1142 yılları arasında Kayseri'de hükümet etmiş ve vefat ettikten sonra inşa ettirmiş olduğu eserler arasında yer alan Ulu caminin Kible tarafındaki medresesinin bir hücre sine defnedilmiştir." Kayseri 1987. Bu medresenin yıktırılmaması için Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulundan alınan karara rağmen türbe olarak muhafaza edilmiş bir hücre si haric medrese 14.10.1965 tarihinde Kayseri Belediye Başkanı Mehmet Çalık tarafından tamamen yıktırılmış ve yerine park yapılmıştır (E.Yurdakul).

¹¹ Erol Yurdakul, *Kayseri- Külük Camii ve Medresesi*, Ankara 1996, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.69.

1085'ten önce Sivas'ta Battal Gazi Mescidi olduğu ve bunun Rum askerleri tarafından yıkıldığı, daha sonra Sivas'a gelen Danişmend Gazi'nin kaleyi ve yıkılan mescidleri yaptırarak bu beldeyi gazilerin üssü haline getirdiği belirtilmektedir¹².

Battal Gâzi'ye Selçuklular devrinden itibaren Anadolu'da Kalenderi, Alevî-Bektaşî gibi bâtinî tarikatlar çok itibar etmişler, menkıbelerini aralarında yaşatmışlar ve onu pirleri arasında saymışlardır. Bilhassa Kalenderilerden sonra gelen Bektaşî şairleri XVI. yüzyıldan itibaren gerek Battal Gâzi'yi ve gerekse babası Hüseyin Gâzi'yi hürmetle anan nefesler söylemişlerdir¹³. Kayseri'deki Battal Camii'nin de XVII. asırda Bektaşî'lerin şehirdeki tekkeleri olduğunu Evliya Çelebi haber vermektedir. 1649 yılında Kayseri'ye gelen ünlü seyyah, seyahatnamesinin Kayseri'yi anlattığı bölümünde şehirdeki tekkeleri sayarken Seyyid Battal Câfer Gâzi Tekkesi'nin, Bektaşî tekkesi olduğunu yazmıştır. Mesire yerleri arasında Bektaşî Tekkesi Mesiresini, ziyaret yerlerini anlatırken de Battal Tekkesi ziyareti'ni zikredip burada nice yüz büyük ermiş ulu sultanların yatmakta olduğunu ama mübarek isimlerini bilmediğini yazmaktadır¹⁴. Battal Gâzi'nin Osmanlı döneminde Sünni Müslümanlar arasında da itibar edilip saygı gören, bilhassa türbesinin askerler tarafından seferlerden önce ziyaret edilen önemli bir makam olduğu bilinmektedir¹⁵.

Battal Gâzi adına XII. yüzyılda Kayseri'de de bir cami bulunduğunu devrin Arap yazarları haber vermektedirler¹⁶. Kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte öyle anlaşılıyor ki bu cami de, Malazgirt zaferi ile Anadolu Türkler'in eline geçmeden önce Sivas'taki mescid gibi Kayseri'de mevcuttu ve büyük bir ihtimalle VIII. yüzyıl başında şehri fethedip bir müddet elde tutmuş olan meşhur İslâm kahramanı Battal Gâzi'nin adına inşa edilmişti. Ancak Battal Gâzi'nin 740 yılında Seyitgâzi'de şehit olması, Anadolu'da devam eden İslâm akınlarının

durması ve Kayseri dâhil fethedilen yerlerin tekrar Bizanslıların eline geçmesi üzerine inşa tarihi belli olmayan bu caminin ya şehirde kalan Müslümanların kullanmasına müsaade edilip bu şekilde Türkler'in (Selçukluların) Anadolu'yu fetihlerine kadar faaliyetini sürdürmesine müsaade edilmiş veya Kayseri Müslümanların elinden çıktıktan sonra başka amaçla kullanılıp, Türkler'in gelişiyile birlikte hatırası yaşatılan bina tekrar ilaveler yapılarak camiye tahvil edilmiştir.

Caminin yeri Kayseri'de Eskişehir denilen şehrin eski yerleşim yerindedir. Burada Roma-Bizans döneminden kalma yapı kalıntıları bulunmaktadır. Hemen kuzey aşağısında, kalıntıları günümüze intikal eden ve Roma Hamamı diye bilinen, horasan harçlı, kaplamaları dökülmüş geniş duvar parçaları ve daha da kuzeyde Emir Ağa Mahallesi içinde, ne türlü bir binaya ait olduğu bilinmeyen aynı karakterde kalıntılar bulunmaktadır. Yine caminin kuzeyindeki tepe üzerinde de horasan harçlı temel kalıntıları görülmektedir. Yani bu çevre Roma-Bizans yerleşimi bina kalıntıları ile doludur. Yine kuzey kısmında bugün sadece çan kulesi kalmış, asıl binası yıkılmış geç dönem bir kilise ile bunun doğusunda şimdi yok olmuş su kuyusu kalıntıları vardı. Battal Camii de, yukarıdaki yazılan mimarisinde görüldüğü üzere orijinali, duvarları 15 cm yüksekliğinde sıralı kefeke yonu taşları ile inşa edilmiş bir Bizans yapısı olması mümkündür (fot.13-15). Aynı tarz duvar kaplamalarını, kalabilen nadir örneklerle, yukarıda bahsi geçen çevredeki Roma Hamamı ve Emir Ağa kalıntılarında görmekteyiz. Camide 1971 yılında halkın yaptığı onarım esnasında, güneyde mihrap çıkıntısı altından (burada moloztaş-horasan harç ile yapılan eski kalıntılar taşkın vaziyette hâla mevcuttur) camiye girip

¹²O.Turan, *age.*, s. 124-133.

¹³Ahmet Yaşar Ocak, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.II, s.204-205.

¹⁴Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 3. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, YKY İst.1999, s.105-113; M.Zillioğlu, *age.*, s. 70.

¹⁵A.Y.Ocak, *agm.*

¹⁶O.Turan, *age.*, s.124, d.n. 43'te naklen.

büyük bir ihtimalle aşağıdaki Roma Hamamına Erciyes Dağı tarafından su taşıyan 120 cm uzunluğunda, 20 cm çapında, 2-3 cm et kalınlığındaki kurşun borular bulunmuş, bunlardan çıkarılan birkaç tanesi Kayseri Müzesi'ne alınmıştır. Bundan anlaşılıyor ki aşağıdaki Roma binaları Battal Camii'nin ilk yapısından daha eskidirler. Zirâ caminin ilk yapısı onların su yollarının üzerine inşa edilmiştir. Bütün bunlardan sonra şu neticeye varabiliriz: Battal Gâzi'nin Kayseri'yi zaptetmesi neticesinde beraberindeki askerler ve orada yaşayan Müslümanlar için bir ibadet yeri yapılması zorunluluk haline gelmiş olduğundan, Bizanslı ustalara, onların tarzında bir bina inşa ettirmiş veya burada daha önce bulunan bir bina camiye tahvil edilmiştir. Bu binanın daha önce bir kilise olabileceği akla geliyorsa da, çok değişik (sanki apsis gibi) olan mihrabının tamamen kible istikametinde olması, binanın aslının bir kilise olamayacağını düşündürmektedir. Selçuklular geldiğinde, artık şehir tamamen ovadaydı, yani şimdiki surlar içindeydi ve bu bina şehrin çok dışında kalmıştı. Ancak Battal Gâzi'nin hatirasının olması, ata yadigarı ve Müslümanlarca kutsiyet arz etmesi gibi sebeplerden yukarıda bahsedildiği gibi Danişmend Gazi'nin torunlarının torunları bina ile ilgilenmişler ve gerekli restorasyonu yaptırmışlardır. Yukarıda mimarisinin anlatıldığı bölümde görüldüğü gibi Selçuklu ustaları tarafından XIII. yüzyıl başında bina dıştan kalın bir duvarla zırh gibi sarılarak korumaya alınmış, iç kısmına da geniş tonoz çökmesin diye orta kısımda yer alan iki fil ayağı ile duvar yüzeylerine yansıtılan altı ayağa basan kemerlerle ve bunların üzerinde yükselerek büyük tonozu kadar dayanan duvarlar vasıtasıyla bina takviye edilmiştir. Bu ilavelerin Selçuklulara ait olduğunu bir kısım taşlar üzerinde bulunan taşçı-usta işaretlerinden anlıyoruz¹⁷. Anadolu'daki Türk yapılarında XII. yüzyıldan XIV. yüzyıl sonuna kadar binaları yapan ustalar, kendi boylarına ait damgaları veya Türkistan'dan getirdikleri eski harf-

şekillerini binaların bir kısım taşları üzerine çiziyorlardı. Bu damgalar genellikle ustaların her birinin tercih ettiği şekiller olmayıp, bu iki yüzyıl içinde tekrar edilen işaretler olmuştur. Battal Gâzi Camii'nde de ustalara ait şu damgalar tespit edilmiştir:

 : Tamamen Oğuzlar'ın Kayı Boyuna ait bir damga olup, incelediğimiz binalarda sadece Battal Gâzi Camii'nde görülmüştür¹⁸ (fot.20). Damga, Kayı Boyu'na mensup olan Osmanlılarda II. Murat'a ait bir bakır parada da kullanılmıştır.

 : Bu işaret Battal Camii'nden başka Niğde I. ve II. Türbede, Sungurbey Camii ve Hüdâvend Hatun Türbesi'nde¹⁹, Sivas Ulu Camii'nde²⁰, Denizli Dinar arasındaki Çardak Han, Malatya Hekim Han, Aksaray Sultan Han, Sadeddin Han, Avanos Sarı Han, Pazar Hatun Han, Akdağmadeni Yozgat arasında bulunan Çıncınlı Sultan Han, Afyon İsaklı Han, Antalya Evdir Han, Kırkgöz Han²¹ ve Ahlat Abideleri'nde²² bulunmakta olup, *Orhun* ve *Yenisey* alfabelerinde *ık*, *kı*, *k* sesini veren harftir.

¹⁷ A.Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris 1931; A.Gabriel, *Voyages Turcs d'Anatolia*, Paris 1940; A.Gabriel, *Kayseri Türk Anıtları*, çev.A.Akif Tütenk, Kayseri 1954; Afet İnan, "Kayseri'nin 749 yıllık Şifaiye Tıp Medresesi", *Bellefen*, CXX, Nisan 1956; K.Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des Jahrhunderts*, Katalog I, Berlin 1961; Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'nin İncesu İlçesinde Şeyh Turasan Zaviyesi", *Bellefen*, XLIV, Ankara 1980; M.Çayırdağ, "Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Devri Binalarında Bulunan Taşçı İşaretleri", *Türk Etnografya Dergisi*, S.VII, Ankara 1982; Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, TTK yayınları, Ankara 1989; Tuncer Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları. Damgalar-Enter-Inler*, İstanbul 1989; T.Gülensoy, *Türk Kültür Tarihinde Damgalar ve Taşçı İşaretleri*, Erciyes Üni. Yayınları, Kayseri 1992; Mustafa Kemal Şahin, *Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri 2001, s. 509-536.

¹⁸ M.Çayırdağ, *agm.*, s.79-108.

¹⁹ A.Gabriel, *Niğde Türk Anıtları*, çeviren A.A. Tütenk, Ankara 1962, s. 43.

²⁰ A.Gabriel, *Monuments Turcs D'Anatolie. Amasya-Tokat-Sivas*, Paris 1934, s. 145.

²¹ K.Erdmann, *age.*, s. 61, 63, 88, 102, 134, 138, 141, 143, 177, 180.

²² İbrahim Kafesoğlu, "Ahlat Raporu", *IU Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.1, s. 184,185.

: Kayseri Gıyasiye Medresesi, Şifahane, Karatay Hanı, Niğde Sungur Bey Camii, Çardak Han, Hekim Han, Ağzıkara Han, Horozlu Han, Hatun Han, Evdir Han, Alara Han, Erzurum Cunni Mağarası'nda, Ahlat Abideleri'nde de bulunan bu işaret Kaşgarlı Mahmut ve Yazıcıoğlu'na göre *Salur* Boyu damgasıdır²³ (fot.19).

: Kayseri Hunat Camii, Yahyalı Seyid Ali Türbesi, Niğde II. ve III. Türbe, Sungurbey Camii, Alay Han Aksaray Sultan Han, Ağzıkara Han, Çiftlik Han, Hatun Han, Kırkgöz Han, Alara Han, Ahlat Abideleri'nde bulunan bu işaret Yazıcıoğlu ve Reşideddin'e göre Oğuzlar'ın *Eymür* Boyu'nun damgasıdır²⁴.

 : Bu damga Battal Gâzi Camii'nden başka Kayseri Gıyasiye Medresesi, Yoğun Burç, Ok Burcu, Ürgüp Sarıhan, Hunat Camii, Hacı Kılıç Camii, Babük Bey Köşkü, Pınarbaşı Öksüz Türbe, Niğde II. Türbe, Hekim Han, Alaaddin Camii, Sungurbey Camii, Amasya Torumtay Türbesi, Aksaray Sultan Han, Avanos Sarı Han ve Çiftlik Han'da bulunmakta olup, Kars civarında at damgası olarak ta kullanılmıştır²⁵.

 : Kayseri'de Şifahane, Yoğun Burç, Hunat Medresesi, Cırgalan Hanı, Suyu Kanmış Hatun Türbesi, Yahyalı Seyid Ali Türbesi ve Hekim Han, Ağzıkara Han, Horozlu Han, Çınçınlı Han'da da bulunmakta olup, eski Türk *Yenisey* alfabesinde *nç* sesini veren harftir.

 : Kayseri'de Gıyasiye Medresesi, Şifahane, Yoğun Burç, Ok Burcu, Hunat Camii, Sultan Hanı ve diğer birçok han ve âbidede çok yaygın olarak kullanılmıştır. Orhun Alfabesi'nde *ö*, *ü* sesini veren harf, Reşideddin'e göre *Beğdili*, Kaşgarlı'ya göre *İğdir*, Yazıcıoğlu'na göre *Çavındır* Boyu'nun damgası ve at damgasıdır.

Caminin vakıf kayıtlarına en erken XVI. yüzyıla ait üç defterde rastlanabilmektedir. Bunlar Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan bir tahrir ve iki evkaf defteridir. Tahrir defteri Kayseri'ye ait olup, 136 no'lu defter 1584 yılında yazılmıştır. Evkaf defterleri ise, biri 1500 tarih 565 no.; diğeri ise 1584 tarihli ve 584 numaraya kayıtlı Konya'ya ait defterleridir. Kayseri'ye ait vakıflar Konya Evkaf Defteri içinde bulunmaktadır. Bu defterlerde Battal mescidine ait vakıflar ile bunların gelirleri yazılmıştır²⁶.

Cami, Osmanlı devrinin son zamanlarında da bir kısım onarıma tâbi tutulmuştur. Osmanlı'nın son dönem mutasarrıflarından Gümrükçü Osman Paşa'nın, camiyi tamir ettirdiğine dair kapıda 24 x 34 cm ebadında şu kitabesi bulunmaktadır:

Şühedâ kabrini kıldı ihyaya himmet

Battal Gâzi Camiinin tamirine Osman Paşa
Şefaat niyazı ile eyledi hizmet

Sene 1241

Miladi 1825'te camiyi tamir ettiğini bu kitabeden öğrendiğimiz Osman Paşa, Kayseri Şer'iye Sicillerine göre; "1822 senesi Aralık ayında Kayseri mutasarrıflığına başlamıştır. 1824 tarihinde Battal Gâzi mesiresini imar ve burada bulunan şehit kabirlerini ihya ederek güzel bir kâgir bina olan eski Cami-i Şerifi (Battal Camii)'ni yeniledi. Buraya ilave olarak namazgâh ve su kuyusu inşa etti ve ziyaretçiler için de köşk, oda ve mutfak gibi binalar yaptırdı. Böylece büyük bir gayretle süsleyip sağlamaştırdıktan başka, burası için 15 Rebiyülevvel 1240 (1824) tarihli bir vakıf

²³Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügati't-Türk*, Terc. Besim Atalay, C.I, s. 55.

²⁴M.Çayırdağ, *agm*.

²⁵Şükrü Elçin, "At Damgaları", *Türk Etnografya Dergisi*, S. VI, s. 26.

²⁶Yasemin Demircan (Özirmak), *Tahrir ve Evkaf Defterlerine göre Kayseri Vakıfları*, Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü yayınları, Kayseri 1992, s. 28, 29, 99.

kurarak kendi mal varlığından buna tashih ettiği 17.000 kuruşu Ermeni ve Rumların tüccarlarına kâra verilmesiyle buradan alınacak gelir ile Battal Camiinde Rebiyülevvel ayının 12. günü, 30 defa hatm-i şerif ve mevlit okutulması ve burasının muhafazası için tayin edilecek bekçinin ücretine sarf edilmesini şart koşturmuş. Bu şartların yerine getirilmesi ve burasının ihtiyacı için almış olduğu dört adet büyük bakır kazan, kırk adet bakır maşrapa, beş adet kilim ve bir halı seccadeden oluşan vakıf mallarının muhafazasına Gözübüyük-zâde İbrahim Efendi'yi vazifelendirmiş, onun vefatıyla da oğlu Sâbit Efendi'ye vazifenin devrini şart etmiş ise de bir müddet sonra vaktedilen para emin olmayan ellere geçerek yok olmuş" ve böylece Paşa'nın vakfı da ortadan kalkmıştır.

Osman Paşa'nın yaptırdığı namazgâhta bulunan mihrap taşının üzerinde, buradaki şehitler için şu beyitler yazılı idi:

Şeyhü'l-vüzerâ Osman Paşa
Şühedâ kabrini kıldı ihya
Nâbedid olmuş idi kabri-i-şüheda
Depelerdi ânı kafir-i süfehâ
Çün halâs oldu ezâdan ruh-ı kirâm
Verdiler sâhib-i hayrâta selâm
Nur-ı Osman'a şebihdir sofalar
Sanki zezem çıkarır su yerine kovalar.

(Son beyitte Osman Paşa'nın burada yaptırdığı sofaların İstanbul'da Nuruosmaniye'ye, yine kuyu suyunun da zezeme benzediği ifade edilmiştir.)

Gümrükçü Osman Paşa üç buçuk sene Kayseri ve Bozok (Yozgat) Mutasarrıflığı'nı

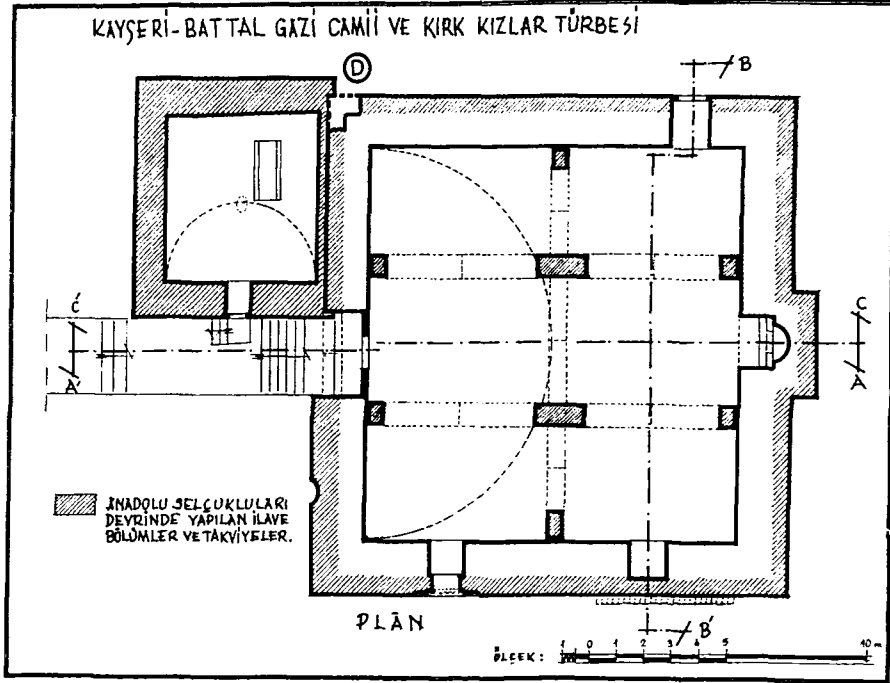
yaptıktan sonra 1826 senesi ortasında şehirden ayrılmıştır²⁷. Daha sonra Boğaz muhafızı olup, 8 Recep 1254 (Miladi, 9 Eylül 1838) tarihinde vefat edip Haydarpaşa Kabristanına defn edilmiştir²⁸.

Battal Gâzi Camii 30-40 yıl kadar önce gecekondular bölgesinde kalmış olup, bakımsız bir vaziyette idi. Bir ara Vakıflarca onarımı yapıldı ise de yine de ilgisiz kaldığından harabiyeti devam etmişti. Çevredeki gecekondular, cami çevresindeki mezarlıkta (şehitlik) bulunan mezar taşlarına kadar bütün malzemeyi taşıyıp yapılarında kullanmışlardır. 1974-78 yılları arasında Kayseri Müzesi Müdürlüğü görevinde iken müze görevlilerine mezarlıkta kalan birkaç Selçuklu dönemi lâhit tarzındaki mezar taşını, cami önündeki türbenin kapalı olan alt katına taşıtarak hiç olmazsa onların muhafaza edilmelerini sağlamıştım. Daha sonra çevre gecekondularda meydana gelen gelişme ile birlikte camiye bakım artmış ve ön tarafa da yeni bir Kur'an Kursu yaptırılmıştır. 2002 yılında da Kayseri Müftülüğü'nün organizasyonunda ve Vakıfların kontrolünde Kayseri Halkı tarafından caminin son onarımı yapılmış, üzerine ahşap bir çatı yerleştirilerek üstü bakır ile kaplanmıştır. Şehirde bu şekilde onarılan diğer camiler gibi yağmur ve karın tahribatının önüne geçilmesi sağlanmış ve tefrişi de yenilenmiştir.

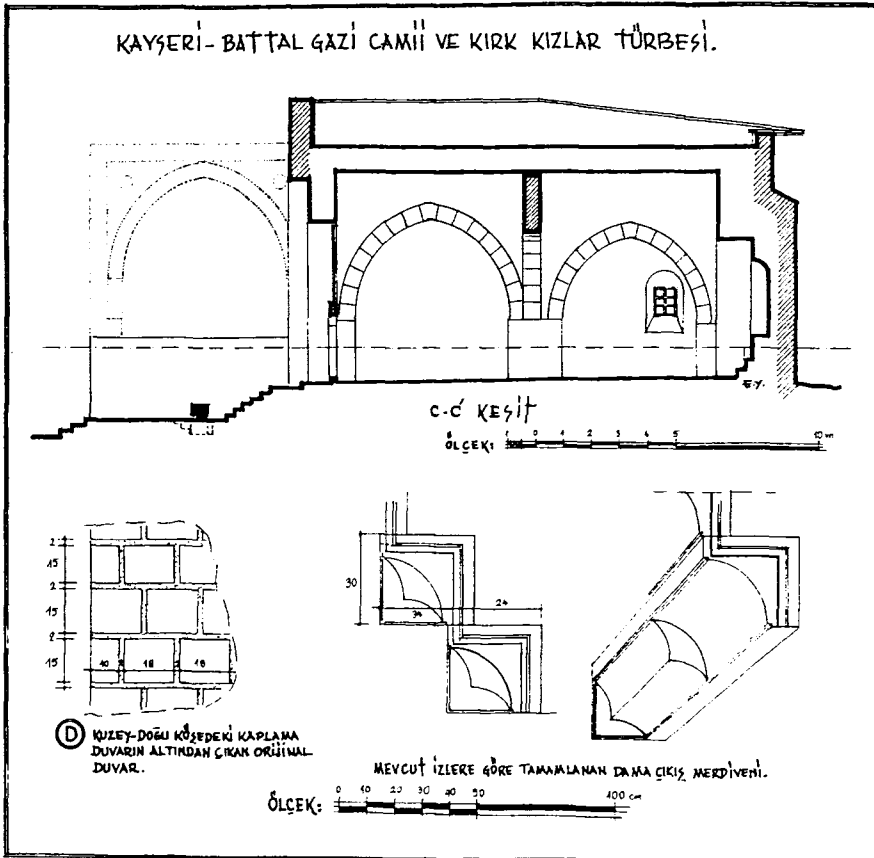
Kayseri'nin bu en eski ve hatırası bakımından anlamlı cami, şehirde halkın bugün de önemli ibadetgâhı ve ziyaretgâhı olmağa devam etmektedir.

²⁷ Ahmet Nazif, *age.*, s.183-185.

²⁸ Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmani Tezkere-i Meşahir-i Osmaniye*, haz. Ali Aktan-Abdülkadir Yuvalı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, C.III, s.518.

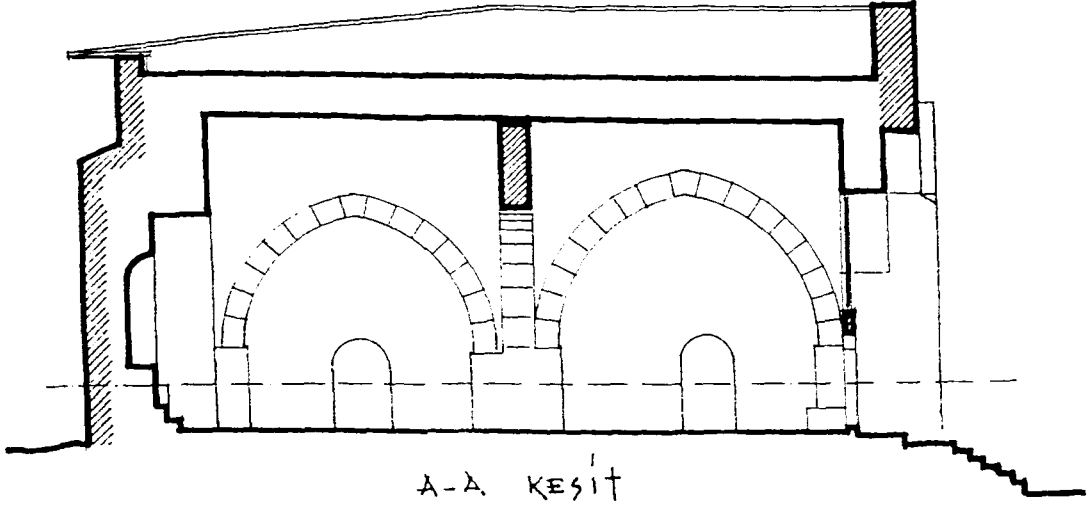

Plan 1

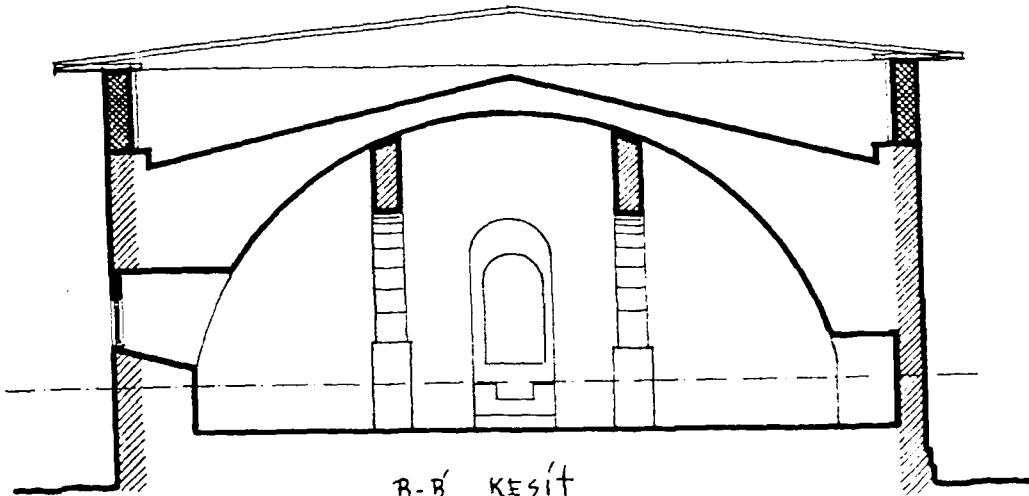

Plan 3

KAYSERİ-BATTAL GAZİ CAMİİ VE KIRK KIZLAR TÜRBESİ

A-A. KESİT

B-B' KESİT

ANADOLU SELÇUKLULARI DEVRİNDE
YAPILAN TAKVİYELER.
SON DÖNİMLERDE YAPILAN İLAVELER.

ÖLÇEK:

Fot. 1 E.Y. Arşivi, Mart 1969.

Fot. 2 E.Y. Arşivi Mart 1969.

Fot. 3 E.Y. Arşivi, Eylül 1970.

Fot. 4 E.Y. Arşivi, Eylül 1970.

Fot. 5 E.Y. Arşivi, Eylül 1970.

Fot. 6 E.Y. Arşivi, Eylül 1970.

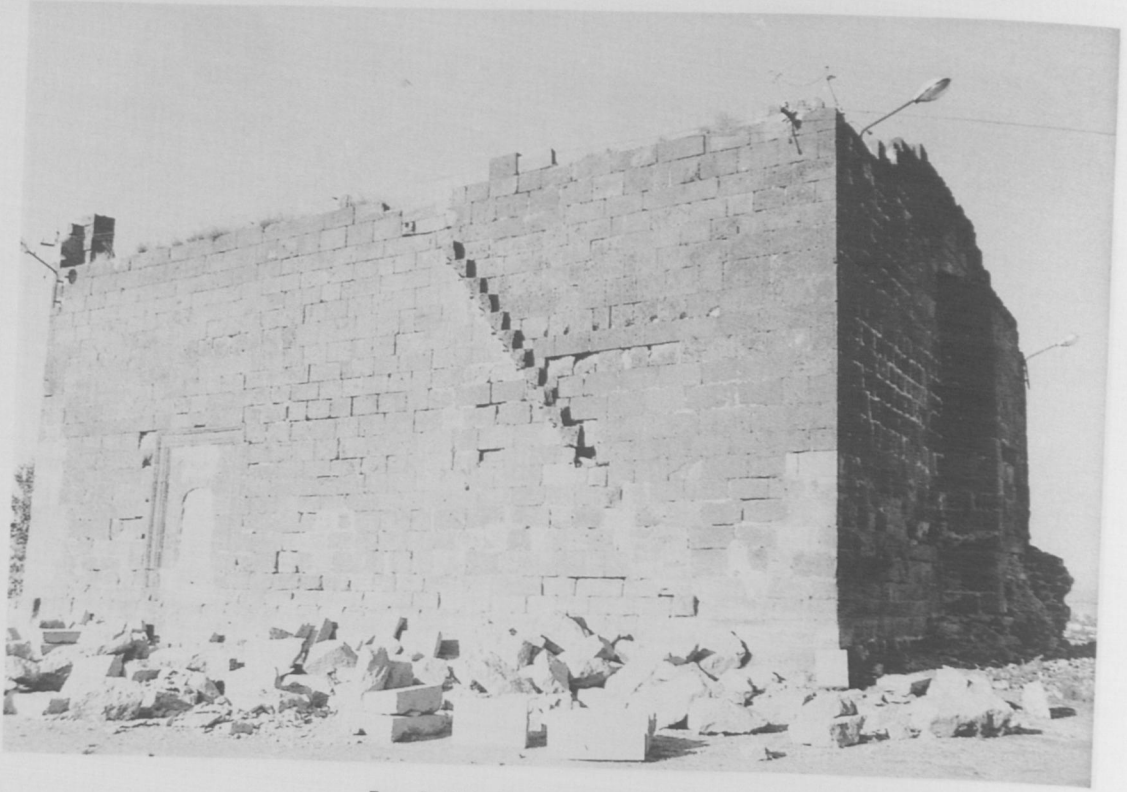

Fot. 7 E.Y. Arşivi, Eylül 1970.

Fot. 8 E.Y. Arşivi, Eylül 1977.

Fot. 9 E.Y. Arşivi, Eylül 1977.

Fot. 10 E.Y. Arşivi, Eylül 1977.

Fot. 11 E.Y. Arşivi, Eylül 1977.

Fot. 12 E.Y. Arşivi, Eylül 1977.

Fot. 13 E.Y. Arşivi, Eylül 1977.

Fot. 14 E.Y. Arşivi, Eylül 1977.

Fot. 15 E.Y. Arşivi, Eylül 1977.

Fot. 16 E.Y. Arşivi, Eylül 1977.

Fot. 17 E.Y. Arşivi, Eylül 2005.

Fot. 18 E.Y. Arşivi, Eylül 2005.

Fot. 19 E.Y. Arşivi, Eylül 2005.

Fot. 20 E.Y. Arşivi, Eylül 2005.

Fot. 21 E.Y. Arşivi, Eylül 2005.

1827-1830 yılları arasında Gazî Süleyman Paşa Camii ve Altınordu'da Halikâ-ı Cedide inşa ettirilmiştir. Gazî Süleyman Paşa Camii, Hıncalî'nin 1875'te yazdığı "Gazî Süleyman Paşa Camii" kitabında "Gazî Süleyman Paşa Camii" diye belirtilmektedir. "Gazî Süleyman Paşa Camii" kitabının giriş kısmında bir yazı bulunmaktadır. Buna göre bu caminin iki kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahip olduğu belirtilmektedir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir.

Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir.

*Prof. Dr. Halit ÇAL

1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir.

1. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir.

2. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir.

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

Kategori	1940-1950	1950-1960	1960-1970
Mezar taşları	154	42	72
Genel toplam :	178		

1940-1950 yılları arasında Gazî Süleyman Paşa Camii ve Altınordu'da Halikâ-ı Cedide inşa ettirilmiştir. Gazî Süleyman Paşa Camii, Hıncalî'nin 1875'te yazdığı "Gazî Süleyman Paşa Camii" kitabında "Gazî Süleyman Paşa Camii" diye belirtilmektedir. "Gazî Süleyman Paşa Camii" kitabının giriş kısmında bir yazı bulunmaktadır. Buna göre bu caminin iki kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahip olduğu belirtilmektedir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir. Gazî Süleyman Paşa Camii, 1875'te yazıldığı gibi bir kubbeye ve sekiz minareli kubbeye sahiptir. Bu caminin her kubbeye ve minare kubbeye ait sekiz mezar olduğu belirtilmektedir.

Göynük Gazi Süleyman Paşa Camii-Akşemseddin Türbesi haziresindeki mezar taşları, sayın hocam Prof. Dr. Örcün Barışta başkanlığında, Gazi Ü. Fen-Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü elemanlarının katılımıyla 2000 yılında bir yüzey araştırması olarak incelenmişti. Bunun sonucu olarak Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.02.2003 gün ve 8425 sayılı kararı ile 164 mezar taşı tescil edilmiştir. Bu araştırmanın ön raporunu da sayın Barışta yayımlamıştır (Barışta 2002a). Örcün Barışta, daha sonra bu mezar taşlarının içinden kadın mezar taşları hakkında bir bildiri vermiş (Barışta 2002c), XV. yy. mezar taşlarını ise bir konferansta sunmuştur. Doğal olarak bu raporlarda mezar taşlarının tamamının fotoğrafları ve metinleri verilememiştir. Biz Göynük'teki Ömer Sikkini (Bıçakçı) Türbesi ve Salmanlar sokaktaki hazirede bulunan mezar taşlarını da katıp, Göynük'teki mezar taşlarının tamamını fotoğrafları, metin okunuşları ve toplu değerlendirmesi ile vererek bu alandaki eksikliği gidermek istedik. Bu çalışmayı yapmama izin veren sayın Barışta'ya teşekkür ederim.

Göynük şehir merkezindeki Osmanlı mezar taşları, Gazi Süleyman Paşa Camii-Akşemseddin Türbesi haziresinde 158, Ömer Sikkini (Bıçakçı) Türbesi haziresinde 13 (bunlardan 3 tanesinin ayak taşı vardır) ve Salmanlar sokaktaki hazirede 7 tane (2 tanesinin ayak taşı vardır) olmak üzere toplam 178 tanedir. Bunlardan 134 tanesi baş taşı (89 erkek, 43 kadın, 2 belirsiz), 42 tanesi ayak taşıdır (1 erkek, 10 kadın 31 belirsiz). 2 tanesinin ise baş veya ayak taşı mı olduğu belli değildir.

	Baş taşı	Ayak taşı	Belirsiz
Erkek	89	1	2
Kadın	43	10	
Belirsiz	2	31	
Toplam	134	42	2
Genel toplam : 178			

XIV. yy. ortasında Gazi Süleyman Paşa tarafından yaptırıldığı¹ kabul edilebilecek olan caminin 1863 yılındaki onarım keşfinden çok harap olduğu ve 1875 yılında henüz tamir edilmediği biliniyor². 1890 Bağdad Salnamesine göre Gazi Süleyman Paşa Camii 1890 yılında Sultan 2. Abdülhamid tarafından yeniden yaptırılmıştır. Akşemseddin Türbesi ve Sikkini Türbesi'nin de (Ömer Sikkini olmalı) 2. Abdülhamid devrinde yenilediği anlaşılıyor (Talay 1991: 351, 386). Süleyman Paşa Camii 1953, 1959, 1962 yıllarında; Akşemseddin Türbesi de 1952 yılında onarılmıştır³. Muhtemelen bu onarımların birisinde hazire yeniden düzenlenmiştir. Bu yüzden bir örnek dışında ayak taşlarının hangi baş taşına ait oldukları anlaşılammamaktadır. Yine bu düzenleme yüzünden mezar tipleri de ortadan kalkmıştır. Mezar taşlarıyla ilgili araştırmalarda genellikle baş ve ayak taşları tek tek sayılmaz, ikisini barındıran mezar olarak tek sayılırlar. Burada mezar mimarisi ortadan kaldırıldığı için kaçınılmaz olarak baş ve ayak taşları ayrı ayrı, Ömer Sikkini Türbesi'ndeki 3 ve Salmanlar sokak haziresindeki baş-ayak taşları olan 5 mezar ise tek olarak sayılmıştır. Mevcut ayak taşlarının ait oldukları baş taşlarının kaybolmuş olması ihtimali vardır. Ancak 42 ayak taşını mevcut baş taşlarına ait kabul etmek daha doğru görünüyor. Belirsiz olan 2 mezar taşını da baş taşı kabul edersek, Göynük şehir merkezinde

*Gazi Ü. Fen-Ed. Fak. Sanat Tarihi Bölümü. Mezar taşlarının büyükçe bir kısmını okuyan Doç. Dr. Mehmet İbrahimgil'e, bir kısmının okunuşunu kontrol eden Doç. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak'a, Arapça mezar taşlarını okuyan ve kontrol eden Doç. Dr. Musa Yıldız'a teşekkür ederim.

¹ Kitabesi yoktur. Ayverdi, 1333'te İbn-i Batuta'nın idareci dışında Müslüman evi bulunmadığı bilgisini aktarıp Konur Alp'tan sonra bölgenin sancak beyi olan Süleyman Paşa'nın camiyi yaptırdığını söyler (Ayverdi 1966 : 145). Gazi Süleyman Paşa 1360 yılında ölmüştür. Bu camiyi de 1333 ile 1360 tarihleri arasındaki bir tarihte yaptırmış olmalıdır.

² Özlü 2006: 197.

³ Çal 1990: 2. C. 453, 475, 492, 657. Bu onarımlarda cami ve türbede nasıl bir onarım yapıldığı belli değildir. Özönder tarihsiz : 123, 125, 127 (10. dipnot)'de 1952 yılında yapıldığı belirtilen onarımın kaynağını bilmiyoruz. 1953 yılındaki onarım kastediliyor olmalıdır.

günümüze ulaşan mezar sayısını 137 olarak düşünmek gerekir. Aynı şekilde Ömer Sikkini Türbesi haziresinde de diğer şehirlerde gördüğümüz mezar tipleri yoktur. Burada da bir düzenleme yapıldığı anlaşılıyor. Yalnız bazı mezarlar basit toprak mezar olarak kabul edilebilir. Bunlardan 157, 158, 159 nu.lı mezarlarda hem baş hem ayak taşı, ayrıca iki tane tek ayak taşı vardır. Salmanlar sokak haziresindeki iki ayak taşını da 168 ve 170 nu.lı baş taşlarına ait kabul edebiliriz.

Makale hacmine sığdırabilmek için katalog yapılmamış, mezar taşlarındaki yazılar, fotoğraflar, ölçüler ekte sunulmuştur (bkz. Ek-1: Mezar Taşlarındaki Yazılar; Ek-2: Tablo; Ek-3: Ölçüler; Ek-5: Fotoğraflar; Ek-6: Başlıklar). Fotoğrafların altına mezar taşlarının sıra numaraları konulmuş, ayrıca fotoğraf numarası verilmemiştir.

A-MEZAR TAŞI TİPLERİ (EK-8 MEZAR TAŞI TİPLERİ FOTOĞRAFLARI)

A-1: Ön Görünüşleri İtibarıyla Mezar Taşı Tipleri

Osmanlı mezar taşları için bir tipoloji önerisi yapılmıştır⁴. İstanbul ve Aydın'daki tam sayısı belirtilmeyen bir kısım mezar taşına dayanan bu çalışmada tasnif, gövdenin ön görünüşü, başlıklı olup olmaması, tepeliği, süslemesi, yazılarının yerleştirilişi gibi özelliklerine göre yapılmıştır. Bu özelliklerin hepsini bir arada barındıran bir tipoloji yapmak son derece zor bir iştir. Biz de önce bir bütünlük sağlamak amacıyla bu sınıflamayı kullanmayı düşündük. Ancak tasnif, eldeki belirli örneklerle göre yapılmış ve aralarındaki küçük farklar bile dikkate alınmıştır. Bu yüzden araya eklemeler yapmak bize uygun gelmedi. Örneklerimiz çoğu buradaki alt tiplerle bire bir örtüşmemiştir. Bunlara vermemiz gereken yeni numaralar da mevcut tasnifin mantığına her zaman uymamıştır.

Bu yüzden yeni bir sınıflama yaptık (bkz. Ek-2 Tablo ve Ek-5 Fotoğraflar). Esas olarak mezar taşı gövde kesitinin dikdörtgen, kare,

yuvarlak oluşuna, mezar taşının ön görünüşüne, başlıklı olup olmamasına göre hareket ettik. Başlıklar kendi içinde ayrıca gruplandırıldığından burada sadece başlıklı olup olmadığına bakılmıştır.

Diğer tasnifle ilişkiyi gösterebilmek için de oradaki tip adlarını, tabloda benzer tip adı altında verip, bire bir alt tiplerle uyummadığı durumlarda ana tipin adını yazmakla yetindik.

178 baş ve ayak taşından gövde tipi anlaşılmadığı için, sadece başlıkları kalan 5 tanesi tasnif dışı bırakılmıştır. Kırık olanların diğerlerinin en azından ana grupları bellidir, bir kısmının başlıkları mevcut değilse de boyun kısımlarından bunların aslında başlıkları olduğu açıktır.

Gövde kesiti ana hatlarıyla dikdörtgen olanlarda genellikle ön ve yan yüzler düz, arka yüzler ise çeşitli biçimlerde kavislidir. Bunları dikdörtgen ana başlığı altında topladık. Toplam 178 baş ve ayak taşından 169 tanesi dikdörtgen, 2 tanesi kare, 1 tanesi yuvarlak, 1 tanesi sekizgen kesitlidir.

D-1-1 Dikdörtgen Kesitli, Erkek Başlıklılar: 169 dikdörtgen kesitli, önden düşey dikdörtgen⁵ ön görünüşlü mezar taşından 77 tanesi erkek başlıklıdır. Bunların 38 tanesi XVIII. yy., 32 tanesi XIX. yy., 2 tanesi XX. yüzyıldandır, 5 tanesinin tarihi belli değildir. Grammont-Bacque / Laqueur / Vatin tasnifinde bunlar H I ana tipi içindedir (1990). Giresun mezar taşlarındaki dağılım da buna yakındır (İltar 2005: 354). Konya'da incelenen 168 mezar taşından 23 tanesinde⁶ başlık olması, Konya'daki Selçuklu Beylikler devri başlıksız mezar taşları geleneğinin gücüne bağlanabilir.

⁴ Bacque-Grammont/Laqueur/Vatin 1990. Burada F VI Sivri Kemerli tipin adı da doğru değildir. Sivri kemer asıl FV silmeli kemer tipinin adı olmalıydı. F VI tipine ise kaş kemerli demek daha doğru olacaktır.

⁵ Taşlar yukarıya doğru genelde genişleyerek yükselirler ve gövdenin boyunla birleşmesinde değişik şekiller olabilmektedir bunların hepsini ifade eden uygun bir terim bulamadığımızdan dikdörtgeni kullanmak zorunda kaldık

⁶ Kara-Danışık 2005: 476.

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

Sıra	Tip Önerimiz	Grammond -Laqueur - Vatin tipolojisi	Tarih
129	-		
130	-		
131	-		
132	-		
133	-		
134	D kırk		1764
135	D kırk		
137	D kırk		1855
142	D kırk		1806
143	D kırk		1853
150	D kırk		
151	D kırk		1894
156	D kırk		1789
136	D-I-1		
138	D-I-1	H I	
144	D-I-1	H I	
149	D-I-1	H I	
152	D-I-1	H I	
5	D-I-1	H I 8	1712
139	D-I-1	H I	1738
147	D-I-1	H I	1747
77	D-I-1	H I	1750
100	D-I-1	H I	1753
148	D-I-1	H I	1753
160	D-I-1	H I	1758
102	D-I-1	H I	1760
165	D-I-1	H I 2	1760
53	D-I-1	H I	1764
127	D-I-1	H I	1767
81	D-I-1	H I	1770
169	D-I-1	H I	1770
18	D-I-1	H I	1772
24	D-I-1	H I 8	1772
37	D-I-1	H I	1773
71	D-I-1	H I	1773
72	D-I-1	H I	1773
76	D-I-1	H I	1773
112	D-I-1	H I	1773
155	D-I-1	H I	1774
162	D-I-1	H I	1774
178	D-I-1	H I	1774
163	D-I-1	H I	1779
58	D-I-1	H I	1780
13	D-I-1	H I 8	1781
33	D-I-1	H I	1781
70	D-I-1	H I	1782
95	D-I-1	H I	1782
98	D-I-1	H I	1782
74	D-I-1	H I	1786
153	D-I-1	H I	1786
145	D-I-1	H I	1788
42	D-I-1	H I	1789
96	D-I-1	H I	1791
51	D-I-1	H I	1793
119	D-I-1	H I	1793
52	D-I-1	H I	1797
167	D-I-1	H I	1800
65	D-I-1	H I	1802
63	D-I-1	H I	1803
38	D-I-1	H I	1805
62	D-I-1	H I	1805
140	D-I-1	H I	1806
159	D-I-1	H I	1806
55	D-I-1	H I	1808
83	D-I-1	H I	1808
7	D-I-1	H I 11	1813

59	D-I-1	H I	1813
164	D-I-1	H I	1815
56	D-I-1	H I	1821
15	D-I-1	H I 8	1824
78	D-I-1	H I	1825
176	D-I-1	H I	1826
57	D-I-1	H I	1830
114	D-I-1	H I	1836
120	D-I-1	H I	1843
110	D-I-1	H I	1846
166	D-I-1	H I 1c	1848
94	D-I-1	H I	1856
108	D-I-1	H I	1860
168	D-I-1	H I	1861
80	D-I-1	H I	1864
17	D-I-1	H I	1871
173	D-I-1	H I	1874
46	D-I-1	H I	1876
47	D-I-1	H I	1877
54	D-I-1	H I 11a	1885
175	D-I-1	H I	1885
174	D-I-1	H I 2	1895
67	D-I-1	H I	1900
172	D-I-1	H I	1919
3	D-I-2	F VIII	
4	D-I-2	F VIII	
122	D-I-2	F VIII	
154	D-I-2	F I	
68	D-I-2	F I	1767
86	D-I-2	F I	1770
115	D-I-2	F I	1772
146	D-I-2	F I	1773
60	D-I-2	F I	1774
25	D-I-2	F I	1775
123	D-I-2	F I	1780
82	D-I-2	F I	1805
141	D-I-2	F I	1810
79	D-I-2	F I	1814
177	D-I-2	F I 5	1824
10	D-I-2	F VIII	1840
116	D-I-2	F I	1847
45	D-I-2	F I	1875
126	D-II		
1	D-II-1	F II	
2	D-II-1	F II	
6	D-II-1	F II	
8	D-II-1	F II	
14	D-II-1	F II	
16	D-II-1	F II	
19	D-II-1	F II	
36	D-II-1	F II	
39	D-II-1	F II	
41	D-II-1	F II	
44	D-II-1	F II	
49	D-II-1	F II	
50	D-II-1	F II	
87	D-II-1	F II	
89	D-II-1	F II	
90	D-II-1	F II	
92	D-II-1	F II	
121	D-II-1	F II	
128	D-II-1	F II	
66	D-II-1	F II	1709
48	D-II-1	F II	1764
21	D-II-1	H I 8	1773
99	D-II-1	F II	1773
40	D-II-1	F II	1783
113	D-II-1	F II	1788
174	D-II-1		1798
ayak			
64	D-II-1	F II	1814
97	D-II-1	F V	1827

107	D-II-1	F II	1830
35	D-II-1	F II	1880
160	D-II-1	F II	1758
ayak			
171	D-II-1	F-II	----
11	D-II-2	F V	
20	D-II-2	F V	
31	D-II-2	F V	
32	D-II-2	F V	
34	D-II-2	F V	
43	D-II-2	F V	
91	D-II-2	F V	
93	D-II-2	F V	
109	D-II-2	F V	
117	D-II-2	F V	
118	D-II-2	F V	
26	D-II-2	F V	1448
27	D-II-2	F V	1448
28	D-II-2	F V	1448
29	D-II-2	F V	1448
30	D-II-2	F V	1448
105	D-II-2	F V	1538
104	D-II-2	F V	1559
75	D-II-2	F II	1698
73	D-II-2	F IX	1845
61	D-II-2	F IX	1874
172	D-II-2		1923
ayak			
84	D-II-3	F IX 1	
88	D-II-3	F IX	
111	D-II-3	F II 6c	1820
9	D-II-3	F IX 5c	1844
103	D-II-3	F IX	1847
106	D-II-3	F IX	1851
101	D-II-3	F IX	1887
85	D-II-3	F IX	1903
69	D-II-4	F II	1804
124	D-II-5	F II	
125	D-II-5	F II	
159	D-II-6	F XI	1874
157	D-II-6	F XI	1905
158	D-II-6	F XI	1905
161	D-II-6	F XI	1874
ayak			
161	D-II-7		1806
22	K-I	H I	
23	K-I	H I	
12	Y	H III	1696
170	S		----

D-I-2 Dikdörtgen Kesitli, Kadın Başlıklılar: 169 dikdörtgen kesitli, önden düşey dikdörtgen ana görünüşlü mezar taşından 18 tanesi (6 tanesinde başlık olmamasına karşılık boyun kısmından aslında başlıklı oldukları anlaşılmaktadır) kadın başlıklıdır. Bunların 7 tanesi XVIII. yy., 7 tanesi XIX. yüzyıldandır, 4 tanesinin tarihi belli değildir. Grammont-Bacque / Laqueur / Vatin tasnifinde (1990) bunlar F I ve F VIII ana tipi içindedirler.

D-II-1 Dikdörtgen Kesitli Başlıksız Üçgen Tepelikliler: 169 dikdörtgen kesitli, önden düşey dikdörtgen ana görünüşlü mezar taşından 31 tanesinde mezar taşının üst kısmı ters v şeklindedir. Bunların sadece 10 tanesi baş, kalanı ayak taşıdır. 10 baş taşından 6 tanesi XVIII. yy., 4 tanesi XIX. yüzyıldandır. Grammont-Bacque/Laqueur/Vatin tasnifinde bunlar ağırlıklı olarak F II ana tipi içindedir. Amasya'dakiler XIV-XV. yüzyıldandır (Aydoğdu 1997:233). Trabzon'da XIX. yüzyıldaki 134 kadın mezar taşından 12 baş taşında görülür (Ölçay 2004: 208). Konya mezar taşlarında bir sayı ve oran verilmeden ikinci yaygın tip olduğu ve mimkafa denildiği belirtilmiştir⁷.

D-II-2 Dikdörtgen Kesitli Başlıksız Sivri Kemerli Tepelikliler: 169 dikdörtgen kesitli, önden düşey dikdörtgen ana görünüşlü mezar taşından 21 tanesi bu tiptedir. Bunların 10 tanesi yazısız-bezemesiz ayak taşıdır. Kalan 11 tanesinin 4 tanesi XV. yy., 2 tanesi XVI. yy., 1 tanesi XVII. yy., 2 tanesi XVIII. yüzyıldandır. Beylikler döneminde çok görülen bir tiptir (Karaçağ 1994; Aydoğdu 1997: 230-231). Konya mezar taşlarında da oran ve tarih belirtilmeden en yaygın tip olarak gösterilmiştir⁸.

D-II-3 Dikdörtgen Kesitli Başlıksız, Bitki Tepelikliler: 169 dikdörtgen kesitli, önden düşey dikdörtgen ana görünüşlü mezar taşından 9 tanesi bu tiptedir. Tarihi belli olan 7 tanesinden 5'i XIX. yy., 2 tanesi XX. yüzyıldandır. Bu tipe, tepeliği belirgin olarak gövdeden ayrılanları aldık. Sivri kemerli alınlık içindeki bitkisel bezemelileri bu tip içinde düşünmedik. Trabzon'da XIX. yy. kadın mezar taşlarından 22 tanesi bu tiptendir, daha çok XIX.

yüzyılın ikinci yarısında görülürler (Ölçay 2004: 204).

D-II-4 Dikdörtgen Kesitli Başlıksız Dalgalı Tepelikliler: 169 dikdörtgen kesitli, önden düşey dikdörtgen ana görünüşlü mezar taşından 1804 tarihli 1 tanesi bu tiptedir. Tepeliği oluşturan üst kısımda, yan kollar üstte bir noktada birleşmek yerine ortada aşağı doğru kavis yaparak birleşir.

D-II-5 Dikdörtgen Kesitli Başlıksız Yuvarlak Tepelikliler: 169 dikdörtgen kesitli, önden düşey dikdörtgen ana görünüşlü mezar taşından biri baş, diğeri ayak taşı 2 tanesi bu tiptedir. Aslında dikdörtgen ve yuvarlak gövdelilerin karması gibidirler. Kalın dikdörtgen gövdenin eni dardır. Tepesi yuvarlağa yakın bir şekildedir. Tarihleri belli değildir.

Yozgat Çopanoğlu Camii Türbesi'ndeki Ahmet Paşa'nın 1764 tarihli, Ömer Ağa'nın 1704 tarihli mezarlarının ayak taşları bu tiptedir (Acun 2005: 371, 378).

D-II-6 Dikdörtgen Kesitli Başlıksız Güneş Motifli⁹ Mezar Taşı: 169 dikdörtgen kesitli, önden düşey dikdörtgen ana görünüşlü mezar taşından 1874 ve 1905 tarihli 2 tanesi bu tiptedir. Mezar taşının üstü, daire şeklindedir. Trabzon'da XIX. yüzyıldaki 134 kadın mezar taşından 7 tanesi bu tiptedir (Ölçay 2004: 205). Bir çiçek veya güneş motifi gibi de düşünülebilecek bu şekli başlık gibi düşünmek de mümkündür. Çünkü Türkiye'de özellikle köy mezarlıklarında üst kısmı böyle tam yuvarlağa yakın biçimli olan ve bazılarında ön yüzüne işlenmiş göz, ağız, kadın başlığı, takı gibi unsurlarla insan başını simgelediği açık olan çok sayıda örnek gördük

D-II-7 Dikdörtgen Kesitli Şişe Görünümlüler: Tek örneği 159 nu.lı mezara ait (1806) ayak taşıdır.

⁷ Kara-Danışık 2005: 476.

⁸ Kara-Danışık 2005: 475.

⁹ Bu konuda Bacque-Grammont/Laqueur/Vatin 1990'ın verdiği adı biz de kullandık.

K-Kare Kesitli, Erkek Başlıklılar: 178 baş ve ayak taşından sadece 2 tanesi bu tiptedir. Tarihleri belli değildir. Ancak bu tip başlıklar XVI-XVII. yüzyıllarda yaygındır (Laqueur 1997: 141-142). Giresun'da da sayıca az olan bu tip XVII-XVIII. yüzyıldandır (İltar 2005: 355).

Y-Yuvarlak Kesitli Başlıksız Mezar Taşı: 1696 tarihli 1 örneği vardır. Giresun örnekleri XIX-XX. yüzyıldandır (İltar 2005: 355). XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan bu tipin 1451 tarihli erken bir örneği bilinmektedir (Güven 1995: 229). Kastamonu'dakiler, Cumhuriyet döneminde bile bu tipin devam ettiğini göstermektedir¹².

S-Sekizgen Kesitli Başlıksız Ayak (?) Taşı: Tek örneğinde sadece ayak taşı kaldığından tarihi belli değildir. Kastamonu şehrinde diğer mezar taşlarından daha uzun, yazısız ve bezemesiz sekizgen kesitliler baş taşı olarak kullanılmıştır. Örneğimiz daha küçüktür, baş taşı olması da düşünülebilir (Çal 2005: 616).

A-2: Gövde Kesitleri İtibarıyla Mezar Taşı Tipleri (Bkz. Ek-9)

7 ana tip altında 13 gövde tipinden söz edebiliriz.

1 : Üç alt tipi olan bu grup, mezar taşının ön yüzü tepe kısmı olmak üzere "T" harfine benzemektedir. Ön yüzden yanlara doğru genellikle 3-5 cm'lik bir kalınlıktan sonra içbükey birer kavisle ortaya doğru kalınlaşıp arkada düz olarak birleşirler. Alt tipleri ön yüz ile arkadaki düz kısmın birleşme farklılıklarıyla ayrılırlar. Kesit ölçüsünü alabildiğimiz toplam 92 örnekten 45 tanesi bu tiptedir. Bu tipin daha çok XVIII. yüzyılda tercih edildiği anlaşılıyor.

1-a: Bu tipte taşın ön yüzü ile arkadaki düz bölüm arasındaki bölüm, yan kenarlardan içe doğru açılı ve düz gidip arka kısım ile bitişir. Bazılarında çok az bir kavis vardır. 1. tipteki 45 örnekten 11 tanesi bu gruptadır. İki örnek dışında tamamı XVIII. yüzyıldandır.

Sıra	18	21	65	68	72	77	81	86	100	110	112	176
Tarih	1772	1773	1802	1767	1773	1750	1770	1770	1753	1846	1773	1826

1-b: Diğer gruptan farkı, gövdenin yan yüzleri ile arka sırttaki düz çizgi arasındaki bağlantının kesiksiz bir içbükey kavisle sağlanmasıdır. 17 örnekten 8 tanesi XVIII, 6 tanesi XIX. yüzyıldandır.

Sıra	15	33	37	42	46	52	55	56	71	78	114	115
Tarih	1824	1781	1773	1789	1876	1797	1808	1821	1773	1825	1836	1772

Sıra	119	122	164	167	178
Tarih	1793	---	1815	1800	1774

1-c: 20 örnek ile 1. tipin hakim grubudur. Önceki gruptan farkı, gövdenin sırtındaki düz kısmın ön yüze doğru kısa bir düz parçadan sonra içbükey kavisle yan yüzlerle birleşmesidir. Örneklerin 17 tanesi XVIII. yüzyıldandır.

Sıra	13	51	53	57	58	70	74	76	79	82	83	94	95	96
Tarih	1781	1793	1764	1829	1780	1782	1786	1773	1814	1805	1808	1856	1782	1791

Sıra	98	102	108	120	123	127	159	160	162	163	165	166	168	177
Tarih	1782	1760	1860	1843	1780	1767	1806	1758	1774	1779	1760	1848	1861	1824

2: Gövde kesiti ana yapı olarak dikdörtgene yakın olanlar bu grubu oluşturur. 5 alt tipi vardır. Kesit tipolojisinde (37/92) ikinci sırayı alır.

2-a: 5 örneğinde (sıra nu: 11, 30, 34, 93, 126) dikdörtgen gövdenin arka köşelerinde çok küçük birer pah yapılmıştır. Bir tanesi 1448 tarihlidir, diğerlerinde tarih yoktur.

2-b: Buradaki 5 örnekte (sıra nu: 6, 8, 61 (1874),160 (1758),169 (1770) ise fark arka köşelerdeki pahların biraz daha uzun olmasıdır.

2-c: 6 örneğinde arka köşelerdeki pahlar önceki iki alt tipte olduğu gibi düz değil de hafif dışa doğru kavislidirler. Her yüzyılda örneği görülür.

Sıra	9	17	35	66	69	172
Tarih	1844	1871	1880	1709	1804	1919

2-d: Bu tipteki 16 örnekte arka sırt bütünüyle basık kemer yayı şeklinde kavislidir. Tarihi olanlar XIX-XX. yüzyıldandır.

Sıra	64	67	73	84	85	88	103	106	117	121	128	161	161	173	175
Tarih	1814	1900	1845	---	1903	---	1847	1851	---	---	---	1874		1874	1885

2-e: 14 örnekte gövde tamamen dikdörtgendir. 5 örnek 1448, 1 örnek 1698, 5 örnek XIX. yüzyıldandır. XV, XVII ve XIX. yüzyıllarda görülmesi her dönem tercih edilen bir tip olduğunu düşündürüyor.

Sıra	16	26	27	28	29	31	36	47	54	75	80	109	111	159 ayak
Tarih	---	1448	1448	1448	1448	---	---	1877	1885	1698	1864	---	1820	1806

3: Her ikisi de XIX. yüzyıldan 2 örneğinde (10. örnek 1840, 38. örnek 1805 tarihlidir) gövdenin yan kenarları mezar taşının arkasında içe doğru kısa ve düz devam ettikten sonra yarım oval şeklinde çıkıntı yapar.

4: Önceki gruptan farkı, mezar taşının ön yüzünden itibaren arka kısmının yarım oval şeklinde olmasıdır. 125 nu.lı tek örneği tarihsizdir.

5: Yine 124 nu.lı tek örneği tarihsiz olan bu tipte kareye yakın dikdörtgen gövdede yan kenarlar sırt ile birer kısa pahla birleşir.

6: Yuvarlak gövdeli tek örneği (sıra nu:12) 1696 tarihlidir.

7: Tarihi olmayan iki örneği (sıra nu:22-23) kareye yakın dikdörtgen kesitlidirler. Ön görünüşleri, başlıkları ve gövde kesitleriyle bu örnekler XV ve XVII. yüzyıllarda görülürler.

Bir yayın dışında (Bacque-Grammont-Laqueur-Vatin 1990) mezar taşlarının gövde kesitleri hakkında bilgi verilmemiştir. O yüzden bir karşılaştırmaya gidemedik.

B- MEZARTAŞLARINDA ERKEK BAŞLIKLARI (EK-6 BAŞLIK FOTOĞRAFLARI)

Sıra	Tarih	Başlık Tipleri	Sıra	Tarih	Başlık Tipleri	Sıra	Tarih	Başlık Tipleri
164	1848	1 a	132		6a	130		8
7	1813	1 b	71	1773	6a	5	1712	8
22		2	72	1773	6a	77	1750	8
23		2	95	1782	6a	102	1760	8
18		3	119	1793	6a	81	1770	8
148	1753	3	42	1789	6b	21	1773	8
160	1758	3	62	1805	6b	13	1781	8
169	1770	3	131		6c	15	1824	8
174	1774	3	74	1786	6d	17	1871	9a
96	1791	4	76	1773	7a	173	1874	9a
52	1797	4	58	1780	7a	46	1876	9a
63	1803	4	159	1806	7a	164	1815	9b
38	1805	4	55	1808	7a	114	1836	9b
140	1806	4	83	1808	7a	108	1860	9b
133		5	59	1813	7b	152		9c
144		5	78	1825	7b	168	1861	9d
53	1764	5	70	1782	7c	57	1830	9e
112	1773	5	51	1793	7c	110	1846	9e
163	1779	5	56	1821	7c	176	1826	9e
33	1781	5	174	1895	7c	175	1885	9f
65	1802	5	165	1760	7d	138		10 a
						120	1843	10 b
						94	1856	10 c
						80	1864	10 c
						47	1877	10 c
						54	1885	10 c
						67	1900	10 d
						172	1919	10 d

1.Tip = Ana şekli uzun silindirik biçimli bu başlıkların her ikisi de XIX. yüzyıldan iki alt tipi vardır:

1a- Uzun silindirik başlığın alt ucunda daha taşkın ve üç dilimli bir kısmı vardır. 166 sıra numarası ile tek örneği Nakşibendi tarikatı şeyhine aittir (Ek-6).

İstanbul-Eyüp'teki benzer örneğinde, tarikat belirtilmeden yalnızca derviş olduğu ifade edilmiştir (Çal 2000: 211). Bu biçimin biraz daha uzun tiplerine Yenikapı Mevlevihanesi'nde 1701, 1836, 1841, 1860, 1869, tarihli örneklerde rastlanır (Sekendiz 1998: 81, 136, 205, 210, 274).

1b- Farkı, alt ucu diğeri kadar taşkın değildir ve ayrıca dilimli olmayıp düzdür. 7 sıra numarası ile bir örneği vardır (Ek-6).

2.Tip = Bu tipte, başa giyilen başlığın etrafına enli ve kalın dilimler halinde, az çapraz olarak sarık sarılmıştır. Tepeden başlığın ucu görünür. 22 ve 23 sıra numaraları ile 2 örneği belirlenmiştir (Ek-6). Tarihleri yoktur.

Sarığın erken tiplerinden olan bu grubun Edirne'de (Dağlıoğlu 1936:183 6. örnek). 1587, İstanbul-Eyüp'te (Çal 2000: 209) 1745 tarihli örnekleri vardır. XVI. yüzyıl minyatürlerinde yaygındır (Kıyafetü'l İnsaniye 1987: 26-27). Laqueur'un İstanbul mezar taşları hakkındaki kitabında, çoğu XVI-XVII. yüzyıllardan olan, XVIII. yüzyılda da devam eden örnekleri B tipi olarak gösterilmiştir. Paşa, kapıcıbaşı, mimarbaşı, Anadolu muhasebecisi, kadı gibi üst düzey idareciler takmaktadır (Laqueur

1997: 142). Sinop'taki örneklerinden 1663-4 tarihli müftüye aittir, 1627 tarihli meslek belirsizdir (Grammont-Vatin 1992: SKC 1, 6 nu.lu örnekler). Daha basit işçilikli 1874-75 tarihli örneği İtalya Trieste'de (Grassi 1996: 204), İstanbul örnekleriyle eş değerde olanları da Kahire'de 1528 tarihli Süleyman Paşa Camii'nde görülebilir (Badr 1996: 377). Örneklerimizdeki işçilik özellikle XVI. yüzyılda İstanbul'dakilere göre daha basittir ve tarihi yazılmayan ve diğeriyle benzer işçiliğe sahip 23 sıra numaralı taş da XVIII. yüzyıldan olabilir.

3. Tip = Bu tipe giren 5 örnek, ayrıntılarda farklılıklar gösterir (Ek-6). Başa geçirilen silindirik başlığın yaklaşık yarısı üstte görünür. Alt yarısı, kalın dilimler halinde sarılmıştır. Sarılı kısmın sağ yarısında dilimler sol-sağ, sol yarısında sağ-sol şeklinde çapraz eğimlidirler. Hepsi de XVIII. yüzyıldan olan 18, 148, 160, 169, 178 sıra numaralı örneklerde üst kısımdaki başlık iki bölüm halinde bezenmiştir. Üst kısmı, tepe noktasından aşağı doğru çizgilerle, alt kısmı ise baklava dilimleri şeklindedir. Şile'deki benzer örneği 1817-8 tarihli örneğinde meslek belirsizdir (Grammont-Vatin 1987: 12. fot.). Sinop'taki 1771-2 tarihli örneği topçubaşı, 1772-3 tarihli molla, 1870 tarihli Ahmet Beşe'ye, 1780-1 tarihli reise aittir. 1813, 1711 ve 1768 tarihli meslek belirtilmemiştir¹¹. Trabzon'da XVIII. yüzyıldan 3 örneğinde serdengeçti ve hamamcı (Yer 2004: 178), Giresun'da XVIII. yüzyıldan 1 örnekte mutasarrıf meslekleri yazılıdır (İltar 2005: 362). Edincik'teki 1770 tarihli de Mustafa Beşe'ye aittir (Tüfekçioğlu 2005: 35: 65. fot.).

4. Tip = Bu tip, başa giyilen başlık ile etrafına dilimler halinde sarılan kumaştan ibarettir. Başlığın üstte sadece ucu görünür. Aşağıdan yukarı doğru daralan başlıkta kumaş iri dilimler haline getirilerek başlığın etrafına sarılmıştır. Önden bakıldığında, sol üst köşeden başlayıp kavisli olarak sağ alt köşeye gelen iri bir dilimin üstündeki diğer dilimler buna paralel, altındakiler ise çapraz olarak düzenlenmiştir.

Ayrıntılarda farklar olmakla birlikte 38, 52, 63, 96, 140 sıra numaralı 5 örnek bu tiptedir (Ek-6).

İstanbul-Eyüp'te 1824 tarihli Nalbant Veli Usta'nın mezar taşı özellikle 63 numaralı örneğimize çok benzer, örneklerimizden tek farkı tepede başlığın hiç görülmemesidir (Çal 2000: 209, 13. örnek). Laqueur, E1 adını verdiği bu tip başlıkları XVIII-XX. yüzyıllar arasında zenaatkar, tüccar gibi sınıfların giydiğini belirtmektedir (Laqueur 1997: 148). İzmir'den 1796 tarihli benzeri Bulaşık Ahmet Reis'e (Ülker 1987: 20), Şile'de 1813 tarihli benzeri Karakollukçu Mustafa Ağa'ya aittir (Grammont-Vatin 1987: 8. fot.). Sinop'taki 1775 ve 1813 tarihli 2 (Grammont-Vatin 1992: Smz 28, Spm 53), Giresun'daki XVII-XIX. yüzyıldan 15 tanesinde meslek belirtilmemiştir (İltar 2005: 363-365). Edincik'teki 1795 tarihli de İbrahim Beşe'ye aittir (Tüfekçioğlu 2005 : 37 : 72. fot.).

5. Tip = Bu tipte başlık tamamen yine iri kumaş dilimleriyle sarılmıştır. Başlık bütün olarak yatay karakterdedir. Önden bakıldığında sağ alt köşeden çıkan bir dilim, başlığın üst kenarı boyunca uzanarak sol aşağıya gelir. Diğer dilimler bu sınır içinde soldan sağ üst köşeye doğru eğimlidirler. 33, 53, 65, 112, 133, 144, 163 sıra numaralı 7 örneği vardır. İki tanesi tarihsiz, 4 tanesi XVIII. yy., 1 tanesi XIX. yüzyıldandır. Meslekler yazılmamıştır (Ek-6).

Sinop'taki 1755-6 tarihli örneğinde meslek belli değildir. 1819-20 tarihli Tahtacı Osman Ağa'ya aittir (Grammont-Vatin 1992: SMz 33,52, SPM 59). Trabzon'daki XVIII. yüzyıldan 3 örneğinde (Yer 2004: 179), Giresun'daki 14 mezar taşında (13 tanesi XVIII. yy., 1 tanesi XIX. yy) meslek belirtilmemiştir (İltar 2005: 361). Edincik'tekilerden 1738 tarihli paşaya aittir, 1893 tarihli meslek yazılmamıştır (Tüfekçioğlu 2005: 43, 77. s.; 87, 144. fot.).

¹¹ Grammont-Vatin 1992 : SMz 5, SPM 50, 52, 54, 70, 78 nu.lu örnekler.

6. Tip = Başlığın görünen kısmı ile sarılı kısmının yaklaşık eş değerinde olduğu bu tipin 4 alt grubu vardır :

6a - Başlığın üstteki görünen kısmı düşey çubuklar halindedir. Alttaki taşkın kısım yuvarlatılmış kumaşların iri dilimler halinde yan yana sarılmasıyla oluşturulmuştur. Ön yüzün sol üst köşeden sağ alt köşeye doğru çapraz olarak ikiye bölündüğü düzenlemede dilimler sağ üst yarısı sol üst köşeden sağ alta doğru, sol yarısı ise ters yönde, sol alt köşeden sağ üst köşeye doğru uzanmaktadır. 71, 72, 95, 119, 132 numaralı 5 örnek bu gruptadır. Hepsi XVIII. yy. ikinci yarısından (Ek-6). Sinop'taki 1740 tarihli olanında ağa-yı ali kadr yazmaktadır (Grammont-Vatin 1992: SMz 12). Kadirî tarikatını ifade ediyor olabilir. Edincik'teki 1739 tarihli Hacı Hasan Ağa'nın mezar taşında meslek yazılmamıştır (Tüfekçioğlu 2005: 44.s. - 88. fot.).

6b - Diğerinden farkı, sarılı kısımda üstteki birkaç dilimin yarı daireye yakın yarım oval biçimli olması, kalan büyük bölümde dilimlerin sağ alttan sol üste eğimli olarak bu dilimlere birleşmesidir. 42, 62 numaralı 2 örneği vardır (Ek-6).

6c - İşçiliği diğerleri kadar iyi olmayan 131 numaralı tek örneğinin 6b tipinden tek farkı yatay dilimin üst kenar değil de alt kenar boyunca uzanmasıdır (Ek-6).

6d - Bunların 6b grubundan farkı sarılı kısımdaki dilimlerin diğerleri gibi yuvarlak değil de düz olması ve başlık kısmının düşey çubuklar halinde değil de yıldız motifli olmasıdır. 74 numaralı bir örneği belirlenmiştir (Ek-6). Giresun'da XVIII. yüzyıldan 2 örneğinde meslek yazılmamıştır (İltar 2005: 359).

7. Tip = 4 alt tipi bulunmaktadır :

7a - Başlığın büyük kısmı görülür. Alt kısmı yanlara taşkın olarak düz kumaşla sarılıdır. Bu kısım önden ters u şeklinde bir boşluk bırakacak ve buradan dilimli başlık görünecek şekilde sarılmıştır. Üstteki başlık yan yana düşey

çubuklar halinde yapılmıştır. XVII-XVIII. yüzyıldan 55, 58, 76, 83, 159 sıra numaralı 5 örneği vardır (Ek-6).

İstanbul'da yaygın olarak görülen tiplerin başında gelmektedir. Laqueur İstanbul'da 1760-1823 yıllarında görüldüğü, hizmetliler ile alt ve orta dereceli memurların giydiğini belirttiği bu tipe F5 adını vermiştir (Laqueur 1997: 150-152). Eyüp'teki beş hazirenin incelenmesine dayanan bir çalışmada, daha çok XIX. yüzyılın ilk yarısında tercih edildiği, memurların yanı sıra esnaftan kişilerin mezar taşlarında da bu tip başlık kullanıldığı belirlenmiştir (Çal 2000: 210). Sinop örneklerinden 1823 tarihli olanı silahşör-muhtar-kalyon-u hümayun nazırı, 1813 ve 1814 tarihli olanları dergah-ı ali kapıcıbaşısına, 1781 tarihli olanı gümrükçüye, 1778 tarihli Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın mektupçusuna, 1791 tarihli mehterbaşına aittir, 1809 tarihli meslek yoktur. Trabzon'daki XVIII. yüzyıldan 5 örnekte (Yer 2004: 169), Giresun'daki XVIII-XIX. yüzyıldan 2 örnekte meslek belirtilmemiştir (İltar 2005: 358). Edincik'teki 1811 tarihli cami mütevellisine aittir (Tüfekçioğlu 2005: 46.s. 93. fot.).

7b - 7a grubundan farkı, sarılı kısımla başlık arasında üstte yatay enli düz bir kuşağın bulunmasıdır. Bu kuşaktan sağ üst köşeye doğru, tüyden ibaret bir sorguç işlenmiştir (Örnek Nu : 59, 78; Ek-6). İstanbul-Eyüp'teki beş hazirede 1827 tarihli, bir katibe ait tek örneği tespit edilmiştir (Çal 2000: 210, 33 numaralı örnek).

7c - 7a grubundan farkı başlığın düşey çubuklar halinde değil de baklava dilimleri halinde düzenlenmesidir. 4 örneği vardır (51, 56, 70 174). Sorguç sadece 56 numaralı örnektedir (Ek-6). Edincik'teki 1781 tarihli İbrahim Molla'ya aittir (Tüfekçioğlu 2005: 36.s., 67. fot.).

Laqueur, F6 diye isimlendirdiği bu tipin orta dereceli memurlar ile esnaf mezar taşlarında kullanıldığını, festen önceki yaygın başlık olduğunu belirtmiştir (Laqueur 1997: 152). Eyüp'teki 5 hazirede 1784, 1823 tarihli örnekleri vardır (Çal 2000: 210. Baklava dilimli başlıklı, kısa sarıklı kavuklar). Sinop'taki 1779, İtalya Trieste'deki 1821-2 tarihlilerinde meslek belirtilmemiştir (Grammont-Vatin 1992 : SMz 13 ; Grasi 1996 : 205, 4. mezartaşı). Trabzon'da XVIII. yy. son çeyreğinden 5 mezar taşında gümrük katibi, hafız ve imam olmak üzere 3 meslek yazılıdır (Yer 2004: 170-171).

7d - 165 numara ile (Ek-6) bir örneğinin bulunduğu bu tipin 7c tipinden farkı, başlığa sarılan kısmın daha taşkın olmasıdır. İstanbul-Eyüp'teki üç hazirede 11 örneği belirlenen bu tip XVIII. yüzyılda çok görülür. Kadı, zaim, kethüda gibi memurların mezar taşlarında kullanılmıştır (Çal 2000: 210, çapraz kafes dilimli başlıklı, taşkın dilimli kavuklar). Sinop'ta, 1734-5, 1771-2 , 1744-5, 1762 tarihlilerinde meslek belirtilmemiştir, 1813 tarihli ise mollaya aittir (Grammont-Vatin 1992). Trabzon'da XVIII. yüzyıldan 2 örneğinde meslek belirtilmemiştir (Yer 2004: 173).

8. Tip = Tepesindeki bir noktadan aşağı doğru inen çizgilerle ayrılmış dilimler biçimindeki takkenin alttan itibaren yarısından fazlası enli düz şeritlerle sarılmıştır. Şeritler çapraz eğimlidirler. Örneklerin hiç birisi tam olarak aynı değildir. 5, 13, 15, 21, 77, 81, 102, 130 sıra numaralı 8 örneği vardır. Tamamı XVII. yüzyıldandır (Ek-6).

Eyüp'teki Müderris Ali Efendi'nin 1715 tarihli mezar taşındaki başlık bu tiptedir (Çal 2000: 209). Laqueur, I tipi dediği bu grubun küçük dereceli ulema tarafından giyildiğini yazmıştır (1997: 154). Sinop'taki 1824 tarihli örneği hatibe, 1809 tarihli hakime aittir (Grammont-Vatin 1992: SMz 15, SSB B 67). Trabzon'da XVIII. yüzyıldan 9 mezar taşındaki meslekler nakibüleşraf, müderris, hatip, imam, hattat, şeyh, hafızlıktır (Yer 2004: 175).

9. Tip = Genel olarak yatay oval biçimli başlıklarda, başa tam oturan takkenin sadece tepesi görünecek şekilde etrafı sarılmıştır. İstanbul örnekleri XIX. yüzyıldandır ve küçük dereceli ulema giymektedir. Ancak benzer örneklerinden biri bir mütevelliyeye, diğeri ise Halveti şeyhine aittir (Çal 2000: 211). Hepsisi XIX. yüzyıldandır ve 4 alt grubu vardır:

9a - Takke, sağdan sola aşağı doğru hafif eğimli, enli kalın dilimlerle sarılmıştır. 3 örneğinden (46, 173) bir tanesinde (17) sol tarafa doğru sarkıtılmış püskülü bulunur (Ek-6).

Eyüp'teki benzer örneği 1838 tarihlidir ve debbağ Mehmed Efendi'ye aittir (Çal 2000: 212, 220. 50 numaralı örnek). Şile'de 1905-6 tarihli benzerinde meslek belirsizdir (Grammont-Vatin 1987: 2. fot.). Sinop'taki 1832 tarihlisinde meslek yoktur (Grammont-Vatin 1992 : SPM 45). İtalya Trieste'deki 1862-3 tarihli örneği Muhammed Kaptan'a aittir (Grasi 1996: 205, 2. mezar taşı).

9b - 108, 114, 164 numaralı örneklerinde farklı olarak takkenin üstü dilimlidir (Ek-6). Şile'deki benzer iki örneğinde meslek ve tarih belirsizdir (Grammont-Vatin 1987: 9-10. fot.). Giresun'daki XVIII-XX. yüzyıldan 9 örneğinde (İltar 2004: 358-360), Edincik'teki 1873 tarihlisinde meslek yazılmamıştır (Tüfekçioğlu 2005: 86.s, 126. fot.). Edincik'teki 1855 tarihli ise Tüfekçibaşı Veli Ahmed'e aittir (Tüfekçioğlu 2005: 58.s, 111. fot.).

9c - 9a grubundan tek farkı daha basık bir yatay oval biçimli olmasıdır. Püsküllüdür. 152 numaralı bir örneği vardır (Ek-6).

9d - Dilimlerin daha çapraz eğime yakın olmasıyla 9a grubundan ayrılır. 168 numaralı 1 örneği vardır (Ek-6). Eyüp'teki benzeri Selimiye Kaymakamı Mehmed Ağa'nın 1837 tarihli mezar taşındadır (Çal 2000: 211. 86 numaralı örnek).

9e - Sarılı kısmının önden çapraz iki eğimli olmasıyla ayrılır. Sağdan sol alta, soldan da sağ alta doğru iki eğimli olarak sarılmıştır. 57, 110,

176 numaralı 3 örneği vardır (Ek-6). Şile'deki iki benzerinde tarih ve meslek belirsizdir (Grammont-Vatin 1987: 14-17. fot.). Sinop'taki, 1834 tarihli meslek belirsizdir, 1871 tarihli imama, 1875-6 tarihli hakime, 1859 tarihli kadıya aittir (Grammont-Vatin 1992: SMz 24, SSB B 25, SSB B 39). İstanbul-Merdivenköy Mansur Baba haziresindeki 1853-4 tarihli örneğinde (Grammont-Vatin-Laqueur 1992: MB 44), Giresun'daki çoğu XIX. yüzyıldan 8 örneğinde (13 tanesi XVIII, 1 tanesi XIX. yüzyıldandır) meslek yazılmamıştır (İltar 2005: 361).

9f -175 numaralı bir örneğinde sarılı kısım yüzeysel olup dilimler belirgin değildir (Ek-6).

8 ve 9. tipleri bir arada düşünebileceğimiz sarıklı başlıklar Konya'daki başlıklı mezar taşları arasında ilk sıradadır³³.

10. Tip = toplam 8 adet fesin 4 alt grubu vardır. 10d tipi XX. yy., diğer alt grupları XIX. yüzyıldandır:

10a - Bu tipte fesin alt ve üst çapları eşitir. 138 numaralı bir örneğinde püskül sola sarkar (Ek-6).

10b - Mecidiye kalıplı bu tipte fes üste doğru hafif genişler. Soldaki püskülün altında ayrıca bir kumaş parçası daha vardır (Ek-6, 120 nu.).

Mesleklere göre ayırımın belirlenemediği bu tip fesler, hizmetli, katip, paşa mezar taşlarında görülebilmektedir. Eyüp'teki 1845 tarihli örneği Çulcular kethüdası Ahmet Ağa'ya aittir (Çal 2000: 212, 218. 2 numaralı örnek). Sinop'taki 1836 ve 1847 tarihli meslek yazılmamıştır, 1845 tarihli ise kaymakama aittir³⁴.

10c - Aziziye kalıplı bu feste alt çap üst çaptan diğerlerine göre daha çok büyüktür. 47, 54, 80, 94 numaralı 4 örneği vardır (Ek-6).

X3 adı verilen bu feslerin en yaygın fes tipi olduğu ve asker ve memurlarca giyildiği ifade edilmiştir (Laqueur 1997: 157). Giresun'da XIX-

XX. yüzyıldan 3 örnekte meslek yazılmamıştır (İltar 2005: 366).

10d - Hamidiye kalıplı bu grupta fesin alt çapı üstüne göre daha büyük olmasına karşılık Aziziye kalıbında olduğu gibi fark fazla değildir. 2 örneği vardır (67, 172). Yalnız 172 numaralı örnekte hem püskül yoktur, hem de alt yarısında çiçek ve kıvrım dal bezemeli bir ikinci kumaş sarılıdır (Ek-6).

İstanbul örnekleri XIX. yy. ikinci yarısından olan bu tip başlıklar öğrenci, kehribarcı, derviş mezar taşlarında görülür (Çal 2000: 212). Sinop'taki 1809-10, 1861 tarihli meslek yazılmamıştır, 1856 tarihli meclis azası, 1853 tarihli paşaya aittir (Grammont-Vatin 1992: SMz 19, SSB A 10, SSB B 23). Giresun'da XIX. yüzyıldan 3 örneğinde meslek yazılmamıştır (İltar 2005: 366).

C- MEZAR TAŞLARINDA KADIN BAŞLIKLARI

Kadınlara ait mezar taşlarında başlık kabul edilebilecek 3 tip uygulama vardır:

1- Soğan biçimli veya hotoz denilen (Barışta 2002a) bu tipin iki alt grubu vardır. Ayak taşlarında uygulanmıştır. Tarihleri belli değildir.

1a: Bir su kabağını andırır şekilde alttaki parçası geniş, üstteki dar iki bölümden oluşur. 3 ve 122 sıra nu.lı iki ayak taşındadır (Ek-6). Bir örneği de Trabzon'da ayak taşındadır (Ölçay 2004: 22). Edincik'te 1842 tarihli mezarın ayak taşındaki 3 nu. ile benzerdir (Tüfekçioğlu 2005: 52.s. 103. fot.).

1b : Birinci gruptan farkı, alttaki büyük parçanın iki kademeli oluşudur. 4 nu.lı ayak taşı ve 10 nu.lı ve 1840 tarihli baş taşındadır (Ek 6). Edincik'te 1852 tarihli mezarın ayak taşındaki 10 nu. ile benzerdir (Tüfekçioğlu 2005: 54.s., 106. fot.).

Kara-Danışık 2005: 477

Grammont-Vatin 1992: SMz 22 SSB A 1 2 (1847 tarihli 1845 tarihli kaymakamın ağlu babasının başlığının eşi kenulmuş gibidir)

2-Boyun kısmından sonra yanlara ve yukarı doğru genişleyerek devam eden başlık bölümü, genelde 3-5 cm'yi geçmeyen bir üstü hafif kavisli bir tabla kısmıyla son bulur. 6 örnek ile (sıra nu: 25, 60, 68, 82, 86, 129) en çok görülen tiptir. Tarihleri bilinen beş tanesinde 1805 tarihli olanı dışında hepsi XVIII. yüzyılın ikinci yarısındadır. Sadece başlık kısmı kalmış olan 129 numaralı belirsizdir, diğerleri baş taşıdır (Ek-6). Topkapı Sarayı'ndaki Kaya İsmihan Sultan'ın (1631-1659) başlığı, mezar taşlarındakilerin gerçek başlıklar örnek alınarak yapıldığını göstermesi ve tarihi bakımından önemlidir (Anonim 1993:265; Tezcan 1999: 56, 69).

3-Önceki gruptan farkı tabla tepesinin yumuşak geçişli üç kademeli olmasıdır. 79 (1814) ve 177 (1824) sıra nu.lu 2 örnek de baş taşıdır (Ek-6).

D-BEZEME (BKZ. EK-10 SÜSLEME)

Bezemeyi bitkisel, geometrik ve nesnel diye üç bölümde inceledik.

1-Bitkisel Süsleme :

	Sıra	Tarih
Çınar yaprağı	48	1764
Gül	86, 88, 97, 111, 157, 158, 168	1770, 1810, 1827, 1905
Hurma	1, 2, 3, 6	Tarihsiz ayak taşları
İncir	111	1820
Lale	69	1804
Mimoza	4, 128	Tarihsiz ayak taşları
Palmet	28, 31, 105	1448, 1538
Rumi	28, 31, 105	1448, 1538
Yaprak	6, 9, 69, 73, 84, 88, 97, 106, 111, 128, 161, 175	1804, 1810, 1827, 1844, 1845, 1850, 1874, 1885
Zerrin (Nergis)	97, 172	1827, 1919

Çınar Yaprığı: 1764 tarihli örnekte alınlığın tepesinde tek yaprak olarak işlenmiştir. XV. yy. Osmanlı taş işçiliğinde de görülen bir türdür (Özbek 2002:) (11. çizim).

Gül: Göynük'te XVIII-XX. yüzyıldan 7 örnekte görülür. 88, 157, 158 (157 nu.lu taşın ayak taşı olmalıdır), 168 nu.lılarda sarmaşık gülü şeklindedir ve birbirlerine benzerler.

Trabzon'da XVIII. yüzyıldan 10 mezar taşında (Yer 2004: 192), XIX. yüzyıldaki 133 kadın mezar taşından 52 tanesinde (Ölçay 2004: 214), Giresun'da çoğu XIX. yüzyıldan 22 tanesinde (İltar 2005: 375) olması XIX. yüzyılda çoğaldığını gösteriyor. İstanbul'da rastgele seçilen 125 mezarda erkek ve kadın mezar taşlarında en çok kullanılan bitki motifi güldür (Laqueur 1984 :265). Kitap sanatlarında XVI. yy. ortasından XIX. yy. sonuna kadar en çok görülen çiçeklerdendir (Demiriz 1986: 375). (16-20. çizimler). İslam düşüncesinde gülün, Hz. Muhammed'in terinden meydana geldiği ve O'nu ifade ettiği bilinir, aynı zamanda birliğin çokluk halinde görünüşünü veya ömrünün kısalığı yüzünden hayatın geçiciliğini ifade etmektedir (Ayvazoğlu 1992: 95, 99). Ancak bunları hangi örnekler için kabul etmemiz gerektiği tartışmalıdır. Kadiri tarikatı mensuplarının mezar taşlarına tarikat sembolü olarak gül işlendiği bilinmekle beraber bir kitap kapağında, bir çeşmede veya bir mezar taşında gül gördüğümüz zaman bunu sadece bir dönem modası süsleme elemanı olarak mı yoksa bir sembol diye mi düşünmemiz konusu

araştırılmaya muhtaçtır. Örneğin bir mezar taşındaki güle bir anlam yüklenecekse Hz. Muhammed'in sembolü olmaktan çok hayatın geçiciliğini ifade etmesi daha akla yatkındır.

Hurma: Cennet meyvesi olduğuna inanılan (Oğuz 1983: 31) hurma, yaygın motiflerden biridir. Göynük'te tarihi belli olmayan 6 ayak taşındadır (Bkz. 1, 2, 3, 6. çizimler). Trabzon'da (Yer 2004: 198) XVIII.

yüzyıldan 3 ayaktaşında (Göynük'teki 1 nu.lu 48, 3 numaralı ise 107 nu.lu ile benzerdir), ve XIX. yy. kadın mezar taşlarından 4 tanesinde (Ölçay 2004: 220), Amasya'da XIX. yüzyıldan 4 örnekte (Aydoğdu 1997: 249-250), Giresun'da yine XIX. yüzyıldan 4 örnekte (Göynük'tekiler ile ana düzenlemeler benzer olmakla birlikte ayrıntılar farklıdır) işlenmiştir (İltar 2005: 380). Aynı üslupta Edincik'teki ayak taşları 1842, 1868-9 tarihli mezarlara aittirler (Tüfekçioğlu 2005: 52, 62. sayfalar, 103, 119. fot.).

İncir: Göynük'te 111 sıra nu.lu, 1820 tarihli 1 mezar taşında vardır. Burada meyve tabağının hemen altındaki gül motifinin goncaları ve 1, 2, 3, 6 numaralılarıdaki hurma meyveleri ile tabaktaki meyveler aynı şekilde işlenmiştir. Biz sayın Barışta'ya (2002c:129) bağlı kalarak bunları incir diye kabul ettik. 1732 tarihli Kaptan Hüseyin Paşa Çeşmesi'ndeki tabak içinde incirlerde olduğu gibi XVIII. yüzyıldan itibaren tabak içinde tasvir edilen meyvelerendir (Barışta 1991: 17). Tabak içinde meyvelerin Osmanlı sanatında Batı etkisindeki dönemde ortaya çıkmasına karşılık bu motifin İslam kültürü ve İslam öncesi kültürlerle giden kökünün olduğu, Budizm'de ilahlara sunulduğu belirtilmiştir (Çoruhlu 1998).

Lale: Buradaki biçimi bir zerrinin (nergis) yandan görünüşünü de andırdığından lale demekte tereddüt ettik. Erken Osmanlı mimari süslemede tek örneği bulunan lale (Özbek 2002: 550), XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı sanatında yaygınlaşır. Lalenin Osmanlı toplumu içindeki yeri için Ayverdi (1950) ve Ayvazoğlu'nun (1992) eserleri önemlidir. Göynük'te 1804 tarihli 1 örnekte, Amasya'da XVI-XVII. yüzyıldan 4 örnekte (Aydoğdu 1997: 245), XVII. yüzyıldan İstanbul Piyale Paşa Türbesi'ndeki lahitlerde (Demiriz 1981: 407-423) ve Antalya Müzesindeki mezar taşlarında (Eren 1982: 120), XVIII. yüzyıldan Trabzon'da 3 mezar taşında (Yer 2004: 193), Giresun'da çoğu XIX. yüzyıldan 7 örnekte vardır (İltar 2005: 375).

Mimoza: Tarihsiz iki ayak taşında vardır (4, 23. çizimler). Tropikal iklim çiçeği olan mimozanın XVIII. yüzyıldan sonra Batı etkisiyle Türk sanatına girdiğini söyleyebiliriz.

Palmet: Göynük'te 3 örnekte (1448, 1538, tarihsiz) vardır (9, 21. çizimler). Sümerlerden Mısır'a kadar Akdeniz uygarlıklarında bulunan ve doğuya Hellenistik devirde gittiği ileri sürülen (Demiriz 1979: 27 ; Özbek 2002: 534) palmet, sanat tarihinin çeşitli uygarlıklarda görülen en eski motiflerinden birisidir. Hun kurganlarından beri Türk sanatında yaygın olarak kullanılmıştır (Mülayim 1984). XIV-XV. yy. Osmanlı mimarisindeki taş süslemenin temel motiflerindedir (Özbek 2002: 538). Amasya'daki 134 mezar taşından 20 tanesinde (Aydoğdu: 239) (19 tanesi XIV-XV. yy., 1 tanesi XVI. yy.) ve Bursa'da olduğu gibi (Karaçağ 1994: 172) mezar taşlarında XI-XVI. yüzyıllarda daha çoktur. Trabzon'da XVIII. yüzyıldan 3 örnekte (Yer 2004: 189), Giresun'dan 2 mezar taşında (İltar 2005: 377) veya İstanbul çeşmelerinde (Barışta 1992; Barışta 1993; Barışta 1995) olduğu gibi ise, XVIII-XIX. yüzyılda azalarak ve üslup farklılığıyla devam eder.

Rumi: Bu motif de yine İslam öncesi dönemden itibaren Türk süsleme sanatının temel motiflerinden biridir (Şimşir 2002: 12 ; Özbek 2002: 538-549). Mimari süslemede Selçuklu-Beylikler dönemlerindeki ağırlığını kaybetse de el sanatlarında her zaman sevilen bir motif olmuştur. Genellikle olduğu gibi Göynük mezar taşlarında da palmetle beraberdir. 3 örnekte (1448, 1538, tarihsiz) bulunur (9, 21. çizimler). Mezar taşlarında başta Ahlat olmak üzere Selçuklu-Beylikler mezar taşlarında daha çoktur (Karamağaralı 1992: 65 ; Aydoğdu 1997: 241-243). Akşehir'deki XIV-XV. yüzyıla ait 70 mezar taşından 44 tanesinde rumi-palmet işlenmiş olması, oran hakkında bir fikir vermektedir (Benli 1992: 248 ; XV. yy. için bkz. Güven 1995: 234). Amasya'da XIV-XVI. yüzyıllardan 31 mezar taşında (Aydoğdu 1997: 241), Trabzon'da XVIII. yüzyıldan 2 örnekte görülür (Yer 2004: 190).

Zerrin (Nergis): 1827 ve 1919 tarihli iki örnektedir (18. çizim). Zerrinin kitap sanatlarında XVI. yy. ikinci yarısından XIX. yy. ortasına kadar en çok görülen çiçeklerden birisi olduğu belirtilmiştir (Demiriz 1986: 310, 377, 377). XV-XVI. yy. şiirlerinde nergis olarak da geçen çiçeğin, sürekli bekleyiş halindeki aşığı ifade etmesinin (Ayvazoğlu 1992: 147), XIX. yüzyılda bir mezar taşında Allah'ı bekleme fikrine dönüştüğünü düşünmek biraz zorlama olacaktır.

Yaprak: Kenger yaprağını esas alan değişik uygulamalar 12 örnekte görülür (Barışta 2002c) (5, 6, 11, 13-15, 18-20. çizimler). Tarihi belli olanlar XIX. yüzyıldandır. Giresun'da 163 mezar taşından 14 tanesinde (İltar 2005: 225) (1'i XVIII. yy., 13 tanesi XIX. yüzyıldan), Trabzon'da XVIII. yüzyılda 127 mezar taşından 23 tanesinde (22 tanesi XVIII. yy. son çeyreğinde) (Yer 2004: 210-211), XIX. yüzyıldaki 133 kadın mezar taşından 40 tanesinde (Ölçay 2004: 228) ayrıntılarda farklı değişik yapraklar işlenmiştir. Amasya'daki 7 örnekten 5 tanesi de XIX. yüzyıldandır (Aydoğdu 1997: 246). Edincik'te Esmâ Hatun'un 1875 tarihli mezar taşının yapraklı tepeliği 9. örneğimiz ile benzerdir (Tüfekçioğlu 2005: 68.s., 129. fot.). Mimaride taş ve ahşap süslemede XIX. yüzyılın hakim tipidir.

Burada çiçek adlarını en yakın benzerlerine ve daha önceki adlandırmalara göre yaptığımızı belirtmek istiyoruz. Rumi-palmet gibi doğada karşılığı olmayanların dışındaki gül, çınar, mimoza gibi çiçeklerin hiç birisi doğada olduğu gibi işlenmemiştir. Mesela çınar yaprağı, gül, zerrin, lale, mimoza doğadakilerin aynısı değildir. Bunlara başka yayınlarda başka adlar verilmiş olması da mümkündür. Gül veya sarmaşık gül dediklerimizde de farklı tipler vardır. Bunların bir kısmına başka isimler de verilebilir. Yalnızca hurma belirli kalıplar halinde ve ağaç olarak yapıldığından daha kolay ayrılabilir.

2- Geometrik Bezeme (Bkz. Ek-10 Süsleme):

	Sıra	Tarih
Burma	105	1538
Çarkifelek	26, 27, 30, 31	1448, 1448
Zencerek	105	1538

Burma: 1538 tarihli 1 örnekte vardır (21. çizim). XV. yy. Osmanlı mezar taşlarında sütünce yüzeylerindeki halat silmeli olarak adlandırılmıştır (Güven 199 : 226).

Zencerek: 1538 tarihli örnektedir (21. çizim). XV. yy. Osmanlı mezar taşlarında yaygındır (Güven 1995: 238). Amasya'da XIV-XV. yüzyıla tarihlenen üç mezar taşında vardır (Aydoğdu 1997: 252).

3- Nesneli Bezeme (Bkz. Ek-10 Süsleme)

	Sıra	Tarih
Kandil	26, 30, 31	1448, 1448
Kase	111	1820
Perde	4	Tarihsiz
Şamdan	27, 30	1448
Takı	86, 115	1770, 1772
Vazo	4, 88, 158, 168	Tarihsiz, 1861, 1905

Çarkifelek: Akşemseddin'in 1448 yılında ölen iki kızı ve Akşemseddin'in eşine ait baş taşı olabileceği ifade edilen (Yardım Tarihsiz : 140) mezar taşlarında görülür. Çarkifelek motifinin dünyadaki hayatı simgelediği ve yeniçeri bölüklerinin işaretlerinden biri olduğu belirtilmiştir (Ayanoğlu 1951: 602). Trabzon'da XVIII. yüzyıldan 1 mezar taşında kullanılmıştır (Yer 2004: 208).

Kandil: Yine Akşemseddin'in 1448 yılında ölen iki kızı ve XV. yüzyıldan olabilecek üç mezar taşında vardır (7, 10. çizimler). Anadolu Türk sanatında XII. yüzyıldan beri mimaride ve el sanatlarında yaygın olarak kullanılan bir motiftir (Akar 1977; Kalfazade-Ertuğrul 1989). Selçuklu-Beylikler devri mezar taşlarında da çok görülür (Karamağaralı 1992: 59-72). Amasya'daki 4 örnek (Aydoğdu 1997: 257) Ahlat mezar taşlarındaki çizgiyi sürdürür. Akşehir mezar taşlarındaki (Benli 1992: Katalog ve döküm tablosu) XIV-XV. yüzyıldan 19 örnek,

Edirne'de Sitti Şah Sultan'ın 1486 tarihli mezar taşındaki kandiller (Özer 2004: 201) örneklerimiz ile benzerdir. Göynük örneklerinin daha geometrik ve soyut biçimlerine karşılık, XVIII-XX. yüzyılda Eyüp'te 42 örnekteki kandiller daha gerçekçidir ve 42 örnekteki 24 ayrı tip bu konudaki çeşitliliği göstermektedir (Çerkez 2000: 341-342).

Kase: Göynük'te 1820 tarihli 1 örnektedir (20. çizim). Biçim olarak yine Göynük'teki vazolardan farklı değildir. Osmanlı sanatında Lale Devri'nden itibaren meyve dolu tabak motifleri yaygınlaşmıştır. Giresun'da XVIII-XX. yüzyıldan iki mezar taşındadır (İltar 2005: 387). Trabzon'da XVIII. yüzyıldan 1 (Yer 2004: 210), XIX. yüzyıldaki 133 kadın mezar taşından 7 tanesinde farklı tipleri görülür (Ölçay 2004: 225). İstanbul'daki XVIII. yy. çeşmelerinde de değişik tipleri bulunur (Barışta 1991). İstanbul'da rastgele seçilen 120 mezardan 22 tanesinde XVIII-XIX. yüzyıllarda ve daha çok kadın mezar taşlarında kullanılmıştır (Laqueur 1984: 265)

Perde: Tarihsiz 1 ayaktaşında vardır (4. çizim). Batı etkisinin artmaya başladığı XVIII. yüzyıldan itibaren Türk sanatında daha çok resim sanatında kullanılan bir motif olmuştur. Trabzon'da XIX. yüzyıldan bir kadın mezar taşında (Ölçay 2004: 227), Giresun'da XVIII. yüzyıldan iki örnekte vardır (İltar 2005: 386).

Şamdan: 1448 tarihli 2 örnektedir (8. çizim). Akşehir mezar taşlarında XIV-XV. yüzyıldan 14 tane değişik tipte şamdan işlenmiştir (Benli 1992: 22, döküm tablosu). Amasya'daki örnekler de XV. yüzyıldandır (Aydoğdu 1997: 257). Göynük örnekleri genele göre (Akar 1977) daha soyuttur.

Taki: Kadın mezar taşlarında özellikle boyun kısmında uygulanmıştır. Çok çeşitli tiplerine rastlanır (Tayanç 1966). Azade Akar bini aşkın örnekten söz eder (1974). Göynük'te XVIII. yüzyıldan iki örnekte bulunmaktadır (12, 16. çizimler). Trabzon'da XVIII. yüzyılda 127

mezar taşından 11 tanesinde (Yer 2004: 210-211), XIX. yüzyıldaki 133 kadın mezar taşından 17 tanesindeki takı motifleri (Ölçay 2004: 228), İstanbul-Eyüp'teki (Barışta 2002b: 1311-1313) XVIII-XIX. yy. kadın mezar taşlarındakilere benzer.

Vazo: Osmanlı sanatındaki yaygın motiflerdendir (Akar 1969: 278). Göynük'te 4 mezar taşında vardır (tarihsiz 2 tanesi : 4, 17. çizimler ve 158 nu.lı 1905 tarihli). Trabzon'da (Yer 2004: 209) XVIII. yüzyılda 4 tane (67 kat. nu.lı olanı Göynük'teki 4 nu.lı ile aynıdır) ve XIX. yüzyıldan 19 kadın mezar taşında (Ölçay 2004: 225), Amasya'da 5 örnekte (Aydoğdu: 261), Giresun'da 163 mezar taşından 15 tanesinde (14 tanesi XIX. yüzyıldan) çeşitli tiplerde görülür (İltar 2005: 225). Mezar taşlarında XIX. yüzyılda çoğaldığı anlaşılıyor.

E-MEZAR TAŞLARINDAKİ YAZILARIN KONULARI

Prokosch'un mezar taşlarındaki yazıları 5 ana başlıkta toplamasına karşılık, mezar taşları hakkındaki ilk araştırmamızda, biraz da yazıların taşlardaki sıralamasına bağlı olarak biz yazıları 11 başlık altında toplamıştık (Çal 2000: 214-216). Burada da bu sıralamayı tekrar ettik. Ancak o yazımızda da belirtildiği üzere insanların yeteneklerinin övülmesi ve insanlara uyarı gibi bazı konuları, o yazı kapsamındaki mezar taşlarında çok az oldukları için sıralamaya koymamıştık. Bu çalışmada insanlara uyarı daha çok olduğu için bu defa 11 değil 12 konuya ayırdık (Ek-4). Bu ifadelerin Türk mezar taşları geneli içindeki yerini belirleyebilmek, kaçınılmaz olarak yayınlardaki bu tür sınıflamalara bağlı kalmıştır. Böyle dökümler de ne yazık ki, yayınların çoğunda yoktur. XV-XVI. yüzyıldaki 8 mezar taşında yazılarda hadis, ölenin adı ve tarih Arapça olarak yazılmıştır. Sayıları az olduğu için ayrı bir başlık açılmamıştır.

1-Başlangıç İfadesi

Sayı	Sıra Nu	İfade	Tarih
25	9, 40, 51, 54, 63, 66, 70, 78, 82, 83, 84, 86, 94, 97, 110, 113, 114, 119, 140, 144, 152, 168, 174, 175, 176	Huve'l-baki	1709, 1770, 1782, 1783, 1788, 1793, 1793, 1803, 1805, 1806, 1808, 1825, 1826, 1827, 1836, 1846, 1856, 1861, 1884, 1885, 1885, 1894, 1895
11	21, 52, 58, 69, 81, 102, 111, 148, 150, 166, 169	Huve'l hayyu'l-baki	1753, 1760, 1770, 1770, 1773, 1780, 1797, 1804, 1820, 1848, 1874
10	17, 46, 47, 80, 101, 106, 108, 161, 173, 157	Ah mine'l-mevt	1851, 1860, 1864, 1871, 1874, 1876, 1877, 1887, 1905
6	15, 57, 59, 73, 164, 177	El baki	1813, 1815, 1824, 1824, 1830, 1845
1	67	Huve'l-hallak	1900
1	10	Huve'l hallaku'l-baki	1840
1	103	Ya gaffar	1847
1	85	Esteizubillah	1903
1	77	El Fatiha	1750

Yazı bulunan toplam 136 mezar taşından 57 tanesinde 9 tür başlangıç ifadesi kullanılmıştır. Tanrının sıfatları, serzeniş, durum bildirme ve Tanrı'dan yardım olarak dört grupta inceleyebiliriz. Trabzon' da XVIII. yüzyıldaki 119 mezar taşından 54 tanesinde görülmesi, başlangıç ifadesinin mezar taşlarında kullanılma oranını göstermesi bakımından bir fikir vermektedir (Yer 2004: 221). XIV-XV. yy. Akşehir mezar taşlarındaki el merhum, vefat, intekallet, sahib-i haza'l kabr, tüveffi gibi ibarelerin başlangıç ifadesi olarak kullanıldığı düşünülürse (Benli 1992: 249), Osmanlı döneminde XVIII. yüzyıldan itibaren başlayan değişim daha iyi anlaşılabilir.

a- Tanrının Sıfatları :

a1- Huve'l-baki: 57 örneğin 25 tanesinde, en yaygın grup olarak Huve'l-baki tercih edilmiştir. 1709-1903 yılları arasında, çoğunlukla XIX. yüzyılda görülür. İstanbul'daki mezar taşlarında da XIX. yüzyılda yaygın olduğu anlaşılmaktadır (Laqueur 1997:82 ; Çal 2000: 215). Giresun sahil şeridindeki mezar taşlarında da en yaygın şekildedir, diğerlerinin oran olarak dağılımı buradakine yakındır (İltar 2005: 394). Trabzon'da XIX. yüzyılda 134 kadın mezar taşından 50 tanesinde kullanılmıştır (Ölçay 2004: 232). Trabzon'daki XVIII. yy.

mezar taşlarında yine hakim gruptur (Yer 2004).

a2- Huve'l-hayyu'l-baki: 57 örneğin 11 tanesinde bulunmaktadır. Bunların 7 tanesi 18, 4 tanesi XIX. yüzyıldandır. İstanbul örnekleri yine sayıları birbirine yakın olmak üzere aynı yüzyıllardandır (Çal 2000: 215).

a3- El-baki: 57 örnekten, hepsi de XIX. yüzyıla ait 6 tanesinde yer verilmiştir. İstanbul'da incelediğimiz 101 mezar taşından sadece 1 tanesinde vardı (Çal 2000: 215). Aynı şekilde Trabzon'daki XVIII. yy. mezar taşlarında da 1 örnek olması (Yer 2004: 221), fazla tercih edilmediğini gösteriyor.

a4- Huve'l-hallak: 1900 tarihli bir örnektir.

a5- Huve'l-hallaku'l-baki: 1840 tarihli bir mezar taşındadır. İstanbul'da XVIII ve daha yaygın olarak XIX. yüzyılda çok kullanılan bir ifadedir.

a6- Ya gaffar: 1847 tarihli bir örnektir. Şanlıurfa mezar taşlarında kullanıldığını gördük.

b- Serzeniş: Ah mine'l-mevt olmak üzere bir kalıbı vardır. Başlangıç ifadesi kullanılan 57 örnekten 10 tanesinde yer alır. Biri 1905 tarihlidir, diğerleri XIX. yüzyılın ikinci yarısına aittir. İstanbul örnekleri de XVIII. yüzyıldan bir

tanisinin dışında XIX. yüzyıldandır (Çal 2000: 215). Laqueur serzeniş ifadelerini Batı etkisine bağlamaktadır (Laqueur 1997: 83).

c- Dua: Genelde yazının sonunda tarihten hemen önceki fatiha isteği az da olsa başlangıç ifadesi olarak kullanılmaktadır. Burada 1750 tarihli bir örnektir. Edirne mezar taşlarında XV-XVIII. yüzyıllarda görüldüğü bildirilir (İşli 1998: 449). İstanbul'da da çok rastlanan bir usûl değildir (Çal 2000: 215).

d- Esteizubillah: 1903 tarihli 1 örnekte görülen bu ifadeyi Tanrı'dan yardım isteği diye düşünebiliriz.

2-İnsanlara Uyarı

Yazı bulunan toplam 136 mezar taşından

29 tanesinde yazılarda insanlara uyarı dediğimiz ifadeler yer verilmiştir. Yazılardaki ortak düşünce, bu dünyanın geçiciliği ve insanların ölüm olayından ders almalarıdır. Bu ana fikir esas olmak üzere bazıları küçük farklarla birbirinden ayrılan 15 ayrı ifade şekli belirlenmiştir. Bu tür ifadeler yer verilen mezar taşlarının tarihleri 1712 ile 1905 yılları arasındaki yaklaşık 200 yıllık bir döneme aittir. Kendi içlerinde XVIII ve XIX. yüzyıla dağılımları da birbirine yakındır. Bunlar içinde "Ziyaretten murad bir (ancak) duadır / Bugün bana ise yarın sanadır" kalıbı 29 örnekten 9 tanesinde kullanılmıştır ve en yaygın olanıdır. Ağırlıklı olarak XVIII. yüzyılda tercih edilmiştir.

"Kimseye baki değildir bu dehr-i sübut" kalıbı ise 4 örnekte görülür. Diğerleri genellikle birer mezar taşında kullanılmıştır.

Sıra Nu.	İfade	Tarih
5, 15	-Gönül virme cihana bi vefadır -Vefasız nesneye uymak hatadır -Hemen ağla uzun çün yaşlanı ? gör -Ko dünyayı itme kimseye yük	1712, 1824
13	-Kimseye baki değildir çünkü her dem -Yahya Bey merkadinden ibret al	1781
17, 25, 64, 96, 98, 123, 144, 145, 155, 163	-Ziyaretten murad ancak duadır - Bugün bana ise yarın sanadır	1871, 1775, 1814, 1791, 1782, 1780, 1788, 1774, 1779
54	- Kimseye yar olmaz bu ey dil bu cihan-ı bi vefa	1885
65, 112, 119, 140	-Kimseye baki değildir çünki bu dehr-i sübut	1802, 1773, 1793, 1806
69	-Nice ..... Kimseler bulmaz halas -..... olma mağrur sen	1804
82	-Dikkat ile nazar eyle şu mezarım taşına -Akil isen gafil olma -Aklını al başına satub -Gezerdim her dem neler geldi başıma	1805
83	- ... (kırk) gafletten değildir baki mülk-i cihan	1808
103	-Ya naziren bi-kabri mütefekiren bi-hali -Bil emsi kunte misleke gada tekünni misli	1847
119	- Nazar eyle bu mevta kabrime ibret	1793
127	-Bakmayan çeşm-i basiretle -Taşına bilmez ol benim hala -Ta gelince başına	1767
140	- Gel nazar eyle bu mevta kabrine ibret al	1806
149	-İyal-i evlatların gör nice oldı	
151	-Şana ibret bu yetmez mi	1894
167	-Kalmaz kimseye bu ..... -Bu cihanın yok devamı fanidir	1800
157	-Sergüzeştüm şerh idüb sen-i mezarım bulsun	1905

3-Durum Bildirme

Sıra Nu.	İfade	Tarih
71	- ... erdi ecel-i şerbet	1773
9	- Ah kim bu alem içre ben de şadan olmadım - Bir misafir gibi geldim ben de mihman olmadım	1844
59, 154	- Bağ-ı gülşende bir taze gül iken - Bad-ı ecel şimdi eyledi beni hazan - Bir gül-i zibay-ı nazenin iken - Eyledi hak beni hak ile yeksan	1813
47	- Bir gonca gül idim açamadım soldum - Terk idüb dünyayı cennet-i alayı buldum - Kevser ırmağından bilmiş evvel yundum - Dünya sizin olsun ben mevlamı buldum	1877
45	- Canan kızım eyledi rihlet	1875
79	- Ciğerim pasesi gitdi	1814
70	- Cihani terk idüb ömr-ü fenadan eyledi tamam	1782
84, 114	- Çün ecel geldi ana olmaz aman	1836
21	- Dar-ı bekaya rihlet itdi	1773
37, 71	- Dar-ı fenadan dar-ı bekaya eyledi rihlet	1773
62	- Doymayb gençliğine çünkü - Oldu na murad rahmet müstagrak	1805
78, 120	- El çeküb bi'l cümleden itdim bekaya rihlet - Terk idüb geriye mal-ı mülkü devleti	1825, 1843
22	- El merhum - el müteveffı	
73	- Elveda ey alem-i fani sana şimdengeri - Ahiret semtine yol düştü bana şimdengeri - Mevc urub bahr-i ecel aldı beni girdabına - Elveda görmez beni bir aşına şimdengeri - Bir kefendir giydiğim fani cihanda akibet - Hilat-ı fahireden düştüm cüda şimdengeri	1845
86	- Eyledi teslim canı ol hemin	1770
146	- Fenadan b....(kırık) - rihlet iden gençliğine - Doymayan muradına irmeyen	
24, 38, 48, 97, 173	- Fenadan bekaya eyledi rihlet	1772, 1805, 1764, 1827, 1874
69	- Geldi emr-i İrci' i guş eyledi ol nagihan - Aldı tac-ı ömrünü hiç virmedi bir dem aman - Nice ..... Kimseler bulmaz halas - ..... olma mağrur sen heman	1804
108	- Genç iken göçdi cihandan	1860
165	- Gençliğine doymayan - Na murad giden	1760
141	- Gençliğine doymayan - Muradına ermeyen	1810
54	- Gitdi bir oğlu Halil'e hasret İbrahim Ağa	1885
37	- Hala yirmiiki yaşında eyledi mücerret	1773
106	- İçdim ecel şerbetini Lokman'a hacet kalmadı	1851
74	- İdüb terk ma-sivayı bugün - Azm-i beka itdi giyüb cennet - Libasını fenayı terk idüb gitdi	1786
7	- İdüb terk ma sivayı bugün azm-ı beka itdim - Ecel hamil idüb hem nuş makamın darü'l cinan itdi - Bu dünyanın bekası yok bilirken akibet fani - Giyüb cennet libasın fenayı terk idüb gitdi	1813
172	- İrci' i emr-i celili çün oldu bana ayan - Lebbeyk zen-i icabet eyledim öldüm heman	
81	- Keremi ilahi ile oldu mevkii Kur'an	1770

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

166	- Kıldı tebdili mekan yaz hüznüya tarih ? - ....lahut idi azm-i gülistan eyledi	1848
37	- Mevlüdünde irdi ecel şerbeti	1773
101	- Nuş idüb kıldı heman ol semt-i hakka rihleti	1887
150	- Rihlet ? itdim mülk-i faniden beka gülzarına	
161	- Saday-ı ırcı'ı emr irince guşuma ol dem - Hemen göç idüb gah-ı bekaya eyledim rihlet	1874
164	- Terk eyledi validimin bir gülü - Taze iken uçdı cennet bülbülü	1815
82	- Turab oldum taş geldi başıma	1805
85	- Vefatı esnasında este`uzu billah	1903
157	- Tıf ilken bükdi benim ahir helim bu dehr-i dun - İstedi Hak elveda sancağı çekdim bugün	1905

Durum bildirme, ölümün gerçekleştiğinin, daha çok şiir diliyle, beyitler halinde bildirilmesidir. 136 örnekten 45 tanesinde durum bildirme ifadelerine yer verilmiştir. Genellikle ilk bölümlerde bulunur. 45 örneğin 14 tanesinde mezar taşındaki ilk ifadedir. 44 örnekte 36 ayrı ifade (bazıları küçük farklarla ayrılır), bu konuda kalıplara fazla itibar edilmediğini göstermektedir. 45 örnekteki ifadelerden bir tanesi 10, dört tanesi ikişer, diğerleri birer defa kullanılmıştır. En yaygın olan "Fenadan bekaya eyledi rihlet" ifadesi küçük değişikliklerle, XVIII-XIX. yüzyıllarda toplam 10 kere tekrar edilmiştir. "Gençliğine doymayan ..." diye başlayıp farklı şekillerde devam eden kalıp ise 4 kere görülür. Tablodan da anlaşılacağı üzere yazılarda en uzun yer tutan ve genelde şiir diliyle yazılan bölümdür. Örneklerimiz itibarıyla XIX. yüzyılda yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Gençliğine doymayan, taze iken uçdı cennet bülbülü, çiğirim pasesi gitdi, gonca gül idim açamadım soldum, bağ-ı gülşende bir taze gül iken gibi ifadelerden ölenlerin genç olduklarını düşünebiliriz. Ancak yaş belirtilmediği için bu sadece bir yorum olarak kalmaktadır. 22 yaşında öldüğü bildirilen ve genç saymamız gereken bir örnekte de bu ifadeler kullanılmamıştır. Yalnızca 157 nu.lu mezar taşında, 12 yaşında ölen Hatice Hanım'dan çocuk diye söz edilmesi, XX. yy. başındaki Osmanlı toplumunda hangi yaşların çocuk sayıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

315

Daha çok bu bölümü ilgilendirmektedir, yazıların edebi değerini öğrenmek için Türk Dili Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi sayın Doç. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak'ın görüşüne başvurduk. Bu değerlendirmeyi yapmanın ayrıntılı bir çalışmayı gerektirdiğini, ancak geneli itibarıyla bir ön görüş olarak büyükçe bir kısmında vezin olmadığını, 6 örnekte de kısmen vezin olduğunu ancak bazı dizelerde buna uyulmadığını ifade etmiştir. Özetle bu metinlerin Türk dili itibarıyla birinci sınıf metinler olmadığını, belki kopyalanırken yanlış alındıkları veya yanlış yazıldıkları için veznin tutmadığının düşünülebileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda ebcet ile de tarihi verilen 159 ve 164 nu.lu örneklerde sadece bu mezarlar için yazılmış olması gereken dizelerde bile vezin tam tutmamaktadır.

4-Sebeup Bildirme

Sıra Nu.	İfade	Tarih
9	- Çaresiz derde düştüm def'i imkan bulamadım - Geçti ömrüm görmedim sıhhat yüzün	1844
67	- Abdurrahman Nafiz Efendi'nin sekiz - Aylık henüz şir har iken vefat - İden gonca-i bağından mahdumu	1900
86	- Vaz'ı hamlin ider iken nazenin - Eyledi teslim canı ol hemin	1770
136	- Kazaen .... İle merhum	
157	- Koymadı cismimde takat eyledi zil-ru zebun - Çekdiğim cevri hele şerh eyle gayet tüzun - Yok devası derdimin dökmeğe didem özge hun	1905

Ölüm sebebinin belirtilmesi, mezar taşlarımızda çok görülmez. Burada 5 örnekte yazılmıştır: 3 hastalık, 1 doğum yaparken, 1 tane de kaza sonucu ölüm. 67 numaradaki sekiz aylık ölüm dolaylı bir hastalık kabul edilebilir. İstanbul örnekleri daha çok XIX. yüzyıldandır (Çal 2000: 216). Ölüm sebebinin açıkça bildirme, genelde olduğu gibi burada da azdır. Ancak Akşemseddin'in üç kızının da 1448 yılında ölmesi (ikisi iki gün arayla), bir salgın hastalık ihtimalini düşündürüyor. Akşemseddin'in (doğumu 1389) 1459 yılında 70 yaşında öldüğü dikkate alınır, 1448 yılında ölen üç kızının da yetişkin olduğunu kabul edebiliriz. Fakat XV. yüzyıldan başka hiçbir mezar taşının olmaması, bunu sadece bir ihtimal olarak bırakmaktadır. Yine aynı şekilde Göynük naibi Elbistani Abdurrahman Nafiz Efendi'nin oğlunun 1900 yılında sekiz aylıkken, kızının 1905 yılında 12 yaşında hastalıktan ölmesi dikkat çekicidir.

5-Tanrıdan İstek

Yazılı 135 mezar taşından 29 tanesinde Tanrı'dan istek ifadesi görülmektedir. Bunların 16 tanesinde birbirine yakın, ancak değişik şekillerde ölen kişinin cennete kabul edilmesi istenmektedir. Bunlar arasında yaygın olanı " İde makamını Hak ravza-i cennet" kalıbıdır. Aynı ifade Arapça olarak da kullanılmıştır. Sayı olarak XVII ve XIX. yüzyıllara eşit olarak dağılmaktadırlar. Diğerlerinde

Sıra Nu.	İfade	Tarihler
136	- (kırık)... açılın bab-ı cennet - .... Olsun ana ashab-ı cennet	
83	- ...(kırık) şehadet menzil bula al-i cinan	1808
21	- Allahım ic'al kabri ravza-ı min riyazü'l cinan	1773
77	- Allahümme ec'al - Kabre ravzati min - Riyazü'l cinan	1750
100	- Allahümme'ce-al kabre - Ravza-i hayru'n-nas el cenan	1753
61	- Beni kıl mağfired - Be-hakkı arş-ı azam nur'u Kur'an	1874
84, 114	- Cürmünü afv eyleye ya Rabbü'l mennan - Mağfired kıl olmasın hali yaman - Mazhar-ı nur-ı şefa'at kıl her zaman	1836
46	- Dilerim bakmaya Rabbim yüzümün karesine - Merhem rahmet ura masumiyetim ? yaresine	1876
108	- Dilerim kabrini pür nur eyleye Rabbi'l- kerim	1860
174	- El muhtac ila rahmet-i Rabbi - El gafur	1798
166	- Eyle kabrim ravza-i cennet ya ilahe'l alemin - Gece gündüz eylesinler huri gılman hıdmeti	1861
62	- İde anı Rabbi'l abad	1805
24, 37, 38, 45, 71	- İde makamını Hak ravzına (ravza-i) cennet	1772, 1773, 1805, 1875, 1773
157	- İlahi hacetim bu dergahından - Beni mahrum itme rahmetinden	1806
148	- İlahi varıcağ dar-ı bekaya - Şef'i olsun Muhammed Mustafa	1753
48, 97, 173	- Kabrini ide Hak ravza-i cennet	1764, 1827, 1875
174	- Muradım la ? ... açılın bab-ı cennet - Refik olsun ana ashab-ı cennet	1774
86	- Ola kim rahmet kıla ol padişah - Zimmet-i cürmün afv idüb ola muin	1770
81	- Şefa'atini firdevs-i cennet-i alada	1770
85	- Vedhuli fi ibadi ve'd hud-huli cenneti (sadakallahü'l azim)	1903
111	- Vire hallak bize sabır ile sevabım	1820
54	- Yerde yattıkça bunun kabri ola rahmetle nur	1885

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

Tanrı'nın suçları bağışlaması, rahmet etmesi, kabrini nurlandırması, Peygamber'in şefaet etmesi, şiir diliyle istenmiştir. Mezar taşları yazılarında konu sıralaması olarak bir veya ikinci sırada yer almaktadırlar. Kalıp olarak İstanbul örnekleriyle yakındır.

6-İnsanlardan İstek

Sıra Nu.	İfade	Tarih
80	- Bakub geçme ricam budur ey Muhammed ümmeti - Mevtanın diriden hemen bir fatihadır minneti - Kabrimi ziyaret iden ey Muhammed ümmeti - Bize bir fatiha ihsan iden bula cenneti	1864
13	- Bi sübut gel oku ihlasınla - Bir fatiha itme sükut gel hakikatle	1781
69	- Fatiha eyle dua kıl ruhu Emine bula cinan	1804
165	- Gel oku bir fatiha itme sükut	1800
65, 112, 119, 140	- Gel oku ihlasile bir fatiha itme sükut	1802, 1773, 1793, 1806
120	- Gelüb kabrimi ziyaret eyleyen ihvan - Okusunlar ruhum için kulhuallah ayeti	1843
61, 168, 175	- Gelüb kabrimi ziyaret iden ihvan - İdeler ruhuma bir fatiha ihsan	1874, 1922, 1887
86	- İdüb ihda bu Şerife Fatma - Ruhuna ihlasile bir fatiha	1770
18	- Ziyaretten murad - Olan hemen bir duadır	1772
161	- Ziyaretten murad ancak duadır	1779
17, 25, 57, 64, 96, 98, 123, 144, 145, 155	- Ziyaretten murad bir duadır	1871, 1775, 1830, 1814, 1791, 1782, 1780, 1788, 1774

25 örnekte kullanılmıştır. Sayı olarak XVII ve XIX. yüzyıllara eşit dağılmıştır. Hepsinde mezarı ziyaret eden insanlardan şiir diliyle dua (adı verilenlerden 12 tanesinde fatiha, 1 tanesinde Kulhuallahü) istenmektedir. Yazılardaki konu sıralaması itibarıyla 22 örnekte birinci veya ikinci sıradadır. "Ziyaretten murad duadır" kalıbı küçük farklarla örneklerin yarısında görülür ve XVIII. yüzyılda daha çoktur.

7-Meslek

Sıra	Meslekler	Tarih
94	Binbaşı	1856
108	Dersiam	1860
72, 112	Derviş	1773
21	Derviş hafız	1773
70, 134, 136	Hafız	1782, 1764
74, 168, 174, 176	İmam	1786, 1861, 1798
10	Kasalar muhassili	1840
102	Kassam	1760
52	Katırcı	1797
51	Mekteb hocası	1793
139	Müftü	1738
67, 110, 103, 116, 157	Najp	1846, 1847, 1847, 1900, 1905
166	Nakşibendi şeyhi	1848
153	Nalband	1786
178	Serdengeçti	1774
148	Tabbak	1753
38	Boyacı	1805
85	Kaymakam	1903
176	Reisülkarra	1826

Gerek ölen kişiler, gerekse babaları veya aile büyüklerinin mesleklerinin belirtildiği 29 örnek vardır. Bunları askeri (binbaşı, serdengeçti), mülki (kaymakam, naip, kasalar muhassili, kassam), dini (müftü, imam, hafız, şeyh, derviş), ilmiye (dersiam, mektep hocası, reisülkurra), esnaf (katırcı, nalbant, tabbak/aşçı, boyacı) sınıflarına ayrılabiliriz. Naiplik 5, (iki ayrı naip adı vardır, Mustafa Hamdi Efendi'nin adı 3, Elbistani Abdurrahman Nafiz Efendi'nin adı 2 tahta geçmektedir) ve imamlık dört sayı ile yaygın olanlarıdır. Derviş ve hafızlık bir meslek olarak buraya alınmıştır, ancak her ikisi de birer meslek olmayabilir. Esnaftan bir kişi asıl işinin yanı sıra hem derviş hem hafız olabileceği gibi bir tekke de dervişlik, camide hafızlıktan başka işi olmayan kimseler de söz konusudur.

8-Sülale Adı

65, 145	Abdülvehhabzade	1802, 1788
80, 84, 101	Alibabazade	1864, 1887
108	Bakkalzade	1860
96	Boduroğlu	1791
114	Boyacısalihagağazade	1836
73	Cevzurzade	1845
78, 95, 119	Çapkinzade	1825, 1782, 1793
158	Dirhemcizade	1758
67, 157	Elbistani	1900, 1905
173	Emirhayroğlu	1824
79, 164	Gürcüzade	1814, 1815
55	Hacıbrahimzade	1808
178	Hacıömeroğlu	1774
17, 42	Hacıömerzade	1871, 1789
83	Hemrazzade	1808
53, 172, 175	Hüseynzade (Emirhüseynzade)	1764, 1922, 1887
59, 62	İbrahimağazade	1813, 1805
35, 107	Kadızzade	1830, 1880
155	Kuyumcuoğlu	1774
135	Mehmetağazade	
71, 165	Mustafağazade	1773, 1760
63, 64	Nalbandzade	1803, 1814
81	Neccarzade	1770
142	Osmanağazade	1806
102	Osmanefendizade	1760
33	Pürsezkade	1781
68, 136, 176	Salihefendizade	1767, 1798
54	Saraçzade	1885
123	Serdarzade	1780
111	Sertoğlu	1820
169	Şatroğlu	1875
5, 7, 9, 13, 15, 25, 27, 29, 30, 35, 107	Şeyh Akşemseddin sülalesi	1448, 1448, 1712, 1813, 1844, 1781, 1824, 1775, 1880, 1830
149	Tatarzade	
99	Terzioğlu	1773
147	Umranoğlu	1747
56	Vaizzade	1821
140	Vehhabzade	1806

59 örnekte 37 sülale adı belirlenmiştir. Göynük gibi küçük bir kaza için oldukça çoktur. Ancak 1448 yılından 1830 yılına kadar takip edebildiğimiz Akşemsettin sülalesinden başka (8 örnekte) köklü aile sayısının azlığı da dikkat çekicidir. Hüseyinzade ile Emirhüseyinzadeleri aynı sayarsak bu sülale 158 yıllık, Hacıömerzadeler 82 yıllık bir süre için belirlenebilmektedirler. Çoğu sülalenin adı sadece birer örnekte geçmektedir. Kadızade sülalesinin aynı zamanda Akşemseddin ailesinden olduğunun belirtilmesi sülalelerden zaman içinde ayrılan kollar olduğunu gösteriyor.

9-Tanrıdan İstek (Dua)

Sıra Nu.	İfade	Tarih
9. 45. 48. 64. 79. 97. 99. 101. 106. 116. 141. 142. 177.	merhume	1764. 1773. 1806. 1810. 1814. 1814. 1824. 1827. 1844. 1847. 1851. 1875. 1887
10. 25. 60. 66. 73. 75. 107	Merhume ve mağfure	1698. 1709. 1774. 1775. 1830. 1840. 1845
40. 69. 82. 113	Merhume ve mağfuru'n-leha	1783. 1788. 1804. 1805
12. 17. 33. 38. 42. 57. 59. 62. 68. 70. 78. 83. 84. 96. 108. 112. 114. 119. 145. 147. 148. 155. 163. 164. 165. 167. 168. 173. 176. 178	merhum	1696. 1747. 1753. 1760. 1767. 1773. 1774. 1774. 1781. 1782. 1779. 1788. 1789. 1791. 1793. 1800. 1805. 1805. 1808. 1813. 1815. 1825. 1826. 1830. 1836. 1860. 1871. 1861. 1874
22	El merhum	
18. 21. 24. 52. 53. 55. 56. 65. 71. 72. 74. 76. 77. 94. 95. 98. 100. 102. 111. 127. 134. 135. 139. 140. 144. 153. 159. 160. 169. 174.	Merhum ve mağfur	1738. 1750. 1753. 1758. 1760. 1764. 1764. 1767. 1770. 1772. 1773. 1773. 1773. 1773. 1782. 1782. 1786. 1786. 1802. 1806. 1806. 1808. 1820. 1821. 1856. 1895
120. 152	Merhum ve mağfur leh	1843

Yazılı 135 örnekten 87 tanesinde dua ifadeleri vardır. Erkekler ve kadınlar için kullanılanları bir sayarsak 4 kalıp görülür: a= merhum (30 örnekte), merhume (13 örnekte) 43 adet, b= merhum ve mağfur (30 örnekte), merhume ve mağfure (7 örnekte) 37 adet c=merhum ve mağfur leh (2 örnekte), merhume ve mağfurun leha (4 örnekte) 6 adet d= el merhum 1 örnekte. Bunlar içinde yalnız merhum ve mağfur kalıbının XVIII. yüzyılda daha çok kullanıldığı anlaşılıyor. Diğerlerinde yüzyıllara göre belirgin bir farklılık yoktur. Mezar taşlarındaki, yazılarda konu sıralamasında ölenin adından önce gelir. Çok kısa olan mezar taşı yazılarında genelde sıralamamızdaki son dört konu mutlaka yer alır. Bu durumlarda bu dua kalıpları baştan birinci veya ikinci sıralarda olur. Merhum ve mağfur, merhume ve mağfure, merhum, merhume ifadeleri Trabzon XVIII. yy. mezar taşlarında da yaygın olanlarıdır (Yer 2004: 222).

10-Mezartaşlarında geçen adlar

Sıra Nu.	İsimler	Tarih
9	Abdi	1844
13, 112, 143,	Abdullah	1773, 1784, 1853
100	Abdurrahman	1753
67	Abdurrahman Nafiz	1900
18, 114,	Abdülchâp	1772, 1836
21, 47, 69, 74, 84, 111, 146, 154, 159, 163	Ahmet	1773, 1773, 1779, 1786, 1804, 1806, 1820, 1877
166	Ahmet Diyarî	1848
67	Ahmet Şemsettin	1900
13, 27, 29, 30, 15, 25, 51	Akşemseddin	1448, 1448, 1448, 1775, 1781, 1793, 1824
12, 18, 80, 101, 135, 140, 155,	Ali	1696, 1772, 1774, 1806, 1864, 1887
17	Arif	1871
5, 12, 80, 94, 99,	Halil	1696, 1712, 1773, 1856, 1864
13	Hamza	1781
171	Haşim	1885
57, 60, 82, 178	Hüseyn	1774, 1774, 1805, 1830
7, 35, 45, 54, 62, 63, 64, 68, 78, 98, 107, 113, 119, 136, 153, 162,	İbrahim	1767, 1774, 1782, 1786, 1788, 1793, 1803, 1805, 1813, 1814, 1825, 1830, 1875, 1880, 1885
151	İskender	1894
95, 103	İsmail	1782, 1847
143	İsmail Hakkı	1853
164	Mahmut	1815
13, 17, 33, 37, 47, 51, 55, 59, 61, 62, 71, 72, 73, 76, 77, 96, 97, 100, 102, 106, 108, 120, 123, 139, 145, 147, 149, 162, 167, 173	Mehmet	1738, 1747, 1750, 1753, 1760, 1773, 1773, 1773, 1774, 1780, 1781, 1781, 1788, 1791, 1793, 1800, 1805, 1808, 1813, 1827, 1843, 1845, 1851, 1860, 1871, 1874, 1875, 1877
80	Mehmet Durmuş	1864
21, 22, 176	Mehmet Emin	1773, 1798
56	Mehmet Sadık	1821
167	Memiş	1770
10, 38, 53, 57, 58, 78, 83, 148, 160, 168, 177	Mustafa	1753, 1758, 1764, 1780, 1805, 1808, 1824, 1830, 1825, 1840, 1861
103, 110, 116	Mustafa Hamdi	1846, 1847, 1847
70, 168,	Osman	1782, 1861
85	Osman Nuri	1903
24, 33, 42, 47, 52, 61, 142, 178	Ömer	1772, 1774, 1781, 1789, 1797, 1806, 1874, 1877,
172	Sadullah	1922
15	Sadullah Yahya	1824
42, 65, 77, 141, 144, 174	Salih	1750, 1789, 1798, 1802, 1810,
13	Yahya	1781
38, 163	Yusuf	1779, 1805

Erkek adları :

Kişi adlarında Osmanlı toplumundaki genel eğilim burada da geçerlidir. Mezar taşlarında 35 erkek, 21 kadın olmak üzere toplam 56 isim geçmektedir. Erkeklerde Mehmet (30 tane), İbrahim (16 tane), Mustafa (11 tane), Ahmet (10 tane), Ömer (8 tane), Ali (7 tane), kadınlarda Fatma (7 tane), Ayşe (4 tane), Emine (4 tane), Şerife Fatma (3 tane) ile çok kullanılan adlardır. Bu isimler Giresun ili sahil şeridindeki mezar taşlarında da en çok kullanılanlardır (İltar 2005 : 397). Niksar'da 1840 yılında belirlenen 1131 isimden Mehmet 179 (%15.4), Ali 124 (%10.6), Ahmet 86 (%7.4), Mustafa 86 (%7.4), Hasan 85 (%7.4), İbrahim 74 (% 7.3) ile sayı ile ilk altı sırayı almaktadır (Gümüşsoy 2002 : 100). Ordu yöresinde 1455 yılından önceki adlar hakkındaki bir çalışmada da Ahmed, Ali, Hasan, İbrahim, Mustafa, Süleyman çok kullanılan isimlerdir. Mehmet adının çok az olması dışında örneklerimizle uyusmaktadır. Burada daha eski bir dönem olduğu için Saltuk, Sevinç, Togan, İlbey gibi Türkçe adlar da vardır (Yediyıldız 1983 : 3161-367). Yine XVI. yüzyılda Gerede'de aynı eğilim görülür: En çok kullanılan erkek adlarında Mehmet % 3.024, Mustafa % 2.826, Ali % 2.652, Ahmet % 2.082, İbrahim % 1.884, Musa % 1.587, Hasan % 1.438 ilk yedi sırayı almaktadır (Kurt 2000:

Kadın adları

Sıra Nu	İsimler	Tarih
61, 64, 111, 142.	Ayşe	1814, 1806, 1820, 1874
101	Elif	1887
25, 69, 73, 84.	Emine	1775, 1804, 1845
28	Fahrunnisa	1448
9, 40, 79, 82, 97, 101, 115.	Fatma	1772, 1783, 1805, 1814, 1827, 1844, 1887
66, 177, 157	Hatice	1709, 1824, 1905
35	Hatice Ayşe	1880
146	Hatice Dudu	1773
60	Hayva	1774
161	Hayat	1874
27	Mahbube	1448
141	Orkuş	1810
85	Reşide	1903
10, 107	Şerife Ayşe	1830, 1840
75	Şerife Emine	1698
86, 103, 113	Şerife Fatma	1770, 1788, 1847
116	Şerife Hatice	1847
48	Şerife Rukiye	1764
30, 68, 106	Zeynep	1448, 1767, 1851
107	Akile	1830

33). Burada yine 16. yy.da Türkçe adların az fakat çok çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. 1572 tarihli Adana Mufassal Tahrir Defterindeki 20.330 isim hakkında yapılan araştırmada 1080 ad belirlenmiştir. Nüfusun %70'i bu 1080 ismin 33 tanesini yani % 3.05' ni kullanmaktadır. Mehmet % 8.67, Ali % 7.12, Ahmet % 4.70, Mustafa % 4.29, İbrahim % 3.95, Hasan % 3.84, Hüseyin % 3.84 ile ilk yedi sırayı almaktadır (Kurt 1993: 173-200).

11-İnsanlardan İstek

Sayı	Sıra Nu.	İfade	Tarih
1	58	Bi hürmeti'l-fatıha	1780
3	5, 74, 76.	El fatıha	1712, 1773, 1786
1	54	Fatıha	1885
1	153	Ruhüçün bi hürmeti'l-fatıha	
12	33, 82, 83, 103, 106, 110, 120, 159, 164, 168, 169, 157	Ruhüçün el fatıha	1770, 1781, 1805, 1806, 1808, 1815, 1843, 1846, 1847, 1851, 1861, 1905
11	12, 21, 65, 73, 75, 80, 102, 108, 112, 173, 175.	Ruhüçün fatıha	1696, 1698, 1760, 1773, 1773, 1802, 1845, 1860, 1864, 1874, 1885
1	10	Ruhüçün li'l-lahi'l-fatıha	1840
5	37, 40, 48, 72, 95.	Ruhüçün rızaen li'l-lahi'l-fatıha	1764, 1773, 1773, 1782, 1783
3	63, 145, 156.	Ruhuna bi hürmeti'l-fatıha	1788, 1789, 1803
4	59, 69, 100, 176	Ruhuna el fatıha	1753, 1804, 1813, 1826
65	7, 9, 13, 15, 17, 18, 24, 25, 35, 38, 42, 45, 46, 47, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 70, 71, 78, 79, 84, 94, 96, 97, 98, 99, 101, 107, 111, 113, 114, 116, 119, 123, 127, 139, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 149, 151, 154, 155, 160, 162, 163, 165, 167, 172, 174, 177, 178	Ruhuna fatıha	1709, 1738, 1747, 1753, 1758, 1760, 1764, 1767, 1772, 1773, 1773, 1773, 1774, 1774, 1774, 1775, 1779, 1780, 1781, 1782, 1782, 1786, 1788, 1789, 1791, 1793, 1793, 1797, 1800, 1805, 1805, 1806, 1806, 1808, 1810, 1813, 1814, 1814, 1820, 1821, 1824, 1824, 1825, 1827, 1830, 1830, 1836, 1844, 1847, 1856, 1871, 1872, 1874, 1875, 1876, 1877, 1880, 1887, 1895, 1900, 1919
1	86	Ruhuna iblasile bir fatıha	1770
1	85	Ruhuna rızaen li'l-lahi teala fatıha	1903

Mezar taşlarındaki yazılarda, en sondaki tarihten hemen önce insanlardan istek ifadeleri yer alır. 6 numaralı insanlardan istek bölümüyle esasta aynıdır. Ancak orada bu istek daha çok şiir diliyle ifade edilmişken burada belirli kısa kalıplar şeklindedir.

Yazılı 137 mezar taşından 109 tanesinde bu ifadeleri buluruz.

Birbirinden küçük farklarla ayrılan 13 kalıp görülür: *Bi hürmeti'l- fatiha, fatiha, ruhiçün li'l-lahi'l- fatiha, ruhuna ihlasile bir fatiha, Ruhuna rızaen li'l-lahi teala fatiha* kalıpları birer defa kullanılmıştır. En yaygın olanı "ruhuna fatiha" kalıbıdır. Bu kalıpların kullanıldığı 108 örnekten 65 tanesinde bulunmaktadır. XVIII ve XIX. yüzyılda yakın sayıdadırlar.

Ruhiçün fatiha 11, Ruhiçün el fatiha kalıbı 12 kere ikinci ve üçüncü sırayı alırlar. İkincisi XIX. yüzyılda daha çoktur.

Ruhiçün rızaen li'l-lahi'l-fatihâ 5 örnekte ve sadece XVIII. yüzyılda tercih edilmiştir.

Bu kalıplardan "ruhuna fatiha" şeklinin, yayınlara geçenler itibarıyla XVIII. yy. ve öncesinde daha çok kullanıldığı anlaşılıyor (Çal 2000: 217). Ancak geneli itibarıyla bunlarda zamana göre belirgin bir tercih olmadığı belirtilmiştir (Laqueur 1997: 93). Bi hurmeti'l-fatihâ tipi ise İstanbul'daki gibi XVIII. yüzyıldadır. Bu ifadeler Trabzon XVIII. yy. mezar taşlarında da görülür. Dağılımları buradakine benzer. Ruhuna fatiha şekli, orada da en yaygın gruptur (Yer 2004: 224).

12-Tarih

XV. yy.	5
XVI. yy.	2
XVII. yy.	2
XVIII. yy.	53
XIX. yy.	56
XX. yy.	4
Belirsiz	15
Toplam	122

137 mezar taşından (daha önce ifade ettiğimiz gibi ayaktaşlarını mevcut baş taşlarına ait kabul edersek sayı 176'dan 137'ye iner) 122 tanesinin tarihi bellidir, ağırlık Türkiye genelinde olduğu gibi XVIII-XIX. yüzyıllardadır. Bunlar içinde 42/136 tanesinde tarih ay ve günü ile beraber verilmiştir. Giresun'da tarihleri açık olarak yazılan 38/163 örnek, birbirine yakın bir oran verir (İltar 2005: 397). Sadece 37, 67 ve 175. örneklerde ölüm yaşı belirtilmiştir. Daha çoğu XIX. yüzyılda olmak üzere XVIII-XIX. yüzyıllarda fazladır. XVIII. yy. öncesinden zaten az mezar taşı kaldığından, tarihlerin gün, ay ve yıl olarak verilmesinde yüzyıllara göre açık bir eğilimden söz edemiyoruz. Mezar taşları konusundaki temel problemlerden birisi olan, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından öncesine ait neden çok az mezar taşı kaldığı sorusu burada da cevapsız kalıyor. XVII. yüzyılda İstanbul'da ayak araları açık olan türbelerin artışıyla Kadızadeli hareketinin etkili olabileceği ileri sürülmüştü¹⁵. Dikkate değer bir tespit olmasına rağmen bu konu henüz araştırılmış değildir. Aynı şekilde özellikle XVII. yüzyıldaki mezar taşı azlığına sebep olarak Kadızadeli hareketinin etkisi düşünülebilir.

¹⁵Sözen 1975: 266.

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

Sıra	Hicri	Miladi	Sıra	Hicri	Miladi
27	2 Zilkade 852	28 Aralık 1448	142	28 Safer 1221	17 Mayıs 1806
29	26 Ramazan 852	23 Kasım 1448	164	Ramazan 1230	Ağustos-Eylül 1815
30	24 Ramazan 852	21 Kasım 1448	111	15 Ramazan 1235	26 Haziran 1820
105	Evahir Rebiülahir 945	Eylül 1538	56	7 Muharrem 1237	4 Ekim 1821
83	5 Cemaziyelevvel 1123	21 Haziran 1711	143	Cemaziyelahir 1243	Aralık-Ocak 1827-1828
160	3 Safer 1172	6 Ekim 1758	57	Gurre-i Ramazan 1245	Temmuz 1829
48	26 Şaban 1177	29 Şubat 1764	10	8 Recep 1256	5 Eylül 1840
71	7 Recep 1187	24 Eylül 1773	73	23 Muharrem 1261	1 Şubat 1845
146	21 Recep 1187	8 Ekim 1773	103	15 Cemaziyelevvel 1263	1 Mayıs 1847
162	22 Cemaziyelahir 1188	30 Ağustos 1774	116	7 Muharrem 1264	15 Aralık 1847
45	10 Zilkade 1189	2 Ocak 1776	166	Şaban 1264	Temmuz 1848
13	16 Recep 1195	8 Temmuz 1781	106	5 Rebiülevvel 1267	
70	15 Cemaziyelahir 1196	28 Mayıs 1782	168	7 Safer 1278	14 Ağustos 1861
74	6 Recep 1200	5 Mayıs 1786	80	21 Şaban 1281	19 Ocak 1865
96	Ramazan 1205	Haziran 1791	161	25 Şevval 1291	5 Aralık 1874
174	15 Ramazan 1212	3 Mart 1798	173	Gurre-i zilhicce 1291	Ocak 1875
176	23 Safer 1213	6 Ağustos 1798	46	15 Muharrem 1293	11 Şubat 1876
167	27 Recep 1215	14 Aralık 1800	101	15 Rebiülevvel 1305	1 Aralık 1887
38	15 Recep 1220	9 Ekim 1805	175	2 Şevval 1304	24 Haziran 1887
82	15 Rebiülahir 1220	13 Temmuz 1805	85	18 Cemaziyelahir 1321	11 Eylül 1903
140	14 1221	1806	172	18 Cemaziyelevvel 1341	6 Ocak 1923

F-ÖLÇÜLER

Aşağıdaki tablo incelendiğinde, mezar taşlarında ölçülerin 50-178 cm arasında değiştiği anlaşılmaktadır (Ayrıntılar için bkz. Ek-3). 30-50 cm arasındakiler ayak taşlarıdır, bazen aynı mezardaki ayak taşlarının baş taşlarından küçük olduklarını biliyoruz, ancak bu kadar küçük olmaları çocuk mezarlarına aidiyetlerini düşündürüyor. 60-110 cm arasındaki ölçülerin daha çok kullanıldığı görülüyor. Bunlara yüzyıllar itibarıyla baktığımızda, en yaygın grubu oluşturan 80-89 cm uzunlukta olanların XVIII. yüzyılda biraz daha çok olduğunu, 120 cm'den daha uzun olanların ise XIX. yüzyılda fazlaştığını söyleyebiliriz. Bu son grup dışında XVIII-XIX. yüzyıllarda hemen her boyda mezar taşı kullanılmıştır, yüzyıllara göre çok net bir ayırım yoktur. Bu, İstanbul'daki örneklerin durumuyla da uyumludur. İstanbul'da da XIX. yüzyılda mezar taşı boylarında bir uzama görülür (Çal 2000: 217). Ancak İstanbul'da 2 m'nin üzerinde örnekler varken Göynük'te 170 cm'nin üzerinde mezar taşı yoktur. Yani az da olsa taşların boyunun uzatılması eğilimi Göynük'te de vardır ancak, İstanbul'dakilere göre daha mütevazidirler. Trabzon şehrindeki XIX. yy. kadın mezar taşlarında ise ölçüler daha büyüktür, burada 100-200 cm arasında uzunluğu olanlar çoğunluktadır (Ölçay 2004: 200). Çocuklara ait mezar taşlarının küçük yapıldığı bilinen bir uygulamadır. Ancak burada 157 nolu mezar taşında (1905 tarihli) 12 yaşında ölen kız için tıflı paki ifadesi kullanılmasına karşılık Göynük'teki en uzun mezar taşıdır.

Ölçü (cm)	sayı	Sıra numaraları	Tarihler
30-39	3	44, 89, 118	Ayak taşları tarih yok
40-49	5	49, 90, 91, 92, 117	Ayak taşları tarih yok
50-59	5	26, 76, 93, 109, 116	1448, 1773, 1847
60-69	17	1, 2, 6, 8, 23, 29, 35, 40, 45, 66, 79, 100, 121, 128, 162, 164, 177	1448, 1709, 1753, 1774, 1783, 1815, 1824, 1875, 1814, 1880.
70-79	26	11, 19, 22, 28, 30, 31, 34, 36, 38, 39, 41, 43, 47, 55, 61, 64, 67, 94, 97, 104, 105, 107, 110, 112, 163, 169, 167	1448, 1448, 1538, 1559, 1773, 1779, 1800, 1805, 1808, 1814, 1827, 1830, 1846, 1856, 1874, 1877, 1900.
80-89	31	3, 14, 16, 20, 24, 27, 32, 33, 37, 42, 46, 48, 52, 57, 59, 60, 62, 63, 68, 73, 75, 77, 78, 84, 108, 113, 114, 115, 123, 159, 165, 175	1448, 1698, 1750, 1760, 1764, 1767, 1772, 1772, 1773, 1774, 1780, 1781, 1788, 1789, 1797, 1803, 1813, 1825, 1830, 1836, 1845, 1860, 1876, 1885
90-99	19	17, 21, 25, 51, 53, 56, 62, 65, 72, 82, 96, 98, 101, 111, 124, 126, 127, 159, 173, 176	1764, 1767, 1773, 1773, 1775, 1782, 1791, 1793, 1802, 1805, 1805, 1806, 1820, 1821, 1871, 1874, 1887, 1895.
100-109	16	12, 13, 18, 69, 70, 74, 80, 81, 87, 95, 99, 103, 160, 166, 169, 174	1696, 1758, 1770, 1770, 1772, 1773, 1781, 1782, 1782, 1786, 1804, 1847, 1848, 1864, 1895
110-119	11	4, 5, 54, 83, 86, 102, 119, 122, 125, 161, 168, 178	1712, 1760, 1770, 1774, 1793, 1808, 1861, 1885.
120-129	8	7, 9, 10, 15, 58, 71, 106, 172	1773, 1780, 1813, 1824, 1840, 1844, 1851, 1919
130-170	4	85, 88, 120, 158, 161	1843, 1874, 1903
178	1	157	1905

KAYNAKLAR

Acun. Hakkı., 2005	<i>Tüm Yönleri ile Çapanoğulları ve Eserleri</i> , Ankara.
Akar. Azade., 1969	"Tezyini Sanatlarımızda Vazo Motifleri", <i>Takıflar Dergisi</i> , VIII, Ankara, 267-281.
Akar. Azade., 1974	"Eski Türk Mezartaşı Süslerine Dair", <i>Sanat Dünyamız</i> , I 2, 12-21.
Akar. Azade., 1977	"Yüzyıllar Boyunca Mezar Yazıtlarında Süslemeler", <i>Atatürk Konferansları</i> , VI, Ankara 1977, 73-77.
Anonim., 1987	<i>Kıyafeti 'l' İnsaniyye Fi-Şema 'ili 'l' Osmanıyye</i> , İstanbul.
Anonim., 1993	<i>Çağlarboyu Anadolu'da Kadın Anadolu Kadınının 9000 Yılı Sergi Kataloğu</i> , T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul 1993, 265 s., c. 126
Ayanoğlu, Fazıl., 1951	"Türk Tarih Vesikalarından Eşsiz Mezar Taşları", <i>Tarih Hazinesi</i> , 12 1, 602.
Aydoğdu. Günnur., 1997	<i>Amasya Mezartaşları</i> , Gazi Üniv. Sosyal Bil. Ens. Sanat Tarihi ABD. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Ayvazoğlu, Beşir., 1992	<i>Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme Güller Kitabı</i> , İstanbul
Ayverdi, Ekrem H., 1966	<i>İstanbul Mimari Çağının Menşesi Osmanlı Mimarısının İlk Devri 630-805 (1230-1402)</i> , İstanbul.
Bacque-Grammont. J.L – Vatın, Nicolas 1987	"Stelea Turcicae III Le Musee De Plein Air De Şile", <i>Türkische Miscellen, Robert Anhegger Festschrift, Varia Turcicae</i> , IX, İstanbul-Paris, 45-61.
Bacque-Grammont. J.L – Vatın, N. – Laqueur, H.P. 1990	"Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları, Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarda Yapılabilecek İşlemler", <i>Erdem</i> , 6, 16, Ankara, 210-214.
Bacque-Grammont. J.L – Vatın, Nicolas 1992	"Stelea Turcicae VI Steles Funeraires De Sinop", <i>Yeni Anadolu</i> , II, Paris , 105-207.
Bacque-Grammont. J.L – Vatın, N. – Laqueur, H.P. 1992	"Stelea Turcicae V Le Tekke Bektachi de Merdivenköy", <i>Yeni Anadolu</i> , II, İstanbul, 29-135.
Badr. Hamza A., 1996	"Styles Of Tombs And Mauseleums In Otoman Cairo", <i>İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri</i> , II, Ankara, 349-385.
Barişta. H.Örcün., 1991	<i>İstanbul Çeşmeleri Beyoğlu Cihetinde Meyva Tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler</i> , İstanbul.
Barişta. H.Örcün., 1992	<i>İstanbul Çeşmeleri Ortaköy Damat İbrahim Paşa Çeşmesi, Şişhane Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi, Taksim Maksemindeki I. Mahmut Çeşmesi</i> , Ankara.
Barişta. H.Örcün., 1993	<i>İstanbul Çeşmeleri Kabataş Hekimoğlu Ali Paşa Meydan Çeşmesi</i> , Ankara.
Barişta. H.Örcün., 1995	<i>İstanbul Çeşmeleri Azapkapı Salıha Sultan Çeşmesi</i> , Ankara.
Barişta. H.Örcün., 2002a	"Göynük Akşemseddin Türbesi Haziresindeki Mezar Taşları", <i>19. Araştırma Sonuçları Toplantısı</i> , C I, Ankara, 117-124

Barışta, H.Örcün., 2002b	“Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk Mezar Taşlarından Bazı Takı Tasvirleri”, <i>XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler</i> , 1311-1313.
Barışta, H.Örcün., 2002c	“Göynük Akşemsettin Türbesi Haziresindeki Bitkisel Bezemeli Kadın Mezartaşları”, <i>VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002 Bildiriler</i> , Kayseri, 123-136.
Benli, Yusuf., 1992	<i>Akşehir’de Bulunan Süslü Türk Mezar Taşları</i> , Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
Çal, Halit., 1990	<i>Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası</i> , C.1-2, AÜ Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
Çal, Halit., 2000	“İstanbul Eyüp’teki Erkek Mezartaşlarında Başlıklar”, <i>Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler</i> 28-30 Mayıs 1999, İstanbul, 226-241.
Çal, Halit., 2005	“Kastamonu Mezarları – Mezar Taşlarının Genel Durumu”, <i>İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 18-20 Eylül 2003</i> , Ankara, 611-626.
Çerkez, Murat., 2000	“Eyüpsultan Mezartaşlarında Kandil Motifleri”, <i>Tarihi Kültürü Ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler</i> , 28-30 Mayıs 1999, İstanbul, 338-365.
Dağlıoğlu, Hikmet T., 1936	“Edirne Mezarları”, <i>Türk Tarih Arkeologya ve Etnoğrafya Dergisi</i> , S.3, 164-192.
Demiriz, Yıldız., 1981	“Piyale Paşa Türbesi Ve Lahitleri Üzerine Bir Araştırma”, <i>Vakıflar Dergisi</i> , XIII, Ankara, 387-424.
Demiriz, Yıldız., 1992	<i>Osmanlı Mimarisinde Süsleme Erken Devir (1300-1453)</i> , I, İstanbul.
Eren, Naci., 1982	“Antalya Müzesinde Bulunan Eski Türk Mezar Taşları”, <i>Türk Etnoğrafya Dergisi</i> , S.17, Ankara, 115-133.
Grassi, Vincenza., 1996	“Trieste’deki Osmanlı Mezarlığı”, <i>İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri</i> , II, Ankara, 201-208
Gümüşsoy, Süleyman., 2002	<i>Sosyo Ekonomik Açıdan 1840 ve 1844 Tarihli Temettuat Tahrir Defterleri Işığında Niksar</i> , İst. Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.
Güven, Alım., 1995	<i>XVI. Yüzyıl Osmanlı Mezartaşları</i> , İÜ Sos. Bil. Ens. Sanat Tarihi ABD. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
İltar, Gazanfer., 2005	<i>Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezartaşları</i> , Gazi Ün. Sosyal Bil. Ens. Sanat Tarihi ABD. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
İşli, Necdet., 1998	“Edirne Mezarları ve Taşları”, <i>Edirne : Serhattaki Payitaht</i> , İstanbul, 445-451.
Kalfazade, S. – Ertuğrul, Ö., 1989	“Kandil ve Kandilin Motif Olarak Anadolu Türk Sanatındaki Kullanımı Üzerine”, <i>Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi</i> , C.2, S.5, 23-34.
Kara, Hacer-Danışık, Şerife., 2005	<i>Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları</i> , Meram Belediyesi Kültür Yayınları:2, Konya.
Karaçağ, Demet., 1994	<i>Bursa’daki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları</i> , Ankara.

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

Karamağaralı, B., 1992	<i>Ahlat Mezartaşları</i> , Ankara.
Kurt. Yılmaz., 1993	"Adana'da 1572 Yılında Kullanılan Türk Erkek Şahıs Adları", <i>Belleten</i> , C.LVII, S.218, Ankara, 173-182.
Kurt. Yılmaz., 2000	"XVI. Yüzyılda Gerede Kazasında Kişi ve Yer Adları", <i>Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu</i> , Gerede, 31-60.
Laqueur, Hans, P., 1984	"Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler", <i>Sıut Kemal Yetkin'e Armağan</i> , Hacettepe Ün. Armağan Dizisi, I, Ankara
Laqueur, Hans, P., 1997	<i>Huve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezartaşları</i> , İstanbul.
Mülayim, Selçuk., 1984	"Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi", <i>Anatolia</i> , S.20, Ankara, 141-159.
Oğuz, Burhan., 1983	<i>Mezartaşlarında Simgeleşen İnançlar</i> , İstanbul.
Ölçay, Hülya., 2004	<i>Trabzon Sütlüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları</i> , Gazi Ün. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.
Özlü, Zeynel., 2006	"Göynük Kent Merkezinde Bulunan Vakıf ve Vakıf Görevlileri", <i>EKEF Akademi Dergisi</i> , S.26, 193-208.
Özer, Mustafa., 2004	Sitti Şah Sultan'ın Edirne'deki Eserleri ve Mezarına Ait Taşlar", <i>Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> , 2004 1, Bolu, 175-214.
Özönder, Hasan., Tarihsiz	"Akşemseddin Türbesi ve Vakıfları", <i>Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri</i> , Ankara, 117-132.
Sekendiz, Serap., 1998	<i>Yenikapı Mevlevihanesi Mezartaşlarına Sanatsal Eleştiri Açısından Bir Bakış</i> , G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim-İş Eğitimi Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Sözen, Metin; R. Arık, K. Asova vd., 1975	<i>Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sanatı</i> , İstanbul.
Şimşir, Bilal., 2002	<i>Konya'daki Selçuklu Mimarisinde Rumi Motifi</i> , Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
Talay, Aydın., 1991	<i>Eserleri ve Hizmetleriyle Sultan Abdulhamid</i> , İstanbul.
Tayanç, Memduh., 1966	"Türk Vefası ve Mezar Taşları Gerdanlıklar", <i>Tarih Komşuyor</i> , C.5, S.25, 2044-2046.
Tezcan, Hülya., 1999	"16-17. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Kadın Modası", <i>P Sanat Kültür Antika</i> , 56.s.
Tüfekçioğlu A., 2005	<i>Edincik'te Türk Devri Mimarısı ve Mezar Taşları</i> , Bursa.
Ülker, Necmi., 1987	"İzmir Hacı Mahmud Camii Haziresi Mezar Kitabeleri XVIII ve XIX. Yüzyıl", <i>I. Araştırma Sonuçları Toplantısı</i> , C.1, Ankara, 11-42.
Yardı, Ali., Tarihsiz	"Akşemseddin Türbesi ve Haziresindeki Tarihi Kitabeler", <i>Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri</i> , 133-143.
Yediyıldız, Bahaeddin, 1983	"1445 Yılında Ordu ve Yöresinde Kullanılan Şahıs Adları", <i>III. Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi I. Şukru Elçin Armağanı</i> , Ankara, 316-367.
Yer, Kader, 2004	<i>Trabzon Sütlüklü Şehir Mezarlığındaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları</i> , Gazi Ün. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.

EK 1 : GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ MEZARTAŞLARI

AS= Akşemsettin Camii haziresi, ÖS= Ömer Sikkini Türbesi haziresi SS= Salmanlar sokaktaki hazire.

1-Sıra Nu: AS 1 Env. Nu: I/1 : Yazısız, hurma ağacı motifli ayak taşı
 2-Sıra Nu: AS 2 Env. Nu: I/2 : Yazısız, hurma ağacı motifli ayak taşı
 3-Sıra Nu: AS 3 Env. Nu: I/3 : Yazısız, hurma ağacı motifli ayak taşı
 4-Sıra Nu: AS 4 Env. Nu: I/4 : Yazısız, vazodan çıkan ağaç motifli ayak taşı

5-Sıra Nu : AS 5 Env. Nu: I/5

-Gönül virme cihana bi vefadır -Vefasız nesneye uymak hatadır -Hemen ağla uzun çün yaşılanı? gör - Ko dünyayı itme kimseye yük -Elinden geldiğince iyilik eyle -Getürebildiğün denlü yük ile -Kutbü'l arifin Şeyh Akşemsetdin - Kuddise sırrehü'l aziz ebnasından -Eş-Şeyh es- Seyyid el-hac Halil Baba -Ruh-ı şerifleri için el fatiha - sene 1124 (1712)

6-Sıra Nu: AS 6 Env. Nu: I/6 : Yazısız, hurma ağacı motifli ayak taşı

7-Sıra Nu : AS 7 Env. Nu : I/7

-İdüp terk ma sivayı bugün azm-ı beka itdim - Ecel hamil idüb hem nuş makamın darü'l cinan itdi - Bu dünyanın bekası yok bilirken akibet fani - Giyüb cennet libasın fenayı terk idüp gitdi - Sülalei Akşemsetdin el-hac İbrahim - Efendi'nin ruhuna fatiha - Sene 1228 (1813)

8-Sıra Nu: AS 8 Env. Nu: I/8 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

9-Sıra Nu: AS 9 Env. Nu: I/9

- Huvel'l baki -Ah kim bu alem içre ben de şadan olmadım -Çaresiz derde düştüm def'i imkan bulamadım -Geçti ömrüm görmedim sıhhat yüzün -Bir misafir gibi geldim ben de mihman olmadım -Akşemsetdin evlatlarından -Abdi Bey'in zevcesi merhume -Fatma Hanım ruhuna fatiha - sene 1260 (1844)

10-Sıra Nu: AS 10 Env. Nu: I/10

-Huvel'l-hallaku'l-baki -Hevacegan-ı divan-ı hümayundan -Göynük ve tevabii keseler muhassili -Mustafa Efendi'nin valide-i -Muhteremeleri sahibü'l hıdmatdan -Asitaneli merhume ve mağfure -Şerife Ayşe Hanım hazretlerinin -Ruhıçün li'l-lahil- fatiha -Sene 1256 Receb yevm-i Cuma 8 (5 Eylül 1840)

11-Sıra Nu: AS 11 Env. Nu: I/11: Yazısız, bezemesiz ayak taşı

12-Sıra Nu: AS 12 Env. Nu: I/12

-Ali Beşe oğlu -Merhum Halil Beşe -Ruhıçün fatiha - Sene 1108 (1696)

13- Sıra Nu : AS 13 Env. Nu: I/13

- Kimseye baki değildir çünkü her dem - Bi sübut gel oku ihlasınla - Bir fatiha itme sükut gel hakikatle - Yahya Bey merkadinden ibret al - Külli nefsi faniyete fa'l-lahu hayyu ya-yemut

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

- Neslinden Mehmed Akşems - Ed-din bin Hamza bin Abdullah - Bin eş-şeyh Yahya ruhuna fatiha
- Sene 1195 16 receb (8 Temmuz 1781)

14- Sıra Nu: AS 14 Env. Nu: 1/14 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

15- Sıra Nu : AS 15 Env. Nu : 1/15

- El Baki - Gönül verme şu cihan bi vefadır - Vefasız nesle uymak hatadır - Hemen ağla uzun çün yaşılanı ? gör - Ko dünyayı itme kimseye yük elinden - Geldiğince iyilik eyle götürebildiğin yük
- İle kutbü'l arifin Eş-Şeyh Mehmet Şemseddin kuddise - Sırrehu'l azizin ebnasından ? Hafız Sadullah Yahya'nın - Ruhuna fatiha sene 1240 (1824)

16- Sıra Nu: AS 16 Env. Nu: 1/16 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

17- Sıra Nu : AS 17 Env. Nu: 1/17

- Ah mine'l mevt - Ziyaretden murad bir duadır - Bugün bana ise yarın sanadır - Hacı Ömerzade Berber Arif - Ağa'nın mahdumu merhum es-seyyid - Hafız Mehmed Efendi'nin ruhuna fatiha
- Sene 1288 (1871)

18- Sıra Nu : AS 18 Env. Nu: 1/18

- Ziyaretden murad - Olan hemen bir duadır - el merhum ve mağfur - İla rahmeti rabbihî'l gafur - Ali bin Abdülvehhab - ruhuna - fatiha - Sene 1186 (1772)

19- Sıra Nu: AS 19 Env. Nu: 1/19 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

20- Sıra Nu: AS 20 Env. Nu: 1/20 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

21- Sıra Nu : AS 21 Env. Nu : 1/21

- Huve'l hayyü'l baki - Merhum ve mağfur Hacı Ahmed - Oğlu derviş Hafız Mehmed
- Emin dar-ı bekaya rihlet itdi - Allahım ic'al kabri ravza-ı min - Riyazü'l cinan ruhiçün
- Fatiha sene 1187 (1773)

22- Sıra Nu : AS 22 Env. Nu: 1/22

- El merhum - el müteveffâ - Çekeli ? - Mehmed bin Emin

23- Sıra Nu: AS 23 Env. Nu: 1/23

- Tuvuflıye eş-Şeyh Safi ? - İbn-i eş-şeyh 'inde - El Kadir ibn-i - Esad eş-şeyhullah

24- Sıra Nu: AS 24 Env. Nu: 1/24

- Fenadan bekaya eyledi rihlet - İde makamını hak ravza-i cennet - Merhum ve mağfur
- Hacı Ömer Ağa'nın - Ruhuna fatiha - Sene 1186 (1772)

25- Sıra Nu: AS 25 Env. Nu: 1/25

- Ziyaretden murad bir duadır - Bugün bana ise yarın sanadır - Merhume ve mağfure ebna-i
- Akşemseddin Emine - Hatun ruhuna fatiha - Sene 1189 (1775)

26- Sıra Nu: AS 26 Env. Nu: II/3

-Haza askerü'l-mevt -Galennebi aleyhi's-selam -Ed-dünya mezratü'l ahire

-Ela ya askerü'l ahya (Hz. Peygamber (a.s.) buyuruyor ki Dünya ahiretin tarlasıdır, ey diriler topluluğu, burası ölümler mahallesidir)¹⁶

27- Sıra Nu: AS 27 Env. Nu: II/1

-Ve hamsine ve semani maye -Tuvufiyeti'l-alimetu'l-masumetu -Mahbube bintu Akşemseddin fi'l-leyleti es saniyeti z'l-ka'deti isna (Akşemseddin'in günahsız ve alim kızı Mahbube 852 (1448) senesinin Zilkade ayının ikinci gecesinde vefat etmiştir) (28 Aralık 1448)

28- Sıra. Nu: AS 28 Env. Nu: II/4

-Tuvufiyeti'l alimetu - el ma'sumetu el mağfuretu - Fahrün-nisa

29- Sıra. Nu: AS 29 Env. Nu: II/2

-Ve semane maye -bintu Akşemseddin -Fi'l-leyleti sadiseti ve'l ısrin -Min Ramadane senete ısneyn ve hamsine (28 nu. ile beraber : Akşemseddin'in bilgili, günahsız ve bağışlanmış kızı Fahrünnisa 852 (1448) senesi Ramazan ayının yirmialtıncı gecesinde vefat etmiştir) (23 Kasım 1448)

30- Sıra Nu: AS 30 Env. Nu: II/5

-Vefatü's sagira -el masume Zeyneb binti Akşemseddin -fi'l leyleti'r- rabiati ve'l ısrin

-min Ramadane senete ısneyn ve hamsine ve semane maye (Akşemseddin'in günahsız küçük yavrusu Zeyneb'in ölüm 852 (1448) senesi Ramazan ayının yirmidördüncü gecesinde vuku bulmuştur)

330

31- Sıra Nu: AS 31 Env. Nu: II/6

-Galennebiyyu Aleyhi's-selam -Ed-dünya mezratü'l ahire -Uzkuru mevtakum bi'l-hayri

32- Sıra Nu: AS 32 Env. Nu: III/1 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

33- Sıra Nu : AS 33 Env. Nu: III/2

-Pürsezkade Hacı - Ömer Ağa'nın oğlu - Merhum es-Seyyid Mehmed Ağa - Ruhiçun el fatiha - Sene 1196 (1781)

34- Sıra Nu: AS 34 Env. Nu: III/3 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

35- Sıra Nu: AS 35 Env. Nu: III/4

- Sekinesiyle Akşemseddin - Evlatlarından Kadızade - Hacı İbrahim kerimesi Hadice - Ayşe Hatun ruhuna fatiha - sene 1297 (1880)

36- Sıra Nu: AS 36 Env. Nu: III/5 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

37- Sıra Nu: AS 37 Env. Nu: III/6

-Dar-ı fenadan dar-ı bekaya eyledi rihlet -ide makamın Hak ravza-i cennet - Sene bin yüz seksen yedi -Mevludünde irdi ecel şerbeti - Hala yirmiiki yaşında - Eyledi mücerret merhum Es-Seyyid Mehmed -Rızaen li'l-lahi'l fatiha -Sene 1187 (1773)

¹⁶ Ali Yardım tarafından okunmuş olan 26-31 nu.lı taşlardaki Arapça yazılar, Doç. Dr. Musa Yıldız tarafından kontrol edilmiş, Latin harflerine çevrilmiştir. Kendisine teşekkür ederim. Bu metinlerin Türkçeleri de Ali Yardım'dan alınmıştır. Sayın Yardım bu yazıları itibarıyla bu taşlardan 26 ve 27 numaralıların aynı mezarın baş ve ayak taşı, yine 28 ve 29 numaralıların aynı mezarın baş ve ayak taşı olduğunu belirtmektedir: Yardım tarihsiz : 139-140.

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

38- Sıra Nu: AS 38 Env. Nu: III/7

-Fenadan bekaya eyledi rihlet - İde kabrini hak ravza-i cennet - Boyacı Mustafa Ağa
-nın oğlu merhum Yusuf - Ağa ruhuna fatiha - Sene 1220 yevm-i 15 b (receb) (9 Ekim 1905)

39- Sıra Nu: AS 39 Env. Nu: III/8 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

40- Sıra Nu: AS 40 Env. Nu: III/9

-Huve'l-baki -Merhume ve mağfur leha -Fatma Hatun'un ruhuna -Rızaen li'llahi'l fatiha
-Sene 1198 (1783)

41- Sıra Nu: AS 41 Env. Nu: III/10 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

42- Sıra Nu: AS 42 Env. Nu: III/11

...(kırık) sak oğlu -Hacı Ömerzade merhum -Hacı Seyyid Salih -Ruhuna fatiha - Sene 1204 (1789)

43- Sıra Nu: AS 43 Env. Nu: III/12 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

44- Sıra Nu: AS 44 Env. Nu: III/13 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

45- Sıra Nu: AS 45 Env. Nu: III/14

-Canan kızım eyledi rihlet -İde kabrini Hak ravza-i cennet - Kösebey'de? Hacı İbrahim -Ağa'nın
kerimesi merhume Şerife - Dudu ruhuna fatiha sene 1189 fi 10 za (zilkade) (2 Ocak 1776)

46- Sıra Nu: AS 46 Env. Nu: III/15

-Ah mine'l mevt - Dilerim bakmaya Rabbim yüzümün karesine - Merhem rahmet ura masumiyetim
? yaresine - Kereminden ne kadar mücrim isem ..... - Giremez kimse kul ile efendinin arasına
6- Hacı .... Mahallesinden ..... -Hacı .... Ağa ruhuna fatiha - 15 muharrem 1293
(11 Şubat 1876)

47- Sıra Nu : AS 47 Env. Nu: III/16

-Ah mine'l mevt - Bir gonca gül idim açamadım soldum - Terk idüb dünyayı cennet-i alayı buldum
- Kevser ırmağından bilmiş evvel yundum - Dünya sizin olsun ben mevlamı buldum - Hacı Ömer
oğlu Hacı Mehmed Ağa'nın - mahdumu Ahmed Efendi'nin ruhuna fatiha - Sene 1294 (1877)

48- Sıra Nu: AS 48 Env. Nu: III/17

-Fenadan bekaya eyledi rihlet -Kabirini ide Hak ravza-i cennet -Merhume Şerife Rukiyye
-Hatun ruhuna rızaen -Li'llahi'l fatiha sene 1177 - Şaban 26 (29 Şubat 1764)

49- Sıra Nu: AS 49 Env. Nu: III/18 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

50- Sıra Nu: AS 50 Env. Nu: III/19 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

51- Sıra Nu: AS 51 Env. Nu: III/20

-Huve'l Baki -Cuma mahallesinden - Akşemseddin hazretlerinin - Mekteb hevacesi (kırık)
-Zade kurroy-ı hafız Mehmed - Efendi ruhuna fatiha - Sene 1208 (1793)

52- Sıra Nu: AS 52 Env. Nu: III/21

-Huve'l hayyu'l baki -Merhum ve mağfur - Ayaşlı Katırcı Es-seyyid - Ömer Ağa'nın ruhuna fatiha
- Sene 1212 (1797)

53- Sıra Nu: AS 53 Env. Nu : III/22

-Göynüklü Kavaklı - Oğlu elhac - Hüseyinzade merhum - Ve mağfur Mustafa - Ağa ruhuna fatiha - Sene 1178 (1764)

54- Sıra Nu: AS 54 Env. Nu : III/23

-Huve'l baki - Sanatı taata bak kıl kendine yar aklını - Kimseye yar olmaz ey dil bu cihan-ı bi vefa
- Celbine gurbetten inha ettirse de gelmeden - Gitti bir oğlu Halile hasret İbrahim Ağa - Böyledir
cefa eccl geldikçe hiç virmez aman - Var mıdır çare buna illaki teslim-i rıza - Yerde yattıkça
bunun kabri ola rahmetle nur - Sağ olub evladı ve ahfadı ide böyle - Rükni bir tarih düşürdüm
noktadan azm eyledi - Afv kurb hakka Saraçzade İbrahim Ağa fatiha - Sene 1303 (1885)

55- Sıra Nu: AS 55 Env. Nu: III/24

-Merhum ve Mağfur - Hacı İbrahim - Zade Mehmed Ağa'nın - Ruhuna fatiha - Sene 1223
(1808)

56- Sıra Nu: AS 56 Env. Nu: III/25

-Harputlu vaiz - Zade merhum ve mağfur - Es-seyyid Mehmed Sadık - Efendi ruhuna fatiha
-Sene 1237 7 muharrem (4 Ekim 1821)

57- Sıra Nu: AS 57 Env. Nu: III/26

-El baki - Ziyaretden murad bir duadır - İmam Hüseyin oğlu - Merhum Mustafa Ağa - Ruhuna fatiha - Sene 1245 gurre-i nun (ramazan) (Temmuz 1829)

58- Sıra Nu: AS 58 Env. Nu: III/27

-Huve'l hayyu'l baki - Allah subhane ve teala - el-hac Mustafa Ağa - Kuluna ve cümle mümin
- Ve müminata rahmet eyleye - Bi hurmet-i fatiha - Sene 1194 (1780)

59- Sıra Nu: AS 59 Env. Nu: III/28

-El baki - Bağ-ı gülşende bir taze gül iken - Bad-ı eccl şimdi eyledi beni hazan - Bir gül-i zibay-ı
nazenin iken - Eyledi hak beni hak ile yeksan - El-hac İbrahim Ağa zade - Merhum Mehmed Ağa
ruhuna - El- fatiha - Sene 1129 (1813)

60- Sıra Nu: AS 60 Env. Nu: III/29

-Molla Hüseyin Kızı -Merhume ve mağfure -Havva Hatun 4-Ruhuna fatiha -Sene 1188
(1774)

61- Sıra Nu: AS 61 Env. Nu: III/30

-Beni kıl mağfired -Be-hakkı arş-ı azam nur'u Kur'an -Gelüb kabrimi ziyaret iden ihvan -İdeler
ruhuma bir fatiha ihsan -Hacı Ömer Ağa oğlu Hacı Mehmed - Ağa'nın validesi Aişe Hanım
ruhuna fatiha -Sene 1291 (1874)

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

62- Sıra Nu: AS 62 Env. Nu: III/31

-Doymayıb gençliğine çünkü - Oldu na murad rahmet müstagrak - İde anı Rabbi'l abad merhum
- Hacı İbrahim Ağazade Mehmed - Ağa'nın oğlu Seyyid İbrahim - Ağa ruhuna fatiha
- Sene 1220 (1805)

63- Sıra Nu: AS 63 Env. Nu: III/32

-Huve'l baki - Allahu sübhaneke ve teala - ..(kırık) zade İbrahim Ağa - ..(kırık) rahmla mümin
- ... (kırık) rahmet eyleye - ruhuna bi hürmeti'l fatiha - Sene 1218 (1803)

64- Sıra Nu: AS 64 Env. Nu: III/34

-Ziyaretden murad bir duadır -Bugün bana ise yarın sanadır -Nalbandzade İbrahim Ağa'nın
-Ehli merhume Aişe Hatun -Ruhuna fatiha - Sene 1230 (1814)

65- Sıra Nu: AS 65 Env. Nu: III/35

-Kimseye baki değildir çünkü - Bu dehr-i sübut gel oku ihla - sile bir fatiha itme sükut - Merhum
ve mağfur el muhtac - İla rahmeti rabbihi'l gafur - Abdulvehhabzade Salih - Ağa ruhiçün
fatiha - Sene 1217 (1802)

66- Sıra Nu: AS 66 Env. Nu: III/36

-Huve'l-baki -Merhume -Mağfure Had -ice Kadının - Ruhuna fatiha -Sene 121 (1709)

67- Sıra Nu: AS 67 Env. Nu: III/37

-Huve'l hallak - Göynük naibi Elbistani - Abdurrahman Nafiz Efendi'nin sekiz - Aylık henüz şir
har iken vefat - İden gonca-i bağından mahdumu - Ahmed Şemseddin Efendi'nin ruhuna fatiha
-sene 1318 (1900)

333

68- Sıra Nu: AS 68 Env. Nu: III/39

-Merhum Salih -Efendizade -Hacı İbrahim -Efendi'nin kerimesi -Zeyneb Molla Kadın
-Sene 1181 (1767)

69- Sıra Nu: AS 69 Env. Nu: III/40

-Huve'l hayyü'l baki -Geldi emr-i irci'i guş eyledi ol nagihan -Aldı tac-ı ömrünü hiç virmedi bir
dem aman -Nice ..... Kimseler bulmaz halas -..... olma mağrur sen heman -.....faniye kaldı
ve daim -Fatiha eyle dua kıl ruh-ı Emine bula cinan -Ahmed Ağa'nın zevcesi merhume ve mağfure
- leha Emine Hatun ruhuna el fatiha -Sene 1219 (1804)

70- Sıra Nu: AS 70 Env. Nu: III/41

-Huve'l baki - Cihanı terk idüb ömr-ü fenadan eyledi tamam - Benadı emir .... olub ....
- Bu cihanda murad idenler ..... - İlahi dar-ı fenadan ..... - Merhum Hafız Osman ruhuna fatiha
- Sene 1196 fi 15 cim (cemaziyelahir) (28 Mayıs 1782)

71- Sıra Nu: AS 71 Env. Nu: III/42

-Dar-ı fenadan dar-ı bekaya eyledi rihlet - İde makamın Hak ravza-i cennet 4- Sene bin yüz seksen
yedi recebi - Şerifinde erdi ecel-i şerbet - Merhum mağfur Mustafa Ağa - Zade Mehmed
Ağa ruhuna fatiha - Sene 1187 (1773)

72- Sıra Nu: AS 72 Env. Nu: III/43

-Merhum ve mağfur - Derviş Mehmed Ağa - Ruhiçün rızaen Li'llahi'l fatiha - Sene 1187 (1773)

73- Sıra Nu: AS 73 Env. Nu: III/44

- El baki - Elveda ey alem-i fani sana şimdengeri - Ahiret semtine yol düştü bana şimdengeri
- Mevc urub bahr-i ecel aldı beni girdabına - Elveda görmez beni bir aşına şimdengeri - Bir kefendir
giydiğim fani cihanda akibet - Hilat-ı fahireden düştüm cüda şimdengeri - Merhume ve mağfure
Cevzurzade - Mehmed Ağa'nın kerimesi Emine - Kadın ruhiçün fatiha - Sene 1261 fi 23 mim
(muharrem) (1 Şubat 1845)

74- Sıra Nu: AS 74 Env. Nu: III/45

-İdüb terk ma-sıvayı bugün - Azm-i beka itdi giyüb cennet - Libasını fenayı terk idüb gitdi - merhum
ve mağfur Cami-i - Kebir imamı Müsevvid Ahmed - Efendi ruhi için - El fatiha sene 1200 fi 6
b (receb) (5 Mayıs 1786)

75- Sıra Nu: AS 75 Env. Nu: III/46

-Merhume ve mağfur - Şerife Emine Kadın - Ruhiçün fatiha - Sene 1110 (1698)

76- Sıra Nu: AS 76 Env. Nu: III/47

-Merhum ve mağfur - Mehmed Ağa ruhuna - El fatiha - Sene 1187 (1773)

77- Sıra Nu: AS 77 Env. Nu: III/48

-El fatiha - Merhum ve mağfur - El-hac Mehmed ibn-i Salih - Efendi dar-ı bekaya rihlet
-İdi Allahümme ec'al - Kabre ravzati min - Riyazü'l cinan - Sene 1164 (1750)

78- Sıra Nu: AS 78 Env. Nu: III/49

-Huve'l baki - El çeküb bi'l cümleden itdim bekaya rihlet - Terk idüb geriye mal-ı mülkü devleti
- Hayatında ruz-ı şeb ikram iderdi aleme - Hanesinde nice kimseler el sunardı nimete - Çapkınzade
İbrahim Ağa'nın oğlu - Merhum Mustafa Bey ruhuna fatiha - Sene 1241 (1825)

79- Sıra Nu: AS 79 Env. Nu: III/50

-Sırr-ı aynımız ? bu idi hem - Ciğerim paresi gitdi - Elden dile kaldı paresi - Gürcüzade kerimesi
-Merhume Fatma Hanım - Ruhuna Fatiha - sene 1230 (1814)

80- Sıra Nu: AS 80 Env. Nu: III/51

-Ah mine'l mevt - Bakub geçme ricam budur ey Muhammed ümmeti - Mevtanın diriden hemen bir
fatihadır minneti - Kabrimi ziyaret iden ey Muhammed ümmeti - Bize bir fatiha ihsan iden bula
cenneti - Ali Baba oğlu damadı Mehmed Durmuş - Ağa ibn-i Halil ruhiçün fatiha - Sene 1281
fi 21 şın (şaban) (19 Ocak 1865)

81- Sıra Nu: AS 81 Env. Nu: III/52

-Huve'l hayyu'l baki - Keremi ilahi ile oldu mevkii Kur'an - Şefaati firdevs-i cennet-i alada
- Bakmayın çeşm-i basiretle mezarım taşına - Bilmez ol benim halim ta gelince başına
- Niyazımdır ah ider rahmete edaya? - Hafız Neccarzade - Sene 1184 (1770)

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

82- Sıra Nu: AS 82 Env. Nu: III/53

-Huve'l-baki -Dikkat ile nazar eyle şu mezarım taşına -Akil isen gafil olma -Aklını al başına satub -Gezerdim her dem neler geldi başıma akibet -Turab oldum taş geldi başıma -Hüseyyin Efendi'nin kerimesi merhume -Ve mağfurun leha Fatma Molla'nın -Ruhıçün el fatiha -Sene 1220 fi 15 r (Rebiülahir) (13 Temmuz 1805)

83- Sıra Nu: AS 83 Env. Nu: III/54

-Huve'l baki -...(kırık) gafletden değildir baki mülki cihan -...(kırık) olsa gerek sahib-i zaman -...(kırık) şehadet menzil bula al-i cinan -...(kırık) hiç firar itmez kafesten can -...(kırık) ağası Hemrazzade merhum -...(kırık) Mustafa Ağa'nın -...(kırık) ruhıçün el fatiha sene 1123 fi ha 5 (cemaziyelevvel) (21 Haziran 1711)

84- Sıra Nu: AS 84 Env. Nu: III/55

-Huve'l baki -Çün ecel geldi ana olmaz aman -Cürmünü afv eyleye ya rabbü'l mennan -Mağfiret kıl olmasın hali yaman -Mazhar-ı nur-ı şefa'at kıl her zaman -Alibabazade merhum Ahmed Ağa'nın -Zevcesi Emine Hanım ruhuna fatiha (toprak altında)

85- Sıra Nu: AS 85 Env. Nu: III/56

-Vefatı esnasında este'uzu billah -Vedhuli fi ibadi ve'd hud-huli cenneti (sadakallahü'l azim) -Ayeti kerimesi devamla terk-i -Dağdağa-i hayat iden Göynük -Kaimakamı Osman Nuri -Efendi'nin zevcesi -Reşide Hanım'ın ruhuna -Rızaen li'llahi'l teala fatiha -Sene 1321 fi 18 cemaziyelahir yevm-i ciharşenbe (11 Eylül 1903)

86- Sıra Nu: AS 86 Env. Nu: III/57

-Huve'l-baki -Vaz'ı hamlin ider iken nazenin -Eyledi teslim canı ol hemin -Ola kim rahmet kıla ol padişah -Zimmet-i cürmün afv idüb ola muin -İdüb ihda bu Şerife Fatma -Ruhuna ihlasile bir fatiha -Sene 1184 (1770)

87- Sıra Nu: AS 87 Env. Nu: III/58 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

88- Sıra Nu: AS 88 Env. Nu: III/59 : Yazısız bitkisel bezemeli kadın ayak taşı

89- Sıra Nu: AS 89 Env. Nu: III/60 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

90- Sıra Nu: AS 90 Env. Nu: III/61 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

91- Sıra Nu: AS 91 Env. Nu: III/62 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

92- Sıra Nu: AS 92 Env. Nu: III/63 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

93- Sıra Nu: AS 93 Env. Nu: III/64

-Makamda el merhum

94- Sıra Nu: AS 94 Env. Nu : III/65

-Huve'l Baki - Merhum ve mağfur ila - Rahmeti rabbihi'l gafur asakiri - Hassa-i şahannede redif
- Binbaşılığında tekaüd Halil - Efendi'nin ruhuna fatiha - Sene 1273 (1856)

95- Sıra Nu: AS 95 Env. Nu: III/66

-Merhum ve mağfur - Çapkınzade Hacı - İsmail Ağa'nın - Ruhîçün rızaen li'l lahi - el fatiha
- Sene 1197 (1782)

96- Sıra Nu: AS 96 Env. Nu: III/67

-Ziyaretden murad duadır - Bugün bana ise yarın sanadır - Bodur oğlu merhum - Es-seyyid Hacı
Mehmed Ağa - Ruhuna fatiha sene 1205 - Ramazan (Mayıs-Haziran 1791)

97- Sıra Nu: AS 97 Env. Nu: III/68

-Huve'l-baki - Fenadan bekaya eyledi - Rihlet ide kabrini Hak - Ravza-i cennet hanedan-ı elhac
-Mehmet Ağa'nın ehli merhume Fatma - Kadın ruhuna fatiha -Sene 1243 (1827)

98- Sıra Nu: AS 98 Env. Nu: III/69

-Ziyaretden murad bir duadır - Bugün bana ise yarın sanadır - Merhum ve mağfur - El hac
İbrahim Ağa - Ruhuna fatiha - Sene 1197 (1782)

99- Sıra Nu: AS 99 Env. Nu: III/70

-Terzioğlu Halil -Ağa'nın validesi merhume -Arife Kadın ruhuna -Fatiha sene 1187 (1773)

100- Sıra Nu: AS 100 Env. Nu: III/71

-Merhum ve mağfur el-hac -Abdurrahman ibn elhac Mehmed -Dar-ı bekaya rihlet itdi
-Allahümme'ce-al kabre -Ravza-i hayru'n-nas el cinan -Ruhuna el fatiha -Sene 1167 (1753)

101- Sıra Nu: AS 101 Env. Nu: III/72

-Ah mine'l mevt -Elif Kadın dal idüb ahir bu demin mihneti -Selb olub ishak damağından cihanın
lezzeti -Yüz döküb dergah-ı hakka mevtini kıldı niyaz -Akibet gitdi kamu zi ruhdan o nisbeti
-Saki semt-i hakik sundu bir şerbet ana -Nuş idüb kıldı heman ol semt-i hakka rihleti - Ali Baba
oğlu Ahmed Ağa'nın kerimesi -Merhume Fatma Hanım'ın ruhuna fatiha -Sene 1305 fi 15 ra
(Rebiülevvel) (1 Aralık 1887)

102- Sıra Nu: AS 102 Env. Nu: III/73

-Huve'l hayyu'l baki - Merhum ve mağfur -El muhtac ila rahmeti - Rabbihi'l gafur kassamdan
- Osman Efendizade - Mehmed Efendi ruhiçün - Fatiha - Sene 1174 (1760)

103- Sıra Nu: AS 103 Env. Nu: III/74

-Ya gaffar -Ya naziren bi-kabri mütefekkiren bi-hali -Bil emsi kunte misleke gada tekünni misli
-Hala Göynük naibi mevali-i azamdan -Es-Seyyid Mustafa Hamdi Efendi'nin -Halilesi Şerife
Fatma Hanım el binti - Es-Seyyid el-hac İsmail Ağa -Ruhîçün el fatiha -Sene 1263 fi
15 ca (cemaziyelevvel) (1 Mayıs 1847)

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

104- Sıra Nu: AS 104 Env. Nu: III/75

Ön yüz : -Kabruha Allahu nur Arka yüz : - Tarih fi - Sene 967 (1559)

105- Sıra Nu: AS 105 Env. Nu: III/76

Ön yüz : - Fi evahir-i Rebiü'l -ahar li sene Arka yüz : - Hamsun ve erbaine ve tis'a¹⁷ (sebu) mie (... 945 -1538- senesinin Rebiü'l-ahir ayının sonlarında) (Eylül 1538)

106 -Sıra Nu: AS 106 Env. Nu: III/77

-Ah mine'l-mevt -Meskenim ?dağlar başı sahraya hacet kalmadı - ..... cerraha hacet kalmadı
-Gitti benden ..... kalmadı -İçdim ecel şerbetini Lokman'a hacet kalmadı -Göynük kasabası eşrafı hanedanından merhum -El Hac Mehmed Ağa'nın kerimesi merhume Zeyneb -Hanım'ın ruhiçün el fatiha - Sene 1267 fi 5 ra (Rebiülevvel) (1851)

107- Sıra Nu: AS 107 Env. Nu: III/78

- ..... Akşemseddin evladından -Kadızade Seyyid Hacı İbrahim -Kerimesi Şerife Aişe Hatun'un -Kızı merhume ve mağfure Akile -Hatun ruhuna fatiha - Sene 1246 (1830)

108- Sıra Nu: AS 108 Env. Nu: III/79

-Ah mine'l mevt - Genç iken göçdi cihandan - Böyle bir hulk-i halim dilerim kabrini
-Pür nur eyleye rabbi'l kerim - Der aliyye hevacelerinden ders-i am - Bakkalzade merhum Es-seyyid Mehmed Efendi - Ruhıçün fatiha - Sene 1277 (1860)

109- Sıra Nu: AS 109 Env. Nu: III/80 : yazısız ayak taşı

337

110- Sıra Nu: AS 110 Env. Nu: III/81

-Huve'l baki - Hala Göynük naibi mevali-i azamdan - Es-seyyid Mustafa Hamdi Efendi'nin ruhiçün el fatiha - Sene 1263 (1846)

111- Sıra Nu: AS 111 Env. Nu: III/82

-Huve'l hayyü'l-baki -leyl-ü nehar oldu fikrü hayalim -Vire hallak bize sabir ile sevabım
-Merhum ve mağfur ila rahmeti -Rabbihi'l gafur Gülcülerli Serd -Oğlu Ahmed Ağa'nın kerimesi
-Aişe Kadın'ın ruhuna fatiha -sene 1235 fi 15 nun (Ramazan) (26 Haziran 1820)

112- Sıra Nu: AS 112 Env. Nu: III/83

-Kimseye baki değildir çünkü dehrü bi sübut - Gel oku ihlas ile bir fatiha itme sükut - Bu hakikatle merkad-i Mehmed'den ibret al - Külli nefsin faniyeten fa'llahu la-yemut -Merhum Derviş Abdullah - Ruhıçün fatiha - Sene 1187 (1773)

113- Sıra Nu: AS 113 Env. Nu: III/84

- Huve'l-baki -Merhume ve mağfurun leha -Şerife Fatma Hatun -Zevce-i Esseyyid el-hac İbrahim -Ruhuna fatiha - Sene 1203 (1788)

¹⁷Yardımları Tarihsiz : 141. s. da bu kelime sebu okunmuştur. O zaman tarih 745/M. 1344 eder. Ancak sayın Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman ve Yard. Doç. Dr. Mehmet İbrahimgil'in kelimeyi tis'a olarak okudukları belirtilmiştir. Bu durumda tarih 945/1538 etmektedir : Barışta 2002a : 127.

114- Sıra Nu: AS 114 Env. Nu: III/85

-Huve'l baki - Çün ecel geldi ana olmaz aman - Cürmün afv eyle ya Rabbi'l mennan
- Mağfiret kıl olmasın halim yaman - Mazhar-ı nur-ı şefa'at kıl her zaman - Boyacı Salih Ağazade
merhum Abdülvehhab Ağa ruhuna fatiha - Sene 1252 (1836)

115- Sıra Nu: AS 115 Env. Nu: III/86

- Olmasun gülşende ... (okunamadı) - Ben gibi bir duhter-i pakize ve ber vefke dil ? - İtmeden
bin murad itdi didar-ı yari ? - Uçurdu bu'u nabudu cihandan güya - Oldu bu dehr-i fena ayine-i
alem nüma - Hasıl oldu feza-yı dilde berceste beyti - ku .... Taht-ı emelde .. - Geldi bir hatif
didi tarihi .... - Oldı cay-ı behişt-i Fatıma - Gülşen seranın ..... -1186 (1772)

116- Sıra Nu: AS 116 Env. Nu: III/87

-Hala Göynük naibi mevali-i azamdan - Es-Seyyid Mustafa Hamdi Efendi'nin - Nur-ı aynı ve
semere-i fevaidi - Kerimesi merhume Şerife Hadice - Hanım ruhuna fatiha - Sene 1264 fi 7 mîm
(Muharrem) (15 Aralık 1847)

117- Sıra Nu: AS 117 Env. Nu: III/88 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

118- Sıra Nu: AS 118 Env. Nu: III/89 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

119- Sıra Nu: AS 119 Env. Nu: IV/1

-Huve'l baki - Kimseye baki değildir çünkü - Bu dehr-i sübut gel - Oku ihlas ile bir - Fatiha
itme sükut gel - Nazar eyle bu mevta kabrime ibret - Al külli nefsin faniyeten fa'llahu - Hayyun
la-yemut Çapkınzade - Merhum İbrahim Ağa - Ruhuna fatiha - Sene 1208 (1793)

120- Sıra Nu: AS 120 Env. Nu: IV/2

-El çeküb bi'l cümleden itdim bekaya rihleti - Terk idüb geriye malı mülkü devleti - Kim gelüb
kabrime ziyaret eyleyen ihvanım - Okusunlar ruhum için kulhuallah ayeti ? - Eşref-i hanedan-ı
kadimden merhum - Ve mağfur leh el-hac Mehmed Ağa - Ruhıçün el fatiha - Sene 1259
(1843)

121- Sıra Nu: AS 121 Env. Nu: IV/4 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

122- Sıra Nu: AS 122 Env. Nu: IV/5 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

123- Sıra Nu: AS 123 Env. Nu: IV/6

-Ziyaretden murad duadır - Bugün bana ise yarın sanadır - Serdarzade Mehmed
-Ağa'nın kerimesi Emine - Hatun ruhuna fatiha - Sene 1195 (1780)

124- Sıra Nu: AS 124 Env. Nu: IV/7 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

125- Sıra Nu: AS 125 Env. Nu: IV/8 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

126- Sıra Nu: AS 126 Env. Nu: IV/9 : Yazısız, bezemesiz ayak taşı

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

- 127- Sıra Nu: AS 127 Env. Nu: IV/10
-Bakmayan çeşm-i basiretle -Taşına bilmez ol benim hala -Ta gelince başına merhum
-Ve mağfur Seyyid Memiş - Ağa ruhuna fatiha -Sene 1181 (1767)
- 128- Sıra Nu: AS 128 Env. Nu: IV/11 : Yazısız bitkisel bezemeli ayak taşı
- 129- Sıra Nu: AS 129 Env. Nu: Kırık 1 kadın mezar taşı başlığı
- 130- Sıra Nu: AS 130 Env. Nu: Kırık 2 : erkek baş taşı başlığı
- 131- Sıra Nu: AS 131 Env. Nu : Kırık 3 : erkek baş taşı başlığı
- 132- Sıra Nu: AS 132 Env. Nu: Kırık 4 : erkek baş taşı başlığı
- 133- Sıra Nu: AS 133 Env. Nu: Kırık 5 : erkek baş taşı başlığı
- 134- Sıra Nu: AS 134 Env. Nu: Kırık 6 Üst kısmı kırık
- ..... - Merhum ve mağfur Hafız - Salih Efendi .... - ..... - Sene 1178 (1764)
- 135- Sıra Nu: AS 135 Env. Nu: Kırık 7 başlık ve alt kısmı kırık
- Mehmetağazade -merhum ve mağfur -Ali Ağa'nın
- 136- Sıra Nu: AS 136 Env. Nu: Kırık 8 başlık yok alt kısmı kırık
- (kırık)... açılson bab-ı cennet - .... Olsun ana ashab-ı cennet - Kazaen .... ile merhum
-Olan Salihefendizade -Hafız İbrahim Efendi
- 137- Sıra Nu: AS 137 Env. Nu: Kırık 9 üst kısmı kırık
-Sene 1272 (1855)
- 138- Sıra Nu: AS 138 Env. Nu: Kırık 10 (alt kısmı yok)
-Leke hamden Allahumme'c'alhu li- ebeveyhi fardan -Ve'c'alhu li-valideyhi ecen ve fahran
-Ve'c'alhu li-sebeveyhi şafian ve musfian (Allahım sana hamdolsun onu ebeveynine bağışla, ona ebeveyni için sevap ve iftihar eyle, onu ebeveyni için şefaatçi ve vesile kıl) (Sayın Doç. Dr. Musa Yıldız tarafından okunmuş ve tercüme edilmiştir)
- 139- Sıra Nu: AS 139 Env. Nu: Kırık 11 başlık ve alt kısım kırık
-Merhum ve mağfur - Müfti Es-Seyyid -El Hac Mehmed - Efendi ru -huna Fatiha Sene ..151 (1738)
- 140- Sıra Nu: 140 Env. Nu: Kırık 12
-Huve'l baki - Kimseye baki değildir çünkü bu dehri sübut - Gel oku ihlasla bir fatiha itme sükut
- Gel nazar eyle bu mevta kabrine ibret al - Külli nefsin fallahu hayyun la-yemut - Merhum ve mağfur Vehhabzade - Seyyid Molla Ali ruhuna fatiha - Sene 1221 fi 14 ..

141- Sıra Nu: AS 141 Env. Nu: Kırık 13 başlık yok
 -Gençliğine doymayan - Muradına ermeyen - Salih Ağa'nın - Kerimesi merhume
 -Orkuş ? Kadın - Ruhuna fatiha - Sene 1225 (1810)

142- Sıra Nu: AS 142 Env. Nu: Kırık 14 üst kısmı kırık
 - dan El Hac Osman Ağazade Ömer - Ağa'nın kerimesi merhume Aişe Kadın - Ruhuna fatiha fi
 28 safer 1221 (17 Mayıs 1806)

143- Sıra Nu: AS 143 Env. Nu: Kırık 15 üst kısmı kırık
 1- ..... 2- Redif hassa birinci alayın 3-İkinci taburunun kolağası 4-Hacı Abdullah Ağa'nın
 mahdumu 5- İsmail Hakkı Efendi 6-Sene 1269 cim (cemaziyelahir) (Aralık Ocak 1827-1828)

144- Sıra Nu: AS 144 Env. Nu : Kırık 16
 -Huve'l baki - Ziyaretden murad bir duadır - Bugün bana ise yarın sanadır -Merhum ve
 mağfur Salih ...(kırık)

145- Sıra Nu: AS 145 Env. Nu: Kırık 17 başı yok
 -Ziyaretden murad bir duadır -Bugün bana ise yarın sanadır -Abdülvehabzade merhum
 -Mehmed Molla ruhuna - Bi hürmeti'l fatiha - Sene 1203 (1788)

146- Sıra Nu: AS 146 Env. Nu: Kırık 18 başlık yok
 -Fenadan b....(kırık) - rihlet iden gençliğine -Doymayan muradına irmeyen -Ahmed Ağa'nın
 kerimesi -Hadice Dudu -Ruhuna fatiha -Sene 1187 21 ? receb (8 Ekim 1773)

147- Sıra Nu: AS 147 Env. Nu: Kırık 19 başlık yok
 -Göynüklü El-Hac -Umran oğlu Mehmed ? -Ağa'nın oğlu merhum -Mehmed Ağa'nın ruhuna
 -Fatih sene 1160 (1747)

148- Sıra Nu: AS 148 Env. Nu: Kırık 20
 -Huve'l hayyu'l baki - İlahi varıcak dar-ı bekaya -Şef'i olsun Muhammed Mustafa - Merhum
 tabbak ? el hac - Mustafa ruhuna fatiha - Sene 116 ? (1753)

149- Sıra Nu: AS 149 Env. Nu: Kırık 21 başlık yok
 - Belada hasareti vardı -Muvaffak olmadı ruyet-i velayet -İyal-i evlatların gör nice oldı
 -Feda kılmadı heman can o saat -Varmadı beli Tatarzade Mehmed Ağa - Ruhuna fatiha

150- Sıra Nu: AS 150 Env. Nu: Kırık 22 başlık yok alt kısmı kırık
 - Huve'l hayyu'l baki - Nagehan gördi ..... buldı imla deva - Meğer kime memul itmesün bu
 remz-i faniden vefa -Bi defter itdi nihali ömrümü ..... -Hayflar kim tazelikler halinde oldı mücella
 -Rihlet ? itdim mülk-i faniden beka gülzarına .. - ..... hayat-ı ekberi

151- Sıra Nu: AS 151 Env. Nu: Kırık 23 üst kısmı kırık
 - Kara yerde turab oldum -Sana ibret bu yetmezmi -Kolağası İskender Bey -Ruhuna fatiha sene
 1312 (1894)

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

152- Sıra Nu: AS 152 Env. Nu: Kırık 24

-Huve'l baki - merhum ve mağfur leh Göynük - Kazası kurraları ? hanedan-ı kadimler
-inden ve meşar-ı bi'n-nisab Zafranlı ? -.... Kırık

153- Sıra Nu: AS 153 Env. Nu: Kırık 25

- Merhum ve mağfur -Nalband İbrahim -Ağa ruhiçün -Bi-hurmeti'l-fatiha -Sene 1201
(1786)

154- Sıra Nu: AS 154 Env. Nu: Kırık 26

- ... bağı gülşende gonca iken -Bad-ı ecel beni eyledi hazan - ..... - ... Hak beni hak ile
yeksan - ..... Hacı Ahmed - Kerimesi ..... -..... ruhuna fatiha

155- Sıra Nu: AS 155 Env. Nu: Kırık 27 başlık yok

-Ziyaretten murad bir duadır -Bugün bana ise yarın sanadır -Kuyumcuoğlu merhum
-Ali Beşe ruhuna -Fatiha sene 1188 (1774)

156- Sıra Nu: AS 156 Env. Nu: Kırık 28 üst ve alt kısmı yok

-ruhuna bi hurmet -el fatiha - sene 1204 (1789)

157- Sıra Nu: AS 157 Env.Nu: yok

-Ah mine'l mevt -Tıfl iken bükdi benim ahir belim bu dehr-i dun -Koymadı cismimde takat eyledi
zil-ru zebun -Lezzeti dünya nedir bilmez dimağım zerrece -Çekdiğim cevri hele şerh eyle gayet
füzun -Hazreti Lokman da gelse el urub cismime -Yok devası derdimin dökmekde didem özge hun
-Hatime çekmek hayata dedi hükmünden sehil -İstedi Hak elveda sancağı çekdim bugün -Eşk-i
çeşmimden ara tarih ey num ? Baba -Sergüzeştim şerh idüb seng-i mezarım bulsun -Göynük naibi
Elbistani Abdurrahman -Nafiz Efendi'nin henüz on iki yaşında -İken vefat iden duhter-i pakizeleri
Hadice -Hanım'ın ruhiçün el fatiha -Sene 1323 yevm-i Cuma

158- Sıra Nu: AS 158 Env. Nu: yok. Bitkisel bezemeli ayak taşı. 157 numaralı baş taşının ayak
taşı olabilir.

ÖMER SIKKİNİ (BIÇAKÇI) TÜRBESİ HAZİRESİ

159- Sıra Nu: ÖS 1 (Bezemesiz ayak taşı vardır)

-İlahi hacetim bu dergahından - Beni mahrum itme rahmetinden - Merhum ve mağfur
- Adbekili ? Es seyyid - El hac Ahmed Ağa'nın - Ruhuna el fatiha - Sene 1221 (1806)

160- Sıra Nu: ÖS 2 (Bezemesiz ayak taşı vardır)

-Merhum ve mağfur el muhtac - İla rahmeti rabbihi'l gafur - Dirhemcizade el hac
- Mustafa Ağa ruhuna - Fatiha sene 1172 - Sad (safer) 3 (6 Ekim 1758)

-161 Sıra Nu: ÖS 3 (Bitkisel bezemeli ayak taşı vardır)

-Ah mine'l mevt -Ah kim nagehan irdi nesim-i nale-i hasret -Kapandı ayn-ı canım tükendi dane-i
kismet - Saday-ı irci'i emr irince guşuma ol dem -Hemen göç idüb gah-ı bekaya eyledim rihlet
- Sunki destime saki ecel peymanesin ansız -Didim el hükmil'llah çünkü Hak eyledi avn

- Bürünüp car-ı fakr-ü fahra itdim giş-ü? kalayı -Olub teslim rızay-ı emr-i Hakk'a itdim azimet
 -Vefatım guş idüb Haydar didi tarihimi cevher -Bad ayn-ı Hayat Hanım mesken-i gülzar-ı behişt
 - Sene 1291 - fi lam (Şevval) 25 (5 Aralık 1874)

162- Sıra Nu: ÖS 4

- ..... -İde kabrime ..... - İbrahim Ağa'nın oğlu - Mehmet Ağa ruhuna
 -Fatih sene 1188 -Cemaziye'l-ahir 22 (30 Ağustos 1774)

163- Sıra Nu: ÖS 5

-Ziyaretden murad ancak duadır - Bugün bana ise yarın sanadır - Yusuf Bey oğlu merhum - Ahmed Ağa ruhuna fatiha - Sene 1193 (1779)

164- Sıra Nu: ÖS 6

-El baki - Terk eyledi valideynin bir gülü - Taze idi ..... cennet bülbülü - Merhum Gürcüzade
 - Mahmud Ağa'nın - Ruhîçün el fatiha - Sene 1230 nun (Ramazan) (Ağustos-Eylül 1815)

165- Sıra Nu: ÖS 7

-..... doymayan - Ba murad giden - Mustafa Ağazade - Merhum Mehmed Ağa
 - Ruhuna fatiha - Sene 1174 (1760)

166- Sıra Nu: ÖS 8

-Huve'l hayyu'l baki - Kıldı tebdili mekan yaz hüznîya tarih? - ....lahut idi azm-i gülistan eyledi
 - Şeyh Nakşibendi Es-Seyyid el-hac - Ahmed Diyari Efendi hazretlerinin - Merkad-i münevvereleridir
 - Sene - şın (Şaban) 1264 (Temmuz 1848)

167- Sıra Nu: ÖS 9

-Kalmaz kimseye bu ..... -Gel oku bir fatiha itme sükut -Bu cihanın yok devamı fanidir
 -Baki Hakk-ı fallahu hayyu'l—la yemud -Merhum Hacı Mehmed Ağa -Ruhuna fatiha
 -Sene 1215 -fi 27 b (Receb) (14 Aralık 1800)

168- Sıra Nu: ÖS 10

-Huve'l baki - Ya ilahi ol mübarek ism-i pakın izzeti - Hem resulün fahr-i alem şah-ı ....
 - Eyle kabrim ravza-i cennet ya ilahe'l alemin - Gece gündüz eylesinler huri gilman hıdmeti
 - Yenice Mahalle imamı merhum es- seyyid - Osman Efendi ibni el hac Mustafa - Efendi ruhiçün
 el fatiha - Sene 1278 -Fi safer 7 (14 Ağustos 1861)

169- Sıra Nu: ÖS 11

-Huve'l hayyu'l baki - merhum ve mağfur - Hacı Memiş - Ağa ruhiçün - El fatiha - 1184
 (1770)

170- Sıra Nu: ÖS 12 Sekizgen kesitli yazısız-bezemesiz ayak taşı

171- Sıra Nu: ÖS 13 Dikdörtgen kesitli yazısız-bezemesiz ayak taşı

SALMANLAR SOKAK HAZİRESİ

172- Sıra Nu: SS 1 (Bitkisel bezemeli sivri kemerli ayak taşı var)

-İrci'i emri celili çün oldu bana ayan - Lebbeyk zen-i icabet eyledim öldüm heman - Gelüb kabrimi ziyaret iden ihvan - İdeler ruhuma bir fatiha ihsan - Göynük eşrafından Emir
- Hüseyinzade Hacı Sadullah - Bey'in ruhuna fatiha - Sene 1338 fi 16 kanun-u evvel
- Sene 1341 fi 18 cemaziye'l evvel (6 Ocak 1923)

173- Sıra Nu: SS 2

-Ah mine'l mevt - Fenadan bekaya eyledi rihlet - İde hak? kabrini ravza-i cennet
-Merhum Şatıroğlu - Hacı Mehmed ruhiçün - fatiha sene 1291 zilhicce-i gurre (Ocak 1875)

174- Sıra Nu: SS 3

-Huve'l baki - merhum ve mağfur - El muhtac ila rahmet-i Rabbi - El gafur ..... Cami-i
-Şerif imamı Salih Efendi - Ruhuna fatiha -Sene 1212? - Fi 15 nun (ramazan) (3 Mart 1798)

175- Sıra Nu: SS 4

-Huve'l baki - Gelüb kabrimi ziyaret iden ihvan - İdeler ruhuma bir fatiha ihsan
-Emir Hüseyinzade Hacı Haşim - Efendi'nin ruhiçün fatiha - 1303 haziran 11 1304 şevval 2
(24 Haziran 1887)

176- Sıra Nu: SS 5

-Huve'l baki - Civarı Akşemseddin - Dersaadet'de Kasım - Paşa'da Cami-i Kebir imam-ı
-Evveli Salih Efendizade - Reisü'l kurra merhum el hac - Hafız Mehmed Emin Efendi ruhuna
-El fatiha sene - 1213? Safer ? 23 (6 Ağustos 1798)

-177 Sıra Nu: SS 6

-El baki -Emirhayr oğlu -Mustafa'nın ehli - Merhume Hatice Molla -Ruhuna fatiha
-Sene 1240 (1824)

178- Sıra Nu: SS 7

-Muradımla? ... açılısun bab-ı cennet - Refik olsun ana ashab-ı cennet - Hacı Ömer oğlu merhum
- Serdengeçti - Hüseyin Ağa ruhuna fatiha - Sene 1188 (1774)

Ek 2 : Göynük Şehri Mezartaşları

AS= Akşemsettin Camii -Türbesi haziresi, ÖS= Ömer Sikkini Türbesi haziresi, SS= Salmanlar Sokaktaki hazire

Sıra	Yeri	Tip Önerimiz	Grammont / Laqueur / Vatın Sınıflaması	Miladi Tarih	Erkek	Kadın	Mezartaşı Gövde Kesiti					Başlık				Kişi Adı	Harap Olanlar
							Dikdört gen		Yuvar lak		Kare yakın	Erkek Başlık Tp.	Fes	Sarık	Kadın Fesi hotoz		
							Baş	Ayak	Baş	Ayak	Baş						
1	AS 1	D-II-1	F II			*		*									
2	AS 2	D-II-1	F II			*		*									
3	AS 3	D-I-2	F VIII			*		*									
4	AS 4	D-I-2	F VIII			*		*									
5	AS 5	D-I-1	H I 8	1712	*		*				8		*				Şeyh Halil Baba
6	AS 6	D-II-1	F II					*									
7	AS 7	D-I-1	H I 11	1813	*		*				1						Hacı İbrahim Efendi (Akşemseddin Sülalesinden)
8	AS 8	D-II-1	F II					*									
9	AS 9	D-II-3	F IX 5c	1844		*	*										Fatma Hanım
10	AS 10	D-I-2	F VIII	1840		*	*										Şerife Aysel Hanım
11	AS 11	D-II-2	F V					*									
12	AS 12	Y	H III	1696	*				*								Halil Beşe
13	AS 13	D-I-1	H I 8	1781	*		*				8		*				Mehmed Akşemseddin
14	AS 14	D-II-1	F II					*									
15	AS 15	D-I-1	H I 8	1824	*		*				8		*				Hafız Sadullah Yahya
16	AS 16	D-II-1	F II					*									
17	AS 17	D-I-1	H I	1871	*		*				9a		*				Hacı Ömerzade Berber Arif Ağa
18	AS 18	D-I-1	H I	1772	*		*				3		*				Ali bin Abdülvehap
19	AS 19	D-II-1	F II					*									
20	AS 20	D-II-2	F V					*									
21	AS 21	D-II-1	H I 8	1773	*		*				8		*				Hacı Mehmed Emin
22	AS 22	K-I	H I		*								*				Çekeli Mehmed bin Emin
23	AS 23	K-I	H I		*						2		*				Şeyh Safi
24	AS 24	D-I-1	H I 8	1772	*		*				2		*				Hacı Ömer Ağa
25	AS 25	D-I-2	F I	1775		*	*										Emine Hatun (Akşemseddin Sülalesinden)
26	AS 26	D-II-2	F V	1448		*	*										Akşemseddin kızı Mahbube
27	AS 27	D-II-2	F V	1448		*	*										Akşemseddin kızı Mahbube
28	AS 28	D-II-2	F V	1448		*	*										Akşemseddin kızı Fahrunnisa
29	AS 29	D-II-2	F V	1448		*	*										Akşemseddin kızı Fahrunnisa
30	AS 30	D-II-2	F V	1448		*	*										Akşemseddin kızı Zeynep
31	AS 31	D-II-2	F V														hadis
32	AS 32	D-II-2	F V					*									
33	AS 33	D-I-1	H I	1781	*		*				5		*				Pürsekzade Hacı Ömer Ağa'nın oğlu Mehmed Ağa

Ek 2 : Göynük Şehri Mezartaşları

AS Akşemsettin Camii - Türbesi haziresi, ÖS Ömer Sikkim Türbesi haziresi, SS Salmanlar Sokaktaki hazire

Sıra	Yeri	Tip Önemiz	Gramon Laquer Vatin Sınıflaması	Miiadi Tarih	Erkek	Kadın	Mezar taşı Güvde Kesiti						Sekiz kenarlı	Fes	Başlık	Kişi Adı	Harap Olanlar
							Dikdört gen	Yuvar lak	Kareye yakın	Baş	Ayak	Baş					
34	AS 34	D-II-2	I V														
35	AS 35	D-II-1	I II	1880	*											Hatice Ayşe Hatun (Akşemsettin evladlarından)	
36	AS 36	D-II-1	F II														
37	AS 37	D-I-1	II I	1773	*												
38	AS 38	D-I-1	II I	1805	*												
39	AS 39	D-II-1	F II														
40	AS 40	D-II-1	F II	1783	*												
41	AS 41	D-II-1	F II														
42	AS 42	D-I-1	II I	1789	*												
43	AS 43	D-II-2	I V														
44	AS 44	D-II-1	F II														
45	AS 45	D-I-2	F I	1875	*												
46	AS 46	D-I-1	II I	1876	*												
47	AS 47	D-I-1	II I	1877	*												
48	AS 48	D-II-1	I II	1764	*												
49	AS 49	D-II-1	F II														
50	AS 50	D-II-1	F II														
51	AS 51	D-I-1	II I	1793	*												
52	AS 52	D-I-1	II I	1797	*												
53	AS 53	D-I-1	II I	1764	*												
54	AS 54	D-I-1	II I	1885	*												
55	AS 55	D-I-1	II I	1808	*												
56	AS 56	D-I-1	II I	1821	*												
57	AS 57	D-I-1	II I	1829	*												
58	AS 58	D-I-1	II I	1780	*												
59	AS 59	D-I-1	II I	1813	*												
60	AS 60	D-I-2	F I	1774	*												
61	AS 61	D-II-2	F IX	1874	*												
62	AS 62	D-I-1	II I	1805	*												
63	AS 63	D-I-1	II I	1803	*												
64	AS 64	D-II-1	I II	1814	*												
65	AS 65	D-I-1	II I	1802	*												
66	AS 66	D-II-1	I II	1709	*												

Ek 2 : Göynük Şehri Mezartaşları

AS= Akşemsettin Camii - Türbesi haziresi, ÖS= Ömer Sıkkını Türbesi haziresi, SS= Salmanlar Sokaktaki hazire

Sıra	Yeri	Tip Önerimiz	Grannout / Laqueur - Vatın Sınıflaması	Miladi Tarih	Erkek	Kadın	Mezar taşı					Başlık				Kişi Adı	Harap Olanlar	
							Plaka		Yuvarlak		Kareye yakın	Sekiz kenarlı	Fes	Sarı	Kadın Fesi			
							Baş	Ayak	Baş	Ayak	Baş							
67	AS 67	D-I-1	H I	1900	*			*					10d	*			Ahmet Şemsettin Efendi	
68	AS 68	D-I-2	F I	1767		*	*	*									Salih Efendizade İbrahim Efendi kızı Zeynep Molla	
69	AS 69	D-II-4	F II	1804		*	*	*									Emine Hatun	
70	AS 70	D-I-1	H I	1782	*		*						7c		*		Hafız Osman	
71	AS 71	D-I-1	H I	1773	*		*						6a		*		Mustafağazade Mehmet Ağa	
72	AS 72	D-I-1	H I	1773	*		*						6a		*		Derviş Mehmet Ağa	
73	AS 73	D-II-2	F IX	1845		*	*										Cevzur?zade Mehmet Ağa kızı Emine Kadın	
74	AS 74	D-I-1	H I	1786	*		*						6d		*		Müsevvid Ahmed Efendi	
75	AS 75	D-II-2	F II	1698		*	*										Şerife Emine Kadın	
76	AS 76	D-I-1	H I	1773	*		*						7a		*		Mehmet Ağa	
77	AS 77	D-I-1	H I	1750	*		*						8		*		Salih Efendi oğlu Hacı Mehmet	
78	AS 78	D-I-1	H I	1825	*		*						7b		*		Çapkınzade İbrahim Ağa'nın oğlu Mustafa Bey	
79	AS 79	D-I-2	F I	1814		*	*										Gürcüzade kızı Fatma Hanım	
80	AS 80	D-I-1	H I	1864	*		*						10c	*			Ali babaoğlu damadı Mehmet Durmuş	
81	AS 81	D-I-1	H I	1770	*		*						8		*		Hafız Neccarzade	
82	AS 82	D-I-2	F I	1805		*	*										Hüseyin Efendi'nin kızı Fatma Molla	
83	AS 83	D-I-1	H I	1808	*		*						7a		*		Hemrazzade Mustafa Ağa	*
84	AS 84	D-II-3	F IX 1			*	*										Alibabazade Ahmet Ağa eşi Emine Hanım	
85	AS 85	D-II-3	F IX	1903		*	*										Göynük Kaymakamı Osman Nuri Ef. eşi Reşide Hanım	
86	AS 86	D-I-2	F I	1770		*	*										Şerife Fatma	
87	AS 87	D-II-1	F II					*										
88	AS 88	D-II-3	F IX			*		*										
89	AS 89	D-II-1	F II					*										
90	AS 90	D-II-1	F II					*										
91	AS 91	D-II-2	F V					*										
92	AS 92	D-II-1	F II					*										
93	AS 93	D-II-2	F V		*		*											
94	AS 94	D-I-1	H I	1856	*		*						10c	*			Binbaşı Halil Efendi	
95	AS 95	D-I-1	H I	1782	*		*						6a		*		Çapkınzade Hacı İsmail Ağa	
96	AS 96	D-I-1	H I	1791	*		*								*		Boduroğlu Hacı Mehmet Ağa	
97	AS 97	D-II-1	F V	1827		*	*										Fatma Kadın	
98	AS 98	D-I-1	H I	1782	*		*								*		Hacı İbrahim Ağa	
99	AS 99	D-II-1	F II	1773		*	*										Terzioğlu Halil Ağa annesi Arife Kadın	

Ek 2 : Göynük Şehri Mezartaşları

AS Akşemsettin Camii - Türbesi haziresi, ÖS Ömer Sikkini Türbesi haziresi, SS - Salmanlar Sokaktaki hazire

Sıra	Yeri	Tip / Türümüz	Gömme Yeri / Lacivert / Sınıflaması	Miladi Tarih	Erkek	Kadın	Mezar taşı						Başlık			Kişi Adı	Tahrip Olanlar	
							dikdört gen		Yuvarlak		Kareye yakın		Başlık Upleri	Fes	Sarık			Kadın Fesi
							Baş	Ayak	Baş	Ayak	Baş	Ayak						
100	AS 100	D-I-1	H I	1753	*	*											Hacı Mehmet oğlu Abdurrahman	*
101	AS 101	D-II-3	F IX	1887		*											Ali Baba oğlu Ahmet Ağa'nın kızı Fatma Hanım	
102	AS 102	D-I-1	H I	1760	*	*					8		*				Osmanlızade Mehmet Efendi	
103	AS 103	D-II-3	F IX	1847		*											Göynük naibi Mustafa Hamdi Ef. Eşi Şerife Fatma Hanım	
104	AS 104	D-II-2	F V	1559		*												
105	AS 105	D-II-2	F V	1538		*												
106	AS 106	D-II-3	F IX	1851		*											Zeynep Hanım	
107	AS 107	D-II-1	F II	1830		*	*										Kadızaade Hacı İbrahim kızı Şerife Ayşe Hatun	
108	AS 108	D-I-1	H I	1860	*	*					9b		*				Dersiam Bakkalzade Mehmet Efendi	
109	AS 109	D-II-2	F V			*												
110	AS 110	D-I-1	H I	1846	*	*					9e		*				Göynük naibi Mustafa Hamdi Efendi	
111	AS 111	D-II-3	F II 6c	1870		*	*										Gütlüerli Serdoğlu Ahmed Ağa kızı Ayşe Kadın	
112	AS 112	D-I-1	H I	1773	*	*					5		*				Derviş Abdullah	
113	AS 113	D-II-1	F II	1788		*	*				9b		*				Şerife Fatma Hatun	
114	AS 114	D-I-1	H I	1836	*	*											Boyaersalığazade Abdülvehap Ağa	*
115	AS 115	D-I-2	F I	1777		*	*										Fatma	
116	AS 116	D-I-2	F I	1847		*	*										Göynük naibi Mustafa Hamdi Ef. Kızı Şerife Hatice Hanım	*
117	AS 117	D-II-2	F V			*	*											
118	AS 118	D-II-2	F V			*	*											
119	AS 119	D-I-1	H I	1793	*	*					6a		*				Çapkınzade İbrahim Ağa	
120	AS 120	D-I-1	H I	1843	*	*					10b		*				Hacı Mehmet Ağa	
121	AS 121	D-II-1	F II			*	*											
122	AS 122	D-I-2	F VIII			*	*											
123	AS 123	D-I-2	F I	1780		*	*										Serdarzade Mehmet Ağa kızı Emine Hatun	*
124	AS 124	D-II-5	F II			*	*											
125	AS 125	D-II-5	F II			*	*											
126	AS 126	D-II				*	*										Seyyid Memnün Ağa	
127	AS 127	D-I-1	F I	1767	*	*												
128	AS 128	D-II-1	F I			*	*											
129	AS 129					*	*										Sadece başlık	
130	AS 130					*	*										Sadece başlık	
131	AS 131					*	*										Sadece başlık	
132	AS 132					*	*										Sadece başlık	

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

Ek 2 : Göynük Şehri Mezartaşları

AS= Akşemsettin Camii - Türbesi haziresi, ÖS= Ömer Sikkini Türbesi haziresi, SS= Salmanlar Sokaktaki hazire

Sıra	Yeri	Tip Önerimiz	Grammont / Laqueur / Vatın Sınıflaması	Miladi Tarih	Erkek	Kadın	Mezar taşı						Başlık				Kişi Adı	Harap Olanlar
							Plaka		Yuvarlak		Kareye yakın		Sekiz kenarlı	Fes	Sarı	Kadın Fesi		
							Baş	Ayak	Baş	Ayak	Baş	Ayak						
133	AS 133				*		*					5				Sadece başlık	*	
134	AS 134	D		1764	*		*									Salih Efendi	*	
135	AS 135	D					*										*	
136	AS 136	D-I-1			*		*									Salih Efendizade Hafız İbrahim Efendi	*	
137	AS 137	D		1855			*										*	
138	AS 138	D-I-1	H I		*		*				10a	*					*	
139	AS 139	D-I-1	H I	1738	*		*									Müftü Hacı Mehmet Efendi	*	
140	AS 140	D-I-1	H I	1806	*		*				4		*			Vehhabzade Seyyid Molla Ali	*	
141	AS 141	D-I-2	F I	1810		*	*									Salih Ağa kızı Orkuş ? Kadın	*	
142	AS 142	D		1806		*	*									Hacıosmanağazade Ömer Ağa kızı Ayşe Kadın	*	
143	AS 143	D		1853	*		*									İsmail Hakkı Efendi	*	
144	AS 144	D-I-1	H I		*		*				5		*			.... Salih	*	
145	AS 145	D-I-1	H I	1788	*		*									Abdülvehabzade Mehmet Molla	*	
146	AS 146	D-I-2	F I	1773		*	*									Hatice Dudu	*	
147	AS 147	D-I-1	H I	1747	*		*									Ümranoğlu Mehmed Ağa oğlu Mehmed Ağa	*	
148	AS 148	D-I-1	H I	1753	*		*				3		*			Tabbak Hacı Mustafa	*	
149	AS 149	D-I-1	H I		*		*									Tatarzade Mehmet Ağa	*	
150	AS 150	D					*										*	
151	AS 151	D		1894	*		*									Kolağası İskender Bey	*	
152	AS 152	D-I-1	H I		*		*				9c		*				*	
153	AS 153	D-I-1	H I	1786	*		*									Nalbant İbrahim Ağa	*	
154	AS 154	D-I-2	F I			*	*									...zade Hacı Osman kızı Şerife	*	
155	AS 155	D-I-1	H I	1774	*		*									Kuyumcuoğlu Ali Beşe	*	
156	AS 156	D		1789			*										*	
157	AS 157	D-II-6	F XI	1905		*	*									Göynük Naibi Abdurrahman Ef. Kızı Hatice Hanım		
158	AS 158	D-II-6	F XI	1905			*											
159	ÖS 1	D-I-1	H I	1806	*		*				7a		*			Adebekli Hacı Ahmet Ağa		
160	ÖS 2	D-I-1	H I	1758	*		*				3		*			Dirhemcizade Hacı Mustafa Ağa		
161	ÖS 3	D-II-6	F XI	1874		*	*											
162	ÖS 4	D-I-1	H I	1774	*		*									İbrahim Ağa'nın oğlu Mehmet Ağa		
163	ÖS 5	D-I-1	H I	1779	*		*				5		*			Yusufoğlu Ahmed Ağa		
164	ÖS 6	D-I-1	H I	1815	*		*				9b		*			Gürcüzade Mahmut Ağa		
165	ÖS 7	D-I-1	H I 2	1760	*		*				7d		*			Mustafağazade Mehmet Ağa		

Ek 2 : Göynük Şehri Mezartaşları

AS= Akşemsettin Camii - Türbesi haziresi, ÖS= Ömer Sikkini Türbesi haziresi, SS= Salmanlar Sokaktaki hazire

Sıra	Yeri	Tip Önerimiz	Grammone Laqueur Varin Sınıflaması	Miladi Tarih	Erkek	Kadın	Mezartaşı					Başlık			Kişi Adı	Harap Olanlar	
							Dikdörtgen		Yuvarlak		Kareye yakın	Sekiz kenarlı	Fes	Sarık			Kadın Fesi
							Baş	Ayak	Baş	Ayak	Baş						
166	ÖS 8	D-1-1	H11c	1848	*		*				1		*	Nakışhendi Şeyhi Ahmet Diyarî Efendi			
167	ÖS 9	D-1-1	H1	1800	*		*				9d		*	Hacı Mehmet Ağa	*		
168	ÖS 10	D-1-1	H1	1861	*		*				3		*	İmam Osman Efendi			
169	ÖS 11	D-1-1	H1	1770	*		*						*	Hacı Memiş Ağa			
170	ÖS 12	Ç												Yazısız bezemesiz ayak taşı			
171	ÖS 13	D-11-1	F-11											Yazısız bezemesiz ayak taşı			
172	SS 1	D-1-1	H1	1919	*		*				10d	*		Emirhüseynzade Hacı Sadullah Bey			
173	SS 2	D-1-1	H1	1874	*		*				9a		*	Şatıroğlu Hacı Mehmet			
174	SS 3	D-1-1	H12	1895	*		*				7c		*	İmam Salih Efendi			
175	SS 4	D-1-1	H1	1885	*		*				9f		*	Emirhüseynzade Hacı Haşim Efendi			
176	SS 5	D-1-1	H1	1826	*		*				9e		*	Salihfendizade Reisülkurra Hafız Mehmet Emin Ef.			
177	SS 6	D-1-2	F15	1824		*	*							Hatice Molla			
178	SS 7	D-1-1	H1	1774	*		*				3		*	Serdengeçti Hüseyin Ağa			

EK 3: ÖLÇÜLER (Kırık olanlar karşılaştırmada kullanılmadığından ölçüleri yazılmamıştır)

Sıra	Tarih	Cinsiyet		Tür		Mezartası bütün						Başlık					
		Erkek	Kadın	Baş	Ayak	Bütün Yük.	Gövde Genişlik		Gövde Kalınlık		Gövde Çap		Yük	Genişlik		Çap	
							alt	Üst	alt	üst	alt	üst		alt	üst	alt	üst
1			*		*	62	22	28	12	11							
2			*		*	65	20	25	6.5	6.5							
3			*		*	82	25	25	10	10			19			22	10
4			*		*	113	25	27	11	11			20			22	
5	1712	*		*		110	29	29	11	11			20	30			
6			*		*	60	22	25	5	5							
7		*		*		128	29	30	3				23	21			
8					*	60	19	24	7	7							
9	1844		*	*		120	28	37	10	10							
10	1840		*	*		122	31	34	13	13			16			25	
11					*	71	21	26	5	7						14	18
12	1696	*		*		101											
13	1781	*		*		103	25	26	13					28			
14					*	80	19	29	4.5								
15	1824	*		*		121	28	28	12					27			
16					*	80	19	25	7								
17	1871	*		*		91	26	26	7.5				20				
18	1772	*		*		105	23	23	10				27				
19					*	70	23	31									
20					*	89	20	25	5								
21	1773	*		*		95	29	30	13					30			
22		*		*		75	16	16					22	28			
23		*		*		68	15	15					26	33			
24	1772	*		*		87	27	28					11	22			
25	1775		*	*		93	27	29	9	10				20			
26	1448			*		59	31	32	6.5								
27	1448			*		86	32	33	8.5								
28	1448		*	*		75	38	38	7.5								
29	1448		*	*		69	29	29	6.5								
30	1448			*		75	25	25	8								
31				*		79	29	29	8								
32					*	80	23	30	8								

EK 3: ÖLÇÜLER

Sıra	Tarih	Cinsiyet		Tür		Mezartası bütün						Başlık					
		Erkek	Kadın	Baş	Ayak	Bütün Yük.	Gövde Genişlik		Gövde Kalınlık		Gövde Çap		Yük	Genişlik		Çap	
							alt	Üst	alt	üst	alt	üst		alt	üst	alt	üst
33	1781	*		*		80	24	24	3			13	22.5				
34					*	77	19	24	5								
35	1880		*	*		62	30	36	9								
36					*	72	22	30	8								
37	1773	*		*		82	24.5	25	9								
38	1805	*		*		76	22	22	10				21				
39					*	72	22	26	6								
40	1783		*	*		63	31	37	4								
41					*	70	20	25	9								
42	1789	*		*		82	27	27	10.5			23	21				
43					*	72	22	27	7								
44					*	30	15	17	7								
45	1875		*	*		66	21	21.5	18.5			3					
46	1876	*		*		84	27	28	9.5			16	21				
47	1877	*		*		71	25		7								
48	1764				*	86	26	32	9								
49					*	47	20	23	6								
50					*		17	19	7								
51	1793	*		*		93	25	25	10.5			20	22				
52	1797	*		*		80	27	28	10			22	26				
53	1764	*		*		91	27	27	13			14	30				
54	1885	*		*		110	29	32				17	21				
55	1808	*		*		75	23	24	9.5			20	20				
56	1821	*		*		99	27.5	27.5	13			26					
57	1830	*		*		82	20	21	10			18	29				
58	1780	*		*		120	33	34	14			26	28				
59	1813	*		*		87	24	24	11			20	23				
60	1774		*	*		88	19	19	9.5			3				20	
61	1874		*	*		70	21	28	8								
62	1805	*		*		89.5	26.5	27	13			19.5	24				
63	1803	*		*		82	19	26	11			22	25				
64	1814		*	*		73	26	32	5								

EK 3: ÖLÇÜLER

Sıra	Tarih	Cinsiyet		Tür		Mezartası bütün						Başlık					
		Erkek	Kadın	Baş	Ayak	Bütün Yük.	Gövde Genişlik		Gövde Kalınlık		Gövde Çap		Yük	Genişlik		Çap	
							alt	Üst	alt	üst	alt	üst		alt	üst	alt	üst
65	1802	*		*		90	30	30	13			17	26				
66	1709		*	*		65	14	18	7								
67	1900	*		*		77	22	22	6			10				16	
68	1767		*	*		80	22.5	23	12			5				20	
69	1804		*	*		105	36	45	13								
70	1782	*		*		106	26	27	11			20	21				
71	1773	*		*		122	27	27	10			26	26				
72	1773	*		*		95	24	24	9.5			20	22				
73	1845		*	*		89	25	32	8								
74	1786	*		*		102	28	28	14			27	21				
75	1698		*	*		82	20.5	25	8								
76	1773	*		*		57	17	17	7.5			13	14				
77	1750	*		*		87	23	23	9			13	20				
78	1825	*		*		86	29	29	12			16	23				
79	1814		*	*		60	17	17	8			5	13				
80	1864	*		*		103	28	28	7			12				18	
81	1770	*		*		106	24	24	10			16	22				
82	1805		*	*		96	26	26.5	11			3				21	
83	1808	*		*		112	29	29	12			25	26				
84			*	*		80	28	33	7								
85	1903		*	*		137	37	40	12								
86	1770		*	*		114	30	30	12			3				28	
87					*	100	25	34	9								
88			*	*		170	37	40	12								
89					*	37	23	26	8								
90					*	45	20	23	9								
91					*	45	20	23	9								
92					*	40	20	26	7								
93					*	50	20.5	21.5	10								
94	1856	*		*		73	23	23	8			10				15	
95	1782	*		*		106	27	28	11			24	24				
96	1791	*		*		92	21	22	10			22	22				

EK 3: ÖLÇÜLER

Sıra	Tarih	Cinsiyet		Tür		Mezartası bütün						Başlık					
		Erkek	Kadın	Baş	Ayak	Bütün Yük.	Gövde Genişlik		Gövde Kalınlık		Gövde Çap		Yük	Genişlik		Çap	
							alt	Üst	alt	üst	alt	üst		alt	üst	alt	üst
97	1827		*	*		77	24.5	31	9								
98	1782	*		*		96	21	21	12				23	21			
99	1773		*	*		103	32	44	7								
100	1753	*		*		66	24	24	11								
101	1887	*		*		92	21	25	5								
102	1760	*		*		111	25	26	13				21	24			
103	1847		*	*		104	29	34	8								
104	1559			*		75	25.5	24	6								
105	1538			*		70	33	32	8								
106	1851		*	*		120	32	36	7								
107	1830		*	*		70	24	32	6								
108	1860	*		*		86	23	24	9				16	20			
109					*	54	22	25	5.5								
110	1846	*		*		72	21	21	9				13	19			
111	1820		*	*		98	33	40	7								
112	1773	*		*		76	20	21	9				14	20			
113	1788		*	*		80	23	32	8								
114	1836	*		*		85	26	26	10				15	18			
115	1772		*	*		83	22	22	9								
116	1847		*	*		58	22	22	6								
117					*	43	22	25	8								
118					*	35	16	17	5								
119	1793	*		*		118	23	24	13				16	20			
120	1843	*		*		151	38	38	17				26				32
121					*	62	25	29	9								
122			*	*		111	27	27	12				17				22
123	1780		*	*		87	19	19	9								
124					*	92	18	20	16								
125					*	114	18	21	5								
126					*	97	22	31	5								
127	1767	*		*		91	24	24	12								
128			*	*		69	26	31	7								

EK 3: ÖLÇÜLER

Sıra	Tarih	Cinsiyet		Tür		Mezar taşı bütün						Başlık					
		Erkek	Kadın	Baş	Ayak	Bütün Yük.	Gövde Genişlik		Gövde Kalınlık		Gövde Çap		Yük	Genişlik		Çap	
							alt	Üst	alt	üst	alt	üst		alt	üst	alt	üst
129																	
130																	
131																	
132																	
133																	
134	1764																
135																	
136																	
137	1855																
138																	
139	1738																
140	1806																
141	1810																
142	1806																
143	1853																
144																	
145	1788																
146	1773																
147	1747																
148	1753																
149																	
150																	
151	1894																
152																	
153	1786																
154																	
155	1774																
156	1789																
157	1905		*	*		178		36									
158	1905		*		*	152		33									
159	1806	*			*	90	30	30	11		20						
159	1806				*	82	25	30	6								

EK 3: ÖLÇÜLER

Sıra	Tarih	Cinsiyet		Tür		Mezar taşı bütün						Başlık					
		Erkek	Kadın	Baş	Ayak	Bütün Yük.	Gövde Genişlik		Gövde Kalınlık		Gövde Çap		Yük	Genişlik		Çap	
							alt	Üst	alt	üst	alt	üst		alt	üst	alt	üst
160	1758	*		*		105	28	28	12			32					
160	1758	*		*	*	76	25	30	6								
161	1874		*	*		130	27	34	8								
161	1874		*		*	116	25	29	8.5								
162	1774	*		*		64	19		7.5								
163	1779	*		*		72	25						15				
164	1815	*		*		67	19						10	16			
165	1760	*		*		88	22		13				22	21	16		
166	1848	*		*		103	35		13				27	22			
167	1800	*		*		74	26										
168	1861	*		*		110	30		13				17	23	13		
169	1770	*		*		106	25						27				
170	----				*												
171	----				*												
172	1919	*		*		96	29	35	9				14	18	12		
172	1919	*			*	91	29	32	9								
173	1874	*		*		99	25.5		6				15	17			
174	1895	*		*		102	29		14.5				27	22			
174	1895	*			*	75	23	26	10								
175	1885	*		*		82	25.5		8				17	19			
176	1826	*		*		89	21		9				15	18			
177	1824		*	*		67	21						9	15			
178	1774	*		*		114	29		12				29	26			

EK 4 MEZAR TAŞLARINDAKİ YAZILARIN KONU SIRALAMASI

1= Başlangıç ifadesi 2= İnsanlara Uyarı 3= Durum Bildirme 4= Sebep Bildirme 5= Tanrıdan İstek
6= İnsanlardan İstek 7= Meslek 8= Aile adı baba adı 9= Tanrıdan istek dua 10= Ölenin adı
11= İnsanlardan istek 12= Tarih

5	2+8+10+11+12	1712	96	6+2+8+9+10+11+12	1791
7	3+8+10+11+12	1813	97	1+3+5+8+10+11+12	1827
9	1+3+4+3+8+9+10+11+12	1844	98	6+2+9+10+11+12	1782
10	1+8+9+10+11+12	1840	99	8+9+10+11+12	1773
12	8+9+10+11+12	1696	100	9+10+8+3+5+11+12	1753
13	2+6+2+10+8+11+12	1781	101	1+3+8+9+10+11+12	1887
15	1+2+8+10+11+12	1824	102	1+9+7+8+10+11+12	1760
17	1+6+2+8+9+10+11+12	1871	103	1+2+8+10+11+12	1847
18	6+9+8+10+11+12	1772	104		1559
21	1+9+8+7+10+3+5+11+12	1773	105		1538
22	9+3+8+10		106	1+3+8+9+10+11+12	1851
23	Arapça		107	8+9+10+11+12	1830
24	3+5+9+10+11+12	1772	108	1+3+5+7+8+9+10+11+12	1860
25	6+2+9+8+10+11+12	1775	110	1+7+10+11+12	1846
26	Hadis+tarih isim (26 ve 27 beraber)	1448	111	1+5+8+10+11+12	1820
27	Arapça	1448	112	2+6+2+9+7+10+11+12	1773
28	3+10+8+12 (28 ve 29 beraber)	1448	113	1+9+10+11+12	1788
29	Arapça	1448	114	1+3+5+8+9+10+11+12	1836
30	3+ 10+12	1448	115	3+12+	1772
31	hadis		116	8+9+10+11+12	1847
33	8+9+10+11+12	1781	119	1+2+6+2+8+9+10+11+12	1793
35	8+10+11+12	1880	120	3+6+9+10+11+12	1843
37	3+5+12+3+9+10+11+12	1773	123	6+2+8+10+11+12	1780
38	3+5+8+9+10+11+12	1805	127	2+9+10+11+12	1767
40	1+9+10+11+12	1783	134	9+7+10 (kırk)	1764
42	8+9+10+11+12	1789	135	8+9+10 (kırk)	
45	3+5+8+9+10+11+12	1875	136	5+4+8+7+10 (kırk)	
46	1+5+10+11+12	1876	138	arapça	
47	1+3+8+10+11+12	1877	139	9+7+10+11+12	1738
48	3+5+9+10+11+12	1764	140	1+2+6+2+9+8+10+11+12	1806
51	1+7+8+10+11+12	1793	141	3+8+9+10+11+12	1810
52	1+9+7+10+11+12	1797	142	8+9+10+11+12	1806
53	8+9+10+11+12	1764	143	8+10+12	1853
54	1+2+3+5+6+12+8+10+11+12	1885	144	1+6+2+9 (kırk)	
55	9+8+10+11+12	1808	145	6+2+8+9+10+11+12	1788
56	8+9+10+11+12	1821	146	3+8+10+11+12	1773
57	1+6+8+9+10+11+12	1830	147	8+9+10+11+12	1747
58	1+10+9+11+12	1780	148	1+5+9+7+10+11+12	1753
59	1+3+8+9+10+11+12	1813	149	2+3+9+10 (kırk)	
60	8+9+10+11+12	1774	150	1+3+ (kırk)	
61	5+6+8+10+11+12	1874	151	3+2+10+11+12	1894
62	3+5+9+8+10+11+12	1805	152	1+9+8+ (kırk)	
63	1+8+10+9+11+12	1803	153	9+7+10+11+12	1786
64	6+2+8+9+10+11+12	1814	154	3+8+11 (kırk)	
65	2+6+9+8+10+11+12	1802	155	6+2+8+9+10+11+12	1774
66	1+9+10+11+12	1709	156	11+12 (kırk)	1789
67	1+8+4+3+10+11+12	1900	157	1+4+8+10+11+12	
68	9+8+10+11+12	1767	158	Ayak taşı	
69	1+3+2+6+8+9+10+11+12	1804	159	5+9+10+11+12	1806
70	1+3+2+9+7+10+11+12	1782	160	9+8+10+11+12	1758
71	3+5+12+3+9+8+10+11+12	1773	161	1+3+12	1874
72	9+7+10+11+12	1773	162	6+8+10+11+12 (kırk)	1774
73	1+3+9+8+10+11+12	1845	163	6+2+8+9+10+11+12	1779
74	3+9+7+10+11+12	1786	164	1+3+9+8+10+11+12	1815
75	9+10+11+12	1698	165	3+8+9+10+11+12	1760
76	9+10+11+12	1773	166	1+3+7+10+12	1848
77	1+9+10+8+3+5+12	1750	167	2+6+2+9+10+11+12	1800
78	1+3+8+9+10+11+12	1825	168	1+5+7+10+8+11+12	1861
79	3+8+9+10+11	1814	169	1+9+10+11+12	1770
80	1+6+8+10+11+12	1864	170	Ayak taşı	
81	1+3+5+2+10+12	1770	171	Ayak taşı	
82	1+2+3+8+9+10+11+12	1805	172	3+6+8+10+11+12	1922
83	1+2+5+8+9+10+11+12	1808	173	1+3+5+9+8+10+11+12	1875
84	1+3+5+8+9+10+11+12		174	1+9+5+7+10+11+12	1798
85	1+5+8+10+11+12	1903	175	1+6+8+10+11+12	1887
86	1+4+3+5+6+10+11+12	1770	176	1+8+7+9+10+11+12	1798
93	9		177	1+8+9+10+11+12	1824
94	1+9+7+10+11+12	1856	178	5+8+9+7+10+11+12	1774
95	9+8+10+11+12	1782			

EK 5: FOTOĞRAFLAR

1

2

3

4

5

6

7

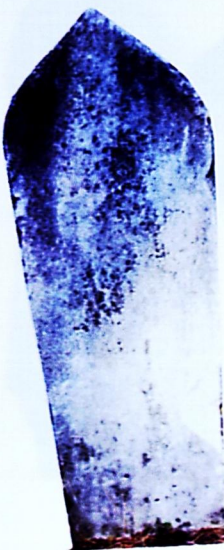
8

9

10

11

12

13

14

15

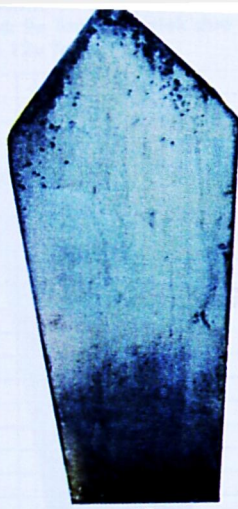
16

17

18

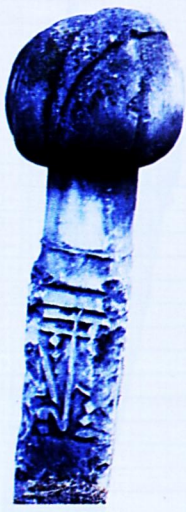
19

20

21

22 a

22 b

22 c

22 d

23 a

23 b

23 c

23 d

24

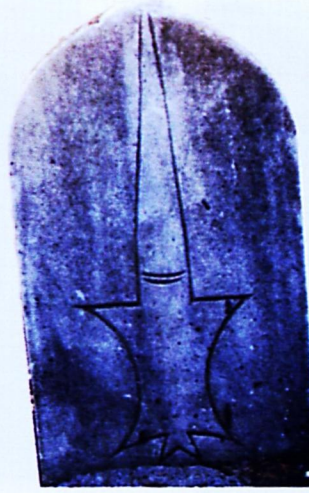
GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

25

26 a

26 b

27 a

27 b

28

29

30 a

30 b

31 a

31 b

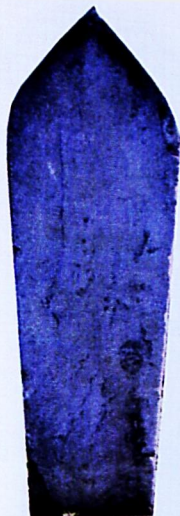

32

33

34

35

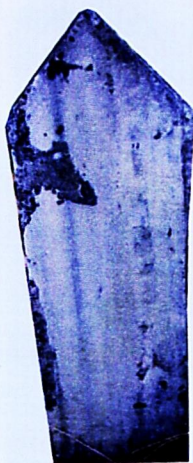
36

37

38

39

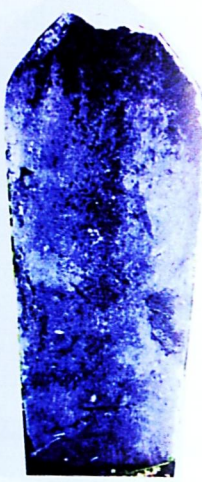
40

41

42

43

360

44

45

46

47

48

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

GÖYNÜK (BOLU) ŞEHİRİ TÜRK MEZAR TAŞLARI

79

80

81

82

83

84

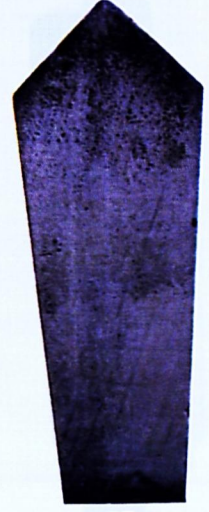
85

85

86

87

88

89

90

91

92

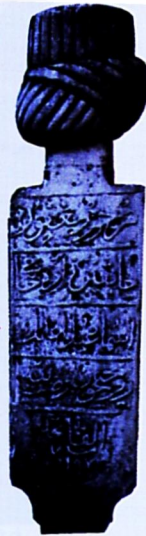

93

94

95

96

97

98

99

100

101

102

103

04 ön

104 arka

105 ön

105 arka

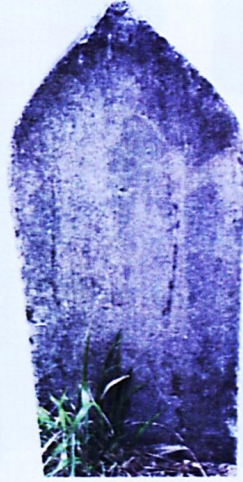
106

107

108

109

110

111

112

113

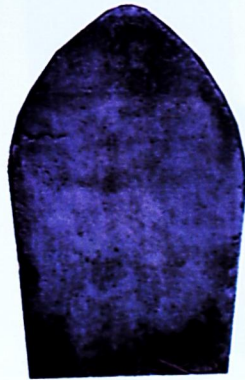
114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

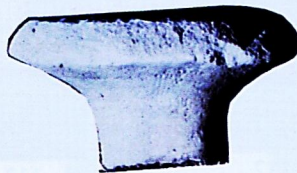
126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

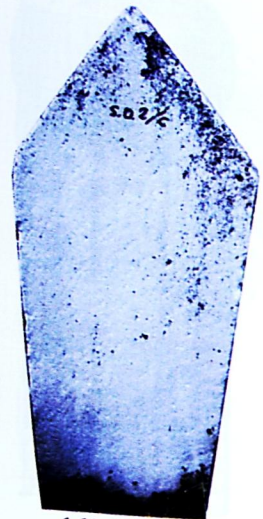
159 baş

159 ayak

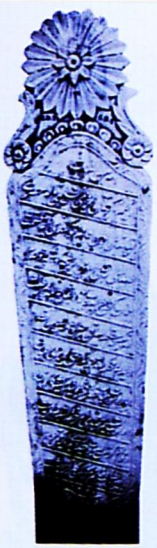

160 baş

160 ayak

161 baş

161 ayak

162

163

164

165

166

167

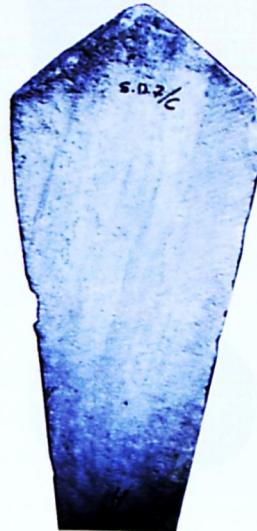
168

169

170

171

172 baş

172 ayak

173

174 baş

174 ayak

370

175

176

177

178

1. TİP

1 a : 166

1 b:7

2. TİP

22

23

3. TİP

18

148

160

169

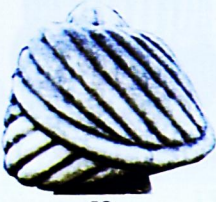

178

4. TİP

96

52

63

38

140

5. TİP

33

53

65

112

133

144

163

6. TIP

6 a

71

72

95

119

132

6b

42

62

6c

74

6d

131

7. TIP

7a

55

58

76

83

159

7b

59

78

7c

51

56

70

7d

174

165

8. TĪP

5

13

15

21

77

81

102

130

9. TĪP

9a

9b

17

46

173

108

114

9c

9d

9e

164

152

168

57

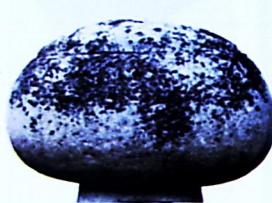
9f

110

176

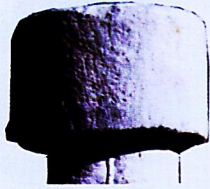

175

10. TİP

10 a

138

10 b

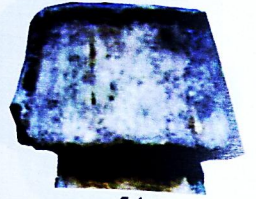

120

10 c

47

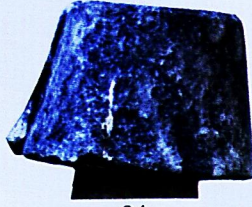

54

10 d

80

94

67

172

KADIN BAŞLIKLARI

1. TİP

1a

3

1b

122

10

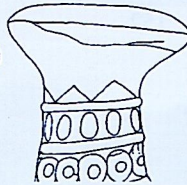
2. TİP

25

60

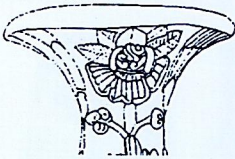

68

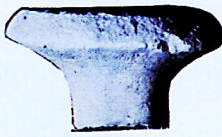

82

3. TİP

86

129

İsmihan Kaya
Sultan'ın Başlığı
(Tezcan:269)

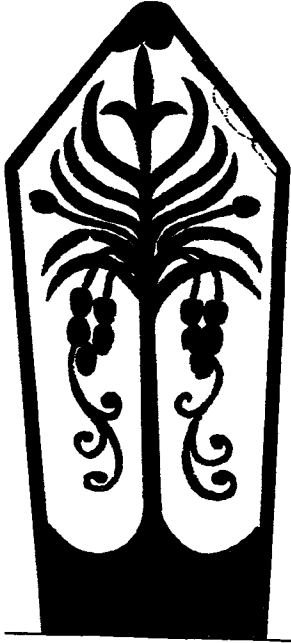

79

177

EK 7: ÇİZİMLER

1. Çizim : Sıra Nu: 1

2. Çizim : Sıra Nu: 2

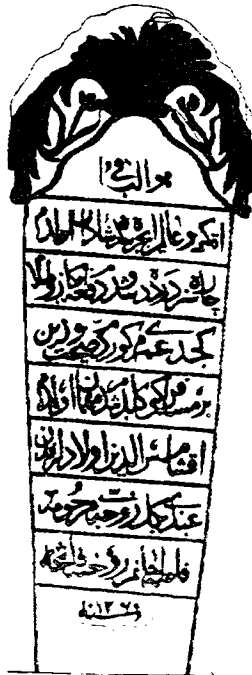
3. Çizim : Sıra Nu: 3

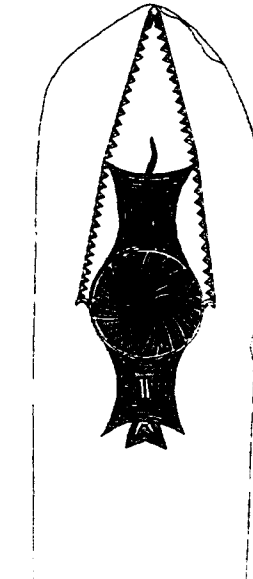
4. Çizim : Sıra Nu: 4

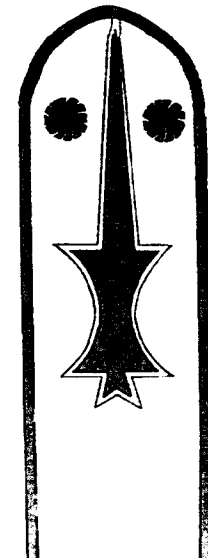
5. Çizim: Sıra Nu:6

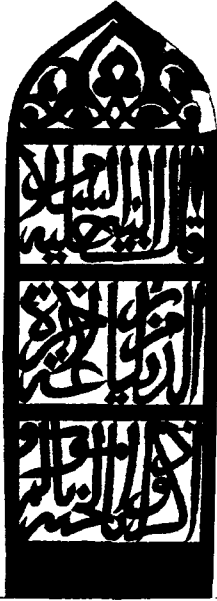
6. Çizim: Sıra Nu:9

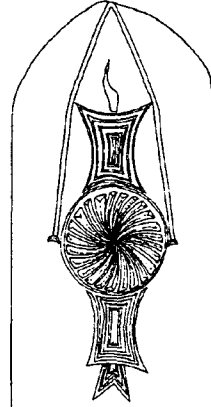
7. Çizim: Sıra Nu:26

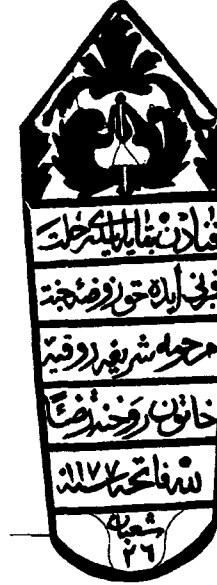
8. Çizim: Sıra Nu:30

9. Çizim: Sıra Nu: 31 ön

10. Çizim: Sıra Nu: 31 arka

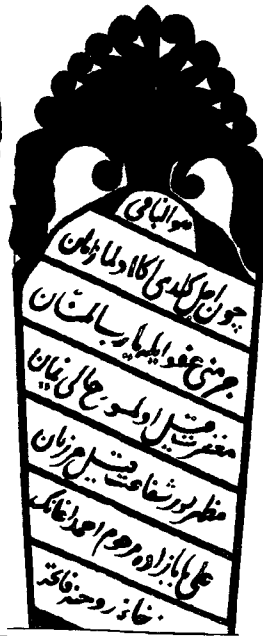
11. Çizim: Sıra Nu: 48

12. Çizim: Sıra Nu: 68

13. Çizim: Sıra Nu: 73

14. Çizim: Sıra Nu: 84

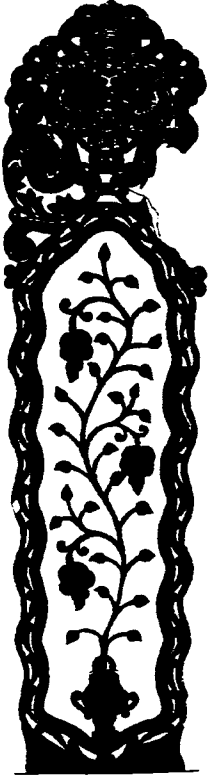

15. Çizim: Sıra Nu: 85

16. Çizim: Sıra Nu: 86

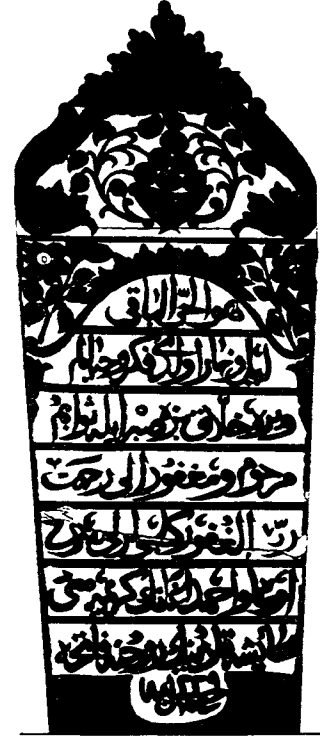
17. Çizim: Sıra Nu: 88

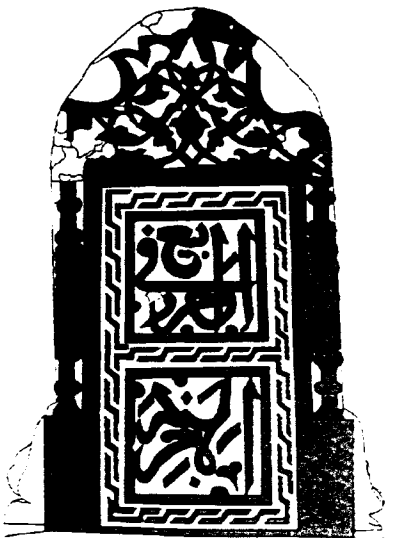
18. Çizim: Sıra Nu:97

19. Çizim: Sıra Nu:103

20. Çizim: Sıra Nu: 111

21. Çizim: Sıra Nu: 105 ön

22. Çizim: Sıra Nu: 105 arka

23. Çizim: Sıra Nu: 128

EK 8: MEZAR TAŞI TIPLERİ

D-I-1 : 7. Mezar taşı

D-I-2 : 86. Mezar taşı

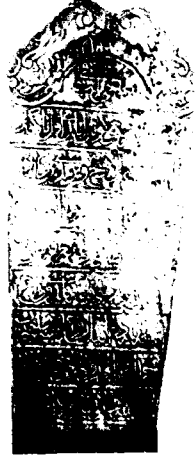
D-II-1: 1. Mezar Taşı

D-II-2 : 31. Mezar taşı

D-II-3: 84. Mezar taşı

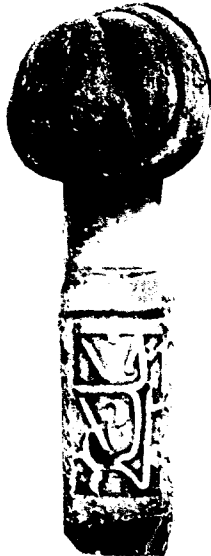
D-II-4: 69. Mezar taşı

D-II-5: 124. Mezar taşı

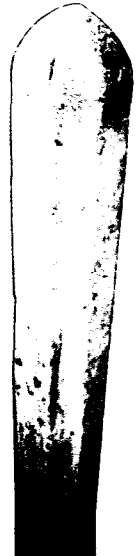
D-II-6: 157. Mezar taşı

K-I: 23. Mezar Taşı

Y : 12. Mezar taşı

S: 170. mezar taşı

EK 9: GÖVDE KESİTLERİ

GÖVDE KESİTİ TIPLARI												
1			2					3	4	5	6	7
1-a	1-b	1-c	2-a	2-b	2-c	2-d	2-e					
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												
												

EK 10: SÜSLEME

Çınar Yaprığı:

48

Gül:

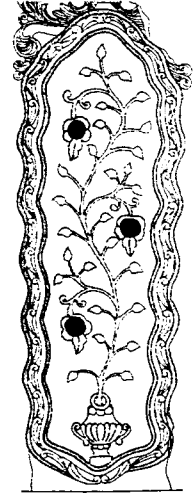
111

86

161

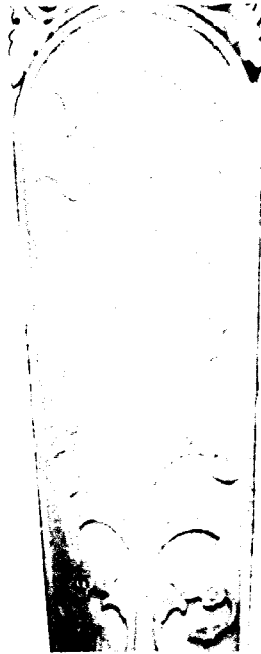

88

380

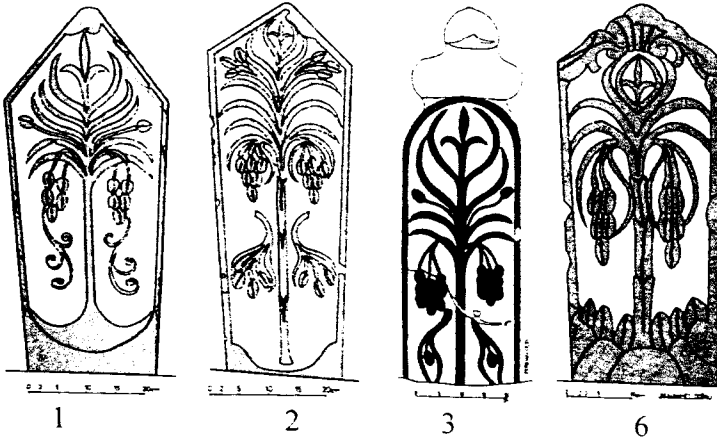

168

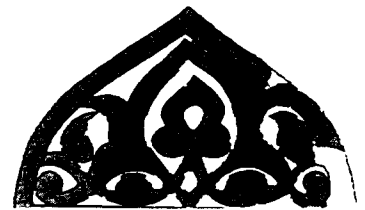
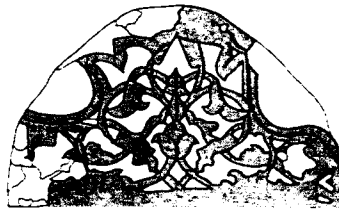
158

Hurma:

Mimoza :

Palmet:

4

128

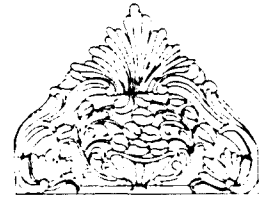
105

31

Lale:

Zerrin :

İncir:

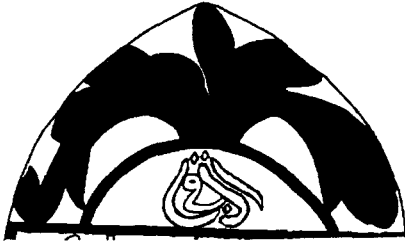
69

97

172

111

Yaprak:

73

48

9

97

84

103

106

GEOMETRİK BEZEME :

Burma:

105

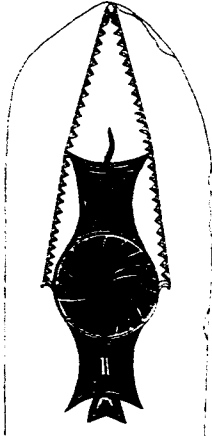
Çarkıfelek:

27

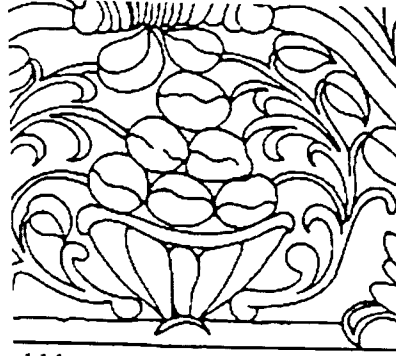
NESNELİ BEZEME:

Kandil:

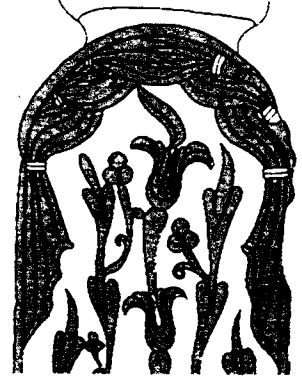
26

Kase:

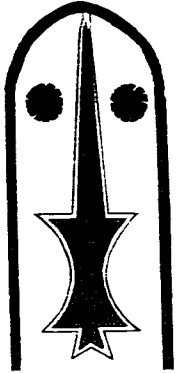
111

Perde:

4

Şamdan:

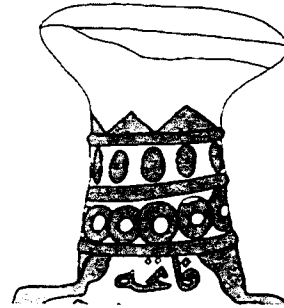

4

Takı:

86

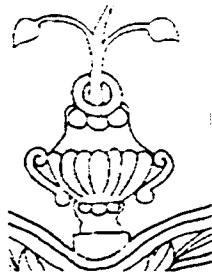

68

Vazo:

4

88

168

158

**Yard. Doç. Dr. Şahabettin ÖZTÜRK

***Yard. Doç. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ

****Mimar Ülkü CAN KARAKUŞ

SİİRT ULU CAMİ MINARESİ*

GİRİŞ

Cami, Siirt şehir merkezinde, Ulu Cami Mahallesi'nde yer almaktadır. Cami ve minare üzerinde kitabe bulunmamasından dolayı inşa tarihi hakkında çeşitli görüşler vardır.

Kaynaklarda minare kaidesinde, "Haza tecdidü tarihîl camii vel minara cisrun limen saa", ve alemde, "Amelehu elhac İsmail essaffâr el fiskinî 523" ifadeli olduğu söylenen fakat günümüzde mevcut olmayan kitabeye dayanarak Irak Selçukluları Sultanı Muğizuddin Mahmut tarafından 523/1129 tarihinde yaptırıldığı belirtilmektedir¹. Caminin minaresi civarındaki molozlar arasında, yapıya ait olabilecek bir kitabe parçası tespit edilmiştir. Örgülü küfi yazılı kitabe parçasından anlam bütünlüğü sağlayacak bilgilere ulaşmamakla birlikte, var olan kısım muhtemelen dönemin hükümdarlarının sıfatlarını vermektedir². Ankara Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenen, caminin ahşap minberi üzerindeki kitabelerde Hacı İsmail oğlu Abdülfettah tarafından yaptırılan bir tamirattan söz edilmektedir. Tarih kısmı eksik olan bu kitabelere daha sonraki bir tamirat sırasında minberin yapım yılı olarak 611/1215 tarihi eklenmiştir³. Cami ve minarenin Cizre Hakimi Selçuk Atabeklerinden El-Mücahid İshak tarafından 658/1260 tarihinde tamir ettirildiği, yan sahinlar ve yan kubbeler eklenerek genişletildiği kabul edilmektedir⁴. XIX. yüzyılda caminin doğusuna yapılan ek yapıdan dolayı bu cephede medreseyle olan bağlantısı koparılmış, tahribatlar yapılmıştır⁵. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1957 yılında başlayan onarımlar 1985 yılına kadar sürmüş ve en son 1994 yılında tekrar onarımdan geçmiştir⁶.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1957 yılında başlanan restorasyon çalışmaları sırasında ilk yapının sadece tuğla malzemeli temellerinin mevcut olduğu, orijinal bölümlerinin muhafaza edilerek moloz taş ve düzgün kesme taş malzemeyle caminin yeniden inşa edildiği anlaşılmıştır⁷.

Zamanla caminin planı değiştirilerek genişletilmiş, orijinal şekli bozulmuştur. İlk yapı hakkında çeşitli görüşler vardır. İlk yapı, ön

tarafta birer mihrap izi bulunan iki tuğla paye üzerine tromplu bir kubbeden ibaret iken, bunun doğusuna ve batısına birer küçük kubbe, bir eyvan ve buna dikey tonozlar eklenerek genişletilmiştir. Eski tuğla payelerdeki yuvarlak dilimli kemerlerle mihrap nişlerinde çiçekli sülüs ayet frizi ve firuze çinilerin izleri bellidir. Belki de XIII. yüzyılda tamamlanmış olan cami planı, karakteristik bir araştırma ve deneme özelliği gösteriyor⁸. Caminin ilk planı hakkında diğer bir görüşe göre; Büyük Selçuklulara bağlanan Siirt Ulu Cami, kubbeli bir mekân ve ona bağlı eyvandan meydana gelmişken, yanlara kubbeli ve tonozlu birimlerin eklenmesiyle enine dikdörtgen, iki sahinli bir yapı haline gelmiştir. Ancak iki yanına farklı boyutlarda benzer

* Bu Makale Nisan 2005'te tamamladığımız, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Minareleri* (Bülent Nuri KILAVUZ, Y.Y.U. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van 2005) isimli doktora tezinde ele alınmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Restorasyon Projesi kapsamında tekrar değerlendirilmiştir.

** Mimarlar Odası Van Şubesi Başkanı.

*** Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Van.

**** Mimarlar Odası Van Şubesi.

Ö. Atalay, *Siirt Tarihi*, İstanbul 1946, 40; *Siirt İl Yıllığı*, Ankara 1998, 97-101; Ö. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, 103; B. Darkot, "Siirt", *IA*, X, İstanbul 1967, 620; Ö. Aslanapa, *age.*, 1990, 130; G. Oney, *Türk Çini Sanatı*, Ankara 1976, 17; A. Uluçam, "İrak Selçukluları ve Atabekler Döneminden Kalan Tuğla Minareler", *YYÜ FEF Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Van 1990, 21, 43 dn.9; A. Altun, *Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet; İstanbul 1988*, 36; M. E. Başar, *XII. XIII. Yüzyıl Anadolu Minareleri*, (Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1997, 74.

A. Boran ve bşk., "Siirt İli ve İlçelerindeki 2000 Yılı Yüzye Araştırması", *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara 2002, 24.

M. Z. Oral, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler, Kitabeleri ve Tarihçeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. V, Ankara 1962, 39-41.

A.S. Ülgen, "Siirt Ulu Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. V, Ankara 1962, 153-155; *Siirt İl Yıllığı*, Ankara 1998, 97-101.

Siirt İl Yıllığı, Ankara 1998, 97-101; A. S. Ülgen, *agm.*, 154; A. Uluçam, *agm.*, 37.

İ. Köprülü-U. Ünalı, "Siirt Ulu Camii ve Minaresi", *Röleve ve Restorasyon Dergisi*, S. 5, Ankara 1983, 19-20; *Siirt İl Yıllığı*, Ankara 1998, 97-101.

A.S. Ülgen, *agm.*, 153-154; İ. Köprülü-U. Ünalı, *agm.*, 19.

Ö. Aslanapa, *Türk Sanatı*, III, Ankara 1990, 130; Ö. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, 103; Ö. Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi*, Ankara 1991, 4-5.

birimler eklenip enine bir gelişmeye sahip olmuştur. Son yıllarda, kurşun kaplı, yüksek kasnaklı kubbeleriyle Osmanlı stilinde onarılmıştır. Tuğla minaresinin uzakta olması avlulu bir cami olduğunu göstermektedir⁹.

Plan bakımından bu bölgede benzer örnekleri bulunan Ulu Cami öncü sayılabilecek bir yapıdır. Ortadaki mihrap kubbesinin ilk yapıda bulunduğu, yanlardaki diğer kubbelerin 658/1260 tarihinde Atabek Mücahit İshak tarafından ilave ettirildiği söylenebilir. Caminin ilk yapısı, iki tali mihrabın yer aldığı ayaklara dayanan mihrap kubbesinden ibaret iken kuzeyine bir eyvan ve eyvanın iki yanına, eyvana dikey uzanan ve transept planı oluşturan tonozlu iki sahin eklenmiştir¹⁰ (çiz.1, fot.1).

Siirt Ulu Cami minaresinin rölöve, restorasyon ve restitüsyon projeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü, Bitlis Bölge Müdürlüğü tarafından 2005 yılı içerisinde hazırlanmış ve Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır. Minarenin onarım çalışmaları Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2007 yılı içerisinde yatırım programına alınmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılacak yeni onarım kapsamında yapının mevcut durumunu ortaya koymak, giderilecek olan aksaklık ve eksiklikler hakkında bilgi vermek amacıyla bu makale hazırlanmıştır. Minarenin orijinal durumu hakkında bilgi veren belge olmamasından dolayı restitüsyon ve restorasyon projeleri Konya, Sivas, Erzurum, Akşehir, Bayburt, Malatya, Irak ve İran'da bulunan çağdaş minarelerden yararlanarak hazırlanmıştır.

1- TARİHÇESİ

Çini kaplamalı minare, yapı topluluğu içinde özelliğini önemli ölçüde koruyarak gelmiştir¹¹. Anadolu'daki en eski çinili abidelerden biri olan Siirt Ulu Cami için kesin bir tarihlendirme yapmak mümkün olmamaktadır¹². Minare kaidesinde olduğu belirtilen fakat günümüze ulaşamayan kitabede, "Haza tecdidü tarihil camii vel minara cisrun limen saa";

aleminde de "Amelehu elhac İsmail essaffâr el fiskinî 523" yazılı olduğu, ebced hesabıyla "cisrun limen saa" ifadesinin 523 tarihini verdiği, alemdeki kitabeden ustasının Hacı İsmail olduğu belirtilmektedir¹³.

Bu belgeler ışığında cami ve minare 523/1129'a tarihlendirilmekte ve sonraki dönemlerde tamir edildiği kabul edilmektedir¹⁴. Başka bir görüşe göre; minarenin yapıdan ayrışma oluşu, dikdörtgen prizmal bir kaide ile kalın silindirik gövdeden oluşması gibi biçimsel niteliklerinden dolayı 1129'da inşa edildiği ancak, kaide ve gövdenin yüzeylerinde sırsız ve sırlı tuğlalarla biçimlendirilen kaplamanın Anadolu'daki gelişme çizgisine göre 1260 yılındaki onarımı sırasında gerçekleştirildiği kabul edilmektedir¹⁵. Minaredeki çini süsleme basit olmakla beraber XII. yüzyılın ilk yarısında ilk çini süslemeler için karakteristiktir. Böylece Anadolu'nun ilk çini mozaik süslemeli abidesi olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁶. Günümüzde tarihlendirmeye ilgili kitabeler kesin kayıtlı olmamakla birlikte, bu görüşler ve minarenin mimari ve süsleme özellikleri bakımından camiyle birlikte 523/1129 tarihinde inşa edildiğini ve hasar görmesi sonucu; 658/1260 tarihinde caminin onarım ve genişletme çalışmaları sırasında büyük çaplı onarıldığı söylenebilir.

Son onarımlardan önce, zamanla caminin büyük bir kısmıyla birlikte minarenin yıkılıp şerefe ve peteği tamir edilerek üzeri harçla

⁹ A. Altun, age., s. 36, 75.

¹⁰ A.S.Ülgen, agm., 153-154; İ. Köprülü-U. Ünalı, agm., 19.

¹¹ İ. Köprülü-U. Ünalı, agm., 20.

¹² Ş. Yetkin, Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul 1972, 27.

¹³ Ö. Atalay, agm., 40. Gövdede olduğu belirtilen, aynı tarihi taşıyan küfi hatlı ikinci bir kitabe yerinde, dört köşeli gamalı haç motifli geometrik süsleme kuşağı mevcuttur.

¹⁴ B. Darkot, "Siirt", İA, X, İstanbul 1967, 620; O. Aslanapa, age., 1990, 130; G. Öney, Türk Çini Sanatı, Ankara, 1976, 17; A. Uluçam, agm., 21, 43 dn.9.

¹⁵ Ö. Bakırer, Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Türk Mimarisinde Tuğla Kullanımı, Ankara 1981, 339-417-418.

¹⁶ O. Aslanapa, age., 1990, 130; O. Aslanapa, age., 1991, 5.

sıvanmıştır¹⁷. Minarenin, temelinde çürümeler oluşması, deprem ve rüzgâr nedeniyle doğruya doğru eğilmesi, gövdede çatlaklar ve dönmeler meydana gelmesi, çini kaplamaların dökülmesi gibi belirtilerle çökme tehlikesi göstermesinden dolayı (çiz.2, fot.2-3) Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1957 yılında onarımına başlanmıştır¹⁸. Onarım öncesi fotoğraflarından şerefe, petek ve külah bölümlerinin mevcut olduğu, ancak rölöve projelerinin hazırlanması sırasında bu kısımların çizimine yer verilmediği, söküm ve yeniden yapım sırasında dikkate alınmadığı görülmektedir (fot.2). Bu bölümlerle ilgili elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Minarenin onarımlarla kurtarılması mümkün olmadığından tamamen sökülüp, aslına uygun olarak yeniden yapımı kararlaştırılmıştır. 1981 yılında temeline kadar sökülün minare 1982 yılında, temeli ve orta çekirdeği betonarme olmak üzere parçalar yerleştirilerek yeniden yapılmıştır. Onarımlar sırasında çini gömlek mevcut parçalar ve izler doğrultusunda yerleştirilmiş, bir bölümü yenilenerek tamamlanmış, mevcut olmayan kısımlar boş bırakılmıştır. Gövdenin bitimine kadar yükseltilen minare, şerefe, petek ve külah bölümlerinin yapılması için yarım bırakılarak betonarme bir örtüyle kapatılmıştır¹⁹ (çiz.2, fot.1).

2- MİNARENİN İNCELENMESİ

Minare, caminin kuzey cephesinin doğusunda, yaklaşık 3.00 m mesafede, hafif çapraz biçimde bağımsız olarak yükselmektedir (çiz.1, fot.1). Kare kaideli, silindirik gövdeli tuğla minareler grubundadır. Kaide, pabuç ve silindirik gövdesi mevcut iken şerefe, petek ve külah bölümleri günümüze ulaşamamıştır. Minare mevcut durumuyla kuzey cephede 24.52 m yüksekliğindedir (çiz.3, fot.1).

2.1- Kaide

Kaide 4.12x4.12 m ölçülerinde kare planlıdır. Minarenin yaklaşık yarısına eşit 11.90 m uzunluğuyla oldukça yüksek tutulmuştur.

Kaide dört cepheden, iki ince şeritle üç geniş süsleme kuşağına ayrılmıştır (çiz.3-4, fot.4). Alt bölüm, firuze renkli sırlı tuğlalarla düzenlenmiş eşkenar dörtgenlerle süslenmiştir. Cephelerde, yatay, dikey ve diyagonal eksenlerde sıralanan eşkenar dörtgenler dokuzar sırlı tuğlayla oluşturulmuştur (çiz.3-5A, fot.5).

Minarenin son onarımında güney cephe orijinal haliyle bırakılırken diğer cephelerde eksik olan bölümler tamamlanmıştır. Eşkenar dörtgenler normal tuğla malzemeyle çevrelenmiştir (çiz.5A). Bölüm alttan ve üstten bir sıra firuze renkli sırlı tuğlayla sınırlandırılmıştır (fot.5). Alt bölümün üstünde günümüze sağlam olarak ulaşamamış kalın bir şerit dolanmaktadır (çiz.3-4, fot.4-5). Kaidenin üst bölümündeki gibi on kollu yıldız sırasından oluşan bir şeride benzerdir (çiz.4-5C). Bunun üstünde bölümleri ayıran, üç şeritli örgü motifi işlemeli ince kuşak yer almaktadır (çiz.5B, fot.6).

Kaidenin orta bölümünde, tuğlalar arasına yerleştirilen firuze renkli küçük kare çinilerle, diyagonal eksenlerde kesişerek uzayan sıralar yapılarak, iç içe geçmiş farklı bir eşkenar dörtgen kompozisyonu oluşturulmuştur (çiz.3-5D, fot.6). Restore edilmeden bırakılan güney cephede bu süsleme görünürken, onarılan diğer cephelerde süsleme bozulmuştur. Bölüm alttaki gibi aynı şekilde üç şeritli örgü motifli kuşakla üstten sınırlandırılmıştır. Bu kuşağın üstünde ongen madalyon sırasından meydana gelen kuşak cepheleri dolanmaktadır. Her cephede altı madalyon bulunmaktadır (çiz.3-4, fot.6-7). Madalyonların içleri, ince tuğla şeritlerle düzenlenmiş on kollu yıldızlarla işlenmiş, boş alanlar beşgen ve üçgen formlu firuze renkli çinilerle doldurulmuştur. Yıldızın göbeğindeki on köşeli yıldız da çiniyle dolgulanmıştır (çiz. 5C). Diğer bölümlerde olduğu gibi güney cephe mevcut haliyle bırakılırken diğer cepheler restorasyon sırasında yenilenmiştir (fot.6-7).

¹⁷ A. Uluçam, a.g.m., 20.

¹⁸ A. S. Uluçam, a.g.m., 154-155 | Koprulu-U. Unaldı, a.g.m., 20-21.

¹⁹ Koprulu-U. Unaldı, a.g.m., 19-34.

Diğerlerine oranla daha geniş olan üçüncü bölüm, sırlı ve sırsız tuğlaların çifter sıralanmalarıyla düzenlenmiş kırık çizgilerle kûfiye benzer geometrik kompozisyonla süslenmiştir. Aralarda eşkenar dörtgenler de oluşmaktadır (çiz.3-4, fot.7). Kaidenin üst bölümündeki kaplamalar günümüze ulaşamamıştır. Kaidenin altlarda olduğu gibi içleri on kollu yıldız motifi dolgulu ongen madalyon sırasıyla tamamlandığı düşünülebilir (çiz.3-5C). Kaidenin kuzey cephesinin ekseninde zeminden 5.80 m yükseklikte, ikinci ve üçüncü bölüm arasında yuvarlak kemerli minare girişi yer almaktadır. Kapının alt kenarları firuze renkli sırlı tuğlalarla çevrelenmiştir (çiz.3-4; fot.1, 7).

2.2- Pabuç

Onarım öncesine ait fotoğraflarda kaidenin üst köşelerinin yıkık olmasından dolayı pabucun varlığı anlaşılamamaktadır (fot.2-3). Minarenin geçmişteki onarımları sırasında orijinalinde olmadığını tahmin ettiğimiz pabuç bölümü eklenmiş olmalıdır. Kısa pabuç hafif küresel üçgen pahlarla oluşturulmuştur (fot.8).

2.3- Gövde

Silindirik formlu gövde aşağıdan yukarı doğru daralmaktadır. Gövdenin başlangıçtaki çapı 3.40 m iken mevcut durumunda üstteki çapı kaplamalar hariç 2.60 m'dir (fot.9). Gövdenin yaklaşık 2.30 m yüksekliğindeki üst bölümün kaplamaları döküldüğü için son onarımı sırasında yeniden yapılmamıştır. Gövdenin alt bölümü, çeşitli genişliklerde yedi bölüme ayrılmıştır (çiz.3-4, fot.9-12).

Gövdenin başlangıcındaki ilk kuşak, ortada iki, altta ve üstte birer firuze renkli sırlı tuğlalarla düzenlenmiş, diyagonal eksenlerde uzanan eşkenar dörtgen sıralarıyla süslenmiştir (çiz. 6E, fot.10). Kuşak üstte, birer sıra sırlı tuğlayla çevrelenmiş ince bir şeritle sınırlandırılmıştır. Şerit, dörder eşkenar dörtgen çiniyle düzenlenmiş sekizgenlerden oluşan geometrik motif sırasıyla işlenmiştir. Eşkenar dörtgenlerin

uçlardan birleşmeleriyle sekizgenlerin içinde dört kollu yıldızlar meydana gelmektedir. Yıldızların göbeği küçük kare çiniyle dolgulanmıştır (çiz.6F, fot.10). Gövdenin ikinci kuşağı, diyagonal eksenlerde sıralanmış firuze renkli sırlı tuğlalarla düzenlenmiş, ortaları sırsız gövde tuğlalarıyla doldurulmuş eşkenar dörtgenlerle süslenmiştir (çiz.4, 6G; fot.10). Kuşak, iki eşkenar dörtgenli çiniyle oluşturulmuş balıksırtı motifli sırayla sınırlandırılmıştır (çiz.4, 6H; fot.10). Biraz daha dar olan üçüncü kuşak, diğer bölümlerden farklı olarak yatay ve dikey yerleştirilen, sırlı ve sırsız tuğlarla düzenlenmiş gamalı haç motiflidir. Dikdörtgen bir çerçeve içine alınan gamalı haçlar simetrik biçimde yerleştirilmişlerdir. Simetrik düzen çevrenin içindeki iki motifte ve yanlarda devam etmektedir (çiz.4, 7I; fot.11).

Günümüzde büyük bir kısmı dökülmüş olan dördüncü kuşak ince sırsız tuğla şeritlerle oluşturulmuş altı kollu yıldız sırasıyla düzenlenmiştir. Yıldızın kollarındaki altıgenler ve göbeğindeki altı köşeli yıldız motifleri çiniyle doldurulmuştur. Üstündeki ince beşinci kuşak, diyagonal yerleştirilmiş sırsız tuğlalarla düzenlenmiş, yatık eşkenar dörtgen sırasıyla oluşturulmuştur. Eşkenar dörtgenlerin içleri ve aralarındaki üçgen boşluklar firuze renkli çinilerle dolgulanmıştır (çiz.4, 7J-K; fot.11). Altıncı kuşak, on iki kollu yıldız sırasından meydana gelmektedir. Günümüzde büyük bir bölümü dökülmüş sadece batı cephede, yıldızları oluşturan tuğla şeritlerin bir kısmı mevcuttur. Kalan kısımlardan tuğla şeritler arasındaki boş bölümlerin firuze renkli çinilerle doldurulduğu anlaşılmaktadır (çiz.3-4, 7L; fot.11). Kuşağı üstten sınırlandıran ince şerit, ortada yatay, uçlarda dikey sırlı tuğlalarla oluşturulmuş yatık S motifleriyle düzenlenmiştir (fot.11).

Gövdenin günümüze gelebilmiş süslemeli son yedinci kuşağı, ikinci kuşaktaki eşkenar dörtgen kompozisyonu biraz daha büyük biçimde tekrarlamaktadır. Farklı olarak eşkenar dörtgenlerin ortalarında birer kare çiniye yer verilmiştir (çiz.4, 7M; fot.11). Gövdenin üst

bölümündeki çini kaplamalar mevcut değildir. Gövde yedinci bölümün üstünden bitimine kadar sade sırsız tuğla örgü duvarıyla devam etmektedir. Gövdenin cephelerinde dikdörtgen formlu dört pencere açılmıştır (çiz.3-4, fot.9).

2.4- Şerefe

1957 yılı onarımı öncesi fotoğraflarından, muhtemelen Osmanlı dönemindeki onarımlar sırasında yapılan şerefenin, üç kademeli kaval silme sıralı şerefe altlığına sahip olduğu anlaşılmaktadır (fot.2-3).

Minarenin önceki restorasyonu sırasında dört kademeli mukarnas sıralı şerefe altlığı planlandığı anlaşılmaktaysa da gerçekleştirilememiştir. Yeni yapılacak restorasyon projesi kapsamında gövdeden 0.42 m çıkıntılı, 1.54 m yüksekliğinde iki iri mukarnas, bir düz sıralı toplam 2.20 m yüksekliğinde şerefe altlığı planlanmıştır. Şerefe tabanı petek eteğinden itibaren 0.52 m genişliğinde tasarlanmıştır (çiz. 4).

2.5- Petek

Petek günümüzde mevcut değildir. 1957 onarımı öncesi fotoğraflarında yukarı doğru daralan silindirik bir peteğin varlığı anlaşılmaktadır. Petek üzerinde yuvarlak kemerli şerefe kapısı ile üst kısmında yine yuvarlak kemerli bir pencere görülmektedir. Bu restorasyon projesinde eski fotoğraflardan yararlanarak; 5.00 m yüksekliğinde, alt çapı 2.20 m, üst çapı 1.10 m, üstte kaval silmeyle sonlanan petek ile kible cephesinde 1.80 m yüksekliğinde, 0.65 m genişliğinde yuvarlak kemerli şerefe kapısı ve bunun üstünde yuvarlak kemerli pencere planlanmıştır (çiz.4, fot.2).

2.6- Külâh ve Alem

Külâh günümüzde mevcut değildir. Eski fotoğraflarından yararlanarak 8 dilimli, 0.92 m yüksekliğinde piramidal külâh tasarlanmıştır. Bir küplü, bir boyunlu ve hilalli alem düşünülmektedir.

2.7- İç Bölüm

Minareye, kaidenin batı cephesinde, avlu zemininden 5.65 m yükseklikte yer alan yuvarlak kemerli kapıyla girilir (çiz.3-4; fot.1, 7). Giriş sahanlık şeklinde düzenlenmiştir. Girişin solundaki duvar çapraz şekilde çekirdekle birleşmektedir.

Basamaklar girişin sağından başlamaktadır (çiz.3-4). Minare dışarıda olduğu gibi içerde de yukarı doğru daralmaktadır. Merkezde silindirik çekirdeğin etrafında yükselen helezonik merdiven, şerefeye kadar tuğlalarla örülerek yapılmış, ortalama 0.26 m yüksekliğe sahip 71 basamaktan oluşmaktadır. Bir turda 18 basamak yer almaktadır. Çekirdeğin çapı ve basamakların genişliği yukarı doğru daralmaktadır. Başlangıçta 0.90 m çapında olan çekirdek üstte 0.56 m çapında, ilk basamak 0.95 m iken son basamak 0.66 m genişliğindedir. Pencereler dışarıdaki gibi düz dikdörtgen formludur (çiz.3-4; fot.13).

2.8- Malzeme ve Teknik

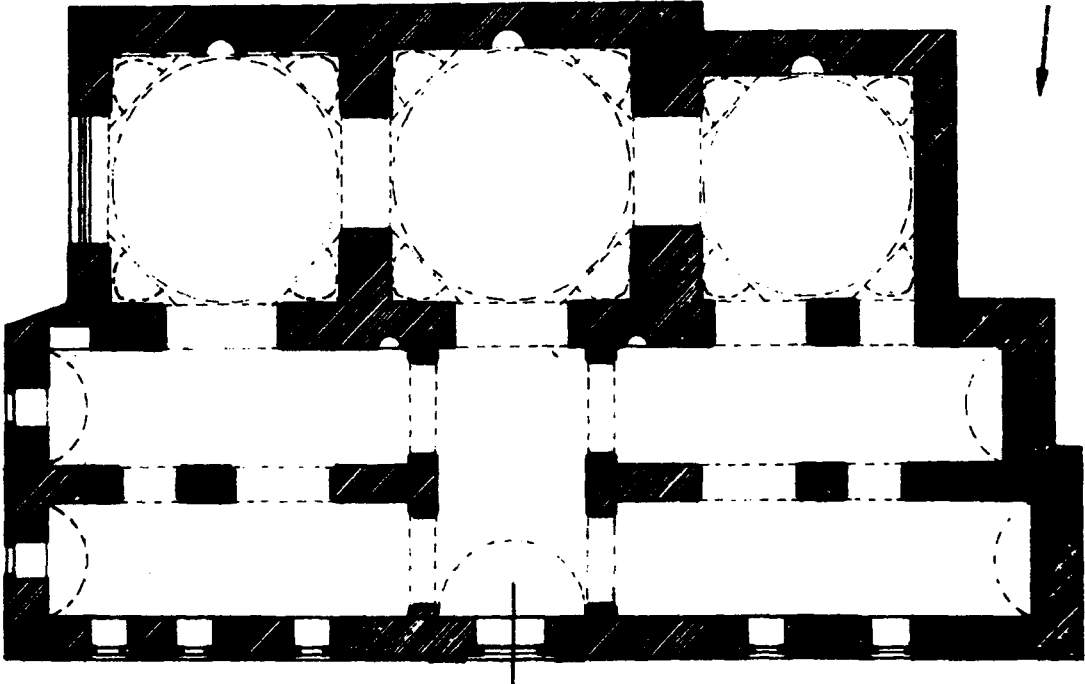
Kırmızı renkli tuğla malzeme ile inşa edilen minarenin cepheleri, tuğla, firuze veya mavi renkli sırlı tuğla ve çini malzemeyle kaplanmıştır. Cephe kaplamalarında kullanılan tuğla ve sırlı tuğlalar, 0.19x0.10x0.04 m, 0.19x0.19x0.04 m, 0.15x0.9x0.04 m, 0.12x0.10x0.04 m ve 0.04x0.04x0.04m, ölçülerinde farklı boyutlara sahiptir. Genellikle kilit örgü tekniğinde yatay düz istifle örülmüştür. Süsleme amacıyla düşey ve çapraz istiflerde de yerleştirilmişlerdir. Çekirdek ve iç duvarlar yatay istifle, kilit (düz) örgü tekniğinde, basamaklar, altta bir sıra yatay, bunun üstünde dikey istifle örülmüştür. Giriş kapısına kadar kaidenin alt bölümü dolguludur. Duvar kalınlığı kaidenin üst bölümünde 0.65 m, gövdede 0.58 m, en üstte kaplamasız bölüm 0.33 m'dir. Minarenin yeniden yapımı sırasında bağlayıcı malzeme olarak cas harcı yerine çimento harcı kullanılmıştır (fot. 1-14).

3. MİNARENİN ÖNEMİ

Siirt Ulu Cami Minaresi tarihi konusundaki çeşitli görüşlerle birlikte Anadolu'da günümüze ulaşan en erken tarihli, ayrıca Anadolu'da tamamen tuğla malzemeli ender Selçuklu minarelerindedir. Van, Sivas ve Akşehir Ulu Cami minareleri de tamamen tuğla malzemeyle inşa edilmişlerdir. Minarenin camiden bağımsız olması açısından bölgesel özellikler yanında erken devir Anadolu Selçuklu minarelerinin özelliğini sürdürmektedir. Yüksek kare prizmal kaidesiyle de (11.90 m) Anadolu'da özel bir yere sahiptir. Anadolu'da başka yüksek kaideler bulunmaktaysa da tamamen tuğla malzemeli olması açısından Siirt Ulu Cami minaresi diğerlerinden ayrılır.

Siirt Ulu Cami minaresinin gövdesi çeşitli süsleme kuşaklarına bölünmesi ve yukarı doğru daralması bakımından Karahanlı, Büyük Selçuklu ve Atabekler dönemi minarelerine

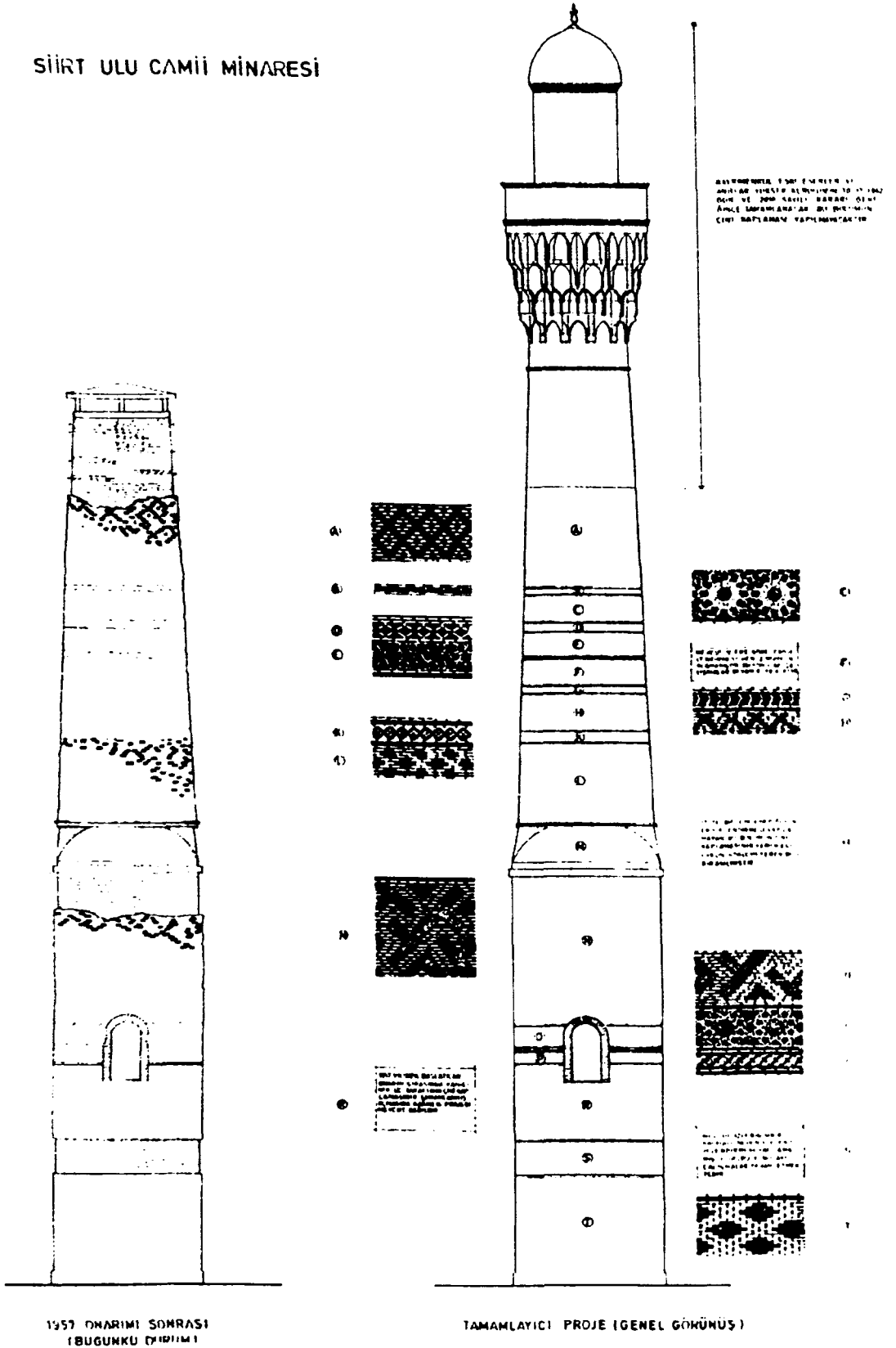
benzemektedir. Anadolu Selçuklu dönemi minarelerinde yukarı doğru daralma ve bölünme daha azdır. İran'daki Selçuklu ve Kuzey Irak'taki Atabekler dönemi minarelerinde de sırlı tuğla Siirt Ulu Camii minaresi kadar fazla değildir. Anadolu Selçukluları çağında gelişen sırlı tuğlayla gövdenin tamamının süslenmesinde gövde bölümlere ayrılmadan tek bir motifle kaplanmıştır. Siirt Ulu Cami minaresi diğer özellikleriyle de, Anadolu, İran ve Kuzey Irak tuğla minarelerinden ayrılmakta fakat hepsinden ortak özellikler taşımaktadır. Bu minare Selçukluların İran'dan Kuzey Irak'a geçişleri ve Anadolu'ya yayılışları sırasında yaptırılmış olmalıdır. Fakat süslemeleri ve diğer özellikleriyle oldukça olgun olan bu minarenin bir benzerinin niçin tekrarlanmadığı da merak konusudur. Siirt Ulu Cami minaresi; mimari ve süsleme özellikleriyle Türk mimarisinde özel bir yere sahiptir.

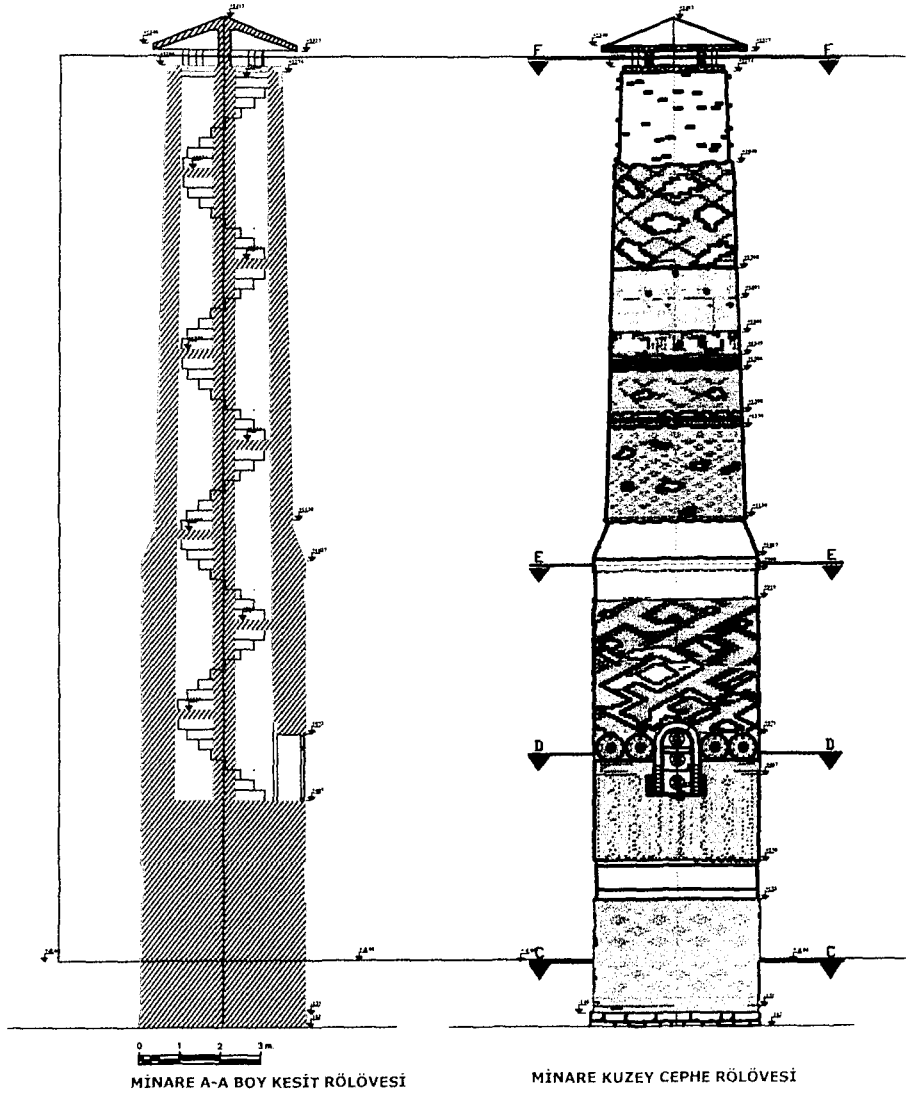
Çiz. 1 Siirt Ulu Cami Rölöve Planı (A. Saim Ülgen'den).

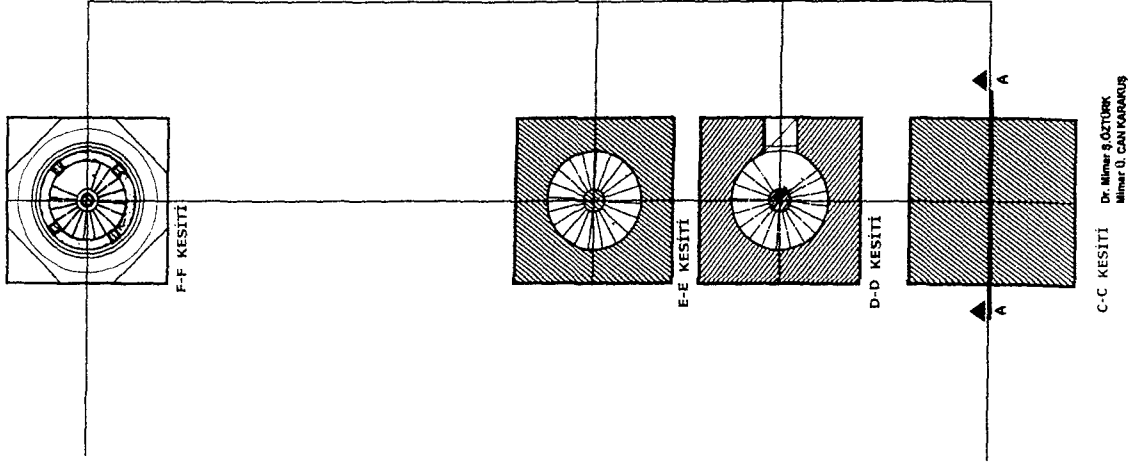
SIIRT ULU CAMİ MİNARESİ

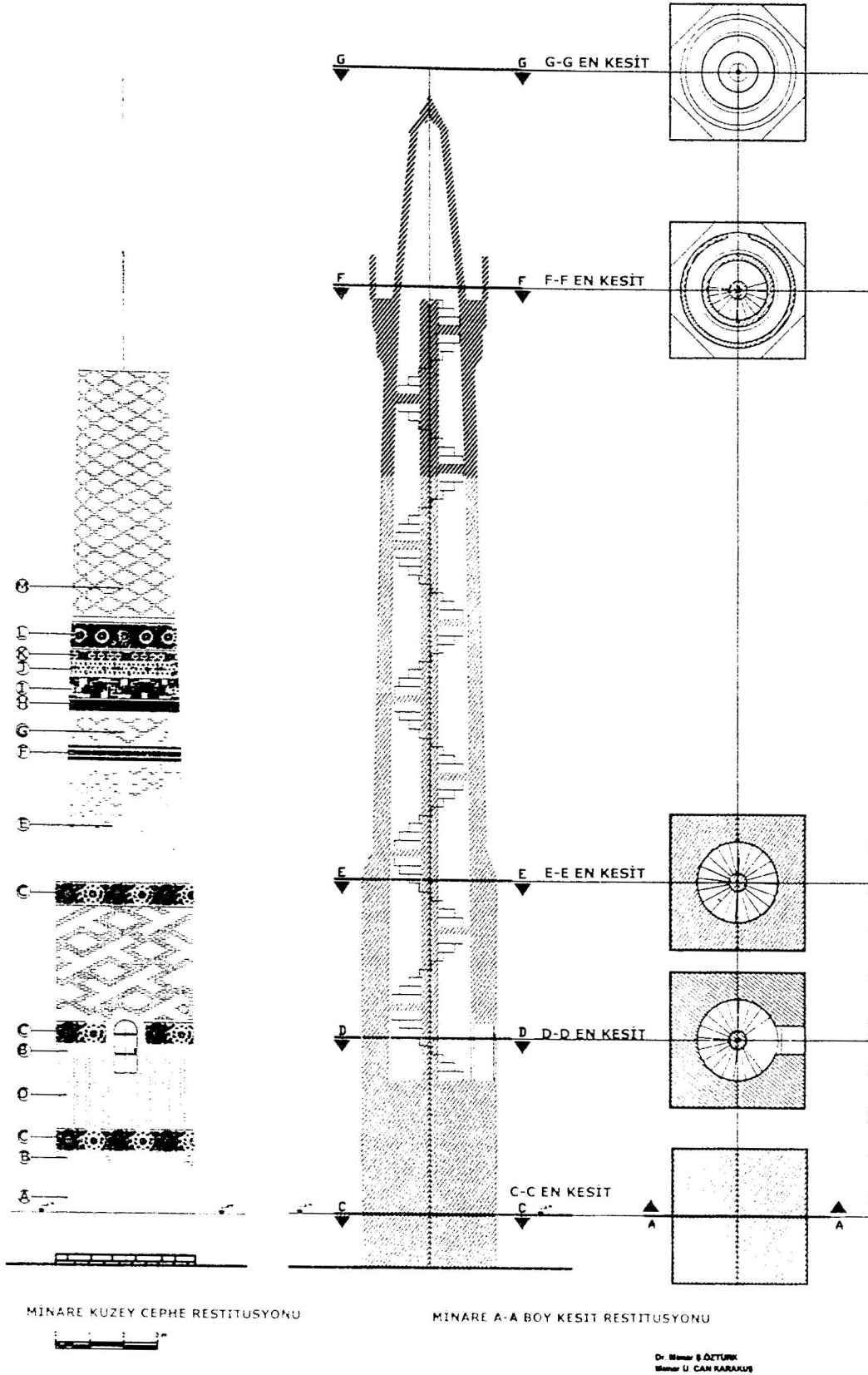

Çiz. 2 Siirt Ulu Camii Minare Rölövesi (İ. Köprülü - U.Ünal'dan).

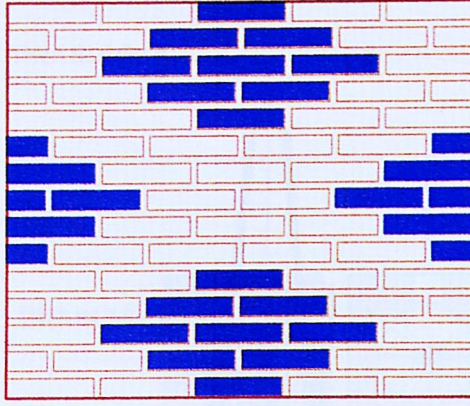

Çiz. 3 Siirt Ulu Cami Minaresi Rölövesi.

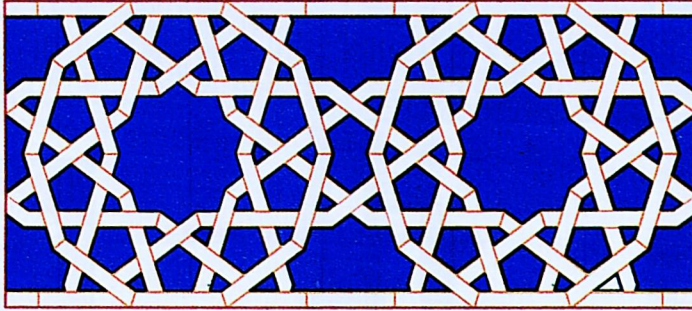
Ciz. 4 Siirt Ulu Cami Minaresi Restitüsüonu.

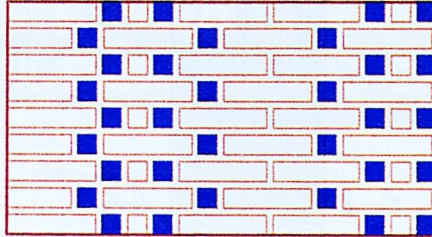
A-DETAYI

B-DETAYI

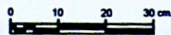

C-DETAYI

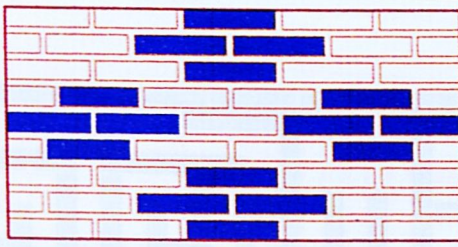

D-DETAYI

Dr. Mimar Ş.ÖZTÜRK
Mimar Ü. CAN KARAKUŞ

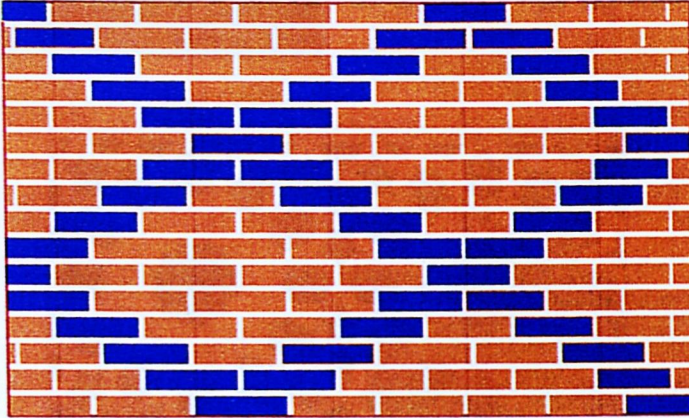

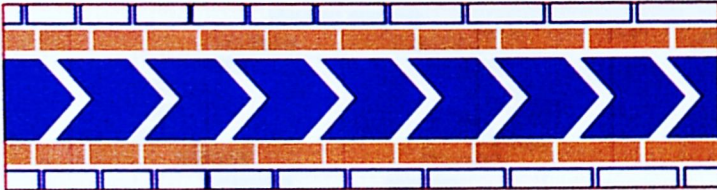
E-DETAYI

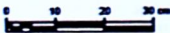
F-DETAYI

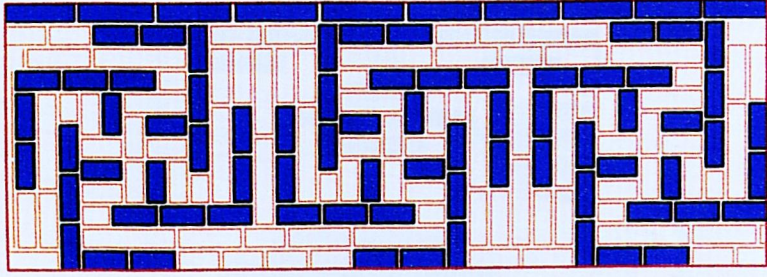
G-DETAYI

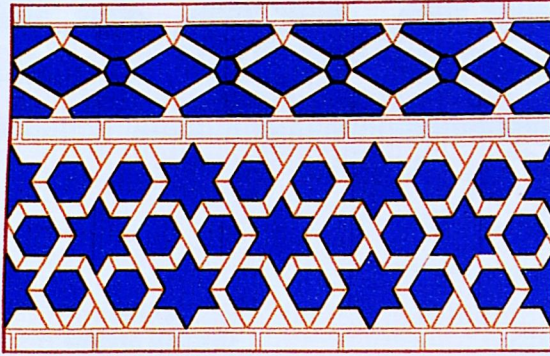
H-DETAYI

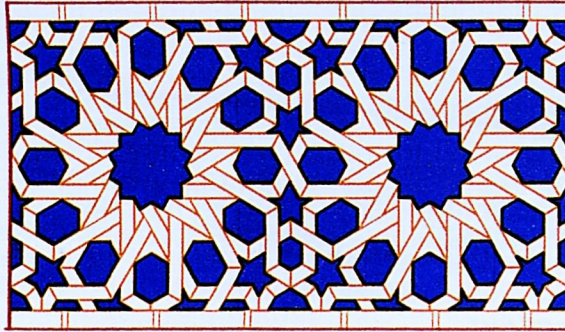
Dr. Mimar Ş.ÖZTÜRK
Mimar Ö. CAN KARAKUŞ

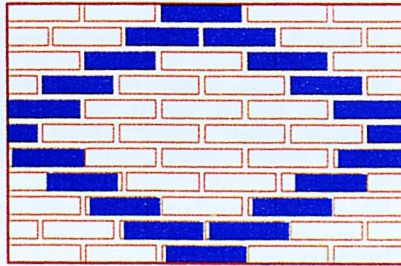
I-DETAYI

J-K-DETAYLARI

L-DETAYI

M-DETAYI

Dr. Mimar Ş. ÖZTÜRK
Mimar Ü. CAN KARAKUŞ

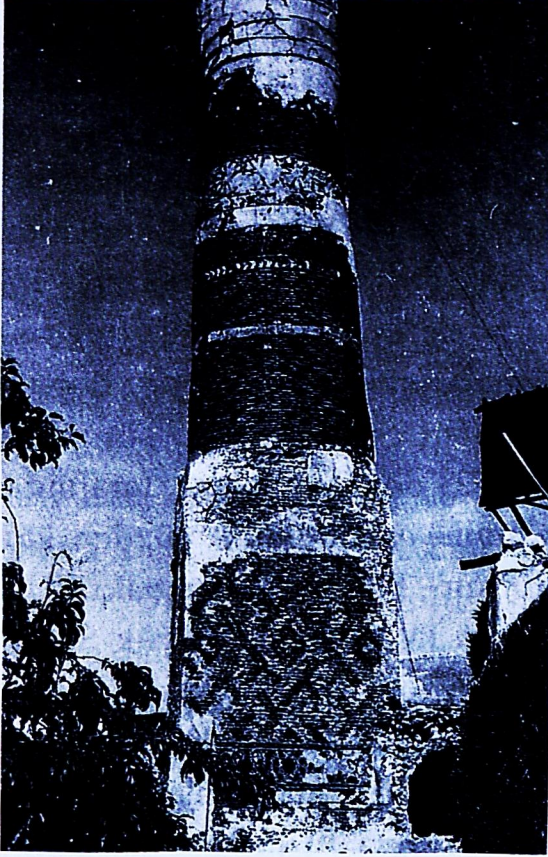

Fot.1 Siirt Ulu Cami Kuzeydoğudan Genel Görünüm.

Fot.2 Siirt Ulu Cami Minaresi 1957 Onarımı Öncesi (Ö. Atalay, İ. Köprülü-U. Ünal'dan).

400

Fot.3 Siirt Ulu Cami Minaresi 1957 Onarımı Öncesi
(O. Aslanapa'dan).

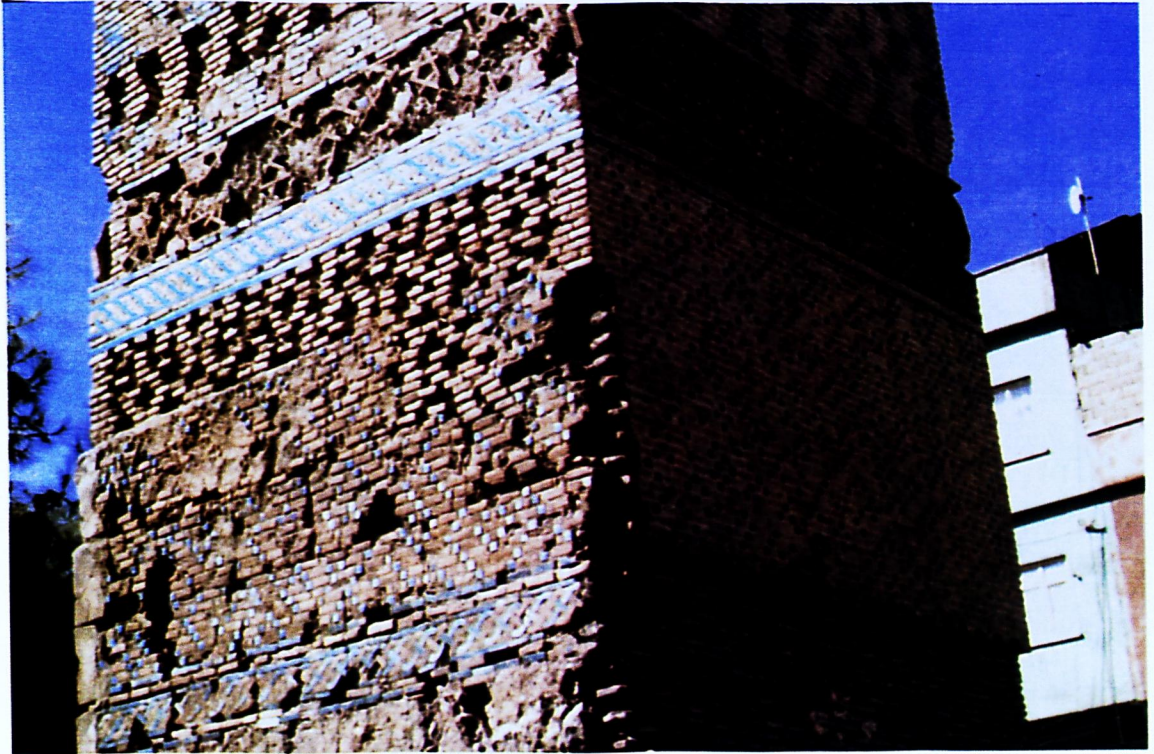

Fot.4 Siirt Ulu Cami Minaresi, Kaide Güneydoğu
Cephe.

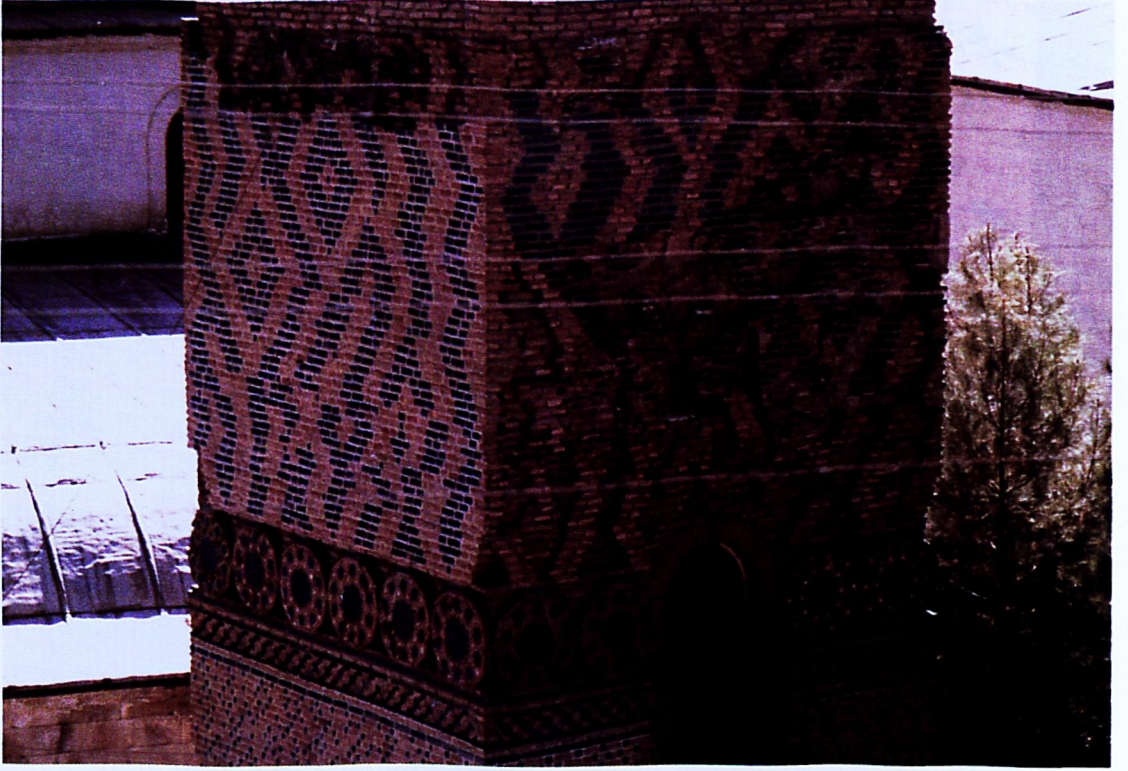

Fot.5 Siirt Ulu Cami Minaresi, Kaide Güneydoğu Cephe, I. Bölüm.

Fot.6 Siirt Ulu Cami Minaresi, Kaide Güneydoğu Cephe, II. Bölüm.

Fot. 7 Siirt Ulu Cami Minaresi, Kaide Güneydoğu Cephe, III. Bölüm.

Fot. 8 Siirt Ulu Cami Minaresi, Pabuç Kuzeydoğu Cephe.

Fot. 9 Siirt Ulu Cami Minaresi, Gövde Kuzeydoğu Cephe.

Fot.10 Siirt Ulu Cami Minaresi, Gövde Alt Bölümler, Kuzeydoğu Cephe.

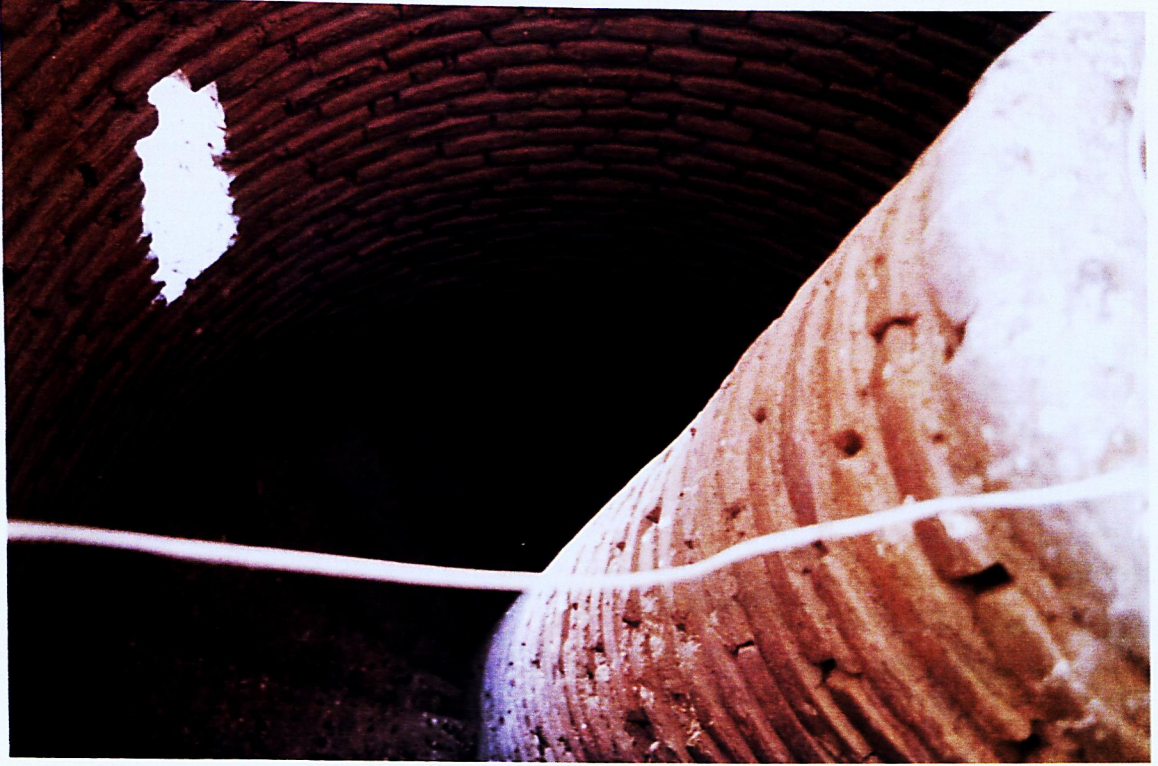

Fot.11 Siirt Ulu Cami Minaresi, Gövde Orta Bölümler, Kuzeydoğu Cephe.

Fot. 12 Siirt Ulu Cami Minaresi, Gövde Üst Bölüm, Kuzeydoğu Cephe.

Fot.13 Siirt Ulu Cami Minaresi, İç Görünüm.

Fot. 14 Siirt Ulu Cami Minaresi, Basamaklar Alt Görünüm.

*Ferruh TORUK

İÇ EGE BÖLGESİNDE BİR YERLEŞİM: BULDAN

Buldan, Ege Bölgesi'nin güney kısmında Denizli'ye bağlı bir ilçe merkezidir. Kuzeybatısındaki Denizli'yi İzmir'e bağlayan karayoluna 7 km uzaklıktadır. Yerleşim Büyük Menderes Nehri'ne dökülen ve kendi adını taşıyan derenin açtığı vadiye yakın bir konumda kurulmuştur. İlçe, kuzeyden Uşak, batıdan Manisa ve Aydın illeri, doğudan Güney ilçesi, güneydoğudan Denizli merkez, güneyden ise Sarayköy ilçeleri ile sınırlıdır (çiz. 1).

Buldan, yakınında yer alan ve M.Ö. II. yüzyılda kurulan Tripolis antik kentinden dolayı, ulaşım ağı bakımından stratejik konumunu süreklilik göstererek korumuştur. Tripolis'in Ege Denizi kıyılarını Anadolu içlerine bağlayan Büyük Kral Yolu üzerinde yer alması, aynı zamanda bu kentin, yakınında bulunan Laodikeia (Eski Denizli), Karya, Frigya ve Lidya bölgeleri ile deniz ticareti içinde olduğunu göstermektedir¹.

Buldan antik dönemde *Kral Yolu*, Osmanlı döneminde ise ana yol güzergâhına yakın olmasından dolayı ticari bir yerleşim yeri özelliğini devam ettirmiştir.

Denizli'nin en eski yerleşim sahalarından biri olan Buldan'ın, bugünkü ilçe sınırları içerisinde kurulan ve dönemin (M.Ö II. yy. ve sonrası) önemli uygarlık merkezlerinden Tripolis, özellikle Roma İmparatorluğu döneminde Hristiyanlığın yayılışında dinsel bir merkez olarak Bizanslılar ile Türkler arasında çatışmalara sahne olmuştur².

1305'de Germiyanoğullarından Yakup Bey tarafından fethedilen Tripolis ve Buldan'ın daha önceleri Anadolu Selçuklu ve İlhanlıların idaresi altında iken sürekli el değiştirdiği bilinmektedir. Ayrıca XII. yy. başında yerleşim sahaları tanınamayacak derecede bölgenin büyük bir deprem geçirdiği de anlaşılmaktadır³.

1310-1335 tarihleri arasında İnançoğulları'nın hakimiyet sınırları içerisinde kalan Buldan, 1335'den sonra Aydınoğulları'nın ve daha sonra da Germiyanoğlu Yakup Bey'in ikinci kez yönetimine geçmiştir⁴.

Buldan'ın Osmanlı topraklarına katılması Yıldırım Beyazid dönemine rastlar.

1391'de, Yıldırım Beyazid'in Buldan merkez olmak üzere bölgeyi ele geçirerek Germiyanlı egemenliğine son vermesinin ardından, kaybedilen Ankara Savaşı ile bölge tekrar Germiyanoğulları'nın hakimiyeti altına girmiştir⁵.

1429'da kesin olarak Osmanlı topraklarına katılan Buldan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 49 ve 473 nolu tahrir defterinde 1579'lardan itibaren Boladan adı ile bir köy olarak yer almaktadır. Bu tarihlerde ilçe merkezinin esasını teşkil eden bu köy, önemli kırsal yerleşimdir.

Bugün mahalinde, her ne kadar, kuruluşu çok daha eski tarihlere inen Çarşamba'dan göç edenlerin 1579'lardan itibaren yerleşmeleriyle sekillenmiş ve sürekli gelişmiş bir iskân yeri olarak bahsedilse de, bahsi geçen tahrir defterindeki kayıtlardan Boladan'ın (Buldan) daha XVI. yy. başlarından itibaren oldukça gelişmiş bir iskân bölgesi olduğu anlaşılmaktadır⁶.

Çarşamba karyesi (köyü) ise XVII. yy. başlarından itibaren bağımsız bir kadılık merkezi olacak şekilde Çarşamba-i Lazikiyye adıyla kurulmuş olmakla birlikte iskân bölgesi olarak işlevini tamamıyla, merkezi bir yerleşim özelliğini sürekli geliştiren Boladan'a devrettiği anlaşılmaktadır. Bu gelişme, 1622 tarihli avariz defterinde kaza merkezi olarak Çarşamba karyesinin yer almamasından ve Boladan'ın ilk sırada kaydedilmesinden de açıkça belli olmaktadır⁷.

¹ Arş. Gör., SDÜ Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi Ana Bilim Dalı.

² Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi*, İstanbul 1969: 37.

³ Osman Yalçın, *Denizli*, İstanbul 1960: 3-5

⁴ Mustafa Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi*, Ankara 1974: 38.

⁵ Tarhan Toker, *Denizli Tarihi*, Denizli 1967: 46-47.

⁶ M.Varlık, a.g.e., 91-93.

⁷ Turan Gökçe, *16-17 Yüzyıllarda Lazikiyye Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000: 20, 44, 50-51, 170, 239, 303, 305, 316, 326, 328, 362.

BOAMD 73, s. 424/937, BOA.D.MKF:27429/11, s. 53

Buldan'ın Boladan adıyla 49 ve 438 nolu tahrir defterinde (1520'de), Aydos nahiyesine tabi olarak yazıldığı görülmektedir. Bu iki tahrir defterinden de anlaşıldığı üzere bu tarihte 3 çiftlik, 1'i aynı zamanda hatib-i camii olan 23 karye, 12 kara, 3 mahalle, 2 muhassal, 1 pir olmak üzere yaklaşık 78 neferin (kişinin) mevcut olduğu köyün, 1530'da % 55 oranında bir artışla yaklaşık 121 nefere ulaştığı bilinmektedir⁸.

Buldan (Boladan) 1571'de ise 4 çiftlik, 17 nim, 70 karye, 23 kara, 4 mahalle ve 1 imamdan oluşan 123 neferlidir. 1622 tarihli defterden anlaşıldığı üzere bu tarihte 13 avariz hanesinden oluşan köyde toplam 40 neferin tespit edildiği ve böylece XVII. yüzyıl da dahil, idari bakımdan Denizli'nin en kalabalık merkezlerinden birine sahip olduğu anlaşılmaktadır⁹.

Buldan'ın XVI. yüzyılda, yukarıda numaralarını verdiğimiz tahrir defterlerinden anlaşılacağı gibi başta buğday ve arpa olmak üzere tahıl ürünlerini yetiştiren bir bölge olmasının yanı sıra hayvancılığın da ön planda olduğu bilinmektedir. Ayrıca yine bahsettiğimiz bu defterlerden, köyde her biri altı ay süren ve yılda toplam 300 akçe resmi vergi geliri elde edilmiş olan 10 değirmenin bulunması da dikkat çekicidir.

XVI. yüzyılda bir pazara da sahip olduğu anlaşılan Buldan'ın vergi gelirleri ile birlikte ortaya koyduğu toplam yıllık gelirin 1520'de 3.352, 1530'da 4.499, 1571'de ise 9.428 akçeye ulaştığı görülmektedir¹⁰.

XVII. yy. sonlarına kadar köy olarak bilinen Buldan'ın 1825'de Aydın İli'nin Denizli Sancağı'na bağlı bir kasaba durumuna geldiği ve 3 cami, 11 mescit, 4 zaviye, 1 dükkân, 125 ev, birer telgrafhane ve cezaevi ile 5 islam okulu bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca ilçenin Güney adlı bir bucakla birlikte 41 köyden oluştuğu ve bu köylerle birlikte toplamda 25.519 nüfusun olduğu, 39 camii, 14 mescit, 13 değirmen, 2 hamam, 3 fırın, 9 han, 5 mağaza, 255 dükkân ve 5.086 konutun yer aldığı da belirtilmektedir¹¹.

XIX. yüzyılda ilçe nüfusunun ve yapılarının ilk tespiti, Aydın vilayeti salnamelerinde yer almaktadır¹².

İlçenin, salnamelerden 1301 H./1883 M. yılında 22.016,1307 H./1889 M. yılında 25.519 nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1308 H./1890 M. tarihli Aydın vilayeti salnamesinde ise ilçede 5 mağaza, 152 dükkân, 9 kahvehane, 5 han, 1 hamamın yer aldığı yazılıdır. Ayrıca 1890 salnamesinde de ilçe merkezinde 3 kiremithane ile dörder değirmen ve fırının yer aldığı bilinmektedir¹³.

1310 H./1892 M. salnamesinde nüfusun 27.707'i, 1312 H./1894 M. salnamesinde 26.983'ü, 1314 H./1896 M. yıllığında ise Müslüman erkek 14.198, Müslüman kadın 14.296 ile toplam nüfus 28.494'ü bulmaktadır. Ayrıca gayrimüslim erkek 108'i, kadın sayısının da 85'i göstermesiyle genel toplamda nüfusun 28.678'i bulduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda 2.376 hane, 270 dükkân, 9 han, 2 hamam, 54 değirmen, 1 hükümet konağı, 1 telgrafhane, 1 ziraat bankası, 8 cami, 10 mescit, 5 tekke, 1 kütüphane, 1 rüştiye, 35 ibtida-i zükur (erkek), 25 ibtida-i inas (kız) ve 7 medresesi olduğu da saptanmaktadır¹⁴.

⁸ BOATD 1051, s: 2; BOATD 49, s: 729; BOATD 438, s: 51; TKGM KKA TD 48, v:127a.

⁹ BOATD 49, s: 743, BOATD 438, s: 54.

¹⁰BOATD 45, s: 257; BOATD 49, s: 968; BOATD 438, s: 54.

¹¹Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, İstanbul 1895.

¹²Denizli Sancağı'nı da içine alan Aydın Vilayet Salmeleri H. 1296/M.1878 yılından H.1326/M.1908 yılına kadar bazı aralıklarla yaklaşık otuz yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu yıllıklardan H.1302/M.1884 tarihli olan iki defa yayınlanmış olmakla birlikte H.1307/M.1889, H.1309/M.1891, H.1310/M.1892, H.1318/M.1900, H.1322/M.1904, H.1324/M.1906 ve H.1325/M.1907 tarihli olanlar yayınlanmamıştır. Diğer 23 salname ise yayınlanmıştır.

¹³*Aydın Vilayeti Salmesi* H. 1309/M. 1891 (Düzenleyen: İbrahim Cavit), İzmir Vilayet Matbaası.

¹⁴Necmi Ülker, "XX. Yüzyıl Başında Denizli Sancağı", *Merkez Efendi Sempozyumu (27-29 Haziran 1988), Sempozyuma Sunulan Bildiriler*, Manisa 1988: 165-179.

1320 H./1903 M. tarihli salnamede ise toplam 31.137 nüfusa sahip olduğu tespit edilmiştir⁵⁵.

Batılı Seyyah Vital Cuinet, 1894'de Buldan'ın nüfusunun 25.481 olduğunu ve sayının tamamının Müslümanlardan oluştuğunu ifade ederek gayrimüslim nüfusun bulunmadığını yazmıştır⁵⁶.

Şemsettin Sami ise *Kamus-ul Alam* adlı eserinde ilçe merkezi nüfusunu 4000 olarak vermektedir.

Şemsettin Sami'nin eserinde nüfusun ne kadarının müslim ve gayrimüslim olduğu belirtilmemiş olsa da 1317 H./1919 M. tarihli salnamede ilçe merkezinde 6.286 erkek ve 6.306 kadın olmak üzere 12.592 Müslüman nüfusun bulunduğu yer almakta iken, 108 erkek ve 85 kadın olmak üzere toplamda 193 de gayrimüslim nüfusun olduğu yazılıdır. Gayrimüslim nüfusun Ermeni mi yoksa Rum mu olduğu konusu ise belirtilmemiştir⁵⁷.

1920'de Milli Mücadele sırasında Yunan işgaline uğrayan Buldan, 4 Eylül 1922'de işgalden kurtulmuş ve 1923'de de Denizli'nin il olmasıyla birlikte ilçe merkezi konumuna getirilmiştir⁵⁸.

II. BULDAN İLÇE MERKEZİNİN FİZİKİ DOKUSUNUN TARİHSEL SÜRECİ

Buldan merkez yerleşim sahasının Osmanlı öncesi fiziksel dokusunun tarihsel süreci hakkında; yeterli sayıda yazılı ve görsel belge olmadığı ya da bu tip belgelere -var ise- henüz ulaşılamadığı için bilgi elde edilememektedir. Bu bağlamda ilçe merkezi dışında M.Ö. II. yüzyılda kurulduğu bilinen Tripolis hariç başta Roma olmak üzere Bizans, Anadolu Selçuklu, Germiyanogulları ve İnanoğulları döneminden günümüze, herhangi bir mimari veri de gelemediğinden, bu dönemlere ait bir yerleşim alanından söz edilmesi şimdilik olanaksızdır.

İlçe merkezinde ilk yerleşim alanlarını bize

gösteren belgeler yukarda da zikrettiğimiz üzere 45, 48, 49 ve 438 nolu tahrir defterleridir. Bu defterlerden de 1520 ve 1579 tarihli olanlarda bölgede ilk yerleşim noktasının Boladan karyesi yakınında nüfus itibariyle küçük bir iskân bölgesi olan ve zamanla Denizli'den ayrılarak kadılık haline getirilen *Çarşamba-ı Lazıkıyye* olduğu anlaşılmaktadır. 1579'da İbsili nahiyesine tabi olarak görülen bu köyde 1520'de toplam 78 nefer kaydı yer almaktadır. 1530'da köyedeki nefer sayısının 24'e kadar çıktığı bilinmektedir⁵⁹.

Çarşamba-ı Lazıkıyye olarak bilinen ve kervan yolu üzerinde yer aldığı düşünülen bu yerleşimin daha sonra yukarda da zikrettiğimiz gibi yakınında yer alan ve kendi sahası gibi kırsal iskân merkezi olarak bilinen Boladan'a bağlandığı, anmış olduğumuz tahrir defterlerindeki. Boladan'a ait nefer sayısı, karye, mahalle ve çiftlik sayısının bu alana göre fazla olmasından da açıkça belli olmaktadır.

Çarşamba olarak XVI. yy. tahrir defterlerinde bahsi geçen bu yerin ilçenin bugün hangi mahallesi sınırları içerisinde olduğunu tespit etmek olanaksızdır. Bu tespit için ilçe merkezinden de geçen kervan yolu hattının bilinmesi gerekmektedir.

Buldan merkezde bu sahanın dışında ikinci bir yerleşimin (mahallenin) *Güroluk Mevkii* olduğu bilinmektedir. *Güroluk Mevkii*'nin yerleşime açık olması; Çarşamba'nın kervan yolu üzerinde yer almasının yanısıra bu alanda (Çarşamba-ı Lazıkıyye) yaşayan insanların ticari baskılardan huzursuz olmaları neticesinde göçe zorlanmalarına bağlanmaktadır. Böylece Hıdır Ağa ve aşiretinin 1579'da bu sahaya göç ederek imar faaliyetlerinde buldukları ve burasını Hıdır Ağa'nın adıyla anılan bir mahalle konumuna getirdikleri Hıdır Ağa'nın kendi

⁵⁵ Vital Cuinet, *Salname-i H. 1320 M. 1903*

⁵⁶ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Edition Ernest Leroux, Paris 1879.

⁵⁷ Şemsettin Sami, *Denizli*, *Kamus-ul Alam*, İstanbul, 1907, C. Zey, Ayrançığı, Buldan ve Yüreğir, Tarih, Ankara 1907, 116-126, 127.

⁵⁸ *İSGEM*, s. 146.

adiyla yaptırdığı bugün tamamen yenilenen camiden de açıkca anlaşılmaktadır.

İlçe merkezinde erken tarihli üçüncü yerleşim noktasının ise *Düzalan Mahallesi* olduğu söylenebilir. Hıdır Ağa' dan kısa bir süre sonra bu bölgeye geldiği düşünülen Mehmet Ağa ve ona bağlı aşiretin burada yerleştiği, Mehmet Ağa tarafından yaptırılan fakat günümüze özgün halinden herhangi bir şey kalmayacak şekilde tamamen değiştirilerek inşa edilen Alaca Mescit'in varlığından da tespit edilmektedir²⁰.

XVI. yüzyılda ilçe merkezinin, bulunduğu sahanın ormanlık olması nedeniyle herhangi bir yerleşime sahne olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Buldan'ın kurulduğu sahada ilk yerleşimlerin XVI. yy. sonlarında başladığını söyleyebiliriz. Çarşamba- Lazıkiyye'den XVI. yy. sonunda göç etmeye başlayan halkın Buldan'a yerleştikleri ve bu halkı da Anadolu'dan göç eden Türk boylarından Abbas Ağa ve ona bağlı aşiretin izlediği bilinmektedir. Bu aşiretin Çayyolu Mahallesi'ne gelerek bu alanda imar faaliyetlerinde bulunduğu, Abbas Ağa'nın adıyla anılan camiden de belli olmaktadır. Mahallenin Abbas Mahallesi iken isminin Çayyolu Mahallesi olarak zamanla değişmesi, ortasından bir dere yatağının geçmesi ile ilişkilidir.

Sonraki yıllarda İlyas Ağa ve ona bağlı bir başka aşiretin de şimdiki *Kurtuluş Mahallesi*'ni *Arap İlyas Mahallesi* olarak şekillendirdikleri anlaşılmaktadır.

Yukarıda sıraladığımız ve erken tarihli iskân faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bu dört mahalle dışında, *Helvacılar Mahallesi*'nin Saltukoğulları Aşireti tarafından kurulduğu ve sahanın, bu aşiret tarafından helva ticareti yapılan bölge olmasından dolayı Helvacılar Mahallesi olduğu bilinmektedir. Ayrıca Bursa tarafından gelen bir başka aşiretin de bugün yine aynı isimle anılan *Bursa Mahallesi*'ni kurdukları anlaşılmaktadır. Hatta bu mevkii XX. yy. ortalarına kadar Küçük Bursa olarak anılmıştır.

Karaman'dan gelen bir başka Türkmen

aşiretinin ise *Çarşı Mahallesi ile Yeşildere Mahallesi* arasındaki sahaya yerleştiği ve bu bölgeyi imara açtıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra Bekir Ağa adında birinin, ilçe merkezinin idaresini padişah adına yürütmek üzere XIX. yy. başlarında İstanbul'dan gelerek şimdiki *Yeşildere Mahallesi*'ne yerleştiği ve bu sahaya konaklar yaptırdığı, halen bu semtte halk arasında *Beyler Mevkii*, yaptırdığı konaklara da *Bey Konakları* denmesinde de açıkca belli olmaktadır²¹.

İlçe merkezinin fiziki dokusunu oluşturan bu mahallelerin oluşum süreçlerinde elde edemediğimiz önemli unsurların başında günümüze gelemeyen yapı türleri ve sayıları ile XX. yy. ortalarına kadarki nüfus oranlarıdır.

Bugün de yaklaşık aynı isimlerle anılan bu mahallelerde XVIII-XIX. yüzyıla ait tarihi değere sahip başta sivil konutlar olmak üzere; dini, ticari ve eğitim yapılarının oluşumunda etken olan nüfus değerlerinin tespit edilememesi bu sahalardaki yapı analizlerinin çözümünde zorlanmalara neden olmaktadır.

Yukarıda vermeye çalıştığımız salnamelerde ve Şemsettin Sami'nin *Kamus'ul Alam* adlı eserinde bahsi geçen ve günümüze gelemeyen yapı türlerinin -yeterli veri olmamasına rağmen- XVII. yüzyılda oluşmaya başladığını ve mahalleleri imara açan yukarıda isimlerini vermeye çalıştığımız âyan ağaları tarafından inşa ettirilmiş olabileceğini söyleyebiliriz.

²⁰Düzalan Mahallesi olarak bilinen bu mahalle halkı, hayvancılıkla uğraşmaktadır. Halk bu yere halen hayvanların eğrek yeri olmasından dolayı olmalı ki *Eğrek Mevkii* demektedir. Eğrek Mevkii olarak anılan mahalle 1938'de *Düzalan Mahallesi* olacak şekilde değiştirilmiştir. Mahallede bulunan Alıcı ya da *Alaca Mescit* ise yine Alıcı aşiretinden, Softa oğlu Mustafa tarafından 1955'de minaresi ile birlikte (Minare Süleyman Çomul isimli biri tarafından yapılmıştır) yeniden inşa edilmiştir.

²¹Bugün kimi bölümleri 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı dışında kalan mahallede, Bekir Ağa, aynı zamanda kendi adıyla anılan (Hacı Bekir Camii) ayrıca ilk yapılış tarihi de bilinmeyen ve tamamen yeniden inşa edilen bir cami yaptırmıştır.

III. BULDAN İLÇE MERKEZİNDEKİ TARİHİ YAPILARIN FİZİKSEL OLUŞUMUNA ETKEN OLAN FAKTÖRLER

Herhangi bir bölgenin *topoğrafyası*, bilindiği gibi konut başta olmak üzere mimari eserlerin fiziksel oluşumunda kaçınılmaz bir etkiye sahiptir. İç Ege bölgesinde yer alan Buldan topoğrafik açıdan engebeli bir özellik yansıtmaktadır (fot. 1).

Tarihi evler başta olmak üzere mimari eserlerin her biri *topoğrafyanın* bu özelliğinden dolayı olmalı ki yamaçlardan eteklere doğru dengeli, birbirinden bağımsız ve aynı zamanda bir bütünün parçaları şeklinde yerleştirilmişlerdir. Topoğrafik şartlar gereği evlerin birbirine yönelmediği söylenebilir. Bu durum aynı zamanda sosyal yaşam disiplini ile de ilişkilidir. Çevre ve komşuya saygı gereği birbirinin görüş açısını, güneşini ve hatta havasını kismeme bu disiplin içerisinde yer almaktadır.

Buldan'ın tarihi dokusunu oluşturan evlerde, evin bir sokak kotuna göre üst katının diğer sokaklara hemzemin olabilmesi de *topoğrafya* ile ilişkilidir. Dışardan tek kat gibi algılanan ve doğrudan girilen evlerde bu katın en üst kat olması ve katın altında iki katın daha yer alması da yine eğimle bağlantılıdır.

Buldan'da arazi eğiminin hareketliliği aynı zamanda mimari hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Bu hareketlilik sokak yapısına da yansımaktadır. Bu nedenle yollar arazi yapısına uygun olacak şekilde eğimlidir. Hatta eğim kimi yerde o derece fazladır ki sokakların basamaklaşmaya başladığı görülmektedir (fot. 2).

Buldan'ın yerleştiği alan bir dağ eteği olduğu için *topoğrafik olgu* içerisinde ele aldığımız eğimden dolayı evlerin ovaya doğru yönelmesi kaçınılmazdır. Bu durum, evlerin iç düzenlemelerini etkilemiş olmalı ki sofaları ovaya yönelen evlerde bu mekanın *ayazlık* gibi mekanlarla daha da zenginleştiği görülmektedir.

İlçe merkezi ile birlikte bağlı olduğu köyler de dahil Buldan, Kıyı Ege ile İç Ege arasında bulunmasından dolayı iklim çeşitliliği göstermektedir. İlçe, Akdeniz iklimini andıran yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı bir iklime sahiptir.

İklimin mevsimler arasında fazla değişken olmaması Buldan'ın konut planlarına da yansımıştır. İklim'den dolayı konutlarda en büyük farklılık oda ve sofa düzenlemelerinde göze çarpmaktadır. Buldan konutlarında ortak eylem alanı olarak nitelendirebileceğimiz sofa, mümkün olduğunca açık ve büyük tutulmaktadır. Sofanın açıklığı ve büyüklüğü iklim verilerine bağlıdır. "Ayazlık" ya da "tahtalık" olarak yöre halkı arasında isimlendirilen bölümler ise bölge iklimiyle ilişkili olduğundan bazen sofanın ilerisine taşmakta hatta sokağa ve ovaya doğru çıkma yapmaktadır. İklim nedeniyle yapımı zorunlu hale getirilen ve adından da anlaşıldığı üzere ayazlık tabir edilen bölüm, yerden yaklaşık 0.60-0.70 m yüksekliğinde olup, genişliği ise ortalama 0.80 m'dir.

Bazı örneklerde sofanın tavanı, hava sirkülasyonunun elde edilebilmesi için kaplanmakta hatta sofaların hakim rüzgar yönünde konumlandırıldıkları ve sokağa ya da ovaya bakan cephelerinde de hava dolaşımının iç bölümlere ulaşımının sağlanması için ahşap parmaklıkların yapılması kaçınılmaz olmuştur.

Buldan'da halkın *ekonomik gücü* evin kurgusunu kimi yerde doğrudan kimi yerde ise dolaylı şekilde etkilemektedir. Genelde iki katlı ve sade süsleme özellikleri yansıtan Buldan konut mimarisinde, kimi yerde ekonomik gücü kuvvetli olan ağa ya da beylerin yaptırmış olduğu evlerde bu gelenek bozulmuştur. Refah düzeyi yüksek olan ailelerin evlerinde kat sayısı ile birlikte süsleme ve kullanılan malzeme niteliğinde de bir zenginlik söz konusudur. Hatta mekân sayısı ve ayrıntılardaki işçiliğin de zenginleştiği görülmektedir. Ekonomik gücü vurgulamak istercesine orta sınıf evlerde yer almayan, baş oda, kule oda ve hizmetli odası gibi odaların yer aldığı bu tip evler, ev sahibinin toplum

içerisindeki saygınlığının ve gücünün bir göstergesi olarak düşünülmektedir.

Buldan evlerinin plan değişimlerine etken olan ve yine ekonomiye bağlı bir başka faktör de *dokumacılıktır*. Buldan'da dokumacılığın evin içine kadar girmesi ve zemin kat gibi bir bölümünde gerçekleştirilmesi hem mekânsal değişime neden olmakta hem de ailenin ekonomik faaliyetlerini (dokuma dükkânlarına kira vb. ödenmeden) devam ettirmesini sağlamaktadır. Böylesi mekânsal bir olgunun üretim için kullanılması aynı zamanda mekânın sosyal yansımaları göstermektedir. İlçede ziyaret ettiğimiz çoğu evlerin alt katlarında kurulan dokuma tezgâhlarının çalışır olması ilçe dışında bir dokuma sanayi sitesi kurulmuş olsa da kimsenin tezgâhlarını bu siteye taşımayacağını göstergesidir. Ailenin ev-atölye birlikteliğinin getirmiş olduğu avantajları çok iyi kullandığı, yerinde yapmış olduğumuz sözlü mülakatlardan da açıkça anlaşılmaktadır.

İlçede geçimini yüzyıllardır dokuma tezgâhlarından sağlayan halkın bu olguyu evin bir bölümünde gerçekleştirilmesi mimari ile ekonomi arasındaki ilişkinin ne derece önemli olduğunun göstergesidir. Hatta, evin yapım aşamasında ilk olarak tezgâh odasının yapılması da dokuma tezgâhı ile evlerin planı arasındaki fiziki, ekonomik ve sosyal birlikteliği göstermesi bakımından önemlidir.

Evlerin kat sayılarına göre dokuma tezgâhı ve yaşama mekânları arasında yer yer değişiklik göze çarpmaktadır. Tek katlı evlerde dokuma üretimi ve yaşam iç içedir. İki ve daha fazla katlara sahip olan evlerde ise üretimin yukarıda söylediğimiz gibi genelde alt katta, tek bir odada veya alt katın tamamında "*haneyaltı*" tabir edilen yani üst kat hane sahibinin odasının altında konumlanan depo tarzı mekânlarda gerçekleştirildiği görülmektedir.

Evlerde dokuma tezgâhı için avlu kullanımı söz konusu değildir. Kimi ağa ve bey evlerinde istisna olmak üzere tezgâhların evin avlusunda da konumlandığı görülmektedir.

Buldan'da geleneksel üretim olarak bilinen dokumacılığın devam ettirilmesinde mekâna yönelik kararlar önem taşımaktadır. Sanayi sitesinin kurulması durumunda aile işletmelerinin yerini küçük firmaların alması, ev ve tezgâh odası birleşkesinin ayrılmasına ve zamanla kaybolmasına neden olacaktır. Bu durumda dokumacılık ve buna bağlı konut kurgusunun böyle bir gelişim içinde kimlik değiştireceğini söyleyebiliriz.

IV. BULDAN İLÇE MERKEZİNDEKİ TARİHİ YAPILARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

Dini Yapılar: Buldan ilçe merkezinde dini yapılar içerisinden günümüzde koruma altına alınan sadece dört cami mevcuttur. Bu camiler dışında yer alan ve 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planında da gösterilen ve burada isimlerini tekrar vermediğimiz kimi camiler yeni oldukları için korunması gerekli birer tarihi eser olma özelliklerine sahip değildir.

Bu grup içerisinde ele almamız gereken türbe, zaviye, mescit vb. gibi yapıların zamanında mevcut olup olmadığı anlaşılmamaktadır. Bölgede Osmanlı'nın hakimiyet sürecinden (1391'den) önce var olan Roma, Bizans, Germiyanogulları ile İnançoğullarına ait herhangi bir yapının varlığı bilinmemektedir. Bu durum Germiyanogulları ve İnançoğulları'nın hakimiyet dönemleri ile birlikte Osmanlı hakimiyetinin ilk dönemleri de dahil bölgede dini, askeri vb. yapılar inşa edilmediği anlamına gelmemelidir. Günümüze gelmediği halde yaptırılmış olabileceğini düşündüğümüz dini yapıların, ilerde arşiv belgeleri üzerine yapacağımız bir çalışma ile inşa yerleri, banileri ve sayıları hakkında bilgi elde edebileceğimizi düşünebiliriz.

1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı sınırları içerisinde tescilli dört cami bulunmaktadır.

İlçe merkezinde yer alan ve bu grup içerisinde incelediğimiz camilerden en erken tarihlisi

bugün 1/1000 ölçekli koruma imar planında ada 41 olarak bilinen Güroluk Mevkii sınırları içinde parsel 8 olarak belirtilen alanda yer alan *Güroluk Camii*'dir.

Mahalleye adını veren caminin XVI. yy. sonları ile XVII. yy. başlarında Hıdır Ağa ve ona bağlı aşiret mensupları tarafından inşa ettirildiğini daha önce belirtmiştik. Camiinin özgününde ne tip bir plan, malzeme ve bezeme özelliğine sahip olduğu bugün tamamen değiştirildiği için tespit edilememektedir.

İkinci yapı *Alaca Mescit* olarak bilinen ve XVII. yy. başlarında Mehmet Ağa adında biri tarafından yaptırılan ada 59, parsel 7'de bulunan mescittir. İmar planında ada 59 olarak gösterilen bölgenin bir kısmı Düzalan Mahallesini de kapladığı için bu mescide de Düzalan Mescidi denmiştir. Mescidin, Güroluk Camii gibi son zamanlarda tamamen yenilediği için özgün durumu çözülememektedir (fot. 3).

Üçüncü yapı yine XVII. yy. başlarına tarihlenen fakat bugün yerinde tamamen yenisi inşa edilen *Abbas Ağa Camii*'dir (Ada 113/5). Camii, Çarşamba-ı Lazziyye' den Buldan' a göç eden Abbas Ağa adında biri tarafından inşa ettirilen ve hâlâ aynı isimle anılan eserdir. Yapı Molla Ahmet zadelere tarafından 1900-2 yılları arasında yıkılıp yeniden inşa edilmiştir.

Dördüncü cami ise kendi adını mahalleye veren, ada 53 parsel 1'de, Kayalar Sokak'ta inşa edilen *Yalçınkaya Camii*'dir. Cami XIX. yy. sonlarında Koca Mehmet oğlu Sait Efendi adında biri tarafından yaptırılmış olmakla birlikte sürekli onarımlar sonucu özgün durumunu koruyamamıştır.

Korunması gerekli birer tarihi yapı özelliklerine (yeniden inşa edildikleri için) fazla sahip olmayan dört cami, bugün kalın taş duvarlar üzerinde kiremit örtülü ve kare planlıdır.

Ticari Yapılar, Bölgenin Kral Yolu ile Osmanlı döneminde ana yola olan yakınlığından dolayı bir ticaret kenti görünümünde olmasına karşın ticari işlevli yapıların (1890

tarihli Aydın Vilayeti salnamesinde 1 han olarak bahsi geçen ve bugünkü arasta dükkânlarının yanında inşa edilmiş olabileceğini düşündüğümüz günümüze gelemeyen han dışında) yok denecek kadar az olması düşündürücüdür. Bu durum bölgede, dini yapılar içinde söyleyebileceğimiz, 1651,1653,1703,1850,1862, 1875, 1946 yıllarında vuku bulan depremlerle ilişkilendirilebilir²².

İlçe merkezinde XVII. yy. sonlarında inşa edildiği, malzeme ve plan tiplerinden de açıkça anlaşılan ve *arasta* olarak tabir edilecek karşılıklı toplam 21 dükkân bulunmaktadır.

Dükkânlardan 17'si 1/1000 ölçekli koruma imar planında ada 17'de yer almakta olup, dükkânların bulunduğu Dokuma Pazarı Caddesi de bu ada içerisinde yer almaktadır.

Arastaya ait dükkânlar olarak kabul edilen mekânlar kare planlı tek katlı, taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Dükkânların cephe malzemeleri sürekli onarımlar sonucu değiştirildiği için özgün malzemeleri zor tespit edilmektedir. Dükkânlar eğimli bir sokak yerine düz sokak üzerinde inşa edilmişlerdir. Bahsettiğimiz arastayı oluşturan bu dükkânlarda, zamanında ne tür ürünlerin ticaretinin yapıldığı bilinmemekle (bez olabilir) birlikte bugün bez ve dokuma ürünleri satılmaktadır (fot. 4).

Su yapıları: Buldan ilçe merkezi ve civarında çok sayıda tatlı su kaynağı mevcuttur. Yazılı belgelerde ilçede tatlı su gereksinimi için 53 çeşmenin yer aldığı belirtilmektedir. Büyük vakıf olarak bilinen "*Başatlı Suyu*" bunların başında ve ilçenin güneydoğu çıkışındadır (fot. 5).

Yakın tarihte Ahmet Terzioğlu adında bir hayırsever, Büyük Vakıf Alanı Mesireliği'ne bir çeşme yaptırarak bu suyu çeşmeye getirmiştir. Başatlı Suyu olarak bilinen bu su ile birlikte; *Müftü*, *Karagöz*, *Hebili*, *Yörük* ve *Akçeşme* suları olarak bilinen tatlı su kaynakları da 1/1000

...T.Toker, age., 11-113.

ölçekli koruma imar planı sınırları dışında yer almaktadır. Buldan böylesi tatlı su kaynaklarına sahip iken ilçe merkezinde tarihi su yapılarının çoğunun (çeşme, hamam, kaplıca vb.) günümüze gelememiş olması düşündürücüdür (1890 tarihli Aydın Vilayeti salnamesinde "günümüze gelemeyen ve hatta yeri dahi tespit edilemeyen" 1 hamam ibaresi yer almaktadır).

Yukarda bahsi geçen çeşmelerin mimari özellikleri bulunmamasına rağmen tarihi tatlı su kaynakları olmalarından dolayı çevre dokusu ile birlikte korunması gereken birer taşınmaz varlıklar olduğu kabul edilmelidir.

177 parsel, ada 1'de yer alan ve 1695'de Helvacılar Camii ile birlikte Kara Hacı Veli tarafından aynı isimle anılan mahallede inşa ettirilen ve *Camioluk Çeşmesi* olarak bilinen çeşmenin, yine aynı kişinin emri ile Ermeni bir usta tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır²³.

Çeşmede dikkati çeken unsurlardan biri, kitabe levhasının yer alması ve sivri kemerli alınlık üzerinde tuğla ile yapılmış testere tarzı saçak düzeni izlerine rastlanmasıdır (fot. 6).

Ada 274, parsel 1'de bulunan *Kesikbaş Çeşmesi* de *Camioluk Çeşmesi* gibi hem İzmir İl Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.11 2001 tarihli almış olduğu kararda hem de Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) Kültür Bakanlığı işbirliği içinde 2002'de hazırlamış olduğu *Kültür Sektörü Projesi Türkiye Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri Protokolü* adı altında pilot bölge olarak seçilen Buldan çalışmasında, bölgedeki korunması gerekli yapılar listesinde bulunmaktadır.

Çeşme, yapılan sürekli onarımlar neticesinde özgün kitle niteliklerini kaybetmiş olmakla birlikte XVIII. yy. yapısı olarak günümüze gelebilmiştir (fot. 7).

41 parsel, ada 9'da yer alan *Güroluk Çeşmesi* ise XVI. yy. sonu XVII. yy. başlarında inşa edildiğini yukarda belirttiğimiz *Güroluk Camii* ile birlikte yapılmış olmalıdır. Caminin

kuzeyinde yer alan ve aynı isimle anılan çeşme 1800'lü yıllarda çürüyerek çamdan yapılan yalağının yerine; mahallelilerin taştan yalak yaptırmak istemesi üzerine taş ustası Cinibiz Salih'in bu yalağı yaptığı bilinmektedir (fot. 8).

Çeşme, İzmir İl Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 21.11 2001 tarihli kararı gereğince -geleneksel tarihi doku niteliğini sürekli onarımlar neticesinde kaybetmiş olduğundan- tescilli yapılar listesinde gösterilmemekle birlikte ilk yapımının cami ile beraber XVII. yy. başlarına intikal etmesi nedeniyle tarafımızdan tescilli önerilen bir yapı olarak düşünülmektedir.

Evlər: Bilindiği üzere Türk Evi, genelde iki katlı olmakla birlikte Buldan ilçe merkezi örneklerinde de olduğu gibi kimi zaman eğimden faydalanılarak bodrum katlarına da sahiptir..

XIX. yy. başlarından itibaren inşa edilmeye başlandığını düşündüğümüz Buldan evlerinde de olduğu gibi Türk Evi'nin genelinde alt katın servis alanı, ikinci katın ise yaşama mekânı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Buldan evlerinde zemin katın genellikle dokuma tezgâhının çalıştırıldığı bir birim olarak kullanıldığı da unutulmamalıdır.

Buldan'da kimi yerde üç katlı (Terzikaşı Sok.30 "ada 52, parsel 1", Düzalan Sok.30 "ada 119, parsel 5" ve Dokuma Pazarı Çıkmaşı'ndaki ev "ada 24, parsel 9") örnekler ile de karşılaşmaktadır.

Buldan evleri; iç, orta ve dış sofalı olmak üzere üç ayrı plan tipi göstermektedir (çiz. 2). Bu üç plan tipi dışında eyvanlı tek örnek Orhan Ertaş Evi olarak bilinen ada 24, parsel 9'da bulunan (Dokuma Pazarı Çıkmaşı) üç katlı evdir.

²³Serezlioğlu Kara Hacı Veli, Helvacılar Camii'ni 110 H./1699 M. yılında inşa ettirmiştir (Minarenin aleminde Hacı Kara Veli 1110 yazısı bulunmaktadır). Cami 1931'de minaresine dokunulmaksızın yeniden inşa edilmiştir. Aynı zamanda 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı dışında kalan ve *Dumbazlar* olarak bilinen mevkide kendi adı ile anılan bir başka çeşme daha inşa ettirmiştir.

İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 23.11.2001 tarihinde tescil listesine alınan (Tablo 1) ve bugün, Pozitif A.Ş. tarafından Aydın Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu adına hazırlanan 1/1000 ölçekli koruma imar planı sınırları dışında kalan bazı konutlar ile XIX. yy. örnekleri içerisinde yer alan *Eski Hükûmet Konağı* ve *4 Eylül İlkokulu*'da (fot. 9) korunma amaçlı desteklenmelidir. Ayrıca plan sınırları dışında kalan konutların çoğunun dış sofalı olduğu anlaşılmaktadır. Pozitif A.Ş. tarafından hazırlanan 1/1000 ölçekli koruma imar planına işlenen ve kurula korunması gerekliliği öneri olarak teklif edilecek 60 konutun hemen hemen hepsi dış sofalıdır (Tablo 2). Buldan'da dış sofalı evlerin fazla olması, ilçe merkezinin engebeli bir arazi üzerinde kurulmasından dolayı yamaçlardan ovaya doğru açılan manzara hakimiyetinin sağlanmasına bağlanabilir.

Buldan evlerinin zemin katında haneyaltı olarak tabir edilen sağır depolar ile dokuma tezgâhları bulunmaktadır. Ayrıca bu kata bir avlu ve bahçe de açılmaktadır.

Evlere girişler, ya sokaktan doğrudan (Zehreti Sok. 30'da yer alan ve ada 52, parsel 1'de gösterilen Talat Tarakçı Evi'nde olduğu gibi) zemin kata, ya da avluya olmaktadır (fot. 10). Bunun yanında hem avluya hem de sokaktan doğrudan eve girilen örnekler de mevcuttur.

Evlerin zemin katları genellikle doğal taş ya da toprak örtülüdür. Bu kattan ahşap bir merdivenle üst katta çıkılmaktadır. Yaşama mekânı olarak tasarlanan üst katların şekillenmesinde etken olan bölüm *sofa* kurgusudur. Yaşama mekânlarına geçiş veren *sofa* genelde zeminden dikmelerle taşınmaktadır. Kimi dış sofalı evlerde ayazlık ya da tahtalık tabir edilen birim sokağa çıkma yapmaktadır. İç sofalı örneklerde ise sofanın ön cephesinin bir kısmının dışarı çıkıntılı şekilde yapılmasıyla *cumba* (çıkma-şahnış) bölümleri oluşturulmuştur.

Cumba, diğer adıyla çıkmalar genelde alt kat giriş kapısı üstünden itibaren ya bağdadî duvar ya da hımış duvar örgüsü ile inşa edilmiş olup, alttan eli böğründe adıyla bilinen ahşaplarla desteklenmişlerdir. Yaklaşık 3.00 m. uzunluğa ve 2.00 m. derinliğe sahip *cumba*ların yükseklikleri de saçak seviyesine kadar varmaktadır. Buldan evlerinin *cumbaları*; sokağa bakan cephesi de dahil ya sac ya da beton üzeri beyaz sıva şeklinde kaplanmıştır. Kimi örneklerde ise sokağa bakan cephesi ahşap kepenkli çift pencere özelliği yansıtmaktadır (fot. 11).

Buldan'da geleneksel Türk evi planında da olduğu gibi bütün *odalar* sofaya açılmaktadır. Sofaya açılan odaların sayısı ve sıralanış şekli sofanın şekillenmesinin yanı sıra evin planının belirlenmesinde de önemli bir etkidir. Genelde Buldan konut mimarisinde yoğunlukta olan dış sofalı örneklerde (fot. 12) odaların bir kenarda dizildikleri, bunun yanı sıra Payamhar Sok. 1 (ada 65, parsel 8)'de ve Kamile Türker Evi olarak bilinen Zehrenti Sok. 30 (ada 52, parsel 12)'da yer alan bazı iç sofalı örneklerde ise odaların karşılıklı olarak sıralandıkları görülmektedir.

Buldan konutlarındaki odalar geleneksel Türk evinde olduğu gibi köşk, baş, haremlik, selamlık şeklinde işlev yüklenmiştir. Yukarıda konut mimarisinin oluşumunda etken olan faktörler bölümünde de değindiğimiz üzere ekonomik güce sahip aileler, bu tip odalarda farklı tasarımlar (süsleme ve malzeme) oluşturmaktadır.

Buldan evlerinde *sofa* gibi temel birim dışında diğer mekânlar *servis mekânları* olarak zemin katta konumlanmıştır. Haneyaltı, mutfak, gibi servis mekânları bina içinde olduğu gibi avluda bağımsız bir servis bölümü şeklinde de olabilmektedir.

Avlular, zemin katta dokuma tezgâhı çalıştırılmasından dolayı boya kurutmak için de kullanılmaktadır. Hatta çoğu evin avlusunda iplik yıkama çeşmeleri de yer almaktadır. Bazı avlu-

larda ise havuzlara rastlanmaktadır. Avlulardaki bu havuzların işlevi de iplik yıkama ile ilişkilidir. Hemen her avluda çiçek ve ağaçların bulunduğu ayrı bir bölüm de mevcuttur (fot. 13).

Buldan'da da olduğu gibi geleneksel Türk evinde *merdivenler* katları birbirine bağlayan birimlerdir. Buldan örnekleri gibi genelde ahşap olan ve süslemeli korkuluklara sahip merdivenler doğrudan sofaya çıkış vermektedir. Buldan'daki bazı evlerin bu tip merdivenlerinin ilk basamaklarının taş olması ise ahşabı sudan korumak içindir. Plan tipi ne olursa olsun Buldan evlerinin hemen hemen hepsinde sofaya çıkış veren merdivenlerde, merdiven boşluğu ahşap bir kanatla kapatılmaktadır (Zehreti Sokak No 30'da yer alan Talat Tarakçı Evi). Kimi yerde bu kanadın açık durmasını sağlayan ayrıntı ilgi çekicidir. Yaklaşık 8-10 basamaktan oluşan merdivenler fazla dik olmamakla birlikte yükseklikleri yaklaşık 1.90 m dir (fot. 14). Gayet basit olmalarına rağmen çok akılcıca tasarlanmışlardır. Ağa ve bey evleri dışında bahsettiğimiz bu merdivenlerde sade bir korkuluk düzeni yer almaktadır. Kimi yerde bu korkulukların yüzeyleri ajur tekniğinde işçiliğe sahiptir.

Buldan ilçe merkezi kayalık ve aynı zamanda eğimli bir zemin üzerine kurulu olduğundan evlerin *temel duvarlarının* derinliği 0.80-1.00 m'ye kadar inmektedir. Açılan temellere yöresel yapı malzemesi olan kapak taşının döşendiği anlaşılmaktadır. Bu tip temel üzerine çıkılan temel duvarında ise harç olarak içi saman dolulu kara çamur kullanılmaktadır. Bütün duvarların temelleri bu şekilde örülmektedir. Duvar kalınlıkları ise 0.80-1.20 m'dir.

Temel duvarı üzerine kurulan *beden duvarlarında* ise, taş başta olmak üzere tuğla kullanılmakta ve bu iki malzeme bağdadî ve hımış tekniğinde kurgulanmaktadır (fot. 15).

Taşın beden duvarlarında tercih edilmesi, bölgede yer alması ve maliyetinin düşük olması ile de ilişkilidir. Kimi yerde iklim sirkülasyonu göz önüne alınarak, beden duvarlarının kara çamurla sıvandığı da görülmektedir. Bazı

örneklerde ise taş duvar yüzeyinin sıvanmadığı anlaşılmaktadır. Kara çamur tabir edilen harç ise 1.50-2.00 m'de bir ahşap hatıllarla bağlanmaktadır.

Hatıllar genelde toprak seviyesinde, kapı pencere alt-üst seviyesinde, kat seviyesinde ve saçak altında atılmaktadır. Taş duvarların kalınlığı 0.50-0.70 m arasında değişmektedir (Bkz. fot. 15).

Tuğla ise taştan sonra tercih edilen malzemedir. Genelde 0.23-0.35 m. kalınlığında olacak şekilde (ateş tuğlası) zemin katta ve dış cephelerde kullanılmakta ve genelde yüzeyleri sıvanmamaktadır. Taş ve tuğlanın örgüsünde yukarıda da belirttiğimiz gibi uygulanan teknik bağdadî ve hımışdır (Bkz. fot. 15).

Bağdadî genelde birinci kat bölme duvarlarında, *hımış* ise yapı cephesinde kullanılmaktadır. Bağdadî çitaları genellikle 0.01 m kalınlıkta ve 0.02-0.03 m genişlikte olup çamur sıvasının dökülmemesi için çakılmaktadır. Bu tip duvarlar ortalama 0.15 m kalınlığındadır (fot. 16).

Hımış tabir edilen duvar örgüsünde ise dikme ve payandalardan meydana gelen ahşap çatki arasına kerpiç ya da ateş tuğlası doldurulmaktadır. Bu tip duvar örgü tekniğinde duvar içten ve dıştan topraklı veya kireçli sıva ile sıvanmaktadır (fot. 17).

Buldan evlerinin cephelerinde dikkat çeken unsur, Anadolu'nun genelinde çok az rastlanan ahşap konstrüksiyon üzerine *teneke* kaplanmasıdır. Bu durum yöresel özellik olarak nitelendirilmelidir. Ahşap üzerine kaplanan tenekeler, yüzeyleri bir dantel gibi desenli kesilerek kat silmelerini, saçaklar ve cumba (ada 39, parsel 2 olarak gösterilen ve Çarşı Caddesi'nde yer alan Karahmetler Evi'nde de olduğu gibi) bordürlerini kaplamaktadır (fot. 18).

Evlerde *döşeme kirişi* olarak genellikle ahşap kullanılmaktadır. Eski evlerde helezonik yeni evlerde ise hendesî kesitli döşeme ahşapları yer almaktadır. Yaklaşık 0.50-0.80 m aralıklar-

la atılan kirişlerden daire kesitli olanların çapı 0.15-0.18 m, dikdörtgen kesitli olanların ise 0.12-0.20 m'ye yakındır. Kirişlerin üzerine çakılan döşeme tahtasının genişliği 0.18-0.30 m, kalınlığı ise 0.2-0.3 m'ye yaklaşmaktadır (fot. 19).

Evlerin çatıları genelde beşik ya da kırma olup alaturka kiremit ile kaplanmıştır. Erken tarihli diyebileceğimiz bazı örneklerde ise üst örtü toprak damdır. Çatıların saçak genişliklerinin kimi evlerde 1.00 m'den (Kayalar Sokak 4 olarak gösterilen ve ada 54, parsel 7-8'de bulunan Şazuman Bey Evi) fazla olması beden duvarlarında yer alan hımsız örgünün korunması içindir (fot. 20).

Yukarıda da değindiğimiz üzere yaklaşık üç tip çatı örneğine sahip Buldan evlerinin çatı saçaklarının genişliği 0.30-1.50 m arasında değişmektedir. Taş duvarlar üzerine kurgulanmış çatıların saçaklarında vermiş olduğumuz genişlik ölçüleri azalmakta iken hımsız duvarlarda ise yukarıda da değindiğimiz üzere ahşabı korumak amacıyla saçak genişliklerinde artışın başladığı görülmektedir. Giriş cephesinde giriş katı üzerine kurgulanan cumbaların (çıkma-şahnış) üzerine denk gelen saçak kısımlarının ise cumbanın genişliğine, fiziki yapısına ve malzemesine göre kırılmalar şeklinde farklı tasarlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Geleneksel Türk evinde de sık sık karşılaştığımız saçakların üst üste örtüşmesi altlarından geçen sokak yaşamı (ada 55 ile 56 arasından geçen bazı sokaklar gibi) ile ilişkilidir.

Buldan çatılarının kendine has en önemli özellikleri *bacalarıdır*. Kare ya da dairesel kesitli bacalardan özellikle ikincisi dikkat çekicidir (Kayalar Sokak 14 olarak bilinen ve ada 52, parsel 12'de yer alan Kamile Türker Evi'ne ait bacalarda olduğu gibi). Yaklaşık 1.30 m uzunluğunda ve 1.00 m genişliğe sahip olan bacaların çevresinde ateş tuğlasından merdiven şeklinde bir etek dolanmaktadır. Üzerleri

çatı örtüsünde de olduğu gibi alaturka kiremit ile kapatılan bu bacaların 0.50x0.50 cm boyutlarında olmak üzere, üst örtüsüne yakın seviyede dört havalandırma açıklığı yer almaktadır (fot. 21). Genelde ateş tuğlasıyla inşa edilen bacaların çoğu, özgün durumlarını korumakla birlikte kimi yerde beton örneklerle de karşılaşılmaktadır.

Evlerin tavanları sahibinin ekonomik gücüne göre biçimlenmektedir (fot. 22). Bu anlamda en güzel tavanlara ağa ve bey evlerinde rastlanmaktadır (Ada 39 parsel 2 olarak bilinen Kara Ahmetler Evi) Kimi evlerin tavanlarında kot farkı yaratılmakta ve çıtılardan geometrik desenler oluşturulmaktadır.

Evlerde pencereler genellikle çift kanatlıdır. Pencere çerçeveleri ince kesitli olup 25/25 mm dir. Yaklaşık 1.90x0.80 m ölçülerine sahip üst kat pencerelerinin iç mekanda yerden yüksekliği yaklaşık 0.50 m'dir. Bu yüksekliğin dışarıyı kolayca görebilmek için uygulandığı söylenebilir. Önlerine konan parmaklıklar ise ya doğrama yüksekliğinin yarısına kadar devam etmekte ya da kafes şeklinde tüm pencereyi kaplamaktadır. Pencere kasasının 1.00 -1.50 m içine yerleştirilen bu parmaklıklar düşey ve yatay çubuklardan meydana gelmektedir (ada 52 parsel 14'de yer alan Beyler Evi). Yatay çubuklar düşeylerin içinden geçtiği için düşeylerin kesiti biraz daha kalındır (fot. 23).

Güvenlikten dolayı tasarlanan bu tip parmaklıklar bulunduğu pencerenin estetik kaygısını da gidermektedir. Pencere kanatlarında kullanılan kafesleme çubukları, çıtalar arasında 0.4x0.4 m boşluk bırakılarak oluşturulmaktadır.

Zemin kat pencerelerinin yerleşim düzeni ve tasarım anlayışında özen gösterilmediği, kimi yerde cephenin farklı noktalarına geliş güzel-yapım tekniği, ölçü birlikteliği gözetilmeden açıldığı anlaşılmaktadır. Zemin kat pencere açıklıklarında, üst katlardaki pencere açıklıklarından sayı, ölçü, tasarım ve malzeme bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Üst kat pencerelerinde yer alan ikili, üçlü sıralamalar

zemin kat pencerelerinde yer almadığı gibi bu pencereler sayı bakımından da azdır.

Buldan'da hemen hemen bütün evlerde iç ve dış kapılar çift kanatlı ve ahşaptır. Ayrıca yüzeyleri aynalı ve geçmeli olarak tasarlanmıştır. İç kapıların yükseklikleri 2.00-2.40 m, eni ise yaklaşık 0.90 m'dir. Hepsinde kapı kasası genişliğinde ve yüksekliği 0.6-0.8 m ölçülerinde eşik vardır.

İç kapıların yüzeylerinde aynalı ve geçme tabir ettiğimiz ahşap süsleme tekniği uygulanmıştır. İç kapıların sofaya bakan yüzeylerinde uygulanan bu ahşap teknikleri diğer yüzeyde yer almamaktadır.

Evlerin dış kapıları genellikle çift kanatlıdır. Yüksekliği 2.10-2.80 m, genişliği ise tek kanat için 0.80 m olan bu kapılardan ahşap olanları yoğunlukta olmakla birlikte demir olanlarına da rastlanmaktadır. Yeşil, kahverengi vb. boyalar ile boyanmış demir örneklerin yüzeylerinde detaylı süsleme unsurları mevcuttur (fot. 24). Ayrıca avluya geçiş veren kapılar da ahşaptır. Bu kapılarda ilginç kapı kilitleri bulunmaktadır.

Odaların duvarlarında *dolap ve raflar* yer almaktadır. İhtiyaca göre yüklük, testilik, lambalık, çubukluk gibi adlar alan dolaplardan yüklük olarak tabir edilenlerin iki yanında gözenek denen (niş) ve bazı eşyaların bulunduğu ahşap ya da alçıdan yapılmış yüzeyleri süslü bölümler (ada 54 parsel 11'de yer alan evde olduğu gibi) bulunmaktadır (fot. 25). Ayrıca hemen hemen her evin her odasında da ahşap ya da alçı kalıplama tekniğinde geometrik ve bitkisel motiflerle bezenmiş ocaklar yer almaktadır.

Geçmişte yemek yapmak ve ısınmak için kullanılan bu ocaklar bugün büyük oranda kullanımın dışında kalmıştır.

V. 1/1000 ÖLÇEKLİ KORUMA İMAR PLANI KAPSAMINDA BULDAN İLÇE MERKEZDE YER ALAN GELENEKSEL TARİHİ DOKUNUN KORUNMASI İÇİN ÖNERİLER

Kültür Bakanlığının 21.07.1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 3. maddesinde tarif olunan ve 6. maddesinde belirtilen *Korunması Gereken Taşınmaz Kültür Varlıkları* kapsamında 17.06.1987 tarih ve 3386 sayılı Tabiat ve Kültür Varlıklarının Tespit ve Tescil Yönetmeliği'nin 6. maddesi gereğince, İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 21.11.2001 tarih ve 10242 nolu kararında; Buldan ilçe merkezinde 1/500 ölçekli kadaströ paftaları üzerinde ada-pafta numaraları da dahil gösterilen ve listesi oluşturularak kurul üyeleri tarafından onaylanan; 82 konut, 26 dükkân, 6 cami, 3 çeşme, 1 şadırvan, 1 duvar (medrese duvarı olabilir) (fot. 26), 1 hükümet konağı ve 1 ilkokul (4 Eylül ilkokulu) olmak üzere 126 tarihi yapı tescillenmiş ve kentsel sit alanı kararına varılan ilçe merkezinin, koruma amaçlı imar planının yapılması ve ayrıca plan onaylanıncaya kadar geçerli olacak, geçiş dönemi yapılaşma koşullarının kurul müdürlüğü uzmanlarınca hazırlanması da yer almaktadır.

İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun yukarıda ifade etmeye çalıştığımız kararı gereği Pozitif A.Ş. tarafından Buldan İlçe Merkezi 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı 2863 ve 3386 sayılı yasalar kapsamında Aydın Koruma Bölge Kurulu'na teslim edilmek üzere hazırlanmıştır. Pozitif A.Ş. tarafından hazırlanan koruma imar planı sınırları; İzmir II Numaralı Bölge Koruma Kurulu'nun tescillenmiş olduğu bazı tarihi yapıları dışarda bırakmaktadır. Bu bağlamda 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı sınırları içerisinde 59 konut, 21 dükkân, 2 çeşme, birer duvar kalıntısı (medrese duvarı olabilir) ve kemer olmak üzere toplamda 84 yapı tescilli olarak görülmektedir (çiz. 3).

İzmir II Numaralı Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenmiş tarihi yapıların devamı niteliğinde tarafımızdan, tescillenmesi ve korunması önerilen 60 konut ve 1 çeşmeden oluşan 61 yapı, tablo halinde; ada, pafta, kat sayısı, sokak konumu, doku niteliği, giriş cephesi, özgün durumu, plan tipi, istenilen onarım, kullanılan malzeme ve adresleri de dahil sunulmuştur (Bkz. Tablo 2).

Tescillenmiş 126 yapı (126 yapının 42'si 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı sınırları dışında kalmaktadır) ve tescili önerilen 60 konut ve 1 çeşme dışında kalan yapılara; tarihi geleneksel doku niteliğine (geleneksel plan özellikleri, kullanılan malzeme ve tekniği, süsleme unsurları, yerleşim düzeni ve çevre ilişkileri vb.) sahip olmadıkları için bu raporda yer verilmemiştir.

Pozitif A.Ş. tarafından hazırlanan 1/1000 ölçekli koruma imar planında firma görevlileri; tarihi yapıların yoğunlukta olması neteniyle (İzmir II Numaralı Koruma Kurulunun tescil kararı aldığı yapıların bulunduğu sahalar da dahil "Tablo 1") korunması gerektiğini ifade ettiğimiz, başta *Yalçınkaya Mahallesi*²² ve *Dokuma Pazarı Çıkmazi*²³ olmak üzere burada tekrar sıralamaya gerek görmediğimiz Tablo 1 ve 2'de yer alan ada ve bu adalar da bulunan parseller üzerindeki tarihi yapıların belirtilmesinde gerekli titizliği fazlasıyla göstermişler ve ayrıca plana konan lejant da, tavsiyelerimiz doğrultusunda tarihi yapıların koruma mevzuatına uygun şekilde kat konumlarına göre renklendirilmesini de sabırla gerçekleştirmişlerdir.

Yukarda buldukları ada numaraları belirtilen yapılar dışında, *Aydın Caddesi* ve *Beyler Sokağı* üzerindeki bazı konutlar yandıği için bu alanlarda üç-dört katlı apartmanların tarihi dokunun içerisinde olumsuz bir görünüm sergilediği ve tarihi doku içerisinde bu tip yapılaşmalara izin verilmemesi gerektiği de kurul tarafından ele alınmalıdır, diye düşünüyoruz.

1/1000 ölçekli koruma imar planı içerisinde yer alan, *Talat Tarakçı* (52 ada, 1 parsel),

Şazuman Bey (54 ada, 7-8 parsel), *Veliğalar* (65 ada, 8 parsel) *Avralıoğulları*, *Kamile Türker* (52 ada, 12 parsel), *Feritler* (84 ada, 1 parsel), *Beyler* (52 ada, 14 parsel), *Karaahmetler* (39 ada, 2 parsel) ve *Orhan Ertaş Evi'nin* (24 ada 9 parsel) tarihi konutlar arasında malzeme, süsleme, plan ve boyut bakımında farklı olmalarından dolayı bir an önce aslına uygun restorasyon edilerek bölge turizmine kazandırılması da düşünülmelidir.

Tablo 1 ve 2'de ada ve parsel numaralarıyla birlikte tanımlarını vermeye çalıştığımız tarihi yapıların bulunduğu geleneksel doku olarak bilinen alanların, bozulmadan sağlıklı bir şekilde korunması için ilk anda yapılması gereken, Pozitif A.Ş. tarafından, tarihi dokunun bulunduğu sahalar da dikkat edilerek hazırlanmış olan 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planına bağlı kalınarak belgeleme ve tescilleme çalışmalarının başlatılmasıdır. Tarafımızdan, bahsedilen plana bağlı kalınarak korunması için tescili önerilen ve Tablo 2'de sunulan 60 konut ve 1 çeşme ile bu çalışmanın ilk aşmasının oluşabileceğini düşünüyoruz.

Bu anlamda daha önce atılan ilk adım, Türkiye Bilimler Akademisi ile Kültür Bakanlığı işbirliği içinde ele alınan "*Kültür Sekrörü Projesi Türkiye Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri Protokolü*" adı altında imzalanmış ve bu bağlamda kentsel kültür varlıkları belgeleme çalışması için Buldan pilot bölge seçilmiştir (Tablo 3).

²² Mahalle 52 olarak planda yer almakta ve 15 parselde oluşmaktadır. Mahalle; Terzikaşı, Düzalan, Tarakçı Sokağı ve Zehrenti Çeşmesi Meydanı ile çevrilidir. Adanın, kuzey ve güney yönden kot farkına sahip olması yer yer eğimi fazla olan üç katlı konut örneklerinin yanı sıra bazı taş döşemeli merdiven olgusuna sahip sokak dokusunun birlikte oluşumuna etken olmuştur. Bu nedenle ada, ilçe merkezinde farklı bakışlar sunan konut-sokak yapısını yansıtmaktadır.

²³ Ada 26 ve 17 olarak bilinen yerleşimde eğim farkı yok denecek kadar azdır. Bu nedenle olmalı ki günümüze gelemeyen han ile bugün onarımlar neticesinde özgün durumunu kaybetmiş bu adalarda yer alan 21 arasta konumundaki dükkânlar ilçe merkezindeki ticari hayatın tarihsel sürecinin yansımaları sunmaktadır.

Türkiye Bilimler Akademisi ve Kültür Bakanlığı tarafından ele alınacak bu projede; arkeolojik, kentsel, sözlü tarih ve etnografik belgeler gibi çalışmalar yer almaktadır.

Bu çalışma için Türkiye Bilimler Akademisi, üniversitelerin ilgili bölümlerinde görevli bilim adamlarından da destek alarak 10 yıllık bir programı uygulamaya koymuştur. Hatta şimdiye kadar bölgede yapmış olduğu, tarihi yapıları belgeleme çalışmalarını (2001-2002 yıllarında) Buldan 1 ve 2 adı altında kitap haline getirmiştir²⁶.

Türkiye Bilimler Akademisi tarafından, çalışma sahası olarak çerçevesi çizilen alanda (Buldan'ın havadan fotoğrafı da alınarak bu alan kırmızı ile işaretlenmiştir) Güroluk, Yeşilde, Yalçınkaya, Helvacılar, Girne, Düzalan, Turan, Dört Eylül, Kurtuluş, Çaybaşı ve Çarşı mahallelerini kapsayan 107 yapı adası taranmıştır. Bu adalar; 2, 3, 5, 6, 15-20, 23-30, 32, 33-35, 36, 37, 41-45, 47, 48, 50-59, 62-68, 70, 72, 73, 75, 77, 78, 80, 82, 84, 85, 113, 114, 121-123, 129, 145, 168, 171, 172, 177, 187, 190, 192, 97, 274-276, 278-283, 285, 287, 292, 407, 430, 503 arası adalardır.

İzmir II Numaralı Koruma Kurulu'nun tescil çalışmalarında, Türkiye Bilimler Akademisi'nin çalışma alanı olarak çizdiği bu adalardan; 2, 3, 5-6, 15, 28-30, 32-33, 37, 43, 45, 47, 48, 50, 56-58, 62, 64, 66, 67-68, 70, 72, 73, 75, 77-78, 85, 122, 129, 168-172, 187-190, 192-197, 278-279, 285, 287, 292, 407, 430, 503 adaya yer verilmemiştir.

Türkiye Bilimler Akademisi ile İzmir II Numaralı Koruma Kurulu'nun tescil için çıkışan yapıları; ada 17 parsel 4, 8-10, 16-19, 21-26; ada 18 parsel 6; ada 19 parsel 18; ada 20 parsel 12, 13; ada 59 parsel 6; ada 63 parsel 2, 3; ada 65 parsel 10; ada 84 parsel 1; ada 113 parsel 1, 4, 5, 17; ada 123 parsel 1; ada 145 parsel 10, 14-17; ada 176 parsel 1; ada 177 parsel 1; ada 276 parsel 4 olarak görülmektedir.

İzmir II Numaralı Koruma Kurulu tarafından incelemeye alınmayan bu adalardan bazıları,

TÜBA'nında çalışmaları dikkate alınarak tarafımızdan tekrar taranmış ve ada 3 parsel 4-5; ada 16 parsel 2; ada 19 parsel 16; ada 32 parsel 1; ada 36 parsel 12; ada 47 parsel 6; ada 59 parsel 6; ada 65 parsel 7; ada 113 parsel 7-8, 12-15, 21, 25; ada 114 parsel 8-10; ada 115 parsel 3-5; ada 118 parsel 1-5; ada 119 parsel 2, 5; ada 123 parsel 2; ada 177 parsel 1; ada 276 parsel 2; ada 278 parsel 1 tescili önerilen yapılar listesine işlenmiştir (Bkz. Tablo 2).

Bunların dışında Türkiye Bilimler Akademisi'nin çalışmış olduğu 28-33 adalar ile 43 ve 45 numaralı adalarda da tarafımızdan tekrar tarama yapılmış olup, bu adalarda; İzmir II Numaralı Koruma Kurulu tarafından tescillenen yapılar rastlanmadığı gibi tescili önerilen yapılarla da karşılaşmamıştır. Ayrıca Türkiye Bilimler Akademisi'nin çalışma sahalarından kimi yerler (Ada: 15, 72, 73, 82, 170-173, 190, 192, 194) Pozitif A.Ş. tarafından hazırlanan 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planı sınırları dışında kaldığı için incelemeye alınmamıştır.

Türkiye Bilimler Akademisi yukarıda belirttiğimiz çalışma alanları içerisindeki tescilli yapıları, İzmir II Numaralı Koruma Kurulu'nun 21.11.2001 tarih ve 10242 sayılı kararınca tescillenen yapılar olarak tekrar göstermiş ve bu yapıları mavi ile belirterek imar planında olduğu gibi vermiştir (Tablo 4).

Türkiye Bilimler Akademisi ve Kültür Bakanlığı işbirliği ile oluşan çalışmada, 107 yapı adasında 775 anıt fişi düzenlenmiştir. Bu fişler arasında, yollar, meydanlar gibi kentsel öğeler içeren fişlere de yer verilmiştir (Tablo 5).

Koruma da önerilen bir başka husus, evdokuma atölyeleri birlikteliğinin devam ettirilmesidir. Bu birlikteliğin devam ettirilmesi için evlerin zemin katlarını dokuma atölyesi olarak kullanılan ailelere teşvik amaçlı krediler sunulmalı ve onlara ürettikleri dokumalar için pazarlama olanakları sağlanmalıdır.

²⁶Buldan 1-2 : Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları (haz. Neziha Başgelen), Tüba- Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Buldan'da tarihi doku içerisinde görsel ve yazılı belgeler ışığında aslına uygun restora edilmesi gereken arasta dükkânları dahil; üç ayrı plan özelliği yansıtan (dış, orta ve iç sofalı) konutların (Bkz. çiz. 2) hangilerinde ne şekil onarım gerektiği tablo 1 ve 2'de gösterilmekle birlikte bu konutlar için önerilen onarımların, alanında uzman kişilerin tavsiyeleri ve kontrolleri doğrultusunda yapılması da üzerinde durulması gereken bir husustur.

Pozitif A.Ş. tarafından tarihi dokunun korunması amaçlı hazırlanan imar planı, geleneksel özellik gösteren; ev-sokak ve tarihi doku-çevre ilişkisini muhafaza edebilecek şekilde hazırlanmıştır. Bu bağlamda 1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planına bağlı kalınarak yapılması gerekli acil onarımlarda, ev, sokak ilişkisi tarihi doku içerisinde aslına uygun muhafaza edilmelidir. Ayrıca yapıların; tavan, ocak, ocak nişleri, raflar, merdiven ve korkulukları, saçak, baca vb bölümlerinde -az da olsa- yer alan süsleme unsurları tekrar onarılmak üzere ele alınmalıdır. Bunlarla birlikte onarımlarda kullanılacak her tür malzemenin aslına uygun şekilde seçilmesi ve yine bu malzemenin aslına uygun teknik kullanılması gerekmektedir.

1/1000 ölçekli koruma amaçlı imar planında tarihi konutların bulunduğu doku içerisinde inşa edilen ve plandaki lejant da, tarihi dokuya aykırı yapılar adı altında mavi ile renklendirilen yeni binaların, tarihi dokuya sahip konutlardaki; kat sayılarına, cephe tasarımlarına, pencere, kapı, balkon vb. açıklıklardaki şekil ve ölçülere, çatı formlarına, sokak konumlarına ve bu yapılarda kullanılan malzeme ve tekniğine uygun olup olmadıklarına dikkat edilmelidir.

Genelde tarihi konutların bulunduğu alanlarda (tarihi kent dokusu) yapımına izin verilmesi gereken bu tip yeni yapıların (bu tip yeni yapıları, tarihi dokuya aykırı yapılar olarak isimlendirdik) inşasının biran önce durdurulması hatta Mardin, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Ankara kale içi vb. yerleşimlerde olduğu gibi tarihi doku alanı dışında inşasına izin verilmelidir.

Herhangi bir konutun yıkılması, yanması vb. nedenler gerekçe gösterilerek yeniden yapılması istendiğinde; yakınında koruma altına alınmış geleneksel dokuya sahip kimi evlerdeki;

Temel duvarların derinliğini (0.80-1.00 m), *beden duvarlarının* kalınlığını (0.80-1.20 cm), duvarlarda kullanılan malzeme çeşidini ve tekniğini (taş-tuğla, almasıık - hımışık, bağdadî), aralarda kullanılan hatılların kalınlığını (1.50-2.00 m), *hatılların* atıldıkları yerlerin göz önünde tutulmasını, yer yer zemin kat cepheleri dahil dış cephelerde kullanılan 0.23-0.35 m boyutlardaki *ateş tuğlasının* kullanımını ve tuğlanın kullanımında izlenen örgü tekniğini, kat bölme duvarlarında kullanılan *bağdadî* çıtalarının 0.01 m kalınlıkta ve 0.02-0.03 m genişlikte olmasını ve üzerine atılacak çamur sıvanın ve bağdadî duvarların kalınlığını (0.15 m), *hımışda* ise araların kerpiç ya da ateş tuğlası ile dolgununu, 0.50-0.80 m aralıklarla atılan *döşeme kirişlerine* ve üzerlerine çakılan döşeme tahtalarının (genişliği: 0.18 m, kalınlığı: 0.30 m) yerleştirilmesini, *çatıların* beşik ya da kırma olmasını ve aynı zamanda alaturka kiremit ile kaplanmış olmasını, *saçak genişliklerinin* yaklaşık 0.30-1.00 m'ye yakın olmasını, çatıların kendine has çevresinde ateş tuğlasından merdiven şeklinde etek dolanımına ve üzerlerinin çatıda kullanılan alaturka kiremitli oluşumuna sahip özgün durumlarını muhafaza eden *bacalarını* (yaklaşık: 1.30x1.00 m boyutlarda), *tavanlarda kullanılan çita kaplamalarının* boyut ve tekniklerini, çevçeveleri 25/25 mm ince kesitli ve 1.90x0.80 m ölçülerdeki ve yerden yüksekliği 0.50 m olan *üst kat pencerelerinin* ve önlerine konan 1.00 m'ye yakın kasaların içine yerleştirilen parmaklıkların biçimleri, bu pencerelerin kanatlarında kullanılan 0.4x0.4 m boşluk bırakılarak oluşturulmuş kafesleme çubuklarına, *zemin kat pencerelerinin* üst kat pencerelerine göre sayı ve yerleşim düzeni bakımından farklı oluşumlarını, *iç ve dış çift kanatlı kapıların* ölçülerini (iç kapıların yükseklikleri: 2.00-2.40, enleri: 0.90 m, 0.6-0.8 m ölçülerinde eşik; dış kapıların yüksekliği: 2.10-2.80 m, tek kanat için 0.80 m'dir.) sofaya bakan iç kapıların, ahşap

yüzey işçiliğini, odalarda bulunan raf, niş yüklük gibi duvar yüzeylerine açılan birimlerin ölçülerini ve yerleşim tarzlarını, katları birbirine bağlayan genelde ahşap olup süslemeli korkulukları ve boşluğunun bir ahşap kapakla kapatıldığı merdivenlerin, cumba tabir edilen giriş kapıları üzerinden itibaren konumlanan çıkımların alttan eli böğründelerle desteklenmesini, bu desteklerin ölçülerine ve bu çıkımların boyutları (yaklaşık: 3.00 m uzunluk, 2.00 m derinlik) kullanılan malzemesi (genelde ahşap ve ahşap üzeri saç kaplamadırlar ve yer yer sokağa bakan cephelerinde ahşap kepenkli ahşap pencereleri mevcuttur), sofaya açılan odaların yerleşim konumları, bezeme anlayışı ve boyutlar ..... vb. baz alınarak uygulanırlığı gerçekleştirilmelidir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere yeniden yapılması istenilen kimi konutların geleneksel dokuya sahip evlerdeki kriterleri taşıması gerekliliğinin yanında; İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun Buldan için vermiş olduğu geçiş dönemi yapılanma koşulları ile ilgili raporda belirtilen açıklamalarında dikkate alınması gerekmektedir.

Bizim de sık sık üzerinde durduğumuz, İzmir II Numaralı Koruma Kurulu'nun aldığı bu kararda :

Bir parselde müstemilattan başka yeni yapı yapılamayacağı, sit sınırları içerisinde yapılacak yeni yapılanmaların tescilli yapılardan daha yüksek olamayacağı, tescilli yapıların bulunduğu adalardaki yeni yapıların imar durumlarının (gabari, kat adedi, taban alanı vb) inceleneceği, parsel ne kadar büyük olursa olsun 120 m²'den büyük taban alanına sahip yapının inşa edilemeyeceği, parselde daha önceden dokuya katkısı bulunan bir yapı yer aldığına eski yapının taban alanının esas alınarak yeni yapılanmaya gidileceği, yeni yapıların yola ve komşu bahçeye bitişik yapılabileceği, ayrık nizamda yapılanmaya gidilmek istendiğinde de bahçe duvarının yapılması gerekeceği, tek ya da 2 veya 3 katlı yapılaşmaya gidilebileceği, eğimden kat kazanılamayacağı, bina yüksekliklerinin 3

katlılar için max: 10.00 m, 2 katlılar için max: 7.00 m, tek katlılar için max: 4.00 m olması gerekliliği, ticari kullanımlı yapıların (tescillenen toplam 26 dükkânda olduğu gibi) tek katlı, asma katlı ya da 2 katlı olabileceği, bu tip yapılarda yüksekliklerin; tek katlılar için max: 3.50 m, asma katlılar için max: 4.50 m, iki katlılar için ise max: 6.50 m olabileceği ve hatta parselin durumuna ve silüete bağlı olarak yüksekliklerde 0.50 m uygulanacağı, yapı malzemesinin (bizimde yukarıda sık sık belirttiğimiz üzere) pencere, kapı ve çıkımlarda (cumba) ahşap, çatıda ise alaturka kiremit olacağı, pencere, kapı, saçak, baca ölçü ve formlarının (üçü paragrafta da belirttiğimiz gibi) formata uygun olacağı, hatta bahçe duvarlarının taş örgü ve üzeri sıvalı ve yüksekliğinin 1.40-3.00 m arasında olacağı belirtildiği gibi bir parselde 50 m²'den büyük 4.50 m'den yüksek müstemilatın da yapılamayacağı fakat müstemilatların ana yapının tamamlayıcı bölümü olarak servis veya küçük imalat yeri ve benzeri yer olarak kullanılabilmesi de belirtilmiştir.

Konutlarda yapılacak restorasyonlarda avlu ve bahçe bütünlüğünün bozulmaması ve mevcut halinin korunmasının yanı sıra, avlu sokak ilişkisinin de yine özgününe uygun şekilde korunmasına dikkat edilmelidir.

Kısaca, mevcut kat sayıları, cephe tasarımları, süsleme unsurları, malzeme, sokak-avlu ve sokak saçak ilişkisi vb. unsurların yeniden ele alınmasında özgünlük korunabilirse; sıraladığımız korumacılığa ilişkin önerilerin bundan sonraki restorasyon, projelerinin hayata geçirilmesine ışık tutacağını söyleyebiliriz.

Buldan örneğinde olduğu gibi ülkemizde koruma amaçlı imar planı olmayan bölgelerimizde de bu tip imar planlarının bir an önce yapılması gerekmektedir. Tarihi doku alanlarında yapılması zorunlu olan başta koruma amaçlı imar planı, restorasyon, belgeleme, gibi çalışmalarda halkın yerel yönetimler tarafından bilinçlendirilmesi, yapılacak işin neden ve sonuçları hakkında bilgi verilmesi, tarihi mirasımızın yaşatılması için kaçınılmaz bir gerektir.

Tablo 1 Denizli/Buldan ilçesi'nde 2863 ve 3386 Sayılı Yasalar Kapsamına Giren Korunması Gerekli Kültür ve Tabiat Varlıklarının Yapısal Analizleri

<u>Adı</u>	<u>Parçeli</u>	<u>Yapı Türü</u>	<u>Kat Sayısı</u>	<u>Sokak Konumu</u>	<u>Doku Niteliği</u>	<u>Giriş Cephesi</u>	<u>Özellik Durumu</u>	<u>Plan Tipi</u>	<u>Onarım Durumu</u>	<u>Kull. Malzeme</u>	<u>Adres</u>
16	5	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Doku Paz Cad.
	6	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	7	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	8	Dükkan	Tek katlı	Düz Sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	9	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	10	Dükkan	Tek katlı	Düz Sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
17	1	Konut	İki katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	?	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	4	Dükkan	Tek katlı	Düz Sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	8	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	9	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	10	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	11	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	12	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	13	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	15	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	16	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	17	Konut	İki katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı yer
	18	Konut	İki katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	19	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	21	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	23	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	24	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	25	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
18	6	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Tengiz sokak
19	17	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Beyler S.köyü
	18	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Sokak
20	12	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Türkmenoğlu s.
	13	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Sokak
23	6	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Tavacı Sokak
	7	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Sokak
	3	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	İç sofalı	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Aynı Sokak
24	1	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Tavacı sokak
	9	Konut	Üç katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Özgün	Eyvanlı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Doku Paz Çık
	14	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Doku. Paz. Cad
25	3	Dükkan	Tek katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Kare	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Dok. Paz Cad
	4	Dükkan	İki katlı	Düz sokak	Asal	Tek kat	Özgün	İç sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Aynı yer
26	1-13	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Terzi İrkaşı s.
27	4	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Söğütönar sok.
34	3	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Tavacı Sokak
35	17	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	İç sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Doku. Paz Cad
	19	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
36	7	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	?
39	4	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Çarşı Cad
	2	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	6	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
41	8	Güroluk Camii	Tek katlı	Düz sokak	Doku yeni yapı	Tek kat	Plan değişmiş	Kare	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Güroluk Ma
42	5	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Özgün	İç sofalı	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Keskin Sokak

44	8	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Beyler Sk
49	3	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Üç kat	Cephe mlz değişmiş	?	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	?
51	5	Konut	İki katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Zehrenti Sokak
52	1	Konut	Üç katlı	Eğimli sokak	Asal	Üç kat	Özgün	Orta sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Zehrenti Sk:30
	12	Konut	İki katlı	Düz sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Zehreti Sok:16
	14	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Zehreti Sok:12
53	1	Yalınkaya Camii	Tek katlı	Düz sokak	Doku yeni yapı	Tek kat	Plan değişmiş	Kare	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Kayalar Sok
	3	Konut	İki katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Özgün	Orta sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Aynı Sok.
54	2-3	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Plan değişmiş	İç sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Zehrenti Sokak
	7-8	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sokak
	9	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	İç sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sokak
	11	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sokak
	12	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sok:14
55	1	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Zehrenti Sokak
	2	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Zehrenti Sk:17
	4	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sk:45
	6	Konut	Üç katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
59	7	Düzalan Camii	Tek katlı	Düz sokak	Doku yeni yapı	Tek kat	Plan değişmiş	Kare	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	?
63	2	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Havlu Sok
65	8	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Havlu Sok
	10	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	İki kat	Özgün	?	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Havlu Sok
84	1	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
	4	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	İki kat	Özgün	İç sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
	22-23	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Beyler S.
113	1	Konut	İki katlı	Düz sokak	Asal	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Aydın Cad
	5	Abbas Camii	Tek katlı	Düz sokak	Doku yeni yapı	Tek kat	Plan değişmiş	Kare	Onarım gereksiz	Taş	Aydın cad
	38	Konut	İki katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Özgün	?	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Cad
	17	Duvar	İki katlı	Düz sokak	Asal	-	Özgün	Dikdörtge	Esaslı onarım	Tuğla	?
117	1	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aydın Cad
123	1	Konut	Tek katlı	Düz sokak	Asal	Tek kat	Özgün	?	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Aydın cad
	8-9	Konut	İki katlı	Düz sokak	Asal	Tek kat	Özgün	İç sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aydın Cad
145	10	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Yarı özgün	?	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Terzilerkaşı S.
	14	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Yarı özgün	?	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Sokak
	15	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Yarı özgün	?	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Sokak
	16	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Yarı özgün	?	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Sokak
	17	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	İki kat	Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Aynı Sokak
166	6	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	?	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Zorlu Sokak
176	1	Konut	İki katlı	Düz sokak	Doku yarı eski	Tek kat	Cephe mlz değişmiş	?	Onarım gereksiz	Taş+Tuğ	Helvacılar Sok.
177	1	Camioluk Çeşmesi	-	Düz sokak	Doku yeni yapı	-	Özgün	-	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Keskin Sok:34
274	1	Kesikbaş Çeşmesi	-	Düz sokak	Doku yeni yapı	-	Plan değişmiş	?	Onarım gereksiz	Taş	?
	1	Kemer	-	-	-	-	-	-	-	-	-
276	4	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Yılancı Sokak
281	3	Konut	Üç katlı	Eğimli sokak	Doku yarı eski	İki kat	Cephe mlz değişmiş	İç sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Tozikaşı
Sok:17											
288	22	Konut	?	Eğimli sokak	?		?	?	?	Taş+Tuğ	Kumralı Sok

Not: Tablo 1 de İzmir İl Numaralı Koruma Kurulu'nun tescil listesine aldığı bazı yapıların yer almaması, Pozitif A.Ş tarafından hazırlanan 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı sınırları dışında olmasındandır. Ayrıca tablo 1-2 de plan tipleri sütununun kimi yerlerinde (?) işareti, ev sahibinden izin alınmadığını kimi yerde ise kapalı olmalarından dolayı plan tiplerinin çözülmediğini göstermekte ve ayrıca bazı evlerin de adreslerinin tam tespit edilemediğine de işaret etmektedir.

Tablo 2 Denizli/Buldan İlçesi'nde 2863 ve 3386 Sayılı Yasalar Kapsamında Korunması Önerilen Kültür ve Tabiat Varlıklarının Yapısal Analizi

Ada	Parşel	Yapı Türü	Kat Sayısı	Sokak Konumu	Doku Niteliği	Giriş Cephesi	Özellik Durumu	Plan Tipi	Önaram Durumu	Kull. Malzeme	Adres
1	5	Konut		Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ+Hıms	?
2	2	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Hafif	?
3	4-5	Konut		Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ+Hafif	?
16	2	Konut		Düz sokak	Doku yanı eski	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ	?
19	16	Konut		Düz sokak	Asal	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ+Hıms	?
32	1	Konut		Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ+Hafif	?
34	5	Konut		Üç katlı	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ	?
36	12	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	Tek kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ	?
39	1	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Çarşı Cad. 4
41	9	Günlük Çeşmesi		Düz sokak	Doku yanı yapı	Tek kat	Plan değişmiş	-	Onarım gerektir	Taş	Günlük C. Yanı
44	11	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	?
47	6	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	?
51	1	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Plan değişmiş	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Terzikaşı Sok.:6
52	2	Konut		Üç katlı	Asal	Tek kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Terzikaşı Sok.:8
	3	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Düzalan Sok.:8
	6	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Düzalan Sok.:10
	8	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Zehrenti Sok.:4
	9	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Tarıkçı Sok.:14
	11	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Zehrenti Sok.:6
53	5	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ+Hafif	?
54	14	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sok.:4
	15	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ	?
55	5	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Onarım gerektir	Taş+Tuğ	Kayalar sok.:41
	13	Konut		Eğimli sokak	Yeni yapı	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Onarım gerektir	Taş+Tuğ	Kayalar sok.:39
59	6	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	?
65	7-8	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Esaati onarım	Hafif	?
113	12-13	Konut		Düz sokak	Doku yanı yapı	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Onarım gerektir	Taş+Tuğ	?
	14-15	Konut		Düz sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ	?
	21	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ	?
	25	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	İki kat	Cephe miz değişmiş	İç sofalı	Onarım gerektir	Taş+Tuğ	?
	8	Konut		Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ	Düzalan Sok.:19
	9	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Esaati onarım	Taş+Tuğ	?
	10	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Onarım gerektir	Taş+Tuğ	Gedik Sok.:7
115	3	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Gedik Sok.:14
	4	Konut		Düz sokak	Doku yanı yapı	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Gedik Sok.:8
	5	Konut		Düz sokak	Doku yanı eski	Tek kat	Cephe miz değişmiş	İç sofalı	Onarım gerektir	Taş+Tuğ	Gedik Sok.:6
116	1	Konut		Eğimli sokak	Asal	Tek kat	Özgün	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	?
	12	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı yapı	Tek kat	Plan değişmiş	Dış sofalı	Yüzeyel onarım	Taş+Tuğ	Gedik Sok.:20
	13	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Onarım gerektir	Taş+Tuğ	Gedik Sok.:22
	14	Konut		Eğimli sokak	Asal	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Onarım gerektir	Taş+Tuğ	Gedik Sok.:24
	16	Konut		Eğimli sokak	Doku yanı eski	İki kat	Cephe miz değişmiş	Dış sofalı	Onarım gerektir	Taş+Tuğ	?

Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sok: 29
Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sok: 27
Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sok: 25
Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sok: 23
Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sok: 21
Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Düzalan Sok: 22
Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Düzalan Sok: 28
Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Kayalar Sok: 19
Özgün	İç sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş +Hatıl ?	
Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	?
Cephe mlz değişmiş	İç sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
Özgün	Dış sofalı	Yüzeysel onarım	Taş+Tuğ	Zehreti Sok: 28
Özgün	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?
Cephe mlz değişmiş	Dış sofalı	Esaslı onarım	Taş+Tuğ	?

118	1	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat
	2	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat
	3	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat
	4	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat
	5	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat
119	2	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat
	5	Konut	Üç katlı	Eğimli sokak	Doku yarısı eski	Üç kat
120	2-3	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat
123	2	Konut	İki katlı	Düz sokak	Doku yarısı eski	İki kat
151	5-6	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarısı eski	İki kat
161	1-3	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarısı eski	Tek kat
162	5	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarısı eski	İki kat
163	5	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarısı eski	İki kat
177	1	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarısı eski	İki kat
276	2	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	Tek kat
278	1	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarısı eski	İki kat
280	3	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat
281	1	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Asal	İki kat
408	20	Konut	İki katlı	Eğimli sokak	Doku yarısı eski	İki kat

TÜBA - TÜRKİYE KENTSEL KÜLTÜR VARLIKLARI ENVANTERİ DENİZLİ - BULDAN 2001

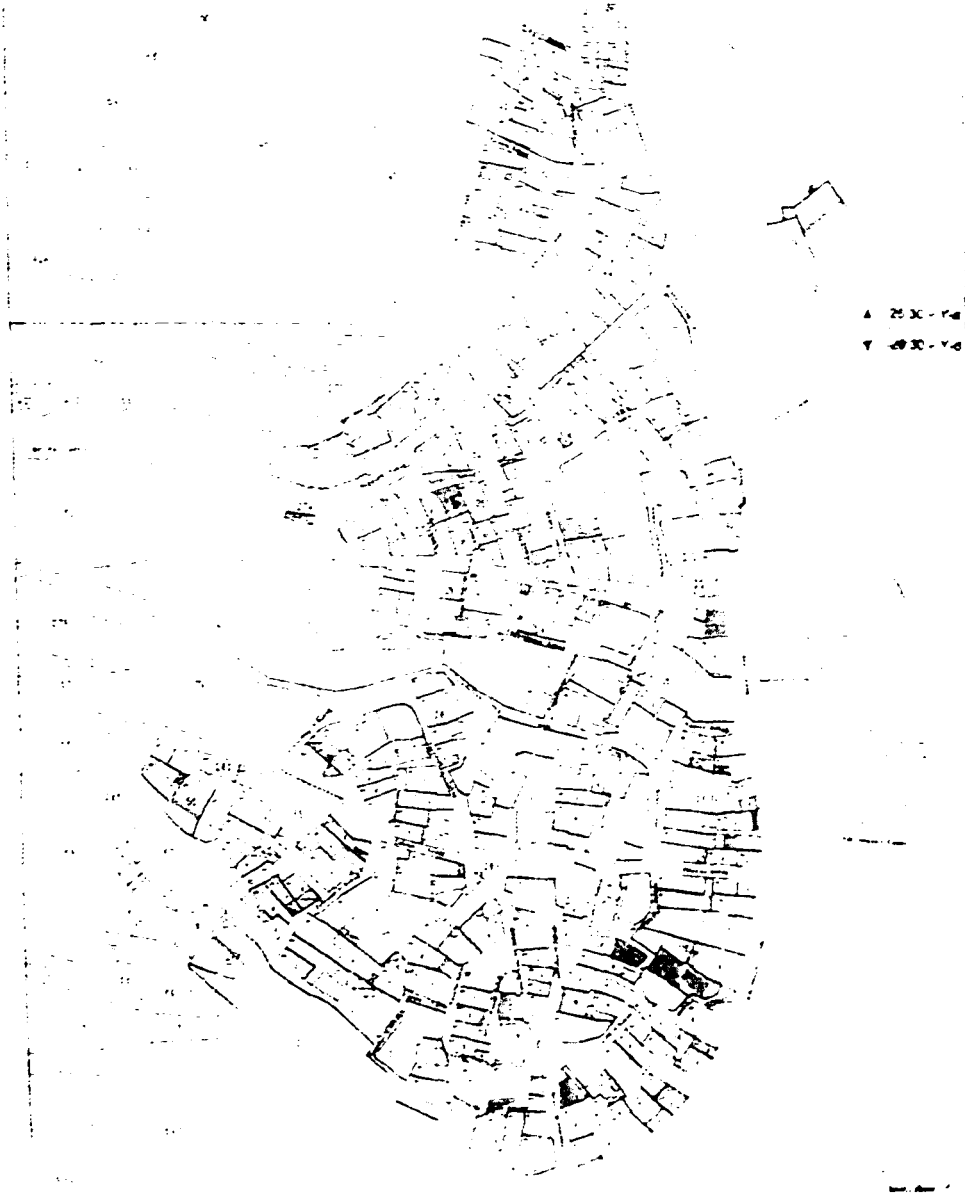
ÇALIŞMA ALANI İÇİNDEKİ YAPI TÜRLERİ, KENTSEL ÖGELER VE DOĞA ÖĞELERİ

YAPI TÜRLERİ:

KONUT	DİNSEL YAPILAR	YENİLEME İZİNİ ALMAYAN	TOPLU KONUT YAPILARI
TİCARİ YAPILAR	SAGLIK YAPILARI	YENİLEME İZİNİ ALAN	SULU YAPILAR
ERZEHM YAPILARI	MEKATAP YAPILARI	YENİLEME İZİNİ ALAN	YENİLEME İZİNİ ALAN

DOĞA ÖĞELERİ:

KENTSEL ÖGELER

• İsimleri ve beşimleri sokak adları çalışmada yerleri göstermektedir.

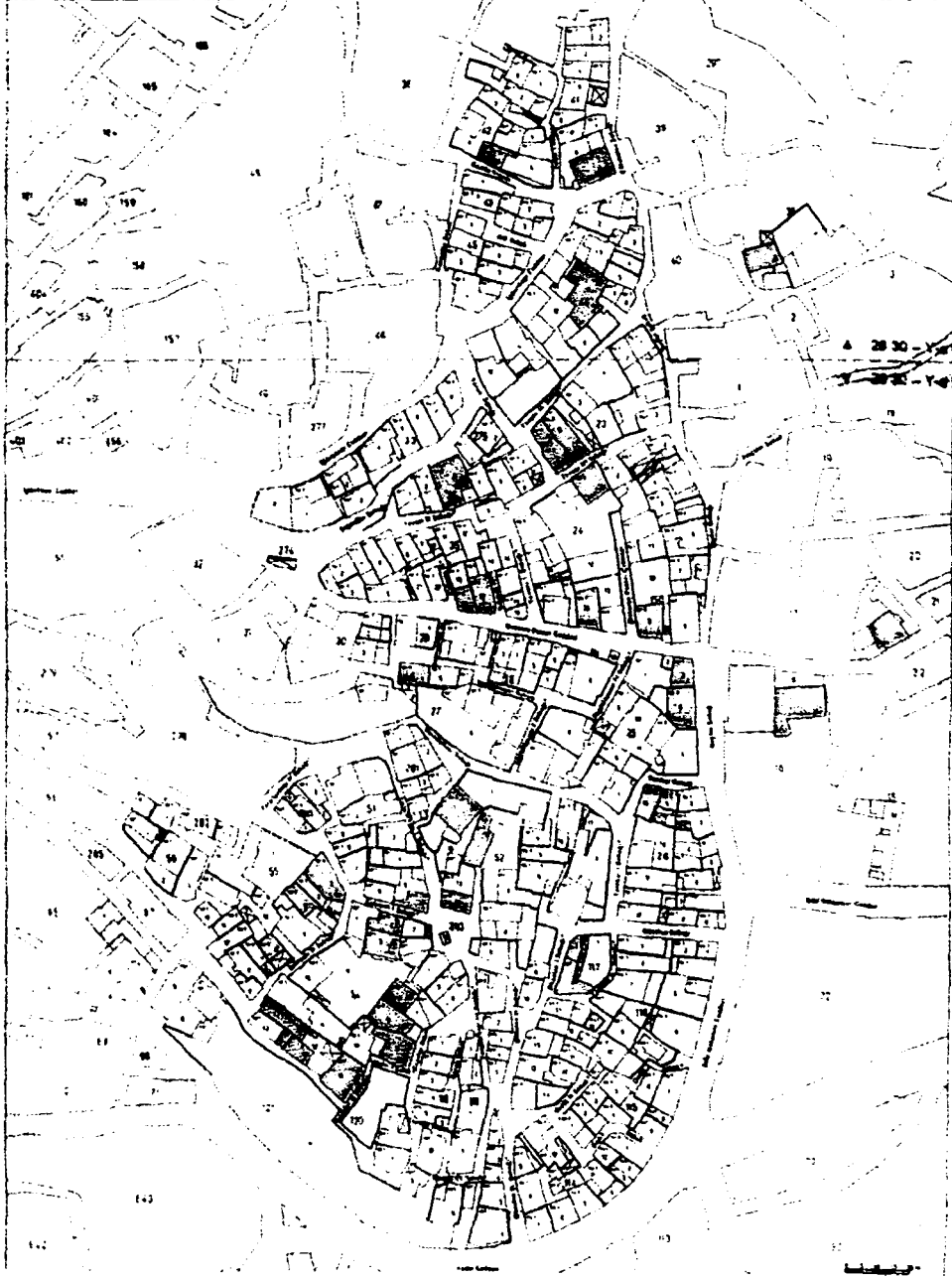
Tablo 3: Çalışma alanı içindeki yapı türleri, kentsel öğeler ve doğa öğeleri.

TÜBA - TÜRKİYE KENTSEL KÜLTÜR VARLIKLARI ENVANTERİ DENİZLİ - BULDAN 2001

ÇALIŞMA ALANI İÇİNDEKİ TESCİLLİ YAPILAR

TESCİLLİ YAPILAR*

* 21.11.2001 tarih ve 10242 sayılı T.C. Kültür Bakanlığı İzmir İl Numaralı Koruma Kurulu Kararına göre

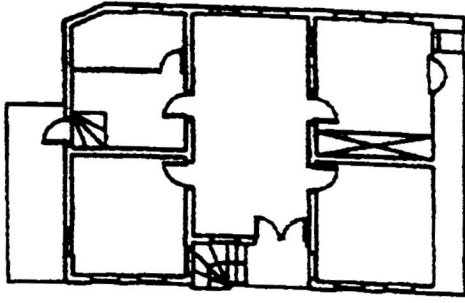
Tablo 4: Çalışma alanı içindeki tescilli yapılar (İzmir İl Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.11.2001 tarih ve 10242 sayılı kararı).

İÇ EGE BÖLGESİNDE BİR YERLEŞİM: BULDAN

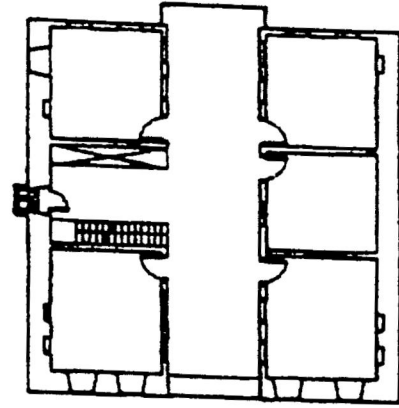
TÜRKİYE KENTSEL KÜLTÜR VARLIKLARI ENVANTERİ										ANIT		ENVANTER NO.	L2180028																																
										YAPI		BAYDAM NO.	BUL24.9-10/D/2001.18/1-18																																
										KENTSEL ÖĞE		MÜLÖVE NO.																																	
										DOĞA ÖĞESİ		HAFTA NO.																																	
												OPS YERLERİ																																	
YERLEŞME										İL : Denizli		İLÇESİ : Buldan	MAHALLE : Yeşildere																																
										BOKAK VE KAPI NO. Dolunus Paazar Çarşısı Sok. No. 2		PAFTA : 25 30 Yd	ADA : 24	PARSEL : 9-10																															
ANIT										ADI																																			
										ANITIN BULUNDUĞU BÖLGENİN İHTİSALİ		KONUT ALANI	☒	TİCARET ALANI	☒	KONUT-TİCARET ALANI	☐	ENDÜSTRİ ALANI	☐	MERKEZ İY ALANI	☐	DİNSEL ALAN	☐	KAMU HİZMET ALANI	☐	BOŞ ALAN	☐																		
										YAPININ BÖLGE İÇİNDEKİ KONUMU		BİTİŞİK		☒	AYRIK	☐	KÖPE	☒																											
										KONUT		BARAY		☐	KONAK	☐	YALI	☐	EY	☒	MÜŞTEMLAT	☐																							
YAPI TÜRÜ										DİNSEL YAPILARI		TİCARET YAPILARI		BÖYÜK-KÜLTÜR-DİNLENCE YAPILARI		GÜVENLİK YAPILARI		SU YAPILARI		BAĞLIK YAPILARI		YÖNETİM İLETİŞİM YAPILARI		ULUŞUM YAPILARI																					
										CAMİ		KERVANSARAY /HAN		FABRİKA		OKUL		KALE		HAMAM		ŞİFAHANE		HÜKÜMET KONAĞI		İSTASYON																			
										KİLİSE		ARASTA		ATÖLYE		BÜYÜK MERTEN		BUR		ÇERME		BİNAHANE		BELEDİYE BİNASI		İSKELE																			
										BİNAGÖÇ		BEDESTEN		HAL BİNASI		KİTAPLIK		KÖŞLE		TEBİL		HAYTANE		BAĞLIK OCAĞI		İTFAİYE		LİMAN																	
										MEDRESE		GARİP		DEPO		MÜZE		KARAKÖL		BARINÇ		BAĞLIK OCAĞI		İTFAİYE		LİMAN																			
										MANASTIR		FİRİN		BİRÖNÜ HANE		İSPOR TESİSİ		HAPİSHANE		AYAZMA		DISPANSER		POSTAHANE																					
										TÜRBE		DEĞİRMEN		BANKA		TİYATRO		BU KEMERİ																											
										TİPKE		DÜKKAN		OTEL																															
										DİĞER																																			
										KENTSEL ÖGE		İSKELE/ İHTİSAL		KÖPRÜ		YOL		MEYDAN		SAAT KULESİ		HEYKEL		BOKAK LAMBASI		TABELA LEVHA		KAYIZ		KUYU		MEZARLIK		DİĞER											
										DOĞA ÖĞESİ		ORMAN		KORU		BOSTAN		BAHÇE		PARK		AĞAÇ		KUMBAL		KAYALIK		DİĞER																	
										DÖNEMİ				ANTİK		ORTAÇAĞ:				ORMANLI		☒		CUMHURİYET																					
										YAPININ TARİHİYÜZLÜ										YAZIT		VAR		☒		YOK																			
										MAL SAHİBİ: Ömer Ermiş										BAKIMINDAN SORUMLU KURULUŞ																									
										DEVLET		VAKIF		DİĞER		ÖZEL		☒		DEVLET		VAKIF		DİĞER																					
										YAPAN										YAPITIRAN																									
YAPININ FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ										YAPININ GİRİŞİ										☒		YAPININ GİRİLMEDİ																							
										YAPININ KAT ADEDİ										BOCORUM		1 KATLI		2 KATLI		☒		ÇOK KATLI		TERAS		ÇAMAŞINOMA		DİĞER											
										TAJYIYICI SİSTEM										☒		BETONARME KARKAS		ÇELİK KARKAS		YİĞMA TUĞLA		YİĞMA TAŞ		YİĞMA TUĞLA-TAŞ ALMAŞIK		YİĞMA KERPIÇ		KARMAŞIK SİSTEMLER		DİĞER									
										ÖRTÜ TÜRÜ										BEŞİK ÇATI		KORMA ÇATI		☒		DÜZ ÇATI		EĞRİBEL		KURBE		TONOZ		DİĞER											
										ÖRTÜ MALZEMESİ TÜRÜ										ALATURKA KİREMIT		☒		MARŞLYA KİREMITİ		TAŞ		TOPRAK		BETON		ETERNİT		DİĞER											
										BAÇAK TÜRÜ										SAÇAKSIZ		DAR BAÇAK		☒		GENİŞ BAÇAK		☒		DİĞER															
										KONUT PLAN TİPİ										İÇ BOFALI		DİŞ BOFALI		EYVANLI		☒		AVLULU		BAHÇELİ		☒		DİĞER											
																				AVLUBAHÇE DUVARLI ÖZGÖRÜ		TUĞLA		TAŞ		☒		ALMAŞIK		DİĞER															
																				AVLUBAHÇE DUVARLI BİTİŞİK		HARPUŞTA		☒		KİREMIT		DİĞER																	
ANA CEPHE										KAPLAMA MALZEMESİ										AHŞAP		TAŞ		TUĞLA		SIVA		DİĞER																	
										CEPHE ÖZELLİKLERİ										SUNDURMA		ÇİROMA		TEK KATLI ÇİROMA		☒		ÇOK KATLI ÇİROMA		DİĞER		BALKON		ÇIKMA ÖRTÜ BALKON											
																				PARALEL ÇİROMA		ÖÇÖEY ÇİROMA		☒		ÇOKÖEY ÇİROMA				BALKON KORKULUĞU		TAŞ		METAL		DİĞER									
										PENCERE										KEMERLİ		GIYOTIN		☒		ÇİFT KANATLI		TEK KANATLI		TEPE		DİĞER		GİRİŞ KAPISI											
																				KEMERLİ		☒		ÇİFT KANATLI		TEK KANATLI		DİĞER		GİRİŞ KAPISI MALZEMESİ		METAL		☒		DİĞER									
										PENCERE ÖZELİ										KEMERLİ		☒		ÇİFT KANATLI		TEK KANATLI		DİĞER		GİRİŞ KAPISI MALZEMESİ		METAL		☒		DİĞER									
										KEPENEK										PARMAKLIK		☒		KAFES		RENKLİ CAM		DİĞER		YAPI ÖZELLİKLERİ		YANIKIN DUVARLI		BACA		ELİ BOĞAZINDA		KONKOL		ÇÖRTEN		KURBEVİ		DİĞER	
																				AHŞAP		AHŞAP																							
																				METAL		METAL		☒																					
										BEZEME										☒		Aksay ayakk ve çamaş sibi bezemeleri																							
										TİPİK DONATI										ELEKTRİK		BU		☒		KANALİZASYON		İSTİMA		KALORİFER		BOBA		☒		DELEMESİBİL		TELEFON		DİĞER					
																				KORUNMA DURUMU		HARAP		KÖTÜ		ORTA (S)		☒		İYİ (K)		ONARIM GÖRÜLMÜŞ		DİĞER		DERECEBİ									
										ARAZİDE HAZIRLAYANLAR										Zehra Öngür-Öz Cephanecioğlu				TARİH		3-9-2002																			
										BÜRODA KONTROL EDENLER										Aste Başur				TARİH		10-10-2002																			

Tablo 5: Buldan İlçe Merkezindeki Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri Örneği (Ada 24/9).

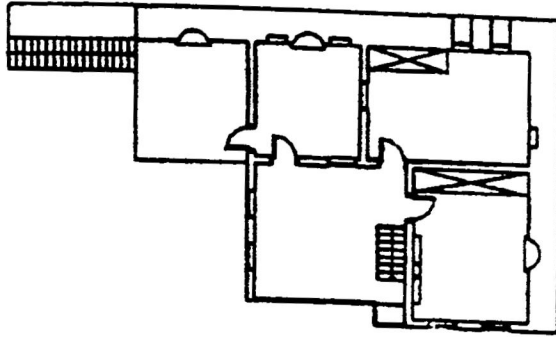

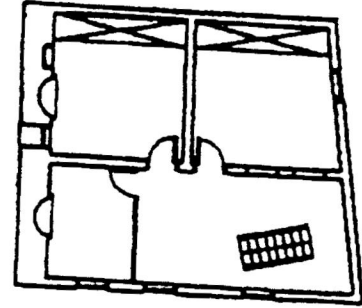
Ada 25/4 İç Sofalı Tip

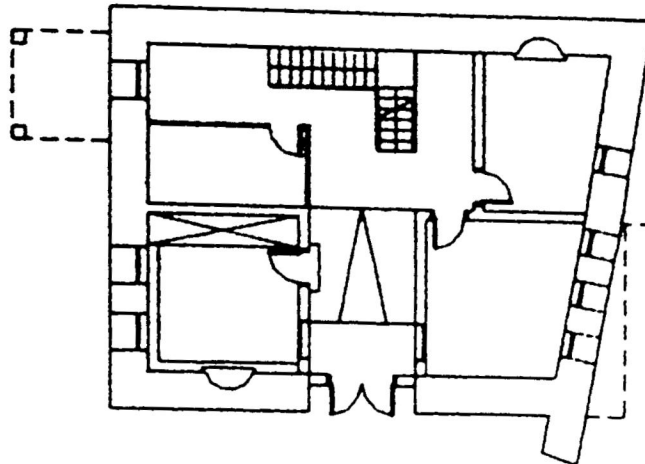
Ada 52/1 İç Sofalı Tip

Ada 24/1 Dış Sofalı Tip

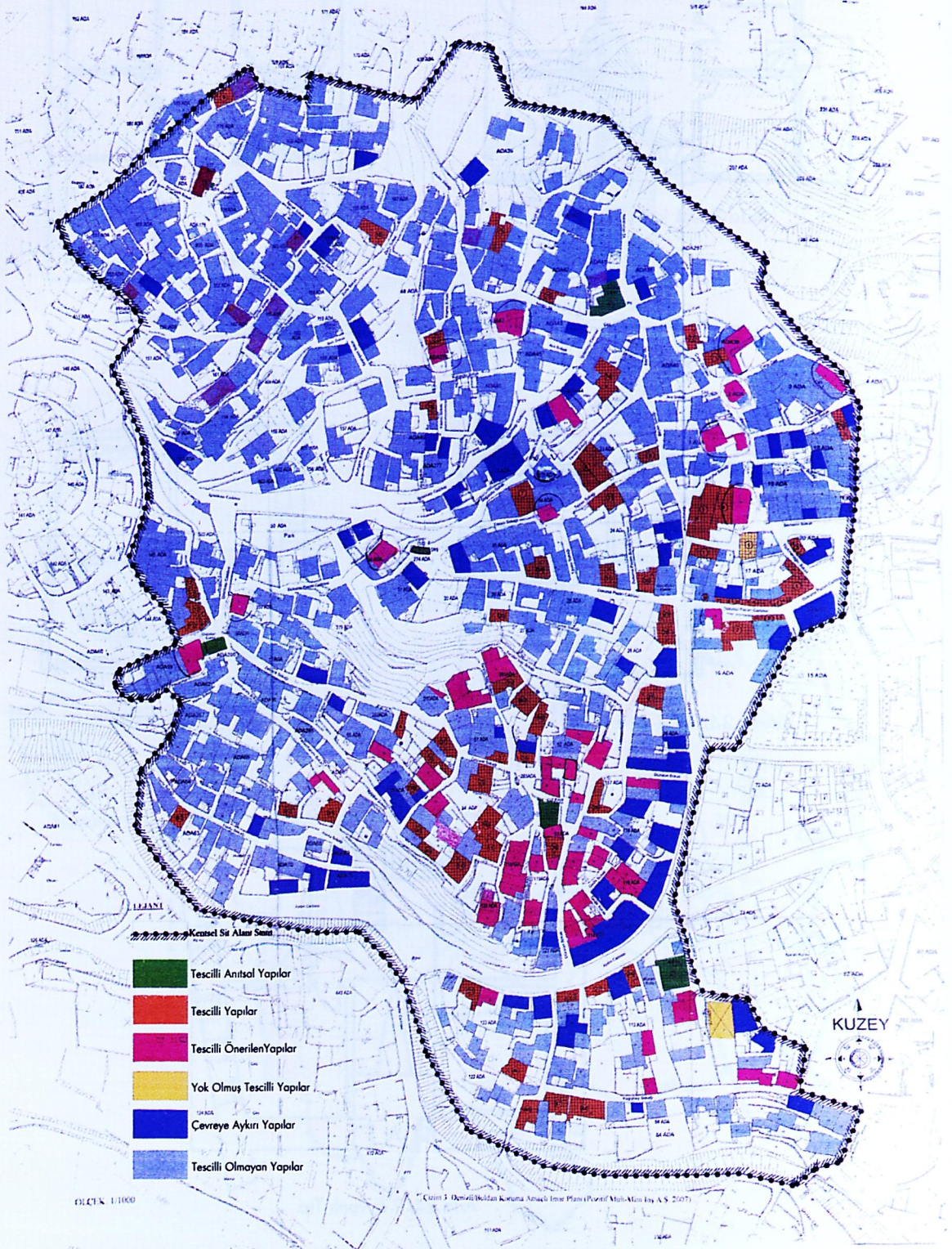

Ada 24/14 Dış Sofalı Tip

Ada 24/9 Eyvanlı Tip

Çiz. 3: 1/1000 Ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı (Pozitif A.Ş. 2007).

Fot. 1: Buldan ilçe merkezinin genel görünüşü.

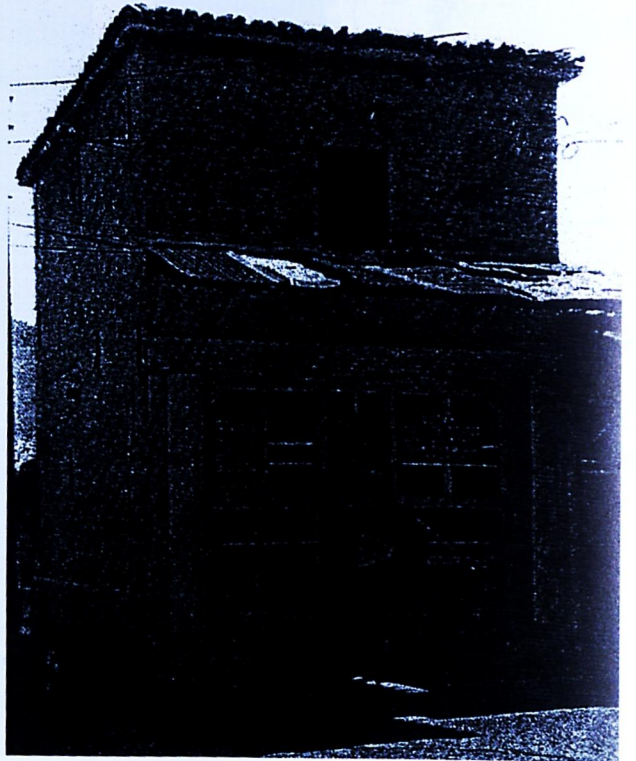

Fot. 2: Buldan sokak dokusu.

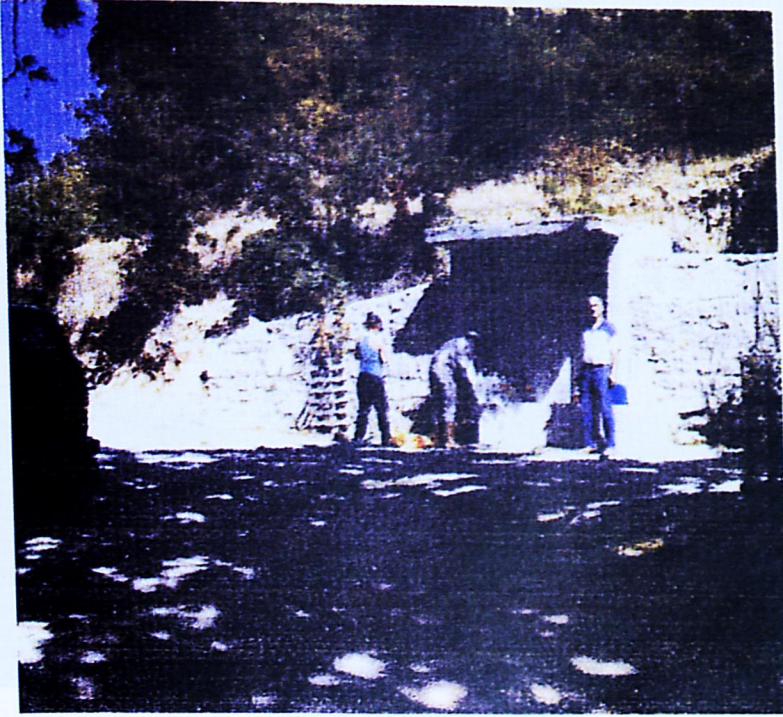

Fot. 3: Alaca Mescit.

Fot. 4: Arasta Dükkânları.

Fot. 5: Baştalı Suyu.

Fot. 6: Camioluk eşmesi.

Fot. 7: Kesikbaş Çeşmesi.

Fot. 8: Güroluk Çeşmesi.

Fot. 9: 4 Eylül İlkokulu.

Fot.10: Buldan evlerinde sokak cephesi.

Fot.11: Buldan evlerinde cumba.

Fot.12: Buldan evlerinde dış sofa.

Fot.13: Buldan evlerinde avlu.

Fot.14: Buldan evlerinde merdiven.

Fot.15: Buldan evlerinde beden duvarları.

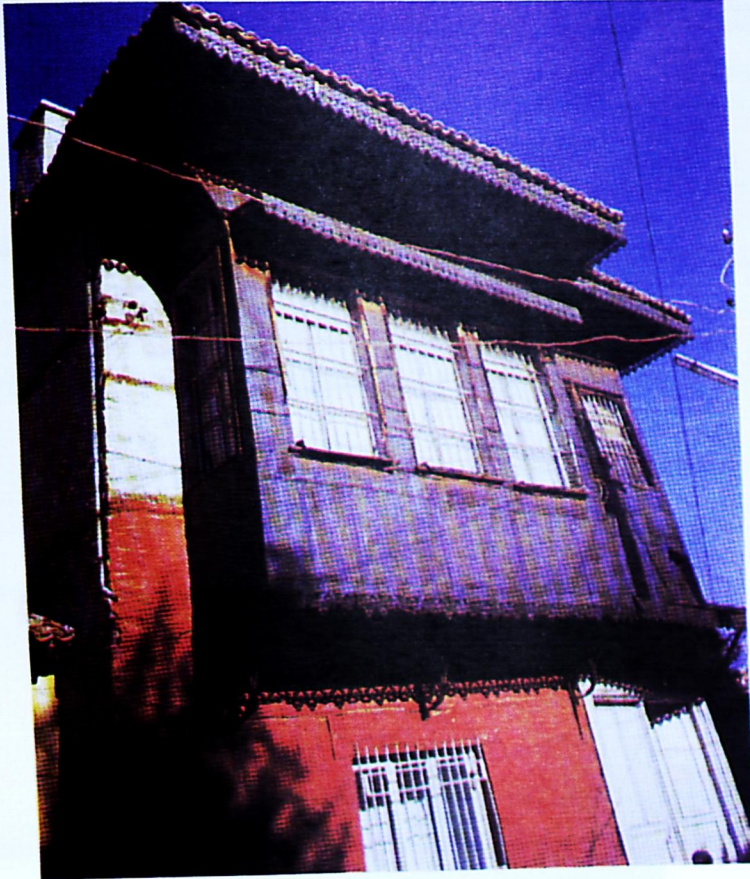

Fot.16: Buldan evlerinde Bađdadi ıtaları.

Fot.17: Buldan evlerinde Hımiş Duvar Örgüsü.

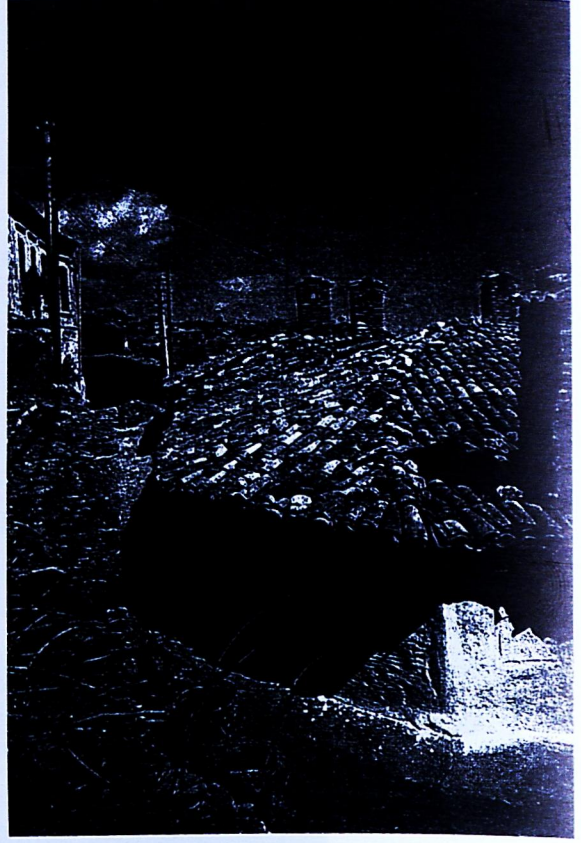

Fot.18: Buldan evlerinde teneke kaplama.

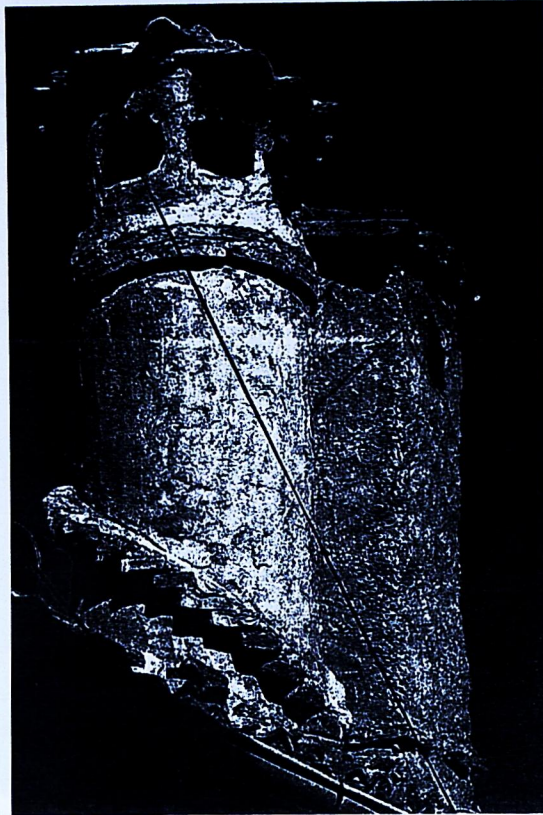

Fot.19: Buldan evlerinde döşeme kirişleri.

Fot. 20: Buldan evlerinde çatı.

Fot.21: Buldan evlerinde baca.

Fot.22: Buldan evlerinde tavan.

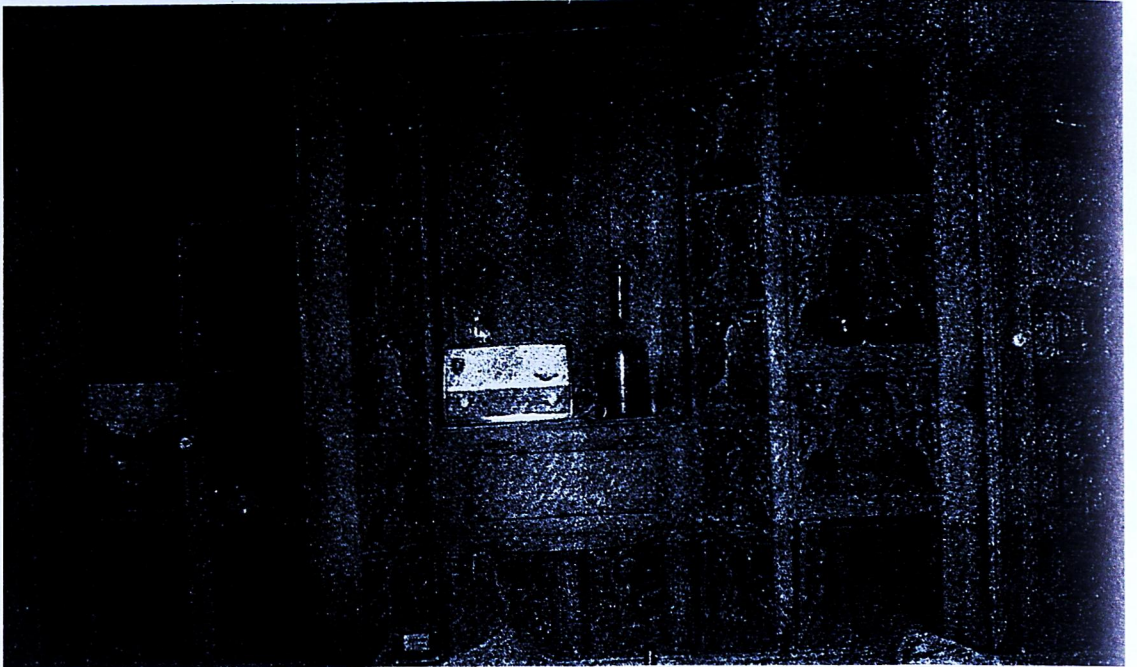

Fot.23: Buldan evlerinde pencere.

Fot.24: Buldan evlerinde dış kapı.

Fot.25: Buldan evlerinde dolap ve raflar.

Fot.26: Medrese Duvarı.

Dr. İsmail OKAY ATILGAN

TOKAT İLİNDEKİ YAKIHLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
MEVLEVİHANE YAKIHLAR MÜZESİ ÇERÇEVESİNDE
MÜZELER ANLATISI VE ÖNERİ

*Sevay OKAY ATILGAN

**TOKAT İLİ'NDEKİ VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
MEVLEVÎHANE VAKIF MÜZESİ ÖRNEĞİNDE
MÜZECİLİK ANLAYIŞI VE ÖNEMİ**

1983 yılından beri her yıl geleneksel olarak kutlanan Vakıf Haftalarında, Türk kültüründe önemli yer tutan milli ve manevi, tarihi ve güncel pek çok konu gündeme getirilerek, sosyal ve kültürel tarihimizin en önemli yapılarındandır birisi olan vakıf müessesesinin önemi ve gerekliliği topluma anlatılmakta, sorunlar, öneri ve çözüm yolları kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü, vakıf yoluyla kurumlaştırılan bağış temelli kazanımların yönetimi, korunması, geleceğe taşınması ve verilen hizmetin devamlılığının sağlanması için oluşturulmuş bir teşkilattır. 2 Mayıs 1920'de, Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti olarak kurulmuş, 3 Mart 1924'te Başbakanlığa bağlanarak şimdiki adını almış ve 5 Haziran 1935'te yürürlüğe giren 2762 sayılı Kanunla da bugünkü teşkilat yapısının çekirdeği oluşturulmuştur. Türk kültürünün maddi ve manevi birikimlerine sahip çıkılarak yaşatılması, genç kuşaklara aktarılması, insanlar arasındaki yardım duygusunun geliştirilmesi ve dayanışmanın önemini vurgulaması açısından ülkemizin en önde gelen kurumlarından birisi olan Vakıflar Genel Müdürlüğü, sosyal, ekonomik, kültürel ve yurt savunması gibi pek çok alanda hizmet vermektedir. Kültür ve sanat konusundaki en önemli hizmet alanlarından birisi ise müzeciliktir. Bilindiği gibi, müzeler; kültür, sanat, bilim yapıtlarını ve doğa nesnelerini toplayarak, bunları toplumun gelişmesi ve eğitilmesi amacıyla sergileyen, inceleyen ve koruyan kurumlardır. Bu nedenle, son derece zengin bir tarihi ve kültürel mirasa sahip olan ülkemizde müzecilik uygulamalarının çağdaş bir yapılanma ile biçimlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ancak müzelerimiz bugün dahi, farklı boyutlarda pek çok sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Kültürel mirasın korunmasıyla ilgili olarak toplumsal bilinç, bütünleşme, uzman kadro ve eğitim gibi konuların günümüz müzecilik anlayışında yeterince yer bulamaması da, çözüm yollarını tıkamaktadır. Bu nedenle, müzelerin içinde

bulduğu bu durum ve son yıllarda yaşanan bazı olumsuz gelişmeler, konuyla ilgili kurum ve kuruluşları harekete geçirmiş, birtakım önlem ve tedbirlerin alınması gereği ortaya çıkmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü de bu bağlamda, yurt genelinde bir dizi uygulamalar başlatmış, çeşitli il ve ilçelerde "**Vakıf Müzeleri**" kurulmuştur. İki yönlü bir faydanın umulduğu bu projede öncelikli hedef, Vakıflar Genel Müdürlüğü merkez ve taşra teşkilatının denetimi altında, kuruma ait cami, mescit vb. yapılardan çalınma tehlikesine karşı taşınabilir eski eserlerin toplatılarak belli bir mekânda muhafazası ve vakıf kültürüne ait müzeli eserlerin sergilenerek halka tanıtılmasıdır. İkincisi ise, elverişli vakıf eserlerine yeni ve çağdaş işlevler kazandırılarak, toplama ve sergileme yanında, tarihi mekânın da yaşatılması konusunda çift yönlü bir koruma programının hayata geçirilmesidir.

Tokat ilindeki "**Mevlevîhane Vakıf Müzesi**" de bu proje kapsamında değerlendirilmiş yapılardan birisidir. Müze restore edilerek, yeniden işlevlendirilen eski Mevlevîhâne binası bünyesinde oluşturulmuştur. Bugüne kadar doğrudan Mevlevîhaneye ilgili bazı tetkikler yapılmış olmakla birlikte, bunlar daha çok Mevlânâ ve Mevlevîlik anlayışı kapsamında, yapının tarihi gelişim sürecine ışık tutan çalışmalar olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu yazımızda, Mevlevîhane Vakıf Müzesi ve kompleksi üç temel noktadan hareketle, daha çok çağdaş müzecilik kavramı çerçevesinde tanıtılıp, değerlendirilecektir.

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Taşlıçiftlik, Tokat.
Yüksel, Hasan. "Tokat Mevlevîhanesi". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 2 Konya 1996, s. 61-68; Çataibaş Ethem, "Mevlevîhane", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, Yıl:5, S. 10, Tokat Ocak 1997, s. 14-16; Beşirli, Mehmet. "XIX. Yüzyılın Başlarında Tokat Mevlevîhanesi ve Gelirleri ile İlgili Sorunlar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 2, Elazığ Temmuz 2003, s. 337-373; Beşirli, Mehmet. "Tokat Mevlevîhanesi", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, S. 19, Tokat 2005, s. 2-15.

1- Mevlevîhane Vakıf Müzesi Yapı Kompleksinin Mimari Açısından Tanımlanması,

2- Mevlevîhane Vakıf Müzesi Seksiyonları ile Muslu Ağa Konağı Sergi Salonlarının Tanıtımı,

3- Mevlevîhane Vakıf Müzesi'nin, Çağdaş müzecilik açısından değerlendirilmesi.

Mevlevîhane Vakıf Müzesi Yapı Kompleksinin Mimari Açısından Tanımlanması

Tokat ili, Merkez Soğukpınar Mahallesi, 9 Pafta 71 Ada 28 parselde yer alan Mevlevîhâne, XVII. yüzyılda hamam, hazire ve Muslu Ağa Köşkü ile birlikte bir kompleks olarak inşa edilmiş, zaman içinde orijinal kompleks parseli bozulduğundan bu yapılar değişik mülkiyetlerde, parçalı halde günümüze ulaşmıştır (pl.1). 1934 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tescil edilen yapı, uzun süre boş kalmış, 1939 yılında onarılarak on yıl boyunca Jandarma Alay Komutanlığı tarafından kadınlar hapishanesi olarak kullanılmıştır. Yapı 1949'da selden zarar görünce boşaltılmış, 1952-54 yılları arasında tekrar onarım görmüştür. 1987 yılına kadar yurt olarak hizmet veren yapı daha sonra Kız Kur'an Kursu'na tahsis olunmuş, 1996 yılında bina terkedilmiştir². 1997 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından başlatılan restorasyon programı ise, çeşitli aksaklıklardan dolayı ancak 2005 yılında tamamlanabilmiştir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, değişik dönemlerde onarıma tabii olan Mevlevîhâne, özgün yapısını büyük oranda yitirmiştir. Oysa, XVII. yüzyıl ortalarında bölgeyi gezen Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Tokat Mevlevîhânesi'nden, Beşiktaş Mevlevîhânesi derecesinde gelişmiş önemli bir merkez olarak bahsetmektedir³. Evliya Çelebi, binanın Sultan Ahmed Han vezirlerinden Süğlün Musli Paşa tarafından yapıldığını, etrafının bahçeli olduğu ve

çiçeklerle donatıldığını, burada usta neyzenler eşliğinde haftada iki gün ayin yapıldığını yazmaktadır. Bu görkemli halinden çok şey kaybederek günümüze ulaşabilmiş olan yapı bugün, **Tokat Mevlevîhane Vakıf Müzesi** olarak hizmet vermektedir (fot.1).

Mevcut dekorasyon unsurları açısından XIX. yüzyıl özelliklerini yansıtan Mevlevîhâne 3000 metrekarelik bir alan üzerine kurulmuştur (pl.2). Yapıya *Bey Sokağı* yönünden, iki renkli kesme taştan basık kemerli avlu kapısı ile girilmektedir (fot.2). Kapının iki yanında devam eden avlu duvarları sadece kuzeyde mevcuttur. Ahşap karkaslı kerpiç duvarlı, iki katlı bir yapı olan Mevlevîhâne dikdörtgen planlıdır. Oldukça geniş bir bahçeye sahip olan yapının doğusunda halen işlevselliğini koruyan ve kendisine bitişik olan hamam özel mülkiyette olup, kısmen özgünlüğünü korumaktadır. Mevlevîhânenin güney-doğusunda ise, Şeyh ailesinin ikameti için ayrılmış, Muslu Ağa Konağı bulunmaktadır.

İki katlı yapının zemin kat planı beş oda, bir giriş holü ve tuvalet bölümünden oluşmaktadır. Bu birimlerin eskiden derviş odaları olarak kullanıldığı, girişin hemen sağındaki büyük odanın ise şeyhe ait olduğu düşünülmektedir. Mevlevîhânenin ikinci katında bulunan semahane kısmına dışarıdan "L" biçimli bir merdivenle çıkılır. Merdivenin üzerinde yer alan kemer ve örtü, merdivene anıtsal bir giriş havası kazandırmış, ayrı giriş düzenlemesi ile katlar birbirinden bağımsız birimler haline getirilmiştir. Semahânenin girişi önüne ise ahşap sütunlu bir revak yerleştirilmiş olup, çift kanatlı orijinal ahşap kapısı oyma tekniğinde yapılmıştır (fot.3-4). Üst kata hakim olacak derecede geniş tutulmuş olan semahane içte, ahşap sütunlarla taşınan bir kubbe ile örtülüdür. Sema yapılan

² Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşiv Kayıtları.

³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Y. Dağlı-Kahraman, S.E.-Sezgin, İ, 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.35-36.

orta mekânı; üzerlerinde *Allah, Muhammed, Dört Halife* ile *Mevlânâ* ve *Şems* gibi Mevlevîlerce değer verilen teolojik isimlerin yazılı olduğu levhalarla kaplı on altı adet ahşap direk tarafından çevrelenir. Güneyinde alçı malzemeli mihrap bulunur ve semahanenin girişi mihrabın tam karşısındaki girişten sağlanır. Girişin sağında ve solunda sema ayinini izlemeye gelenler için ayrılmış kısımlar ile üst kısmında sazandelerin yer aldığı mahfil şeklinde *mutribhane* bulunmaktadır. Semahanenin doğu tarafında ise ara kat şeklinde kadınlar mahfili bulunmaktadır. Yine üst katta bulunan ve uzun dikdörtgen bir plana sahip, orijinalinde derviş hücrelerinin olduğu kısım, basık tavanı ve önündeki dar koridoru ile asimetrik bir özellik arz etmektedir. Bu yapı da çeşitli dönemlerde onarım görmesi nedeniyle özgünlüğünü kısmen yitirmiş olup, ahşap sütun ve tavan işçilikleri bakımından XIX. yüzyıl özellikleri göstermektedir.

Mevlevîhânenin güney-doğusunda, şeyh ailesinin ikameti için ayrılmış olan **Muslu Ağa Konağı** da yine iki katlı bir yapı olarak düzenlenmiştir (fot.5-6). Ahşap karkaslı, kerpiç duvarlı yapının zemin kat altında bodrum bölümü bulunmaktadır. Üst katta konuk odaları ve teras yer alır. Mevlevîhâne kompleksinin bahçe düzenlemesi de restorasyon sonrasında yenilenmiş; yapılar arasında geçişi sağlayan taş döşeli sembolik yollar yanı sıra, küçük havuz ve köprülerle alana çağdaş bir park görünümü verilmiştir. Bahçenin batı kanadında ise geleneksel tarzda yapılmış bir şadırvan bulunmaktadır.

2. Mevlevîhane Vakıf Müzesi Seksiyonları ile Muslu Ağa Konağı Sergi Salonlarının Tanıtımı

İki katlı bir yapı olan Mevlevîhane Vakıf Müzesi, eserlerin sergilenmesi ve seksiyonların oluşumu konusunda da mimari zemine uygun bir yapılanma gösterir.

Alt Kat : Yapının zemin katında, giriş holü

dışında beş oda bulunmaktadır (pl.3). Beş ayrı seksiyon olarak düzenlenen bu odalarda Tokat ve civarında Vakıflara ait çeşitli yapılardan toplanan müzelik eserler sergilenmektedir. Eserler çoğunlukla Osmanlı döneminden olmakla birlikte, Selçuklu döneminden nadide örnekler de bulunmaktadır.

Girişin hemen solundaki **1. Oda**'da kandil, şamdan ve bakır kaplar gibi maden sanatı örnekleri sergilenmektedir (fot.7-8). Bu eserler Selçuklu, Osmanlı dönemine ait olup, pirinç, bronz ve gümüşten yapılmışlardır. Soldaki **2. Oda** kilim, cicim, minder ve halı-yastık örneklerine ayrılmıştır (fot.9). Tokat ve civarındaki çeşitli camilerden toplanarak buraya getirilen bu eserler Tokat, Yozgat, Sivas, Malatya gibi değişik yerlerde dokunmuş olup XVIII-XIX. yüzyıla aittir. **3. Oda**'da halı ve seccadeler sergilenmektedir. Burada, XVI ve XVIII. yüzyıllara ait iki halı parçası ile (fot.10), karşılıklı duvarlara yerleştirilmiş Sivas, Kırşehir, Kayseri gibi yörelerde dokunmuş XIX. yüzyıla ait halı örnekleri bulunmaktadır. Girişin hemen sağında ise aynı yöre ve dönemlerden pek çok halı örneği birbiri arasından geçirilebilen raylı sergileme tekniği ile ardı ardına asılmış olarak ziyaretçilerin ilgisine sunulmuştur. Bu halılar da yine, Tokat ve civarındaki çeşitli camilerden toplanarak buraya getirilmişlerdir.

4. Oda, Tokat'taki çeşitli yapıların kazı ve restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkan, ya da vatandaşlarca müzeye bağışlanan küçük objelere ayrılmıştır. Bunlar arasında, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden pişmiş topraktan testi, kandil ve parfüm şişeleri, seramik kap parçaları, çini mozaik duvar süslemeleri, sakalı şerif kutuları ile XIX. yüzyılda yapılmış iki duvar saati bulunmaktadır (fot.11-12). Önceleri Şeyhin kabul odası (Baş oda) olarak kullanıldığı düşünülen zemin kattaki **5. Oda**'da, XV-XX. yüzyıllar arasına tarihlendirilen yazma eser ve kitaplar sergilenmektedir. Bunlar arasında, tezhipli el yazması Kur'an-ı Kerim'ler, şecereler, mantık, felsefe, musiki, tasavvuf, fıkıh kitapları

ile sosyoloji, tarih, teoloji, tıp, kimya, kozmografya konularında çeşitli kitap ve sözlükler bulunmaktadır (fot.13-14). Bu eserler odanın sağ ve sol duvarlarında sıralanan vitrinler içerisinde teşhir edilmektedir. Kapının karşısında yer alan bölüm ise, derviş sohbetlerine uygun olarak geleneksel bir düzenleme içerisinde döşenmiş, yapay mankenler ile o günün atmosferi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu odada dikkat çekici bir diğer unsur ise, odanın tavanını süsleyen oyma tekniğinde yapılmış ahşap tavan göbeğidir (fot.15-16). XIX. yüzyıl özellikleri gösteren bu göbek, yaprak ve çiçek motifleriyle düzenlenmiş yüksek bir ahşap işçiliğine sahip olup, tavanın diğer kısımları geçme kafes motiflerle bezelidir. Bu seksiyonlar dışında, zemin katın giriş holünde de bazı objeler sergilenmektedir. Bunlar arasında; Osmanlı döneminden bakır bir kazan, ahşap tavan göbeği ve kalemişi süslemeler bulunmaktadır (fot.17-18).

Üst Kat : Ayrı giriş düzenlemesi ile Mevlevîhânenin alt ve üst katları birbirinden bağımsız birimler haline getirilmiştir (pl. 4). Üst katın büyük bölümünü kaplayan Semahaneye önündeki ahşap sütunlu revak kısmından girilmektedir. Kapı açıldığında, sema yapılan orta mekâna yerleştirilmiş olan yapay mankenler Mevlevî müziği eşliğinde dönmeye başlamakta; ziyaretçiyi o günün atmosferine çekmektedir (fot.19-20). Girişin hemen üst kısmında sazandelere ayrılmış olan bölümde de yine ellerinde Mevlevî çalgılarıyla yer alan yapay mankenler uhrevî bir dünyanın temsilcileri gibidir. Ortadaki kubbeye bölünmüş olan girişin sağ ve solundaki koridorlarda ise Mevlevî ayinlerinde kullanılan ney, def, kudüm, tesbih, sikke, sema tahtası gibi çeşitli objeler sergilenmektedir (fot. 21-22). Girişin yine hemen sağında ve solunda Osmanlı dönemine ait iki sancak, köşelerde vitrin içerisinde el yazması Kur'an örnekleri ve birkaç şamdan da sergilenen eşyalar arasındadır.

Üst katta semahane odasının yanında bulunan ancak girişi dışarıdan olan uzun dikdörtgen planlı diğer birim ise yan yana iki uzun koridor şeklinde düzenlenmiştir. Daha dar olan giriş holünün sağ-sol ve tam karşıdaki duvarında çeşitli halılar sergilenmektedir. XVIII-XIX. yüzyıllara ait olan bu halılar Malatya, Merzifon, Tokat, Yozgat gibi yörelerde dokunmuştur. Bu dar koridorun hemen solundan küçük bir kapıyla diğer bölmeye geçilir. Daha geniş olan bu odada da yine karşılıklı duvarlarda XVII-XIX. yüzyıldan Sivas, Nevşehir, Tokat, Doğu Anadolu gibi çeşitli yörelere ait halılar sergilenmektedir (fot. 23-24).

Muslu Ağa Konağı: Mevlevîhânenin güney-doğusunda yer alan bu yapı da, geleneksel Türk ev mimarisinin tanıtıldığı bir müze haline dönüştürülmüş, üst katta yer alan dört oda da bu anlayışı yansıtan konuk odaları olarak düzenlenmiştir. Merdivenlerden çıktığında soldan ilk oda girişte küçük bir hol ile bölünmüş olup, sağ tarafta bir tuvalet ve küçük bir hamam yer almaktadır. Yine konuk odası olarak düzenlenmiş sağdan ikinci odanın orijinal kalemişi tavan süslemeleri büyük oranda yenilenmiştir. Muslu Ağa konağında yer alan bu odalar geleneksel Türk evi tarzında döşenmiş olmakla birlikte, yapının orijinal dönemine ait çok az bir iz taşırlar.

3. Mevlevîhane Vakıf Müzesi'nin, Çağdaş Müzecilik Açısından Değerlendirilmesi

Bu konuda bir değerlendirmeye gitmeden önce, "çağdaş müzecilik" kavramının genel çerçevesiyle ilgili bir hatırlatma yapmamız yararlı olacaktır.

Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) müzeyi, "**toplumun ve gelişiminin hizmetinde olan, halka açık, insana ve yaşadığı çevreye dair tanıklık eden malzemelerin üzerinde araştırma yapan, toplayan, koruyan, bilgiyi**

paylaşan ve sonunda inceleme, eğitim ve zevk alma doğrultusunda sergileyen, kâr düşüncesinden bağımsız sürekliliği olan bir kurum” olarak tanımlanmaktadır⁴.

Bu tanımlama müze ve müzecilik kavramlarının içeriği ile bu konuda izlenmesi gereken yolu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Mevlevîhane Vakıf Müzesi’ni de bu tanımlamadan yola çıkarak, basamaklar halinde değerlendirmemiz mümkündür.

- **Toplumun ve gelişiminin hizmetinde olan, halka açık**; Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün başlangıçta 12 ilde gerçekleştirilen, ancak yurt genelinde uygulamayı planladığı “Vakıf Müzesi” projesi aslında, kültür varlıklarımızın tahrip ve yok olma tehlikesine karşı bir an evvel koruma altına alınması gibi önemli bir ihtiyacı karşılamak amacıyla oluşturulmuştur. Ancak burada önceki uygulamalardan farklı olarak, toplanan eserlerin müze depolarına kaldırılması yerine sergilenmesi yoluna gidilmiştir. Kaldı ki bu proje, daha önce depolarda tutulan pek çok eserin gün yüzüne çıkması konusunda ek bir yarar da getirmiştir. Böylece söz konusu müzeler, bir yandan tarihi eser yönüyle koruma altına alınırken, müzecilik yönüyle de toplumun hizmetine sunulmuştur. Mevlevîhane Vakıf Müzesi bunun güzel bir örneğidir.

- **İnsana ve yaşadığı çevreye dair tanıklık eden**; Tarihi yapıların restorasyon ve yeni bir düzenleme ile müze olarak işlevlendirildiği uygulamalar diğer ülkelerde olduğu gibi, Türk müzeciliğinin başlangıcından itibaren ülkemizde de benimsenen bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum her ne kadar ekonomik temelli bir yönelmeyi akla getirirse de, tarihi mekânların korunması konusunda bilinçli bir tavra dönüşerek, milli bir karakter kazandırılması hedeflenmiştir. Bu uygulamayı Mevlevîhane Vakıf Müzesi örneğinde de izleyebiliyoruz. Zamanın yıpratıcı ve yıkıcı etkileri karşısında çeşitli onarımlara gereksinim duyarak, özgün yapısından büyük

oranda uzaklaşmış olmakla birlikte, müze tarihi bir mekân ve yapı kompleksi içerisinde yer almaktadır. Çağdaş koruma yaklaşımları bugün artık kültür varlıklarını ait oldukları çevre ile bir bütün olarak görmekte, koruma müdahalelerini de bu bütünsellik içinde biçimlendirmektedir. Zira her mimari ürün bir bütünün parçasıdır. Mevlevîhane Vakıf Müzesi de bu bağlamda, yanibaşındaki hamam, konak ve eski Türk evleriyle donanmış tarihi Bey Sokağı dokusu içinde değerlendirilmelidir. Müze bu yönüyle, ait olduğu tarihi çevrenin de bir parçası olarak, bizzat kendi yapısı, ve barındırdığı değerler açısından insana ve yaşadığı çevreye dair tanıklık etmektedir.

- **Malzemelerin üzerinde araştırma yapan, toplayan, koruyan, bilgiyi paylaşan** ; Yukarıda da belirtildiği gibi, müze örneğimizde koruma konusu iki farklı anlam kazanmıştır. Öyle ki, ilk aşamada işlevlendirilmiş tarihi müze binası kapsamında yapının kendisi koruma altına alınmış; ikinci aşamada ise vakfa ait kültür varlıklarının toplanarak belgelenmesi, bir merkezde toplanması ve korunması sağlanarak, çift yönlü bir fayda umulmuştur. Müzede sergilenen objeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne ait çevredeki çeşitli yapılardan toplanan müzeliğe değerdeki eserlerdir. Mevlevîhane Vakıf Müzesi bu anlamda çağdaş müzecilik anlayışının toplama, koruma ve bilgiyi paylaşma ilkelerini benimsemiş bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

- **Kâr düşüncesinden bağımsız sürekliliği olan bir kurum** ; Vakıflar Genel Müdürlüğü yapısı itibariyle, vakıf yoluyla kurumlaştırılan bağış temelli kazanımların yönetimi, korunması, geleceğe taşınması ve verilen hizmetin devamlılığının sağlanması yönünde bir hizmet sunduğu için, Mevlevîhane Vakıf Müzesi bu ilkeyi de bünyesinde barındırmaktadır.

⁴ International Council of Museums Code of Ethics (2006);website: <http://icom.museum/ethics.html#intro>

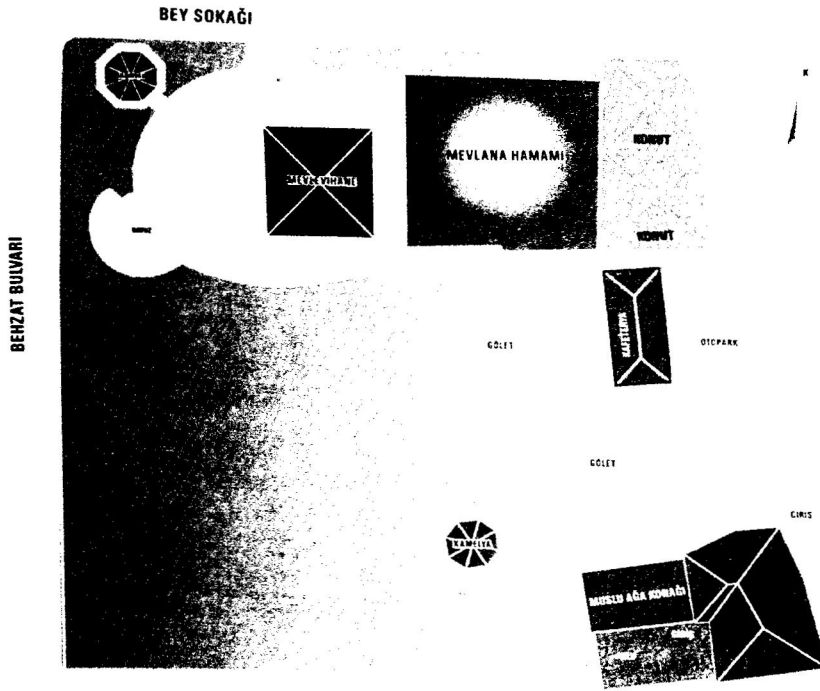
Müzedeki teknik donanım ve sergileme yöntemleri de büyük oranda çağdaş müzecilik kriterlerine uygundur. Objeler ısı ve iklim değişikliklerine karşı uygun vitrinler içerisine yerleştirilmiş, ışıklandırma düzeni zaman ayarlı olarak otomatik sisteme bağlanmıştır. Tüm seksiyon ve odalar güvenlik kameraları ile gözetim altına alınmış, müze güvenliğinden sorumlu kişilerce denetimi sağlanmıştır. Bir takım eksikliklerinin de zaman içerisinde giderileceği kuşkusuzdur. Araştırma, eğitim ve bilgiyi paylaşmanın bir başka boyutunda bazı tespit ve önerilerimizin de bu sürece katkıda bulunabileceğini ümit ediyoruz.

Bunlardan ilki, derlenen, bağışlanan ve çeşitli yollardan müzeye ulaşan eşyaların çokluğu ve olası devamlılığına dayanarak, müze kompleksi içerisinde ek binalar yapılması ya da farklı bir yerde ayrı birimler oluşturulması konusudur. Öyle ki, müzede sergilenen halı-kilim vb. eserlerin çokluğu, ayrı bir Halı-Kilim veya Etnografya Müzesi gereksinimini ortaya koyacak boyuttadır. Tokat özellikle etnografik malzeme açısından Türkiye'nin en zengin bölgelerinden birisidir. Bu nedenle, en kısa zamanda kurumlar arası işbirliği ve halk desteğiyle şehirde bir Etnografya Müzesi oluşturulması, hem zengin tarihi mirasımızın korunması, hem de müzecilik açısından önemli bir kazanım olacaktır.

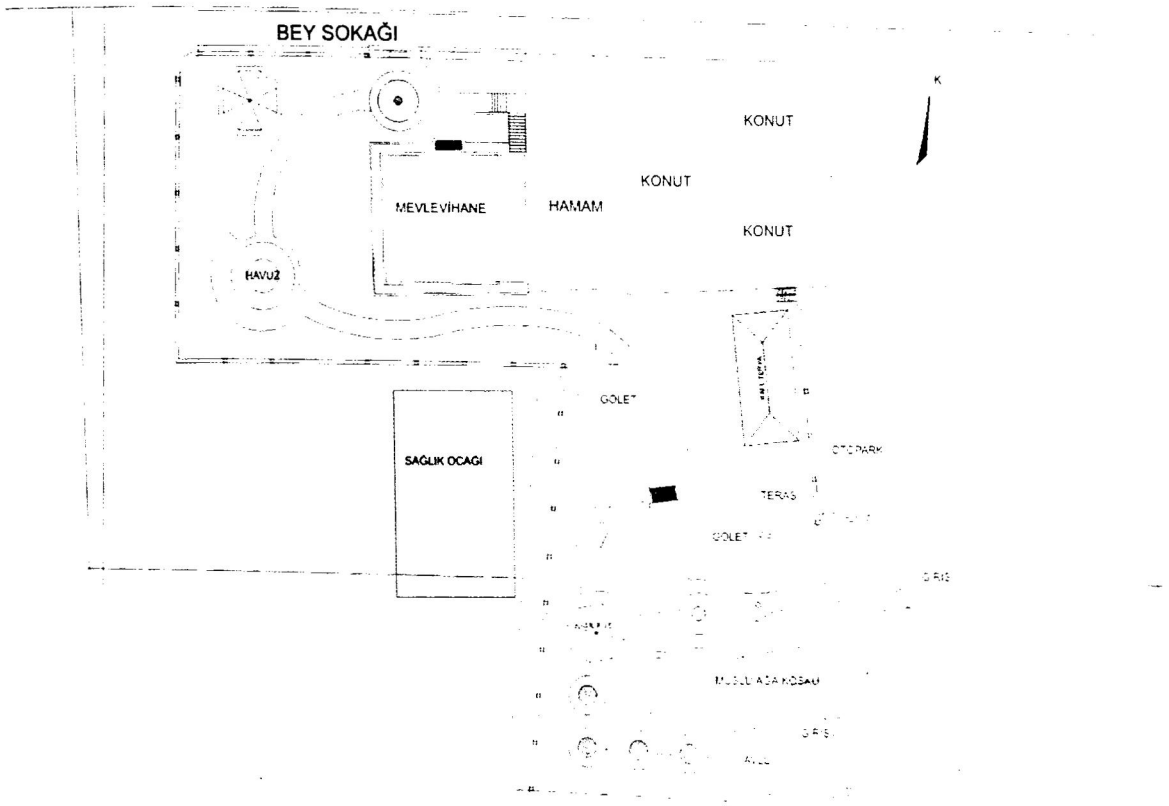
Diğer yandan, Mevlevîhane Vakıf Müzesi, yapısal içeriği ve sosyal-hizmet yönü bakımından, Mevlânâ ve Mevlevîlik kültürünün

tarihsel tanıklığı görevini üstlenmektedir. Ancak müzede sergilenen eserlerin çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, bu tanıklığın yeterince vurgulanmadığı hissi uyanmaktadır. Bu noktada önceki tespit ve önerimizle bağlantılı olarak bir ayrıştırma yoluna gidilebileceği düşüncesindeyiz. Uzak ve yakın çevrelerle bağlantıları araştırılarak oluşturulacak bir Mevlânâ ve Mevlevîlik Köşesi, Mevlevîhâne'nin kendi yapılanması içerisinde gerekli bir dinamik gibi görünmektedir. Diğer yandan müze bünyesinde oluşturulabilecek bir kütüphane ve araştırma binası da özellikle çocuk ve gençlerimizin eğitimi, tarih ve kültür konularında bilgilendirilmesi için bir fırsat yaratacaktır.

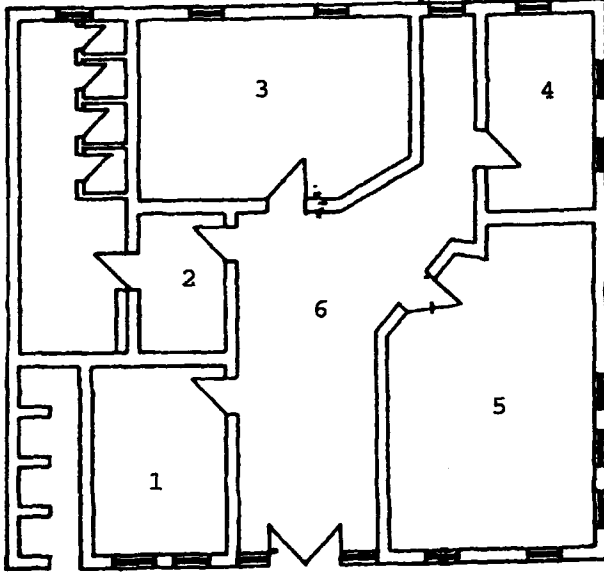
Sonuç olarak, müzeler bir kentin kimliğidir ve Mevlevîhane Vakıf Müzesi bu bağlamda Tokat için önemli bir kazanımdır. Son derece zengin ve eşsiz bir kültürel mirasa ev sahipliği yapan Tokat ili, bunların korunup yaşatılabileceği çağdaş donanımlı müzelere büyük ihtiyaç duymaktadır. Müzelerin artık, koleksiyon anlamında çeşitlilik, yeni sergileme ve anlatım yöntemleri ile toplumsal paylaşım konularında bambaşka açılımlara yöneldiği bir dönemde, onları *kentleşme* ve *kentlileşme* kavramlarının temel taşları olarak görmek kaçınılmazdır. Zira çağdaş, ileri ve gelişmiş bir ülke profili oluşturabilmemizin en önemli yollarından birisi tarihi ve kültürel mirasımıza sahip çıkmak, onların gelecek nesillere ulaşabilmesini sağlamaktır.

Pl. 1 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi, vaziyet planı.

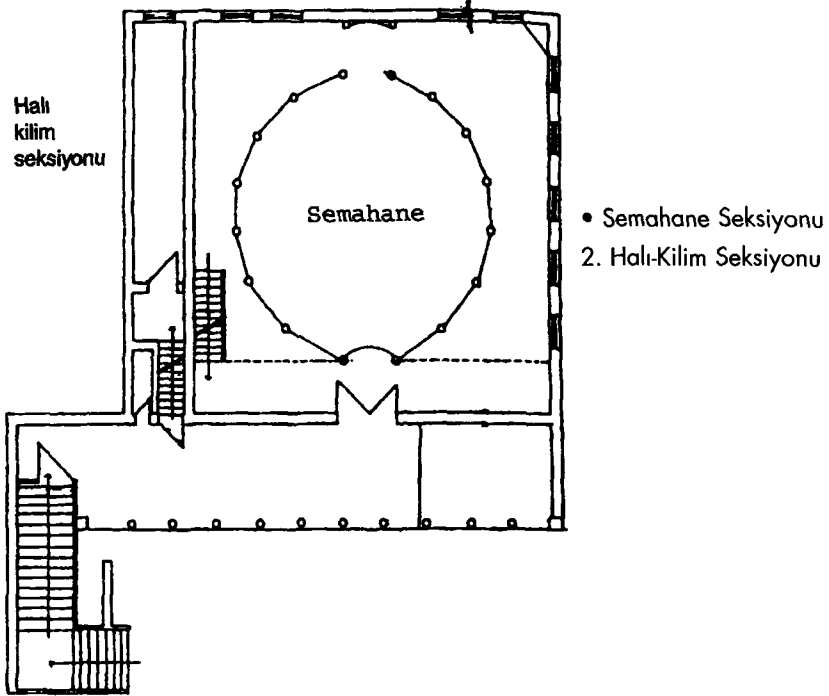

Pl. 2 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi, onarım vaziyet planı.

1. Maden Eserleri Seksiyonu
2. Kilim ve Halı-Yastık Seksiyonu
3. Halı - Seccade Seksiyonu
4. Seramik, Çini vd. Küçük Objeler Seksiyonu
5. Yazma Eser Seksiyonu
6. Giriş Holü Objeleri

Pl. 3 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi, zemin kat planı.

Pl. 4 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi, üst kat planı.

Fot. 1 Tokat Mevlâhane Vakıf Müzesi, onarım öncesi ve sonrası görünüşleri.

Fot. 2 Tokat Mevlvihane Vakıf Müzesi Giriş Kapısı.

Fot. 3-4 Tokat Mevlvihane Vakıf Müzesi Üst Kata Giriş ve Semahane Kapısı.

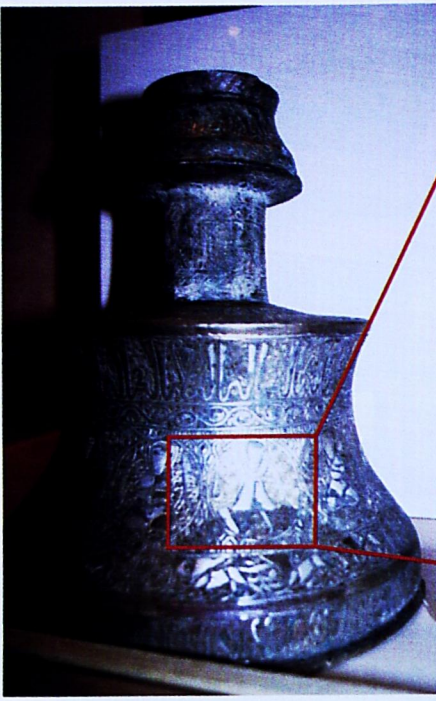

Fot. 5-6 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi Muslu Ağa Konağı.

Fot. 7 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi Maden Eserleri Seksiyonu.

Fot. 8 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi Maden Eserleri Seksiyonu,
Anadolu Selçuklu dönemi (XIII. yy.) şamdan.

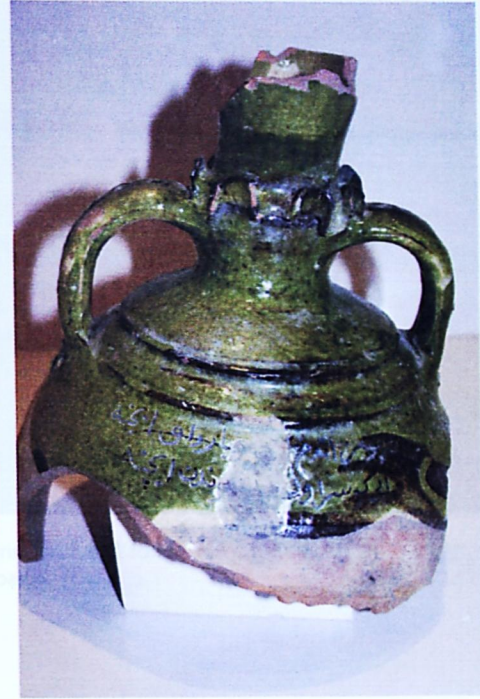
Fot. 9 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi Halı-Yastık Seksiyonu, kilim örnekleri (XIX. yy).

Fot.10 Tokat Mevlevîhane Vakıf Müzesi Halı-Seccade Seksiyonu,
değişik yörelerden kilim örnekleri (XIX. yy).

463

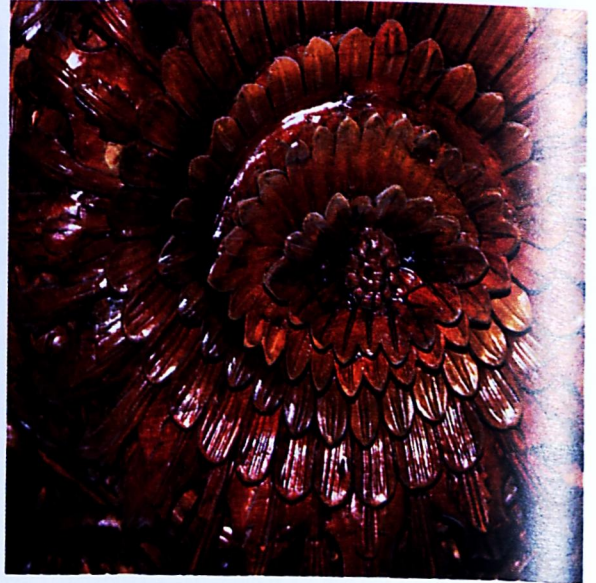
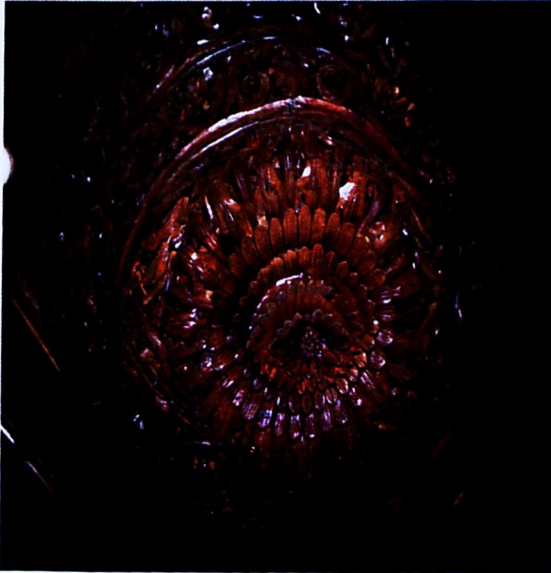

Fot11-12. Tokat Mevlevîhane Vakıf Müzesi Seramik, Çini vd. Küçük Objeler Seksiyonu,
Osmanlı dönemi testi ve parfüm şişeleri.

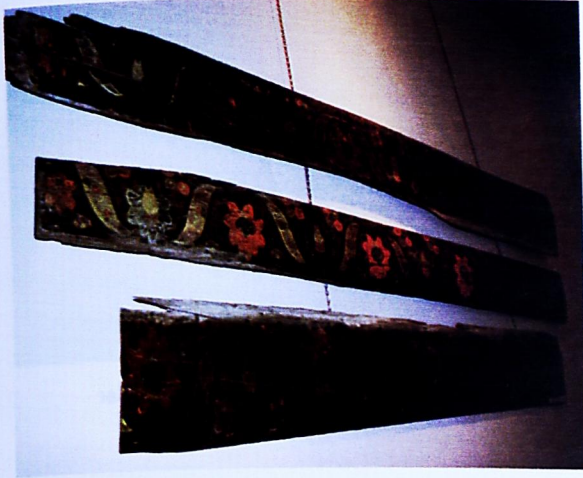

Fot. 13-14 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi Yazma Eserler Seksiyonu,
Kuran-ı Kerim örnekleri (XV-XVIII. yy).

Fot. 15-16 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi Yazma Eserler Seksiyonu (5. oda),
ahşap tavan göbeği (XIX. yy).

Fot. 17-18 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi Giriş Holü objelerinden ahşap kalem işi süslemeler, Osmanlı dönemi (XVII. yy).

Fot. 19-20 Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi Semahane Odası.

AYRINDAKİ BİR SARDAN

Fot. 21-22 Tokat Mevlevîhane Vakıf Müzesi, Semahane'de sergilenen Mevlevîlikle ilgili objeler (kudüm, def ve sema tahtası).

Fot. 23-24 Tokat Mevlevîhane Vakıf Müzesi Üst Kat Halı Seksiyonu, halı örnekleri (XIX. yy).

*Nilgün ÇEVİRİMLİ-**Gökhan BURKAN

**TOKAT MEVLEVİHANE VAKIF MÜZESİNDEKİ
BİR ŞAMDAN**

Türk maden sanatı en eski el sanatlarından biri olup oldukça uzun bir gelişim sürecine sahiptir. Orta Asya'dan başlayan bu gelişim, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları ile devam eder. Teknik ve malzeme bakımından bir takım yeniliklerle Osmanlılara hatta günümüze kadar uzanır. Maden sanatı örnekleri, üzerlerindeki tarih ve kitabeleri ile sanat tarihi açısından oldukça önemlidirler. En üzücü yanları ise potada eritilip başka bir eserde vücut bularak eski kimliklerini kaybetmeleridir.

İslam maden sanatı içinde Büyük Selçuklu dönemi, gerek yapım tekniği gerek form bakımından maden sanatında öncü tiplerin ortaya çıktığı bir evredir. Büyük Selçukluların maden sanatı konusunda verdikleri ürünler, dünya müzelerindeki koleksiyonlar arasında önde gelen örneklerdir.

Anadolu Selçukluları döneminden ise, öteki sanat dallarından farklı olarak, çok az madeni eser günümüze gelmiştir. Bu örnekleri bakıldığında gerek teknik, gerek malzeme ve bezeme programı açısından Büyük Selçuklu geleneğinin sürmüştüğü anlaşılmaktadır. Bu dönemin malzemesi genelde tunçtur. Rölyef ve kabartma teknikleriyle değişik formların denenmiş olduğu görülmektedir. Tümöyle kıvrık dal ve yaprak süslemeli yüzeyler, bağlantı ve destek yerlerinde kullanılan hayvan başları, Selçuklu süsleme tarzının maden üzerinde de sevilerek kullanılmış olduğunu gösteren özelliklerdir.

Maden eserler içerisinde önemli bir grubu şamdanlar oluşturur. Asıl yapılaş amaçları ışık vermek gibi görünse de, işlevselliklerinin yanı sıra taşıdıkları bazı sembolik anlamları da vardır. Soyut bir kavram olan Yaratıcının somut olarak anlatıldığı nesnelere, Tanrının nuru olarak kabul edilen kutsal ışığı yaydıkları düşünülmektedir. Bazı örneklerde Kur'an-ı Kerim'deki Nur suresinin 35 ve 36. ayetlerinin yazılmış olması bu anlayışı pekiştirmektedir. Kendi varlıklarının yanı sıra bir çok eser üzerinde de (mezar taşları, mihraplar) kandil ve

şamdan resimlerinin yer aldığı görülür. Bugün yerli-yabancı müze ve koleksiyonlarda bu örneklerle rastlamak mümkündür.

Burada tanıtılmaya çalışılan şamdan ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün müzeler kurma faaliyetleri içerisinde Tokat'ta açılan Mevlevilik Kültürü ve Vakıf Eserleri Müzesinin teşhiri sırasında tarafımızdan tespit edilen Amasya ili, Gümüşhacıköy ilçesi, Gümüş kasabasında Yörgüç Rüstem Paşa Camii'nden geldiği bilinen² ve bugüne kadar hiç yayınlanmamış bir eserdir. Buradaki amaç: söz konusu eseri form, malzeme, teknik ve süsleme programı açısından ele alarak benzerleri ile karşılaştırmak ve belli bir döneme yerleştirmektir.

SANIMI

Şamdan; mumluk, boyun, omuz, gövde, kalpa olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır (fotoğraf.1). Diyagonal çizgilerden oluşan ince seritlerin yer aldığı yere paralel dışa dönük bir avak üzerinde yükselen bir kaideye sahip olup, kaidece bir parça kırık mevcuttur. İcbükey gövde (can sekinde), kısa silindirik boyundadır. Boyun üzerindeki tablaya oturan mumiik kısmı da yine gövde gibi icbükey formlu yayvan kaidelidir.

Kaide çapı : 19,5 cm, yüksekliği : 20,6 cm, mumluk ağızı : 4,5 cm, mumluk-gövde arası : 9 cm dir. Ağız çapı : 6 cm dir.

İci bas döküm tekniği ile prinçten yapılmış olan şamdanda; kazıma, kabartma, kakma ve nielle teknikleri ile süslemelerin yapıldığı görülmektedir. Kakma tekniğinde ise gümüş kullanılmıştır.

* Sanat Tarihi st. Ankara Vakıf Eserleri Müzesi Müze Müdürü

** Sanat Tarihi st. Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesi Müze Araştırmacısı

Ankara Etnografya Müzesindeki Beyşehir Eşrefoğlu Camii'ne ait kandil ağız kısmında bu ayetler vardır (M. Zeki Özalp, Eşrefoğlu Camii'ne Ait Bir Kandil Belirleri, 1959, s.113-118)

1. Geçen Burkan tarafından Tokat Mevlevihane Vakıf Müzesine hediye edilmiştir.

Eserin incelenmesinde takip edilen yönteme gelince; şamdanın muşluk kısmından başlanarak, boyun, gövde ve kaide kısmı ele alınmış, form ve bezeme yönünden incelenmiştir.

Şamdanın çan şeklindeki gövde formunu tekrarlayan muşluk diyagonal çizgilerden oluşan bezeme üzerinde yer alan saç örgüsü şeklindeki şeritle başlayıp, diyagonal çizgilerle sonlanmaktadır. Muşluk kısmındaki geniş şeridi ikiye bölen yuvarlak madalyonların içerisinde eserdeki aşırı yıpranma nedeniyle tam seçilememekle birlikte kuşu andıran figürler yer almakta olup, bu madalyonlar arasında insan başlı nesih yazılar dikkati çekmektedir.

İki saç örgüsü motif şeridinin sınırlandırdığı boyunda, sekiz yapraklı çiçek rozetleriyle iki yerde kesintiye uğratılan nesih yazılar bulunmaktadır. Yazıların zemini de helezon şeklinde kıvrım dallarla doldurulmuştur.

Boyun bileziği ile şamdanın omzunu birleştiren küvet olarak tanımlanan³ kısım basit silmelerle oluklandırılmış bir tabla görünümündedir.

Şamdanın omuz kısmı canlı yazıların yer aldığı iki sıra bordürle kuşatılmıştır. İçerideki şeritte, kûfi yazılar içerisinde dörtlü ve sekizli yapraklardan oluşan rozetlerle kesilmiştir. Bir sıra silmeden sonra daha alçak bir zemine yerleştirilen dışarıdaki ensiz şeritte, yuvarlaklar içine yerleştirilen altı kollu sıvastıka motifleri ile kesilen birbirini izleyen canlı yazılar ile, üç veya dört bacaklı olarak yerleştirilmiş sola doğru koşan hayvan figürleri yer almaktadır. Burada yazıların yer aldığı zemin iç içe basit dairelerden oluşan geometrik şekillerle, hayvanların yer aldığı zeminde ise kıvrım dallarla doldurulmuştur.

Çan şeklinde aşağıdan yukarı doğru daralarak ortada bir bel oluşturan gövdede dört farklı şerit dikkati çeker.

En üstteki birinci kuşakta bitkisel zemin üzerine yerleştirilen, üst kısımları geniş tutulmuş birbirine geçen dikey harflerden oluşan ve

kesintiye uğramadan devam eden kûfi yazılar yer almaktadır. Bunu ise kıvrık dal ve yapraklardan ince bir kuşak takip eder.

Gövde de on iki yuvarlak madalyonun yer aldığı şerit en geniş olanıdır. Alt ve üstte birer çizgi halinde devam eden şerit ortalarında, alt ve üstte birer düğüm oluşturduktan sonra kesintisiz bir şekilde devam ederek astrolojik figürlerin betimlendiği yuvarlak on iki madalyonu çevrelemektedir.

Madalyonların zemin dolgusunda iki farklı bitkisel süsleme dikkati çeker. Bunlar ya helezon sık kıvrım dallar şeklinde ya da kıvrım dallar üzerinde yer alan çengel şeklindeki yapraklardır. Ardışık olarak birbirini takip etmektedirler.

Madalyonların dışında kalan zeminde de yine bir program birliğine rastlanmaz. Bazı bölümler kıvrık dal ve yapraklarla doldurulurken, bazı bölümlerde kasetleme şeklinde iç içe geçmiş geometrik motifler dikkati çekmektedir.

Madalyonlardaki sahneler şu şekildedir:

1. Madalyon-Aslan Burcu (Güneş gezegeni-Leo): Yuvarlak madalyonun ortasında merkezden dışa doğru dağılan 26 ışınal motif şeklinde tasvir edilmiştir (fot.2).

2. Madalyon-Başak Burcu (Merkür gezegeni): Bu madalyonda bağdaş kurarak oturmuş, cepheden tasvir edilmiş başı haleli bir figür kucığında sağ kolunda mısır koçanı⁴ veya yazı tahtası olarak tanımlanan bir nesne tutmaktadır (fot.3).

3. Madalyon-Terazi Burcu (Libra): Bu madalyonda bağdaş kurarak oturmuş ve cepheden tasvir edilmiş başı haleli bir figür yer almaktadır. Terazinin denge çubuğu figürün başı üstüne gelecek şekilde yerleştirilmiş, iki kefi iki tarafta figürün eliyle kavranmış birbirine denk aşağıya doğru sarmaktadır. Zeminde ise spiral şeklinde geometrik motifler işlenmiştir (fot.4).

³ Ülker Erginsoy, *Maden Sanatı*, Ankara 1978, s. 246.

⁴ Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara 2002, s.107.

4. Madalyon-Akrep Burcu (Scorpio): Bu madalyonda ayakta duran, yanlarda yukarı doğru kaldırdığı elleriyle baş aşağı tasvir edilmiş birer akrep tutan, başı haleli insan figürü tasvir edilmiştir⁵ (fot.5). Elbisenin etekleri dizlere kadar uzanmıştır.

5. Madalyon-Yay Burcu (Sagittarius): Bu madalyonda kentaurun bedeninden çıkan insan gövdesi, kuyruğundan yükselen ejder başına doğru yayını gerip ok atmak üzeredir. Bu burcun betimlemesinde genellikle aynı figür birliğine rastlanmaktadır⁶. Zemin spiral oluşturan dairesel motiflerle doldurulmuştur (fot.6).

6. Madalyon-Oğlak Burcu (Saturn): Oğlak burcunun temsil eden madalyonda yine dairesel motifler üzerinde bağdaş kurarak oturmuş cepheden tasvir edilmiş uzun çehreli, çekik gözlü bir insan figürü yer almaktadır. Sol elinde omzuna dayanmış halde bir nesne bulunmaktadır. Sağ elinde de yine disk şeklinde bir obje tutmaktadır. Zemin stilize bitkisel motiflerle süslüdür⁷ (fot.7).

7. Madalyon-Kova Burcu (Aquarius): Kova burcunun temsil edildiği madalyonda, kuyudan kova ile su çeken uzun çehreli sakallı⁸ bir figür yer almakta olup, zemin yine spiral şeklinde motiflerle doldurulmuştur (fot.8).

8. Madalyon-Balık Burcu (Pisces): Madalyonun merkezinde bağdaş kurarak oturmuş, cepheden tasvir edilmiş, kolları önde kavuşan, çekik gözlü, başı haleli bir insan figürü resmedilmiştir. Figürün sağında madalyonun kıvrımına paralel baş aşağı bir balık figürü⁹, solunda da yine başı yukarıda verilmiş bir balık figürü yer almaktadır. Bu madalyonun zemini ise stilize kıvrık dallardan oluşan bitkisel motiflerle kaplıdır (fot.9).

9. Madalyon-Koç Burcu-Mart (Mars): Bu madalyonda bağdaş kurarak oturmuş cepheden tasvir edilmiş bir insan figürü (Mars) yer almaktadır. Yukarıya kaldırdığı sağ elinde bir kılıç, sol elinde topuza benzer insan başı veya kalkan¹⁰ bir obje tutmaktadır. Zemin spiral motiflerle doldurulmuştur (fot.10).

10. Madalyon-Boğa Burcu (Venüs): Bu madalyonda baş kısmı oldukça deforme olmuş, bağdaş kurarak oturmuş bir insan figürü dikkati çekmektedir. Sağ eline doğru yan yatmış armudi gövdeli bir nesne (lavta)¹¹ tutmaktadır (fot.11). Boğa burcunun evini teşkil eden Venüs gezegenidir.

11. Madalyon-İkizler Burcu-Mayıs (Mercury): İkizler burcunun tasvir edildiği madalyonun zemini iç içe dairesel bezemelerle hiç boşluk bırakılmaksızın doldurulmuştur. Zemin üzerinde yüzleri cepheden, bedenleri profilden gösterilmiş simetrik harpi¹² figürleri işlenmiştir. Ortada iki figürü ayıran, ucu çiçek motifini andıran ve gövdeden iki yaprağı çıkan bir ağaç tasvir edilmiştir (fot.12).

12. Madalyon-Yengeç Burcu-Haziran (Cancer): Yengeç burcunun tasvir edildiği madalyonda kıvrık dallı bir zemin üzerinde; daireye yakın bir form gösteren Ay, yengecin kısıkaçları tarafından kavranmış halde¹³ tasvir edilmiştir (fot.13).

⁵ Vaso Vescovalli *Dakaik'ük-Hakaik'*'ta ayakta, akrep figürünü kavrayan figürler şeklindedir. Ahmet Çaycı, *age.*, s.108.

⁶ Artuklu Dönemi Nasreddin Artuk Arslan 1202 (H.599) paraları üzerinde. Kusayr Amra'da aynı tür betimlemelerle karşılaşmaktayız. Bkz. Ahmet Çaycı, *age.*, s.109; Ahmet Çaycı, "Berlin Müzesi'ndeki Stuko Parçasının Kozmolojik Yorumu" *Güner İn'al'a Armağan*, Ankara 1971, s.159-160.

⁷ Benzer örneğe Cizre Köprüsü'ndeki bağdaş kurarak oturan ve kollarını göğüs hizasından yukarı kaldırmak suretiyle herhangi bir obje tutan insan figürü Satürn gezegenine işaret etmektedir. Bkz. Ahmet Çaycı, *age.*, s.94.

⁸ Sakallı Satürn figürü kova burcunun karakteristiği olarak kabul edilmektedir.

⁹ Anonim; *Alaeddin'in Lambası-Anadolu Selçuklu Çağı Sanatı ve Alaeddin Keykubat*, İstanbul 2001, s.12.

¹⁰ Esin Atıl-W.T.Chase-P.Jett, *Islamic Metalwork in The Freer Gallery of Art*, 1985, s.150.

¹¹ Esin Atıl-W.T.Chase-P.Jett, *age.*, s.150.

¹² Bkz. Eva Baer, *Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art*, Jerusalem,1965; Mehmet Önder, "Selçuklu Tasvir Sanatında Halk İnançları", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, 1992 Ankara, s.160-161.

¹³ Ahmet Çaycı, *age.*, s. 212.

Madalyonlu şeridin altında ise sıvastıka motifleriyle kesintiye uğrayan şeritte aynı omuzdaki gibi sola doğru koşan hayvan figürleri işlenmiş olup, zemin kıvrık dallarla bezenmiştir.

Eserin kaidesi olarak tanımlayabileceğimiz bölümde yer alan beşinci kuşakta yine canlı küfi yazılar dikkati çeker. Bu kitabeler de yine daire içine yerleştirilmiş sekiz kollu çiçek motiflerinin yer aldığı rozetlerle bölünmüştür.

Şamdanın dışa dönük ayak kısmı üzerinde ise birbirine paralel kazanmış yatay çizgilerden oluşan basit bir geometrik süsleme dolanmaktadır.

BEZEMELER

İncelenen şamdanda; Selçuklu devri maden eserleri üzerinde görülen bitkisel bezeme, hayvan ve insan figürleri, geometrik motifler ve yazılardan oluşan süsleme kompozisyonunun bir arada uygulandığı görülmektedir.

Bitkisel motifler, küçük bordürler halinde tek başına verildiği gibi, yazı şeritlerinin ve diğer figürlü süslemelerin bulunduğu şeritlerin veya madalyonların zemininde bağımsız bir şekilde rasgele yerleştirilmiş kıvrık dallar ve çengel yapraklar şeklindedir. Zemini dolduran bu bitkisel süslemeler bir bütünlük, bir düzen arz etmezler. Bu haliyle Sasanî Sanatı'ndaki horror vacciu'yu (boşluk korkusu) bize hatırlatmaktadır.

Şamdan üzerinde görülen diğer bir bitkisel süsleme ögesi de; burçlar kuşağı üzerindeki şeridi kaplayan kıvrık dallar ve ucundan çıkan yapraklardır. Kıvrık dalların uçlarındaki kıvrımlar "hayat ağacı"¹⁴ olarak adlandırılan motifleri andırmaktadır.

Burçlar kuşağında ikizler burcunu simgeleyen madalyonda yer alan harpillerin ortasında, madalyonun altından başlayarak yukarı doğru uzanan ucu üç boğumlu, gövdesi iki yapraklı şekilde betimlenmiş bir hayat ağacı vardır.

Selçuklu dönemi madeni eserler üzerinde görülen figürlü bezemelerde insan ve çeşitli hayvan figürleri ve karışık yaratıklar dikkati çeker. Bu şamdan üzerinde de ikizler burcunu simgeleyen madalyonda simetrik olarak yerleştirilmiş insan başlı kuş vücutlu harpiller şeklinde ve şamdanın omuz kısmındaki dıştaki şerit ile kaide kısmındaki şeritte yer alan koşan hayvan figürleri arasında bulunan sfenksler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

İnsanlık tarihinde gökyüzü gibi ulaşılması zor kavramların açıklanmasında genellikle bir dizi sembollerin tercih edildiği görülmektedir. Bunlar çoğunlukla sembolik işaretler veya bir obje tasviri şeklindedir. Gezegen sembollerinde insan ve hayvan figürleri tercih edilirken, burç anlatımlarında çoğunlukla hayvan figürlerinin kullanıldığı görülür. Bunun nedeninin, sabit yıldız kümelerinin yani burçların gözlenebilen, algılanabilen biçimlerinin benzetilen hayvanın adıyla anılmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir¹⁵.

Söz konusu şamdanın gövdesindeki en geniş kuşağı oluşturan madalyonlarda burç kuşağından simgeler ya da, gezegenlerin kişileştirilmiş tasvirlerinin yer aldığı göz önüne alındığında ve bir yılda bulunan aylar ile karşılaştırıldığında, kullanılan çeşitli sembollerin aynı olduğu dikkati çekmektedir. Burada benzer örneklerdeki gibi on iki ayın takviminin tasvir edildiği düşünülmektedir¹⁶.

Güneş burcunun bulunduğu madalyondan başlayarak geriye doğru sırasıyla madalyonlar incelendiğinde;

¹⁴Orta Asya inançlarına göre dünyanın eksenini olduğu, dalları arasında şaman ruhları temsil eden kuş, sfenks veya ejder gibi hayvanlarla korunan hayat ağacının, Şaman'a yer altı ve gökyüzü seyahatlerinde merdiven vazifesi gördüğü tahmin edilmektedir. Bkz. Gönül Öney "Artuklu Devrinden bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, VII, 1967, Ankara, s.117-125; Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi", *Belleter*, 32, 1968 Ankara, s.25-36.

¹⁵Bu konuda geniş açıklamalar için bkz. Ülker Erginsoy, *age.*, s.130; Ahmet Çaycı, *age.*, s. 80.

¹⁶Esin Atıl-W.T.Chase-P.Jet, *age.*, s.150.

Aslan burcu astrolojide genellikle aslan figürü ve sırtı üzerinde yükselen güneş diski ile tasvir edilirken¹⁷, bu şamdan üzerinde aslan burcunu simgeleyen madalyonun içerisinde sadece merkezden dışa doğru dağılan ışınsal bir motif yer almaktadır. Bunun aslan figürünü temsil eden güneş motifi olabileceği düşünülmektedir.

Selçuklu Sanatı'nda aslan figürü hem hükümdarlığın (kuvvet ve kudretin) hem de güneşin, aydınlığının sembolüdür. Astrolojik bir sembol aslan burcu (leo) veya güneşin işareti olarak karşımıza çıkar¹⁸.

Burçlar içinde aslandan sonra en çok tercih edilen figür balık figürü olmuştur. Selçuklu dönemi maden eserlerinin yanı sıra bir çok mimari eser üzerinde, çinilerde¹⁹, elyazması örneklerde balık sıklıkla kullanılan bir motif olmuştur.

Şamdan üzerinde görülen bağdaş kurarak oturmuş Mars figürü ise, savaşla ilgili betimlemelerin sembolüdür. 1153 tarihli Hariri Koleksiyonundaki Artuklu aynasında da yine buradaki gibi bağdaş kurarak oturan, kesik baş ve kılıç tutan figür tarzındadır. Yavlak Aslan adına kesilen sikkenin bir yüzünde de aynı şekilde betimlenmiştir²⁰.

Bazı eserlerde astrolojik işaretlerle birlikte görülen harpi figürünün, ikizler (Gemini) veya Terazi (Libra) burcunun sembolü olarak kullanıldığı²¹ dikkati çeker. Burada da ikizler burcunun sembolü olarak kullanıldığı söylenebilir.

Şamdan üzerinde astroloji ve gezegenleri temsil eden on iki madalyondan çoğunda oturur vaziyette veya ayakta, uzun çehreli cepheden tasvir edilmiş insan figürleri yer almaktadır. Bunlar bazen elinde bir obje tutar vaziyette tasvir edildikleri gibi, bazen de balık, akrep, gibi hayvan figürleriyle birlikte işlenmişlerdir. Aynı şekilde bağdaş kurmuş oturan figürlere yine XIII. yüzyıla ait çeşitli kabartmalarda, çinilerde rastlanmaktadır²². Başların arkasında haleye benzer düzensiz yuvarlaklar mevcuttur.

Şamdan üzerinde tasvir edilen hayvan figürlerine gelince; eserin kaidesini dolaşan bitkisel zeminli bordürde sola doğru koşan hayvan figürleri seçilmektedir. Bazılarında baş öne bakar vaziyette iken bazılarında baş geriye dönük şekilde tasvir edilmiştir. Geyik, aslan, kurt, yaban domuzu, tazi gibi seçilebilen figürlerin yanı sıra başını geri çevirmiş bakar halde tasvir edilmiş sfenks figürleri de dikkati çekmektedir. Şamdanın omuz kısmında dıştaki kitabeli bordürün bir kısmında da aynı üslupla işlenmiş koşan hayvan figürlerine yer verilmiştir.

Ayrıca madalyonlar içerisinde astrolojik figürlere eşlik eden hayvan figürleri de mevcuttur. Balık, akrep, ejder, stilize yengeç figürlerinden başka harpi, kentaur gibi mitolojik figürler de dikkat çeker. Madalyon içinde tasvir edilen bu hayvanlardan harpi, akrep ve balıklar birer çifti halinde resmedilmiştir.

Selçuklu devri maden eserlerini süsleyen bordürlerde; koşan hayvanlar arasında, birbirini kovalayan aslan, geyik, tilki, tavşan, tazi, boğa, deve, fil ve ünikron²³ gibi hayvanlar ile sfenks, harpi, grifon, ejder gibi efsanevi yaratıklar da görülür. Koşan hayvanlar genellikle zemindeki filizlerle birbirine bağlanmış oldukları halde serbest bir şekilde hareket eder tarzındadır²⁴.

Selçuklu maden eserlerinde sıklıkla kullanılan, vazgeçilmez süsleme türlerinden biri de geometrik süslemedir. İncelenen eserdeki şeritlerin, madalyonların zemininde ve eserin dışa dönük ayak kısmında, mumluk kısmında boyunda ince şeritler şeklinde geometrik süslemeler dikkati çekmektedir. Gezegen ve

¹⁷ Ahmet Çaycı, *age.*, s.106.

¹⁸ Ülker Erginsoy, *age.*, s.129.

¹⁹ Beyşehir Kubad Abad Sarayı çinilerinde. Bkz. Ahmet Çaycı, *age.*, s.190 (fot. 40-b), s.124. Konya Alaaddin Köşküne ait alçı friz (İnce Minareli Medrese Taş Eserler Müzesi).

²⁰ Ahmet Çaycı, *age.*, s.83.

²¹ Ülker Erginsoy, *age.*, s.129.

²² Anonim, *age.*, s.126-127 (fot.14).

²³ Ülker Erginsoy, *age.*, s.128.

²⁴ Ülker Erginsoy, *age.*, s.128.

burç tasvirlerinin yer aldığı madalyonlar ise hiç kesintiye uğramaksızın geometrik bir form oluşturan çerçeveleriyle birbirine bağlanmıştır. Mumluk kısmının ağız ve taban kenarındaki ince frizler yatay çizgiler halinde kesintisiz devam etmektedir. Yine mumluk kısmında ve boyunda saç örgü şeklindeki geometrik şekillerden oluşan şeritler bulunmaktadır. Ayrıca boyundaki geniş yazı şeridinin zemininde üst üste yuvarlaklar, iç içe spiral daireler boşlukları doldurmuştur.

Astrolojik ve gezegen sembollerinin yer aldığı geniş kuşakta, bazı madalyonların içi spiral şeklindeki dairelerle doldurulurken, madalyonlar arası boşluklarda da dönüşümlü olarak iç içe kasetleme tarzında işlenmiş çokgenler dikkati çeker.

Başlangıçta mimari eserler üzerinde ve elyazması eserlerde görülen yazılar, X. yüzyıldan itibaren her tür malzemede, özellikle maden eserlerin süslemesinde çoğunlukla kullanılan bir tür olmuştur. Köşeli küfi, çiçekli küfi, nesih şeklinde devam ederken, XII. yy. ortalarında insan ve hayvan başlı yazılar şeklinde bir gelişim göstermiştir²⁵.

Burada eserin mumluk kısmındaki geniş şeritte nesih türü yazıdaki dikey harflerin insan şeklinde (canlı yazı) yapıldığı dikkati çekmektedir. İnsan yüzleri gümüş kakma olarak işlenmiştir.

Bu yazılardan ;...Maşallah.....²⁶ seçilebilmektedir.

Şamdanın omuz kısmındaki birinci kuşakta ve ikinci kuşağın yarısında, geçmeli küfi şeklinde;

"Essahibü-eladlüllezi, el ikbalu, el kadiru, el ceddu" ifadeleri okunabilmektedir.

Gövdenin en üst şeridinde, kaidede yer alan şeritte spiral şeklindeki geometrik şekillerden oluşan zemin üzerine işlenmiş canlı yazılar görülmektedir. Burada da "La ilahe illallah Allahuekber" şeklinde yazılar okunabilmektedir.

Bu tür eserlerde bu yazılar bazen bir anlam ifade ederken bazılarında tamamen dekoratif amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Bu özellik daha geç örneklerde rastlanan bir durumdur²⁷.

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Selçuklu devri maden sanatına bakıldığında maden eser yapımında altın, gümüş ve tunç kullanıldığı görülür. XII. yüzyılın sonlarından itibaren tunç ve pirinç alaşımlar da bol miktarda kullanılmış, gümüş eserler azalmıştır. Bunun nedeni de bu dönemdeki gümüş madenindeki azalma olarak gösterilmektedir.

Bu dönemde pirinç eserlerin yapımında dövme tekniği, tunç eserlerin yapımında ise döküm tekniği kullanılmıştır. Ancak inceleme konumuzu oluşturan pirinç şamdan, istisnai eserler arasında olup içi boş döküm tekniği ile yapılmıştır.

Şamdan; mumluk, boyun, omuz, gövde ve kaide olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Çok yüksek olmayan bir kaide ve üzerinde yer alan iç bükey gövde, omuz ve en üstte silindirik boyundan oluşmaktadır. Mumluk kısmı ise aynen gövde formunu tekrarlamaktadır.

Süslemeye uygulanan başlıca teknikler kabartma, kazıma, kakma ve niellodur. Bunun yanı sıra kitabedeki harflerin geniş kısımlarında, şeritlerde yer alan insan ve hayvan figürlerinde, madalyonların içerisindeki bitkisel motiflerde, yazılarda gümüş kakmalar dikkati çekmektedir. İnsan figürlerinin saç, sakal, elbise konturlarında yer yer niello (savat tekniği) uygulaması dikkati çekmektedir.

Maden sanatında "kakma tekniği" ile süslenen eserlerin genellikle sosyal prestijleri en yüksek eserler olduğu bilinmektedir. Bu örnekler hangi devre ve bölgeye ait olursa olsun, daima

²⁵ Ülker Erginsoy, age., s.135-136.

²⁶ Yazılar, Vakıflar Genel Müdürlüğü Mütercimi Hilal Aydemir tarafından okunmuştur.

²⁷ James W.Allen, *Metalwork The Islamic World-The Aron Collectoin*, 1986 New York, s.138.

asiller veya varlıklı tüccar aileleri için yapılmış olduğundan, bu teknik belirli bir bölge veya devrin tekniği değil de sadece seçkin bir zümrenin tekniği olarak tanımlanabilir²⁸. XII. yüzyıl ortalarında Horasan'da gelişen bu teknik XIII. yüzyıldan itibaren Moğol tehdidi ile birlikte göç eden ustalar aracılığıyla Mezopotamya'ya, oradan da Anadolu'ya yayılmıştır²⁹.

Gövde üzerindeki en geniş şeritte yer alan astrolojik motiflerin on iki burcu temsil eden figür ve sembollerden oluştuğu görülmektedir. Selçuklu devri maden eserleri üzerindeki süslemelerin; bazen yalnızca gezegen ve semboller, bazen on iki burç işaretleri ile bazen de incelediğimiz şamdan örneğinde olduğu gibi hem gezegen hem de burç sembollerinin bir arada kullanıldığı, karmaşık bir yapı arz ettiği de görülür. Bu motiflerin özel bir anlam taşıdıkları kabul edilirse, tılsım veya nazar önleyici, eserin sahibine uğur getirmesi için yapıldıkları sanılmaktadır³⁰. Şamdan, kalem kutusu, tepsisi³¹ gibi maden eserler üzerinde sık uygulanan bir süsleme programı olarak dikkati çekmektedir.

Bu bakımdan incelenen şamdanın en yakın benzerleri Freer Gallery'de bulunan XIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen³² şamdan ile Bursa Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan 635 env. no'da kayıtlı şamdandır. Her üç eser bir bütün olarak ele alındığında form, malzeme, teknik ve süsleme programı açısından birbirine oldukça yakın özellikler gösterirler.

İnceleme konusu olan şamdanın mumluk kısmı üzerindeki nesih yazılar³³, saç örgüsü şeklinde kuşaklar ve boyundaki yuvarlaklar içine yerleştirilen kuş şeklindeki motifleri içeren yuvarlak madalyonlar Freer ve Bursa³⁴ örnekleriyle büyük benzerlikler göstermektedir.

Şamdanın omuz kısmındaki iki kuşaktan en içteki, iki sekizli, iki dörder yapraklı çiçek motifleri arasındaki nesih yazı kuşağı ile, dıştaki kuşakta sekiz kollu dört sıvastıka motifleri ile kesintiye uğramış dört bölümde ardışık olarak nesih yazı ve üçerli koşan hayvan figürleri yer

almakta olup, bu Freer ve Bursa şamdanlarında da gözlenmektedir. Bu diziliş gövdenin en alt şeridinde de tekrarlanmaktadır. İncelenen şamdanın diğer iki örnekten bu konuda ayrılan yönü ise, koşan hayvan figürleri sekiz altı kollu sıvastıka motifleri ile kesintiye uğrarken, Freer ve Bursa şamdanında bunların yerini altı kollu çiçek rozetleri almıştır. Kaide üzerindeki yazı, kûfi yazı kuşağı ve aralarındaki altı kollu çiçek motifleri üç eserde de aynıdır.

Bordürlerde yer alan figürlerin işleniş detaylarına bakıldığında; her üç şamdanda da figürlerde yüzler cepheden verilirken, başlar haleli, oturur veya ayakta tasvir edilmişlerdir. İncelenen şamdanda figürlerin hatları ve nesnelere konturlarındaki geçişler daha yumuşak çizgilerle verilerek gerçeğe yakın tasvir edilmişlerdir. Freer şamdanında figürler biraz daha minyatürümsü, şematize bir haldedir. Bursa şamdanında ise figürlerin yüzleri kareye yakın bir hal almış ve konturlar daha keskin bir görüntü oluşturmuştur.

Burçlar kuşağındaki sembolere bakıldığında; Aslan burcunu sembolize eden güneş motifi genellikle bir aslan figürü ile birlikte betimlenirken³⁵, Freer'deki ve Bursa'daki örnekteki gibi madalyonun içini tamamen kapatan, merkezden dışa doğru dağılan ışınları betimleyen güneş kursu şeklindedir³⁶.

Yay burcu; incelenen eser ile Bursa örneğinde kentaur-ejder ikilisi şeklinde iken,

²⁸ Ülker Erginsoy, *age.*, s.125.

²⁹ Ülker Erginsoy, *age.*, s.125.

³⁰ Ülker Erginsoy, *age.*, s.131.

³¹ Anonim, s.160.

³² Esin Atıl-W.T.Chase-P.Jett, *age.*, s.148.

³³ Genellikle şamdanlar üzerinde yer alan bu yazı kuşaklarında "El-aziz, Ed-daim, El-ikbal, Ed-devlet, Es-saadet, ves-selamet, vel-keramet, vet-tayyibet, vel-merhamet, vel-afiyet" gibi iyi dilek ifade eden metinlere yer verilmektedir.

³⁴ Lütfiye Gökteş Kaya, 13-14. *Yüzyıllara Ait Çan Gövdeli Şamdanların İncelenmesi*, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001, s.126.

³⁵ Anonim, s.37 (II.Gıyasedin Keyhüsrev'e ait sikkeler).

³⁶ Bkz. E.Atıl-W.T.Chase-P.Jett, *age.*, s.150.

Freer Gallery'deki örnekte ayakta duran yayını germiş bir insan figürü şeklinde tasvir edilmiştir.

Balık burcunda; bağdaş kuran figürün iki yanındaki balık figürleri, Freer şamdanındaki gibi çoğunlukla baş aşağı resmedilirken, incelenen şamdan ile Bursa şamdanında diyagonal olarak verilmiş olup, bu özellik bakımından nadir örneklerdendir. Konya Karatay Medresesi müzesinde bulunan, 1236 tarihli Kubadabad Sarayı'na ait altıgen çini parçası üzerindeki harpinin iki yanına diyagonal şekilde yerleştirilen balık figürleri ile benzerlikler gösterir³⁷ (fot. 14).

İkizler burcu tasvirinde; genellikle iki bayan figürünün işlendiği sahneler veya onların farklı versiyonları karşımıza çıkmaktadır³⁸.

İncelenen eserdeki ikizler burcu tasvirinde; ortadaki hayat ağacının iki yanına simetrik yerleştirilmiş kadın başlı harpiller yer alırken, Freer şamdanında, koşar vaziyette bir insan figürü iki eliyle bir şeyler savurur halde işlenmiştir. Bursa şamdanında da bu figür Freer şamdanındakine benzemektedir.

Yengeç bucunun tasvirinde ise; dolunay kavrayan bir yengeç yer almakta olup, Freer ve Bursa şamdanında da aynı şekilde betimlenmiştir.

Terazi burcunun tasvirinde ise; her üç eserde terazinin denge çubuğu figürün başı üzerinde yer alırken, incelenen şamdanda figür, terazinin kefelerini üstten kavramaktadır. Freer ve Bursa şamdanında ise figür kefelerin altını eliyle tutmaktadır.

Oğlak burcunun tasvirinde; incelenen eserde Bursa şamdanında oturan bir figür şeklinde tasvir edilirken, Freer şamdanında ise gerçek bir oğlak figürü şeklinde tasvir edilmiştir.

Madalyonların zemin dolgusu ya helezonik sık kıvrım dallar şeklinde, ya da kıvrım dallar üzerinde yer alan çengel yapraklar halinde olup, ardışık olarak birbirini takip etmektedir. Madalyonlar arası zemini dolduran iç içe

kasetleme şeklindeki geometrik ve kıvrık dallardan oluşan dönüşümlü süsleme de yine her üç eserde aynıdır.

İncelenen şamdan örneğindeki yazılara gelince eser oldukça korozyonlu olduğundan bir çok denemelere rağmen bazı bölümleri okunabilmiştir.

Mumluk kısmında ;....Maşallah..... seçilebilmektedir.

Omuz kısmında; "Essahibü-eladlüllezi, el ikbalu, el kadiru, el ceddu" ifadeleri okunabilmektedir.

Gövdenin en üst şeridinde "La ilahe illallah Allahu ekber" şeklinde yazılar okunabilmektedir.

Freer şamdanında mumluk kısmında; Al-Aziz-eddaim, Velikbal-eşşamil-velbaki-Alelemrulfiba(II) yazıları yer alırken,

Boyun kısmında, Elaziz-eddaim, El ikbal-a..h..Eşşamil- Velbaki³⁹

Bursa şamdanında; el-izzu'd-dari illa-fişşamil fenahir yazısı yer almaktadır.

Omuzda ise el-aleme tül-cem'aletü, kaide kısmında ise; el-amelet ül-cem'aletü⁴⁰ yazıları yer almaktadır.

Sonuç olarak;

Döküm tekniği ile pirinçten yapılmış, kazıma ve kabartma teknikleri ile süslenmiş öğeler ile dikkati çeken şamdan; kullanılan malzeme, yapım ve süsleme teknikleri açısından Selçuklu dönemi maden eser örnekleri ile büyük benzerlikler göstermektedir.

Şamdan üzerindeki figürlerde ve yazılarda kakma olarak kullanılmış gümüşler bulunmak-

³⁷Bkz. fot. 14.

³⁸Artuklu Emiri Kudbeddin Sökmen'e ait sikke üzerinde, *Dakaik'ül-Hakaik* adlı eserde ortadaki ağaç fidesi yanında iki kadın figürü, Mahmut İbn-i Sungur'un Kalem Kutusu, Vaso Vascovali, Wade Cup örneklerinde bu şekildedir. Bazen de bir bedenden çıkan iki insan başı şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

³⁹E. Atıl-W.T.Chase-P.Jett, age., s. 149.

⁴⁰L.Göktaş Kaya, *agt.*, s. 126.

tadır. Bu tür eserlerin o dönemin ayrıcalıklı bir sınıfı için yapıldığı bilinmektedir.

Eserin süsleme programında Selçuklu dönemine özgü bitkisel, geometrik, yazı ve figürlü süslemeler bulunmaktadır. Şamdan üzerinde Musul atölyelerinde yapılmış eserlere özgü dört yapraklı çiçekler ve yedi dilimli rozetler, yuvarlak madalyonlar gibi Mezopotamya etkili, Horasan orijinli motifler de yer almaktadır⁴¹.

Ayrıca şamdan üzerinde astrolojik ve gezegen motiflerinin bir arada verilmesi Selçuklu dönemi maden eserleri üzerinde görülen başlıca kompozisyonlardandır.

Selçuklu devri maden sanatı örneklerinde kakma tekniğinin, figürlü yazıların ve astrolojik temaların XI. yüzyılın ortasından itibaren kullanıldığı bilinmektedir⁴². Bu noktadan hareketle, malzeme, teknik ve süsleme programı açısından ele alındığında, söz konusu şamdanın XIII. yüzyıl Selçuklu dönemi maden eserlerinden Çan gövdeli şamdanlar grubuna dahil edilebileceğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Anonim; *Alaeddin'in Lambası-Anadolu Selçuklu Çağı Sanatı ve Alaeddin Keykubad*, İstanbul 2001.

Atıl, Esin -W.T.Chase-P.Jett, *Islamic Metalwork in The Freer Gallery of Art*, 1985 Washington.

Baer, Eva, "Sphinxes and Harpies", *Medieval Islamic Art*, Jerusalem 1965.

Baer, Eva, "Cosmic And Terrestrial Cycles-the Labors of the Months", *Metalwork in Medieval Islamic Art*, ABD 1983.

Çaycı, Ahmet, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara 2002.

Çaycı, Ahmet, "Berlin Müzesi'ndeki Stuko Parçasının Kozmolojik Yorumu", *Güner İnal'a Armağan*, Ankara 1993.

Erginsoy, Ülker, *Maden Sanatı*, Ankara 1978.

James, W.Allen, *Metalwork The Islamic World-The Aron Collection*, New York 1968.

Önder, Mehmet, "Selçuklu Tasvir Sanatında Halk İnançları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara 1992.

Öney, Gönül, "Artuklu Devrinde Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında", *Vakıflar Dergisi*, VII, Ankara 1967.

Öney, Gönül, "Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi", *Bellekten*, 32, Ankara 1968.

Göktaş Kaya, Lütfiye, *13-14.Yüzyıllara Ait Çan Gövdeli Şamdanların İncelenmesi*, Hacettepe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2001.

⁴¹ Ülker Erginsoy, age., s.265.

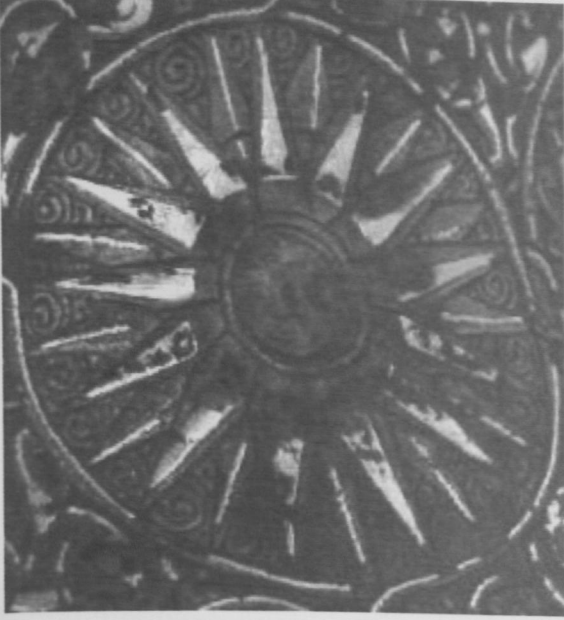
⁴² Ülker Erginsoy, age., s.140.

Fot.1 Şamdanın Genel Görünüşü.

Çiz.1 Şamdanın Genel Görünüşü (Köksal Özköklü-2007)

Fot.2 Aslan Burcu (The Sun).

Fot.3 Başak Burcu (Mercury).

Fot.4 Terazi Burcu (Libra).

Fot.5 Akrep Burcu-Ekim (Scorpio).

Fot.6 Yay Burcu-Kasım (Sagittarius).

Fot.7 Oğlak Burcu-Aralık (Saturn).

Fot.8 Kova Burcu-Ocak (Aquarius).

Fot.9 Balık Burcu-Şubat (Pisces).

Fot.10 Koç Burcu-Mart (Mars).

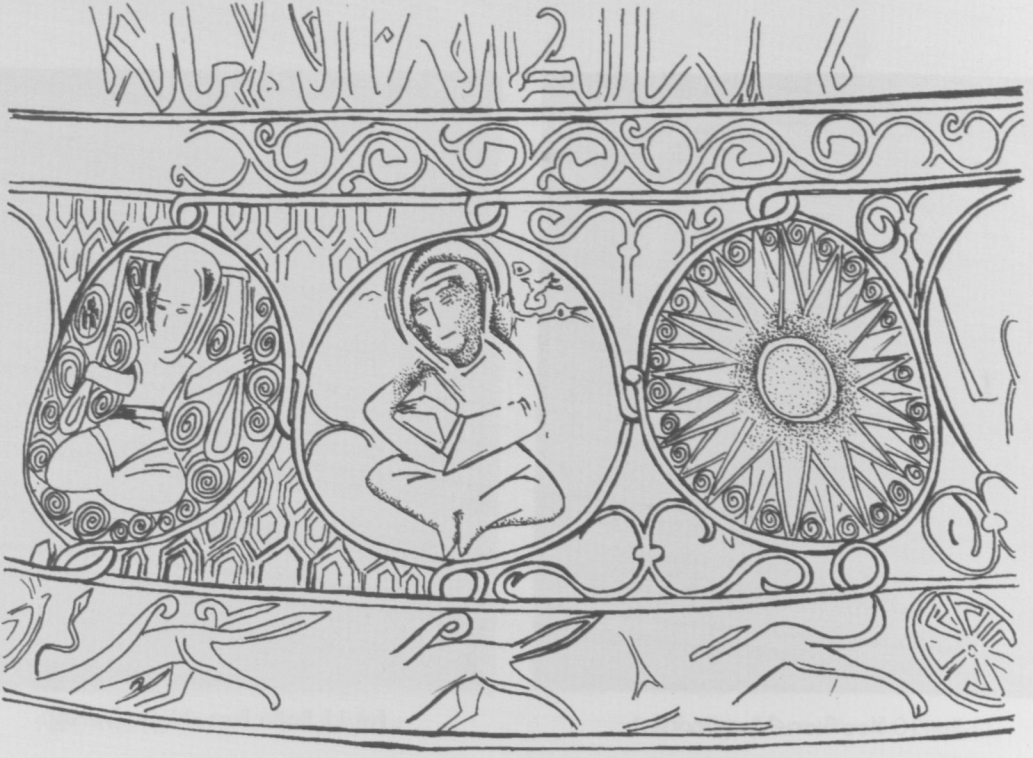
Fot.11 Boğa Burcu-Nisan (Venüs).

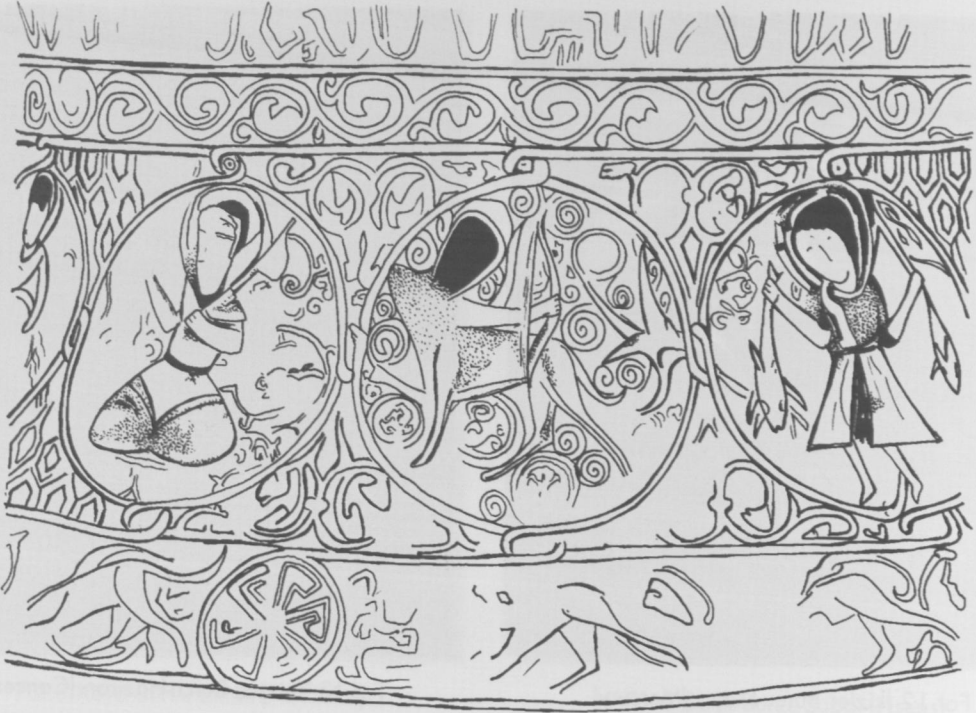
Fot.12 İkizler Burcu-Mayıs (Mercury).

Fot.13 Yengeç Burcu-Haziran (Cancer).

Çiz.2 (Aslan, Başak, Terazi burçları) (Köksal Özköklü-2007).

Çiz.3 (Akrep, Yay, Oğlak burçları) (Köksal Özköklü-2007).

Çiz.4 (Kova, Balık, Koç burçları) (Köksal Özköklü-2007)

Çiz.5 (Boğa, İkizler, Yengeç burçları) (Köksal Özköklü-2007)

Fot.14 Harpi Motifi (Anonim: s.125, 2001).

Fot.15 Freer Gallery'deki Şamdan (A.Çaycı:2002).

Günümüzde Tokat'ta Osmanlı dönemi koca bir mirası kalmamıştır. Bu mirasın en önemli parçası ise Lâtifoğlu Konağıdır. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Topu Sıkı Kayıtlarında Lâtifoğlu Konağı

Yapılı yılı 1291 H / M. 1875'e tarihlenen Topu Sıkı Kayıtlarında Lâtifoğlu Konağı'nın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Benzerlikler, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

**Mutlu ÖZGEN

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Konağın Mimari Kimliği

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

TOKAT LÂTİFOĞLU KONAĞI*

Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir. Konağın mimari özellikleri, Osmanlı dönemi mimarisinin en güzel örneklerindendir.

*Tuzluca Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Doçent Öğretim Üyesi, Yalçın Kemal Muratlıoğlu Perişanoğlu, emir@yildizyayinlari.com.tr

Günümüzde Tokat'ın Gazi Osman Paşa Bulvarı üzerinde yer alan Lâtifoğlu Konağı, gerek planı gerek süslemeleriyle XIX. yy. konut mimarisinin seçkin özelliklerini yansıtmaktadır. Uzun yıllar kendi haline terk edilen yapı, 1985 yılında dönemin valisi merhum Recep Yazıcıoğlu tarafından kamulaştırılarak 1989'da, Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı müze-ev olarak hizmete açılmıştır.

Tapu Sicil Kayıtlarında Latifoğlu Konağı

Yapım yılı 1291 H. / M. 1875'e tarihlenen Lâtifoğlu Konağının tapu sicil kayıtları incelendiğinde, konağa ait çeşitli tarihlerde düzenlenmiş üç tapu kaydı karşımıza çıkmaktadır:

Bunlardan ilki, yapım yılının da belirtildiği 1291 H. / 1875 M. yılına ait en eski tapu kayıdır. Tapu kaydında konağın, "1291 tarihi itibarıyla ev olarak Latifzade Musa ve Osman adına" kayıtlı olduğu yazmaktadır.

İkinci tapu sicil kaydı ise Temmuz 1313 H./1895-96 M. tarihine aittir. Tapu sicil kaydında, adı geçen Konağın Abdüllatifoğlu Musa ve Osman adlarına kayıtlı iken, iki parçaya ifraz edildiği ve bu konak yerinin Osman hissesine verilip adına tahsis edildiği ibaresi yer almaktadır.

Üçüncü tapu sicil kaydı ise, Temmuz 1339 H./1920-21 M. tarihine ait olup, tapu kaydında konağın Temmuz 1339 tarihi itibarıyla Latifzade Osman adına kayıtlı olduğu, Latifzade Osman'ın zevcesi Sadiye Hanım'ın çocukları Süleyman, Mustafa ve Fahri'yi terk ederek öldüğü ibaresi yer almaktadır.

Konağın Mimari Kimliği

Tokat'ın nüfuzlu ailelerinden Lâtifzâdelere ait konak, iç mekân düzenlemesi ve tasarım yöntemleri açısından ele alındığında; "L"

şeklinde iç sofalı bir plan şemasındadır. Zemin üzerine tek katlıdır ve ahşap karkas arası kerpiç dolgu malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.

Çatısı "Marsilya" tipi kiremitle kaplanan konak, "Kırgız Çadırı Tarzı" dört yöne doğru eğimli bir çatıyla örtülüdür (fot.1). Konağın bahçesinde Tokat bağevi bahçe düzenlemesini anımsatan ve her büyük konakta vazgeçilmez unsur olarak kabul edilen bir havuza da yer verilmiştir.

Geleneksel Türk Evi'nin ana esaslarına ve kalabalık aile düzenine uygunluğun yanı sıra, gelişmiş bir plan anlayışı ile inşa edilen konağın odaları "L" şeklinde bir iç sofanın etrafında yer almaktadır.

Konak, zemin ve üst kat olmak üzere iki kattan oluşmaktadır. Konağın planına baktığımızda, zemin katta önce Taşlık, daha sonra günlük işlerin yapıldığı, aynı zamanda mutfak olarak kullanılan "Aşevi-iş evi" ile (fot.2), konağın dışına çıkma yapacak şekilde yapılan kare planlı, zemine dikdörtgen biçimli taşlarla döşenen ve alttan ısıtılan bir Türk Hamamı yer almaktadır (fot.3). Burası küçük bir soğukluk ve soyunmalık kısmına açılmaktadır. Yine bu bölümde hamam odası olarak da hizmet veren ocaklı bir oturma odası bulunmaktadır (fot. 4).

Geleneksel Türk Evi'nde zemin kat, evin temelini oluşturduğundan Tokat Lâtifoğlu Konağında üretimle ilgili işlevlerin yüklendiği zemin katta, "Biçim endişesinin" bulunmaması doğaldır.

Türk Evi'nde olduğu gibi Lâtifoğlu Konağında da üst kat "**Esas Yaşamın Geçtiği Mekân**" olarak düzenlenmiştir. Üst katta, Selamlık diğer adıyla "Paşa Odası", Harem

* Bu çalışma "Geleneksel Anadolu Konutunun Oluşumu Kapsamında Tokat Lâtifoğlu Konağı'nın Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi"(Özgen 2002) adlı Lisans Tezinin II.Bölümünde (s.36-66) yer almaktadır.

** Yeditepe Üniversitesi, Antropoloji Bölümü Doktora Öğrencisi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Personeli. antropoloji@yeditepe.edu.tr

olarak nitelenen "Havuz Başı odası", ayrıca yatak odası ve bir de depo bulunmaktadır. Bu mekânlar "L" biçimindeki bir iç sofanın etrafında yer almaktadır. Plan, tasarım yöntemleri açısından ele alındığında söz konusu birimlerin, konak içindeki "hiyerarşik düzen" ve "iklimsel koşullar" esas alınarak sofanın etrafına yerleştirildiği sonucuna varılmaktadır. Aynı zamanda baninin (ailenin) önemiyle bağlantılı olarak Başkent İstanbul'da yaygın görülen bu tasarımın, Anadolu'daki güzel bir uygulamasıdır diyebiliriz.

Lâtifoğlu Konağı'nda "Sofa" Kavramı

Odalar arası ilişkilerin sağlandığı ortak bir alan olarak sofa, Geleneksel Türk Evlerinin biçimlenmesinde etkili olup, Anadolu'da "Sayvan, Segah, Hayat vb..." isimlerle tanınır, Sofalar, konumlarına göre "Dış, Köşe ve Orta" olmak üzere üç değişik tasarımla dikkat çeker.

Tokat Lâtifoğlu Konağı'nın kuruluş düzeninde sofa, konak içinde dolaşımı sağlar ve aynı zamanda konağın önemli birimlerinden odaları birleştiren "bağlayıcı bir unsur" olarak da karşımıza çıkar. Lâtifoğlu Konağı'ndaki sofa "Orta sofa" grubuna dahildir. Konağın merkezine yerleştirilen sofanın üç köşesinde birer oda yer almaktadır. İç mekân düzenlemesi bakımından konağın en önemli ögesini oluşturan odaları birbirine bağlayan orta sofa, yeri geldiğinde konakta yaşayan aile bireylerinin oturma, yemek yeme, çalışma ve uyuma gibi günlük hayattaki eylemlerinin karşılandığı bir "ihtiyaç birimi"; düğün, mevlid, kına geceleri gibi özel günlerin düzenlendiği bir "toplama birimi"; ayrıca kimi zaman baklava ve börek yufkalarının açıldığı, eriştelerin kesildiği bir "üretim birimi" olarak da hizmet verir. Bu yönüyle "Orta Sofa", Tokat Lâtifoğlu Konağı'ndaki günlük ve sosyal yaşama ait unsurları çok yönlü biçimde düzenleme işlevine sahip "Mimari Bir Simge" olarak da karşımıza çıkmaktadır (fot. 5).

Lâtifoğlu Konağı'nda "Oda" Kavramı

Geleneksel Türk Evi'nde olduğu gibi, Lâtifoğlu Konağı'nda da odalara "Yapı içinde Belirleyici Eylemleri Karşılama" görevi verilmiştir. Lâtifoğlu Konağı'nın üst katında yer alan her üç oda da göçebelik dönemi çadırlarındakine benzer, "Oturma, yemek yeme, çalışma, yatma gibi" günlük hayatın getirdiği yaşama biçiminin gerçekleştirildiği ortamlar göze çarpar. Söz konusu odaların biçimlenmesi, bu eylemler için gerekli mekân parçalarının bir araya gelmesiyle mümkün olmuştur. Konakta yer alan "Paşa ve Havuz Başı Odaları", "Esas Yaşama Çevresi" ve "Yardımcı Çevre" olmak üzere iki temel anlayış üzerine kurulmuştur.

Paşa Odası (Selâmlık)

Lâtifoğlu Konağı'nın mekân kullanımlarında oturma düzeni, aile içindeki sosyal yapıya göre belirlenmiştir. Konaktaki "Paşa" ve "Havuz Başı" odalarının, yapının üst kat ve köşe gibi değerli görülen bölümlerine yerleştirilmesi tesadüfi değildir. Paşa odası, konağın en önemli odası olup, plan boyutunda diğer odalara göre daha büyük tutulmuştur. Geleneksel Türk Evi'nde olduğu gibi Lâtifoğlu Konağı'nda da ataerkil aile yapısından kaynaklanan bir yaşam söz konusudur. Evdeki aile reisinin kullanımı için özel olarak düzenlenen "Paşa Odası" evin reisinin hem oturduğu hem de konuklarını ağırladığı özel bir oda olmasının dışında, gerek konak hayatı gerek aile fertleri hakkında önemli konuların konuşulup karara bağlandığı bir "karar ve yönetim birimi" olarak da kimlik kazanmıştır (fot. 6-7). Lâtifoğlu Konağı özelinde karşımıza çıkan "Paşa Odası" kavramının şehirleşme öncesi göçebe çadırlarındaki karşılığı "Otağ"dır. Oturma düzeninin sosyal yapıya göre belirlendiği mekânlardan "Otağ", bugünkü adıyla "Paşa Odası", işlev açısından özde "resmiyet" taşımaktadır. Bu sebeptendir ki, Paşa Odasının duvarları, "Baş oda" olmanın

verdiği ağırlık nedeniyle oldukça sade tutulup beyaza boyanırken, evin hanımı için tahsis edilen Havuz Başı (Harem) odasının duvarları renkli kalem işleriyle bezenmiştir. Ahşap işçiliğinin en güzel örnekleriyle döşenen Paşa odasını da dıştan kare, içten dairesel bir biçim içinde dantel gibi işlenen sarkıtlı barok tavan göbeğinden, cevizden yapılan oymalı kapısına kadar bir resmiyet söz konusudur (fot. 8). Paşa odasının sokağa bakan kuzey cephesine çıkma yapılarak mekânın daha fazla ısı ve ışık alması sağlanırken; bu durum sokağın her iki tarafına "Mekansal anlamda" bir hakimiyet kazandırmıştır. Lâtifoğlu Konağının cephe görüntüsünü etkileyen çıkmalar (cumbalar) sadece Paşa odasında değil, konakta da "mekânsal bakımdan" bir genişleme sağlamıştır (fot.9). İç ve dış ilişkilerin yoğunlaştığı bölgelerden pencere kenarları, Paşa odasında oturmayı kolaylaştırmak için düzenlenmiştir. Bu sebeple pencereler odanın kuzey yönünde bulunmaktadır. Geleneksel Türk Evi'nde duvar boyutlarının sınırlı oluşu pencerelerin tek sıra olmasını gerektirirken konak, saray ve kasır gibi daha çok özenli konutlarda tepe penceresi oluşturulmuştur.

Lâtifoğlu Konağı'nın "Paşa ve Havuz Başı" odalarında tepe pencerelerine de yer verilmiştir. Böylelikle, alt pencerelerin kepenkleri örtüldüğünde oda içine gerekli de ışık tepe pencerelerinden sağlanacaktır. Her iki oda da bulunan tepe pencerelerinin üzeri, Geleneksel Türk süsleme sanatının sevilen motiflerinden "**Mühr-i Süleyman**"¹ ile bezenmiştir (fot.10).

Geleneksel Türk Evi'nde Özellikle odalar, "**göçebe yaşam tarzının**" izlerini taşıyan birimlerin başında yer almaktadır. Göçebe için, "üstte gök altta toprak vardır." İşte bu temel ilke, odanın alt örtüsü olan "Döşemenin" biçimlenmesini etkilemiş; böylelikle hem evin hem de odanın döşemeleri kurulmuştur. Lâtifoğlu Konağı'ndaki Paşa odasının alt örtüsünü oluşturan döşemeler, gerek kuruluş gerek malzeme açısından ele alındığında bazı temel

ilkelerin değişmediğini göstermektedir. Paşa odasının döşemeleri çoğunlukla halı, kilim hasır gibi dokumalardır. Bunların amacı, alttaki döşemenin yapısı ne olursa olsun; odanın iç görüntüsünü tek düzende tutmaktır. Göçebe çadırı da doğrudan toprağın üzerine kurulur. Sonra da yere, halı, kilim gibi örtüler serilerek alt örtüsü kurulmuş olur. Aynı zamanda Türk Evi'ndeki odaların en önemli özelliği yirmi dört saat içinde değişik amaçlara göre yeniden düzenlenebilir olmasıdır. Bütün bu farklı işler için oda içine sadece yapılacak işlerle ilgili nesnelere getirilip yerleştirilir, işi bitenler kaldırılır, yerine yenisi gelir. Bu işlerin böylesine gerçekleştirilebilmesi ancak çok yalın bir alt zemin kaplamasıyla mümkün olabilmektedir. Lâtifoğlu Konağı'nın Paşa odasındaki oturma alanları elden geldiğince dışa dönük olarak odanın çevresine çekilerek ortadaki döşeme alanı çok amaçlı kullanılmak üzere boş bırakılmıştır. Odaların gerçek işlevlerini yerine getirmesi amacıyla oda içinde sedirlere geniş yer verilerek, yaşama ve oturma birimi olarak görülen bu yerlerde eşyadan ziyade, insanın hakimiyeti sağlanarak; mekân içinde ferahlık amaçlanmıştır. Aynı şekilde dolaplar da, hem odalarda hem de mutfakta mekândan tasarruf sağlamak amacıyla duvar içine yerleştirilerek; mekânda rahatlık sağlanmıştır (fot.11).

Havuz Başı Odası (Haremlik)

Tokat Lâtifoğlu Konağı'nda "Haremlik" olarak tanınan "Havuz Başı" odası, Paşa odası (başoda) ile birlikte hem mimari kuruluşu hem de zengin kalem işi süslemeleriyle konağın en önemli odasıdır (fot.12).

İç mekân düzenlemesi bakımından oldukça renkli kalem işi süslemeleriyle adeta "kadın ruhuna hitap edecek incelikte ve ayrıntıda" düzenlenmiştir. Odanın pabuçluk kısmında kalemişyle alçı duvar üzerine yapılan "cami,

¹Zeki Kuşoğlu, "Türk Sanatında Mühr-i Süleyman", *İlgi*, İstanbul 1990, S.61, s.32-35.

yelkenli gemi ve şehir manzarası" yan yana bulunmaktadır (fot.13)

Odanın diğer duvarlarında, pencereler arasında vazolar içerisinde çiçekler ve kase içerisinde meyveler (üzüm, armut, karpuz) tasvir edilmiştir (fot.14). Evdeki kadınların günlük yaşamlarını geçirdikleri, aynı zamanda da eve gelen kadın misafirlerini ağırladıkları birim olması nedeniyle havuzbaşı odası son derece bezemlidir. Mahremiyetten ötürü oda, konağın güney tarafında yer almakta; pencereleri ise avludaki havuza bakmaktadır. Pencerelerinin havuza bakması sebebiyle bu odaya " Havuz Başı" adı verilmiştir. Harem odası, mahrem olduğu için gerek burada konuşulanların gerek burada yaşananların gizliliği açısından; oda havuz başına inşa edilmiştir.

Geleneksel Türk Evleri'nde, "gizliliğine" önem verilen birimler mutlaka bir "su kaynağının" yanına yapılmıştır. Böylece, içerde konuşulanların ve yaşananların dışardan dinlenmesi engellenmiştir.

Lâtifoğlu Konağı'nın Havuz Başı odasında yer alan duvar resimleri, olasılıkla İstanbul'dan getirtilen gezici nakkaşlar tarafından yapılmıştır². Bu resimler, başkent İstanbul ile Taşra'nın iletişimini en iyi şekilde gözler önüne seren resimli belge olmasının dışında; Taşra'da yaşayan hatırlı ve zengin ailelerin Başkent'te olan tüm gelişmeleri takip ettiklerinin; ardından da bölgelerinde ve konaklarında uyguladıklarının en açık göstergesidir. Fotoğraf 15'te görülen "İstanbul Panoraması" Anadolu'daki başkent sevgisini ve hayranlığını gösterirken; fotoğraf 16'da görülmekte olan "Cami Tasviri", başkent selâtin camilerinden birini temsil etmektedir. Fotoğraf 17'de görülen "Gemi Tasviri" ise Osmanlı Donanmasındaki gemi örneklerini temsil ederek deniz özlemini yansıtmaktadır. Sonuçta başkente öykünme söz konusudur.

Minyatür geleneğinin Osmanlı'da XIX. yy. ikinci yarısında sona ermesinden sonra, minyatürün yerini "Duvar Resimleri" almıştır.

İstanbul'da başlayan bu moda akımı, kısa zamanda tüm Taşra'ya yayılmıştır. Taşra'ya da, sürgün veya tayin yoluyla gönderilen memur-bürokratlarca taşınmıştır. Bu insanlar geldikleri kentin, kültür ve moda anlayışını yeni geldikleri Taşra kentine taşımakla yetinmeyip, alıştıkları yaşam tarzına ve İstanbul'a duydukları özlemi de, odalarına naksettirdikleri kalem sıva üzerine boyalı nakışlarla gidermeye çalışmışlardır.

"Müze - Ev Kimliğiyle" Lâtifoğlu Konağı

Müze-ev olarak Lâtifoğlu Konağı, sergileme biçimiyle Tokat'taki geleneksel konak yaşamının ve aile yapısının göz önüne serildiği önemli bir vitrindir.

Konağın restorasyon öncesi harabe durumu iç mekan dekorasyonunu yeniden düzenlenmeyi zorunlu kılmıştır. Restorasyon sonrası kavuştuğu "Müze-ev" kimliğiyle, Tokat kültürünü yansıtmaya işlevini üstlenen Lâtifoğlu Konağı, hem iç mekan düzenlemesi hem de teşhir edilen eşyalarla XIX. yüzyıl Tokat'ın konak yaşamını gözler önüne sermektedir.

Teşhirdeki malzemelerin tamamı "Eyüboğulları, Yoğurtçuoğulları, Lâtifoğulları, Yağcıoğulları, Sabuncuoğulları" gibi Tokat'ın önemli eşraf ailelerinin bağışlarıyla oluşturulmuş özel koleksiyonlardır.

Özen konağın her biriminde kendini gösterir. Kentin sosyal ve kültürel yaşamına ait unsurlar "Konak yaşamı çerçevesinde" göz önüne serilmeye çalışılmıştır.

Mutfak

Alt katta yer alan mutfak (aşevi), Tokat evlerinin mutfak düzenlemeleri hakkında bilgi vermektedir. Mutfak aynı zamanda Tokat'a

² Bkz. Günsel Renda, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Ankara 1977; Rüçhan Arık, *Batılılaşma Döneminde Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1988.

özgü el sanatlarının da görücüye çıktığı bir birimdir. Özellikle, Tokatla özdeşleşen "Bakırcılık", bakırdan yapılmış mutfak gereçleriyle; "Yazmacılık" ise el baskısı sofrta bezleri ve mutfak perdeleriyle temsil edilmektedir.

Yine aynı katta yer alan "Hamam"la, Tokat'la özdeşleşmiş hamamcılık mesleğine gönderme yapılmaktadır. Bu kısımda sergilenen hamam malzemelerinin çeşitliliği, hamamın Tokat insanının yaşamında ifade ettiği özel anlama vurgu yapmaktadır. Önemli konaklarda hamamın yer alması, bir açıdan mahremiyetle diğer açılardan ise görgü ve zenginlikle açıklanabilir.

Konağın üst katı, "yaşamsal birimlerin" yer aldığı bölümdür. Konak yaşamının geçtiği asıl mekânlar üst kattadır.

Sofa

Bu birimleri birbirine bağlayan sofada teşhir edilen eserler ile Cumhuriyet dönemindeki Tokat'ın konak yaşamına bir gönderme yapılmaktadır. Sergilenen eserler arasında yer alan "piyano" Tokat'taki konak yaşamının İstanbul'dan pek de farklı olmadığını vurgulamaktadır. Aynı şekilde sergilenen kadın şapkaları, fularlar, broşlar ve diğer aksesurlar Cumhuriyet dönemi kadınının konak yaşamına da vurgu yapmaktadır. Aslında teşhire sunulan bu malzemeler Türk kadınına Cumhuriyetle tanınan hakların Tokat'ta uygulanışının resmi bir belgesidir.

Sofa, etrafındaki havuz başı odası, paşa odası iç mekan düzenlemeleri ve eserlerin teşhiri açısından geleneksel aile yapısının yansıtıldığı birimler olarak karşımıza çıkar.

Havuz Başı Odası

Mankenlere Tokat'ın geleneksel kıyafetleri giydirilmiştir. Oyalı yazmaları ve bindallı

giysileriyle mangal başında el işi yapar biçimde düzenlenen mankenlerle Tokat kadınının konak yaşamını canlandırmak istenmektedir.

Paşa Odası

Konağın önemli birimlerinden "Paşa Odası"nın teşhirinde yer alan unsurlar da kayda değerdir. Özellikle, ataerkil aile yapısının konak yaşamına etkilerini göz önüne sermesi açısından önemlidir. Teşhirde kullanılan mankenlerin gerek kıyafetleri gerek bağdaş kurarak sedire oturma biçimleri, odanın "karar birimi" olduğunu vurgularken, sergilemede erkek mankenlerin kullanılması odanın "Selamlık" kimliğini hatırlatmaktadır.

Aynı durum, "Haremlik" olarak adlandırılan "Havuz Başı Odası" için de geçerlidir. Sergilemede kadın mankenlerin kullanılması odanın kimliğiyle ilişkilidir.

Sonuçta Lâtifoğlu Konağı, plan ve iç mekân düzenlemesi bakımından XIX. yüzyılın tipik yapısıdır. Lâtifoğlu Konağı özeline indirgeyerek incelediğimiz Türk konut kültüründeki "sofa, oda, haremlik, selâmlık, alt döşeme, sedir ve pencere" gibi tasarım yöntemleriyle ilgili kavramların oluşumunda; toplumsal, siyasal ve kültürel değişimlerin etkileri görülmektedir.

Kaynakça

AKOK Mahmut, "Tokat Şehrinin Eski Evleri", AÜ. İlahiyat Fak. Yıllık Araştırmalar Dergisi, S. II, Ankara 1958, s.16

AREL Ayda, *Osmanlı Konut Geleneğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir 1982.

ARIK Rüçhan, *Batılılaşma Döneminde Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1988.

ÇAL Halit, "Tokat Evleri", *T.İ.B. Kültür ve Sanat Dergisi Tokat Özel Sayısı*, S.24, Ankara 1994, s. 42-45.

ELDEM Sedat Hakkı, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul 1955.

ERTUĞRUL Özkan, "Zengin Bir Kültür Mirası Tokat Evleri ve Latifoğlu Konağı", *Türkiyemiz*, İstanbul 1991, S.63, s.54-56.

GÖNESEN Burhan, *Bir Asırda Tokat*, Tokat 2002.

KUBAN, Doğan, "Türk Evi Geleneği Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1982, s.195-209.

KUŞOĞLU Zeki, "Türk Sanatında Mühr-i Süleyman", *İlgi*, İstanbul 1990, S.61, s.32-35.

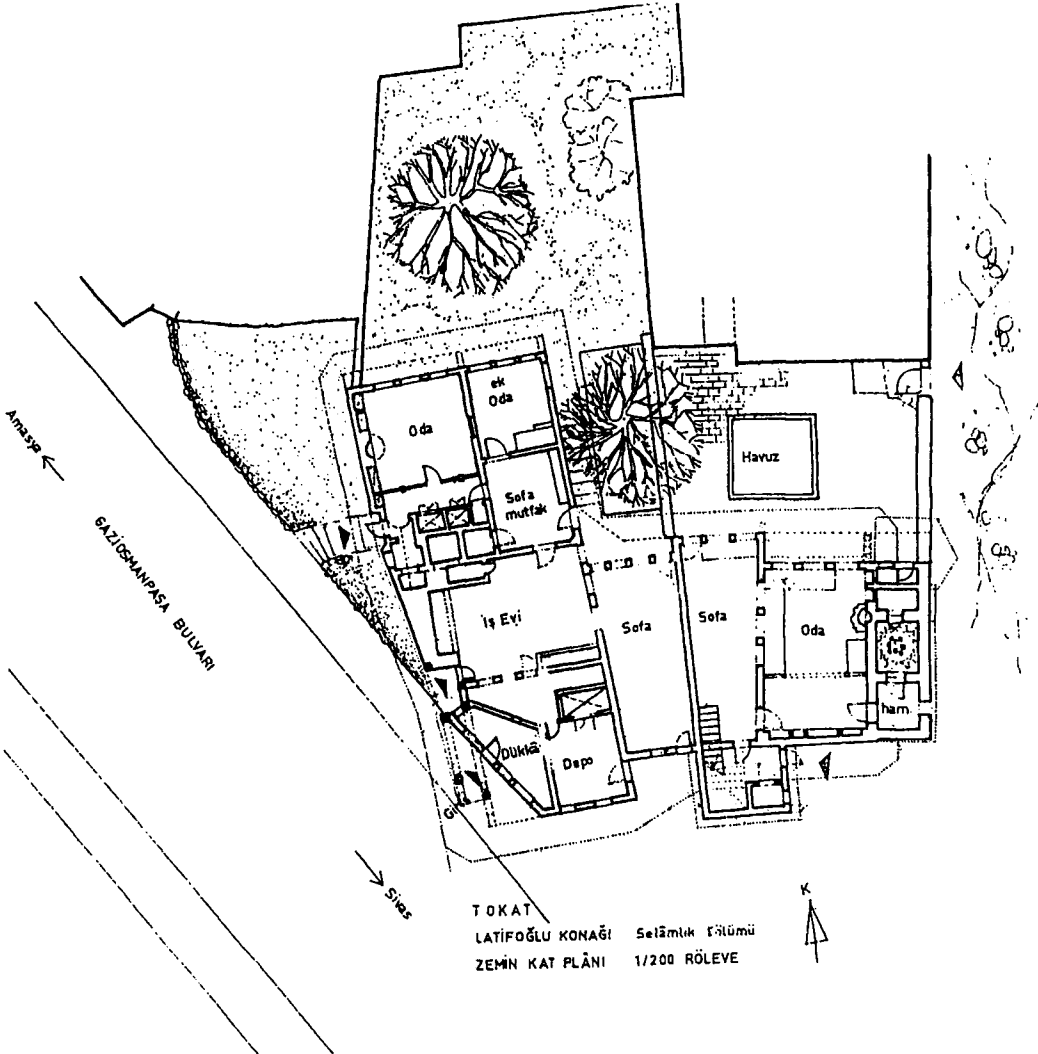
KÜÇÜKERMAN Önder, *Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul 1985.

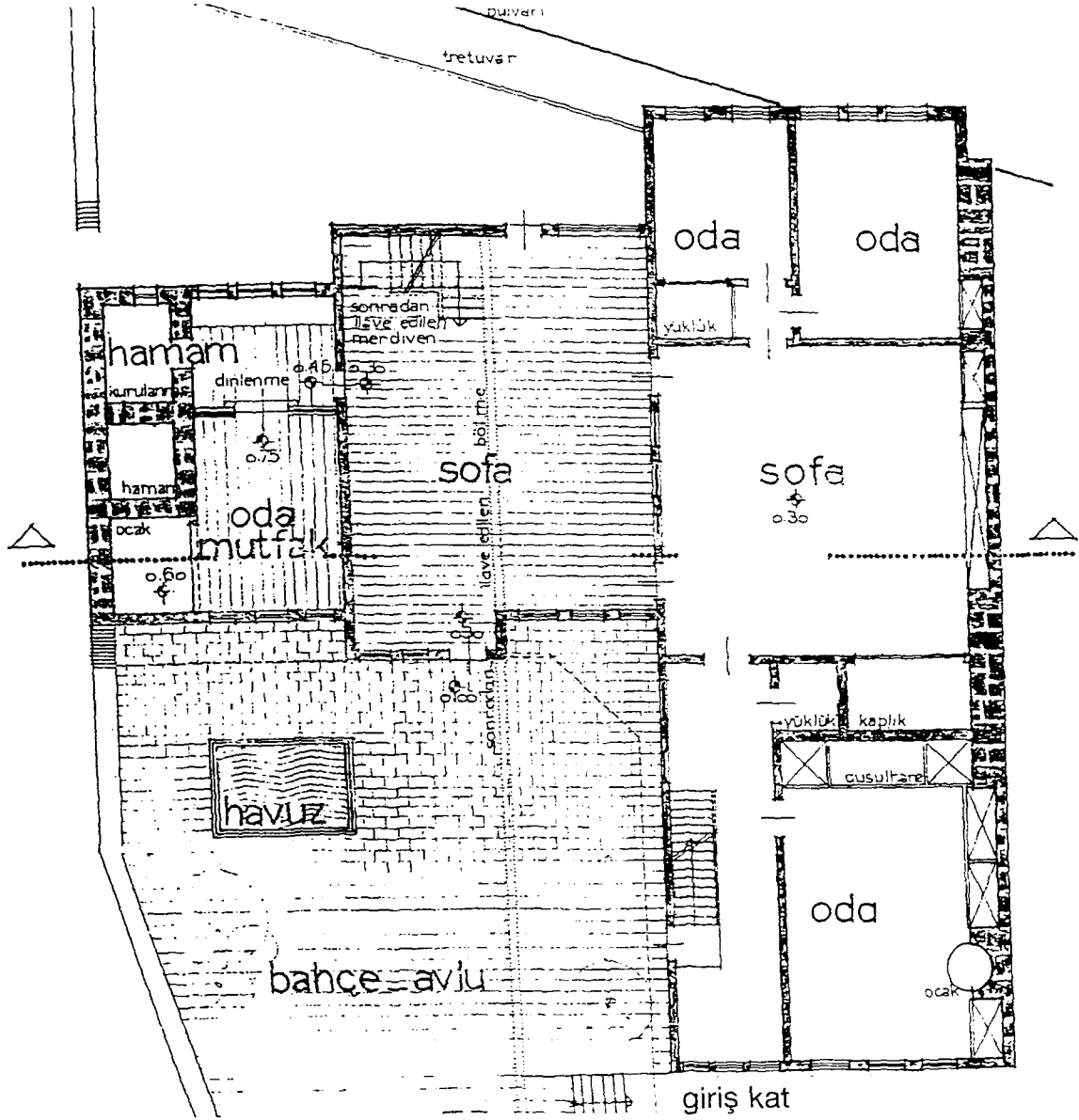
ÖZGEN Mutlu, "Tokat Evlerinde Mimariye Bağlı Görülen Süslemeler", *Tokat Kültür Dergisi*, Y.9, S. 16, Tokat 2001, s.74-80.

ÖZGEN Mutlu, "Latifoğlu Konağı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2003, C. 27, s.112-113.

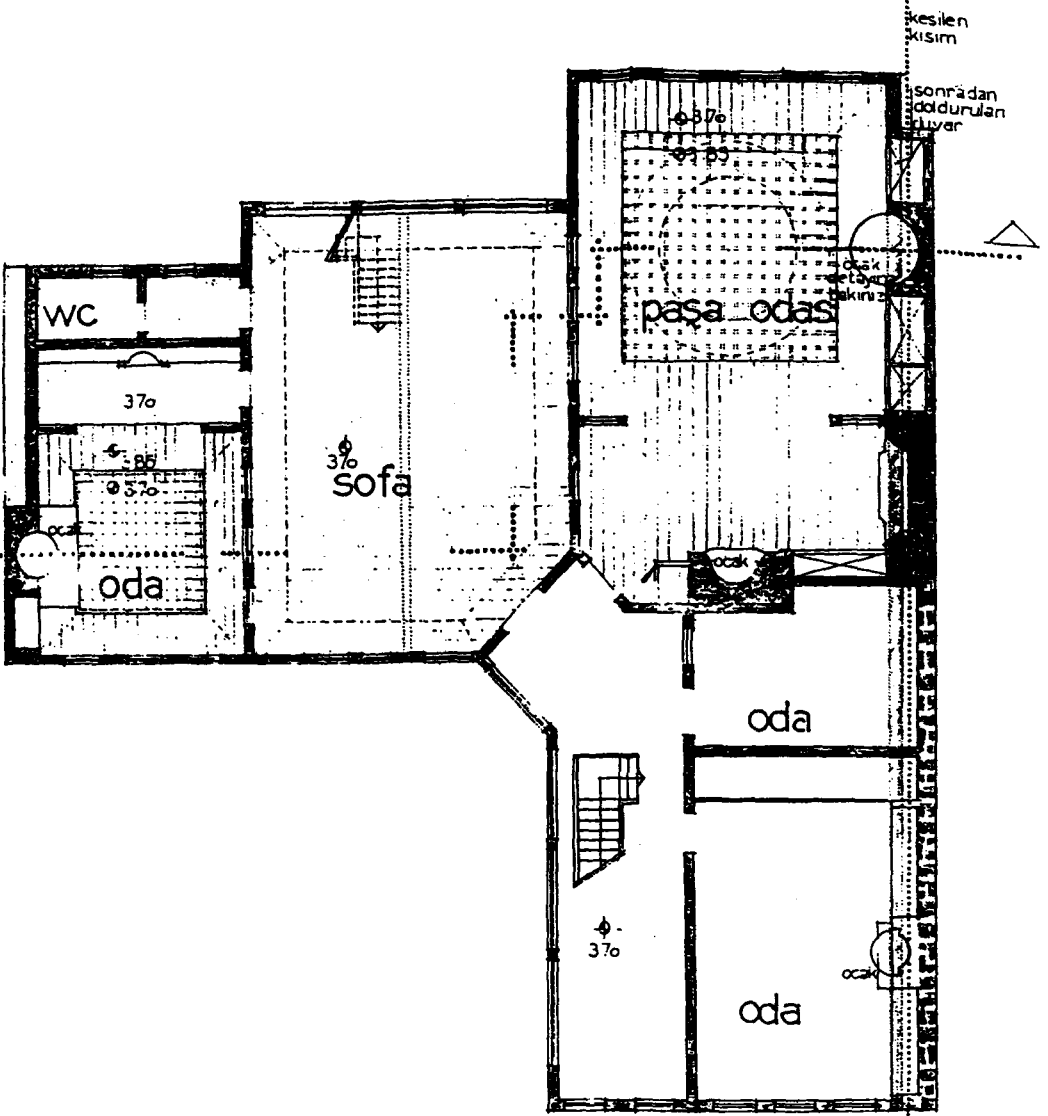
RENDA Günsel, *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700 - 1850*, Ankara 1977.

SÖZEN Metin - Zeki SÖNMEZ, "Anadolu Türk Mimarisinde Konut", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, C. V, 870-874.

birinci kat

Paşa Odası

Fot. 1

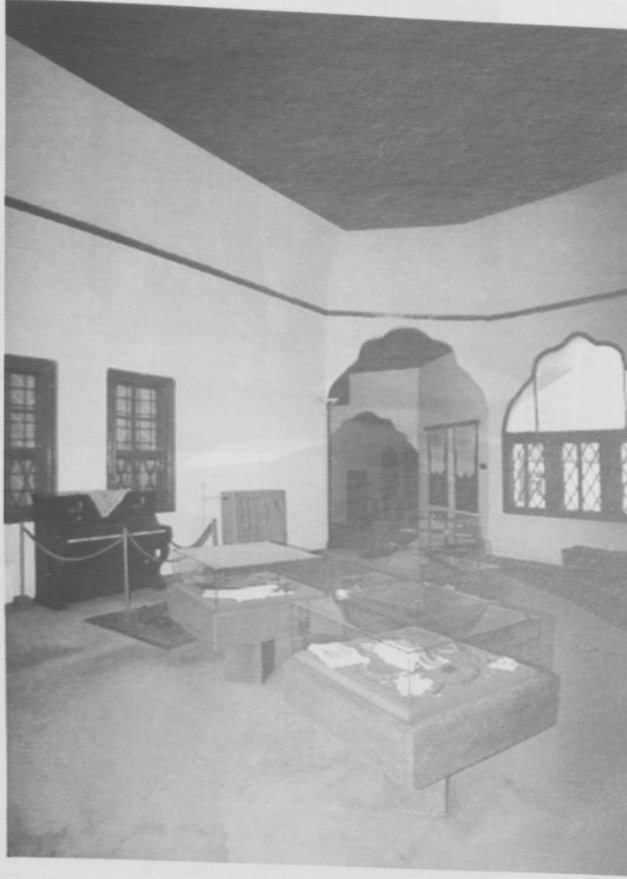
Fot. 2

Fot. 3

Fot. 4

Fot. 5a

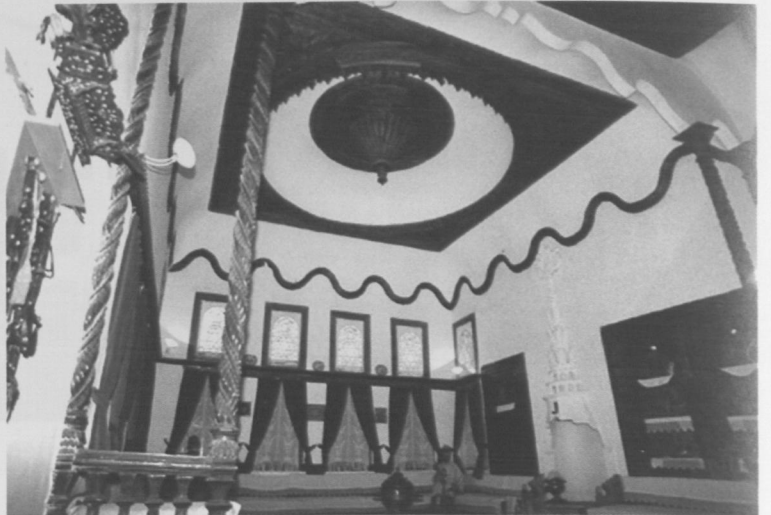
Fot. 5b

Fot. 6

Fot. 7

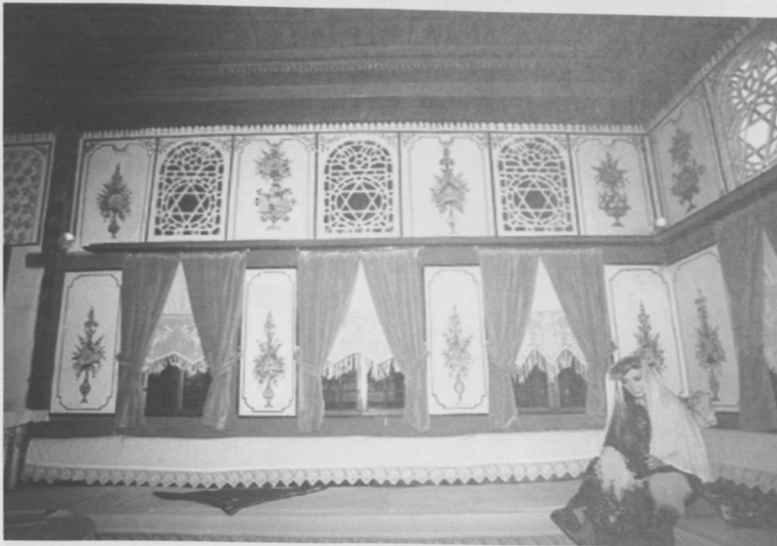

Fot. 8

Fot. 9

Fot. 10

Fot. 11

Fot. 12

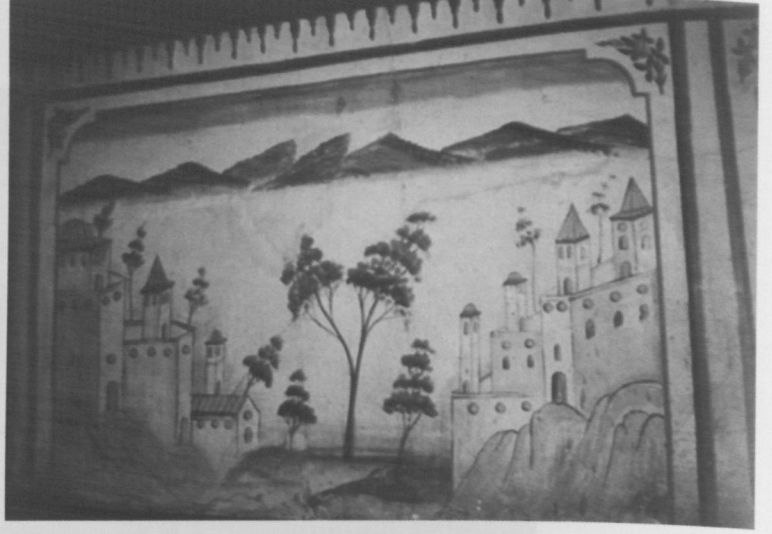
100

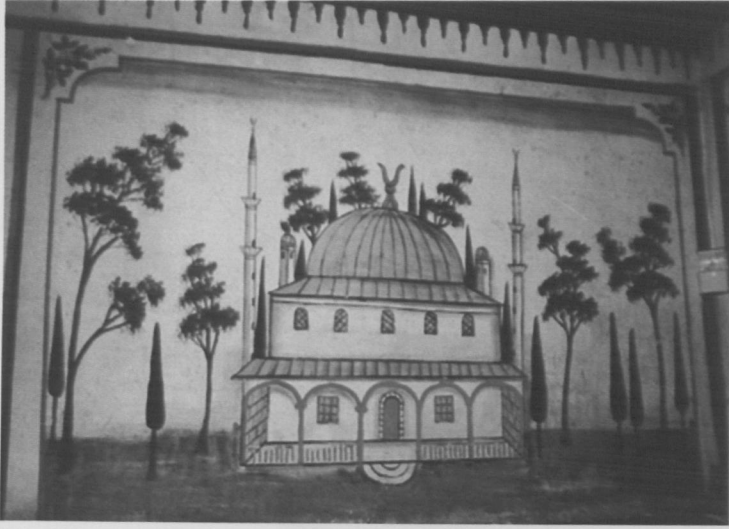
Fot. 13

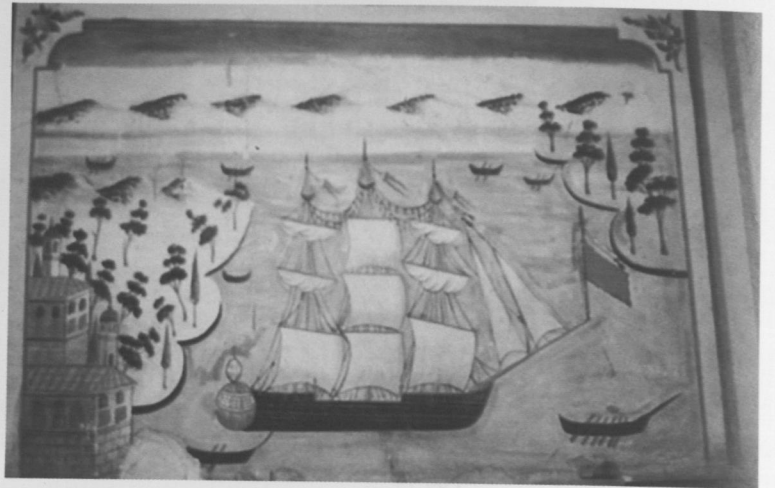
Fot. 14

Fot. 15

Fot. 16

Fot. 17

Hüseyin KARADUMAN

TÜRK OCAKLARI VE HARS MÜZELERİ

Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımları, XIX. yüzyılda Osmanlı toplumunu etkisi altına almış, hem imparatorluğun çözülp küçülmesine hem de yeni bir Türk devletinin temellerini atacak örgütlenmelere sebep olmuştur. Milliyetçilik akımları, öncelikle gençlik üzerinde etkisini göstermiş ve genellikle örgütlenmeler ilmî, siyasi, sosyal veya sportif amaçlara yönelik oluşmuştur. Bu çerçevede Türk milliyetçiliği esasına dayanarak kurulan ilk cemiyet Türk Derneği'dir¹. Bunu Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı teşkilatları takip etmiştir. Türk Ocağı, diğer iki derneğin mirası üzerine kurulmuş, daha uzun süre faaliyetlerini sürdürmüş, toplumu siyasi ve sosyal açıdan etkilemiş ve genç Cumhuriyetin biçimlenmesinde de bir etken olmuştur.

Bir ümmet toplumu olan Osmanlı'dan bir milletin ortaya çıkışını, kendi benliğini kazanma ve kuvvetlendirme çabalarını, o dönemde bu derneklerin faaliyetlerinde gözlemlemek olasıdır. Bir milletin kendi varlığını ifadesi de, o milletin tarih boyunca ürettiği maddi ve manevi değerleri sahiplenmesiyle olur. Bu bağlamda, milliyetçilik esasına dayanan bu dernekler, Türk milletin maddi ve manevi değerleri ile ilgilenmişler, onları işleyerek, toplumun önüne koymaya ve amaçları doğrultusunda toplumu yeniden biçimlendirmeye çalışmışlardır. Bu faaliyetler arasında önceliğin Türk dilinde olduğunu görüyoruz.

Bu derneklerin faaliyet gösterdiği yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidardadır. 1908'den 1918 yılına kadar on bir seneye yakın bir müddet devlet yönetiminde bulunan cemiyetin doktrini ve programı çok değişmiş, Osmanlı ve ittihat-ı anasırı karakterini kaybederek Türkçü ve milliyetçi bir çizgiye oturmuştur². 1917 yılında yapılan kongresinde de; Millî Müze, Etnografya (Kavmiyat) Müzesi, Millî Hazine-i Evrak, Millî Kütüphane-i Vesaik, Millî Asar-ı Atika Müzesi ve Muhafaza-i Abidat müesseselerini teşkil ve idare etmek, millî ve tarihî kıymeti olan kitapların, eserlerin ve sanat

yapıtlarının yurt dışına çıkarılmasını yasaklamak üzere bir Asar-ı Milliye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin teşkil olunacağını program ve nizamnamesine almıştır³. Bu program, Türk milliyetçiliğinin kültürel alanda güçlenmesine yönelik olarak, devlet yönetiminde kurulması gereken örgütsel yapıyı ortaya koymaktadır. Bu programın oluşturulmasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideoloğu olan Ziya Gökalp'in katkısı büyük olmalıdır⁴.

Millî Müzeler, bir milletin tarih boyunca ürettiği maddi ve manevi değerleri toplayan ve bu değerleri koruyan, teşhir eden, dolayısıyla toplumu bu çerçevede etkileyen, eğiten ve biçimlendiren bir konumdadır. Etnografya Müzeleri ise, kavimlerin hâlihazırdaki yaşam tarzlarını ve kültürel değerlerini araştırmayı ve koleksiyonlar oluşturarak sergilemeyi amaç edinmiştir. Dolayısıyla bu müzeler, kültürel kimliğin oluşmasında ve pekişmesinde rol alırlar ve ulus-devlet konumuna erişen uluslar tarafından da önemsenirler.

Türk Ocaklarının bir milleti yeniden yaratma faaliyetleri arasında, Millî Müze ve Etnografya Müzesi konusu gündeme gelmiş midir? Bu amaca yönelik çalışmaları nelerdir? Bu sorulara cevap bulmadan önce, bu derneğin öncülleri olan Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti'nde bu konuya bir yaklaşımın olup olmadığını irdelemekte yarar vardır.

Türk Derneği

Türk Derneği, nizamnamesine göre, 12 Kânunuevvel 1324 (25 Aralık 1908) tarihinde

¹ Yusuf Akçura, *Türk Yılı 1928*, İstanbul 1928, s. 435.

² Tarık Z. Tunaya, *Türkiyede Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul 1952, s. 180, 194.

³ *Osmânî İttihâd ve Terakki Cem'iyeti Program ve Nizâmnamesidir*, İstanbul 1333, Tanîn Matba'ası, s. 11, (mad. 43).

⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikriyat ve islahat sahasında yapmış olduğu hemen bütün icraatın, Ziya Gökalp'in kudretli dimağının mahsulü olduğu ifade edilir. Ahmed Ağaoğlu, "Ziya Gökalp Bey", *Türk Yurdu*, C. 1, S. 3, Kânûn-ı Ewel 1340, s. 165.

kurulmuştur⁵. Nizamnamenin 1. maddesinde, bu derneğin yalnızca ilimle uğraşacağı belirtilmiştir. 2. maddesinde ise, derneğin amaçları ortaya konmuştur. Türk diye anılan bütün kavimlerin eski eserlerini, tarihini, lisanlarını, edebiyatını, etnografya ve etnolojisini, sosyal durumunu, yerleşik uygarlıklarını, eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkarmak, bunu bütün dünyaya yaymak; Türk dilinin açık, sade, güzel, ilim dili olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak, derneğin amaçları arasında yer almıştır. Nizamnamenin 4. maddesi, bu cemiyete, cemiyetin maksadına hizmet etmek isteyen herkesin, hangi din, cins ve tabiiyetten olursa olsun, üye olabilmesine izin vermiştir. Yani üyelik, amaca hizmet edecek herkese açıktır.

Türk Derneği, amacına erişmek için, gereken yerlerde keşif ve incelemeler yapmayı, umumi dersler ve müzakereler düzenlemeyi, okullara Türkleri anlamaya yarar dersleri kabul ettirmeye çalışmayı, konuya ilişkin gazete, dergi ve kitap yayınlamayı nizamnamenin 3. maddesi ile karara bağlamıştır. Bu çerçevede, Türk Derneği dergisinin yayımlandığını görüyoruz. Bu derginin ilk sayısında yer alan Türk Derneği Beyannamesi'nde yapılacak faaliyetler belirginleştirilmiştir⁶. Burada da asıl işlenen konu, Türk dilidir. Beyannamenin 2. maddesinde, lisan ilminin tamamlayıcısı olan sosyoloji, etnoloji ve bunlarla ilişkisi olduğu için arkeoloji ile de meşgul olunacağı, bu hususta araştırma ve seyahatler yapılabileceği; 3. maddesinde de en meşhur Türk eserlerinin ihyasına çalışılacağı ifade edilmiştir.

Türk Derneği, genellikle dil üzerinde durmasına ve Osmanlı Türkçesini tüm halkın anlayacağı şekilde sadeleştirerek tüm ülkede kullanılması ve konuşulmasını sağlamayı amaçlamış olmasına rağmen, şubelerin faaliyetlerini yönlendirmeye ilişkin olarak yaptığı duyuruda dil konusunun yanı sıra, o yörenin Türk tarihi ile köylerde Türklerin söylediği eski yerli türküler, atasözleri ve hikâyelerin araştırılmasını

da gündeme getirmiştir. Elde edilen bilgilerin deftere kayıt ettirilmesini istemiştir. Bunun yanı sıra, vilayet dâhilindeki Türklerin vücuda getirdikleri eski ve yeni eserlerin sanat ve tarih açısından incelenmesi gerektiği hususunda da bir yönlendirme yapmıştır⁷.

Türk Derneği dergisi 7 sayı yayınlanmıştır. Dil üzerine yazılan makalelerin yanı sıra Yusuf Akçura⁸ ve Necip Asım'ın⁹ kaleme aldığı iki makale, Orta Asya'daki Türk arkeolojisi ile ilgilidir.

Türk Derneği'nin Osmanlı sınırları dışında açılan tek şubesi, Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de "Edebiyatı Osmaniye Cemiyeti" adı ile faaliyet göstermiştir¹⁰. Türk Derneği'ne gönderilen mektupta amacı, ahalinin Osmanlı diline ve tarihine dikkatini çekmekle birlikte, Macar şarkiyatçılarının yazdıklarını ve Macarca neşredilen eserleri Osmanlılara aktarmak, olarak belirtilmiştir. Kurulduğunda 22 üyeye sahip olan bu şubenin iki katıplik görevinden birini, daha sonra Ankara Etnografya Müzesi'nin kuruluşuna katkıda bulunan ve bu müzede uzman olarak çalışan Gyula Mészáros yürütmektedir¹¹.

⁵ *Sırâtı Müstakim*, C. 1, S. 21, 1 Kânûn-ı Sâni (1)324, s. 331-332. Nizamnamenin sonunda 25 Kânunuevvel 1908 tarihi mevcuttur. Ayrıca bk. *Türk Derneği Nizâmnamesi*, İstanbul 1324. Burada nizamname sonunda 25 Kânunuevvel 1909 ve 12 Kânunuevvel 1324 tarihleri vardır. Miladi tarihteki yıl 1908 yerine yanlışlıkla 1909 olarak yazılmıştır. Hicri ve Rumi tarihleri miladi tarihe çevirmede *Tarih Çevirme Kılavuzu* kullanılmıştır. Bk. Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1997.

⁶ *Türk Derneği*, "Türk Derneği Beyânnamesi", S. 1, İstanbul 1327, s. 3-6.

⁷ *Türk Derneği*, "Şu'belerimize", S. 6, İstanbul 1328, s. 199-200.

⁸ Y. Akçuraoğlu, "Yeni Keş Olunmuş Eski Bir Türk Şehri", *Türk Derneği*, S. 5, İstanbul 1327, s. 160-161.

⁹ Necip Asım, "Turfan'da Âsâr-ı Afîka İstikşâfı", *Türk Derneği*, S. 6, İstanbul 1328, s.176-179; S. 7, İstanbul 1328, s. 207-209.

¹⁰ Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul 1997, s. 20.

¹¹ *Türk Derneği*, "Türk Derneği Riyâset-i Aliyyesine", S. 5, İstanbul 1327, s. 166-167.

Türk Derneği'nin ömrü fazla uzun olmamış, üyeleri daha sonra kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'ne ve Türk Ocaklarına geçtikleri için, tüzel kişiliğini yitirmiş, ama fikir ve düşünceleri gelişerek yaşamaya devam etmiştir. Konumuz açısından bakıldığında amaçlarına ulaşmak için, Türk eski eserleri ve arkeolojisi ile ilgilenilmesi ve araştırılıp tespit edilmesinin gerekliliğini anladıklarını görüyoruz.

Türk Yurdu Cemiyeti

Cemiyet, 18 Ağustos 1327 (31 Ağustos 1911) tarihinde kurulmuştur. Türk Yurdu Nizamnamesi'nin 4. maddesine göre; Türklerin zekâ ve irfanca seviyelerinin yükselmesine, gelir ve girişim sahibi olmalarına hizmet etmek üzere bir gazete çıkaracaktır¹². Bu amaçla yayınladığı Türk Yurdu dergisi ile fikirlerini topluma yaymaya çalışmıştır.

Türk Yurdu dergisinin programında da derginin, Türk ırkının, mümkün olduğu kadar, çoğunluğu tarafından okunup anlaşılacak ve yararlanılacak bir tarzda yazılacağı, bundan dolayı dilinin sade olacağı, bütün Türklerce makbul olabilecek bir ideal yaratmaya çalışılacağı, hiçbir siyasi fırkaya taraftarlık etmeyerek Türklüğün ve Türk unsurlarının siyasi ve iktisadi çıkarlarının savunulacağı, Osmanlı Türkleri arasında Türk millî ruhunun gelişmesine ve kuvvetlenmesine uğraşılacağı, devletler arası siyasette ise, Türk âleminin menfaatlerinin müdafaa edileceği ifade edilmiştir¹³.

Cemiyetin kurucuları arasında yer almayan Ziya Gökalp, 1912 yılında, İttihat ve Terakki'nin ilgi gösterdiği bu cemiyetin faal üyeleri arasına girmiştir¹⁴. Bu tarihten önce, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumi üyeliğine seçilmiş ve bu cemiyetin himayesinde bulunan Genç Kalemler dergisine katılmıştır¹⁵. Fakat cemiyet, Türk Ocağı'nın kurulmasının ardından faaliyetlerini azaltmıştır. Türk Yurdu dergisi ise, Türk Ocağı tarafından yayınlanmaya başlanmıştır. Cemiyet, üyelerinin Türk Ocaklarına geçmesi nedeniyle, fazla uzun ömürlü olamamış, ama

bilgi ve düşüncelerin aktarımında bir ara durak vazifesi görmüştür.

Türk Ocağı

Türk Ocağı, nizamnamesine göre, 12 Mart 1328 (25 Mart 1912) tarihinde kurulmuştur¹⁶. Nizamnamenin 2. maddesinde; cemiyetin amacı, Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimai, iktisadi seviyelerinin yükseltilmesi ve yüceltilmesiyle Türk ırk ve dilinin mükemmelleşmesine çalışmak, olarak açıklanmaktadır.

1918 yılında yayınlanan Türk Ocağı'nın esas nizamında ise, ocağın amacı "Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline" çalışmak olarak kısaltılmıştır¹⁷. Hars birliği, yani kültür birliği çerçevesinde 25. madde, Hars ve İlim Heyeti'nin kurulmasını hükme bağlamıştır. Bu heyete aday olabilmek için hars ve ilmî çalışmalarıyla ün kazanmış olmaları gerekmektedir. 22 Temmuz 1334 (1918) tarihli kongrede seçilen heyet üyelerinin arasında Hamdullah Suphi ve Ziya Gökalp de bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve akabinde Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı Kurtuluş Savaşı ile yeni bir Türk devletinin kurulması, Türk milliyetçilerini ve düşüncelerini devlet yönetimine getirmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyetin ilanına kadar fazla bir faaliyet gösteremeyen Türk Ocakları da farklı bir boyuta taşınmış, üyeleri devletin yönetim kadrolarında yer almış ve daha etkin olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideoloğu olan ve bu cemiyetin ileri gelen üyeleriyle birlikte

¹²Yusuf Akçura, *age.*, s. 437.

¹³Yusuf Akçura, *age.*, s. 437-439.

¹⁴Yusuf Akçura, *age.*, s. 437.

¹⁵Yusuf Sarınoy, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul 2004, s. 113-114.

¹⁶*Türk Ocağı'nın Nizâmname-i Esâs ve Dâhilîsi*, İstanbul 1328, s. 3, (mad. 1). Türk Ocağı'nın fiili kuruluşunun 20 Haziran 1327 (3 Temmuz 1911) tarihinde olduğu ifade edilmektedir. Bk. Yusuf Akçura, *age.*, s. 443.

¹⁷*Türk Ocağı Esâs Nizâmı*, İstanbul 1918-1334, s. 1, (mad. 2).

tutuklanıp Malta'ya sürülen Ziya Gökalp¹⁸, sürgün sonrası yerleştiği Diyarbakır'dan Ankara'ya giderken, 10 Nisan 1923 tarihinde Adana'ya uğramış ve Adana Ocağı'nda verdiği "Ocaklar Ne Yapmıştır, Vazifesi ve Gayesi Nedir?" isimli bir konferans ile Türk Ocaklarının kültürel programına da kısmen ışık tutmuştur¹⁹. Bu konferansta bir millet içinde millî harsı ve mefkûreyi meydana getirecek millî bir teşkilatın olması gerektiğini vurgulayarak, Türk Ocağı'nın ilk açıldığı günden beri millî harsı ve mefkûreyi oluşturmaya yönelik çalıştığını belirtmiştir. Bizim eski tekniklerimizin güzel olduğunu, müzelerle girecek nitelikte bulunduğunu, eski adı taşlarımızın bile ecnebi müzelerini süslediğini belirterek, Ocakların yalnız millî güzelliklerden geriye kalanları toplasalar dahi görevlerini yapmış olacaklarını vurgulamıştır. Bu çerçevede, Türk Ocağı'nın İstanbul'da ilk Türk Salonu'nu meydana getirdiğinden bahsederek, "Ocağın bütün eşyası, süsü, tanzimi Türk mamulâtı, Türk zevki idi." değerlendirmesini yapmıştır. Ayrıca, bunun örnek alındığını ve oluşan millî tarzın yayılmaya başladığını, Ocak bu millî güzellikleri toplarsa, oraya girenlerin Türklüğünü anlayacaklarını ifade etmiştir.

Ziya Gökalp, Etnografya Müzeleri ile ilgili olarak da, asıl bir milletin mevcudiyetini gösteren Etnografya Müzesi'dir ki bizde yoktur, resmen yapılırsa da esaslı olamaz, buna da Ocak başlamalıdır, demektedir. Ayakkabı, serpuş, eyer, çadır ve giyecekler gibi bütün eşyanın örneklerinin, bazısının aynen, bazısının da küçültülmüş modelleri veya fotoğraflarının toplanmasıyla, bu çeşitlerde bir gelişim zincirinin gösterilebileceğini ve bunların bir kısmının merkezdeki müzeye yollanarak Umumi Etnografya Müzesi'nin meydana getirilebileceğini belirtir.

Kısaca Tarih Müzelerine de değinerek -ki bu kavramı Millî Müze kavramı yerine kullanmıştır- bunların Etnografya Müzeleriyle karıştırılmaması gerektiğinden bahseder ve "Tarih Müzeleri maziye, Etnografya Müzeleri hâle aittir." der.

Ziya Gökalp, 30 Mayıs 1339 (1923) tarihinde Yeni Gün gazetesinde yayımladığı "Hars Teşkilatı" isimli makalesi ile bu konuya daha fazla açıklık getirmiştir. Bu makalede; millî harsımızın bilinçli bir hâle gelip yükselmesi için, millî harsımızı saklanmış olduğu gizli köşelerden bulup aydınların görüşüne sunacak Millî Müze ve Etnografya Müzesi gibi teşkilatlara ihtiyaç olduğunu vurgulamış ve bunların ne anlama geldiklerini açıklamıştır²⁰. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni ilmî, medeni ve beynelmilel kıymetleri yüksek, fakat harsî ve millî kıymeti öteki kıymetlerine oranla çok aşağıda olan bir müze olarak, Topkapı Sarayı Müzesi'ni de Harsî Müze kavramına dâhil etmeyerek, Medeni Müze kavramı içinde değerlendirmiştir. Hatta bu itibarla Evkaf Müzesi'ndeki eşyanın tamamı Türk harsına ait olduğu için, bu müzeye daha yüksek bir mevkide yer vermiştir. Bu bağlamda, bizde hakiki bir Türk Müzesi'ne, yalnız Türk harsına ait eserleri toplayacak millî bir müzeye şiddetle ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Etnografya Müzesi'nin Millî Müze'den farklı olduğunu belirten Ziya Gökalp, Millî Müze'nin millî tarihimizin müzesi, Etnografya Müzesi'nin ise, milletimizin hâlihazırdaki hayatının müzesi olduğunu ve milletimizin bugün kullandığı eşyanın yanı sıra masal, koşma, destan, mani, tekerleme, atasözü, bilmece, fıkra ve menkıbeleri, ayrıca lisani fonetik ile halk melodilerini toplamakla görevli bulunduğunu ifade etmiştir. Aslında bu kültürel program, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1917 yılında yapılan kongresinde program ve nizamnamesine dâhil

¹⁸Uriel Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara 1979, s. 44.

¹⁹Ziya Gökalp, "Ocaklar Ne Yapmıştır, Vazifesi ve Gayesi Nedir?", *Türk Yurdu*, C. 1-21, S. 2-196, Ankara 1928, s. 3-7.

²⁰Ziya Gökalp, "Hars Teşkilatı", *Anadolu'da Yeni Gün*, 30.5.1339 (1923), S. 1189-812. Ayrıca bk. Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, (Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu), İstanbul 1980, s. 43-49. Millî harsımızı gün yüzüne çıkaracak teşkilatlar arasında Millî Hazine-i Evrak, Millî Tarih Kütüphanesi ve İstatistik Umum Müdürlüğü de sayılmıştır.

edilen kültürel programın bir açılımıdır. Ziya Gökalp, belki de kendi yazdığı bu kültürel programa paralel olarak, hem Türk Ocaklarını yönlendirmeye, hem de devletin yapılanmasında hars teşkilatının nasıl olması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır.

Ziya Gökalp, 1923 yılında yayınlanan "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında daha önce topluma sunduğu makaleleri düzenleyip bir çatı altında toplamış ve "Hars Teşkilatı" isimli makalesini de, IX. Bölümde "Millî Tesanüdü Kuvvetlendirmek", yani "Ulusal Dayanışmayı Güçlendirmek" başlığı altında vermiş ve konunun girişinde; vatani, "millî hars" olarak, yani "dinî, ahlaki, bedii güzelliklerin bir müzesi, bir sergisi" olarak tanımlamıştır²¹.

Türk Ocaklarının Cumhuriyetin ilanından sonra oluşan yeni dönemde örgütlenme faaliyetleri artmıştır. 1924 yılının Nisan ayında yapılan kongresinde de Türk Ocağı Yasası kabul edilmiştir. Ocağın amaçlarının belirtildiği 2. maddenin, "Bütün Türkler arasında millî şuurun takvyesine, Türk harsının meydana çıkarılmasına, medeni, sıhhi tekâmüle ve millî iktisadın inkişafına çalışmaktır." şeklinde değiştirildiğini görüyoruz²². Kongre sonunda Hamdullah Suphi ve Ziya Gökalp'in yanı sıra Rıza Nur, Necip Asım ve İstanbul Asarı Atika Müzeleri Umum Müdürü Halil Ethem de Hars Heyeti'ne seçilmiştir²³.

Görüleceği üzere, nizamnamelerde, Millî Müze ve Etnografya Müzesi gibi konulara ilişkin bir ifade yoktur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1917 tarihli program ve nizamnamesinde yer alan bu kavramları, 1923 yılında fikrî bir temele oturtmaya çalışarak açıklayan Ziya Gökalp olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, 1913 yılından sonra, tüm dernekleri denetim altına alma isteğine karşın, bazı kurucuların çabası sonucu, bütünüyle denetim altına girmeyerek, görece özerkliğini korumayı başaran, Cumhuriyet döneminde de bir kez daha aynı ikilemi yaşayacak olan²⁴ Türk Ocakları, 1925 yılında, hars birliği çerçevesinde, Hars Müzelerini ön

plana çıkaracaktır²⁵. Hars Müzesi ve Millî Müze içerik açısından aynı anlamı taşıyan kavramlardır.

Türk Ocağı'nın Hars Müzesi konusunu 1925 yılından önce açık ve net ortaya koymamasına rağmen, bu müzenin temelini oluşturacak Türk-Islam eserlerini toplama girişimine başladığı görülmektedir. Hamdullah Suphi'nin Türk Ocağı'nın İstanbul'un Cağaloğlu semtindeki merkez binasını birçok millî tezyinî sanat eşyası ile bezediği bilinmektedir²⁶. Bu husus, onları mütevazı bir İrkiyat Müzesi'nin başlangıcını oluşturmaya sevk etmiştir²⁷. Hatta toplanan bu eserlerin bazıları camekânlı bir dolabın içinde sergilenmiştir. İstanbul Türk Ocağı binası 12 Şubat 1336 (1920) tarihinde İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildiğinde, kıymetli eşya ile birlikte müze dolabı olarak nitelendirilen camekânlı dolabın içindeki eserler de İngilizlere teslim edilmeyerek kaçırılmıştır (Fot. 1)²⁸.

Hamdullah Suphi, Türk Ocağı'nın ilk kurulduğu günden itibaren içinde yer almış, 1913 yılında yapılan kurultayda başkan seçilmiş ve uzun süreler bu derneğin başkanlığını yapmıştır²⁹. Aynı yıl, İstanbul Darülfü-

²¹Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1339, s. 76-87.

²²*Birinci Türk Ocakları Umûmî Kongresi Zabıtları*, s. 23. Türk Ocağı Yasası, Ankara 1340, s. 1.

²³*Birinci Türk Ocakları Umûmî Kongresi Zabıtları*, s. 116.

²⁴Fusun Üstel, *age.*, s. 402.

²⁵*Türk Yurdu*, "Türk Ocakları Şu'ûnu", C. 2, S. 8, Ankara 1341, s. 176. Ayrıca burada bir Sıhhi Müze'nin açıldığından da söz edilmektedir.

²⁶Abdülhak Şinasi Hisar, "Ocakta Tezyinî Sanat Eserlerimiz Arasında", *Türk Yurdu*, S. 4 (237), Ankara 1954, s. 249.

²⁷Türk Ocakları, bu değerlendirmeyi 1931 yılında yapmıştır. Bk. *Türk Ocakları Merkez, Murakabe, İlim ve Sanat Heyetlerinin 931 Fevkalâde Kurultayına Arzedilen Raporlar ve Plânçolar*, Türk Ocakları Merkezi Matbaası, 1931, s. 6.

²⁸Fethi Erden, "Türk Ocakları Nasıl Kuruldu, İngilizler Tarafından Nasıl Kapatıldı, Geçirdiği Buhranlar ve Ocakla İlgili Hatıralar", *Türk Yurdu*, C. 3, S. 301, 1963, s. 52-53.

²⁹Mazhar Akifoğlu, "Çok Aziz, Örnek İnsan Ağabeyim Hamdullah Suphi", *Türk Yurdu*, S. 336, 1967, s. 5-7.

nunu'nda hoca olmuştur³⁰. Selefinin okuttuğu hikmet-i bedayi dersi yerine, Maarif Nezareti'nden izin alarak, Türk ve İslam sanayi-i nefise tarihini koydurmuştur. Asıl hedefi İslami çerçeve içinde kendi millî sanatlarımızı, ikinci hedefi de yine aynı çerçevede oluşmuş Arap, İran ve Müslüman Hint sanatlarını anlatmaktır. Derslerin bir kısmını uygulamalı olarak İstanbul'da millî mimarimizin örnekleri üzerinde yaptığı görülmektedir³¹. Hamdullah Suphi'nin Türk-İslam sanatlarına yakınlığı, onda hem bu eserleri biriktirmeyi hem de bunları kültürel birliğin kurulmasında ana unsurlardan biri olarak görmeyi sağladığı söylenebilir³². Millî mücadele esnasında İstanbul'dan Ankara'ya gelmiş, Milletvekili, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü ve Maarif Vekili olmuştur³³. İkinci kez yaptığı Maarif Vekilliği sırasında, 25 Eylül 1925 tarihinde Ankara Etnografya Müzesi'nin temelini atmıştır.

Türk Ocaklarının 1924 yılında yapılan kongresinde Hars Heyeti'ne seçilen Müze Müdürü Halil Ethem, Türk-İslam eserlerinin korunmasına yönelik mücadele veren bir kişidir. Bu bağlamda 1911 yılında yayınlanan ve millî eski eserlerimizin nasıl mahvolduğunu konu alan makalesiyle aydın kesim ve Türk-İslam eserlerine hassasiyet gösteren Türkçüler arasında etkili olduğu düşünülmelidir³⁴.

Gyula Mészáros, Macar asıllı bir Türkolog ve müzecedir. Ármin Vámbéry'nin öğrencilerindedir. 1910 yılında onunla birlikte Turan Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır³⁵. 1916-19 yıllarında İstanbul Darülfünunu'nda Macarca kürsüsünü yönetmiştir³⁶. Burada yardımcı ders olarak etnografya dersleri de vermiştir³⁷. Ankara'da bir Halk Müzesi açılması düşünüldüğünde, kendisinden konuya ilişkin bir rapor istenir. Macar Etnografya Müzesi'nde 14 yıl görev yapmış olan Gyula Mészáros, 1924 yılında raporunu iki bölüm hâlinde sunar ve bu raporlar Maarif Vekâleti Mecmuası'nın 1. ve 4. sayılarında yayınlanır³⁸. Raporlarında ortaya koyduğu Halk Müzesi, aslında Türk kültürünün

beslendiği tüm kaynakları kucaklamaya çalışan ve bu çerçevede Türkiye sınırlarının dışına taşan bir nitelik arz etmekteydi. Öncelikle Anadolu Türkleri olmak üzere, tüm dünya Türklerini antropolojik ve etnolojik yönleriyle araştırmalı, maddi ve manevi eserleri toplamalı, bir enstitü gibi çalışmalı ve bu konuda dünya ölçeğinde öncü olmalıydı. Mimari biçimi de bu özelliklerini yansıttak şekilde eski ve hakiki Türk mimarisi karakterini taşımalıydı. Gyula Mészáros, 1924-32 yıllarında Ankara Etnografya Müzesi uzmanı olarak görev yapmış ve bu müzenin vücuda getirilmesinde büyük rol almıştır³⁹.

Türk Ocaklarının 10 Nisan 1925 tarihinde yapılan kongresinde, müzenin teşkili için ilk

³⁰Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem, 1919-1923*, Ankara 1995, C. III, s. 110.

³¹Mustafa Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, İstanbul 1968, s. 39-41.

³²Tabii ki tüm üyeler bu bilinçte değildi. Örneğin Yahya Kemal'in Hamdullah Suphi'ye birlikte antikacılık yapmayı ve zengin olmayı teklif ettiği ifade edilir. Bk. Abdülhak Şinasi Hisar, *agm.*, s. 252.

³³Mustafa Baydar, *age.*, s. 50. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Maarif Vekilliği 14.12.1920-20.11.1921 ve 4.3.1925-19.12.1925 tarihleri arasındadır. Fahri Çoker, *age.*, C. III, s. 110-111.

³⁴Halil Edhem, "Âsâr-ı Afrika-i Milliyyemiz Nasıl Mahvuluyor?", *Şehbâl*, S. 36, 15 Mart 1327 (28 Mart 1911), s. 226-230. Bu makale ve Halil Ethem'in eski eserlerimizin korunmasına ilişkin yaklaşımı için bk. Hüseyin Karaduman, "Halil Ethem ve Eski Eserlerimizin Korunmasına Yönelik Bir Yaklaşım", *Vakıflar Dergisi*, S. XXVIII, Ankara 2004, s. 291-306.

³⁵Nizam Önen, *İki Turan, Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İstanbul 2005, s. 59-60.

³⁶Kiss Tamás, "Gyula Mészáros", *Üç Magyar İrodalmi Lexikon*, Budapest 1994, C. 2, s. 1362. Bu bölümü Macarca'dan Türkçeye çeviren Dr. İsmail Doğan'a teşekkür ederim.

³⁷Nermin Erdentuğ, "Türk Etnografya Çalışmaları", *A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1-4, Ankara 1970, s. 67

³⁸Ma'ârif Vekâleti Mecmû'ası, S. 1, İstanbul 1341. s. 9-20; S. 4, İstanbul 1341. s. 1-15. Gyula Mészáros, 30 Teşrinisani 1340 (30.11.1924) tarihinde bir ön rapor verir. 27 Kânunuevvel 1340 (27.12.1924) tarihinde birinci raporunu, bilahare ikinci raporunu sunar.

³⁹Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Hüseyin Karaduman, "Gyula Mészáros ve Ankara Etnografya Müzesi", *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi (Gaziantep 27 Haziran-1 Temmuz 2006)*.

adımların atıldığı belirtilmiştir⁴⁰. "Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaline" yönelik çok yönlü kültürel faaliyetleri arasında Hars Müzelerini kurmayı mesai programına da almıştır. Burada Müze Müdürü Halil Ethem ile Türkçülerle Türk Derneği'nin Budapeşte şubesinin kurulmasından beri iyi ilişkiler içinde bulunan Gyula Mészáros'un bir yönlendirmesi de söz konusu olmalıdır.

1926 yılında yayınlanan Türk Ocaklarının mesai programında; her ocağın bulunduğu merkezde Türklüğü ilgilendiren bütün meselelerle ilgilendiği, bunlardan bir kısmının doğrudan doğruya harsımıza dahil olduğu belirtilerek; lehçe incelemeleri, şarkıların, notaların, masalların, atasözlerinin ve mahallî tabirlerin toplanması, millî raksların tespiti, mahallinde yetişmiş Türk büyüklerinin hayat hikayesiyle birlikte ortaya konması, tarihî abidelere ait kitabelerin çıkarılması, planların tespiti, fotoğraflarının alınması, mimari, gayri mimari bütün Türk nakışlarının renkleriyle beraber resmedilmesi, oraca bilinen mezhepler hakkında inceleme yapılması, Türklüğün en eski ananelerini muhafaza eden göçebe Türkler hakkında mümkün olduğu kadar bilgi edinilmesi, sanat mazimizi ilgilendiren veya Türk halkının hayatına karışan her çeşit vesikaların toplanması, ufak bir Hars Müzesi'yle bir İrk Müzesi'nin malzemesinin derece derece araştırılıp bulunması Ocakların görevleri arasında sayılmıştır⁴¹.

Ayrıca Hars Müzeleri konusunda; sanatçılarımıza ait hat yazıları, tezhipler, divanlar ve minyatürler ile İznik ve Kütahya çinilerinin, Anadolu'nun eski boyalarıyla nakışlarını gösterir halılar ve işlemelerin ele fırsat geçtikçe, imkân oldukça birer birer üşenmeden, bıkmadan toplanması gerektiği belirtilerek; biz başlarız başkaları devam eder; on, on beş sene sonra ve daha sonra Ocaklarımızda kıymetli tahmin edilemeyecek kadar büyük bir hazine toplanmış olur, denmektedir. Ocakların, atalarının sanatkarlığını gösteren vesikalarının

yanında, kendilerini asilleştiren çerçeveyi bulmuş olacakları da ifade edilmiştir⁴².

Bu bölümde İrk Müzeleri konusuna biraz daha değinilmiş ve bir milletin ananevi bir surette kullandığı eşyanın, yani eski elbiseler, çevreler, beşikler, tandırlar, sedef işleri, tahta oymaları, mangallar, çubuklar, sitil takımları, her çeşit silahlar, musiki aletleri, kap kaçaklar, ziraat aletleri, eyer takımları ve bu gibi bütün eşyanın İrk Müzesi'nin malzemesini oluşturduğu vurgulanmıştır. Medeni milletlerin İrk Müzelerine yalnız kendilerine ait olan eşyayı koymadıkları, bütün kıtaların, hatta vahşi kavimlerin kullandıkları eşyayı da koydukları belirtilmiştir⁴³. Burada İrk Müzeleri ile kastedilen Etnografya Müzeleridir.

Türk Ocaklarının mesai programında, İdare Heyetlerinin imkân nispetinde fotoğraf koleksiyonları yapmaları da istenmiştir. Buna göre; Ocağın bulunduğu merkezden başlanarak gitgide genişleyen bir saha dâhilinde şehirler, kasabalar, nahiyeler ve köyler, tabii manzaralar, sakin ve Yörük halka ait sima örnekleri, kıyafetler, oyunlar, âdetler, her çeşit mahallî tören, pazar yerlerine ait toplantılar, halkın yaşayış veya geçim tarzını gösterir her çeşit tezgâhlar, değirmenler, mensucat veya mamulat aletleri, eski devirlerden kalma askerî, dinî ve mülki mimariye ait abideler, alelade binalar fotoğraflarla tespit edilecek ve çeşitlerine göre tasnif edildikten sonra kütüphanelerde muhafaza edilecektir. Düzenlenen sohbet ve derslerde, bu fotoğraflar kullanılmalı ve diğer Ocakların faydalanabilmesi için, talep edilmesi hâlinde masrafı alınarak çoğaltılmalıdır⁴⁴.

⁴⁰ *Türk Yurdu*, "Türk Ocakları Şu'ûnu", C. 2, S. 8, Ankara 1341, s. 175-176, (mad. 10).

⁴¹ *Türk Ocakları Mesâ'î Programı*, Matba'a-i Osmâniyye, 1926, s. 12.

⁴² *Türk Ocakları Mesâ'î Programı*, s. 14-15.

⁴³ *Türk Ocakları Mesâ'î Programı*, s. 15-16.

⁴⁴ *Türk Ocakları Mesâ'î Programı*, s. 6-7.

İstanbul Türk Ocağı tarafından, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Türk milletinin harsı ve medeni geçmişini ilgilendiren bütün eşyaya dair üç binden fazla diyapozitiften oluşan bir koleksiyon meydana getirildiği ifade edilmektedir. Atalarımız tarafından vücuda getirilmiş bütün abideler dâhil olmak üzere demircilik, bakırcılık ve mermercilik gibi Türkün ustaca bir başarıyla çalıştığı bütün sanatların en güzel örneklerini gösterir resimlerden bir diyapozitif çıkarıldığı ve halka gösterildiği beyan edilmiştir⁴⁵.

Her Ocağın, kendi kütüphanesine ait bir okuma salonu oluşturması gerektiği de ifade edilerek, Ocaklıların ve bu salonların müdavimi halkın istediği tüm bilgileri burada bulmalarının sağlanması istenmiştir. Ayrıca Ocaklar, memleketin sahip olduğu sanatları göstermek için sergiler düzenlemeli ve Türk milletinin yetiştirdiği sanat erbabını halka tanıtmalıdır⁴⁶.

Türk Ocaklarının Kapanışı

Türk Ocağı'nın nizamname ve yasalarında ortaya koyduğu amaç bütün Türklere yönelmektir. Türk Ocağı Yasası'nda 1927 yılında yapılan değişikliklerle iştiğal sahası Türkiye Cumhuriyeti hudutları dâhiline alınmıştır⁴⁷. Ayrıca 3. maddede de bir değişikliğe gidilerek, devlet siyasetinde Cumhuriyet Halk Fırkası ile beraber olduğu vurgulanmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 yılında yapılan kongresinde, Hamdullah Suphi'nin itirazına rağmen kabul edilen parti tüzüğü'nün 40. maddesiyle, kuruluşların idare heyetine girecek adaylar parti müfettişlerinin onayına bağlanmış ve bu çerçevede Türk Ocakları da partinin denetimi altına alınmıştır⁴⁸.

Türk Ocaklarının 1930 yılında yapılan kurultayında Aksaray delegesi Afet İnan, daha sonraları Türk Tarih Tezi olarak nitelenecek bir tezin görüşlerini dile getirmiş ve arkadaşları ile birlikte bir önerge vererek, Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette incelemek üzere bir heyet kurulmasını istemiştir⁴⁹. Kurulan Türk Tarih

Heyeti, Türk Tarih Tezi'nin temelini oluşturacak Türk Tarihinin Ana Hatları kitabını kaleme alır. Heyetin içinde tarihçilerin yanı sıra İstanbul'dan Müze Müdürü Halil Ethem, Ankara Etnografya Müzesi Müdürü Hâmit Zübeyir ve bu müzenin uzmanı Gyula Mészáros gibi müzeciler de vardır. Ancak bunlar, kitabın yazımında yer almamıştır⁵⁰.

Türk Ocağı'nın kapatılması ve yerine daha geniş kapsamlı Halkevlerinin kurulmasına karar verilir. Türk Ocaklarının 10 Nisan 1931 tarihinde yapılan kurultayında da Cumhuriyet Halk Fırkası ile bütünleşme kararı alınır. Bu karar Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü büyük kongresinde kabul edilir⁵¹. Türk Ocaklarının yaptığı bu son kurultaya sunulan raporlarda, müze konusuna da kısaca değinilmiş ve neler yapıldığı hususunda bilgi verilmiştir. Burada, eskiden beri millî eserleri toplamak hususunda takip ettikleri maksadın, kendilerini mütevazı bir İrkiyat Müzesi'nin başlangıcını vücuda getirmeğe sevk ettiği vurgulanmış, bu amaçla binanın üst katında bir salonun bu iş için ayrıldığı ve camekânlar içinde el yazıları, ciltler, eski elbiseler, el işleri, gümüş işleri, çiniler, tahta oymaları, lülecilik işleri, paralar, cam işleri ve diğer eserlerin teşhir edildiği ifade edilmiştir⁵².

Türk Tarih Heyeti, Türk Ocaklarının kapanmasının ardından, 29 Mart 1931 tarihinde yaptığı son toplantıda, Atatürk'ün telkinleri ile dernek olarak göreve devam kararını verir ve 12 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ismini alır. 3 Ekim 1935

⁴⁵ *Türk Ocakları Mesâ'i Programı*, s. 7-8.

⁴⁶ *Türk Ocakları Mesâ'i Programı*, s. 8-9.

⁴⁷ *Türk Ocakları Yasası*, Ankara 1927, s. 3, (mad. 2).

⁴⁸ *Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi*, s. 15-19.

⁴⁹ *Türk Yurdu*, "Türk Ocaklarının Altıncı Kurultayı", C. 4-24, S. 29-223, 1930, s. 88-93.

⁵⁰ Fahri Çoker, *Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, Ankara 1983, s. 3-5.

⁵¹ C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, İstanbul 1931, s. 279-280.

⁵² *Türk Ocakları Merkez, Murakabe, İlim ve Sanat Heyetlerinin 931 Fevkalâde Kurultayına Arzedilen Raporlar ve Plânçolar*, s. 6.

tarihinde de adı Türk Tarih Kurumu'na çevrilir⁵³. Örgütlü, tarih ve toplum bilinci gelişmiş bir millet yaratmaya yönelik faaliyetlere yeterli bir yapı sunamayan Türk Ocaklarının yerine, örgütsel yapısı daha geniş ve tüm toplumu kucaklayacak bir kültür örgütü olan Halkevleri, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın desteği ile kurulacaktır. Türk Ocaklılar da hem devlet yönetiminde hem de Halkevlerinde yapılan faaliyetlerde görev almaya devam edeceklerdir. Toplumun tek vücut olarak kültürel açıdan bir sığrama yapması için uygun ortam oluşturulmuştur. Ancak Türk Ocaklarından Halkevlerine geçiş, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti yönetiminin kurulmasında anlamlı bir aşama olarak algılanacaktır⁵⁴.

Sonuç

Ulusal birliğin kurulmasına, ulusal kimliğin gelişmesine ve kuvvetlenmesine yönelik faaliyetlerin elbette en önemli sahasını Türk dili ve kültürü oluşturmuştur. Bu konuları araştırmaya ve onları amaçlanan hedef doğrultusunda kullanmaya yönelik olarak kurulan dernekler, olanakları ölçüsünde duyarlı bir yaklaşım göstererek, gerekli çalışmaları yapmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti döneminde de faaliyetlerine devam eden ve kendinden önceki derneklerin de mirasçısı olan Türk Ocakları, daha örgütsel ve işlevsel bir yapı kurmuş ve Türk kültürünü araştırma, maddi ve manevi kültürel değerleri tespit etme, toplama ve bunları bir müze çatısı altında topluma sunma hususunda da kendinden önceki derneklere nazaran önemli ölçüde bir çaba sarf etmiştir.

Millî Müze ve Etnografya Müzesi kavramlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1917 tarihli program ve nizamnamesinde yer almasına rağmen, bu kavramların içini dolduran ve bir temele oturtan Ziya Gökalp olmuştur. Cumhuriyetle birlikte Turancı hayallerini terk etmiş⁵⁵, Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer almış ve devletin yapılanmasında hars teşkilatının nasıl olması gerektiğini belirten makalesi ile Millî Müze ve Etnografya Müzesi

kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Gyula Mészáros ise, her iki müzenin içeriğini, Halk Müzesi kavramında yoğunlaştırmıştır. Millî Müze'nin, düşünsel olarak misak-ı millî sınırları içinde kalmasına karşın, Halk Müzesi, önceliği Anadolu Türklerine vermekle birlikte, tüm Türkleri kapsamayı hedeflemişti. Ancak ulus-devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tercihi, Etnografya Müzesi olmuş ve onu Ankara'da kurmuştur.

Türk Ocakları, hars kavramına hep sadık kalmış ve buradan Hars Müzesi'ne yönelmiş, Millî Müze kavramına nizamname ve mesai programında yer vermemiştir. Ancak, Hars Müzesi ile kastedilen aslında Millî Müze'dir. Hars kelimesi "kültür" anlamına gelir; dolayısıyla Hars Müzesi "Kültür Müzesi" anlamındadır. Ama bu kültür, Türk kültürüdür. Hars Müzesi, bu nitelikteki eski eserleri toplayacaktır. Hars Müzelerinin hedefi, teoride 1927 yılına kadar tüm Türkler olmasına rağmen, bu pratikte hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Türk Ocakları, İrk Müzeleri adı altında Etnografya Müzelerinin kurulmasından da söz etmiştir. Ziya Gökalp'in Millî Müze ve Etnografya Müzesi kavramlarının yerine Hars Müzesi ve İrk (İrkiyat) Müzesi kavramlarını kullanan Türk Ocakları, kendini farklı bir konuma oturtmak istemiştir. Belki de bu, toplum içinde sivil bir güç olma isteğinin bir yansımasıdır.

Türk Ocaklarının yerine kurulan ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir yan kuruluşu olan Halkevleri, bu konularda farklı bir tutum ortaya koymamış, tam aksine devletin yanında yer almış ve onun yardımcı bir kuruluşu olmuştur. Müze ve Sergi Şubesi ile mensup olduğu mntıkadaki tarihî eserlerin ve abidelerin iyi korunması hususunda ilgili resmî makamları

⁵³Fahri Çoker, *age.*, Ankara 1983, s. 5-6.

⁵⁴Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul 1999, s. 306.

⁵⁵Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, Ankara 2000, s. 168.

bilgilendirmeyi, bunların korunması maksadıyla oluşan hususi cemiyetlere yardım etmeyi, bulunduğu yerde resmî müzeler varsa onları zenginleştirmeğe, eksikliklerini tamamlamaya, yoksa bunların kurulmasına çalışmayı, teberru veya maddi imkân varsa satın alma yoluyla tarihî kıymeti haiz milî kültür vesikaları ile millî etnografya vesikalarını toplamak suretiyle mahallî müzelerin gelişimine ve oluşumuna hizmet etmeyi ana ilke olarak benimsemiştir⁵⁶.

1931 yılında 264 şubeye erişen⁵⁷ Türk Ocakları, Hars Müzelerini kurmayı mesai programına almış olmasına rağmen, ancak 10 Nisan 1931 tarihine kadar, Ankara'da merkez binasının üst katında bir odada, toplanan Türk-İslam eserlerinden oluşan bir teşhir yapabilmıştır. Eğer Türk Ocakları kapanmasaydı, Hars Müzelerini kurmayı başarabilirdi. Eski eser toplama ve bunu bir müze çatısı altına toplama sunma faaliyeti, devamlı bir zaman ve maliyet sorununu gündeme getirmektedir. Belki de bu nedendir ki, Türk Ocakları, topladıkları eserlerle bir Hars Müzesi kuramamış, ama bu çabalarının sonucunda büyük bir koleksiyon oluşturabilmiştir. Bugün Ankara Etnografya Müzesi'nde Türk Ocağı binasından Kültür

Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 7 Mart 1978 tarih ve 495 sayılı onayı ile intikal eden, 1306 adet eserden oluşan ve "Türk Ocağı Koleksiyonu" olarak anılan bir eser grubu mevcuttur. Müzenin 1.1-1306.79 envanter numaralarına kaydedilen bu eserlerden bir kısmı teşhir edilmektedir (Fot. 2). Bunlardan altı adedi, uluslararası alanda Türk kültürünü temsil eder nitelikte görülerek, 1985 yılında Japonya'da açılan "Uygarlıklar Ülkesi Türkiye" sergisine dâhil edilmiş ve sergi kataloğunda da yayınlanmıştır (Fot. 3-7)⁵⁸. Bu eserler, Türk Ocağı'nın kurmaya çalıştığı Hars Müzesi'nin eserleridir.

⁵⁶ C.H.F. *Halkevleri Talimatnamesi*, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 14. Müze ve Sergi Şubesi, C.H.P. Umumi Idare Heyeti'nce hazırlanan ve Genel Başkanlık Divanı'nca 20.4.1940 tarihinde kabul edilen talimatnamede Tarih ve Müze Şubesi'ne dönüştürülmüş ve görevleri çok az bir değişiklikle yeniden düzenlenmiştir. *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Ankara 1940, s. 29-30, (mad. 114-117).

⁵⁷ *Türk Yurdu*, "Eski Türkocaklarının İsimlerini Gösterir Liste", C. 3, S. 301, 1963, s. 64-65. Şube sayısının 1931 yılında 276'ya ulaştığı da belirtilir. Bk. Fethi Erden, "Türk Ocakları Merkez Binasının tarihî durumu ve Türkocağının bugüne kadar geçirdiği safhalar", *Türk Yurdu*, C. 3, S. 300, 1963, s. 6.

⁵⁸ *Uygarlıklar Ülkesi Türkiye*, 1985, Katalog No: 329, 331, 333, 338, 389.

Fot. 1 Türk Ocağı'nın ilk eski eser vitrini (Fethi Erden'den).

Fot. 2 Tophane demlik, XIX. yüzyıl. Ankara Etnografya Müzesi, Envanter No. 1.891.79.

Fot. 3 Keramik tabak, XVII. yüzyıl, İznik. Ankara Etnografya Müzesi, Envanter No. 1.963.79.
Uygurlıklar Ülkesi Türkiye, Katalog No. 329.

Fot. 4 Çini Karo, XVIII. yüzyılın sonu, Kütahya. Ankara Etnografya Müzesi, Envanter No. 1.272.79.
Uygarılıklar Ülkesi Türkiye, Katalog No. 331.

Fot. 5 Çini Karo, XIX. yüzyıl, Kütahya. Ankara Etnografya Müzesi, Envanter No. 1.1184.79.
Uygarılıklar Ülkesi Türkiye, Katalog No. 333.

518

Fot. 6 Keramik tabak, XIX. yüzyıl, Kütahya. Ankara Etnografya Müzesi, Envanter No. 1.299.79.
Uygurluklar Ülkesi Türkiye, Katalog No. 338.

Fot. 7 Gümüş kahve ibriği ve kahve sitili, XIX. yüzyılın ikinci yarısı.
Ankara Etnografya Müzesi, Envanter No. 1.859.79., 1.857.79.
Uygurluklar Ülkesi Türkiye, Katalog No. 389.